

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET

ANA JELIČIĆ

RECEPCIJA I PREOBRAZBA BIOETIKE U HRVATSKOJ

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2016.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ANA JELIČIĆ

**RECEPTION AND TRANSFORMATION
OF BIOETHICS IN CROATIA**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2016

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET

ANA JELIČIĆ

RECEPCIJA I PREOBRAZBA BIOETIKE U HRVATSKOJ

DOKTORSKI RAD

Mentor:
prof. dr. sc. Ante Čović

Zagreb, 2016.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ANA JELIČIĆ

**RECEPTION AND TRANSFORMATION
OF BIOETHICS IN CROATIA**

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Prof. Ante Čović, Ph.D.

Zagreb, 2016

ZAHVALA

Izrada doktorske disertacije samotran je posao koji je ujedno teško napraviti sam. Vjerujem da su nam svima, u svim okolnostima, potrebni drugi ljudi, oni koji s nama utiru put, usmjeravaju nas da se ne pogubimo, kroče njime zajedno s nama i budno nas prate, oni koje usput susrećemo i oni koji nas ostave da jednu dionicu tog puta nastavimo sami. To učine kad se uvjere da smo čvrsti na svojim nogama i dovoljno hrabri da hodimo dalje u samoći, posvećeni nekom zadatku, nekoj ideji, nekoj misiji koja nas čeka. Vjerujem da postoji i Onaj koji nas ponese kad je najteže. Potrebni su nam ljudi čiji su nas prethodni rad i ideje nadahnuli da nastavimo tamo gdje su oni stali. Potrebni su nam naši bližnji i voljeni, roditelji i prijatelji, braća i sestre, da nam pruže podršku, da nas ohrabruju, guraju naprijed kad posustanemo i zapnemo. Potrebni su nam kolege, profesori i mentori, da nas uče, savjetuju, ispravljaju, upozoravaju i inspiriraju. A nerijetko su studentima potrebni i neki drugi ljudi, oni bez čije bi materijalne i duhovne pomoći doktorski studij ostao nedostižna težnja. Uz mene su stajali svi oni.

Zahvaljujem svojim roditeljima Ivanu i Nadi što su mi omogućili sve duhovne, emocionalne i materijalne uvjete za rast, svojim sestrama Mari i Katarini na smijehu i izazovima, svojim prijateljima iz djetinjstva i iz studentskih dana što me nisu ostavili kada sam morala otići, don Juri Vrdoljaku na molitvama, svojim rimskim prijateljima s Gregorijane i iz Zavoda Svetog Jeronima u Rimu, Davoru i Richardu na veselom društvu, curama iz koledža Svete Cecilije u Rimu, koje su mi otvorile svoja vrata i iznova me učili čitati i pisati, rodbini Mati i Tei Vrdoljak što su me dočekali, mojim kolegama sa Sveučilišnog odjela za forenzične znanosti Sveučilišta u Splitu na razumijevanju, svojim dobročiniteljima, mons. Emergildu Manicardiju i članovima „Renovabisa“, među kojima su mi brojni ostali nepoznati, zahvaljujem na stipendijama, mojim profesorima, posebice Nikoli Bižaci, Nedjeljku Anti Ančiću, mons. Marinu Barišiću i Luki Tomaševiću, što su vjerovali u mene, potom kolegama i profesorima Hrvoju Juriću, Ivani Zagorac, Ivi Rinčić, Amiru Muzuru, Ludovicu Galleniju, te vrijednoj ekipi iz Hrvatskog filozofskog društva, Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku te Franjevačkog instituta za kulturu mira na neizmjeranoj pomoći u skupljanju potrebnih podataka i na nezaboravnom domaćinstvu. Veliku zahvalu

iskazujem profesoru Šimunu Anđelinoviću što me uvijek puštao da nestanem i istražujem, a nadasve se zahvaljujem svom mentoru, profesoru Anti Čoviću što me nepoznatu prihvatio, uveo u svijet bioetike, pomogao mi rekonstruirati njenu povijest i što mi s povjerenjem u rukama ostavlja njenu i moju budućnost.

Hvala i onima čija imena nisam navela jer ih je zaista mnogo, na duhovnoj i materijalnoj pomoći, na povjerenju, strpljivosti i ljubavi. Sva zasluga za ovaj i daljnji rad pripada vama.

ŽIVOTOPIS MENTORA

Ante Čović (Split, 1949.) diplomirao je 1975. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu filozofiju i latinski jezik. Na istome fakultetu obranio je doktorsku disertaciju 1989. godine. Od 1976. radi na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, gdje je 2010. izabran u zvanje redovitog profesora u trajnom zvanju. Bio je predstojnik Katedre za etiku i pročelnik Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Bio je glavni, odnosno glavni i odgovorni urednik časopisa *Filozofska istraživanja* i *Synthesis philosophica* od 1984 do 1993., te ponovno od 2006. godine. Član je Uređivačkog odbora filozofskog časopisa *Arhe*, predsjednik Izdavačkog savjeta biblioteke „Filozofska istraživanja“ od pokretanja (1988.), predsjednik Uređivačkog odbora za izdavanje sabranih djela Pavla Vuk-Pavlovića, te pokretač i urednik biblioteke „Bioetika“ kod izdavačke kuće Pergamena iz Zagreba. Bio je voditelj četiri znanstveno-istraživačka projekta financirana od strane Ministarstva znanosti, kao i znanstveno-istraživačkog programa „Bioetika – od pluralizma perspektiva do integrativnog znanja“. Inicijator je osnivanja i predsjednik Organizacijskog odbora stalne manifestacije *Lošinjski dani bioetike* (od 2002.). Osnivač je i kodirektor konferencije *Bioetički forum za jugoistočnu Europu*, te poslijediplomskog tečaja *Međunarodna ljetna škola integrativne bioetike*, kao i voditelj *Referalnog centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi*, a od 2014. i voditelj Znanstvenog centra za integrativnu bioetiku. Dobio je više priznanja za doprinose u stvaranju bioetičkih institucija, razvijanju znanstvenog dijaloga i uspostavljanju međunarodne suradnje u području bioetike. Dužnost predsjednika Hrvatskoga filozofskog društva obnašao je u mandatu 1999.-2001., a predsjednika Hrvatskoga bioetičkog društva u mandatu 2008.-2012. Obnašao je dužnost ministra znanosti i tehnologije u Vladi demokratskog jedinstva 1991.-1992. godine.

Sažetak

Zadaća je ovog istraživanja rekonstrukcija i interpretacija prihvata i razvoja bioetike u Hrvatskoj te valorizacija doprinosa hrvatske bioetike u okvirima europske i svjetske bioetike. Bioetika je sedamdesetih godina prošlog stoljeća nastala u SAD-u u okrilju kliničke prakse, a razvijala se pretežnim dijelom u povezanosti s biomedicinskim istraživanjima kao „nova medicinska etika“. Novija istraživanja premjestila su sam početak bioetike na europsko tlo i u vremenski okvir početka 20. stoljeća. Istraživanje će pratiti teritorijalno kretanje bioetičkih ideja, preobrazbe u metodologiji i problemskom području bioetike kao i mijene u njevoj društvenoj ulozi. U fokusu istraživanja bit će konceptualni i metodološki preobražaj bioetike od nove medicinske etike do integrativne bioetike koji je bioetika doživjela u Hrvatskoj. Razvojni put bioetike u Hrvatskoj bit će razmatran u kontekstu rasprostranjivanja bioetičkih ideja u području jugoistočne Europe pod vidom programske ideje europeiziranja bioetike.

Ključne riječi: napredak, etika, deontologija, principizam, bioetička edukacija, Van Rensselaer Potter, *Lošinjski dani bioetike*, integrativna bioetika, pluriperspektivizam, Fritz Jahr, europeiziranje bioetike

Summary

The history, emergence and development of bioethics are very difficult to reconstruct both at the global and the regional level. However, it is not our aim to detect the birth of bioethics, to deal with the chronological data or to locate the exact place where it came from, despite of our wish to analyse the philosophical and social background, and the atmosphere that motivated the birth of a new ethical consciousness, and to reconstruct and valorise the reception and the transformation of bioethics in Croatia. However, it is important and necessary to detect places where new ethical doubts first manifested, where new questions came to life and perceived the ways in which they were shaped over time. Because of this, it is difficult to talk about the historical emergence of bioethics, but we can talk about different sources and directions as well as the development phases of bioethics in the world and in Croatia.

The relationship between man and nature was actually distorted by the advancement of science and technology. The man of the nineteenth century seemed impossible and unimaginable to do what the man of the twentieth century did. At the technological level, changes have only been noticeable in recent years, but scientifically they have started much earlier and have actually prepared a field for technological development. The paradigm of knowledge by Francis Bacon was built on the postulates of empiricism and rationalism, reducing the image of the world, man and life to a mechanistic and materialistic perception. The paradigm “knowledge is power” overwhelmed the antique perception in which knowledge was identified with the good and virtue. The power of the new science is at the forefront of human–nature relations. He wanted to emphasize the right of man to dominate over the nature.

New technological achievements and technological development throughout the 20th century enabled man to work faster, more precisely, more efficiently, to expand the scope of his work. The objects of his knowledge also expanded. In the short term, man has lost control over technological progress. Man’s technological awareness in the post-industrial age was no longer an ethical one, the one that was behind the competences of a man who built a science-technological civilisation. There was a big problem in that gap, but also that gap was a challenge of creating a new ethics. Ethics for the future.

Observing the civilisation, and then the ethical discrepancy, the philosopher Hans Jonas has come up with a new ethics which he built on fear of what jeopardizes man. Recognizing the possibility of destroying man H. Jonas built new ethical principles. He was caught up with new human activities that required new ethical reflections and concrete steps in ethics that, in the future, would be based on new principles that would fit the scientific and technical civilisation and that would prepare a ground for a new civilisation. One of these principles, most important, is the responsibility that has two fundamental roots: toward nature, not just the humans, and toward future, the future generations, survival and existence of life. H. Jonas measured the consequences of (scientific) research and activity not only in relation to man and his survival, but on all other living beings and on life in general, which was a kind of originality. The originality of his thought was in this expansion of personal responsibility to the future world or the world in the future and the belief that every form of life has a value in itself that is manifested in the aspiration for self-preservation and survival. This understanding of life has contributed to the shift from the anthropocentrism of modern science and philosophy under the influence of natural sciences towards biocentrism. The new ethical command, introduced by Hans Jonas was to work so that the effects of our actions are not devastating for the future possibility of life.

Similarly, the German philosopher Vittorio Hösle began to think about a new ethics that would help a man to cope with new scientific and technical challenges and to orient himself in the new world. He detected the ecological crisis that resulted from the irresponsible relationship with nature, the irrational exploitation of nature or the indifference towards it. In short, because of the three factors: the chances of unlimited possibilities; the desire to exceed each quantitative limit and because of distorted relationship with nature. Hence, within philosophy, he developed ethics that would be necessarily ecologically oriented, and therefore universal, because he considered ecology a factor that could unite fragmented knowledge and place it in the interest of the common good. The goal of philosophy is, first of all, to overcome the hostile relationship between man and nature and to build new (ecological) systems that would be the foundation of political and economic activity.

Apart from philosophers, new ethical consciousness can be recognized in thought of many theologians who have become involved in the new ethical discourse. Speaking about theological attempt to respond to the challenges of the contemporary world in the light of the birth of a new ethical consciousness, we pointed out the Swiss theologian, Hans Küng. The conditions of survival and survival of man on earth in human and civilized conditions H. Küng saw in inter-religious dialogue. First of all, he tried to reconcile religious beliefs or different worldviews with the intention of contributing to world peace. Therefore, he began with ecumenical theology as a factor of unification and a prerequisite of unity and peace, to continue his work by developing ethics. Despite various ethical traditions, there are common norms, values, ideas and goals that are acceptable and recognizable to most societies. H. Küng took this fact as the starting point of his scientific-research and social-cultural work that could concentrate on two major tasks: peace among religions and the development of global ethics, both united in the Project's world ethos. The Project was based on three theses: there is no progress of the human race without world ethos; there is no world peace without religious peace and no religious peace without religious dialogue.

However, philosophers and theologians were not the only one to take care of the future of man. The power of human activity in one historical moment of the scientific and technological era has grown especially in the field of medicine. In the seventies of the twentieth century, people witness the technicisation of medicine, its dehumanisation, which was due to new technical and scientific achievements especially in biomedicine that enabled new kinds of human intervention in (human) nature. Physicians were increasingly subject to criminal law because of their omissions. Specialisations in medicine were tighter, and like other activities they increasingly perceived market demands. With the development of technology, medical personnel have been given new medical instruments, devices that facilitated their diagnostics and rehabilitation procedures and processes, enabling them new ways of treating the disease, but also giving patients more hope for healing. Technology in medicine unquestionably made it easier for physicians and medical staff to do their job. Technology opened up their work space which brought new problems, and then a new sense of responsibility. In larger society that provoked activities and movements with the goal to promote the rights of the patient. New ethical doubts required new solutions, and they were made by ethical

committees that were bent on new laws, codes, regulations, and declarations. Regardless of the reasons for their establishment, various new ethical commissions assist physicians by taking over part of their responsibilities. The wave of new thinking in health care, as a system that faces numerous ethical doubts, has been launched by American journalist Shana Alexander, who in 1962, in the renowned American magazine *Life*, published an article titled *Medical miracle and a moral burden of a small committee. They decide who lives, who dies*. Presenting this particular case and other ethical-medical problems to the public health problems of individuals presented in media has become an indicator of the new social consciousness and the cultural and moral development of individuals and communities. The public has begun to help ethical hospital commissions, to interfere in their decisions, to dialogue about the most important and most difficult moral dilemmas in medical practice, which has greatly influenced wider social affairs.

First steps from the traditional to a new ethics in medicine happened inside ethics committees in the 1960s and 1970s. Scientific and technological progress manifested itself through the establishment of a growing number of ethical commissions of interdisciplinary character and the introduction of a new medical ethics course at the medical faculty around the world. The pioneers of inventive interdisciplinary approach to new medical problems are actually the bases of the various developmental lines of a new ethics in medicine, which later adopted the name of bioethics, and why the new medical ethics is considered by many to be the first stage in the development of bioethics.

The first step towards bioethical institutionalisation is officially recognized by the Dutch obstetrician, demographer and physiologist André Hellegers. He introduced in his biomedical research an ethical dimension which resulted in the founding of an institute called Joseph and Rose Kennedy Institute for Human Reproduction and Bioethics, using the term bioethics for the first time in the name of an institution. The Kennedy Institute at Georgetown University in Washington (USA) was the first institute to introduce bioethics into its study program as a human reproduction study. The philosopher Daniel Callahan closely collaborated with André Hellegers, who in 1969 together with psychiatrist Willard Gaylin founded The Hastings Centre in New York, the first American and thus the World Institute for Bioethics. What marked the initial

developmental stage of bioethics (new medical ethics) was the principality. Tom Beauchamp and James Childress played the leading role this stage of bioethics development with their book *Principles of Biomedical Ethics*.

Following this chronological sequence, it emerges that bioethics was born within health institutions (clinical bioethics) and within medical university programs (academic bioethics) where bioethical principles were adopted at medical faculties within the subject of new medical ethics. In this first phase of development of the new medical ethics, bioethics was determined by principality and was called *Georgetown bioethics*, while the subject of bioethics was limited to health care and biomedical research. However, research suggests that such perception and bioethics definition largely moved from the notion of bioethics that was created by Van Rensselaer Potter II, an American biochemist and oncologist from Wisconsin University in Madison, who create the term *bioethics*. In 1962, he expressed concern about *dangerous knowledge* that was not followed by wisdom, and dangerous scientists whose purpose is to supervise and control everything. Reflecting on the new scientific and social situation, V. R. Potter wondered about the boundaries of science and scientists. With these questions and concerns and also with fear, V. R. Potter began to build a vision of the bridge to the future that would be later called bioethics (*Bioethics. Bridge to the Future*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1971), although the term *bioethics* was used for the first time a year ago ("Bioethics: The Science of Survival", *Perspectives in Biology and Medicine*, 14/1970, pp. 127–153; "Biocybernetics and Survival", *Zygon – Journal of Religion and Science*, 5/1970, pp. 229–246). Terminologically, the word *bioethics* is conceived as a bridge that combines *bios* and *ethos*, humanistic with natural sciences, ethical values with biological or biomedical facts. On the other hand, with its meaning, bioethics has become wisdom or knowledge of survival, the condition of survival on earth, a specific form of moral reflection, and a new opened area of thinking about the possibilities of survival of life and man and in the end a new discipline in relation to medical ethics. From today's point of view, we are talking about the so-called *Potter's bioethics* that has experienced internal development, from the phase of so-called *bridge bioethics* to the stage of *global bioethics*. In this second phase of development, bioethics has been methodologically defined through ethical pluralism and scientific interdisciplinarity,

while in the subject matter it encompassed all the questions concerning life in all its forms.

The new medical ethics has been tied with Catholic moral theology, because the principles of moral theology have gradually begun to apply in medical ethics, beginning with the complicated relationship between physician and patient. Great support to all the moral theologians, in that time has come from Pope Pius XII. Who showed great interest in new ethical dilemmas? Today many consider this Pope to be the founder of Catholic bioethics. The encyclical of Pope Paul VI *Humanae vitae* has been published in 1968 and for many reasons even today is considered as an important material in field of bioethics. About 20 years later (1984) Archbishop Elio Sgreccia began teaching the first lectures in bioethics at the Catholic University of Sacramento, and thus struck the foundations of institutionalisation of Catholic bioethics or bioethical education at Catholic universities. Pope John Paul II became one of the guides in Catholic bioethics. His thought in field of bioethics we can find in *Evangelium vitae* (1995). In this important bioethical document of ecclesiastical teaching, Pope wrote beautiful word regarding to sanctity of life, and called for inviolability and defence of life in all circumstances.

Through theological-pastoral activity inspired by the aforementioned encyclicals from the Second Vatican Council, as well as frequent and contentious speeches of Pope to physicians and medical staff in the middle of the last century, Croatia has started to create a climate suitable for accepting and spreading bioethics. The Homeland War also contributed to that. The embryonic developmental phase of bioethics in Croatia began in the mid-eighties of the last century (1986) at the Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb with the credit of Professor Valentina Pozaić who founded the Centre of Bioethics which had a rich bioethical publication and activities related to bioethical issues within the new medical situations. His close associates were members of the Croatian Catholic Medical Society. On the other hand, Professor Ivan Cifrić, from the Department of Sociology of the Faculty of Humanities and Social Sciences at the University of Zagreb, extends bioethics in sociological circles and links it with ecological issues. In 1997, he organized a conference *Bioethics – Ethical Challenges of Science and Society*. Professor Nikola Visković, from the Faculty of Law at the University of Split, calls for legal regulation of the relationship between man and

animals, but also on the ethical responsibility that people have to extend to inhuman living beings. Professor Tonči Matulić, on the other hand, gave a big effort to contribute to the bioethicisation of the Croatian public. Catholic newspaper *Glas Koncila*, launched in 1999 his column *Guidebook for Bioethics*. Later, bioethics as an interesting research area was recognized by other theologians in Croatia, such as Professor Luka Tomašević, who deals with integrative bioethics from the theological perspective.

Within the education system and social sciences, bioethics is first placed in Croatia at the Faculty of Medicine of the University of Rijeka at the Department of Social Sciences, thanks to Professor Ivan Šegota. From today's perspective, one editorial work of Ivana Šegota is particularly distinguished. In 1996, in scientific journal *Društvena istraživanja* he edited a thematic issue "New Medical Ethics". There I. Šegota presented bioethics as a new medical ethics. That influenced the perception of bioethics as a new medical ethics in its early stage of development in Croatia. I. Šegota and his associates (e.g. Nada Gosić) developed a more systematic bioethical education. The most important result of bioethical education was the new awareness of personal ethical responsibility so necessary to new generation of physicians and other medical personnel who had the opportunity for the first time in the history of Croatian universities to attend a course of new medical ethics or bioethics at the Rijeka Medical faculty in the early nineteenth century. Professor I. Šegota started publishing *Bioetički svesci* in 1999 at Department of Social Sciences on his Faculty, which increased significantly the public interest in bioethical issues.

On the other hand, the development of integrative bioethics in Croatia has its own history. In 1998, in the framework of the scientific-cultural event *Days of Frane Petrić* in Cres, was organized a symposium under the title *The Challenges of Bioethics*, and three years later in Mali Lošinj, also in the framework of the *Days of Frane Petrić*, an international symposium *Bioethics and Science in the New Epoch*, which was a turning point in the development of bioethics in Croatia. These gatherings, besides being strictly conceived and constructed according to the principle of interdisciplinary, brought together almost all the scientists who were dealing with bioethical issues, contributing to their mutual acquaintance, networking, and to jointly create and realize further steps towards establishing bioethics in these areas. The path was not simple and required much effort, establishing and continually strengthening international

cooperation, institutionalizing of bioethics, sensibilisation of the public for bioethical issues, persistent work on educational models of bioethics and designing numerous scientific-research projects in favour of developing and spreading the concept of integrative bioethics in South East region of Europe and the world. Croatian scientists at this conference demonstrated their willingness to dialogue and accept different methodological approaches to individual bioethical subjects, thus opting for methodological pluralism at the expense of initial American bioethical principality. The conference *The Challenges of Bioethics*, thanks to the initiative of Professor Ante Čović, set the foundation for building a platform for a richer bioethical debate and reflecting on emerging bioethical problems and challenges in Croatia and the world. From that date, we can begin to talk about the emergence, but also the development of the concept of integrative bioethics, the transformation of bioethics, which has spread through numerous international projects and symposiums, as well as publications (e.g. book series “Bioethics”, the publishing house Pergamena, Zagreb) during the years.

Exploring the birth and development of integrative bioethics in Croatia we can notice numerous parallel events that are difficult to reconstruct or network in order to gain insight into the richness of bioethical events. It is enough to mention the Franciscan Symposium *Responsibility for Life* in 1999 or *Rijeka Days of Bioethics* from 1999, or *The Days of Frane Petrić* in 2001, and a scientific-cultural event of *Lošinj Days of Bioethics* established in 2002 in Mali Lošinj, thanks to the Croatian Philosophical Society, the Croatian Bioethics Society, and the Town of Mali Lošinj. This work follows a detailed and individual review of all the *Lošinj Days of Bioethics* from 2001 to 2016 and the accompanying events as well as other scientific and cultural events of significance for the development of integrative bioethics and sensibilisation of the Croatian public for bioethical issues as well as a list of relevant legal provisions, declarations and the rest. It follows a review, analysis and valorisation of scientific-research bioethics projects at the level of Croatia in the period from 1990 to 2006. Then, within the new project cycle from 2007 to 2013, we present and vaporise scientific projects created within the framework of the scientific program *Bioethics – from the plurality of perspectives to the integrative knowledge*. Further, in this thesis we analyse and evaluate the scientific programs (*South-eastern European Integrative Bioethics Network*; *Bioethics – from the plurality of perspectives to integrative knowledge*) and

scientific conferences, in particular one held in Dubrovnik in 2004 (*Bioethics in Southern and South-eastern Europe. The prospects for integrative ethical reflection on the basis of intracultural differences in Europe*). At this conference began stronger bioethical cooperation and more serious dialogue between the countries in the Central, South and Eastern parts of Europe. Starting from the aforementioned tasks or goals of international bioethical cooperation, leading bioethicists from Croatia in cooperation with partners from other countries in mentioned parts of Europe realized the key projects and factors of development and distribution of concept of integrative bioethics (*Southeast European Bioethical Forum; International Summer School of Integrative Bioethics; Bioethics Referral Centre for Southeast Europe*). Each of those projects is described to detail in this work, following chronological connection with the *Lošinj Days of Bioethics* and bioethics activities in Bosnia and Herzegovina, and even with some events at the world level (e.g. *9th World Bioethics Congress*).

Project *Integrative bioethics: Development of the centre of excellence and doctoral study of the University of Zagreb* (director: Ante Čović) occupies a special place in this paper because of its relevance in the development and distribution of integrative bioethics and the establishment of Croatia as one of leading countries in the field of bioethics. This section of thesis includes attempts and successful realisation of the function and structure of various bioethical institutions in Croatia. In this paper, the work of the *Centre of Excellence for Integrative Bioethics* is presented as a place of “philosophising” the bioethics. It is a place where study of the work of V.R. Potter in the context of modern bioethics is taken very seriously. It is a place where bioethicists study comparative analysis of European and Georgetown bioethics, do the research of the roots of bioethics in the contemporary Europe, exploring sources that have influenced the formulation of bioethics and research some current bioethical topics to establish theoretical and practical interactions (interdisciplinary, international, intercultural, interreligious and other) and to aggregate the totality of the human survival perspective to set the orientation and to achieve orientation knowledge in the transition to world-historical epochs. The methodological characteristics of integrative bioethics, pluriperspectivism, and the interest of integrative bioethics in life in its integrity and the richness of manifestations are the most important characteristics of third phase of development of bioethics, integrative bioethics.

The opportunity for “philosophising” bioethics with the correct vaporisation of Potter’s global bioethics has begun on the European soil, precisely within integrative bioethics in Croatia. However, this was preceded by several attempts to revitalize the Potter’s idea, within the legal framework of European institutions, by defining European bioethical principles, and by discovering and interpreting the European heritage in the light of integrative bioethics (Albert Schweitzer’s and Pierre Teilhard de Chardin’s legacy). In this work we take in consideration and we analyse all of that including the modern currents that have resulted with European bioethical principles (Peter Kemp and Jacob Dahl Rendtorff). Certain number of Croatian bioethicist find their scientific interest in digging through European spiritual, cultural and spiritual heritage, in search of bioethics precursors. In this work we deal with the results of research done by Iva Rinčić and Amir Muzur from the Department of Social Sciences and Humanities of the Faculty of Medicine at the University of Rijeka (*Fritz Jahr and the birth of European bioethics*, Pergamena, Zagreb 2012). Investigating heritage and importance of Fritz Jahr they contribute to affirmation of Fritz Jahr as a real father of bioethics. Croatian scientists and bioethicists put F. Jahr in the centre of scientific attention as a man who used and coined the term *bioethics* in 1926. They did the thorniest research on the phenomenon of Fritz Jahr on the global scale and still are doing that trough activity in the frame of scientific project *Fritz Jahr and the European roots of bioethics: The foundation of the international network of scientists (EuroBioNethics)* and the Documentation and Research Centre for European Bioethics “Fritz Jahr”. All this significantly contributed to the Europeanisation of bioethics and its *philosophizing*, or the constitution of European bioethics in frame od Croatian and integrative bioethics that had its beginning as a program idea from the scientific project *Bioethics and Philosophy* by professor Ante Čović.

The reconstruction of the history of bioethics in Croatia has risen in the reconstruction of conceptual transformation of bioethics into a completely new scientific and cultural phenomenon, unique in the regional, European and world level, European bioethics. This work is an attempt of chronological reconstruction, analysis and vaporisation of that process.

Key words: progress, ethics, deontology, principlism, bioethics education, Van Rensselaer Potter, *The Lošinj Days of Bioethics*, integrative bioethics, pluriperspectivism, Fritz Jahr, Europeanisation of bioethics

SADRŽAJ

UVOD	1
Prvi dio: BIOETIKA KAO ODGOVOR NA UGROŽENOST ČOVJEKA I ŽIVOTA....	5
I. UGROŽENOST ČOVJEKA I ŽIVOTA U UVJETIMA ZNANSTVENO-TEHNIČKE CIVILIZACIJE	6
1. Kompleksnost odnosa čovjek–priroda i njegova uvjetovanost tehnološkim razvojem.....	6
2. Nedostaci tradicionalne etike u novoj znanstveno-tehnološkoj epohi.....	9
3. Pokušaji nove etike za budućnost	11
3.1. Prvi korak prema znanstveno-tehničkoj civilizaciji: novovjekovna znanost.....	11
3.2. Odgovor Hansa Jonasa na novovjekovnu redukcionističku sliku svijeta	14
3.2.1. Princip odgovornosti.....	15
3.2.2. Novo shvaćanje prirode i života	16
3.3. Etički imperativi za budućnost.....	18
3.4. Ekološka preobrazba industrijsko-kapitalističkog društva.....	20
4. Težnje i moralne dvojbe čovjeka u suvremenom društvu	21
4.1. Medicinska percepcija etike i etičkih dužnosti	23
4.1.1. Ozbiljniji medicinsko-etički izazovi u „novoj medicinskoj situaciji“	24
4.1.2. Etička povjerenstva i rađanje novog etičkog razmišljanja u zdravstvu.....	26
4.1.3. Različiti modeli etičke edukacije u medicini	28
4.1.4. Laiciziranje i populariziranje etičko-medicinskih problema	28
4.2. Odraz znanstveno-tehnološkog razvoja na širi društveni kontekst	29
4.3. Teološki pokušaji odgovora na izazove suvremenog svijeta	32
4.3.1. Etika budućnosti Hansa Künga.....	33
5. Društvena previranja u 20. stoljeću koja su ugrozila čovjeka i život.....	38
II. NASTANAK I RAZVOJNI PRAVCI BIOETIKE	42
1. Uvod.....	42
2. Tradicionalna ili hipokratska etika – liječnička deontologija.....	43
3. Početni stadiji bioetike kao nove medicinske etike – biomedicinska etika	44
3.1. Prve bioetičke institucije – „džordžtaunska“ bioetika.....	45
3.2. Principalizam.....	46
4. Utjecaj (moralne) teologije na novu medicinsku etiku	48

4.1. Bioetički angažman pape Pija XII.....	51
4.2. Bioetički interesi nasljednika pape Pija XII.....	53
4.3. Institucionaliziranje katoličke bioetike i bioetička edukacija.....	54
4.4. Bioetika kao Evanđelje života	56
4.5. Nova „kultura života“	58
5. Paterovska bioetika	59
5.1. Mostovna bioetika.....	61
5.1.1. Bioetika kao uvjet opstanka života na Zemlji	64
5.2. Od mostovne do globalne bioetike	66
6. Definiranje bioetike kao nove znanstvene discipline	68
7. Bioetički razvojni put: od samostalne znanstvene discipline do bioetičkog društvenog pokreta i obrnuto.....	71
Drugi dio: RECEPCIJA BIOETIKE U HRVATSKOJ I RAĐANJE INTEGRATIVNE BIOETIKE	76
I. POČECI BIOETIKE U HRVATSKOJ.....	76
1. Društveni kontekst	77
2. Dijalog teologije i medicine u Hrvatskoj i njegovi prvi plodovi.....	79
2.1. Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove i Centar za bioetiku	79
2.2. Hrvatski liječnici odgovaraju na moralne izazove	80
2.2.1. Hrvatsko katoličko liječničko društvo	81
3. Prvi bioetički iskoraci izvan medicinskih i teoloških okvira	82
3.1. Bioetika u sociološkim krugovima.....	83
3.2. Usklađivanje pravnih odredbi i bioetičkih načela	85
3.3. Sjeme bioetike u agrikulturi	88
3.4. Kultura i bioetika	89
4. Bioeticizacija hrvatske javnosti	90
5. Prva hrvatska institucijska bioetička tijela	92
6. Riječki bioetički vjetrovi – bioetička edukacija na hrvatskom tlu	95
6.1. Riječki model bioetičke edukacije.....	97
6.1.1. Plodovi „riječke” bioetike	99
7. Kratki zaključak.....	103
II. NASTANAK INTEGRATIVNE BIOETIKE	105
1. Uvod.....	105

2. Filozofski fakultet u Zagrebu i Hrvatsko filozofsko društvo prepoznaju izazove bioetike	105
2.1. Sociolozi pred iskušenjima znanosti i društva.....	107
2.2. Znanstveni skup 7. Dani Frane Petrića	109
2.3. Utjecaj simpozija Izazovi bioetike na društveno i političko uređenje u Hrvatskoj te daljnji razvoj bioetike	112
2.3.1. Apel za etičku i pravnu regulaciju primjene genetskog inženjerstva u proizvodnji distribuciji hrane.....	113
2.3.2. Hrvatsko bioetičko povjerenstvo	115
2.3.3. Zbornik radova <i>Izazovi bioetike</i>	118
2.3.4. Biblioteka „Bioetika“	120
2.3.5. Prva disertacija iz bioetike.....	122
3. Ostali značajniji hrvatski bioetički skupovi krajem prošlog tisućljeća	122
3.1. Hrvatski franjevci u borbi za očuvanje dostojanstva i integriteta stvorenog	123
3.1.1. Sudionici i teme franjevačkog simpozija <i>Odgovornost za život</i>	125
4. Paralelna bioetička zbivanja u Rijeci	128
5. Zasebni Dani bioetike na otoku Lošinju	128
5. 1. Deseti Dani Frane Petrića	129
6. Osnivanje znanstveno-kulturne manifestacije Lošinjski dani bioetike	133
6.1. Prvi Lošinjski dani bioetike.....	135
6.2. Drugi Lošinjski dani bioetike.....	139
6.3. Treći Lošinjski dani bioetike.....	141
7. Lošinjska reakcija na odredbe hrvatskog Zakona o zaštiti prirode.....	142
8. Značaj „lošinjske“ bioetike	146
Treći dio: IZGRADNJA I RASPROSTRANJIVANJE INTEGRATIVNE BIOETIKE	151
I. ZNANSTVENO-ISTRAŽIVAČKI BIOETIČKI PROJEKTI U RAZDOBLJU OD 1990. DO 2006. GODINE.....	152
1. Uvod.....	152
2. Riječki projekti.....	152
2.1. Projekt Medicinska etika u Hrvata	152
2.2. Projekt Bioetička edukacija u Hrvatskoj.....	153
2.3. Projekt Bioetika i društvene znanosti: utemeljenje sociologije bioetike.....	155
2.4. Projekt Bioetika i politika	155

3. Zagrebački projekt <i>Bioetika i filozofija</i>	156
3.1. Glavna postignuća projekta <i>Bioetika i filozofija</i>	162
II. MEĐUNARODNI BIOETIČKI DIJALOZI I POČETAK ŠIRE MEĐUNARODNE SURADNJE.....	167
1. Uvod.....	168
2. Dubrovački bioetički skup – bioetika na hrvatskom jugu.....	168
3. Geopolitičke prednosti zemalja u jugoistočnoj Europi za recepciju i razvoj integrativne bioetike.....	173
III. POSTIGNUĆA U SKLOPU BIOETIČKE SURADNJE U PODRUČJU JUŽNE, JUGOISTOČNE I SREDNJE EUROPE.....	175
1. Cjeloviti program <i>Jugoistočnoeuropska mreža integrativne bioetike</i>	176
2. Stalna manifestacija <i>Bioetički forum za jugoistočnu Europu</i>	181
2.1. Prvi Bioetički forum za jugoistočnu Europu i četvrti Lošinjski dani bioetike.....	183
2.2. Dva Bioetička foruma u Malom Lošinjju.....	185
3. Bioetičke zanimljivosti iz 2007. godine	188
4. Paralelizam bioetičkih zbivanja	192
5. Udomaćivanje koncepta integrativne bioetike u Bosni i Hercegovini.....	193
5. 1. Bosanskohercegovačka reakcija na poziv izgradnje bioetičke mreže	194
5.2. Osnivanje i aktivnosti Bioetičkog društva u Bosni i Hercegovini	197
6. Svjetska premijera koncepta integrativne bioetike.....	201
6.1. Medijska popraćenost i interpretacija Svjetskog bioetičkog kongresa.....	204
7. Međunarodne ljetne škole integrativne bioetike	206
8. Izleti <i>Bioetičkog foruma</i> u susjedstvo.....	210
9. Institucionaliziranje integrativne bioetike	217
9.1. Referalni centar za bioetiku u jugoistočnoj Europi.....	218
IV. NOVI PROJEKTNII CIKLUS (OD 2007. DO 2013.): ZNANSTVENI PROGRAM <i>BIOETIKA – OD PLURALIZMA PERSPEKTIVA DO INTEGRATIVNOG ZNANJA..</i>	222
1. Novi znanstveno-istraživački projekti.....	222
1.1. Znanstveni projekt Zasnivanje integrativne bioetike.....	222
1.2. Znanstveni projekt <i>Bioetika i kultura</i>	223
1.3. Znanstveni projekt <i>Bioetika i filozofija povijesti</i>	224
2. Znanstveni program <i>Bioetika – od pluralizma perspektiva do integrativnog znanja</i>	225

3. Drugi znanstveni projekti u istom vremenskom razdoblju.....	226
V. ZNANSTVENI CENTAR IZVRNOSTI ZA INTEGRATIVNU BIOETIKU.....	226
1. Razvojni sveučilišni projekt <i>Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i doktorskog studija</i>	228
2. Nacionalna mreža centara za integrativnu bioetiku	233
2.1. Centar za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu .	234
2.2. Dokumentacijsko-istraživački centar za europsku bioetiku „Fritz Jahr“ Sveučilišta u Rijeci	235
2.3. Centar za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu.....	235
2.4. Centar za integrativnu bioetiku Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku.....	237
3. Poslijediplomski doktorski studij integrativne bioetike	237
4. Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku.....	241
5. Ostali „dani bioetike“.....	252
5.1. Ljetne škole „Bioetika u kontekstu“ – integrativna bioetika kroz nove znanstveno-nastavne programe	257
5.2. Bioetički utorci	257
6. Hrvatska – geografsko i duhovno središte europske bioetike	260
Četvrti dio: OTKRÍĆE FRITZA JAHRA I KONSTITUIRANJE EUROPSKE BIOETIKE.....	267
I. NOVI POČETAK BIOETIKE I EUROPSKA BIOETIKA	268
1. Idejne preteče europske bioetike iz perspektive integrativne bioetike.....	268
1.1. <i>Albert Schweitzer</i>	270
1.1.1. Zanimljivosti iz života i originalnost misli Alberta Schweitzera	272
1.1.2. Etika strahopoštovanja kao životna etika	274
1.1.3. Uloga Alberta Schweitzera u konstituiranju europske bioetike	275
1.2. <i>Intelektualna i duhovna baština Pierrea Teilharda de Chardina</i>	277
1.2.1. Ideja napretka kao ideja „kretanja prema“ te rasta u povezanosti i odgovornosti	277
1.2.2. Chardinov koncept odgovornosti u okviru etike solidarnosti i simpatije	278
1.2.3. Vizija budućnosti života i čovjeka – evolucija svijesti nadahnuta ljubavlju .	279
1.2.4. Chardinova duhovna i intelektualna otvorenost – put k noosferi.....	283
1.2.5. Etičko-ekološke brige Pierrea Teilharda de Chardina	285
1.2.6. Mjesto Pierrea Teilharda de Chardina u konstituiranju europske bioetike....	285
2. Europske moralne vrijednosti i bioetički principi	289

2.1. Razlike između američkog i europskog etosa	290
2.2. Europski principizam	294
2.2.1. Autonomija	295
2.2.2. Dostojanstvo (dignitet)	296
2.2.3. Integritet.....	297
2.2.4. Ranjivost.....	298
3. Kratki osvrt na europske principe.....	299
II. DESETLJEĆE OTKRIVANJA FRITZA JAHRA	303
1. Uvod.....	303
2. (Pre)porod Jahrove bioetike u Hrvatskoj i rađanje europske bioetike.....	305
3. Jahrova religiozna i filozofska inspiracija za bioetiku: znanstveno utemeljenje bioetike Fritza Jahra	306
4. Uloga hrvatskih bioetičara u promicanju bioetike Fritza Jahra	310
5. Utjecaj otkrića Fritza Jahra na riječki bioetički krug.....	314
5.1. Dokumentacijsko-istraživački centar za europsku bioetiku „Fritz Jahr“.....	315
5.2. Časopis Jahr – godišnjak Katedre za društvene i humanističke znanosti u medicini (Jahr – <i>European Journal of Bioethics</i>).....	316
5.3. Projekt Fritz Jahr i europski korijeni bioetike: utemeljenje međunarodne mreže znanstvenika (EuroBioNethics)	326
5.4. Prvi međunarodni simpozij o Fritzu Jahru i europskim korijenima bioetike...	327
5.5. Izlet hrvatske bioetike u Južnu Ameriku	330
6. Konstituiranje europske bioetike.....	331
ZAKLJUČAK.....	336
ŽIVOTOPIS AUTORICE	362

UVOD

Tehnološki napredak započeo je urbanizacijom, industrijalizacijom i naglim gospodarskim razvojem, da bi svoj vrhunac dosegao u današnje vrijeme. Njemu je prethodila paradigma znanja koju je izgradila novovjekovna znanost, a temeljila se na postulatima empirizma i racionalizma reducirajući sliku svijeta, čovjeka i života. Filozofija prirode u Novom vijeku oslanjala se u potpunosti na rezultate prirodnih znanosti u koje su ljudi polagali sve svoje nade u bolje sutra. To „sutra“ je stiglo u 20. stoljeću kada su napredne biomedicinske i biotehnološke znanosti omogućile čovjeku da određuje trenutke i načine smrti, rađanja, starenja i odumiranja živog, premještajući najintimnije trenutke ljudskog života iz prirodnih u umjetne prostore. Život i smrt u medicinskim laboratorijima plod su eksperimentiranja, genetičkog inženjeringa i znanstvene znatiželje lišene svake etičke refleksije.

Funkcionalnost, efikasnost, korisnost, profit, napredak, konkurencija i razvoj postali su ključni motivi ljudskog djelovanja potpomognutog tehnikom u suvremenom svijetu i u ostalim područjima rada. Priznati neznanje na pragu nove znanstveno-tehničke civilizacije čovjeku je bilo nezamislivo sve dok nije osjetio strah od nepredvidivih posljedica koje nekontrolirani znanstveni i tehnološki napredak može ostaviti na život u vidu njegova opstanka. U tom povijesnom trenutku počela se rađati nova etička svijest koja je, do danas, iz društvenih pokreta prerasla u novo orijentacijsko znanje.

U ovom radu ćemo pokušati rekonstruirati i analizirati mjesto, vrijeme i okolnosti koje su pogodovale nastanku i razvoju bioetike na obje strane Atlantika; detektirati različite razvojne pravce kojim se ona kretala; identificirati protagoniste njenog razvoja; definirati njenu narav, svrhu i uporišta s posebnim naglaskom na preobrazbu bioetike na hrvatskom geografskom prostoru, što je dovelo do europeizacije bioetike, odnosno njenog „pofilozofljenja“ kroz koncept i projekt integrativne bioetike.

Prvi dio rada, *Bioetika kao odgovor na ugroženost čovjeka i života*, podijeljen je u dva poglavlja. U prvom poglavlju, „Ugroženost čovjeka i života u uvjetima suvremene znanstveno-tehničke civilizacije“, rasvjetljavaju se uzroci i posljedice nedoraslosti tradicionalne etike da pruži vrijednosnu orijentaciju u znanstveno-tehničkoj epohi u kojoj je Baconovo poimanje znanja kao moći dovedeno do krajnjih konzekvencija koje su ugrozile znanost i društvo. Kritički se analiziraju postulati novovjekovne znanosti, posebice oni koji su doveli do ugrožavanja opstanka života na Zemlji kao i prve filozofske i teološke reakcije na situaciju egzistencijalne ugroženosti čovjeka i života uopće. Važne orijentire pa i etičke

odgovore na novovjekovnu paradigmu znanja ponudili su Hans Jonas svojim principom odgovornosti za budućnost, Hans Küng idejom svjetskog etosa i Vittorio Hösle prijedlogom za ekološku preobrazbu industrijsko-kapitalističkog društva. Njihova idejna rješenja za probleme ugroženosti čovjeka i života u uvjetima znanstveno-tehničke civilizacije u drugoj polovici 20. stoljeća zvučale su kao etike budućnosti, zbog čega ova tri znanstvenika zauzimaju posebno mjesto u prvom poglavlju ovog rada.

U drugom poglavlju, „Nastanak i razvojni pravci bioetike”, rekonstruira se povijest bioetike na prostoru SAD-a iz tog razloga što se bioetika u Hrvatskoj, u svojim počecima, kretala u istim okvirima kao američka bioetika. Naime, bioetika je u Hrvatskoj prihvaćena u početku kao „nova medicinska etika“ („džordžtaunska“ bioetika, ili biomedicinska etika) koja se gradila na američkim etičkim principima, odnosno vrijednostima. Na taj je način iznevjeren koncept Vana Rensselaera Pottera koji je prvo „mostovnom“, a onda „globalnom“ bioetikom želio dati odgovor na problem „opasnog znanja“, znanja lišenog mudrosti, te ukazati na nužnost povezivanja prirodnih znanosti s humanističkim vrijednostima u cilju zaštite i opstanka života, nazvavši taj nevidljivi most „bioetikom“. U ovom poglavlju analizira se i rekonstruira službeni odgovor Katoličke crkve i kršćanske teologije na bioetiku te prihvaćanje bioetike u teološkim krugovima kao disciplinarne podloge na kojoj se u okviru moralnog nauka razvijala nova „kultura života“ (od pape Pija XII. do pape Ivana Pavla II. i njihovih enciklika, preko fra Agostina Gemellija, Elija Sgreccie i ostalih).

Drugi dio rada, *Recepcija bioetike u Hrvatskoj i rađanje integrativne bioetike*, također je podijeljen u dva poglavlja. Prvo poglavlje, „Počeci bioetike u Hrvatskoj“, tiče se problematiziranja utjecaja američke bioetike na razvoj bioetike u svijetu s posebnim naglaskom na recepciju bioetike u (poslije)ratnoj Hrvatskoj. Analiziraju se i rekonstruiraju političko-društvene i povijesne okolnosti koje su imale važnu ulogu u prihvaćanju bioetike te se vrednuje uloga liječnika (Hrvatski katolički liječnički zbor) i moralnih teologa (Valentin Pozaić i dr.) kojima pripada zasluga za početno senzibiliziranje hrvatske javnosti za bioetiku još u osamdesetim godinama 20. stoljeća. Utvrđuju se počeci bioetičke institucionalizacije u Hrvatskoj te prikazuju prve bioetičke publikacije i njihov odjek u javnosti kao i prvi modeli bioetičke edukacije u hrvatskom obrazovnom sustavu (Ivan Šegota) te prvi hrvatski bioetički iskoraci izvan medicinskih i teoloških okvira zahvaljujući bioetičkim interesima nekolicine hrvatskih znanstvenika koje smatramo „pionirima bioetike“ u Hrvatskoj (Ivan Cifrić, Nikola Visković, Marijan Jošt, Nikola Skledar).

Kroz drugo poglavlje, „Nastanak integrativne bioetike“, istraživački se rekonstruira početak i razvojni put na kojem je izgrađen novi koncept bioetike – integrativna bioetika. To

podrazumijeva rasvjetljavanje uloge koju su u tom procesu imali brojni znanstvenici iz različitih područja znanosti, kao i znanstvene i kulturne institucije u čijem su se okrilju vodile rasprave, artikulirali projekti i izgrađivale nove institucije (*Dani Frane Petrića, Lošinjski dani bioetike*). Sam koncept integrativne bioetike rekonstruira se u njegovu predmetnom i metodološkom određenju. U metodološkom pogledu posebna se važnost daje ideji pluriperspektivizma.

U trećem dijelu ovog rada, *Izgradnja i rasprostranjivanje integrativne bioetike*, prikazana je i valorizirana istraživačka linija konstituiranja koncepta integrativne bioetike u dva posebna ciklusa znanstveno-istraživačkih projekata u potpori Ministarstva znanosti Republike Hrvatske (ciklus 1990.–2006. i ciklus 2007.–2013.) te uloga razvojnog sveučilišnog projekta u pripremi Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku. U prvom poglavlju, „Znanstveno-istraživački bioetički projekti u razdoblju od 1990. do 2006. godine“, navode se, analiziraju i valoriziraju rezultati koji su ostvareni u okviru pet znanstveno-istraživačkih projekata prijavljenih u Hrvatskoj u navedenom razdoblju. U drugom poglavlju, „Međunarodni bioetički dijalozi i širenje međunarodne suradnje“, rekonstruiraju se činjenice koju su dovele do povezivanja i suradnje dvaju međunarodnih projekata te se evaluira značaj dubrovačkog bioetičkog skupa kao ključnoga za proces europeizacije bioetike te geografsko rasprostranjivanje ideje integrativne bioetike, posebice u prostoru jugoistočne Europe. Osim toga, istraživanjem se slijedi i širenje problemskog područja integrativne bioetike. U trećem poglavlju, „Postignuća u sklopu bioetičke suradnje u području južne, jugoistočne i srednje Europe“, analiziraju se i valoriziraju rezultati postignuti u okvirima dvaju međunarodnih projekata, koji su uz potporu vodećih njemačkih zaklada (DAAD, Volkswagen-Stiftung) izvođeni u Hrvatskoj u razdoblju od 2005. do 2011. s ciljem razvijanja bioetičke suradnje i izgrađivanja bioetičkih institucija u području jugoistočne Europe. U četvrtom poglavlju, „Novi projektni ciklus (od 2007. do 2013.): znanstveni program *Bioetika – od pluralizma perspektiva do integrativnog znanja*“, analiziraju su i valoriziraju rezultati proizašli iz šest znanstvenih bioetičkih projekata, od čega su tri ujedinjena u znanstveni program, što je doprinijelo etabliranju integrativne bioetike kao bioetičke paradigme znanja, akcentuirajući njene posebitosti i elemente inovativnosti u odnosu na globalnu bioetiku. U petom poglavlju, „Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku“, rekonstruira se povijest pokušaja uspostavljanja i konačnog uspostavljanja nacionalne mreže centara za integrativnu bioetiku te se donosi detaljni prikaz razvojnog sveučilišnog projekta koji je prethodio Znanstvenom centru izvrsnosti za integrativnu

bioetiku, čime je ideja integrativne bioetike zadobila međunarodnu potvrdu, a projekt integrativne bioetike institucionalnu zaokruženost.

Ovim poglavljem ujedno završava sustavno prikazivanje i predstavljanje najvažnije bioetičke manifestacije u Hrvatskoj, *Lošinjskih dana bioetike*, te svih njenih konstitutivnih dijelova, koje se detaljno slijedi kroz dva dijela rada, preciznije, od poglavlja „Nastanak integrativne bioetike“. Naime, istraživanje povijesti bioetike u Hrvatskoj pokazalo je da se bioetika razvijala kroz bioetički dijalog i rasprave, s jedne strane, te znanstveno-istraživački rad, s druge strane, što je nerijetko rezultiralo visokom koncentracijom različitih bioetičkih manifestacija, aktivnosti i događaja u kratkim vremenskim razmacima pa čak i paralelnim zbivanjima, zbog čega je umjesto jednostavne kronološke rekonstrukcije i prikaza bioetičkih zbivanja u Hrvatskoj došlo do njihova ispreplitanja, odnosno umrežavanja, što je zahtijevalo inkorporiranje raznih bioetičkih zbivanja u određene kontekste.

U četvrtom i posljednjem dijelu rada, *Otkriće Fritza Jahra i konstituiranje europske bioetike*, nakon kratkog osvrta na europski principalizam i idejne preteče bioetike (Albert Schweitzer i Pierre Teilhard de Chardin) u prvom poglavlju „Novi počeci bioetike i europska bioetika“, u drugom proglašuju „Desetljeće otkrivanja Fritza Jahra“ u okviru projekta integrativne bioetike evaluira se otkriće djela Fritza Jahra koji je još 1926. upotrijebio pojam „bioetika“. Vrednovanjem „bioetičkog imperativa“ i koncepta „bioetike“ Fritza Jahra, čiju ostavštinu i relevantnost za integrativnu bioetiku istražuju ponajviše riječki bioetičari (Amir Muzur i Iva Rinčić), otkrivaju se sličnosti u konceptu bioetike Fritza Jahra s određenim elementima integrativne bioetike, čime ova posljednja dobiva stvarno povijesno uporište u europskoj misaonoj baštini. Time se zatvara krug uspostavljanja europske bioetike, a ujedno se i otvara prostor za nove znanstveno-istraživačke projekte u području integrativne bioetike kao nove orijentacijske znanosti za novu epohu, bioetičku.

Prvi dio:

**BIOETIKA KAO ODGOVOR
NA UGROŽENOST ČOVJEKA I ŽIVOTA**

I. UGROŽENOST ČOVJEKA I ŽIVOTA U UVJETIMA ZNANSTVENO-TEHNIČKE CIVILIZACIJE

1. Kompleksnost odnosa čovjek–priroda i njegova uvjetovanost tehnološkim razvojem

U predindustrijskom dobu čovjek je živio u skladu s prirodom, bio joj je blizak mada je strahovao pred njenom snagom, njenim hirovima, nepredvidivošću, iznenađenjima koje je znala prirediti, a koji su mogli biti neugodni jednako koliko i ugodni.

Moć prirode u očima čovjeka prije industrijske revolucije činila se nepovredivom i neuništivom. Razumljivo je onda da se mudrost čovjeka toga doba očitovala u skromnosti, u mirenju s okolnostima koje su ga zadesile, u trpljenju i strpljenju. U tom istom su se najbolje očitovale i čovjekove vrline, odnosno mane. Što se tiče njegove odgovornosti, ona je bila trenutna, ograničena na sadašnjost s tek malim odstupanjima i ticala se uskog prostora djelovanja. Odnosila se na onog koji djeluje i na njegova bližnjeg. Između ostalog, produkt ljudskog djelovanja bila je i tehnika, ali njena izrada i upotreba bila je moralno neutralni čin jer joj je svrha bila olakšati čovjeku njegov rad i svakodnevnicu.

U 19. stoljeću dogodio se znatan preokret. Naglim i ubrzanim razvojem tehnike čovjek je preuzimao moć nad prirodom, naučio je preduhitriti njene procese, sve vještije je sanirao štetu koje bi prirodni procesi izazvali, naučio je zaobilaziti neugodne pojave ili ih preusmjeravati zbog čega je postepeno rastao njegov osjećaj moći.

U postindustrijskom dobu „*techné* se pretvorila u beskrajnu težnju ka napretku vrste“.¹ Ona je prestala biti pomoćno sredstvo u djelovanju i postala je centar i svrha tog djelovanja, kao i uspjeh, odnosno napredak. S obzirom na zaokret u shvaćanju tehnologije baštinjena etika u novonastaloj situaciji pokazala se nedostatnom i manjkavom jer više nije davala zadovoljavajuće odgovore na nova pitanja koja su izazvale nove životne prilike u kojima se suvremeni čovjek našao i u kojima je započinjao novi život. *Spiritus movens* suvremenog čovjeka postao je (znanstveni) napredak.

(Informacijsko) tehnološka revolucija 20. stoljeća u potpunosti je promijenila svijet. Utjecala je na čovjekovo razmišljanje i djelovanje što se očitovalo na njegove odnose i stavove, kako prema tehnologiji, tako i prema prirodi, ali i prema bližnjem.

¹ Hans Jonas, *Princip odgovornost. Pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, Veselin Masleša, Sarajevo 1990., str. 24.

Prisjećajući se nekih znanstvenih dostignuća tijekom prethodnih sto godina ističu se uistinu značajna otkrića. U tom povijesnom razdoblju postavljeni su temelji kvantne teorije i principi kvantne mehanike; Einstein je iznio svoju teoriju relativnosti; formirali su se zakoni termodinamike; počele su se iznositi teorije o porijeklu svemira, od Lemaitreove teorije Velikog praska i Hubbleovog zakona o širenju svemira do Apollove misije u svemir; otkrila se struktura atoma, studirala se njegova jezgra, izdvajali neutroni i nastajali su novi izvori električne energije; paralelno se razvijala i nuklearna tehnologija i oslobađala atomska energija; u domove su ulazila prva sredstva društvene komunikacije; poljoprivredna mehanizacija ubrzala je proizvodnju; a u istom tom stoljeću malo je vremena prošlo od Crikove i Watsonovog otkrića spiralne strukture DNA kojim su udarili temelje molekularne biologije do kloniranja ovce Dolly.

Tehnološki razvoj 20. stoljeća brzo se pretvorio u, kako je to rekao američko-njemački filozof Hans Jonas, „avanturizam tehnologije“, u kojem su novi instrumenti u ruke uzeli čovjeka, a ne obrnuto. Nova tehnološka dostignuća omogućila su čovjeku da djeluje brže, preciznije, učinkovitije, da proširi prostor svog djelovanja, da u isto vrijeme bude na više mjesta kao i da sa svog mjesta bolje vidi u prošlost i u budućnost. Predmeti njegove spoznaje također su se proširili kao i razmjeri njegove znatiželje. U kratkom roku, čovjek je izgubio nadzor, odnosno kontrolu nad razvojem. Znanstveni i tehnički rezultati do kojih je dolazio nadmašili su često sva njegova očekivanja i otvarali mu nove mogućnosti, koje nedugo prije nije mogao niti zamisliti. U pozadini ove nove stvarnosti bila je ideja napretka, ali ne više vertikalnog po kojem se čovjek moralno uzdizao i tako osobno napredovao, kako se napredak shvaćao u antici, već novovjekovna ideja napretka, horizontalno postavljena, koja se očitovala najprije u ekonomskom napretku.² Upravo je ideja napretka obilježila znanstveno-tehničku epohu koja je započela u 19. stoljeću, a izgrađivala se na paradigmi znanja koje predstavlja moć i na slici čovjeka čiji život ovisi o stroju. Tehnika je bila nova sila u ljudskim rukama koja mu je omogućavala do tada nepojmljive zahvate u prirodu koji su počivali na gospodarskim interesima. Postala je sredstvo koje je obećavalo čovjeku napredak, poboljšanje njegovih životnih uvjeta, lakši posao, veću sigurnost i izvjesniju budućnost. I dok su strojevi u početku rađeni po principu rada ljudskih ruku i ljudskih sposobnosti,³ dakle imitirajući ljudski organizam, s vremenom je stroj, odnosno tehnika počela oblikovati čovjeka. On se njoj počeo

² O novovjekovnoj ideji napretka pisali su i pišu brojni suvremeni autori. Ovdje se referiramo na misli Vittorija Höslea izražene u njegovom djelu *Filozofija ekološke krize* (Matica hrvatska, Zagreb 1996.)

³ Marshall McLuhan, američki teoretičar medija, također govori o tehnici, odnosno komunikacijskim sredstvima koji su produžetak ljudskog tijela, nadodatak.

prilagođavati, a ona mu je stvarala uvijek neke nove potrebe. Na prvom mjestu to se manifestiralo na odnos čovjaka prema prirodi.

Njemački filozof Vittorio Hösle je uočio nove izazove koje je tehnologija stavila pred čovjeka i počeo je razmišljati o novoj etici koja bi pomogla čovjeku da se nosi s tim izazovima i da se orijentira u novom svijetu. Uočio je naime da je dominirajuća ideja napretka ozbiljno ugrozila čovjeka, njegov život, ali i čitav planet zato što je bila lišena smisla. Poistovjećena s rastom, ali nepovezana s tom ili drugim vrijednostima, ideja napretka je zavarala modernog čovjeka, smatrao je V. Hösle. Ne samo da nije donijela rješenje za probleme već je izazivala nove. Jedan od njih je i ekološka kriza koja je uslijedila kao posljedica neodgovornog odnosa prema prirodi, nerazboritog iskorištavanja prirode ili pak ravnodušnosti spram iste te nepriznavanja i neprihvatanja granica, uključujući i onu koju pred čovjeka stavlja smrt. Novi *self-made man* stvorio je suvremeno društvo na ideji suverenosti koja se očitovala u modernoj znanosti u odnosu na prirodu tako što ju je desubjektivizirala da bi je iznova stvorila kao tehnički svijet artefakata.⁴ U prilog ekološkoj i drugim krizama išao je i frenetični potrošački životni standard.

Filozofija ekološke krize naziv je Hösleove knjige u kojoj on ekološki problem razmatra u okviru filozofije. Naime, unutar filozofije se čovjek pita; kako je čovječanstvo moglo doći do tako velike krize?; što je čovjek imao na umu?; koji mu je bio cilj?; što je htio postići?; ima li beskonačni napredak ikakvog smisla?; što leži u pozadini ideje napretka?; te u kakav položaj sve to dovodi čovjeka u odnosu na prirodu? Isto tako, unutar filozofije na vidjelo izlaze nove vrijednosti koje bi eventualno mogle popraviti narušeni odnos čovjeka i prirode. Hösle stoga unutar filozofije razrađuje etiku koja bi bila nužno ekološki orijentirana, a time i univerzalna, jer je smatrao da je ekologija faktor koji bi mogao ujediniti fragmentirano znanje i staviti ga u interes općeg dobra. Cilj filozofije je, u prvom redu, nadići neprijateljski odnos između čovjeka i prirode i izgraditi nove (ekološke) sustave koji bi bili okosnica političkog i gospodarskog djelovanja, smatrao je Hösle. Polazište je nova paradigma znanja koja je daleko od novovjekovne koja je vladala prethodnih stoljeća, a pokazala se uglavnom opasnom i (auto)destruktivnom. Svoju filozofiju Vittorio Hösle je želio oživjeti na praktičnom području, da ne ostane samo prazna riječ na papiru.

⁴ Usp. Vittorio Hösle, *Isto*

2. Nedostatci tradicionalne etike u novoj znanstveno-tehnološkoj epohi

Cilj gotovo svih ljudskih djelatnosti pred kraj industrijske ere bio je materijalni napredak. To je bilo vrijeme obilježeno snagom i brzinom djelovanja. Ljudi su se selili iz ruralnih sredina u gradove. Mijenjali su poslove i životne navike. Asfaltiranim ulicama upravljalo se prvim automobilima, uz ceste su se gradile prve robne kuće, a preko ceste prelazile telefonske žice. Ljudi su radili na bogaćenju, kupovanju i gomilanju materijalnih dobara. Masovno su gradili i trošili, a postepeno se počelo govoriti o djelotvornosti (čovjeka, aparata, proizvoda, projekta...) što je postala mantra nadolazećeg stoljeća u kojem su tehničari i znanstvenici zauzeli mjesto graditelja i radnika u industrijskom dobu.⁵

U tom povijesnom trenutku došlo je do prijelaza iz paradigme nacije koja je upravljala društvom na gospodarsku paradigmu. Ta smjena paradigmi, koju je zapazio Vittorio Hösle, podrazumijevala je „nove prioritete i nova težišta u vlastitim vrijednostima i interesima“⁶, ali i novu etiku.

Čovjekova tehnološka osviještenost u postindustrijskom dobu nije više odgovarala etičkoj koja je zaostajala za kompetencijama čovjeka koji je pomoću novih aparata gradio znanstveno-tehničku civilizaciju. U tom raskoraku nastao je veliki problem, ali i izazov stvaranja nove etike.

Ono što mi danas zovemo i smatramo tradicionalnom etikom je subjektivno orijentirana etika, konkretno usredotočena na pojedinačne ljudske čine koja ne apstrahira daleko od zlatnog pravila koji je dugo kroz povijest bio jedini kriterij moralnosti. Takva etika vladala je sve do 20. stoljeća. Naime, sve do tada dugoročne posljedice osobnih i kolektivnih navika, ljude nisu puno zamarale jer je čovjek prošlosti bio tehnološki mnogo siromašniji nego ovaj suvremeni, stoga nije bio u mogućnosti da svojim djelovanjem opasno ugrozi opstanak i budućnost nadolazećih generacija, a to je ono čega se moderni čovjek s pravom užasava. Tek se pojavkom visoke tehnologije čovjek našao na ničijoj zemlji za etičku teoriju, u praznom prostoru bez potrebnog osjećaja za odgovornost.⁷

U tom povijesnom i prijelomnom trenutku svojom zabrinutošću glede znanstveno-tehničkog napretka istaknuo se još jedan filozof. Riječ je o Hansu Jonasu. On se upitao što čovjeku u budućnosti može poslužiti kao kompas i odgovorio: „Opasnost koju unaprijed

⁵ Vidi više u: Jeremy Rifkin, *Biotehnološko stoljeće. Trgovina genima u osvit vrlog novog svijeta*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb 1990.

⁶ Vittorio Hösle, *Filozofija ekološke krize*, Matica hrvatska, Zagreb 1996., str. 27.

⁷ Usp. H. Jonas, *Isto*

zamišljamo. U njezinom odsjevu iz budućnosti, u pomolu njezinog planetarnog obuhvata i utona onog humanog što će ga ona prouzrokovati, moći ćemo najprije otkriti one etičke principe iz kojih se mogu izvesti nove obaveze nove moći. To je ono što ja nazivam 'heuristikom straha'. Samo ako previdimo mogućnost razaranja čovjeka, moći ćemo doći do onog pojma čovjeka koji treba sačuvati od toga."⁸ Jonas nije pri tom mislio samo na materijalno, fizičko, propadanje čovjeka i umiranje već je iskazivao opravdanu zabrinutost za, kako se sam izrazio, „nepovredivost bića“ što je prejudiciralo suvremeni govor o dostojanstvu ljudske osobe, te zabrinutost za poredak vrednota u društvu koje svoje samopouzdanje temelji na materijalnom, tehnološkom i znanstvenom procvatu. Uočavajući civilizacijski, a onda i etički razdor, Jonas je naslutio novu etiku koja se treba graditi na strahu od onoga što ugrožava čovjeka. To nešto što čovjeku prijeti nije definirano zbog čega bi strah trebao biti još veći. Etika koja bi odgovarala novim zahtjevima i potrebama čovjeka u suvremenom svijetu trebala bi početi od onog što čovjek želi da izbjegne u svom djelovanju, od onog od čega najviše strahuje, jer je suprotnost toga ono čemu najviše teži, dobro koje želi i kojem se nada.

U suvremenom znanstveno-tehničkom društvenom uređenju krenulo se obrnutim pravcem. Potrčalo se za dobrom, odnosno za tehnološkim, kulturnim, znanstvenim i civilizacijskim napretkom, s uvjerenjem da je nazadovanje nemoguće. Zapravo je suprotnost napretka kao najvećeg dobra bila u potpunosti nepoznata i nezamisliva. Hans Jonas je želio svoje suvremenike upozoriti upravo na to, na veliku mogućnost propadanja, na činjenicu da je ono zamislivo, pa čak i neizostavno ako se nastavi djelovati po principu napretka, ali bez opreza, suzdržanosti, skromnosti, etičkog reflektiranja te razumne i opravdane bojazni koja je pratila prethodne generacije. Životne okolnosti su ljude u prethodnom povijesnom razdoblju učile odricanju i strpljenju, ali su oni unatoč brojnim ograničenjima i egzistencijalnim poteškoćama živjeli u mnogočemu znatno kvalitetnije nego je to u mogućnosti ostvariti čovjek u vrijeme tehnološkog razvoja. Prijašnje su generacije dobro poznavale i poštivale osjećaj odgovornosti koji je tek zbog iskrivljenog odnosa moći i mudrosti, znanja i vjere, u novije vrijeme, počeo blijediti. Gubitak osjećaja odgovornosti je posljedica industrijsko-gospodarskog procvata koji je znatno promijenio čovjeka, njegov odnos prema sebi i drugima te prema moralnim dužnostima.

Pomisliti na mogućnost propadanja u tim uvjetima života bilo je neophodno. Dapače, ta misao je trebala postati prvi korak suvremenog čovjeka u izgradnji jedne nove etike, drugi je

⁸ *Isto*, str. 8.

zahtijevao buđenje straha duhovne naravi u sebi, a treći izgradnju izgubljenog osjećaja osobne odgovornosti.

3. Pokušaji nove etike za budućnost

Onda kada je čovjek počeo ostvarivati svoje snove ne mareći za posljedice koje time izaziva počeo se rađati strah od onog što može, koliko i dokle može doći svojim radom ili znanstvenim istraživanjima. Otvorilo je to nova pitanja o čovjeku, o njegovim mogućnostima, pozivu, sposobnostima, težnjama, granicama izdržljivosti, odnosno o ljudskom biću koji je postao *homo faber* i *homo technicus*.

Čovjek novog doba imao je klasični zadatak, izgradnju boljeg svijeta, ali i nova pitanja: pod kojim uvjetima i na koji način? Vittorio Hösle je prepoznao nekoliko putova. Prvo, čovjek je od antičkih vremena pozvan da upozna samog sebe, a taj poziv vrijedi i danas. Onaj tko hoće poboljšati svijet treba krenuti od sebe stoga V. Hösle piše: „Tko sebe ne shvaća kao dio velikog povijesnog razvoja, teško će moći raspolagati osjećajem odgovornosti prema prirodi.“⁹ Kao drugo, ovaj filozof ističe da je čovjek pozvan da pokuša procijeniti posljedice svog djelovanja u odnosu na prirodu. „Ljudi zapravo moraju upoznati *intrinzičnu* vrijednost svog djelovanja“¹⁰ da bi mogli procijeniti ekološke i socijalne posljedice¹¹ svojih radnji i na taj način doprinijeti društvu koje ne šteti prirodi, odnosno koje surađuje u izgradnji boljeg svijeta u cilju njegova opstanka.

Važno je u ovom kontekstu ispitati kako se čovjek uopće našao u situaciju u kojoj je opstanak života došao pod upitnik.

3.1. Prvi korak prema znanstveno-tehničkoj civilizaciji: novovjekovna znanost

Čovjeku 19. stoljeća činilo se nemogućim i nezamislivim puno toga što je čovjek 20. stoljeća s „lakoćom“ obistinio. Na tehnološkoj razini promjene su uočljive tek posljednjih godina, ali na znanstvenoj, i to ponajprije prirodnoznanstvenoj one su se počele događati znatno ranije i zapravo su pripremile teren za tehnološki razvoj.

⁹ Isto, str. 68.

¹⁰ Isto, str. 84

¹¹ S vremenom je ljudima postajalo sve teže sagledavati posljedice svog djelovanja jer su one postale nepredvidive, dalekosežne i neuhvatljive. Zbog toga je bilo sve teže zamišljati budućnost. Osim toga, ljudi su sve češće razmišljali da njihov rad i odgovorno ponašanje neće puno pridonijet svijetu niti mu mogu puno oduzeti. Na taj način slabio je osjećaj osobne odgovornosti kod suvremenog čovjeka. Dapače, ona se s lakoćom prebacivala s čovjeka na čovjeka, s institucije na instituciju i tako dalje.

Mnogo prije Hansa Jonasa i Vittoria Höslea došlo je do promjene paradigme znanja i novog značenja znanosti i njene društvene uloge. Pod znanošću se, već od 19. stoljeća, sve više mislilo na uski smisao egzaktnih znanosti kao što su prirodne, danas matematičke i biomedicinske. Znanost se već tada usmjerila na postizanje rezultata koji se mogu prenijeti u svijet (brze) proizvodnje i prilagoditi zahtjevima tržišta. Nametnulo se mišljenje, naširoko prihvaćeno, da je znanstveno samo ono što se može dokazati, i to eksperimentalnom metodom. Tako shvaćena znanost se pretvorila u utilitarizam, uvukla se u samu sebe i izgubila onaj osnovni racionalni element kako bi dala opće značenje i smisao, i to sebi i bitku oko sebe. Dimenzija duha i duhovnoga u čovjeku bila je potpuno zapostavljena. U takvom ozračju znanstvenik je postao vrhunski tehničar koji je cilj samome sebi, a njegova dostignuća nisu drugo doli sredstvo moći.¹² U tom ozračju znanost se oslobodila etičkog vrednovanja, a znanstvenik etičke refleksije.

Takva slika znanosti započela je s Francisom Baconom. Riječ je o novovjekovnoj znanosti¹³ koja odgovara Baconovoj paradigmi znanja koje je moć, kojemu je jedina okosnica neprekidni napredak, najviši princip znanstvenog istraživanja eksperiment, pristup joj je redukcionistički, metoda induktivna (empirizam) i deduktivna (racionalizam), a krajnji cilj ovladavanje prirodom u korist društva. Novovjekovni koncept znanosti i znanja osiromašio je sliku svijeta, ali i sam svijet, koji se istraživao samo metodama prirodnih znanosti (analitičko-matematičko-logičnim) i izražavao prirodoznanstvenim terminima (kvantitativnim i mehanicističkim). U takvom znanstvenom ozračju čovjek se sve više brinuo za razvoj svijeta, dok je zanemarivao njegov smisao i ljepotu. On se promatrao samo iz jedne perspektive, očito, prirodoslovne. Isključivo s tog aspekta život se i danas shvaća tek kao jedna biološka datost, kao organizam sposoban za reprodukciju, adaptaciju, rast i slično.¹⁴ To mehanicističko i materijalističko poimanje svijeta je obilježilo znanstveno-tehničku epohu, a s vremenom ono je ugrozilo ne samo poimanje života već i sam život u njegovoj punini i bogatstvu.

Novovjekovna parola „znanje je moć“ nadglasala je antičku u kojoj se znanje poistovjećivalo s dobrom i vrlinom. Moć kojom raspolaže nova znanost ticala se na prvom mjestu odnosa čovjek–priroda. Njom se htjelo istaknuti pravo čovjeka na gospodarenje i

¹² Usp. Luka Tomašević, Ana Jeličić, „Etika znanstvenog istraživanja i načelo opreznosti“, *Filozofska istraživanja*, 126 (2/2012), str. 243-260.

¹³ Više o razlici između stare i novovjekovne znanosti vidi u: Ante Čović, *Etika i bioetika*, Pergamena, Zagreb 2004., str. 37-54.

¹⁴ Usp. Hrvoje Jurić, „Hans Jonas' integrative philosophy of life as a foothold for integrative bioethics“, *Jahr*, 2 (4/2011), str. 511-520.

podčinjavanje prirode sebi.¹⁵ U želji da obnovi znanost koja je zastranila zbog krivo postavljenih ciljeva i znanja koji upada u zablude zahvaljujući volji, emocijama, osjećajima, autoritetu, predrasudama i idolima¹⁶ Bacon je zamišljao filozofiju za budućnost koja bi doprinijela obnavljanju znanosti. Riječ je o filozofiji prirode koja svoje polazište, nadmoć čovjeka u odnosu na prirodu, temelji na religiji i krivom Baconovom tumačenju Knjige postanka. Cilj nove znanosti je ljudsko dobrostanje, ali na štetu svih drugih živih bića koje je ona smatrala sporednim, nevažnim i inferiornim u odnosu na čovjeka. Zadatak čovjeka, znanstvenika 19. stoljeća, bio je dobro upoznati zakone u prirodi da bi ju mogao pokoriti sebi. Granice pokoravanja prirode nisu bile zadane, dapače, nova znanost poticala je čovjeka na neograničeni napredak bez obzira na njegove učinke na prirodu.

Osim toga, prema prirodi se čovjek odnosio tek kao prema običnom materijalnom objektu istraživanja, nečemu što nema nikakvu vrijednost u sebi i što je time onda u potpunosti podvrgnuto čovjekovoj (samo)volji. Takav stav rezultat je jednostranosti i redukcionizma, znanstvenog monoperspektivizma, koji su obilježili novovjekovnu znanost¹⁷, a započeli su još s Descartesom. Svrstavši prirodu u *res extensa* Descartes ju je pretvorio u ono Drugo u odnosu na čovjeka. Njegov subjektivitet, odnosno strogi racionalizam podijelio je čak čovjeka u sebi, njegov *res cogitas* od svega ostalog, inferiornog u odnosu na čovjekov razum. Ta je misao olakšala put novovjekovnoj znanosti koja je ulagala u tehniku i kvantitet da bi ukazala i dokazala nadmoć čovjeka u odnosu na prirodu koju je preobrazila u čisti objekt istraživanja, eksperimentiranja i/ili iskorištavanja.

Prirodne su znanosti, potpomognute načelom samoodređenja čovjeka i autonomnim položajem znanja i znanosti iskoristile svoj utjecaj na široku lepezu ljudskog djelovanja. Koristeći tehnička pomagala čovjek je nekontrolirano koristio svoje tehničke i spoznajne mogućnosti, ali bez prethodne etičke refleksije ili suglasnosti s drugima. Primjerice, novovjekovlje je pobjedonosno stalo isticati slobodu odlučivanja pojedinca, što se odrazilo na svim društvenim poljima, a posebice u medicini.¹⁸ Prije nego sagledamo novu medicinsku situaciju nastalu uslijed brzog tehnološkog napretka važno se još jednom vratiti na Hansa

¹⁵ Usp. A. Čović, *Isto*

¹⁶ Francis Bacon je smatrao da je svaki čovjek „pećina“ za sebe, ali i da je podvrgnut brojnim predrasudama. Nabraja predrasude plemena kojima su skloni svi ljudi po naravi; predrasude pećine koje su zablude pojedinca; predrasude trga koje nastaju uslijed razgovora, poput nespornosti, krivog shvaćanja značenja pojedinih riječi i na koncu predrasude kazališta koje nastaju iz poštovanja autoriteta što je smatrao najopasnijim. Čovjek poštujući autoritet prihvaća sve što taj autoritet misli i radi, pa tako i njegove greške. Vidi više u: Francis Bacon, *Novi organon*, Naprijed, Zagreb 1986.

¹⁷ Usp. Ante Čović, „Pluralizam i pluriperspektivizam“, *Filozofska istraživanja* 101 (1/2006), str. 7-12.

¹⁸ Usp. Ivan Čehok, „Filozofija i medicinska etika“, *Društvena istraživanja* 23-24 (1996), str. 597-608.

Jonasa i analizirati njegovu reakciju na monoperspektivni pristup i tumačenje svijeta isključivo kroz prizmu prirodnih znanosti.

3.2. *Odgovor Hansa Jonasa na novovjekovnu redukcionističku sliku svijeta*

Procvat samo jednog područja znanosti sveo je svijet, prirodu i čovjeka na jednu dimenziju, onu lišenu duhovnog, osjetilnog, intuitivnog i moralnog. Reducirana slika svijeta bila je osiromašena ili zakinuta za lijepo, dobro, božansko i smisleno u svijetu.¹⁹ I mada se znanost znatno mijenjala od Novog vijeka do modernih vremena, cilj (prirodnih) znanosti ostao je uglavnom isti. Novost je bila što se s vremenom (razvojem tehnologije) gotovo sve što se moglo zamisliti, moglo lakše ostvariti i doseći. Znanost je postala bitan segment modernog društva u kojem se očitovala kriza morala. Ujedno, ona je postala i moćan faktor u produbljivanju te krize što je znanstvenike s vremenom pozvalo na preuzimanje odgovornosti.

Predviđanja posljedica znanstvenog razvoja kojeg diktiraju tehnička postignuća, postala su u znanstveno-tehničkom okružju u novoj znanstveno-tehničkoj epohi obavezna, a Jonas je posljedice (znanstvenih) istraživanja i djelovanja odmjeravao ne samo u odnosu na čovjeka i njegov opstanak, već na sva druga živa bića i na život općenito što je predstavljalo svojevrsnu novost. Ustrajno je predlagao da se izmjeni stav prema prirodi i tehnici, ali i prema samoj znanosti i to u odnosu na rezultate do kojih ona dolazi kako bi se izbjegle negativne i opasne posljedice. Smatrao je kao je prethodno potrebno učiniti nekoliko koraka.

Prvo, Hans Jonas je nastojao pomiriti različita shvaćanja života, konkretno, filozofsko, prirodoslovno i teološko.²⁰ Drugo, smatrao je da se u fokus etičke evaluacije ne bi trebale stavljati samo posljedice djelovanja (koje mogu biti nenamjerne ili slučajne) već stupanj odgovornosti koji se uložio u to djelovanje, kao i zacrtani cilj. Krajnji cilj djelovanja suvremenog čovjeka nije više kao u antičkoj ili tradicionalnoj etici sreća ili zadovoljenje kategoričkog imperativa već opstanak i budućnost svijeta, ponavljao je Jonas. Inzistirao je na odgovornosti za život onih kojih još nema, nerođenih, kojima je čovjek dužan u baštinu ostaviti svijet kakav poznaje i koji uvjetuje postojanje i kvalitetu života. Originalnost njegove misli očitovala se, između ostalog, upravo u ovom širenju osobne odgovornosti na budući svijet ili svijet u budućnosti.

Suprotno nekim optužbama, ovo nije značilo da je Jonas nastojao zakočiti napredak ili omalovažiti ljudski razvoj koji se očituje i na tehnološkoj razini i visoko postavljenim

¹⁹ Vidjeti više u: Ante Čović, *Etika i bioetika. Razmišljanja na pragu bioetičke epohe*, Pergamena, Zagreb, 2004.

²⁰ Usp. H. Jurić, *Isto*, str. 511-520.

ciljevima već je upozoravao da taj napredak treba kontrolirati, jer je opasno sve ono što izmiče ljudskoj spoznaji i intuiciji. Jonas je upozoravao na nepoznato te je stoga stavljao fokus na etiku za budućnost. Odmaknuo se, drugim riječima, s koncepta etike kao nauke o ljudskim činima i posljedicama djelovanja, prema mnogo širem horizontu promišljanja, onom metafizičkom.

Tu, u području promišljanja bitka, nova je etika po Jonasovu mišljenju našla svoje mjesto. Unutar metafizike studira se čovjek koji participira na bitku, a iz ideje čovjeka kao ontološke ideje proizlazi imperativ da čovjek treba da bude u svijetu, sada i ubuduće, te obaveza očuvanja bitka i odgovornost prema njemu. Riječ je o ontološkoj odgovornosti, o moralnoj obligaciji da čovjek trajno prepozna vrijednost života i prirode koju oni imaju u sebi, ali koja u nekoj mjeri ovisi o ljudima kao jedinim živim bićima koji mogu odgovarati za ono što čine.²¹

Za razliku od Kanta koji je čovjekove moralne dužnosti tražio u ljudskom umu i zasnivao ih na sferi trebanja (*Sollen*), Jonas dužnosti temelji na samom bitku kao nečemu postojećem, nečemu što u sebi ima vrijednost. Isticao je da sve ono što ima egzistenciju, što živi i teži k preživljavanju, opstanku i daljnjoj egzistenciji ima vrijednost koju nitko ne može ni dodavati ni oduzimati. Po toj logici priroda ima vrijednost koju čovjek treba prepoznati i koju treba poštivati. Takva percepcija, odnosno metafizički, a ne samo prirodoznanstveni pristup prirodi, brani čovjeku da prirodu podvrgava svojoj samovolji bez etičke refleksije.²² Konkretno je to značilo da bi u odnosu prema prirodi ljudi trebali mijenjati svoj stav. Jonas je pozivao da se napusti novovjekovni stav gospodarenja, iskorištavanja i manipuliranja nad prirodom i da se zauzme stav skrbi i strahovanja. Upozoravao je čovjeka da ne može biti, stvoritelj i spasitelj svijeta, unatoč svojim tehničkim igračkama i stoga ga je pozivao na odgovornost spram svijeta.

3.2.1. *Princip odgovornosti*

Razmjeri čovjekove odgovornosti u prošlosti su bili manji, proporcijalni njegovim mogućnostima, a nova moć koju je čovjek osjetio zahvaljujući tehnološkoj i tehničkoj

²¹ Usp. *Isto*, str. 511-520.

²² Usp. Paolo Becchi, „L’itinerario filosofico di Hans Jonas, stazioni di un percorso“, u: *Hans Jonas, il filosofo e la responsabilità*, C. Bonaldi (ur.), Edizioni AlboVersorio, Milano, 2004., str. 21-51.

(r)evoluciji zahtijevali su nove oblike odgovornosti koju čovjek nije znao nositi i nova etička pitanja koje nije znao sam postaviti, a kamoli na njih odgovoriti.

Hans Jonas se uhvatio u koštac upravo s tim novitetima na području ljudskog djelovanja koji su zahtijevali novu etičku refleksiju i konkretne pomake u etici koja bi se u budućnosti temeljila na novim principima, koja bi odgovarala znanstveno-tehničkoj civilizaciji i pripremala teren za novu civilizaciju. Uviđao je da „kantovska“ etika jednostavno nije dovoljno vodila brigu o prirodi i drugim bićima, barem ne u onoj mjeri u kojoj je to tražilo novo vrijeme, ali i subjekt nove etike. Zbog ondašnjih životnih uvjeta, znanstvenih prioriteta i čovjekove (ne)mogućnosti da bude preopasan za opstanak života na Zemlji, o tome se nije brinulo. Kantova etika je zato bila etika sadašnjosti, a H. Jonas je pokušao formirati novu etiku koja bi odgovarala zahtjevima novog vremena, novih okolnosti i novom subjektu nove etike.

U znanstveno-tehničkoj epohi čovjeku su se naime otvorili novi horizonti djelovanja, drugačije mogućnosti uplitanja u prirodne procese, različiti uvjeti rada i života što ga je bitno promijenilo u odnosu na njegovog pretka. U očima H. Jonasa novi subjekt etike je građanin svijeta, čovjek koji je uočio svoju povezanost i ovisnost o prirodi (što je bilo zanemareno ili zaboravljeno) i koji je priznao da buduće generacije ovise o njemu. Taj trostruki odnos modernog subjekta; prema svijetu, prirodi (životu) i narednim generacijama, nametao je čovjeku nove dužnosti i principe djelovanja. Jedan on tih principa, najvažniji, je odgovornost koja ima dva temeljna usmjerenja: prema prirodi, a ne samo prema bližnjem, te prema budućnosti, prema budućim generacijama, preživljavanju i opstanku života.

Mada se najviše bavio konceptom i principom odgovornosti Jonas nije uveo taj termin u etički diskurs već je promijenio njeno poimanje i obujam.²³ Sve većom sposobnošću podčinjavanja prirode i (ne)ljudskog života sebi rasla je potreba za novom etikom spram prirode, etikom koja se temelji na strahu od neuništive moći i eventualne osvetoljubivosti prirode i strahopoštovanja prema njenoj snazi i krajnjoj neukrotivosti. Jonas je, promičući ovakvo shvaćanje prirode i života, radio na kopernikaskom obratu u poimanju odgovornosti. Želio ju je preusmjeriti od antropocentričnosti prema biocentričnosti, proširiti je na cijeli svijet, svaki oblik života i protegnuti je od sadašnjosti na budućnost.

3.2.2. *Novo shvaćanje prirode i života*

²³ Usp. Hrvoje Jurić, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, Pergamena, Zagreb 2010., str. 93-98.

S obzirom na sve do sada rečeno, neizostavno je spomenuti i Jonasovo shvaćanje života koje nije privilegija samo čovjeka, već svih živih bića koji participiraju na bitku. Mada sva živa bića, odnosno vrste, nisu na istoj ontološkoj razini, imaju život kojeg je čovjek dužan poštivati, štiti i (o)čuvati. Polazeći od bitka na kojem participiraju različiti oblici egzistencije Jonas izvodi zaključak da svaki oblik života ima vrijednost u sebi koja se očituje u težnji za samoočuvanjem i opstankom. Takvo shvaćanje života pridonijelo je pomaku od antriopocentrizma novovjekovne znanosti i filozofije pod utjecajem prirodnih znanosti prema biocentrizmu.

Interes stare filozofije koju je Jonas želio nadići bio je usmjeren ljudskom umu, inteligenciji, odnosno aktivnostima razuma po kojem se čovjek bitno razlikuje od drugih živih bića. Pri tom su se u potpunosti zanemarivale druge ljudske dimenzije poput intuicije, osjećajnosti, emocija i ostalog, ili ih se možda i priznavalo, ali ih se strogo separiralo od razuma.

Jonas stoga skreće pozornost na nešto drugo, na fizičku dimenziju čovjeka, onu biološku, materijalnu i organsku te se istovremeno bori protiv dualizma koji je vladao od Descartesa do tada, a strogo je dijelio tijelo i duh, ali i čovjeka od prirode.

Opirući se svakom obliku dualizma Jonas je htio izgraditi novi pristup životu. Filozofija biologije mu je omogućila interpretaciju bioloških datosti u okviru filozofije, a implicitno je upućivala na nužnost dijaloga u pitanjima shvaćanja života koji nadilazi svaki pojedinačni pristup. Nova Jonasova filozofija života zamišljena je tako da obuhvaća filozofiju i biologiju, organizam (materiju) i um. Obrazlagao je to uvjerenjem da um barem djelomično pripada organizmu, baš poput slobode koju uočava na najnižem metaboličkom nivou organizma. Ovakvim svojim shvaćanjem života Jonas je htio pomiriti različite dimenzije u čovjeku, poput materijalne i duševne, ali i odnos čovjeka prema okolišu. Srž njegove filozofije biologije (života) je promicanje vrijednosti života bez obzira na njegov oblik, ljudski, biljni ili životinjski. Cilj mu je bio nadići idealizam i racionalizam koji su vladali prijašnjim filozofijama i staviti naglasak na ono organsko što čovjek dijeli s drugim bićima, a ne na umsko po čemu se od njih bitno razlikuje.

Jonasova filozofija biologije i njegova etika u uskoj su vezi.²⁴ Etika odgovornosti, kako je Jonas nazvao etiku za budućnost, temeljila su upravo na promjenama koje je proživljavao subjekt etike (čovjek) u svojoj svakodnevnicu, ali s posljedicama u skoroj ili dalekoj budućnosti. Njen prvotni zadatak bio je „preduhitriti katastrofu kojom čovječanstvu, ali i

²⁴ Usp. P. Becchi, *Isto*

prirodi u cjelini prijeti znanstveno-tehnološki napredak“.²⁵ Novu etiku je razradio kroz princip odgovornosti koji je postao temeljni etički princip Jonasove etike za budućnost.²⁶

Karakteristike njegove filozofije, odnosno etike mogu se sažeti u nekoliko natuknica:

- metafizičko utemeljenje etike;
- nadilaženje svakog oblika dualizma;
- biocentrizam;
- koncept odgovornosti koja obuhvaća cjelokupni bitak, sve ono što jest i može da bude;
- nadilaženje jednodimenzionalnog prirodnoznanstvenog pogleda na svijet koji je nastao onda kada se razdvojio duh od tijela i priroda od čovjeka.²⁷

Ovi pomaci u Jonasovoj filozofiji (etici) zajedno su s tehnološkim razvojem i s moći koju je tehnologija donijela čovjeku proširili odgovornost i usmjerili je na prirodu koja se pokazala ranjivom, povredivom i ponekad nemoćnom pred čovjekovom težnjom da s njom u potpunosti zagospodari (uz pomoć tehnologije). Pokoravajući je svojim potrebama čovjek je prirodu postepeno mijenjao i siromašio neograničeno crpeći iz njenih izvora narušavajući time prirodnu ravnotežu čime je opasno ugrozio opstanak pojedinih oblika i vrsta života na Zemlji. Upravo je zbog toga Jonas promišljao o mnogo široj, filoničkoj odgovornosti.²⁸

3.3. *Etički imperativi za budućnost*

Usporedo s razvojem znanosti i tehnologije čovjek je drastično mijenjao svoj odnos i stav prema prirodi, a kontinuirano su se rađale nove ljudske potrebe, interesi i djelatnosti što je zahtijevalo novu etiku u odnosu na onu koju je moderni čovjek naslijedio od svojih predaka. Nove životne okolnosti zahtijevale su adekvatniju etiku. Očitovala se na prvom mjestu potreba nove „etike budućnosti“ kao suprotnosti staroj „etici istovremenog“, odnosno „etici neposrednog“, kako je Jonas nazivao tradicionalnu etiku.

Nova etika trebala je metafizičko uporište, što znači da se filozofija trebala vratiti bitku. Princip i cilj djelovanja u prirodnim procesima je usmjeren očuvanju života, a čovjek, s

²⁵ H. Jurić, *Isto*, str. 106.

²⁶ Usp. Hrvoje Jurić, „Hans Jonas' integrative philosophy of life as a foothold for integrative bioethics“, str. 511-520.

²⁷ Vidjeti više u: Hans Jonas, *Sull'orlo dell'abisso. Conversazioni sul rapporto tra uomo e natura*, Paolo Becchi (ur.), Einaudi, Torino, 2000. i H. Jonas, *Princip odgovornosti. Pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*.

²⁸ Vidjeti više u: A. Čović, *Etika i bioetika. Razmišljanja na pragu bioetičke epohe*

obzirom da je samo jedan oblik manifestiranja bitka, tek jedan oblik života, mora djelovati u skladu s ostalima slijedeći imperativ bitka koji kaže da života mora biti, da on mora opstati. Za razliku od ne-bitka, bitak ima vrijednost, dobro kojem teži, a to je opstanak života. Stoga Jonas zaključuje da je dužnost čovjeka očuvati bitak. Upravo je to temeljni etički imperativ koji donekle može jamčiti budućnost.

S tog ontološkog polazišta utemeljena je nova etika i novi etički imperativi za čovjeka u kojem se biološko-tjelesne datosti ne umanjuju u odnosu na one umne. Prvi i najosnovniji etički imperativ je da bude života, da se život obrani i očuva. To je princip života koji, pored principa odgovornosti, nosi u sebi još jedan etički zahtjev, „priznanje neznanja“. Naime, shvatiti što može učini, a da ne zna smije li to uraditi i kamo će ga to odvesti stavilo je čovjek pred novi zadatak. Morao je usvojiti nove spoznaje o sebi i prirodi, nova prava i dužnosti u odnosu na svoj život, ali i život onih koji ga okružuju te prepoznati i priznati prava prirode jer je ona uvjet čovjekove egzistencije. Nova etička zapovijed Jonasovim riječima glasi: „Djeluj tako da učinci tvog djelovanja ne budu razorni za buduću mogućnost takvog života.“²⁹ Ovim imperativom nije više naglasak na direktnim i jasnim posljedicama ljudskih čina u sadašnjosti već na onome što čovjek treba učiniti ili izbjeći uraditi što ima ili bi moglo imati štetne posljedice u budućnosti. U tom kontekstu, javilo se pitanje – kako čovjek može znati kakve dugoročne posljedice može imati neko njegovo djelo u dalekoj budućnosti?

Tražeći odgovor na ovo pitanje ne može se poći od znanja koje se temelji na egzaktnim podacima i koje je okosnica prirodnih znanosti, niti od znanja koje se u antici poistovjećivalo s vrlinom, i kojeg danas svrstavamo u staru znanost. Jednako se nedovoljnim pokazalo i prosvjetiteljsko, enciklopedijsko, korisno znanje koje je služilo u svrhu odgoja. Hans Jonas stoga traži novi tip znanja i nalazi ga u hipotetskom znanju. Riječ je o znanju koje odgovara pretpostavci, zamisli, vjerojatnosti, očekivanju, predviđanju, „proricanju“, o onome što se može dogoditi. Pri tom je naglašavao kako nije riječ o pukom fantaziranju, pesimističnim i apokaliptičkim idejama o kraju svijeta niti o namjernom izazivanju panike zbog nadolazeće propasti civilizacije.

Hans Jonas je govorio o *znanju o nečem mogućem*. Ono je pretpostavljalo nove načine spoznaje i ne-racionalne metode poput intuicije, emocija ili iskustva. Isticao je posebno kreativnost, slobodu, osjećaj za dobro i lijepo, a sve s ciljem da formira etičku svijest koja bi animirala ljudsko djelovanje u onom smjeru koje može umanjiti rizik nestanka života. To i

²⁹ H. Jonas, *Princip odgovornost. Pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, str. 28.

slična razmišljanja otvorila su vrata novoj paradigmi, onoj etičkoj, koja nadvladava znanstveno-prirodoslovnu i gospodarsku percepciju svijeta i djelovanja u njemu.

Da bi nova paradigma zaživjela prethodno spomenuti Vittorio Hösle je smatrao da u dubini svoje duše čovjek treba voljeti svijet i ljude te promicati pozitivne vrijednosti, dok je Hans Jonas bio uvjerenja da etičke dužnosti ne ovise isključivo o prirodoznanstvenim metodama praćenja, opažanja i mjerenja uzročno-posljedičnih veza u prirodi već da se temelje na bitku. Ontološki proučavajući bit bitka Jonas otkriva moranje, trebanje, etičke imperative i dužnosti spram njega i odgovornost prema njegovoj manifestaciji kroz različite oblike egzistencije. Iz takve ontološke interpretacije etičkih dužnosti gradila se nova etička svijest koja je zaživjela u prethodnom stoljeću u kojem se čovjek susretao s brojnim moralnim i etičkim dvojabama.

3.4. Ekološka preobrazba industrijsko-kapitalističkog društva

Subjekt nove etike, osim pojedinca, je i politika, odnosno vladajuće političko uređenje. Upravo je u tom području, osim onom filozofskom, Vittorio Hösle, inspiriran upravo Hansom Jonasom, vidio izvore novih etičkih imperativa. Oni su izranjali iz nove ekološke paradigme. Ekologiju je Hösle vidio u prvom planu politike, ali i gospodarstva, morala i filozofije. Više od toga, smatrao je da svi oni koji uporišta svog djelovanja nalaze u modernim težnjama u vidu znanstveno-tehnološkog napretka neće moći oblikovati bolju budućnost. On je budućnost vidio tek ako bi se zadovoljili određeni socijalno-političko-znanstveni uvjeti. U području znanosti to je na prvom mjestu metodološka interdisciplinarnost koja ujedinjavanja znanje rascjepkano postulatima novovjekovne znanosti koja je od prirode napravila puki objekt istraživanja i izivljavanja. Na drugo mjesto Hösle je stavio suprotstavljanje ideji napretka koja ne poštuje granice, čak niti one koje postavlja smrt. Naime, pomicanje granica u korist gospodarskog rasta obilježilo je industrijsko-kapitalističko društvo koliko i tehnika koja mu je stvarala nove potrebe koje je neuspješno pokušavala utažiti moderna znanost, moderna tehnika i kapitalističko gospodarstvo. Hösle je u tome vidio velike probleme, kako političke, tako i etičke.

Načelo rasta zapravo je načelo funkcionalnosti na štetu osobnog preispitivanja o biti stvari, svrsi i smislu, a ekonomska korist je ono što se svugdje i u svim epohama provlači kao *spiritus movens* ljudskog djelovanja i što bitno utječe na vrijednosni sustav. Taj sustav postao je bitno ugrožen i zbog nekih drugih čimbenika. Ukratko, zbog tri faktora: tlapnje o neograničenim mogućnostima; želje za prekoračenjem svake kvantitativne granice te zbog

iskrivljenog odnosa prema prirodi. Zajedno, ovi čimbenici, nužno, uvijek i svagda, vode u katastrofu, bilo moralnu, ekološku ili gospodarsku, isticao je Hösle.³⁰

Autori kojima smo se posebno bavili u dosadašnjem promišljanju, Hans Jonas i Vittorio Hösle, ističu dvije stvari koje služe novom sustavu vrijednosti. Kao čuvarice prirode, odnosno sadašnjeg i budućeg života, navode odgovornost i mudrost te čovjeku predlažu sljedeće etičke smjernice:

- da iznova nauči voljeti i poštivati granice;
- da se uči odricanju kao uvjetu vlastite slobode;
- da se oslobodi pritiska nametnutih potreba.

Brojne su težnje, potrebe ili interesi modernog čovjeka izazvali nove etičke dvojbe, a neke od njih potrebno je izdvojiti zbog ključne uloge koju su imali (i imaju) na oblikovanje suvremene kulture i društva.

4. Težnje i moralne dvojbe čovjeka u suvremenom društvu

Biomedicinski i biotehnološki razvoj u 20. stoljeću omogućio je čovjeku da određuje pravce i trenutke rađanja, umiranja i smrti, ali i da stvara nove oblike života čiji zametak nastaje u medicinskim laboratorijima, plod je eksperimentiranja, genetičkog inženjeringa i znanstvene znatiželje lišene svakog etičkog promišljanja. Efikasnost, profit, napredak i razvoj, postali su isključivi motivi ljudskog djelovanja potpomognutog tehnikom i u tim nastojanjima razboritost je pala u sjenu. Priznati neznanje na pragu nove znanstveno-tehničke civilizacije čovjeku je bilo nezamislivo, mada je Hans Jonas smatrao da bi se upravo u tome očitovala njegova najveća mudrost.

S uvjerenjem da je dosegao evolucijski vrhunac, da sve zna i može, čovjek je zaboravio na nematerijalne vrijednosti i na etiku. Izgubivši osjećaj straha uhvatio se u koštac s brojnim rizicima. Upravo su se u tom trenutku na horizontu pojavile nove etičke dvojbe – do koje mjere riskirati?; u kakvim prilikama?; što se riskira?; što se može izgubiti, a što dobiti?; je li uistinu znanstvena spoznaja apsolutno sigurna?; leži li u tehnologiji ključ za besmrtnost, vječnost i svemoć, čemu čovjek teži već tisućama godina? Ova i slična pitanja vratila su čovjeka na put filozofije. To je put na kojem on preispituje svoje spoznaje o čovjeku, o bitku,

³⁰ Vidi više u: V. Hösle, *Filozofija ekološke krize*

o onome što se događa s čovječanstvom ili u svijetu, o rasponima vlastite odgovornosti za svoja djela, odnosno nedjela.

Nastojanja H. Jonasa, ali i njegove strepnje, postale su bliske tek čovjeku 21. stoljeća. Na prijelazu jednog u drugi milenij tehničke, prirodne i biomedicinske znanosti žive u sinergiji³¹ što im povećava moć i mogućnosti. Znanstvena suradnja ostvarena u ovom stoljeću ne samo da uređuje i diktira proizvodnju, industriju ili tržište, odnosno ekonomiju, već stvara društvene mreže i povezanost među ljudima, angažiranost pojedinca u društvu, strukturu zajednica kao i političke i zakonodavne odredbe. U informacijsko-tehnološkom dobu, stoga je uistinu teško „znanstveno predvidjeti i opisati što će se sve zbiti i kakvim će se revolucionarnim promjenama neizvjesna sutrašnjica ispuniti“³², međutim, može se utvrditi da su se ljudsko razmišljanje i djelovanje u potpunosti preobrazili u odnosu na ona koja su dominirali u novovjekovlju. Nova znanstveno-tehnička postignuća 21. stoljeća često su nadmašila same ideje, namjere i očekivanja njihovih tvoraca te su ih čak dovela do sasvim suprotnih rezultata i neočekivanih posljedica. Zbog toga se znanstvenike sve žustrije pozivalo na odmjerenost i rizika i eventualnih posljedica opasnih za čovjeka, njegov okoliš i život.³³ Novonastalo stanje je odgovaralo previđanjima H. Jonasa o novoj etici za budućnost koja bi odgovarala velikim društveno-tehnološkim promjenama koje karakteriziraju centralizacija moći (ne samo na pojedine zemlje već i na pojedince) i prevelika brzina kojom se tehnologija razvija i utječe na društvo (novi oblici komuniciranja), kulturu (digitalizacija kulture), znanost (multidisciplinarnost), ali i na prirodu. Fragmentacija znanja, sve uže znanstvene specijalizacije i paradigma informacijsko-tehničkog razvitka 21. stoljeća dovela je čovjeka pred zid, do mnoštva novih pitanja i etičkih dvojbi kojima nije nalazio odgovora. Znanstveni rezultati, koliko god obećavajući bili nisu ispunjavali čovjeka zadovoljstvom, dapače, rastao je strah.

Kao reakcija na novonastalu situaciju u društvu su se postepeno javljale struje izrazitog protestiranja protiv znanstvenih eksperimentiranja koji su se vršili u medicinskim laboratorijima. Novo duhovno ozračje, koje se očitovalo kroz buđenje ekološke svijesti, osjećaj osobne odgovornosti, potrebu integriranja znanja, umrežavanje i dijalog među znanstvenicima, multidisciplinarni pristup problemima, osjećaj neizvjesnosti i prijeteće

³¹ Takve suradnje se sve češće ostvaruju u području nanotehnologije, informatike, biomedicinskih istraživanja i to na sveučilištima i u medicinskim i farmaceutskim laboratorijima. Plodovi suradnje, za sada se najviše očituju u zdravstvenom, komunikacijskom i sigurnosnom sustavu.

³² Vitimir Grbavac, Božidar Tepeš, Franko Rotim, „Informacijska tehnološka revolucija na početku 21. stoljeća“, *Društvena istraživanja*, 67 (5/2003), str. 847.

³³ Usp. *Isto*

opasnosti za opstanak, znanstveno-tehničku paradigmu znanja bacilo je u sjenu. Na području društva, kulture, religije i znanosti počeo se otvarati novi horizont razmišljanja i djelovanja, onaj koji teži cjelovitosti, smislu, ali i etici. Na koncu, etike naprosto „mora biti zato što ljudi djeluju, a etika mora da djeluje na red djelovanja i na reguliranje moći. Zato nje mora biti utoliko više koliko je veća moć djelovanja“.³⁴

Moć ljudskog djelovanja u jednom povijesnom trenutku znanstveno-tehničke epohe posebno je narasla u području medicinske djelatnosti.

4.1. Medicinska percepcija etike i etičkih dužnosti

Tradicionalnu etiku koja se temeljila na antropocentrizmu, istovremenosti i individualizmu isključujući prirodu i opstanak života na Zemlji u budućnost Hans Jonas je izričito kritizirao smatrajući je nedostatnom za suvremeno, znanstveno-tehničko, doba.³⁵

Dobar primjer za to očitovao se polovicom 20. stoljeća u medicini kada hipokratska, tradicionalna medicinska etika više nije bila u mogućnosti pružiti odgovore na moralne i etičke dvojbe bolničkog osoblja kojemu je medicinska tehnologija olakšala posao, ali ne i profesionalne, a još manje, osobne odluke etičke prirode. Već su se tako u 21. stoljeću obistinila novovjekovna Descartesova predviđanja i nadanja. „Ako se može naći neko sredstvo, koje bi sasvim općenito ljude činilo pametnijim i sposobnijim nego što su dosad bili, držim da ga treba tražiti u medicini“³⁶, smatrao je Descartes, ali i mnogi drugi koji su upravo u tom području ljudske djelatnosti potražili načine poboljšanja ljudskog stanja. Razvojem tehnologije, medicinski djelatnici su u ruke dobili nove medicinske instrumente, aparaturu koja im je olakšavala dijagnostiku i rehabilitacijske postupke i procese, omogućavala im je nove načine liječenja, tretiranja bolesti, ali i bolesnika pružajući sve veće nade u ozdravljenje. Tehnologija je u medicini neupitno liječnicima i medicinskom osoblju olakšavala njihov posao, otvorila im je veći prostor djelovanja, ali je to nesumljivo donijelo i nove probleme, a onda i novi osjećaj odgovornosti.

Medicinska profesija je stekla svoju autonomiju i ugled u društvu zahvaljujući potrebnoj širini stručnoga znanja i vještinama koje jedan zdravstveni djelatnik treba usvojiti. Ipak, te profesionalne kompetencije ne jamče da su odluke i postupci medicinskog osoblja uvijek

³⁴ H. Jonas, *Princip odgovornost. Pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, str. 43.

³⁵ Usp. Ante Čović, „Pojmovna razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika, integrativna bioetika“, u: *Bioetika i dijete*, Ante Čović, Marija Radonić (ur.), Pergamena, Zagreb 2011., str. 11-24.

³⁶ Ove Descartesove riječi su preuzete iz: A. Čović, *Etika i bioetika*, str. 54.

praćeni odgovarajućom etičkom refleksijom. Dapače, etička refleksija se u medicini se dugo vremena odvijala *post festum*.³⁷

Malo je trebalo da se i medicina, poput drugih zvanja i zanimanja pokori principu „cost and benefit“ (troškova i dobrobiti) kapitalističkog društva, odnosno da se vodi mislju o isplativosti pojedinog medicinskog zahvata. Neki postupci u medicini stoga su se ubrzo našli na meti ispravno formiranih savjesti pojedinih liječnika, ali i njihovih bližih i daljih suradnika koji su uočavali velike moralne propuste koji su ulazili u samu srž profesije, liječničku zakletvu i odnos liječnik–pacijent.

4.1.1. Ozbiljniji medicinsko-etički izazovi u „novoj medicinskoj situaciji“

Pomaci unutar medicinske etike neki povjesničari i analitičari te problematike zapažaju unutar etičkih bolničkih povjerenstava ili odbora, a drugi pak drže da njeni korijeni leže u „tradicionalnoj medicinskoj etici anglo-američke medicine, u kulturološkim okvirima zdravstvene zaštite i u određenim socijalnim, religijskim i moralnim zapažanjima koja su se pojavila u američkom etosu“³⁸ sredinom prošlog stoljeća.

Šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća odvijalo se tehniciziranje medicine kao i ostalih znanosti i djelatnosti, njena dehumanizacija zbog novih tehničkih, ali i znanstvenih dostignuća biomedicinske naravi koji su omogućavali nove zahvate nad čovjekom. Počela su se promicati prava pacijenta, liječnici su sve češće podliježali kaznenom zakonu zbog svojih propusta, specijalizacije su u medicini bile sve uže, a ona se poput drugih djelatnosti sve više pokoravala tržišnim zahtjevima. Tako je primjerice zdravstveno osiguranje s vremenom postalo isključivo privilegija imućnijih građana.

Konkretnije, postojala su tri glavna razloga zašto su se u drugoj polovici dvadesetog stoljeća aktualizirala stara etička pitanja u medicini i zašto su nastala neka nova. To su „promjene u ulozi bolnice, prevlast znanosti i tehnologije i razvoj specijalizacija“.³⁹ Bolnica je tek u 20. stoljeću postala glavni izvor medicinske njege, ali je ipak najznačajniju ulogu u transformaciji medicine iz stare u novu doprinijela biološka znanost i visoka tehnologija, dok ništa manju ulogu nije imalo i povećanje obima medicinskog znanja zbog čega su liječnici bili primorani posvetiti se užim područjima znanja, odnosno specijalizacijama. Sva ova tri

³⁷ Usp. I. Čehok, „Filozofija i medicinska etika“, str. 597-608.

³⁸ Albert Jonsen, Andrew Jameton, „Povijest medicinske etike“, u: „Američki korijeni bioetike I.“, Ivan Šegota (ur.), *Bioetički svesci* br. 35, Katedra društvenih znanosti - Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka 2002., str. 3.

³⁹ *Isto*, str. 4.

razvojna pravca moderne (američke) medicine bila su plodno tlo za nicanje etičkih problema, dilema i pitanja. „Koncentracija medicinske njege u bolnicama poticala je depersonaliziran i šabloniziran pristup pacijentima; usredotočenost znanstvene medicine na biološke i tjelesne aspekte bolesti; slabila je sposobnost liječnika da se brinu za ‘cijelog pacijenta’; specijalizacija je, pak, suzila interes liječnika na pojedine sustave organa i bolesti uvodeći novu praksu slanja pacijenata od jednog do drugog specijalista.“⁴⁰

Osim toga, otvarali su se novi klinički ispitivački centri diljem SAD-a i Europe u kojima su se vršili eksperimenti nad ljudima, pacijentima i „dobrovoljcima“, a ta praksa izazivala je nove etičke dvojbe i zahtijevala njihova rješenja koja su donosili etički odbori koji su bdjeli nad novim zakonima, kodeksima, propisima i deklaracijama. Cilj etičkih odbora bio je istovjetan s fundamentalnim ciljem liječnika i svrhom liječenja – očuvanje i zaštita ljudskog života, odnosno zdravlja, koje su liječnici počeli zanemarivati, jer su se posvećivali svojim specijalizacijama i obrazovanju, udaljavajući se na taj način od svojih pacijenata. Nakon početničkog odbijanja zbog uvjerenja da bi jedan bolnički etički odbor ugrozio profesionalnu autonomnost, autoritet i integritet liječnika, ipak je medicinsko osoblje sve češće osjećalo potrebu za jednim širim krugom suradnika, filozofa, teologa, pravnika, znanstvenika, socijalnih radnika, psihologa i kolega liječnika koji bi im bili oslonac u odlučivanju i djelovanju. Richard McCormick je precizniji i izdvaja osam razloga nastanka etičkih bolničkih odbora: složenost problema, raspon opcija, obrana mišljenja, potreba interdisciplinarnih etičkih povjerenstava, slobodna volja, ekonomski faktor liječenja, religijska uvjerenja nekih grupa i utjecaj pluralističke javnosti na individualne odluke.⁴¹

Bez obzira na razloge koji su poticali njihovo osnivanje, razne novonastale etičke komisije pomagale su liječnicima tako što su preuzimale dio odgovornosti. Njihova ključna zadaća bila je rasteretiti pojedince (liječnike) koji su bili dužni svakodnevno donositi teške etičke odluke. U širem smislu, etički bolnički odbori su imali savjetodavnu i prognostičku funkciju, a u užem smislu su postojale četiri osnovne funkcije etičkih povjerenstava: edukacija, utvrđivanje politike djelovanja, konzultiranje i ocjenjivanje pojedinačnog slučaja te, u nekim slučajevima, teološka refleksija.⁴²

Objavljivanjem kultnog članka novinarkе Shane Alexander o ovoj temi napravljen je jedan veliki korak za postojeću medicinsku etiku koja je bila na tragu jedne nove etike.

⁴⁰ Ivan Šegota, „Pogovor“, u: Robert P. Craig, Carl L. Middleton, Laurence J. O’Connell, *Etički komiteti. Praktični pristup*, Pergamena, Zagreb 1998., str. 167.

⁴¹ Vidi više u R. P. Craig, C. L. Middleton, L. J. O’Connell, *Isto*, str. 16-17.

⁴² Usp. *Isto*

Zahvaljujući tom objavljenom članku koji je popularizirao problematiku, moralna pitanja i dileme vezane za pojedinačne medicinske i kliničke slučajeve, oni su izašli iz zatvorenog kruga stručnjaka u bolnicama i laboratorijima i postala su javna pitanja. Društvo se brzo upoznalo s novim mogućnostima istraživanja u medicini i znanosti općenito te funkcionalnošću novih dijagnostičkih i terapijskih uređaja, novim lijekovima i metodama liječenja, spoznajama u medicinskoj znanosti, rizicima i opasnostima koje je uzrokovao znanstveno-tehnološki napredak unutar medicinske djelatnosti.

4.1.2. Etička povjerenstva i rađanje novog etičkog razmišljanja u zdravstvu

Val novog razmišljanja u zdravstvu, kao sustavu koji se susreće s brojnim etičkim dvojabama, pokrenula je spomenuta Shana Alexander. Naime, ta američka novinarka objavila je 9. studenog 1962. godine u renomiranom američkom časopisu *Life* članak naslovljen „Oni odlučuju tko živi, tko umire“.⁴³ Na pisanje ovog članka Alexander je potakla spoznaja o postojanju takozvanog *Božjeg komiteta*⁴⁴, povjerenstva od sedam anonimnih ljudi iz Seattlea koji su „osuđivali“ pacijente na smrt birajući tek mali broj onih kojima će biti pružena prilika za izlječenje od teških tjelesnih oboljenja. U konkretnom slučaju radilo se o pacijentima kojima je trebala dijaliza u Artificial Kidney Centeru u Seattleu. Novinarka je izazvala javnost postavljajući pitanja po kojem kriteriju odabrati 50 pacijenata od 100 000 koliko ih boluje i kojima je neophodan pristup i korištenje aparata za dijalizu da bi se nosili s bolešću.⁴⁵ Jedan takav pacijent bio je John Myers, čovjek koji je zbog bubrežnih problema postao „slučaj“ u rukama *Božjeg komiteta*. Naime, članovi etičkog povjerenstva (pravnik, kirurg, svećenik, bankar, domaćica, državni službenik, poslovođa), po savjesti, su odlučivali o njegovom životu, a osim s njegovim zdravstvenim problemima bili su upoznati tek s nekoliko crtica iz njegove kratke biografije i biografije njegovih „konkurenata“. Myersa su uzeli u obzir tek nakon procesa eliminacije kojim su odbacili veliki broj potencijalnih kandidata za dijalizu, i to po upitnim kriterijima.⁴⁶

⁴³ Izvorni naslov članka je „*Medical miracle and a moral burden of a small committee. They decide who lives, who dies*“. Objavljen je u *Lifeu*, br. 9, 1962. Za neke, na primjer Alberta Jonsena, ovaj članak je obilježio rađanje bioetike koju je on tumačio kao novu medicinsku etiku.

⁴⁴ Etičko povjerenstvo dobilo je naziv „Božji komitet“ zbog članova povjerenstva koji su se ponašali poput kakvog božanstva. Po mišljenju novinarkе preuzeli su božansku ulogu, odnosno božansku moć odlučivanja o životu i smrti.

⁴⁵ Shana Alexander, „*Medical miracle and a moral burden of a small committee. They decide who lives, who dies*“, *Life*, br. 9, 1962, str. 104.

⁴⁶ Vidi više u: „Povijest bioetike: Shana Alexander“, Ivan Šegota, Iva Rinčić (ur.), *Bioetički svesci*, br. 55., Katedra društvenih znanosti - Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka 2003.

Ovaj i slični slučajevi iz dosjea etičkih povjerenstava pojedinih institucija, najčešće bolnica, idu u prilog onih koji su u etičkim povjerenstvima i vijećima prepoznali prostor i ozračje koje je doprinijelo rađanju novog etičkog promišljanja i senzibiliteta. Unutar etičkih odbora uočili su se i učinili prvi koraci od tradicionalne k jednoj novoj etici u medicini koja je svoj prvi veći znanstveno-tehnološki napredak doživjela šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Taj napredak se očitovao i kroz osnivanje sve većeg broja povjerenstava interdisciplinarnog karaktera diljem SAD-a,⁴⁷ a onda i po čitavoj Europi. Naime, SAD su 1983. godine poduzele prvu državnu intervenciju na jedan obiteljski slučaj koji je podvojio američku javnost.⁴⁸ Tada je jasno preporučeno osnivanje etičkih odbora radi odlučivanja u dvojbenim situacijama, zbog složenosti pojedinih slučajeva, utjecaja javnosti, ekonomskih čimbenika, uvjerenja vjerskih grupacija, ali i kako bi se olakšalo liječnicima i sucima u njihovim odlukama.⁴⁹ Međutim, povijest američkih etičkih povjerenstava je starija. Datira još u 1976. godinu kada je nastalo prvo službeno etičko povjerenstvo u državi New Jersey zbog slučaja Karen Quilan u koji se upleo Vrhovni sud spomenute države. Od tada su se etička povjerenstva počela osnivati po svim bolnicama, a od 1400 katoličkih bolnica u SAD-u njih 620 je osnovalo etička povjerenstva pastorlano-konzultativnog tipa početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća.⁵⁰

Međutim poznatija je podjela etičkih povjerenstava na istraživačka o klinička.

Istraživačka etička povjerenstva bila su pravno regulirana i bavila su se etičkom analizom i nadzorom nad provođenjem istraživanja na području biomedicine kojoj je tih godina rasla popularnost i utjecaj. Klinička povjerenstva nisu pravno regulirana, a rješavala su etičke probleme u zdravstvenim institucijama, konkretno, u kliničkoj praksi i u bolničkoj svakodnevici.

Novost i naglasak pri sastavljanju etičkih povjerenstava bila je interdisciplinarnost koja se očitovala pod dva vida, u odnosu na članove povjerenstva i u odnosu na njegovu funkciju. Tipični etički odbor uključivao je administraciju, povjerenike, liječnike raznih specijalizacija, medicinske sestre, socijalne radnike, predstavnike pacijenata, pastoralne skrbnike, odvjetnike,

⁴⁷ Već je 1987. godine 60 % američkih bolnica imalo etička povjerenstva.

⁴⁸ Riječ je poznatom slučaju Baby Jane Doe koja je rođena s velikim malformacijama zbog kojih je preminula. Tome je, po mišljenju američke javnosti, doprinijelo odbijanje roditelja da svoje dijete podvrgnu kirurškim zahvatima. Tada je donesena preporuka Predsjednikove komisije za proučavanje etičkih problema u medicini, biomedicinskim i bihevioerističkim istraživanjima. Donesena je takozvana *Infant Doe uredba*.

⁴⁹ Igor Povrzanović, Ognjen Mladinov, „Osnivanje etičkog povjerenstva u pulskoj bolnici. Prvi bioetički počeci u Hrvatskoj“, *Glasnik pulske bolnice*, Vol.4, (1/2001), str. 130-135.

⁵⁰ Usp. Luka Tomašević, „Nastanak i uloga bioetičkih povjerenstava“, *Služba Božja* 48 (2/2008), str. 119-141.

teologe te nekvalificirane osobe iz šire društvene zajednice.⁵¹ U okviru djelatnosti etičkih bolničkih povjerenstava učinjeni su i prvi koraci u novoj etičkoj edukaciji koju je karakterizirao multidisciplinarnan pristup problemima.⁵²

4.1.3. Različiti modeli etičke edukacije u medicini

Prva edukacija o novim etičkim dilemama u medicinskoj praksi, provodila se kroz konzultacije unutar bolničkih etičkih tijela, odnosno unutar etičkih povjerenstava u bolnicama te drugim zdravstvenim institucijama pa i na medicinskim fakultetima, i to kao dodatak starom i već etabliranom nastavnom predmetu – medicinska etika. Nova situacija u društvu i u znanosti od liječnika je zahtijavala nove kompetencije da bi donosili ispravne odluke u odnosu na svoje pacijente. Dapače, jasno se, iz godine u godinu, očitovala potreba da budući liječnici steknu barem minimalno obrazovanje iz filozofije (etike), teologije, psihologije i prava. Svrha interdisciplinarnog pristupa postojećim medicinsko-etičkim dvojabama bila je kvalitetnija i suvremenija obrazovanost, ali i jačanje etičkog senzibiliteta studenata medicine u odnosu na probleme koji su se sve češće javljali u medicinskoj praksi. Osim u SAD-u, već tijekom 70.-ih godina 20. stoljeća uvodi se nova medicinska etika na fakultete u Švedskoj, Engleskoj, Francuskoj, Italiji i drugim europskim zemljama.

Osim studenata medicine i liječnika, bilo je važno educirati i članove etičkih povjerenstava. Američki model te edukacije zastupao je razmatranje, medicinskoj struci i javnosti, poznatih slučajeva,⁵³ a britanski model favorizirao je proučavanje točno određenih tematskih cjelina.⁵⁴ Objekt edukacije, bez obzira na model, bili su novi medicinsko-etički izazovi. Pored stručnjaka, za novim spoznajama tragala je i mnogo šira javnost koja je shvatila da se zdravstvene i etičke odluke unutar medicinske struke ne tiču samo medicinara. Dapače, one su ključne za sve ljude, kako zdrave tako i bolesne.

4.1.4. Laiciziranje i populariziranje etičko-medicinskih problema

⁵¹ Vidi više o temi u: R. P. Craig, C. L. Middleton, L. J. O'Connell, *Etički komiteti. Praktični pristup*

⁵² Usp. Iva Sorta – Bilajac, „Bioetičke konzultacije“, *Medicina*, 44 (2/2008), str. 135-145.

⁵³ Na primjer, ranije slomenuti slučajevi Baby Jane Doe i Karen A. Quinlan, ali i brojni drugi koje je američka javnost pratila putem medija.

⁵⁴ Usp. Igor Povrzanović, Ognjen Mladinov, „Osnivanje etičkog povjerenstva u Pulskoj bolnici. Prvi bioetički počeci u Hrvatskoj“, *Glasnik pulske bolnice*, 4 (1/2007), str. 130-135.

Pomalo uspavana savjest, osim kod liječnika i članova etičkih odbora u bolnicama, budila se i u široj javnosti. Medicinski problemi sve više su interesirali mnogo širu zajednicu nestručnjaka za medicinska pitanja i anonimaca, ali svakako s pravom glasa.

Iznošenje etičko-medicinskih problema javnosti postalo je pokazatelj nove društvene svijesti te kulturnog i moralnog razvoja pojedinaca i zajednica. Javnost je počela pomagati etička bolnička povjerenstva, uplitati se u njihove odluke, polemizirati i dijalogizirati oko najvažnijih i najtežih moralnih dvojbi u medicinskoj praksi. Ona je sa stručnjacima dijelila i nove izazove, ali i odgovornost što je itekako utjecalo na šira društvena zbivanja, a ne samo na „sudbinu“ pacijenata.

Već je u drugoj polovici 20. stoljeća započeo trend medikaliziranja brojnih problema, ne samo tijela i njegove uporabe nego i živih bića i života uopće. Istovremeno se uviđalo da nove mogućnosti u medicini povlače za sobom niz pitanja koja nadilaze liječnike i pacijente, a po svojoj naravi su sociološka, pravna, politička, ekonomska i vjerska pitanja, mada se javljaju u kliničkoj praksi i medicinskim slučajevima. Konkretnije, pitanja zdravlja percipirala su se i tumačila kao pitanja smislenosti liječenja, posljedica i rizika istog, etičke opravdanosti određenog medicinskog istraživanja ili zahvata i sl. Sve je to odjednom počelo ulaziti u etičko-medicinski diskurs, ali i javni, zahvaljujući prije svega medijskim izvještajima o diskutabilnim medicinskim slučajevima, pitanjima i propustima.

Osim novinskog članka Shane Alexander, veliku pozornost javnosti izazvala su medijska objavljivanja slučaja Karen Ann Quinlan o pravu na život, odnosno smrt, rođenje prve bebe iz epruvete Louise Brown, medijski prikaz slučaja „Baby Jane Doe“, kao i novinsko-istraživački rad Jean Heller koja je izvijestila javnost o dugogodišnjem istraživanju sifilisa nad ljudima crne rase u Tuskegeeu u Alabami.⁵⁵ Navedeni, kao i brojni drugi medicinski slučajevi koji su u drugoj polovici 20. stoljeća saopćeni javnosti putem medija izazvali su brojne i žustre rasprave etičke naravi, ali i prve pravne odredbe koje su uređivale i vodile medicinske odluke i postupke u skladu sa zakonom, kao i crkvene reakcije, o čemu će kasnije biti govora.

Osim ovih medicinskih, u društvu su je javljali i brojni drugi problemi etičke prirode na koje se potrebno osvrnuti.

4.2. Odraz znanstveno-tehnološkog razvoja na širi društveni kontekst

⁵⁵ Vidi više u Nada Gosić, *Bioetičke perspektive*, Pergamena, Zagreb 2011., str. 113-118.

Pitanja zdravlja i preživljavanja čovjeka tijekom 60.-ih i 70.-ih godina dvadesetog stoljeća itekako su imala smisla. Kako smo prethodno spominjali, u okviru medicine, u SAD-u se radala nova etika koja je pokušavala dati odgovore na nova pitanja i izazove medicinske naravi poput abortusa, medicinskih eksperimenata, eutanazije, aplikacije biomedicinske tehnologije i drugih.

Osim tih i sličnih izazova i etičkih problema važno je napomenuti i neka druga strujanja tog vremena, prvenstveno ona društvena i politička. Svijetom je vladala blokovska pa postatomska politika. U tijeku su bile kulturne revolucije, vladala je nova društvena klima, raslo je industrijsko onečišćenje i zagađenje okoliša, zamaha su uzele parole o seksualnoj slobodi, počelo se govoriti o globalnom zagrijavanju, širenje AIDS-a uznemirilo je svijet, bogataši su se velikim ekonomskim jazom separirali od ostatka društva, došlo je do nove raspodjele ekonomske moći, porast populacije počeo je zadavati brige, a rastao je i osjećaj za ljudska i građanska prava.⁵⁶ Osim toga, sve veći broj znanstvenika je upozoravao javnost na relativizam studenata, njihovu indiferentnost s jedne strane, inzistiranje na pravima mimo dužnosti, s druge strane, kao i njihovu individualističku težnju samoispunjenju i konformizmu. Takva i slična opažanja i rezultati istraživanja koja su ih vjerno pratila, ocrtavali su sliku i stanje mlađih generacija 70.-ih godina prošlog stoljeća. Bili su to pripadnici takozvane „kulture preživljavanja“.⁵⁷

U istom tom periodu rasli su brojni društveni pokreti, primjerice oni za prava pacijenata, legalizacijom abortusa, etičnošću medicinskih eksperimenata i humanom uporabom nove medicinske tehnologije, potom feministički pokreti, ekološki, pokreti za prava potrošača i za građanska prava, mirovni pokreti i brojni drugi koji su okupljali veći broj intelektualaca koji su ih istraživali, pisali o njima, interesirali se za njih, ili su im se aktivno priključivali. Većina tih pokreta je zahvaljujući novinarima i masovnim medijima bila medikalizirana.

Bilo je očito da novonastali problemi u medicini nisu bili izolirani slučajevi. Vittorio Hösle, na kojeg smo se referirali više puta do sada, to je sažeo na sljedeći način: „sredstva protiv začeca, masovni mediji i sredstva masovnog uništenja zauvijek su promijenili narav seksualnosti, komunikacije i opažaja zbilje“.⁵⁸ Cijelo se društvo našlo pod pritiskom brojnih nedoumica i nejasnoća što je zahtijvalo nova uporišta i orijentaciju. Ove i mnoge druge

⁵⁶ Usp. James E. Trosko, „A tribute to prof. dr. sc. Ivan Šegota: Bioethics as „His candle“, in the world of Ethical darkness and human suffering“, u: *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike*, Ante Čović, Nada Gosić, Luka Tomašević (ur.), Pergamena, Zagreb 2009., str. 83-87.

⁵⁷ Jedan od autora koji se proslavio svojim istraživanjima na ovu temu bio je Alan Bloom, američki filozof, koji je privukao pozornost javnosti podacima koje je objavio u svojoj knjizi *The closing of the american mind*, Simon and Schuster Paperbacks, New York 1987.

⁵⁸ V. Hösle, *Isto*, str. 52.

promjene i krize, uzdrmale su društvo koje nije imalo odgovarajući etički vodič. To je prvotno rezultiralo manipuliranjem znanstvenim informacijama, zlouporabom tehnologije i znanstvenih dostignuća.

Stanje u društvu tog povijesnog razdoblja moglo bi se sažeti u nekoliko bitnih činjenica. Etičke dileme koje su se na prvom mjestu očitovale unutar medicinske prakse, postepeno su dobivale globalne razmjere. Od medicine su se proširile na područje kulture, religije, filozofije, prava, sociologije, politike, a ticale su se odluka o valjanosti i vrijednosti postupaka i ponašanja koji mogu promicati ili mogu nepopravljivo štetiti i čovjeku i životu.⁵⁹ I više od toga, u pitanje se počeo dovoditi opstanak cjelokupnog života na Zemlji što je izazvalo svijest o mnogo većoj opasnosti, a onda i o odgovornosti, što je naposljetku pogodovalo rađanju nove društvene, a onda i etičke svijesti. Osim toga, došlo je i do transformacija u ustrojstvu i funkcijama medicinskih i drugih znanstveno-istraživačkih institucija kao i ostalih, tradicionalno utemeljenih na paternalističkim odnosima, kao što su obitelj i škola.⁶⁰

Kao i sve velike revolucije u povijesti, od one građanske preko industrijske, agrarne, tehnološke, informacijske ili digitalne i ova mala revolucija unutar medicinske struke odrazila se na odnose koje čovjek gaji prema sebi, prirodi, okolišu i nadasve, prema drugim ljudima. Znanstveno-tehnološko-informacijska revolucija postepeno je formirala jednu „argumentacijsku zajednicu“ koja se uključila u znanstvene rasprave i koja je utjecala na znanost, mada ne u onoj mjeri u kojoj doprinosi razvoju znanosti već u onoj u kojoj utječe na etičnost znanstvenika koji odlučuju hoće li se primijeniti, na koga i pod kakvim uvjetima neki znanstveno-tehnološki eksperiment ili metoda.

Pojedinac unutar samo jedne znanosti, jedne kulture ili svjetonazora nije više bio kompetentan sam donositi odluke. Dapače nije bio u stanju sam niti promišljati tako važna pitanja. Paradigma znanja kao moći pomalo se stoga napuštala u korist odgovornosti koju znanje donosi i u korist straha i opreza zbog neznanja. Problemi su dobivali globalne razmjere i očekivano su se pokušavali sagledati iz svakog mogućeg kuta. Pristupalo im se s različitih aspekata, s uvijek istim ciljem, svladavanje problema i rasvjetljavanje istine, što je uostalom cilj svake znanosti. Nagovještavala se u tim pomacima promjena paradigme znanja i rađanje jedne nove epohe.⁶¹

⁵⁹ Usp. Luka Tomašević, „Predgovor“, u: *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike*, str. 9-11.

⁶⁰ Usp. Iva Rinčić, „Teorija institucija Arnolda Gehlena: prilog istraživanju bioetičkih institucija“, *Filozofska istraživanja* 117-118 (1-2 /2010), str. 141-159.

⁶¹ Usp. Ante Čović, „Pluralizam i pluriperspektivizam“, *Filozofska istraživanja* 101 (1/2006), str. 7-12.

Da bi se opravdala ova konstatacija važno je iz još jedne, u ovom kontekstu neizostavne, perspektive govoriti o problematici koju je uzrokovala novovijekovna znanost u znanstveno-tehnološkoj epohi u odnosima čovjek–priroda i čovjek–tehnika. Do sada smo spomenute probleme promatrali tek iz perspektiva filozofije (etike, filozofije ekološke krize i filozofije biologije) i djelomično s medicinskog gledišta. Međutim, uvjetima opstanka života na Zemlji bavila se, i još uvijek se bavi, i teologija.

4.3. Teološki pokušaji odgovora na izazove suvremenog svijeta

Do sada su u kontekstu govora o znanstveno-tehnološkom napretku i civilizaciji izdvojene tri znanosti koje, između ostalih, nude svoju viziju i tumačenje nastanka svijeta i njegova opstanka: medicina, filozofija i teologija. Bez namjere da se omalovaže druge znanosti, ove tri se posebno ističu u govoru o očuvanju tog svijeta i po projektima koji rade na poboljšavanju uvjeta života u njemu. O teološkim doprinosima rađanju nove etičke svijesti i odgovornosti spram opstanka života na Zemlji biti će govora u narednim poglavljima. Ipak, ovdje, u okviru predstavljanja i analiziranja nove medicinske situacije i društvenih previranja tijekom druge polovice 20. stoljeća, važno je spomenuti teologe koji su se među prvima uključili u novi etički diskurs.

Willard Sperry objavio je čak 1950. godine kao dekan harvardskog Teološkog fakulteta svoja predavanja pod naslovom „Etički temelji medicinske prakse“, Joseph Flether je izazvao pozornost svojim djelom „Moral i medicina“ u kojem se pozabavio pitanjem slobode i prava pacijenata, a djelo „Pacijent kao osoba“ teologa Paula Ramseyja smatra se utemeljujućim za govor o informiranom pristanku. Unatoč ovim i drugim teolozima iz kršćanske, ali i židovske religije koji su se istaknuli svojim radom i doprinosima u poimanju i razvijanju nove medicinske etike, važno je istaknuti i neke druge teološke inicijative. Posebice se tako izdvaja događaj iz 1983. godine kada je organizirana Međunarodna ekumenska konferencija u Tübingenu s teolozima svjetskog ugleda poput Jürgena Moltmanna, Johanna Baptista Metza, Edwarda Shillebeecksa i Langdona Gilkeyja koji su tražili načine i smjer kojim se teologija treba kretati u posmodernom vremenu.

Zaključeno je tada da svaki teolog treba razmišljati o aktualnim pitanjima i ispitivati problematiku u okviru svog vremena. To je značilo prihvatiti policentričnost, dvostranu moć tehnologije, opadanje povjerenja u napredak, buđenje prava manjina, ženske pokrete, širenje specijalizacija u znanosti i ostalo. Prihvaćen je zadatak teologa da prigrle kritičku ekumensku teologiju, ali i teološku raznovrsnost u kojoj se susreću tradicionalno i moderno,

nepromjenjiva teološka istina s novim životnim okolnostima, dakle sadržajni kontinuitet vjeran objavljenoj istini, podložan novim pristupima, ali nikada protiv te istine.⁶²

Međutim, govoreći o teološkom pokušaju odgovora na izazove suvremenog svijeta u svjetlu rađanja nove etičke svijesti posebno se ističe švicarski teolog Hans Hüng.

4.3.1. Etika budućnosti Hansa Künga

Polovicom prošlog stoljeća bilo je velikih povijesnih promjena u crkvenom i teološkom svijetu. Bilo je to doba u kojem se razvijala biblijska teologija uvažavajući domete i rezultate kao i metode drugih znanosti poput arheologije, paleontologije, semitskih jezika, drevne literature i drugih s ciljem interdisciplinarnog pristupa biblijskim tekstovima i njihovoj interpretaciji. U to vrijeme osnovano je i Svjetsko vijeće crkava (1948.), vatikanski glasnogovornici počeli su se obraćati javnosti preko medija, dok su u međuvremenu patili svećenici radnici u Francuskoj.⁶³ Bilo je to predkoncilsko vrijeme u kojem se istaknuo tada mladi teolog Hung Küng.

Još za vrijeme studija H. Küng se usmjerio ka traženju načina uspostave narušenog jedinstva između kršćana posvećujući se studiranju i projektima ekumenske teologije. Prvenstveno je težio unutarcrkvenoj reformi svjestan da je za reformu potreban *conversio* srca, pomak paradigmi⁶⁴ od juridičko-srednjovjekovne do (post)moderne, odnosno od protureformacijske i anti-moderne k ekumenskoj paradigmi. Za novu paradigmu je govorio da je „drugi svijet“ koji će imati nove vrijednosti, a smatrao je da je započeo zahvaljujući malim ekumenskim krugovima i svjetskim skupom koji je 1948. doveo do Ekumenskog vijeća crkava.⁶⁵

Osim što je bio pratitelj i protagonist crkvenih zbivanja koja su 1962. godine dovela do najznačajnijeg crkvenog događaja u novijoj povijesti, II. vatikanskog koncila, osluškivao je i promjene na svjetskoj razini. Tu je također primjećivao pomak svijesti i jednu novu

⁶² Usp. Byron C. Lambert, „Reflections on Huns Kung's Theology for the Third Millennium“. Dostupno na https://isistatic.org/journal-archive/ma/33_02/lambert.pdf. Preuzeto 24. travnja 2016.

⁶³ Riječ je pokretu u Francuskoj, Mission de France, kojim su svećenici odlazili u tvornice među radnike kako bi unutar tvornica, u njihovom radnom ozračju, djelovali kao dušobrižnici. Na taj pothvat ih je ponukalo otuđenje velikog broja radničke klase iz Crkve i njihov ulazak u komunističke partije.

⁶⁴ U svom djelu „Kršćanstvo“ Küng je diferencirao sljedeće paradigme kršćanstva koje su se izmijenjivale tijekom tisućljetne povijesti: predkršćansko-apokaliptičke preko starokršćansko-helenističke paradigme do srednjovjekovno-rimokatoličke. (Usp. Hans Küng, *Izborena sloboda. Sjećanja*, Ex libris, Biblioetka Ecumenica, Rijeka, Sarajevo 2009., str. 246.)

⁶⁵ O navedenom H. Küng govori na više mjesta, tako i u svojim memorima, gore navedenom djelu *Izborena sloboda. Sjećanja*, str. 281-311.

paradigmu na pomolu. Tada ju je zvao „bezimenom“, a ponegdje „postmodernom“ samo zato da bi je razlikovao od moderne i njenih vrijednosti: razuma i napretka.

Minula epoha je završila Prvim svjetskim ratom i naknadnim urušavanjem građanskog društva, jačanjem ženskog pokreta, opadanjem eurocentričnosti koju je zamijenila policentričnost, velikim tehnološkim napretkom i prvim naznakama onečišćenja okoliša, smatrao je Küng.⁶⁶ Nakon obećavajućih postignuća prirodnih znanosti gdje se masovno ulagalo u tehnološki i znanstveni napredak, u naoružanje, vojsku i sigurnost, dogodio se slom etičkih normi, vrijednosti i smisla, što se očitovalo u vidu „golemog deficita na području školstva (...), socijalne skrbi (...), zdravstva i zaštite okoliša“.⁶⁷ To je po mišljenju ovog teologa uzrokovalo krizu orijentacije povezane sa strahovima, ovisnostima, frustracijama, besmisлом i ostalim pošastima postmodernog doba. Nedostatak moralnog obzira i odgovornosti u poslovanju, kao i recipročnosti u odnosima i trgovini ukazivalo je na nužnost promjene načina razmišljanja. Tome je doprinio i slom velikih ideologija i mitova – apsolutnost znanstvene spoznaje, tehničko-industrijski napredak i demokracija koje su zanemarile mudrost, duhovnost, ekologiju i moral.⁶⁸ H. Küng je stoga smatrao da se cijela nova paradigma može svesti na jedan pojam, zapravo, jedan (etički) imperativ, zapovijed očuvavanja.⁶⁹

Uvjet preživljavanja i opstanka čovjeka na Zemlji u humanim i civiliziranim uvjetima H. Küng je vidio u međureligijskom dijalogu. Prije svega je pokušao osim religijskih uvjerenja pomiriti i različite svjetonazore s namjerom da doprinese svjetskom miru. Kako u (ekumenskoj) teologiji tako je i u etici djelovao po principu, ostaviti ono što razjedinjuje i istaknuti ono što ljude povezuje.

Stoga, kako je započeo s ekumenskom teologijom kao faktorom ujedinjenja i preduvjetom jedinstva i mira, tako je nastavio preko etike zbog uvjerenja da unatoč različitim etičkim tradicijama, postoje zajedničke norme, vrijednosti, ideje i ciljevi koji su prihvatljivi i prepoznatljivi većini društava. To je H. Küng uzeo za polazište svog znanstveno-istraživačkog i društveno-kulturnog rada koji se može koncentrirati u dvije najveće zadaće: mir među religijama i razvoj globalne etike, obje ujedinjene u *Projektu svjetski etos*.⁷⁰

⁶⁶ Usp. Hans Küng, *Projekt Svjetski etos*, MIOB naklada, Velika Gorica, 2003., str. 25.

⁶⁷ *Isto*, str. 30.

⁶⁸ Usp. *Isto*, str. 31-34.

⁶⁹ *Isto*, str. 45.

⁷⁰ Pojmom „globalne etike“ ili svjetskog etosa prevodi se njemačka riječ *weltetos*. Njemačka riječ *welt* znači sve ljude, životni prostor čovjeka, što nije istoznačnica hrvatskom prijevodu terminom svijet (svemir, ljudski rod). *Ethos* je grčka riječ koja znači običaj, naviku, ono što ljudi baštine od pripadajuće zajednice. Univerzalno se upotrebljava za etičku svijest, odnosno temeljno moralno raspoloženje. (usp. *Svjetski etos. Dokumenti* –

Projekt je zapravo bio vizija suživota u cilju buđenja odgovornosti za život, prirodu i čitavu Zemlju, odnosno program preživljavanja čovječanstva i ispitivanja uloge religije u tom pothvatu. Mada je osmišljavao *Projekt svjetski etos* želeći postići mir „između vjernika i nevjernika, pripadnika jedne religije s pripadnicima drugih religija te čovjeka s prirodom“⁷¹, „radi preživljavanja čovječanstva“⁷², nastojao je i istaknuti ekumenski doprinos kao jedan vid teološkog nastojanja u promicanju tog mira i dijaloga među religijama.

Projekt je počivao na tri teze: nema napretka ljudskog roda bez svjetskog etosa; nema svjetskog mira bez religioznog mira i nema religioznog mira bez religioznog dijaloga. H. Küng naime polazi od međureligijskog dijaloga kao uvjeta preživljavanja i opstanka čovjeka na Zemlji u humanim i civiliziranim uvjetima. Mada je ovaj teolog osmišljavao *Projekt* želeći istaknuti ekumenski doprinos kao jedan vid crkvenog nastojanja u promicanju mira i dijaloga među religijama *Projekt* je svakako imao odjeka i u suvremenom globaliziranom svijetu koji se borio s novim etičkim izazovima. Prije svega pokušao je osim religijskih uvjerenja pomiriti i različite svjetonazore s namjerom da doprinese svjetskom miru.

Küngov *Projekt* je naišao i još uvijek se spotiče o razne prigovore i kritike.⁷³ Među njima je najčešća optužba o ponavljanju etičkih imperativa⁷⁴ i manjku kreativnosti kod nalaženja izlaza iz realne krize. Unatoč tome, *Projekt* ima svoje mjesto u kontekstu govora o stvaranju nove etike za budućnost. Švicarski teolog je prepoznao dezorijentiranost kao uzrok moralne krize koja je zavladała društvom te je zajedno sa svojim istomišljenicima ponudio određene indikative koje bi čovjeku pomogle u orijentaciji ili u nošenju s novim moralnim dvojbama. One su najjasnije izražene u svojevrsnom izvještaju naziva „Deklaracija o svjetskom etosu“.⁷⁵

utemeljenja - primjene, Alen Kristić (ur.), TPO Fondacija, Sarajevo 2014.). Pod sintagmom *svjetskog etosa* se misli na set temeljnih moralnih vrijednosti, standarda, stavova koji su zajednički i mogu se pronaći u svim svjetskim religijama i etičkim tradicijama i kao takve, te civilizacijske vrijednosti, zajedničke su svim ljudima, vjernicima i nevjernicima. Najprepoznatljivije su u reguliranju i zaštiti: ljudskog života, međuljudskim odnosima posebice suprotnih spolova, (tuđeg) vlasništva i istine.

⁷¹ H. Küng, *Isto*, str. 13.

⁷² *Isto*, str. 46.

⁷³ Neka od najučestalijih prigovora Küngu su: pojednostavljeno shvaćanje termina etos i stanja moralnog relativizma, omalovažavanje krize morala koja je zavladała suvremenim svijetom, predlaganje *Projekta* kao nove etičke teorije, pokušaj univerzalizacije etičkih uvjerenja u nekoliko jednostavnih koraka na temelju religioznog konsenzusa oko etičkih normi, normativnost koja se temeljila na geografskoj rasprostranjenosti nekog moralnog uvjerenja, redukcionistička metoda u pristupu moralu u suvremenom društvu. O ovom vidi više u: Stjepan Radić, „Neki od problemskih aspekata Projekta svjetski etos“, *Filozofska istraživanja* 116 (4/2009) str. 733-744.

⁷⁴ Etički imperativi su poistovjećeni s Božjim zapovijedima: ne ubij, ne ukradi, ne laži, ne bludniči, poštuju roditelje i ljubi djecu.

⁷⁵ *Deklaraciji* je prethodio kolokvij u Parizu „Religije svijeta, ljudska prava i mir u svijetu“ pod pokroviteljstvom Frederica Mayora generalnog direktora UNESCO-a, od 8. do 10. veljače 1989. gdje je pokrenuta inicijativa za sastavljanje dokumenta o svjetskoj etici. *Deklaracija* je potpisana 4. rujna 1993., tijekom Parlamenta svjetskih

Zanimljiv je početak ove *Deklaracije* u kojem H. Küng naglašava nužnost pojedinačne odgovornosti i nužnost promjene svijesti pojedinaca.⁷⁶ U tom smislu, stoji na tragu svog imenjaka Jonasa. *Deklaracija* započinje rečenicom „The world is in agony“ – Svijet je u agoniji⁷⁷, ali osim te eksklamacije, navješćuje jednu novu povijesnu epohu, postmodernu koja se očituje u drastičnim društvenim, političkim, gospodarskim i znanstvenim promjenama. Imajući to u vidu, njen glavni autor je vjerovao da je čovjek dužan učiniti sljedeće korake: onaj od etičke slobode do etički odgovorne znanosti; od tehnokracije koja vlada čovjekom do tehnologije koja služi čovječnosti čovjeka, od industrije koja razara okoliš do industrije koja potiče istinske interese i potrebe čovjeka u skladu s prirodom; od formalno-pravne demokracije do istinske demokracije u kojoj su pomirene sloboda i pravda. Glede budućnosti svijeta Hans Küng je zagovarao „odgovornost čovjeka za ovaj planet“, tj. „planetarnu odgovornost“.⁷⁸

H. Küng drugim riječima suprotstavlja etiku odgovornosti u znanosti, etici uspjeha. To je ujedno i etika odgovornosti i brige za bližnjeg, za okoliš i svijet koji dolazi poslije nas. Cilj i kriterij nove etike je sam čovjek koji je pozvan da radi na svojoj čovječnosti, ljudskosti, odnosno humanosti. Riječ o novoj, globalnoj etici koja se rađa na razmeđu moderne i postmoderne, dakle na razmeđu povijesnih epoha u vremenu velikih društvenih previranja i brojnih moralnih dvojbi, a temelji se, po uvjerenju H. Künga, na globalnom religioznom razumijevanju.

Međutim *etos* o kojem je ovaj teolog govorio nije vjerski nadomjestak za Bibliju, Toru, Evanđelje, Bhagavadgitu, Buddine govore, Konfucijeve nauke i druge svete spise i knjige, već je temelj svjetskog društva. Osluškujući epohalnu promjenu H. Küng je govorio o potrebi novih etičkih obveza koje se mogu naći u religioznim predajama svijeta koje su pune

religija (od 28. kolovoza do 5. rujna), a potpisali su je 241 predstavnik svih svjetskih religija, više od 40 različitih vjerskih tradicija i duhovnih zajednica. Prisustvovalo je preko 6000 osoba u osobnom angažmanu. Od 1993. potpisalo ju je više od 1000 pojedinaca iz cijelog svijeta s težnjom za općim dobrom. Objavili su je potom brojni mediji zbog čega je postala dostupna velikom broju ljudi, a bila je i predmetom mnogih susreta i konferencija poput Association of Professors of Ethics in the USA ili Association of Chicago Theological Schools. Nacrt Dokumenta bio je povjeren Hansu Küngu koji je najviše na njemu radio i koji ga je na koncu ujediniio i uredio te dao prijedlog imena: *Toward a Global Ethics – An Initial Declaration* (Prema globalnoj etici – Inicijalna deklaracija). (Usp. Mato Zovkić, „Građa za promicanje univerzalnog etosa u pluralnoj BiH“, *Nova prisutnost* 13 (1/2015), str. 116-125. U ovom Dokumentu promiču se četiri smjernice: 1. nema novog svjetskog poretka bez svjetskog etosa; 2. sa svakim čovjekom treba postupati čovječno; 3. četiri neopozive smjernice: a. obveza njegovanja kulture nenasilja i poštivanja živih bića; b. obveza njegovanja kulture solidarnosti i pravednog ekonomskog poretka; c. obveza njegovanja tolerancije i života u istini; d. obveza njegovanja ravnopravnosti i partnerstva između muškaraca i žena; 4. promjena svijesti.

⁷⁶Usp. Predrag Režan, „Projekt svjetski ethos“, *Filozofska istraživanja* 110 (2/2008), str. 379–396. i vidi više u: H. Küng, *Projekt svjetski etos*.

⁷⁷ Usp. Diana Holland, „Hans Küng: in search of a global ethics“. Dostupno na http://www.shareintl.org/archives/religion/rl_dhHansKung.htm. Preuzeto 24. travnja 2016.

⁷⁸ Usp. H. Küng, *Isto*

duhovnog bogatstva što može poslužiti kao etički uvod za rješavanje narodnosnih, nacionalnih, društvenih, gospodarstvenih i vjerskih napetosti.⁷⁹ Osim političkog mira H. Küng je smatrao da je svjetski *etos* potreban i za svjetsko gospodarstvo. Govoreći o odgovornom gospodarstvu, ekonomskom razvoju, a ne samo rastu, tržišnom gospodarstvu u službi čovjeka, odnosno socijalno i ekološki usmjerenom tržišnom gospodarstvu, održivom razvoju i etički odgovornom gospodarenju, ovaj od struke često kritiziran teolog, smatrao je da svjetskoj ekonomiji i svjetskoj ekologiji temeljni cilj i mjerilo etičkog djelovanja može biti samo čovjek u središtu životno vrijednog okoliša.⁸⁰

Proučavajući fenomen globalizacije H. Küng dolazi do zaključka „kako bi globalizacija tržišta, tehnologija i komunikacija postala održivom, morala bi i s tim povezana dobit gospodarstva biti ostvarena na društveno i za zaštitu okoliša prihvatljiv način; dakle moraju biti prihvaćena određena društvena mjerila i za zaštitu okoliša. Za to je nužno potrebno promišljanje o *globalnim etičkim standardima*“.⁸¹

Teolog Küng je osim toga neumorno istraživao motive i poticaje za etiku budućnosti, odnosno za dugoročnu odgovornost za buduće naraštaje. Mislio je kako se takva motivacija može izgraditi jedino na osjećaju zajedništva koji nadilazi naraštaje mada se sa psihološke strane mogu opravdati brojne poteškoće s takvom motivacijom, poput bezimenosti budućega, nemogućnosti naknade i sagledivosti učinaka ili nesigurnosti vezane uz sve ono što se tiče budućeg. U više navrata H. Küng se osvrće na misli Hansa Jonasa s kojim je dijelio neka razmišljanja, a posebice brigu za budućnost. Cijenio je Jonasovo uvjerenje da bezuvjetna obveza čovječanstva na postojanje i očuvanje ne može biti svedena samo na područje filozofije, primjećujući poput H. Jonasa granice filozofije po tom pitanju.

Unatoč nejasnoćama vezanim za budućnost, promišljanje onoga svim ljudima zajedničkog u etosu radi miroljubivog suživota čovječanstva i života budućih naraštaja, Küng je smatrao ključnom obvezom društva i pojedinaca od kojeg, polazeći od promijene svijeta i ovisno o njegovoj motivaciji, ovisi sadašnji i budući život, suživot, te kultura nenasilja i poštivanja, solidarnosti i pravednosti u ekonomskom smislu, tolerancije i istinoljubivosti, jednakih prava i partnerskog suživota, koju je H. Küng promicao.

⁷⁹ Vidi više u: Hans Küng, *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb 2007.

⁸⁰ Vidi više u: Hans Küng, *Svjetski ethos za svjetsko gospodarstvo*, Intercon, Zagreb 2007.

⁸¹ *Isto*, str. 194.

Neovisno o odjeku ili prihvatljivosti ovog *Projekta* Küng je dao svoj teološki doprinos nastojanjima vezanim za osmišljavanje nove etike koja bi odgovarala zahtjevima koju su pred nju stavljala društvena, kulturna i znanstvena zbivanja tog vremena.⁸²

5. Društvena previranja u 20. stoljeću koja su ugrozila čovjeka i život

Za razliku od životinja čovjek nije ograničen samo na jedno geografsko područje kojem se tijelom i sposobnostima prilagođava da bi preživio. On se seli, okolinu prilagođava sebi, a okoliš transformira prema svojim potrebama i željama. Njegovo ponašanje nije uvjetovano, determinirano okolišem i klimatskim uvjetima. Upravo suprotno, čovjek kultivira prirodu. Unatoč tome ona mu zna prirediti velika iznenađenja. Poplave, potrese, erupcije vulkana, uragani, tsunamiji i druge nepogode, unatoč velikom tehnološkom napretku i danas je nemoguće spriječiti ili s preciznošću prognozirati. Bez obzira na to čovjek nastoji ovladati prirodom i njenim zakonima te želi zaobići ili preduhitriti barem neke prirodne procese. Ponekad ide toliko daleko da planski i sustavno vrši nasilje nad prirodom, rušeći, prije svega, prirodnu ravnotežu⁸³ zaboravljajući da je pozvan da gospodari prirodom, ali samo na način da Zemlju obrađuje i čuva.

Odnos čovjeka i prirode faktički se narušio napretkom znanosti i tehnologije te novim etičkim previranjima koje je taj napredak uzrokovao. Započelo je to polovicom prošlog stoljeća kada je čovjek napustio postojeći društveni i kulturni poredak, a da nije našao nova uporišta i vrijednosti koje bi mu jamčile egzistenciju. Vladala je individualna etika po kojoj se principi moralnog djelovanja izvode iz pojedinačnih zahtijeva i težnji, što se pokazalo najvećom opasnošću za suvremenog čovjeka, onim što ga najviše ugrožava.

Na brojna etička previranja i nesklad u odnosu čovjek – priroda utjecali su i drugi fenomeni društvenog, kulturnog i znanstvenog karaktera. To su prije svega tehnološki napredak, pluralizam i globalizacija.⁸⁴

Tehnološki napredak je obilježen urbanizacijom, industrijom, trgovinom, obrtom, a dosego je svoj vrhunac u današnje vrijeme. Njemu je prethodila nova paradigma znanja koja je započela novovjekovnom filozofijom koja se izgrađivala na postulatima empirizma i

⁸² Više o doprinosu Hansa Künga etici budućnosti, iz perspektive integrativne bioetike, vidi u: Mile Marinčić, *Integrativna gospodarska etika Petera Ulricha i novija etička strujanja*, Pergamena, Zagreb 2016., str. 139-196.

⁸³ Prisjetimo se primjerice, umjetno uzgojenih organizama i onih prirodnih koji ne mogu koegzistirati, jer prirodni bivaju kontaminirani umjetnim organizmima. Osim GM proizvoda tu su i velike industrije, tvornice i proizvodnje plinova, materijala i sirovina koje nepovratno ugrožavaju zrak i okoliš.

⁸⁴ Usp. A. Čović, „Pluralizam i pluriperspektivizam“, str. 7-12.

racionalizma reducirajući sliku svijeta, čovjeka i života. Filozofija prirode u Novom vijeku oslanjala se u potpunosti na rezultate prirodnih znanosti u koje su ljudi polagali sve svoje nade u bolje sutra.

Drugi važan društveni fenomen je mnogobrojnost svjetonazora, mišljenja i vjerovanja, odnosno (etički) pluralizam koji je od tada zavladao svijetom. Nadalje, globalno tržište, medijska povezanost, udruživanje kapitala, zajednička gospodarska politika što čini odlike globalizacije, kao trećeg društvenog fenomena, podijelili su svijet na dva pola: bogati i siromašni, zdravi i bolesni, pretili i gladni, bijeli i crni, sjeverni i južni.⁸⁵

Do sada više puta spomenuti autori, Hans Jonas i Vittorio Hösle, uočili su da problemi u ophođenju čovjeka prema prirodi nastaju kada čovjek postane gramzljiv, pohlepan, isključivo korisnik i izrabljivač prirode, neumjeren spram njene darežljivosti. Zato su počeli upozoravati kako čovjek svoje ponašanje ne može usmjeriti samo na vlastito blagostanje, na obiteljsku sreću, dobar posao i obavljanje svojih društvenih, političkih, poslovnih i obiteljskih dužnosti. On mora misliti puno šire i tako djelovati, imajući dakle u vidu dalekosežne posljedice svojih radnji, jer one mogu danas-sutra odrediti stanje ekosustava, a time i čitavu biosferu.

H. Jonas je konkretno pozivao na odgovornost. Njegova ekološka osviještenost probudila je etičku svijest koja je prepoznala opasnosti ideje napretka te ujedno nagovijestila jedan novi koncept razmišljanja. Čovjek sve više toga može uraditi zbog čega bi trebao biti svjesniji svoje odgovornosti, pokazati više razumijevanja, više solidarnosti, skromnosti i umjerenosti. Da bi naučio poštivati kulturu odricanja, kultivirati svoje nagone i solidarizirati treba se suočiti s potencijalnim opasnostima koje ugrožavaju sam život, smatrao je H. Jonas.

Korijen svih kriza koje ljudi proživljavaju, kao što su krize vrednota, ekonomske krize ili ekološke, leže u čovjeku. Čovjek u sebi živi nesklad i nemir. On je u krizi, odnosno njegova savjest i njegov duh, smatrao je, s druge strane, Vittorio Hösle. Zagađenje unutarnjeg

⁸⁵ Može se govoriti i o brojnim drugim faktorima. Na primjer, Charles Taylor piše o tri zabrinutosti ili nelagode u suvremenom društvu, u svojoj knjizi *Etika autentičnosti* (Verbum, Split 2009.). Prva je individualizam koji se manifestira u želji za samoostvarenjem ili samopomoći. Druga je primat instrumentalnog razuma, odnosno matematičkog mišljenja ili razuma koji obezvrjeđuje instinkt, emocije, iskustvo, umjetnost, kulturu, tradiciju i ostalo, a ima za cilj samo čovjeku olakšati egzistenciju pomoću znanstveno-tehničkih dostignuća. Na taj način osiromašuje čovjeka, ali i njegovu spoznaju i razvoj. Na koncu, treća nelagoda su nove politike koje počivaju na tehničkoj moći. Ove tri nelagode ili fenomena ukazuju na manjak osobnih inicijativa te društvenu fragmentaciju koja je uočljiva u nedostatku zajedničkih iskustava. Ukratko, Taylor upozorava da je na pragu suvremeno-tehnološke civilizacije čovjek počeo gubiti smisao, razum i slobodu. Modernom čovjeku izmiče smisao života, dovoljna mu je uhodanost i udobnost, a instrumentalni razum teži tek učinkovitosti, računanju, uspjehu i dobiti. Zato se čovjek zanima tek za ekonomsku ravnotežu i svakodnevnicu, odnosno zanemaruje dugoročnije posljedice svog djelovanja.

stanja i nutarnjeg života odražava se na sve goruće probleme u prirodi⁸⁶ koji nisu samo ekološki nego su zapravo i etički. Nekoć se vjerovalo da je *homo hominis lupus* i pazilo se isključivo na etiku, norme i vrijednosti koje je čovjek trebao poštivali ili graditi u odnosu na drugog čovjeka. U jednom povijesnom trenutku situacija je postala bitno drugačija, a čovjek je postao neprijatelj samom životu, uočio je V. Hösle. Vjerovao je da se upravo tada javila potreba razmatranja novog načina življenja i novih oblika odgoja budućih naraštaja za odgovornost (osobnu, etičku, ekološku...) te zadatak širenja uvjerenja da etika nije teorija, moraliziranje ili relativan pojam ovisan o osobnim ili tuđim emotivnim stanjima, nema nikakve veze s utilitarizmom ili hedonizmom niti s proizvoljnošću. Etika je umijeće, vještina življenja, ona se vježba, u njoj se čovjek usavršava. Ako podrazumijeva sklad prisutna je i izvan međuljudskih odnosa, u svijetu i u odnosima sa svim živim bićima i sa čitavim svijetom.

Očito se u to vrijeme slutila neodrživost i propast postojeće paradigme znanja i znanstveno-tehničke epohe. Usporedno sa znanstveno-tehničkim napretkom počelo se raditi na novoj etičko-ekološkoj kulturi te su se počele rađati nove ideje u novom duhovnom ozračju. Baštinjena etika nije više mogla biti putokaz modernom čovjeku, a neka, ovdje prikazana promišljanja svijeta, prirode i čovjeka, urodila su etikama budućnosti. To su etike koje ističu povezanost između svih živih bića, razumijevanje, ljubav i solidarnost, zajednicu, dijalog i empatiju, te skrb i ekologiju.

Novu viziju etike i etičkih dužnosti Vittorio Hösle pokušao je integrirati u nove politike i gospodarska uređenja, Hans Küng dao je svoju ideju globalne etike na temelju globalnog religioznog konsenzusa, a Hans Jonas je predložio etiku za znanstveno-tehničku civilizaciju koja počiva na principu odgovornosti.

U ovom, prvom dijelu rada obratili smo pozornost na znanstvenike koji su u razdoblju prelamanja epoha, što se slutilo na obje strane svijeta u drugoj polovici prošlog stoljeća, uočili nužnost nove etike za budućnost. Predstavili smo koncepte takozvanih etikâ budućnosti Hansa Jonasa, Vittorija Höslea i Hansa Künga koje su ovi znanstvenici koncipirali s namjerom da posluže čovjeku suvremenog doba kao orijentir u projektima očuvanja života na Zemlji sada i u budućnosti, ali i vlastitog opstanka ugroženog nekontroliranim znanstveno-tehničkim napretkom koji nije puno mario za etiku.

⁸⁶ Nabrojimo tek neke od aktualnih i opasnijih problema. To su velike klimatske promjene, pitanje (zdrave) prehrane, emigracije zbog promjena u klimi i okolišu, potpuno izumiranje nekih životinjskih vrsta, prešućivanje izvora nafte i vode, rast ozonskih rupa, genetički inženjering i mnoge druge.

U sljedećem poglavlju pokušat ćemo izdvojiti najistaknutija područja znanosti i ljudskih djelatnosti unutar kojih se očitovala svijest o ugrozi života i potreba nove etike. Riječ je konkretno o filozofiji, teologiji i medicini.

II. NASTANAK I RAZVOJNI PRAVCI BIOETIKE

1. Uvod

Nova društvena, ekološka i medicinska situacija u svijetu, o čemu je bilo govora u prethodnom poglavlju, odrazila se na pojedince, kulturu, životne navike, industriju, gospodarstvo, politiku i znanost. Promišljanja o aktualnim ekološkim i zdravstvenim pitanjima postepeno su se konkretizirala u znanstveno-tehničkim projektima, u edukacijskim programima i tijelima uprave pojedinih institucija koja su tražila, a onda i primjenjivala nova načela djelovanja.

Sve je to vodilo ka jednom zajedničkom stavu kojeg je trebalo zauzeti spram gorućih etičkih pitanja koja su se ticala široke javnosti sve zabrinutije za svoj život i zdravlje. Zabrinutost se očitovala u brojnim društvenim pokretima koje je karakterizirao novi senzibilitet, ljubav i briga za život. Iz današnje perspektive neki od tih pokreta smatraju se bioetičkim, mada se tada još uvijek nije koristila riječ bioetika niti se znalo o čemu je točno riječ. Međutim, veliki se broj ljudi u okviru aktivnosti unutar određenih društvenih pokreta borio upravo za zaštitu života, zauzimajući stav poštovanja prema svim oblicima života.

Bez obzira gdje su se rodili, i zbog čeka, novi senzibilitet i opravdani strah za opstanak civilizacije i života u novoj medicinskoj situaciji, unutar bolničkih etičkih povjerenstava ili u građanskim pokretima ekološke naravi, na vidjelo izlazi činjenica da je bioetika prošla kroz određene faze, odnosno da se razvijala. Promatrajući i istražujući povijest bioetike može se reći da se njen razvoj odvijao na više razina, metodološkoj, problemsko-sadržajnoj i konceptualnoj.

Povijest, nastanak i razvoj, bioetike čime se bavimo u ovom radu, teško je rekonstruirati bilo na globalnoj bilo na regionalnoj razini. Uostalom nije nam cilj, u tolikoj mjeri, datirati njen nastanak, baviti se kronološkim podacima ili locirati točno mjesto u kojem je nastala koliko želimo analizirati filozofsku i društvenu pozadinu, ozračje koje je pogodovalo rađanju nove etičke svijesti i pitanja na koje je bilo sve teže odgovoriti te rekonstruirati i valorizirati recepciju i preobrazbu bioetike u Hrvatskoj. Međutim, važno je i neophodno detektirati mjesta gdje su se nove etičke dvojbe najprije manifestirale, gdje su nova pitanja zaživjela i uočiti načine na koja su se ona oblikovala kroz vrijeme. Zbog toga, teško je govoriti o povijesnom nastanku bioetike, ali možemo govoriti o različitim izvorima i pravcima kojima se bioetika postepeno razvijala kako u svijetu tako i u Hrvatskoj.

Osim u mislima i nacrtima pojedinih teologa ili filozofa u kojima su oni predlagali nov način ophođenja prema životu koji je nadilazio dotadašnji antropocentristički stav, promjene su se očitovale posebice unutar jedne ljudske djelatnosti – medicine. Liječnici su se u drugoj polovici prošlog stoljeća našli u novoj situaciji unutar svog poziva ili profesije. Veće mogućnosti djelovanja koje je omogućilo biomedicinsko istraživanje i nove tehnologije znatno su utjecale na zdravstvenu skrb u pozitivnom smislu, ali je to isto izazvalo niz novih pitanja etičke naravi. Profesionalne i osobne nedoumice koje su zadesile liječnike, kliničare i znanstvenike, bile su teške i opasne, kako za njih tako i za njihove pacijente. Važno je stoga ukazati na ključne probleme toga doba u kliničkoj praksi i kako se na njih svojevremeno reagiralo.

2. Tradicionalna ili hipokratska etika – liječnička deontologija

Na anglosaksonskom području, u akademskim krugovima, ali i u široj javnosti, javile su se dileme etičke naravi kojima se rješenje nije moglo pronaći u postojećim znanostima, disciplinama i u okvirima poznatih i postojećih misaonih okvira i dotadašnjeg iskustva. Problemsko područje unutar kojeg su se javile ove dileme bila je na prvom mjestu medicina koja se našla pred novim liječničkim izazovima, novim vrstama oboljenja, sofisticiranim tehničkim pomagalicama i sve zahtjevnijim pacijentima koji su, zahvaljujući medijima, bili sve upućeniji u medicinsku terminologiju, ali su i svjedočili nesigurnostima i dilemama liječnika oko pitanja i problema koji se tiču njihova zdravlja, njihovih obitelji, a onda i samog života. Isti su postali s vremenom svjesni da novonastale tehničke mogućnosti zahtijevaju i neke nove pristupe i odgovore koji nadilaze dotadašnje kompetencije medicinskih stručnjaka i specijalista, ali i pojedinaca stručnjaka iz područja moralne filozofije, teologije, stare medicinske etike i prava koji su ponekad asistirali liječnicima koji bi se našli u etičkim nedoumicama.

Medicinska etika, kako ju je prvi puta imenovao Thomas Percival na početku 19. stoljeća, je profesijska etika koja kao područje primjene općih etičkih načela ima medicinsku praksu. Kao skup pravila ponašanja u odnosu liječnik–pacijent nastala je još u antičkoj Grčkoj, a nalazimo je u takozvanom Hipokratovom *corpusu* (*Corpus Hippocraticum*) u kojem je njen sastavni dio slavno Hipokratova zakletva.

Pacijenti u staroj Grčkoj nisu donosili odluke o svom liječenju niti su imali pravo glasa kada se radilo o terapijskim metodama kojima su ih njihovi liječnici podvrgavali, ne zbog

manje demokratskog društva ili kulture, duha vremena u kojem su živjeli, već zbog činjenice da su imali maksimalno povjerenje u svoje liječnike. Tradicionalna medicinska praksa se uglavnom temeljila na paternalističkom susretu liječnika s pacijentom. Naime, liječnici su u antici, uživali povjerenje svojih pacijenata, ali i šireg društva jer je vladalo uvjerenje da se medicinskom praksom ne može baviti čovjek koji nije prepun kreposti, kojem jedina namjera nije činiti dobro. Liječnik je vršio svoju „umjetnost“ poštujući princip neškodljivosti i dobrohotnosti mada nije eksplicitno govorio u tim terminima.

Aristotel, utemeljitelj *filozofije o ljudskim stvarima*, odnosno etike kao filozofske discipline, poslužio se figurom liječnika da bi ostatku društva dao primjer ispravnog etičkog djelovanja, odnosno dobrog čovjeka. Dok je filozofe krasila istinitost u spoznaji kao najveća profesionalna vrijednost, najveća moralna kvaliteta liječnika bila je njegovo etičko djelovanje. Istinitost u spoznaji i etično djelovanje, dvije su najveće profesijske etičke kvalitete svojstvene filozofima i liječnicima u staroj Grčkoj. Jedni su garantirali zdravlje duše, drugi tijela.⁸⁷

Do danas se znatno izmijenila društvena slika i uloga kako filozofa tako i liječnika. Položaj liječnika u društvu se mijenjao kroz povijest sukladno razvoju medicinske znanosti koja je dolazila do novih spoznaja koji su mijenjali ljudski život, njegov vijek, ali i tijek. Liječnicima je rastao društveni ugled, njihov posao im je osiguravao sve bolju zaradu i pružao sve veći osjećaj moći što se očitovalo, između ostalog, na razini osobne i profesijske etike liječnika.

Hipokratova etika već od šezdesetih godina prošlog stoljeća nije bila dostatna u liječničkoj praksi pa se osjetila potreba za njenom nadogradnjom.

3. Početni stadiji bioetike kao nove medicinske etike – biomedicinska etika

Medicina koja je sve više surađivala s biologijom i drugim prirodnim znanostima, postepeno se udaljavala od dotadašnjih medicinskih spoznaja i prakse. „1962. godina bila je prekretnica za napuštanje sintagme *medicinska etika*, koju je sve češće nadomještao izraz *biomedicinska etika*“.⁸⁸ Sinergija tehnicizirane medicine s drugim znanostima, ali i novi medicinski slučajevi s vremenom su pokazali da u medicini nije potrebno tražiti veće stručnjake od onih na raspolaganju već u odlučivanje oko pitanja koji se tiču života i smrti,

⁸⁷ Usp. Ivan Čehok, „Filozofija i medicinska etika“, *Društvena istraživanja*, 23-24 (3-4/1996), str. 597-608.

⁸⁸ Ljiljana Zergollern-Čupak, *Bioetika i biomedicina*, Pergamena, Zagreb 2006., str. 182.

kao i u sam tijekom liječenja, uplesti ljude koji su poznavatelji različitih znanosti i vještina, vjeroispovijesti i svjetonazora, koji bi, osim činjenica, razmatrali i uzimali u obzir i vrijednosti pojedinaca i zajednice kojoj pacijenti pripadaju. Uvidjeli su da bi se na takav način određeni medicinski problem mogao sagledati iz više perspektiva, primjerice, medicinske, pravne, sociološke, filozofske, psihološke, itd. Drugim riječima, uviđala se nužnost interdisciplinarnog pristupa i dijaloga unutar medicinskog problemskog područja, jer je razvoj suvremene medicine donio nove i teže moralne nedoumice koje nisu mogle ostati na razini moralne refleksije već su zahtijevale etičko promišljanje i novu metodu etičkog djelovanja, kako na osobnoj tako i na institucionalnoj razini, rasterećujući barem donekle savijest liječnika.

Pioniri tog inventivnog pristupa novim problemima u medicini zapravo su začetnici različitih razvojnih pravaca jedne nove etike u medicini koja je kasnije prisvojila naziv bioetika zbog čega novu medicinsku etiku mnogi smatraju prvom fazom u razvoju bioetike.

3.1. Prve bioetičke institucije – „džordžaunska“ bioetika

Prvi korak ka bioetičkoj institucionalizaciji službeno se priznaje nizozemskom opstetričaru, demografu i fetalnom fiziologu te nekadašnjem članu papinske Komisije za obitelj, Andréu Hellegersu. On je u svoja prirodosnanstvena i biomedicinska istraživanja uveo etičku dimenziju što je rezultiralo osnivanjem instituta kojeg je nazvao „Kennedy institut za proučavanje humane reprodukcije i bioetike“⁸⁹ upotrijebivši tako prvi put u nazivu jedne institucije riječ „bioetika“ što mu je zvučalo atraktivnije i modernije od riječi „etika“ koja je vjerojatno u tom kontekstu povlačila sa sobom neke predrasude koje bi se odrazile na poimanje instituta, što je Hellegers htio izbjeći. Kennedy institut pri Sveučilištu Georgetownu u Washingtonu (SAD) osnovan je 1. 10. 1971. godine i bio je prvi institut koji je bioetiku uveo u svoj studijski program, i to kao studij o ljudskoj reprodukciji. U širem kontekstu nova medicinska etika, odnosno džordžaunska etika je uključivala tri skupine (bio)etičkih tema: prava i dužnosti pacijenata i zdravstvenih djelatnika; prava i dužnosti znanstvenika istraživača i ispitanika, pokusnih životinja i oblikovanje smjernica javnih politika kliničkog rada i biomedicinskih istraživanja.⁹⁰ Riječ je svakako bila o novoj medicinskoj etici, u odnosu na

⁸⁹ Izvorno: *Joseph and Rose Kennedy Institute for Study of Human Reproduction and Bioethics*.

⁹⁰ Usp. Amir Muzur, Iva Rinčić, *Van Rensselaer Potter i njegovo mjesto u povijesti bioetike*, Pergamena, Zagreb 2016. str. 95-101.

onu staru, tradicionalnu, odnosno hipokratsku, a dugo se zadržala, kako u javnosti tako i akademskim krugovima, kao sinonim za bioetiku.⁹¹

S Andréom Hellegersom je blisko surađivao njegov prijatelj Daniel Callahan, filozof, koji je 1969. godine zajedno sa psihijatrom Willardom Gaylinom osnovao „The Hastings Center“⁹² u New Yorku, prvi američki, a time i svjetski institut za bioetiku. Neko vrijeme D. Callahan je pokušavao osmisliti religioznu bioetiku s obzirom na zajedničke ideje koje je dijelio s poznatim teolozima, Charlesom Curranom, Josefom Fuchsom, Bernardom Häringom, i drugima koji su se inspirirali enciklikom pape Pavla VI. „*Humanae vitae*“⁹³ o novim etičkim dvojama nastalim usred znanstveno-tehničkog napretka.

Dva spomenuta instituta obilježila su početak institucionalizacije bioetike⁹⁴ shvaćene u toj prvoj fazi razvoja kao nova medicinska etika i sve su do danas ostali svjetski priznati bioetički centri međunarodnog ugleda u kojima se bioetika veže uz medicinsku djelatnost, a njena povijest uz institucionalni razvoj biomedicinske znanosti koja nije zanemarivala etičku dimenziju u znanstvenom istraživanju i djelovanju, dapače od toga je polazila.

Svojevrzne (bioetičke) institucije u malom bila su i ranije spomenuta etička povjerenstva u bolnicama i drugim ustanovama ili zdravstvenim centrima. Sastav novoosnovanih povjerenstva, odnosno interdisciplinarni odbor, činili su članovi koji su dolazili iz različitih struka što je predstavljalo novost u ono vrijeme. Članovi novoformiranih povjerenstava su, s obzirom na svoju znanstvenu i stručnu pozadinu, donijeli i nov način razmatranja pojedinih problema kojima su pristupali sebi poznatim i uhodanim metodama, ali uzimajući u obzir i drugačije pristupe. Time su udarili temelje prvim interdisciplinarnim bioetičkim institucijama u okrilju medicinske djelatnosti.⁹⁵

3.2. Principalizam

Bioetika je prolazila dug razvojni put koji ni danas nije iscrpljen, ali je odavno nadišla početnu fazu u kojoj se poistovjećivala s medicinskom etikom koja je i sama prolazila kroz

⁹¹ Usp. Luka Tomašević, „Predgovor hrvatskom izdanju“, u : Van Rensselaer Potter, *Bioetika: most prema budućnosti*, Medicinski fakultet u Rijeci, Rijeka 2007., str. 11-20.

⁹² Izvorno: *Institute for Society, Ethics and Life Sciences*. Kako je institut bio otvoren u Hastingsu kasnije je dobio ovaj skraćeni naziv koji se zadržao do danas unatoč seljenju centra u nekoliko navrata.

⁹³ Mnogi smatraju da je ova enciklika kojom je vrhovno poglavništvo Katoličke crkve prvi put jasno progovorilo o regulaciji rađanja, u mnogome pridonijela rađanju bioetike.

⁹⁴ Činjenica da su se ovi instituti prvi počeli baviti bioetikom, bez obzira na interpretaciju bioetike, ne znači da su njihovi utemeljitelji skovali riječ „bioetika“. Povijest govori o borbi, otimanju i svojatanju pojma „bioetika“ te čak i rađanju bioetike na dva različita mjesta u isto vrijeme. O ovome će detaljnije biti govora kasnije.

⁹⁵ Usp. I. Rinčić, „Teorija institucija Arnolda Gehlena: prilog istraživanju bioetičkih institucija“, str. 141-159.

različite razvojne faze, od Hipokratske, tradicionalne medicinske etike preko teoloških prijedloga i doprinosa etici u medicini do nove medicinske etike, odnosno kliničke ili biomedicinske (bio)etike. Više je razloga i načina redefiniranja etike u medicini koji su se događali sukladno novim potrebama i problemima koji su izranjali u okviru zdravstva, a mogu se poistovjetiti, ili koincidiraju, s razvojnim fazama bioetike.

Ono što je obilježilo prvotnu razvojnu etapu bioetike (nove medicinske etike) je principizam. Riječ je o paradigmi načela po kojoj moralno djelovanje u medicini uvjetuju moralna načela kojih su se liječnik i medicinsko osoblje dužni pridržavati kako bi postupali u skladu sa svojom profesionalnom etikom, odnosno kodeksima ponašanja koje zahtijeva njihova struka, neovisno od osobnih moralnih uvjerenja.

Principalizam je zaživio unutar biomedicinske znanosti, a očitovao se na tradicionalnoj medicinskoj etici koja je prihvatila bioetiku kao sinonim za novu medicinsku etiku. Ona se temeljila na načelima kao moralnim okvirima, umanjujući ulogu osjećaja, emocija pa čak i okolnosti u procesu moralnog razmišljanja i djelovanja.

Vodeću ulogu u ovom razvojnom pravcu bioetike odigrali su Tom Beauchamp i James Childress koji su smatrali da bioetika počiva na paradigmi načela mada za njih načela nisu bila tek formalni propisi niti apsolutne obveze već okviri djelovanja unutar kojeg može doći do sudaranja različitih načela. Na čovjeku je onda da odabere koje načelo će slijediti, a to ovisi o moralnom sudu koji može biti ispravan ili kriv ovisno od pojedinca do pojedinca, odnosno o vrlinama koje netko posjeduje ili ih je lišen te o razumijevanju općih načela koja apstrahiranju pojedinačne odluke.

T. Beauchamp i J. Childress su opća načela moralnog ponašanja koja su smatrali standardnim i univerzalnim prilagodili potrebama u zdravstvu i osmislili jedan novi teorijski pristup zdravstvenoj skrbi. On je počivao na novom društvenom ustrojstvu i novim društvenim vrijednostima, naravno američkim, i bio je dovoljno široko predstavljen da ga mogu primjenjivati ljudi različitih uvjerenja, dužnosti, vrlina ili ustaljenih oblika ponašanja.

Izdvojili su četiri načela koji su odgovarali novim medicinskim izazovima čime su oni dobili specifičan sadržaj, odnosno konkretnost. Autori su vjerovali da se metodom specifikacije općih normi na pojedina, konkretna, područja djelovanja napreduje u moralnosti, a sam principizam pomaže ljudima u donošenju moralnih odluka.

Iz načela koje zahtijeva poštivanje sposobnosti donošenja odluka samostojnih osoba formirali su načelo autonomnosti; iz načela koje zahtijeva da se drugima ne nanosi bol formirali su načelo neškodljivosti; iz skupa načela koji zahtijevaju da se omogući dobrobit, odnosno smanji ili spriječi šteta oblikovali su načelo dobročinstva, a iz skupa načela koji

zahtijevaju ravnomjernu i poštenu raspodjelu dobrobiti, opasnosti i cijene, definirali su načelo pravednosti.⁹⁶

Pored nove situacije u medicini ono što je utjecalo na razmišljanje o novoj etici je i društveno ozračje. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća kada su spomenuti autori počeli rad na svojoj knjizi *Načela biomedicinske etike (Principles of Biomedical Ethics)* zbivale su se mnoge društvene promjene gdje se prvenstveno inzistiralo na slobodi, jednakosti, pravima i pravednosti u društvu. Držeći se i dalje paradigme načela, a imajući ovo na umu T. Beauchamp i J. Childress su stavili naglasak na dva načela koja su u tom povijesnom trenutku bila primamljivija za šire društvo koje se svim sredstvima borilo za prava pojedinaca na izbor i što pravedniju društvenu raspodjelu u svakom pogledu, a onda i u okviru zdravstvene usluge. Zbog toga su načela autonomnosti i pravednosti brzo naišla na društveno odobravanje u SAD-u dok su preostala dva načela, neškodljivost i dobročinstvo, odgovarali tradicionalnim načelima koji su se dugo održavali kroz povijest medicinske etike koja je oduvijek od medicinskih djelatnika zahtijevala da štite, liječe i njeguju pacijente.⁹⁷

Bioetika se, kako smo do sada vidjeli, rodila u okviru zdravstvenih ustanova (klinička bioetika) te u okviru medicinskih sveučilišnih programa (akademska bioetika) gdje su se usvajali bioetički principi na medicinskim fakultetima u okviru predmeta nove medicinske etike. U toj prvoj razvojnoj fazi nove medicinske etike bioetika je bila određena principalizmom dok je predmetno bila ograničena na zdravstvenu skrb i biomedicinska istraživanja.⁹⁸

Međutim, bioetika nije ostala na tom nivou. Osim u medicini, ona je ubrzo našla svoje mjesto i u zakonodavstvu, pravu i politici, izdavaštvu, raznim dokumentacijsko-istraživačkim centrima, ali prije svega, i to od njenih samih početaka, prihvaćena je u teologiji u okviru crkvenih institucija i teoloških fakulteta.

4. Utjecaj (moralne) teologije na novu medicinsku etiku

Na svjetskoj razini, razvoj bioetike kao nove medicinske etike, bitno je obilježen utjecajem (moralne) teologije.

⁹⁶ Usp. Tom L. Beauchamp, „Načela u bioetici“, *Društvena istraživanja* 5 (3-4/1996), str. 533-544.

⁹⁷ Moglo bi se mnogo više reći o ovom pravcu u etici, kao i detaljnije o svakom pojedinom principu, međutim s obzirom na koncepciju i ciljeve ovog rada više pozornosti ćemo obratiti europskim bioetičkim principima i to u zadnjem dijelu rada.

⁹⁸ Usp. Ante Čović, „Pojmovna razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika, integrativna bioetika“, u: *Bioetika i dijete. Moralne dileme u pedijatriji*, Ante Čović, Nada Gosić (ur.), str. 11-25.

Naime, nova medicinska etika, koju su neki nazivali i bioetika, imala je velike veze s katoličkom moralnom teologijom jer su se načela moralne teologije, preko istaknutih teologa sa vrhunskih svjetskih sveučilišta, postepeno počela primjenjivati u medicinskoj etici, počevši od kompliciranog odnosa liječnik–pacijent.

Crkveno učiteljstvo još je u srednjem vijeku formiralo katoličku moralku koja je na teološkim fakultetima obrazovala buduće svećenike, ali i liječnike. Ova dva životna i profesionalna poslanja imala su zajedničko polazište u svom obrazovanju – filozofiju; isti cilj – doprinos razvoju života, čovjeka, zdravlja i blagostanja; poneka razilaženja u poimanju bolesti i patnje te jasna mimoilaženja u metodama i pristupima spomenutom. Medicina je tražila načine prevencije i saniranja bolesti, a teologija je tražila njen smisao, načine prihvaćanja, mirenja i življenja s bolešću, te je naglašavala neizbježnost patnje, ali i otkupiteljsku snagu bola. Moralna katolička teologija gradi svoje postulate na vjeri da je utjelovljeni kršćanski Bog svojim otkupiteljskim djelom na križu patio, ne i bio bolestan te je koristio bolest da bi očitovao svoje božansko porijeklo. Kroz čudesna ozdravljenja on je iskazivao i svoje milosrđe i suosjećanje, brigu i ljubav prema bolesnima, ili tjelesno osakaćenima, dajući primjer ophođenja s ranjenima. Kršćanski Bog stoga je, u ovom kontekstu, za teologe predstavljao novi model liječnika, za razliku od onog grčkog, ali i starozavjetnog, te je uzdigao i sam položaj pacijenta u okviru pastoralne i dušebrižničke skrbi za bolesnike.

U vremenu u kojem se medicina vrpola između pacijenta i bolesti, dajući sve veću prednost bolesti, zbog njene izazovnosti i misterioznosti koju treba razotkriti, Crkva i njen moralni nauk nisu gubili iz vida terapijski duh i zanimanje za pacijenta kao čovjeka patnika, kao i zanimanje za život općenito, prema kojem su gajili i promicali trostruki stav: poštovanje, ljubav i služenje.

Kako je čovjek prvi i temeljni put Crkve⁹⁹ i srž crkvenog poslanja, ne čudi da katolički teološki nauk kroz svoj pastoral i Magisterij promiče evanđeoske vrednote koje ga štite i koje nastoji integrirati u svijet, znanost, kulturu i društvo.¹⁰⁰ Među te evanđeoske vrijednosti svakako spada i život kojeg je svaki čovjek, a ne samo liječnik, pozvan poštivati, braniti, promicati te o njemu skrbiti. Skrbnička praksa oduvijek je bila temeljni pastoralni zadatak

⁹⁹ Usp. Ivan Pavao II., *Redemptor hominis*, br. 14, i Ivan Pavao II., *Centesimus annus* br. 53.

¹⁰⁰ Usp. Luka Tomašević, „Crkva se zauzima za cjelovito promaknuće čovjeka“, *Bogoslovska smotra* 3-4 (1995), str. 451-474.

Katoličke crkve¹⁰¹ i vjernika jer je zapovijed ljubavi u kršćanskoj vjeri u temelju djelovanja kao jedini legitimni motiv koji čak nadilazi moralne i profesionalne dužnosti i zapovijedi. Ljubav se ujedno interpretira i kao orijentir moralnog djelovanja koji u vidu uvijek mora imati neotuđivo dostojanstvo, vrijednost, svetost i neponovljivost darovanog života koji je nešto više od *biosa*, više od fizičke vitalnosti, on je i *zoe*, život koji se rađa krštenjem.

U razdoblju od 1965. do 1975. godine upravo su teolozi, kako katolički tako i protestantski, poput B. Häringa, R. McCormicka, B. Ashleyja, K. O'Rourkea, J. Fletchera, C. Currana, S. Hawerwasa, J. Fuchsa, P. Ramseyja, da nabrojimo samo neka od istaknutijih teoloških imena i ličnosti, znatno pridonijeli rađanju nove znanstvene discipline koja je ispočetka bila sinonim za novu medicinsku etiku.¹⁰²

Ako se osvrnemo samo na liječnike primjećujemo da su se oni izigravajući boga postepeno udaljavali od grčke figure liječnika kao *par excellence* uzora moralnog ponašanja i humanosti. Liječnici su se postepeno udaljavali od svojih pacijenata da bi se posvetili modernoj tehnologiji, odnosno mogućnostima koje im ona pruža u borbi s bolešću, a bolest je s vremenom dobila prednost u odnosu na bolesnika. U međuvremenu su liječnici gubili povjerenje svojih pacijenata, jer je pacijentima rasla autonomnost, odlučnost u izboru liječnika i metoda liječenja, ali i odgovornost za vlastito zdravlje. Sve je to otvorilo prostor djelovanja pastorlanim i moralnim teolozima.

U žarištu moralno-teološkog promišljanja koje je utjecalo na sadržaje nove medicinske etike bila je zaštita života i prava pacijenata. Štiteći život, zdravlje i prava pacijenata, teolozi¹⁰³ su uspijevali promicati svoj pogled i uvjerenja vezana za neka od najaktualnijih pitanja iz medicinske etike poput pobačaja, eutanazije, sterilizacije, kontracepcije i drugih, koji su s vremenom postali centralni bioetički sadržaji. Religiozna, i to katolička, protestantska i židovska, analiza medicinsko-moralnih dvojbi imala je veliki utjecaj na razvoj svjetovne (laičke) i svjetske bioetike. Ako nije bila njeno ishodište, religija je barem svojevremeno bila njezin orijentir.¹⁰⁴ Služila je i kao moralni kompas prvim pravnicima i filozofima¹⁰⁵ koji su se počeli baviti pitanjima iz medicine struke i prakse koja su bila

¹⁰¹ Ovdje se zbog nemogućnosti širenja teme i problematike na druge konfesije i religije osvrćemo samo na Katoličku crkvu i njen doprinos, što ne znači da se isto ne promiče ili ne razvija u okrilju reformiranih crkava i drugih religija.

¹⁰² Usp. Luka Tomašević, „Bioetički izazov. Izazovi globalne bioetike i bioetehnologije“, *Bogoslovska smotra* 76 (2/2006.), str. 395–415.

¹⁰³ Posebne zasluge idu teolozima Charlesu Coppensu, Edwinu Healyju, Franciscu Connellu i Patricku Finneyju, episkopalnom teologu Josephu Fletcheru i metodističkom Paulu Ramseyju.

¹⁰⁴ Vidi više u: A. Jonsen, A. Jameton „Povijest medicinske etike. SAD u 20. st.“, str. 19-32.

¹⁰⁵ Ističu se posebno pravnici William Curran, Paul Freund, George Annas, John Robertson te filozofi Baruch Brody, Tom Beauchamp, Stephen Toulmin i drugi.

moralno diskutabilna. S vremenom, jedan od tih vodećih problema ili tema postala je primjena nove tehnologije u medicini i nova otkrića u biologiji koja su zahtijevala preispitivanje etike znanstvenog istraživanja i primjene znanstvenih rezultata u praksi, odnosno njihove učinkovitosti u životu i njihove koristi (ili štetnosti) za život.

Sadržaj bioetike, kao etičke svijesti koje se budila u društvenim previranjima, a posebice u okviru zdravstvene zaštite, obogaćivao se teološko-moralnim promišljanjem i smjernicama. U svojoj početnoj fazi, ona se bavila uglavnom odnosima između medicinskog osoblja i pacijenata te konkretnije, etički upitnim kriterijima po kojima se vršio odabir onih koji dolaze na listu transplantacije organa. Kako vjera igra bitnu ulogu u formiranju stavova pacijenata prema metodama liječenja i ključnu ulogu kod životnih izbora u prilikama višestrukih mogućnosti i u ozračju neznanja i straha pred nepoznatim, vjernici su bili potrebiti određenih službenih smjernica koje bi im pomogle u orijentiranju. Otvorilo je to prostor za suradnju teologa i liječnika, odnosno za dijalog dviju znanosti, upravo u zajedničkom prostoru etike.

4.1. Bioetički angažman pape Pija XII.

Vjetar u leđa svim moralnim teolozima, svojim velikim interesom za novonastale etičke dileme došao je od samog vrha katoličke eklezijalne hijerarhije u to vrijeme, od pape Pija XII. On je „davao smjernice za medicinsko etičke probleme što ih danas nazivamo bioetikom, pa njega možemo smatrati začetnikom *katoličke bioetike*“.¹⁰⁶ Papu je na zalaganje oko tema iz područja morala potakao do tada neviđen tehnološki napredak, ali i zločini za vrijeme Drugog svjetskog rata, posebno oni koji su se ticali eksperimentiranja nad ljudima u zarobljeničkim logorima, odnosno zločini na području genetike. U svojim mnogobrojnim nagovorima liječnicima i znanstvenicima Pio XII. je govorio o vrijednosti i neponovljivosti ljudskog života, abortusu, kontracepciji i bračnoj spolnosti, o umjetnoj oplodnji, sterilizaciji, o pokusima na čovjeku, kirurgiji, reanimaciji, o problemu analgetika pa čak i o bezbolnom porodu.¹⁰⁷

Već 1944. godine Papa se obratio društvu liječnika-biologa „San Luca“ upozoravajući ih na velike napasti njihove struke – predrasude, utilitarizam, materijalizam, apsolutiziranje vlastite moći i hedonizam. Uspoređujući liječnike s pomorcima upozorio ih je da je uzaludno

¹⁰⁶ Usp. L. Tomašević, *Isto*

¹⁰⁷ Vidjeti više o temi u: Luka Tomašević, „Kršćanska bioetika“, *Bioetički svesci*, br. 43., Katedra društvenih znanosti - Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka 2002.

kapetanu njegovo znanje upravljanja brodom ako ne zna gledati i „čitati“ instrumente ili zvijezde iznad njega koje ga navode na pravi put. Slikom zvijezda Papa je aludirao na organe u ljudskom tijelu gdje svaki ima svoju svrhu, svoju funkciju i ulogu u organizmu, stoga je upozoravao da nitko ne može gospodariti nad njima, odnosno nitko nema pravo iživljavati se nad njima ili ih iskorištavati.¹⁰⁸ Tek imajući to na umu, liječnici su sposobni donositi moralne odluke, drugi ljudi njihove odluke mogu moralno vrednovati, a jedni i drugi se mogu složiti da se sveukupna medicinska djelatnost kreće u okviru morala i nemorala, odnosno pod paskom moralnih normi i zakona, smatrao je Papa. Sinteza svih dužnosti, liječničkih i etičkih, prema ovom učenju stoji u petoj Božjoj zapovijedi – *ne ubij*, odnosno, ne uništavaj i ne ugrožavaj. S pozitivnim predznakom to znači isto što i štiti, čuvaj, liječi čovjeka, njegovo zdravlje, a time onda i sam ljudski život.¹⁰⁹

Mnogi su bili inspirirani ovim govorom liječnicima, ali i mnoštvom drugih koje je Papa namijenio i održao pred sportašima, pravnicima, obiteljima i znanstvenicima tijekom svog pontifikata potaknut novim društvenim (ne)prilikama. Iz istog razloga su nastale i neke od najvažnijih enciklika, poslanica i dokumenata crkvenog učiteljstva, koji su značajno doprinijeli razvoju bioetike u svijetu.

Pontifikat pape Pija XII. obilježilo je poratno stanje, saniranje materijalne, duhovne i emocionalne štete, odnosno oporavak svijeta nakon rata, a jedna od važniji pastoralnih misija Crkve bila je i ostala pomaganje ljudima u neprilikama koje gaze čovjeka, njegov život i dostojanstvo. Jedan od načina je ukazivanje na smisao boli koja neprestalno pogađa ljude, boli koja je od pamtivijeka sastavni dio svakog života.

Mada je Papa izdvajao mučenike kao prave kršćanske heroje nije predlagao takav način života, niti takvu žrtvu, već je govorio o otkupiteljskoj snazi bola koju je Krist uzeo kao sredstvo spasenja, što čovjeku može biti način približavanja tom misteriju i način suobličavanja Bogu.¹¹⁰ Tom retorikom se služio najviše govoreći o eutanaziji. Osim toga, Papa je vodio brigu i o moralnim pitanjima vezanim za ljudsku prokreaciju, načine vršenja medicinskih terapija, transplantaciju organa, pa čak i o moralnoj opravdanosti estetskih

¹⁰⁸ Usp. „Discurso di sua Santità Pio XII alla Unione medico-biologica ‘San Luca’ 12 novembre 1944.“ Papin govor preuzet je sa: http://www.vatican.va/holy_father/pius_xii/speeches/1944/documents/hf_p-xii_spe_19441112_unione-medico-biologica_it.html, 8. lipnja 2012.

¹⁰⁹ Zanimljivo je uočiti kako su i neki drugi bioetičari, o kojima ćemo kasnije više govoriti, kao jednu od uporišnih, ali i referentnih točaka bioetike također vidjeli u petoj Božjoj zapovijedi.

¹¹⁰ Jedna od inovativnijih govora Pape Pija XII. u ovom kontekstu bio je onaj upućen anesteziolozima na IX. kongresu Talijanskog društva anesteziologa (23. i 24. veljače 1957.).

operacija.¹¹¹ Zato je shvatljivo da je crkveno Učiteljstvo svojom teološkom, filozofskom i moralnom refleksijom, koja se temelji na Božjoj objavi, doprinijelo borbi protiv scientizma i tehnicizma koji su zaprijetili etici i medicini, ali i drugim disciplinama i znanostima. Papa Pio XII. bio je, u tom smislu, veoma moderan i učinio je svojevrsnu prekretnicu u papinskom obraćanju *ad gentes*. Novost se očitovala u sljedećem:

- Papa Pio XII. je prvi papa u povijesti koji je uložio neviđeni trud i posvetio veliku pozornost proučavanju jednog posebnog područja znanosti sa svim njegovim specifičnostima.
- Održao je više od stotinu govora na temu etike u medicini.
- Izdvojio se i stilom jer se nije ograničio samo na svoju „pastirsku“ i pastoralnu ulogu već je ušao i u druga područja, ona koja nisu isključivo njegova, dapače, koja se tiču tehnologije i prirodnih znanosti.
- Istakao se i svojom etičko-pastoralnom kreativnošću nudeći konkretne smjernice i odgovore na nova pitanja u medicini i etici koji su ostali aktualni i do danas.¹¹²

Svrha Papinog angažmana oko spomenutih pitanja bila je očuvanje transcendentalne dimenzije morala, savjesti, koja garantira čovjeku postojanost i sigurnost u moralnom rezoniranju, odlučivanju i djelovanju.

4.2. Bioetički interesi nasljednika pape Pija XII.

Papa Ivan XXIII., a onda i papa Pavao VI. naslijedili su žar svog prethodnika pape Pija XII. za etička pitanja u medicini, ali njih su već čekali novi izazovi i nove bitke, one sa seksualnom revolucijom 60.-ih godina prošlog stoljeća. U periodu od 1962. do 1965. godine odvijao se i jedan od najznačajnijih događaja u povijesti Crkve, Drugi vatikanski sabor, koji je svojim dokumentima, dekretima i konstitucijama, posebice onom pastoralnom, *Gaudium et spes*, ohrabrio teologe da se otvore novim znanostima, pitanjima, društvenim fenomenima i potrebama. Tako, već 1968. godine u javnost izlazi enciklika pape Pavla VI. *Humanae vitae* koju mnogi, s razlogom, uvrštavaju u bioetičku biblioteku.

¹¹¹ Papa se tri dana prije svoje smrti, 6. listopada 1958., obratio plastičnim kirurzima na X. kongresu Talijanskog društva estetskih kirurga.

¹¹² Vidjeti više na ovu temu u: Francesco Bellino, „La bioetica nel magistero pontificio: da Pio XII a Giovanni Paolo II“, *Quaderni dell' Istituto Acton*, nu.11, Calabria Letteraria Editrice, Soveria Mannelli, 2003.

Papa Pavao VI. se ovom poslanicom obratio svijetu govoreći mu: o ljudskom životu koji osim o zdravlju ovisi i o obiteljskim odnosima i bračnoj ljubavi; razlozima (ne)dopuštenosti korištenja nekih sredstava i metoda liječenja; odgovornom roditeljstvu; o prirodnoj i umjetnoj regulaciji začeca, odnosno rađanja i ostalom. Papa je koristio svaku priliku u javnosti da apelira na pomoć javnih ustanova, odgojitelja, liječnika, svećenika i obitelji u promicanju kršćanskih vrijednosti, odnosno morala, a jedini mu je cilj bio čuvanje života i dobro svih stvorenja.¹¹³

Dva poznata bioetičara, u privatnom životu dva prijatelja, čija smo imena u ovom radu već spominjali, liječnik A. Hellegers i filozof D. Callahan djelovali su u društvu i znanosti deklarirajući se katolicima. A. Hellegers je čak bio istaknut član papinske Komisije za obitelj, a napustio ju je po objavljivanju enciklike *Humanae vitae* zbog izričitog neslaganja s nekim Papinim postavkama. Kardinal Lozano Barregan smatra to ključnim događajem za bioetiku, jer zbog tog neslaganja s Papom i napuštanjem Komisije za obitelj, A. Hellegers i D. Callahan se udružuju i izgrađuju bioetiku neovisno o Učiteljstvu Crkve te osnivaju prve bioetičke centre u svijetu u kojima se bioetika podučavala kao zasebna disciplina, dakle odvojena od teologije i gotovo poistovjećena s medicinskom etikom, ali s katoličkim predznakom.¹¹⁴ Bioetika je možda upravo zahvaljujući ovom razdoru doživjela emancipaciju od teologije i ušla u svoju prvu razvojnu fazu kao autonomna disciplina.

Međutim, povijesna je činjenica da je mnogo prije impozantnih američkih bioetičkih centara i etičkih povjerenstava, bioetika ušla u katoličke institucije, prije svega one sveučilišne.

4.3. Institucionaliziranje katoličke bioetike i bioetička edukacija

Papinske smjernice,¹¹⁵ odnosno katolički moralni nauk kojem je moralni princip bio i ostao čovjek kao osoba (kršćanski personalizam), a gradio se na teološkoj nauci o neraspoloživosti ljudskog života i neotuđivom dostojanstvu, ubrzo je zaživio unutar Katoličkog sveučilišta u Rimu, konkretno na Medicinskom fakultetu, već 1961. godine, i to

¹¹³ Sve papinske enciklike, uključujući *Humanae vitae*, nalaze se na službenim stranicama Svete Stolice-
http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_25071968_humanae-vitae_en.html.

¹¹⁴ Vidjeti više o temi u: Luka Tomašević, „Religiozna bioetika: kršćanstvo i šintoizam“, *Bioetički svesci* br. 58., Katedra za društvene znanosti - Medicinski fakultet u Rijeci, Rijeka 2006.

¹¹⁵ Etičkih je smjernica bilo mnogo i nepotrebno ih je ovdje sve navoditi, međutim mogu se spomenuti barem neki dokumenti relevantni za ovu temu koji su nastali u razdoblju od 1974. do 1980.: *Deklaracija o abortusu*, *Deklaracija o nekim pitanjima seksualnog morala*, *Deklaracija o eutanaziji*, *Govor Ivana Pavla II. talijanskim katoličkim liječnicima* i drugi.

kao novi projekt izgradnje i poboljšanja ljudskog života. Taj projekt nazvan je (katolička) bioetika.

Dvadesetak godina kasnije (1984.) nadbiskup Elio Sgreccia je na Katoličkom sveučilištu Sacro Cuore na Fakultetu medicine i kirurgije „Fra Agostino Gemelli,”¹¹⁶ na Katedri medicinske etike, počeo držati prva predavanja iz bioetike i time udario temelje institucionalne katoličke bioetike, odnosno bioetičke edukacije na katoličkim sveučilištima. Ovaj značajni protagonist talijanske bioetike već je nagodinu na istom Fakultetu osnovao Centar za bioetiku, a koju godinu kasnije (1992.) i Bioetički institut kojeg je 2000. godine prispojio Centru za bioetiku. U međuvremenu je radio i na senzibiliziranju javnosti za bioetička pitanja. Svoju „bioetiku svakodnevnice“ objavljivao je u čak tri dnevne nacionalne novine, čime je stekao vjernu publiku zainteresiranu za sve aktualniju i popularniju bioetiku.¹¹⁷ E. Sgreccia se bavio svim onim pitanjima koja su se javljala kada bi se sudarile svijest o slobodi istraživanja i svijest o dostojanstvu svake ljudske osobe koju ta sloboda bez etičkog i moralnog ograničenja ili refleksije može povrijediti. Ovaj katolički bioetički autoritet pokušavao je i uspijevaio je uspostaviti vezu između znanstvenika i laika koji su počeli iskazivati znatiželju i na koncu zahtijevali spoznaje i informacije o interesantnim znanstvenim dostignućima i posljedicama istih za čovjeka i društvo u cjelini.

Osim u okviru spomenutog Medicinskog fakulteta, potaknuta papinim nastojanjima, bioetika se pokazala interesantnom pojavom na znanstvenoj i društvenoj sceni pa je privukla pozornost mnogih drugih (moralnih) teologa. Ona se pokazala zahvalnim područjem za teološke rasprave i idealnim mjestom za teološki diskurs na razmeđu znanosti i vjere, ali i mjesto njihova pomirenja. Možemo stoga reći da su se prve bioetičke rasprave vodile između teologa, filozofa i liječnika.

Katolička teologija je podupirala i osvjetljivala bioetiku na naravnom planu, ali joj je dodavala još jednu razinu, metafizičku, onu koja je proizašla iz Svetog Pisma (kršćanske Objave) i tradicije, a sastoji se u traženju smisla života i smrti u svjetlu Kristova otajstva.¹¹⁸ Bioetika se, dakle, postepeno unutar Katoličke crkve afirmirala kao novi prostor moralnog i

¹¹⁶ Fra Agostino Gemelli osnovao je Katolički medicinski fakultet unutar Katoličkog Sveučilišta u Rimu već 1961. godine na poticaj pape Pija XII. Do tada se Gemelli već neko vrijeme bavio medicinskim problemima o kojima je pisao u reviji *Medicina e morale*, koji su tek kasnije postali poznati kao bioetički problemi. (Vidjeti više o temi u: L. Tomašević, „Kršćanska bioetika“.)

¹¹⁷ Nadbiskup Elio Sgreccia objavljivao je svoje jednostavno pisane članke o aktualnim bioetičkim pitanjima u uglednim i veoma čitanim talijanskim novinama: *L'osservatore Romano*, *L'Avvenire* i *Corriere della sera*. Članke koje je objavljivao tijekom 20 godina, od 1985. do 2005. godine, kasnije je sabrao u knjigu *La bioetica nel quotidiano* (Vita e pensiero, Milano 2006.).

¹¹⁸ Usp. Velimir Valjan, „Teškoće oko definiranja i sadržaja bioetike“, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Velimir Valjan (ur.), Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2007, str. 11-21.

pastoralnog djelovanja, odakle se pomalo uvlačila u sve sfere crkvenog i javnog života jer je proučavala biološko dobro čovjeka – osobe koji je subjekt prava i dužnosti. To je značilo da čovjek osim o biološkom mora voditi brigu i o svom duhovnom dobru, a jedno i drugo ovisilo je o odnosu društva i čovjeka pojedinca prema prirodi.¹¹⁹

Mnogi (moralni) teolozi poput Bernarda Häringa na Katoličkom sveučilištu Alfonsiana u Rimu, ali i mnogi isusovci koji su pisali o ambijentalnoj, animalističkoj i sociološkoj bioetici u časopisu *Civiltà cattolica* i ostalima, te oni koji su je predavali na raznim sveučilištima diljem Europe, imali su više-manje ista tri cilja u svojim bioetičkim analizama i diskusijama – promicanje ljudskog života, promicanje čovjeka kao osobe i borbu s onim što je E. Sgreccia nazivao „le follie del secolo“ - ludostima stoljeća.¹²⁰

4.4. Bioetika kao Evanđelje života

Poglavar Katoličke crkve odigrali su ključne uloge u formiranju bioetičkog stava shvaćenog kao ustrajnog i nepokolebljivog opredjeljenja za život u svim okolnostima. Spomenuti papa Pio XII. je najveću „ludost stoljeća“ vidio u eksperimentiranjima nad ljudima koji su se vršili u logorima za vrijeme Drugog svjetskog rata, papa Ivan XXIII. otvorio je zbog niza aktualnih pitanja u Crkvi i društvu Drugi vatikanski sabor, a papa Pavao VI. ga je dovršio dok je u društvu bjesnila seksualna revolucija koja je iznjedrila i promovirala agresivne kontracepcijske metode na koje Crkva odgovara enciklikom o braku i prenošenju života, *Humanae vitae*. Uslijedio je potom kratki pontifikat pape Ivana Pavla I., a potom tridesetogodišnji bogati pontifikat pape Ivana Pavla II. On je svoju pozornost usmjerio na tehnološki i znanstveni razvoj koji je znatno doprinio čovjekovu blagostanju, ali mu je istovremeno i prijetilo. Dokument ovog pape koji je postao jedan od vodiča u katoličkoj bioetici¹²¹ svakako je enciklika *Evangelium vitae* iz 1995. godine. I ona, kao prethodno spomenuti dokumenti crkvenog Učiteljstva govori o svetosti života, te poziva na njegovu nepovredivost i obranu. Očito, u njoj se radi o istim problemima i polemikama, ali s novim naglascima. Papa se u njoj bavio pitanjima života i smrti koji su iz dana u dan sve više podvrgnuti tuđoj (samo)volji. Konkretnije se bavio pitanjima početka i kraja ljudskog života,

¹¹⁹ Usp. Menico Torchino, „Venti anni di bioetica naturalistica in Italia (1973-1993.)“, u: *La vita e l'uomo nell'età delle tecnologie riproduttive*, (a cura di Elio Sgreccia, Mariella Lombardi Ricci), Vita e Pensiero, Milano 1997, str. 3-7.

¹²⁰ Vidi više u: Elio Sgreccia, *La bioetica nel quotidiano*, Vita e Pensiero, Milano 2006., gdje se termin, implicitno ili eksplicitno, provlači kroz čitavo djelo.

¹²¹ Atribut „katolička“ bioetici su dodali bioetičari u Italiji koji se žele svojim stavovima i interesima ograditi od bioetike koju su gradili i grade teolozi i svećenici Katoličke crkve.

pisao je i govorio o abortusu i eutanaziji, smrtnoj kazni i samoubojstvu, umjetnoj oplodnji i eksperimentiranju s ljudskim embrijima, a u spomenutoj enciklici prvi put se u jednom papinskom dokumentu spominje riječ „bioetika“.¹²² U njoj je Papa pozdravio razvoj bioetike kao prvi znak brige za životom. Njegov *corpus dottrinale* obuhvaća gotovo sve najznačajnije bioetičke teme i probleme onog vremena, a centralno mjesto svih Papinih nastojanja, govora, dokumenata i pohoda zauzimao je ljudski život koji je predstavljao neprocjenjivu i neupitnu vrijednost. Papa nije život proučavao i promicao u okviru antropologije, već kristologije i kreacionizma, i to pod tri vida: život kao dar, pravo i milost. Sukladno tome slijede i tri zadaće prema životu: poštivanje, ljubljenje i služenje životu. Ivan Pavao II. je mislio o Evanđelju života, Evanđelju kroz život i za njega. Konkretnije, govorio je o kvaliteti ljudskog života, poboljšanju uvjeta života, preživljavanju, biotehnološkom napretku, ekološkoj svijesti, dijalogu između vjernika i nevjernika, kao i ljudi različitih etičkih shvaćanja.¹²³ „Biofilija je postala obveza, ne samo zdravstvenih djelatnika, već i svih roditelja, odgojitelja, političara, ekonomista, i svih ljudi, da prepoznaju pojedinačno dostojanstvo svake ljudske osobe, u svim okolnostima u kojima se može naći, u zdravlju ili u bolesti, u savršenstvu ili u hendikepu, u bogatstvu ili u siromaštvu i da brane pravo na život boreći se konkretno protiv socijalne marginalizacije, bijede, osamljenosti, nezaposlenosti, napuštenosti, gladi, bolesti, straha.“¹²⁴ Tako je uostalom glasio Papin sveopći poziv na moralni, bioetički, humani i kršćanski zadatak čovjeka prema čovjeku.

Kršćanska, katolička bioetika zalagala se i za ekumenizam, dijalog, izgradnju mostova između različitih i udaljenih znanosti, ideja, ljudi, iskustava, s ciljem očuvanja cjelokupnog života na Zemlji, to jest opstanka. Papa Ivan Pavao II. je nastojao svima, vjernicima i nevjernicima, usaditi obvezu služenja životu, a posebno liječnicima. Istaknuto se borio za nerođene inzistirajući da ih se naziva osobama, a ne „embrijima“ ili „biološkim materijalom“, „nakupinama stanica“ i drugim imenima koji su fetusu oduzimali dostojanstvo, a roditeljima, liječnicima i znanstvenicima davali pravo na omalovažavanje tek začetog života. Osim toga, Papinim audijencijama od 1979. do 1984. godine tema ljudskog tijela je došla u centar moralnih promišljanja. Ono je postalo predmetom novog učenja i novog pojma u teologiji koji se proučava do danas. Riječ je o teologiji tijela.

¹²² Riječ je o brojevima 27. i 28. enciklike *Evangelium vitae*.

¹²³ Vidjeti više o temi u: L. Tomašević, „Kršćanska bioetika“.

¹²⁴ F. Bellino, „La bioetica nel magistero pontificio: da Pio XII a Giovanni Paolo II“, str. 15. (cit. prev. Ana Jeličić).

4.5. Nova „kultura života“¹²⁵

Spomenute pape gorljivo su produbljivali prethodno obrađene teme u kojima su izražavali svoju zabrinutost¹²⁶ za čovjeka, njegovo zdravlje i život. Oni su taj strah ublažavali smjernicama kakve nalazimo i na početku enciklike u potpunosti posvećenoj vrijednosti i neponovljivosti ljudskog života, *Evangelium vitae* – život je potrebno poštivati, brani ga, voljeti ga i služiti mu jer čovjek može samo na tomu putu naći pravdu, razvitak, istinsku slobodu, mir i sreću.¹²⁷ Ovim riječima zagovarala se *kultura života* koju su oblikovale kršćanska etika i bioetika koje se susreću na dva mjesta: oko pitanja vrednovanja života i zabrinutosti zbog njegove ugroženosti te kod antropološkog pitanja. One se u tim tematskim okvirima ne poistovjećuju, nego grade svoj odnos. (Moralni) teolozi i bioetičari prepoznali su iz svojih različitih perspektiva nerazdvojivu vezu, međuovisnost znanosti, tehnike i etike te su postavili isti cilj svojim nastojanjima – služiti dobru čovjeka i okoliša (života uopće), odnosno onom „biti u službi života“ kao najveće vrijednosti. Bioetika se time predstavila kao znanost o opstanku života, a kršćanstva vjera koja je u temelju moralne teologije, kao „program života“ u koji se bioetika savršeno uklapa. Svojim ustrajnim zalaganjem, teolozi, ako već nisu spriječili, barem su usporili degradiranje života u globalnom smislu, izgrađujući *kulturu života* u kojoj se čovjek može ostvarivati, u kojoj može napredovati u zdravlju, odnosno kvaliteti svog života čuvajući svoje i tuđe dostojanstvo koje počiva na čovjekovoj razumnoj naravi.

Antropološka opcija kršćanskog personalizma poimanju čovjeka dodaje još jednu bitnu odrednicu, bogosličnost i upravo to učenje moralna teologija nastoji uvesti u bioetičku problematiku kao svoj specifikum. Iz bogosličnosti proizlazi dostojanstvo ljudske osobe, sva njegova moralna i duhovna veličina koja zahtijeva apsolutno poštivanje čovjeka kao osobe, neraskidivog jedinstva duha i tijela koje ne može biti neograničeno raspoloživo nebrojnim intervencijama koje moderna znanost može izvesti nad čovjekom.¹²⁸

Katolička moralna teologija, koja se temelji na Božanskoj objavi u Kristu, ali ne odbacujući naravne zakone, u neosporivoj je vezi s nastankom bioetike i njezinim razvojem kojeg potiče svojim posebnim doprinosom, govoreći o bioetičkim problemima iz perspektive

¹²⁵ Sintagmom *kultura života* često se koristio papa Ivan Pavao II. suprostavljajući je sintagmi, odnosno značenju onog što se krije iza *kulture smrti*, dakle svemu onome što život ugrožava, degradira, uništava, prijeti mu i sl.

¹²⁶ Vidi više u instrukciji pape Ivana Pavla II. objavljenoj 22. veljače 1987. godine o biomedicinskim istraživanjima i reproduktivnim tehnikama *Donum vitae* (hrv. prev. *Dar života*).

¹²⁷ Usp. U enciklici *Evangelium vitae* nalaze se brojne smjernice koje je nepotrebno ovdje navoditi, a ovo je tek jedna od njih. (Usp. *Evangelium vitae*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1995., str. 5-10.)

¹²⁸ Više o odnosu kršćanske etike, moralne teologije i bioetike, njihovim dodirnim točkama i specifičnostima koje im garantiraju autonomiju vidjeti u: Tonči Matulić, „Kršćanska i univerzalna etika u bioetičkoj problematici“, *Bioetički svesci*, br. 52, Katedra društvenih znanosti - Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka 2003.

kršćanske religije i katoličke teologije. Zajedničkim, suradničkim, ali ujedno i autonomnim, nastojanjima katolička moralna teologija i bioetika, ne samo da su pratile kako se mijenja slika svijeta nego su bitno utjecale na njen izgled.

Crkva je brzo prihvatila bioetiku jer je i sama tražila univerzalne etičke norme da bi usporila rast moralnog relativizma koje je zavladao svijetom. To je pomoglo bioetici da ne bježi u bio-medicinske i tehno-medicinske probleme, već da ostvarenom suradnjom promiče i štiti život na Zemlji. Međutim, bioetički sadržaji, u odnosu na glavnu okupaciju crkvenog Učiteljstva su tek jedan segment njihovog istraživačkog i pastoralnog opusa. Ono nije htjelo, niti je moglo, bioetiku pripisati svom teološko-moralom nauku, jer se crkveni nauk i crkveno poslanje ne svode isključivo na etiku, moral, odnosno bioetiku, kao što se crkvena djelatnost ne svodi samo na bolnički pastoral. Ono što se htjelo i što se uspjelo ostvariti je dijalog teologije i bioetike, a ne poistovjećivanje kakvo se dogodilo između medicinske etike i bioetike, što je mnoge onda zbunilo, a zbunjuje i danas kada je riječ o poimanju i definiranju bioetike. Taj znanstveno-stručni dijalog u povijesti bioetike je vjerojatno bio prvi korak prema interdisciplinarnosti bioetike, nakon onog uspostavljenog unutar manjih etičkih povjerenstava u bolničkim prostorijama.

Iz godine u godinu teologija je doprinosila bioetici svojom vizurom stvarnosti, života i vrijednosti, boreći se protiv moralne neutralnosti u odnosu na napredak znanosti, odnosno aplikaciju znanstvenih dostignuća koji su nosili određene rizike. To nije činila po modelu stare moralke već tražeći nove putove „bioetičke medijacije“ između vjere, znanosti i humanističke kulture. „Njezina ‘bioetička medijacija’ nije bila ništa drugo doli Potterov ‘most’“. ¹²⁹

5. Poterovska bioetika

Povijest bioetike na koju smo se osvrnuli još uvijek nam nije otkrila porijeklo riječi „bioetika“, mada smo imali prilike vidjeti tko je taj termin, zašto i u kojim uvjetima koristio i iskorištavao.

Zabrinuto pitanje jednog čovjeka, postavljeno šezdesetih godina prošlog stoljeća, o granicama napretka znanosti i tehnologije, odnosno o budućnosti koja je njime uvjetovana, otvara prostor još jednom povijesnom razvojnem pravcu bioetike.

¹²⁹ L. Tomašević, *Isto*, str. 16-17.

Naime, 1962. godine Van Rensselaer Potter II., američki biokemičar i onkolog sa Wisconsin sveučilišta u Madisonu,¹³⁰ izrazio je zabrinutost zbog *opasnog znanja* kojeg ne prati mudrost, odnosno zbog opasnih znanstvenika kojima je cilj sve nadgledati i kontrolirati zbog uvjerenja da sve mogu dovesti u red, sve predvidjeti i programirati kako u znanosti tako i u životnoj svakodnevnicu. O tome je počeo intenzivnije razmišljati pišući rad za predavanje koje je trebao održati u Južnoj Dakoti, a zabrinutost koju je tom prilikom artikulirao urodila je novim konceptom znanja, znanjem koje uključuje vrijednosti.¹³¹

Spomenuta Potterova sintagma, *opasno znanje*, po njegovom nahodjenju je zapravo neznanje, nedostatak općeg znanja koje bi udovoljilo individualnim i institucionalnim potrebama društva u novonastalim životnim uvjetima. Naime, modernom društvu zaprijetio je rizik pogrešne primjene novih saznanja, mnoštva informacija koje potječu od prirodnih znanosti, a koje mudrost ne stiže elaborirati. Posljedice takvog rizika, osim društvene, najčešće ugrožavaju i ekološku ravnotežu te stvaraju rascjep između onoga tko zna (znanstvenika), onog tko čini (proizvođač, tehničar, serviser) i korisnika.

Promišljajući o novonastaloj znanstvenoj i društvenoj situaciji, nagomilanom znanju koje je u nastojanju da uvede red uzrokovalo sve veći, prije svega, moralni nered, V. R. Potter se pitao o granicama ne samo znanosti već i znanstvenika. I sam uspješni sveučilišni profesor i kancerolog, uvidio je da mikrospecijalizacije u znanosti sužavaju pogled kakav su uživati znanstvenici eruditskog tipa, pa je rješenje za *opasno znanje* vidio u još većem, ali razboritijem znanju i osobnoj odgovornosti. Osim toga, V. R. Pottera je nadasve mučio opstanak čovjeka koji ne priznaje vlastite pogreške u onoj mjeri u kojoj ne prihvaća niti vlastitu odgovornost koju rado prebacuje drugom, a jedini cilj mu je beskonačni napredak i umnažanje materijalnih dobara.¹³²

Ove Potterove konstatacije podsjećaju donekle na razmišljanje Hansa Jonasa. Naime, i Jonas je, kako smo vidjeli, pozivao na odgovornost, govorio je o zabrinutosti za opstanak života na Zemlji, a njegov koncept *predznanja* ima sličnosti s Potterovim konceptom *opasnog znanja*. Kako H. Jonas, tako ni V. R. Potter nije imao namjeru kočiti ljudski napredak u

¹³⁰ Više o životu, školovanju, kao i o znanstvenom ugledu, interesima i postignućima V. R. Pottera vidjeti u: Amir Muzur, Iva Rinčić, *Van Rensselaer Potter i njegovo mjesto u povijesti bioetike*, Pergamena, Zagreb 2016. str. 15-60.

¹³¹ Usp. *Isto*, str. 55.-56.

¹³² Ovu svoju zabrinutost, koja mu se javila u 51. godini života V. R. Potter je podijelio s profesorom Ivanom Šegotom, tadašnjim pročelnikom Katedre društvenih znanosti na Medicinskom fakultetu u Rijeci, koji je s njim vodio intervju za *Novi list*, a isti je objavljen u *Bioetičkim svescima* br.19, a nalazi se i u knjizi: R. V. Potter, *Bioetika: most prema budućnosti*, Medicinski fakultet u Rijeci, Katedra za društvene znanosti, Hrvatsko društvo za kliničku bioetiku, Hrvatsko bioetičko društvo i Međunarodno društvo za kliničku bioetiku, Rijeka 2007., str. 101-106.

nikakvom smislu, pa niti u znanstveno-tehničkom, ali su obojica upozoravali da napretka nema bez odgovarajuće mudrosti, one koja predviđa budućnost na način da se oslanja na iskustvo ili intuiciju, kao neku vrstu predznanja. Riječ je o mudrosti koja upravlja znanjem, informacijama i mogućnostima, s ciljem očuvanja uvjeta za život u budućnosti.¹³³

Tim pitanjima i brigama, tom zaokupljenošću, ali i strahom, V. R. Potter je počeo graditi viziju mosta prema budućnosti koju će nešto kasnije (1971. godine) konkretizirati u jednoj novoj disciplini koju će nazvati bioetika. Tim on postaje otac bioetike, odnosno tvorac pojma „bioetika“¹³⁴. Približio ju je i predstavio javnosti knjigom *Bioetika. Most prema budućnosti*¹³⁵ mada je samu riječ „bioetika“ prvi put upotrijebio godinu dana ranije u svoja dva članka „Bioethics: The Science of Survival“ (objavljenom u časopisu *Perspectives in Biology and Medicine* (14/1970), str. 127-153.) i u članku „Biocybernetics and Survival“ (objavljenom u časopisu *Zygon – Journal of Religion and Science* (5/1970), str. 229-246.)

Prema riječima samog V. R. Pottera njegova „prvobitna teorija bioetike je bilo promišljanje da dugoročni opstanak ljudskog roda u decentnoj i održivoj civilizaciji zahtijeva razvoj i održavanje etičkog sustava“.¹³⁶ Takav sustav nije mogao biti drugačije zamišljen nego globalno. Ipak, globalnoj viziji bioetike prethodila je još jedna razvojna faza poterovske bioetike, mostovna bioetika.

5.1. Mostovna bioetika

Povijest bioetike i njezin razvoj na svjetskoj razini krenuo je novim putem kada je V. R. Potter pokušao i uspio prethodno spomenuta nova pitanja koja su se rodila u zdravstvu, iščupati iz tog (bio)medicinskog okvira u koja su upala i izdvojiti ih iz teološko-moralnog okvira iz kojeg su dijelom izvirala, a dijelom stremila.

V. R. Potter je kao onkolog i biokemičar postepeno širio svoj osobni znanstveni interes, od proučavanja veze između vitamina i enzima, prešao je na istraživanja biokemije raka i pitanja opstanka živih organizama ako se poljulja prirodna ravnoteža. Postepeno je akumulirao nova saznanja, poznanstva, ali i iskustva, osobna i kolektivna, da bi uvidio da

¹³³ Usp. V. R. Potter, *Bioetika. Most prema budućnosti*, str. 227-236.

¹³⁴ V. R. Potter se dugo borio za svoj „izum“ protiv skupine ljudi iz Kennedy instituta i Hastings centra koji su pojam svojatali unatoč tome što je Potter termin javno objavio prije nego su ga drugi javno upotrijebili. Kasnija istraživanja donijet će neke nove spoznaje o pravom „ocu“ bioetike, a o tome će biti govora u posljednjem poglavlju ovog rada.

¹³⁵ Na izvorniku, Van Rennselaer Potter, *Bioethics. Bridge to the future*, Prentice – Hall, Englewood Cliffs, N. J., 1971.

¹³⁶ Iz odgovora R. V. Pottera na pitanje Ivana Šegote o njegovom globalističkom poimanju bioetike u: R. V. Potter, *Bioetika: most prema budućnosti*, str. 254.

mudrost ne raste paralelno sa znanjem, dapače, da pred njim izmiče, i to ga je zabrinulo. Potvrdu tome je našao u starom uvjerenju, ali i strahu filozofa i svećenika Pierrea Teilharda de Chardina, koji ga je inspirirao. On je naime proučavajući evoluciju uviđao da proporcionalno sa dobrom raste i zlo, odnosno sa znanjem raste paralelno i neznanje koje može biti uzrok velikih zala. Ta spoznaja nagnala je V. R. Pottera da se od svoje specijalizacije u molekularnoj biologiji, kojoj je pristupao redukcionistički i mehanicistički, vrati na temeljna pitanja, ona egzistencijalna, odnosno filozofska. Time je iskočio iz zadanih metodoloških okvira prirodnih znanosti, mada nije namjeravao raskinuti sa svojim prirodnoznanstvenim istraživanjima. Dapače, više od toga, želio ih je povezati s dostignućima i pitanjima humanističkih znanosti, odnosno s egzistencijalnom podlogom na kojoj počivaju. Ta poveznica između biologije i filozofije, između mehanicizma i vitalizma, redukcionističkog pristupa i holističkog, između znanja i općih ljudskih vrijednosti, znanosti i etike, znanosti i mudrosti,¹³⁷ u njegovim mislima postepeno je dobila konturu mosta. Taj most nazvao je bioetika i gradio ga je za i prema budućnosti.

Terminološki i sama riječ „bioetika“ zamišljena je kao most koji spaja *bios* i *ethos*, humanističke s prirodnoznanstvenim znanostima, etičke vrijednosti s biološkim ili biomedicinskim činjenicama.¹³⁸ S druge strane, svojim značenjem, bioetika je postala mudrost ili znanje o preživljavanju,¹³⁹ specifični oblik moralne refleksije, novootvoreno područje razmišljanja o mogućnostima opstanka života i čovjeka¹⁴⁰ i nova disciplina u odnosu na medicinsku etiku.

Naime, osim za opstanak života, V. R. Potter se zalagao i za očuvanje ljudskosti u ophođenju s novim spoznajama, za očuvanje humanosti kojoj je zaprijetio samouvjereni znanstvenik sklon apsolutiziranju svojih dostignuća i znanstvenih rezultata do kojih je došao.

Bioetiku je stoga zamislio kao ulog za budućnost, za opstanak, kao težnju za održivošću života, ali i za poboljšanjem trenutačnog stanja u kojem se nalazi čovječanstvo. Ona se očitovala kao moralna i filozofska refleksija o položaju suvremenog čovjeka u svijetu koji ako želi naći odgovore na pojedinačna, konkretna pitanja, mora proširiti horizonte i na prvom mjestu postavljati dublja, temeljitija, egzistencijalna pitanja, koja obuhvaćaju svu prirodu, okoliš i život na Zemlji.

¹³⁷ Usp. L. Tomašević, „Predgovor hrvatskom izdanju“, str. 11-20.

¹³⁸ Sama riječ bioetika sročena je tek devet godina nakon metafore *mosta prema budućnosti*.

¹³⁹ Tako je bioetiku V. R. Potter predstavio i definirao u svom članku *Bioetika. Znanost o preživljavanju* iz 1970. godine. Riječ je o znanju kako upotrijebiti znanje.

¹⁴⁰ Tako bioetiku definiran i Ante Čović na više mjesta u knjizi *Etika i bioetika*.

Više od projekta i zamisli jednog onkologa bioetika je očito već u samom svom početku bila pokazatelj civilizacijskog razvoja u tijeku i promjena na pomolu. Ona je u svakom smislu bila vođena mudrošću koja je morala pratiti svaki znanstveni rad i istraživanje, koji su zahtijevali etičkog nadzornika. V. R. Potter je to prepoznao i artikulirao.

S razlogom se zalagao za interdisciplinarne znanstvene programe koji su već bili zaživjeli unutar etičkih bolničkih povjerenstava, one koji su u stanju nadići zamke *opasnog znanja* i koji bi bili u stanju njegovati mudrost, ili drugim riječima, ljubav prema životu, kako postojećem tako i budućem.¹⁴¹ Promišljajući i imajući na umu prije svega budućnost čovječanstva Potterova bioetika zapravo je bila preventivna etika ili filozofska zabrinutost za budućnost, a on sam svojim istraživanjima želio je „doprinijeti budućnosti ljudske vrste promicanjem oblikovanja nove discipline“¹⁴² – bioetike, etike koja se temelji na biološkom znanju, a misli na budućnost koja ovisi o čuvanju, širenju i integriranju odgovornog znanja.

Kada govorimo o počecima bioetičke institucionalizacije¹⁴³ i onda prednost pripada vizionarskoj ideji Vana Rensselaera Pottera koji je i prije svojih slavnih članaka i knjige *Bioetika – most prema budućnost*, inspiriran mislima Margaret Mead zamišljao, „Katedre budućnosti“. 1961. godine osnovao je „Povjerenstvo za interdisciplinarno proučavanje budućnosti čovjeka“ na Sveučilištu u Wisconsinu te „Povjerenstvo za prijem i standarde djelovanja“ pri Seattle Centru za bubreg koje možemo uvrstiti među prve autentične bioetičke institucije, koje su prethodile Kennedy institutu i Hastings centru. Unutar njih, Potter je zagovarao pluriperspektivnost i interdisciplinarni pristup razmatranju ideja, pristupa i problema koji se pojavljuju u znanosti i u društvu s ciljem napredovanja, a ne samo rasta; razvoja, a ne samo hoda prema naprijed. Želio je nadići znanstveno-materijalistički (evolucionistički) koncept napretka po kojem se priroda sama brine za opstanak, i to selekcijom (Darwinova teorija evolucije), te religijski koncept napretka kojim se sve razvija prema nekom vrhovnom planu i nacrtu. Nasuprot njima, zalagao se za znanstveno-filozofski napredak koji uvažava mogućnost nepredvidivosti razvoja, zastoje u napretku i nagle preokrete. Osim toga, rast prema boljem, kvalitetnijem, skladnijem, uređenijem kozmosu, društvu i čovjeku uključuje i nered, nemir, borbu, poremećaj, ponor, defekt, pad, ili pogrešku,

¹⁴¹ V. R. Potter je u svoje vrijeme predlagao i Vijeće za budućnost, sastavljeno od članova društva koji predstavljaju različite ustanove, uvjerenja i stavove, ali s istim ciljem, da stražare nad pojedinačnim i institucionalnim odlukama, da procjenjuju tuđe interese i da traže vrijednost u njima imajući u vidu moguće posljedice različitih istraživačkih projekata.

¹⁴² A. Čović, *Etika i bioetika*, str. 23.

¹⁴³ Zbog praktičnih smo razloga (konteksta) o prvim bioetičkim institucijama i džordžaunovskoj bioetici (Kennedy institut i Hastings centar) pisali u prethodnom poglavlju što ne znači da su oni prethodili Potterovoj bioetici. Dapače, oni su se upustili u bioetiku naknadno, čuvši Pottera, ali ne razumjevši njegovu ideju i koncept bioetike zbog čega su ostali „zarobljeni“ u okviru nove medicinske etike.

smatrao je V. R. Potter.¹⁴⁴ On u svoju novu paradigmu uključuje sve postojeće velike interpretacijske sile svijeta, religiju i znanost, samo im dodaje dozu mudrosti koja im nije konkurencija, već životni partner u potrazi za istinom, blagostanjem i srećom. Po ovakvom bioetičkom konceptu napretka, napredovati se može samo rastom u mudrosti, odnosno tražeći mudrost se ide naprijed. Takva vizija napretka otišla je daleko od prirodosnastvene novovjekovne slike koju smo prethodno razložili. Dapače, suprotstavila joj se. Potterova mostovna bioetika bila je ta mudrost koja vodi ne samo u bolju budućnost nego je novi obrazac razmišljanja i ponašanja koji dopušta čovjeku da se uopće usudi zamišljati budućnost, vjerovati u nju i nadati joj se.

Moglo bi se stoga reći da je V. R. Potter dao budućim bioetičarima nekoliko neizostavnih zadataka, odnosno ciljeva. Pozvao ih je da prošire vlastite vidike, razviju poniznost, nauče postavljati nova pitanja, te da izbjegnu „slijepe ulice pretjerane specijalizacije i interdisciplinarno pristupe problemima“.¹⁴⁵ Ispunjenjem tih zadaća bioetičari bi udovoljili Potterovoj viziji održivog i trajnog razvoja koji sprječava izumiranje, odnosno ne ugrožava budućnost, a po njegovom mišljenju „sve kategorije održivog razvoja podliježu zahtjevima bioetike“.¹⁴⁶

Bioetika zahtijeva ispunjenje uvjeta koje je V. R. Potter smatrao ključnim za opstanak i budućnost života.

5.1.1. Bioetika kao uvjet opstanka života na Zemlji

Bioetika je, mada nova disciplina, od samog svog početka više nalikovala antičkoj znanosti nego modernoj. Stara znanost je za cilj imala upoznavanje prirode, integrirala je u svoja promišljanja i zaključke filozofiju, moral i religiju, tražila je istinu i dobro, a samo znanje povezivala je s dobrom i smatrala ga vrlinom.

S druge strane, bioetika se pokazala kao odgovor na novu znanost, znanost koja je otišla s onu stranu dobra i zla, koja je iz vida izgubila moralna pitanja jer je za cilj imala samo moć, moć koju je poistovjetila sa znanjem. Bioetika, kao filozofska, etička, refleksija, nanovo je pokazala interes i obzir prema dobru, nadišla je pitanja korisnosti za čovjeka i za njegov napredak, nadvadala je novovjekovnu želju za ovladavanjem i pokoravanjem prirode i

¹⁴⁴ Usp. V. R. Potter, *Isto*, str. 69-83.

¹⁴⁵ *Isto*, str. 147.

¹⁴⁶ Tako je Potter razmišljao dok je izrađivao svoj *Projekt 2050*, a ovdje je citat preuzet iz „Nova Potterova inicijativa „Projekt 2050“, Ivan Šegota (ur.), *Bioetički svesci*, br. 28., Katedra društvenih znanosti - Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka 2001., str. 6.

postavila čovjeku novi cilj, brigu za opstanak života. Ta nova disciplina nije zanemarila filozofiju, teologiju, niti tehničke znanosti, kao ni one prirodne, već ih je nastojala integrirati u etiku kontinuirano održivog razvoja. Od etike primijenjene u kliničkoj praksi (kako se u početku krivo tumačila) prerasla je u jedan multidisciplinarni pothvat čime je proširila svoje područje djelovanja i kompleksnost.¹⁴⁷

Čovjek je do tada plaćao cijenu zbog težnje za ovladavanje prirodom. Paralelno sa težnjom za nadvladavanjem prirode, navalom znanstvene znatiželje i porivom za rješavanjem svih znanstvenih zadataka, u čovjeku se rađala nova moralna svijest, u svijetu nova paradigma znanja, a u povijesti nova epoha – bioetička.

Ona se temelji, preciznije govoreći, na jednom novom pitanju: koji su uvjeti opstanka, odnosno, kako nova znanost može doprinijeti poboljšanju ljudskog trenutnog stanja i kako mu može garantirati budućnost?¹⁴⁸

V. R. Potter je smatrao da je opstanak čovjeka bitno uvjetovan njegovim okolišem, a da bi on postao optimalan čovjek treba krenuti od sebe, što je blizu razmišljanju Vittorija Höslea, o čemu je bilo govora ranije. Potter je smatrao da čovjek osim znanja treba imati i hrabrost, stvarati nove ideje, prihvaćati nered kao dio svijeta i prirode, uključiti u znanstvene i etičke diskusije predstavnike različitih disciplina, doprinositi bližnjima, kreativno iskorištavati slobodno vrijeme, te ne bježati od normalne razine stresa.¹⁴⁹ To je za V. R. Pottera bio koncept sretnog i produktivnog života, nešto što čovjeka stalno potiče na razvoj te mu garantira, uvjetuje opstanak.¹⁵⁰

Osim toga, čovjek može početi vjerovati u svoj opstanak onda kada se barem donekle postigne dogovor o zajedničkom sustavu vrijednosti, kada se odredi zajednički etički sustav, odnosno kada se ujedine snage, znanja i iskustva te izoštri osjećaj odgovornosti prema budućim naraštajima.

Vizija opstanka V. R. Pottera nužno je uključivala interdisciplinarni pristup problemima, stalno usvajanje novih znanja, svijest o mogućnosti ponavljanja pogrešaka, evaluaciju rizika i etičku budnost.¹⁵¹ Takav stav očito nije mogao biti drugo doli plod mudrosti kojoj je cilj uvijek usavršavanje i poboljšanje kvalitete života te njegovo

¹⁴⁷ Vidjeti više u: Alastair V. Campbell, „Globalna bioetika - san ili mora“, u: „Globalna bioetika- san ili mora“, *Bioetički svesci* br. 26., Katedra društvenih znanosti - Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka 2001.

¹⁴⁸ Usp. A. Čović, *Etika i bioetika*, Pergamena, Zagreb 2004.

¹⁴⁹ V. R. Potter govori o bitnoj i poželjnoj ravnoteži koju je čovjek pozvan održavati, a može se donekle poistovjetiti s Aristotelovom zlatnom sredinom između pretjerane dokolice, s jedne strane, i pretjeranog rada, s druge. Riječ je o uravnoteženosti između zadovoljstva i nezadovoljstva. Takva unutarnja ravnoteža pridonijela bi, osim pojedincu, i optimalnom okolišu.

¹⁵⁰ Usp. V. R. Potter, *Isto*

¹⁵¹ Usp. L. Tomašević, *Isto*

prolongiranje i promicanje. Potter je mudrost jasno definirao kao „znanje kako koristiti znanje za društveno dobro“¹⁵² za dobro današnjeg društva i onog budućeg. Prema tom društvu, boljem, mudrijem, plemenitijem, poniznijem i odgovornijem vodi bioetika koja ima, poput mosta koji je simbolizira, prenosnu funkciju, povezuje prirodu i kulturu, sadašnjost i budućnost, znanost i filozofiju, znanje i humanističke vrijednosti. U tom smislu, upravo svojim ciljem, bioetika iskazuje svoju autonomnost. U odnosu na druge znanosti kojima se često pripisivala kao produžetak ili dodatak ona se u relativno kratkom roku od svog početnog stadija *nove medicinske etike* preobrazila u novu orijentacijsku znanost. I više od toga, postala je duhovnim znakom nadolazeće nove epohe u povijesti čovječanstva.¹⁵³ U međuvremenu, učinila je još jedan korak, onaj od mostovne do globalne bioetike, opet zahvaljujući V. R. Potteru.

5.2. Od mostovne do globalne bioetike

Kao što se bioetika postepeno razvijala od društvenog pokreta¹⁵⁴ prema znanstvenoj disciplini tako se i Potterov bioetički nacrt postepeno razvijao od mostovnog koncepta prema globalnom, koji je integrirao ovaj prethodni.

Gotovo cijelo desetljeće inzistiranja na rješavanju gorućih problema na području zdravstva koje je 70.-ih godina 20. stoljeća počeo zanemarivati čovjeka u korist bolesti i bolesnika u korist boli, usporavalo je razvoj *mostovne bioetike* (*bridge bioethics*) kakvu je zamišljao V. R. Potter. Bila je to bioetika koja vodi prema budućnosti i bioetika koja je most među disciplinama,¹⁵⁵ a ne etika koja procjenjuje pojedine slučajeve iz medicinske prakse kao primijenjena medicinska etika. Prva Potterova teorija pa i definicija bioetike bila je ona po kojoj je bioetika promišljanje o opstanku života a počivala je na uvjerenju da je za budućnost, odnosno opstanak, nužan jak etički sustav. To je nekoliko godina kasnije Potter nazvao *globalnom bioetikom*.

¹⁵² V. R. Potter, *Isto*, str. 227.

¹⁵³ Usp. A. Čović, „Pojmovna razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika, integrativna bioetika“, str. 11-24.

¹⁵⁴ Bioetički pokret „bio je samo jedan od brojnih američkih društvenih pokreta ranih šezdesetih, ali s dalekosežnijim tragovima od ostalih jer je privukao i veliki broj intelektualaca – teologa, filozofa, liječnika, pravnika, novinara, sociologa, politologa i drugih“ (Ivan Šegota, „Nova definicija bioetike“, *Bioetički svesci*, br.1, Katedra društvenih znanosti-Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka 1999., str. 6.) Riječ o pokretima za prava pacijenata, pokretima za građanska prava, prava žena (problemi vezani za kontrolu rađanja, pobačaj, zaposlenost i zastupljenost žena u sektoru zdravstvene zaštite), pokretima za mir, ekološkim pokretima i dr.

¹⁵⁵ Usp. Ivan Šegota, „Van Rensselaer Potter II: „otac“ bioetike“, *Bioetički svesci*, br. 6., Katedra društvenih znanosti - Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka 1999.

V. R. Potter je tek u globalnoj bioetici koju je predstavio u knjizi *Global Bioethics: Building on the Leopold Legacy* (1988.) vidio novu paradigmu, novi koncept promišljanja života, okoliša i znanosti, jer je ona stara znanost postala žrtva nekontroliranog tehnološkog napretka koji je obogatio objekt i metode znanstvenog istraživanja, a izgurao moralna pitanja, promišljanja i instinkte. Oni su se netom prije rađanja bioetike zapostavljali. Instinkti su okarakterizirani kao animalna svojstva, a etičke dileme kao inferiorne aktivnosti i zamaranja u odnosu na novu, obećavajuću, moć tehnologije.

Osim što bi donijela novi pristup znanosti, poimanju i vrednovanju problema, ali i samog života, ova nova bioetička paradigma koja je istovremeno i kulturna odrednica i akademska disciplina, u Potterovoj zamisli, trebala je ukazati na ograničenost ljudskog znanja, a zahtijevala je poniznost i odgovornost u ophođenju prema prirodi i čovjeku. Cilj joj je bio staviti u ispravan odnos znanje i etiku te pronaći primjerene načine društvenog ophođenja sa novim spoznajama i njihovom aplikacijom u svrhu očuvanja, ne samo ljudskog života i zdravlja, već cjelokupnog života na Zemlji. Svojom vizijom bioetike koja obuhvaća sve oblike života – globalnom bioetikom – V. R. Potter je htio unijeti etičke vrijednosti u spoznaje do kojih dolaze prirodne znanosti, ali i u praksu (ne samo u medicinsku, kao do tada), htio je oživjeti etički sustav, ali i ukazati na etičko ponašanje (najprije znanstvenika), s ciljem poboljšavanja kvalitete života i ukazivanja na tamne strane napretka. Namjera mu je bila rješavanje gorućih problema čovječanstva pomoću bioetike kojom bi se premostio postojeći jaz između znanosti. Pri tome su ga najviše motivirali nezainteresiranost humanističkih znanosti i znanstvenika, ali i liječnika, za medicinske probleme koji su tražili etička rješenja, kao i novi rastući ekološki problemi.¹⁵⁶

Prvi korak u tome bio je nadilaženje spomenutog jaza između etičke refleksije i znanosti te upozoravanje na znanstveni napredak koji zadire u prirodni poredak, ugrožava ravnotežu ekosustava i ne prati kulturni i moralni razvoj čovjeka i društva.

Ubrzo nakon što je učinio odmak od medicinsko-etičkih problema i koncipirao mostovnu bioetiku, V. R. Potter je učinio drugi ključni korak, onaj od mostovne bioetike prema globalnoj. Drugim riječima, postepeno je išao od antropocentrizma, (bio)etike koja se bavila isključivo kvalitetom života pojedinca i preživljavanja čovjeka, prema biocentrizmu, bioetici koja je imala u vidu svu živu prirodu, cjelokupan svijet, sve oblike života i čitavi ekosustav.¹⁵⁷ Upravo je on zaslužan što je bioetika postala etička i intelektualna zadaća

¹⁵⁶ Usp. Ivana Zagorac, Hrvoje Jurić, „Bioetika u Hrvatskoj“, *Filozofska istraživanja*, 111 (3/2008), str. 601-611.

¹⁵⁷ V. R. Potter je smatrao da je za taj pomak ili proširenje etike u bioetiku, zaslužan Aldo Leopold, poznati američki ekolog, tvorac koncepta etike zemlje, koja bi bila treća vrsta etike. Prva se bavila odnosima između

svakog čovjeka zabrinutog za opstanak civilizacije, a ne samo reakcija na moralne nedoumice koje je donio razvoj suvremene medicine. Poistovjetio ju je s mudrošću koja nije jednostavna informiranost, načitanost ili stručnost, već je poziv na djelovanje i aktivnost. Razumljivo je onda što je od nje očekivao da daje (političke) smjernice, da poučava ljude kako rabiti znanje za društveno dobro, tako da bi njihova budućnost postala ono što bi faktično i teoretski mogla biti.¹⁵⁸ Taj cilj zahtijevao je umreženost, isprepletenost, različitih disciplina, odnosno dijalog među stručnjacima, tako da je njemački filozof Olfried Höffe dobro prenio Potterovu ideju bioetike u „Leksikonu bioetike“ kada je napisao da je ona „interdisciplinarno zasnovana znanost o preživljavanju, koja prvenstveno želi izgraditi mostove između duhovnih i prirodnih znanosti“.¹⁵⁹

Potterova globalna bioetika, iz današnje perspektive, smatra se drugom razvojnom fazom bioetike u kojoj se proširilo njeno predmetno područje i nadišao prvotni metodološki principizam koji je određivao njenu prvu razvojnu fazu. U ovoj drugoj razvojnoj fazi bioetika je metodološki bila definirana pomoću etičkog pluralizma i znanstvene interdisciplinarnosti dok se u predmetnom smislu ogradila od strogo etičkih pitanja u medicini da bi obuhvatila sva ona pitanja koja se tiču života u svim njegovim oblicima, ovome sada i onom budućem, kao i pitanja uvjeta života, njegove održivosti i onog što ga ugrožava.¹⁶⁰

6. Definiranje bioetike kao nove znanstvene discipline

Ako računamo povijest bioetike od V. R. Pottera onda je ona u svijetu u posljednjih četrdeset godina, i više, dobila istaknuto, ako ne i vodeće mjesto na mnogim poznatim svjetskim sveučilištima. Postala je sastavni dio različitih znanstvenih programa, motivirala je mnoge građanske, civilne, javne, vjerske, kulturne i sveučilišne inicijative za promicanje i čuvanje ljudskog dostojanstva i samog života, probudila je interes širokog društva koji je mogao pratiti njen razvoj kroz sve veću i bogatiju bioetičku literaturu i interesantne medijske sadržaje i programe, okupila je svjetske stručnjake u bioetička udruženja i društva,¹⁶¹ a održali

pojedina, druga odnosom pojedinaca prema društvu, a treća odnosom čovjeka prema zemlji, prirodi, tlu i životinjama.

¹⁵⁸ Usp. V. R. Potter, *Bioetika: most prema budućnosti*, str. 33-55.

¹⁵⁹ Hrvoje Jurić, „Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera“, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Velimir Valjan (ur.), Bioetičko društvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2007, str. 79.

¹⁶⁰ Usp. A. Čović, „Pojmovna razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika, integrativna bioetika“, str. 11-24.

¹⁶¹ Prvo američko bioetičko društvo bilo je *Society for Bioethics Consultation*, a poznato je i Talijansko društvo za bioetiku u Trentu.

su se i održavaju se još uvijek mnogobrojni bioetički skupovi i simpoziji posredstvom kojih se ona kontinuirano razvija. U međuvremenu su objavljene i tri *Bioetičke enciklopedije* (1978., 1995. i 2003. godine) koje su dodatno afirmirale bioetiku kao novu znanost, a ne običnu pratiteljicu drugih znanosti. U prvom izdanju „Bioetičke enciklopedije“ koja je objavljena pod uredništvom Warrena Reicha, isti je bioetiku definiralo kao „sustavno proučavanje ljudskog ponašanja na području znanosti o životu i zdravstvene skrbi, ako je to ponašanje ispitano u svjetlu moralnih vrijednosti i načela“¹⁶² gdje načela znače izvore, a ne putokaze djelovanja.¹⁶³ Ta je definicija odlično pristajala bioetici u njenoj prvoj razvojoj fazi. Drugo izdanje, izašlo sedamnaest godina nakon prvog, donijelo je itekako velike promjene u poimanju bioetike. Najvažnija nova karakteristika i obilježje bioetike, ovom novom, obogaćenom, enciklopedijom, postala je interdisciplinarnost, čime se bioetika drastično udaljila od principalizma, odnosno intersubjektivnog moralnog reflektiranja, komuniciranja i odlučivanja u medicinskoj praksi.¹⁶⁴ Postepeno su se otvorila vrata novoj paradigmi, pluralističkoj. Po novom izdanju *Bioetičke enciklopedije* bioetika je „sustavno proučavanje moralnih dimenzija – uključujući moralne poglede, odluke, ponašanje i djelovanje – u sklopu znanosti o životu i zdravstvene skrbi, koje se pritom služi različitim etičkim metodologijama u interdisciplinarnom okruženju“.¹⁶⁵ Ova definicija već je mnogo bolje pristajala drugoj razvojoj fazi bioetike, globalnoj bioetici.

Međutim, tu ne prestaju pokušaji definiranja bioetike.

Iste godine kada je objavljeno drugo izdanje *Bioetičke enciklopedije* (1995. godine) javnosti je predstavljena enciklika pape Ivana Pavla II. *Evangelium vitae* koja je dala veliki polog za razvoj svjetske bioetike, njenog poimanja i djelovanja, mada nije jasno definirala bioetiku. Kako smo prethodno imali prilike vidjeti, moralni nauk katoličkog crkvenog Učiteljstva definitivno se pokazalo bliskim bioetičkoj paradigmi. Bioetička paradigma Učiteljstva je globalna jer bioetiku stavlja u službu čovjeka–osobe koji se nalazi u vječnoj dijalektici znanost–savjest; dovršenost–nedovršenost svijeta; konačnost–vječnost; između onoga što treba raditi, a ne radi i između onog što ne bi trebao napraviti, a čini, itd.¹⁶⁶ Katolička bioetika ili moralna teologija koja se još prije četrdeset godina približila Potterovoj

¹⁶² Definicija je preuzeta iz: Ivan Šegota, „Nova definicija bioetike“, *Bioetički svesci* br. 1, Katedra društvenih znanosti - Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka 1999., str. 11

¹⁶³ Izraz „načelo“ uzrokovalo je mnoge polemike i kritike. Bio je to izraz blizak (bio)medicinoj etici i prvim pristašama bioetike prihvaćene isključivo u okvirima kliničke medicine i prakse, poput spomenutog D. Callahana, J. Childressa, T. Beauchampa i drugih.

¹⁶⁴ Vidjeti više u: A. Čović, *Etika i bioetika*.

¹⁶⁵ Definicija je preuzeta iz: I. Šegota, „Nova definicija bioetike“, str. 25-26.

¹⁶⁶ Usp. F. Bellino, *La bioetica nel magistero pontificio: da Pio XII a Giovanni Paolo II.*, str. 31- 41.

globalnoj bioetici,¹⁶⁷ unatoč drugačijim filozofskim, ideološkim i kulturnim polazištima od nje, pomogla je bioetici da u fokusu svog istraživanja zadrži čovjeka–osobu i njegov odnos prema svijetu koji ga okružuje i za koji je odgovoran te je na taj način doprinijela njenom daljnjem definiranju i profiliranju.

Nakon drugog izdanja *Bioetičke enciklopedije* uslijedile se mnoge druge definicije bioetike. Prvi put ju je znanošću nazvao talijanski moralist i bioetičar Giovanni Russo riječim da je ona „sustavna znanost o čovjeku kao etičkom biću u području preoblikovane tehnogeneze biološkog svijeta“.¹⁶⁸ Ranije spomenuti E. Sgreccia smatrao ju je „moralnom filozofijom biomedicinske prakse i istraživanja“,¹⁶⁹ a bilo je i drugih pokušaja definiranja i tumačenja njene znanstvenosti.

Svojim terminološkim i područnim određenjem bioetika je više od medicinskog ili biološkog istraživanja života, jer je cijeli život, ne samo ljudski, područje primjene globalne bioetike. Uloga je te nove discipline služiti ljudima u ophođenju s dnevnim, profesionalnim, ali i društvenim, privatnim i javnim dvojama etičke naravi kojima se s vremenom, na akademskoj i institucionalnoj razini, počelo interdisciplinarno pristupati. Interdisciplinarna metodologija je ključno obilježje bioetike kao nove znanstvene discipline, koja se temelji na dijalogu više nego na strogim etičkim sudovima i etičko-moralnim principima i vrednovanjima.¹⁷⁰

Znanstvena obilježja bioetike zahtijevaju i znanstvenu stručnost ljudi koji se bioetikom bave, a kroz povijest su se mijenjale i kompetencije bioetičara. Jedna definicija primjerice kaže da „prema idealnoj zamisli bioetičar treba da ima: sociologijsko razumijevanje medicinarske i biološke struke, psihologijsko razumijevanje za potrebe istraživača i kliničkih liječnika, bolesnika i liječnika opće prakse u njihovim osobitim životnim uvjetima; povijesno razumijevanje prihvaćenih teorija vrijednosti i opće etičko-moralne prakse; treba da bude vješt u metodama etičkih analiza koje su uobičajene u filozofskim i teološkim krugovima; da bude otvoren za različite vrste etičko-moralnih problema koji nastaju u medicini i biologiji. Od bioetičara se, jednom riječju traži da ima holističku viziju – cjelinu pogleda, shvaćanja, razumijevanja i usvajanja nastalog pitanja, u svim njegovim dometima na području osnovnih i

¹⁶⁷ V. R. Potter je u svojoj knjizi *Globalna bioetika* bioetiku vidio kao disciplinu koja se brine o životu kroz dva pravca, medicinski i ekološki.

¹⁶⁸ Niko Zurak, „Bioetika i medicinska etika“, u: *Medicinska etika*, Niko Zurak (ur.), Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu 2007., str. 199.

¹⁶⁹ *Isto*, str. 199.

¹⁷⁰ Znanosti koje najčešće sudjeluju u tom dijalogu su filozofija, teologija, pravo, politika, prirodne i biomedicinske znanosti.

pomoćnih znanosti koje govore o životu.“¹⁷¹ Mada ova očekivanja malo tko, ili nitko ne može zadovoljiti, bioetika je poziv, bilo profesionalni, bilo osobni, za očuvanje života u različitim okolnostima služeći se različitim pristupima. To je nezaobilazan zadatak modernog čovjeka koji se pokazao neophodnim i blagotvornim za život i za budućnost života.¹⁷²

7. Bioetički razvojni put: od samostalne znanstvene discipline do bioetičkog društvenog pokreta i obrnuto

Povijesno i kronološki gledano, činjenica je da se bioetika postepeno razvijala od praktičnih pitanja prema teoriji, od pojedinaca prema društvu, od javnih protestiranja prema novim kodeksima, od medicine prema ekosustavu. Ustanovljeno je da je termin „bioetika“ nastao 1970. godine, mada je bioetika kao etička osjetljivost i zabrinutost za život, zaživjela i ranije. Čak i dobri poznavatelji, pa i graditelji medicinske (bio)etike, Albert Jonsen i Andrew Jameton, smatraju da je korijen bioetike u „interesu široke javnosti za pitanja prava pojedinaca, društvene pravde i kvalitete okoliša,“¹⁷³ odnosno u reakciji društva na nove izazove s etičkim konotacijama koji su postepeno, od medicine i dalje, dobivali globalne razmjere. A. Jonsen je u tom kontekstu bio na dobrom putu kada je bioetiku vidio kao diskurs mnogih ljudi u mnogim okvirima.¹⁷⁴

Bioetika je, kako se može vidjeti iz ovog kratkog povijesnog presjeka, od samog početka nadilazila usku kliničku medicinsku etiku i nalazila je svoje mjesto u društvenim pokretima koji su bili plod građanskog negodovanja i neslaganja oko biomedicinskih, ali i drugih, etičkih pitanja i dilema. Svakom novom građanskom inicijativom bioetika je širila svoj djelokrug, osim u znanost, ušla je u područje tehnologije, industrije, obrazovnih ustanova i kulturnih institucija, a preko ekoloških udruga ušla je na područje politike i ekonomije, trgovine i bankarstva, da nabrojimo samo neka od njenih područja djelovanja.

Ne može se reći da je bioetika dugo ostala samo na razini društvenih pokreta i na razini akademskog mozganja pojedinih članova odbora unutar bolnica zaduženih za pitanja života i smrti. Dapače, tu je fazu brzo prerasla pozivajući ljude na preuzimanje osobne odgovornosti za život općenito, osobni i tuđi, pojedinačni i kolektivni, ljudski i neljudski. Još prije četrdeset godina ona je postala znak hrabrosti, zalaganja, brige, buđenja iz moralne pospanosti, ili iz

¹⁷¹ Valentin Pozaić, „Bioetika“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 42 (2/1987.), str. 140.

¹⁷² Usp. Ivan Čehok, Ivan Koperek, *Etika. Priručnik jedne discipline*, Školska knjiga, Zagreb 1996., str. 200.

¹⁷³ A. Jonsen, A. Jameton, „Povijest medicinske etike, SAD u 20. st.“, str. 10.

¹⁷⁴ Usp. N. Zurak, „Bioetika i medicinska etika“, str. 197-200.

sna u koje je čovječanstvo uspavala prirodna znanost svojim beskonačnim obećanjima i jednostranim pristupom istini.

Filozof i teolog Alastair V. Campbell jednom je izrazio svoj strah da se globalna bioetika, koja se svojevremeno pokazala kao etički nadzornik znanstvenog istraživanja, ne bi pretvorila u „kapelana svjetovnjaka na ovom novom carskom dvoru“.¹⁷⁵ Time bi se ona degradirala i udaljila od zamisli prave etičke diskusije za dobrobit ljudskog života koja se očituje u mudrosti, odnosno otvorenosti, slobodi i razumnosti. Campbellove strepnje se nisu obistinile. Mada je i danas bioetici rezervirano odgovarajuće mjesto prilikom ocjenjivanja rizičnosti znanstvenog napretka i evaluacije metoda napredovanja i primjene znanstvenih rezultata koji život mogu unaprijediti, ali i ugroziti, bioetika se ne zaustavlja samo na tome. Ona kontinuirano širi svoj djelokrug.

Bioetika se postepeno razvijala od stajališta, svjetonazora, ideje, pokreta do statusa nove znanstvene discipline. Uzdizala se na znanstvenoj i društvenoj ljestvici svojim posebnim doprinosom u stvaranju nove slike svijeta i znanosti, a njenom etabliranju u znanstvenim krugovima pomogli su prethodno spomenuti „bioetički“ društveni pokreti, instituciionalizacija bioetike, sustavna bioetička edukacija i šire društveno prihvaćanje potaknuto populariziranjem bioetičkih tema i senzibiliziranjem javnosti.

Vidjeli smo kako ju je kao posebnu disciplinu zamislio V. R. Potter 1970. godine i kako ju je definirao u svom članku *Biocybernetics and Survival* (*Biokibernetika i preživljavanje*) s namjerom združivanja biološkog znanja sa znanjem o novim vrijednosnim sustavima što bi promijenilo znanost. U vidu je imao novu znanost o preživljavanju, odnosno novu znanstvenu etiku koja od znanstvenika traži poniznost, odgovornost i sposobnost, a karakterizira je multidisciplinarnost i multikulturalnost.

S druge strane, kronološki gledano, bioetika je izronila iz društvenih pokreta kao posebni oblik senzibiliteta i osjetljivosti glede zaštite života i raznih (ljudskih) prava, zaživila je u institucionalnom obliku unutar etičkih povjerenstava gdje je taj senzibilitet dobio obrise institucionalnosti i ozbiljnosti, a onda se emancipirala u samostalnu disciplinu gdje je prolazila kroz različite razvojne faze i preobrazbe. Očito su „konkretna pitanja iz prakse dala poticaj teoriji, a teorija je zauzvrat usustavila pitanja koja su se pojavljivala, te etablarala bioetički pristup“¹⁷⁶, ili novi bioetički horizont reflektiranja o moralno upitnim postupcima u

¹⁷⁵ A. V. Campbell, „Globalna bioetika- san ili mora“, str. 8.

¹⁷⁶ I. Zagorac, H. Jurić, „Bioetika u Hrvatskoj“, str. 602.

medicini, a onda i etičkog reflektiranja o mogućnostima opstanka života na Zemlji.¹⁷⁷ Postepenim razvojem bioetike, na svjetskoj razini, mijenjao se, rastao i transformirao predmet njenog proučavanja (od medicine prema ekologiji), metode i pristupi raznim problemskim područjima, ali i sam koncept bioetike (od medicinske etike, preko mostovne do globalne bioetike) i dalje.

Dinamika razvoja bioetike nije pravocrtna i nije agresivna, nametljiva. Bioetika se postepeno razvijala na više kolosijeka, mijenjala je svoje interese, protagoniste, tražila je adekvatne metode i zadavala nove ciljeve. Objekt njene pozornosti ponekad je dolazio iz društva i odražavao se na znanost, a ponekad je pravac bio obrnut. Ponekad su postupci i odluke unutar pojedinih institucija provocirale javnost, a ponekad bi javnost zahtijevala revidiranje odluka onih institucija koje su dogovorene za očuvanje života u svim oblicima.

S obzirom na brojne promjene koje prate bioetiku, dakle, predmetne, metodološke i konceptualne, nije nimalo jednostavno kronološki iznijeti njen početak i pojedine etape na svjetskoj razini. Ona je paralelno nicala na više polja, potaknuta različitim inicijativama i inicijatorima. Od strane društva izrasla je iz kolektivnog pokreta, a od strane pojedinaca kao znanstveni projekt, zanimljiva, inovativna ideja ili opravdana zabrinutost i nezadovoljstvo postojećim stanjem u znanosti, ali i u savjesti znanstvenika.

Govoreći o svjetskoj povijesti bioetike, zapravo smo u ovom poglavlju više govorili o angloameričkoj povijesti ove discipline koja je nastala prije 1970. godine kada je službeno dokumentirana i definirana. Potaknule su je teške medicinsko-etičke odluke koje su izašle u javnost izazvavši zgražanja i skandale. Rodila se unutar etičkih tijela, povjerenstava i odbora, a jaki vjetar u leđa dali su joj mediji. S druge strane svijeta ona se također kao nova medicinska etika integrirala u postojeće kolegije moralne teologije.

Bioetika je nastajala paralelno na više različitih područja ljudskog djelovanja i na različitim mjestima. Na prvom, ona se otkriva kao plod općeg, društvenog negodovanja i straha javnosti suočene s političkim, ekonomskim, zdravstvenim i ekološkim problemima. Na drugom mjestu, bioetika se rađa u okviru znanstvenih istraživanja i medicinske prakse. U ovom posljednjem ona se poistovjetila s novom medicinskom etikom, odnosno modernijom etikom od one Hipokratove koja više nije odgovarala na sva pitanja s kojima su se liječnici

¹⁷⁷ Bitno je znati razlikovati etiku od morala. Moral je posebna dimenzija ljudskog djelovanja koja se temelji na univerzalnim normama, na zlatnom pravilu kao mjeri po kojoj je čovjek kao moralno biće sposobno procjenjivati moralnu ispravnost svog čina, ali i svoje nakane. Etika je filozofska disciplina koja se bavi moralom s različitim filozofsko-teoretskih pozicija i unutar različitih područja ljudske djelatnosti. Postoji stoga etički pluralizam i više oblika etike, ovisi na koju granu ljudske djelatnosti se primjenjuje. Jedan oblik primijenjene etike je i medicinska etika. (Vidi više o razgraničenju pojmova etika i moral u A. Čović „Pojmovna razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika i integrativna bioetika“, str. 11-24.)

suočavali, a s kojima se nisu znali sami nositi. S druge strane, u ozračju znanosti, bioetika nastaje u umu jednog čovjeka, biokemičara i onkologa Vana Rensselaera Pottera koji je bioetiku zamislio i predstavio svijetu kao novu znanstvenu disciplinu, neovisnu o medicinskoj etici, s mnogo širim problemskim područjem. Vidio ju je kao most prema budućnosti i uvjet opstanka života na Zemlji jer uvažava različita mišljenja, metode i ideje s ciljem stvaranja što vjerodostojnije slike svijeta, one znanstvene koja je obojena vrijednostima, kulturom i različitim društvenim vjerovanjima.

Problem u definiranju bioetike i u kronološkoj rekonstrukciji njenog nastanka i razvoja predstavlja činjenica da je bioetiku terminološki i konceptualno izmislio i zamislio V. R. Potter, a da su je pojedinci poput Andrèa Hellegersa, Daniela Callahana, Toma Beuachampa, Jamesa Childressa i drugih krivo interpretirali ili namjerno prisvojili da bi se odmakli od tradicionalne etike i unijeli novost u medicinsku etiku koja se našla pred znanstveno-tehničkim izazovima. Bioetika se upravo kao sinonim za novu medicinsku etiku proširila svijetom što je izazvalo nejasnoće te još uvijek predstavlja kamen smutnje i uzrok je nerazumijevanja i poteškoća kod definiranja bioetike na jednoj globalnoj i univerzalnoj razini.

U svjetskoj povijesti bioetike sigurno ima još mnoštvo primjera, inicijativa, projekata, institucija i značajnih imena koji su doprinijeli razvoju bioetike koje smo u ovom dijelu rada preskočili, jer nam je prvenstveni cilj rekonstruirati povijest bioetike na području Hrvatske, etabliranje hrvatske bioetike na svjetskoj bioetičkoj sceni, odnosno odjek hrvatske bioetike u svijetu o čemu će biti govora u narednim poglavljima.

Do sada smo imali priliku obratiti pozornost na neke definicije bioetike, odnosno upoznati tek neke znanstvenike koji su pokušali ispuniti zadatak koji se baštini još od V. R. Pottera. Riječ je o zadaći da se bioetiku promatra i istražuje kao „novu znanstvenu etiku koja povezuje poniznost, odgovornost i sposobnost koja je međudisciplinarna i međukulturna i koja uzvisuje smisao čovječnosti“¹⁷⁸ te da se pri tom pazi na uravnoteženost odnosa čovjek–priroda.

Pokušavajući odgovoriti na ovaj izazov neki su završili na krivom putu, zalutali su u filozofska bespuća misleći da je bioetika praktična filozofija ili nova primijenjena etika, mnogi su ostali na biomedicinskom području smatrajući je novom medicinskom etikom, treći su zašli previše u ekologiju i na takav način iznevjerili početnu zamisao Potterove globalne bioetike, a ima i onih koji su uhvatili srž njegove zamisli i nastavili razvijati onakvu bioetiku

¹⁷⁸ Ovo je V. R. Potter snimio na audio vrpce i poslao na 4. *Svjetski kongres bioetike*, a citat je preuzet iz: I. Šegota, „Van Rensselaer Potter II: ‘otac“ bioetike““, str. 24.

kakvom ju je zamislio njezin „otac“, kao izazov, mjesto dijaloga i potencijalno rješenje problemima koji izviru u novonastalim znanstvenim i društvenim (ne)prilikama.

Nakon ovog gotovo uvodnog dijela rada pokušat ćemo istražiti kako je taj zadatak¹⁷⁹ odjeknuo u Hrvatskoj. Točnije, kako je bioetika prihvaćena u Hrvatskoj, u kojim krugovima, na koji način, s kojim rezultatima i dokle je došla do danas, s ciljem da pokušamo prognozirati njeno daljnje kretanje i budućnost.

¹⁷⁹Velimir Valjan u svom članku „Teškoće oko definiranja i sadržaja bioetike“ piše da je zadaća istinske bioetike „rasvijetliti istinu o čovjeku, donoseći vrijednosne sudove i smjernice za djelovanje“. (Velimir Valjan, „Teškoće oko definiranja i sadržaja bioetike“, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Velimir Valjan (ur.), Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2007, str. 15.)

Drugi dio:

RECEPCIJA BIOETIKE U HRVATSKOJ I

RAĐANJE INTEGRATIVNE BIOETIKE

I. POČECI BIOETIKE U HRVATSKOJ

1. Društveni kontekst

Čovjek kojeg nazivamo „ocem bioetike“, Van Rensselaer Potter II., doživio je svoje idejne potomke u Hrvatskoj. Prije nego se osobno obratio (preko audio-vizualnog zapisa) Hrvatskom filozofskom društvu, Hrvatskom bioetičkom društvu i prijateljima bioetike u Hrvatskoj 2001. godine na bioetičkom skupu u Malom Lošinj, koji je do danas postigao veliki društveno-kulturni i akademski ugled, bioetika je u drugačijem obliku ulazila u misao i moralnu svijest Hrvata već početkom devedesetih godina 20. stoljeća. Kroz teološko-pastoralne aktivnosti, nadahnute prethodno spomenutim enciklikama od Drugog vatikanskog sabora naovamo, ali i čestim i sadržajnim papinskim obraćanjima liječnicima i medicinskom osoblju polovicom prošlog stoljeća, u Hrvatskoj se počela stvarati klima pogodna prihvatanju i širenju bioetike. Tome je uvelike doprinio i Domovinski rat koji je pogodio Hrvatsku na početku devedesetih godina prošlog stoljeća.

Kao i na svjetskoj razini i u Hrvatskoj je bioetika započela svoj razvoj paralelno, ili s kojom godinom odstojanja, na više područja: unutar prirodnih znanosti (biologija i medicina), humanističkih (filozofija i teologija), u okviru Crkve (pastoral i dušobrižništvo) i u drugim akademskim krugovima (pravnim i sociološkim), tako da je teško dokučiti ili pripisati nekome prednost kada govorimo o prvim interesima vezanim za bioetičke teme.

Ako bismo htjeli pojednostaviti rekonstrukciju razvoja bioetike, kako svjetske, tako i hrvatske, onda bi mogli reći da je on tekao od osobnih do kolektivnih moralnih preispitivanja izazvanih promjenama na razini društva i znanosti, od (nove) medicinske situacije do tema i problematike globalne bioetike. U jednoj od tih prevrtljivih početnih faza bioetika se usidrila unutar moralne teologije da bi ubrzo našla svoje mjesto i među liječnicima i znanstvenicima koji su se interesirali oko moralnih i etičkih dvojbi koje su se rađale u medicinskoj praksi da bi potom digla sidro i otplovila u nove vode, othvala se od monopoliziranja od strane medicine te se osamostalila kao zasebna akademska disciplina, odnosno znanost.¹⁸⁰

Bioetiku su tijekom osamdesetih godina još uvijek pogadali različiti prigovori, od onih da svoj temelj ima na klizećem pijesku različitih moralnih osjećaja, da se bavi tuđim problemima, da je neplodna i nedorečena, a optužbe su išle čak do toga da su bioetičare

¹⁸⁰ Usp. Amir Muzur, „Bioetika: problemi definiranja i dosega“, u: *„Bioethics- the sign of a new era: bioethics, media, law and medicine*, Dejan Donev (ur.), Faculty of law Justinianus Primus, Skopje 2012., str. 91-98.

smatrali besposlenim radoznalim intelektualcima koji uzimaju „kruh“ pravim stručnjacima. Optuživali su je da je pomodarska etika koja ističe jednu skupinu vrednota na štetu drugih datosti¹⁸¹ i sl., a nerijetko i da je neka vrsta psuedoznanosti.

Pojedinci su se trudili pročititi poimanje bioetike po kojima je ona za neke bila tek privjesak znanosti, predstavljajući je akademskim krugovima, ali i javnosti kao novu datost unutar moralne teologije i medicinske etike koja se koristila načelima opće etike. U okvirima filozofije i teologije, odnosno filozofske etike i teološkog morala etikom su se pokušavali rješavati konkretniji problemi prvenstveno oni medicinske naravi pa je shvatljivo da se medicina smatrala spasiteljicom etike tih godina na način da je probudila pomalo uspavanu filozofiju. Držalo se da je medicina spasila etiku koja je zbog apstraktnosti postala teorijsko i ideološko naklapanje i moraliziranje nepotrebno modernom čovjeku, zaljubljeniku u sve ono što je jasno, precizno, korisno i produktivno.

Postavljalo se zato pitanje – jesu li medicinska etika i bioetika bile neko izvjesno vrijeme istoznačnice, te ako se medicinska etika shvaćala samo kao etika primijenjena na području medicine, je li bioetika bila tek primijenjena (opća) etika?

Po tada uvriježenom mišljenju medicinska etika je uglavnom služila uređivanju odnosa između liječnika i bolesnika ili medicinskog osoblja i zdravstvenih ustanova prema pacijentima, a bioetika je bila tek nešto širi pojam za medicinsku etiku, ona je obuhvaćala sve probleme koji su vezani za medicinsku struku, odnosno koji se pojavljuju u zdravstvenom diskursu, a diskutabilne su prirode, poput početka života i rađanja, bolesti i zdravlja, života i umiranja i dr. Stoga, u suženom smislu, bioetika se mogla poistovjetiti s medicinskom etikom, dok se u širem smislu ona mogla protegnuti i na druga egzistencijalna pitanja i druga područja života, na prirodu, okoliš, biljke i životinje.

Jedno ili drugo poimanje bioetike ovisilo je o mjestu gdje se bioetika podučavala i o tome tko su bili bioetičari te unutar kojeg znanstveno-praktičnog područja ljudske djelatnosti se težilo za novom znanstvenom disciplinom koja bi proširila postojeći horizont razmišljanja i ravnopravno uvažavala različite pristupe kojima bi se pristupalo novonastalim problemima. Ako pođemo od te teze onda je razumljivo da se bioetika u svijetu, posebice na Zapadu, u SAD-u, smatra(la) novom medicinskom etikom. U bolničkom ambijentu nastaju centri, komisije, odbori, povjerenstva i instituti koji su počeli pružati pomoć medicinskom osoblju prilikom profesionalnih odluka koje nužno u sebi uključuju moralnu dimenziju, ali i školovati novu generaciju biologa, kemičara i liječnika s obvezatnom etičkom edukacijom na svojim

¹⁸¹ Usp. V. Pozaić, „Bioetika“, str. 136-149.

fakultetima, unutar redovnog i obvezatnog nastavnog programa. U međuvremenu su se mijenjala poimanja nekih ključnih koncepata poput koncepta kvalitete života, napretka, uspjeha, bolesti ili zdravlja.

Tako se primjerice pitanje o kvaliteti života ubrzo pokazalo preteškima za malu grupu znanstvenika. Uvidjelo se da kvaliteta života ne ovisi samo o zdravlju već i o uvjetima koji ovise o političkom i socijalnom uređenju, zakonodavstvu, ekološkom i gospodarskom stanju i o nizu drugih faktora. Relativno se brzo uočilo da je bioetika kao etika života po svojoj naravi „upućena na više raznorodnih znanosti i da na temelju njihovih podataka stvara vrijednosni sud etičko-moralnog značenja“,¹⁸² jer nijedna znanost i nijedna disciplina ne mogu dati odgovore na sva pitanja s područja života. Ta spoznaja zahtijevala je uspostavu dijaloga među znanstvenicima s uvjerenjem da bi dijalog mogao riješiti postojeće nejasnoće u percepciji bioetike.

2. Dijalog teologije i medicine u Hrvatskoj i njegovi prvi plodovi

Među prve znanosti koje su uvele bioetiku u svoj znanstveni diskurs i nastavu i koje su započele suradnju koja je išla u prilog recepciji i daljnjem razvijanju bioetike te koje su ostvarile dijalog u tom kontekstu, kako u svijetu, tako i u Hrvatskoj, su medicina i teologija. Crkva i bolnica, odnosno liječnici i teolozi su nastojali ujediniti svoja znanja, sposobnosti i iskustva u korist života i zdravlja. Sustavna predavanja iz medicine i morala, kao „pastoralna medicina“ i „medicinska etika“ češće su se održavali u teološkim negoli u medicinskim školama. Izuzetak čine katoličke medicinske škole i fakulteti na kojima je predavanja iz (medicinske) etike redovito držao teolog.

U Hrvatskoj, prvi teolog koji je doveo bioetiku na svoj matični fakultet, na kojem je predavao moralnu teologiju, bio je Valentin Pozaić.

2.1. Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove i Centar za bioetiku

Embrionalna razvojna faza bioetike u Hrvatskoj započela je sredinom osamdesetih godina prošlog stoljeća (1986. godine) na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove¹⁸³ u Zagrebu zaslugom Valentina Pozaića, profesora moralne teologije, a današnjeg pomoćnog

¹⁸² Isto, str. 144.

¹⁸³ Tada je to bio Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove

zagrebačkog biskupa. Iza njegovog biskupskog gesla – *Život biraj* – stoji bogata znanstvena i svećenička borba za promicanje i očuvanje života od začeća do smrti. Interes za pitanja početka i kraja života javio mu se tijekom studija na Papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu na koji se, šest godina nakon doktorata, vratio da bi predavao upravo bioetiku. U međuvremenu je V. Pozaić specijalizirao i usavršio svoje znanje iz bioetike na istaknutim bioetičkim svjetskim ustanovama, na spomenutom Joseph and Rose Kennedy Institute of Ethics, Linacre Centre for Health Care Ethics u Londonu i u Barceloni na „Instituto Borja de Bioetic“. Nakon završenih specijalističkih poslijediplomskim studija vratio se u Hrvatsku, konkretno na Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove¹⁸⁴ pri kojem je osnovao Centar za bioetiku. On je predložio na svom matičnom fakultetu osnivanje novog odjela koji bi za cilj imao produbljivati biblijsku antropologiju u trajnom i vjernom odnosu prema crkvenom nauku, ali i promicati interdisciplinarna istraživanja koja se odnose na etičko-moralna pitanja na području znanosti o životu. Prijedlog profesora Pozaića je prihvaćen na redovitoj sjednici spomenutog Instituta, 29. 09. 1986. godine i nazvan je Centar za bioetiku.

Prvotna zadaća Centra za bioetiku bila je skupljanje bioetičke literature i dokumentacije te izdavanje prvih knjiga bioetičke tematike u okviru biblioteke „Bioetika“ koje su potpisivali hrvatski autori. Centar se ubrzo registrirao pri World directory of academic research groups in science ethics. Bio je to istovremeno i prvi uspjeti plan institucionaliziranja bioetike u Hrvatskoj, mada je tada tek malo ljudi u Hrvatskoj uopće čulo za pojam „bioetika“. Tek je čitajući prva bioetička izdanja Centra šira javnost dobila priliku da se upozna s nekim od najaktualnijih bioetičkih rasprava tog vremena.

2.2. Hrvatski liječnici odgovaraju na moralne izazove

Biblioteka Centra za bioetiku znatno je obogaćena knjigama *Medicinska etika I.* i *Medicinska etika II.*, odnosno zbornicima radova liječnika koji su sudjelovali od 2000. godine pa nadalje na tečajevima za trajnu edukaciju i na simpozijima kao članovi Hrvatskog katoličkog liječničkog društva. Ipak, suradnja Centra s liječnicima počela je znatno ranije čemu je pogodovala i politička situacija u Hrvatskoj.

Devedestih godina prošlog stoljeća Domovinski rat obilježio je Republiku Hrvatsku i bitno utjecao na hrvatsko društvo. Rat je izazvao niz stradanja, brojne tragedije, neočekivane rastanke, tjelesne i duševne boli, iseljavanje iz zemlje, gubitke zdravlja, života i domova,

¹⁸⁴ U to vrijeme ovaj Institut je bio namijenjen isključivo odgoju i obrazovanju svećenika. Ova klerikalna ustanova je tek nekoliko godina kasnije otvorila vrata laicima.

raspad obitelji, uništavanje imovine i mnoge druge nesreće, ali je Hrvatima donio i priželjkivanu političku samostalnost. Ratno i poslijeratno vrijeme obilježeno je postepenom demokratizacijom društva što je posebno doprinijelo popularizaciji bioetike u Hrvatskoj.

Bioetička pitanja tada se u Hrvatskoj nisu trebala nametati, nitko ih nije trebao animirati jer su bila dio hrvatske svakodnevnice i ticala su se, implicitno, svakoga tko je u Hrvatskoj tih godina proživio rat i bio njegova žrtva. Liječnici su tih godina u Hrvatskoj imali pune ruke posla. Susretali su s mnogim moralnim dilemama, medicinski, ali i etički kompliciranim slučajevima, duševno i tjelesno ranjenim pacijentima, a često su se nalazili i u konfliktu s vlastitim etičkim principima i svojom osobnom savješću. Nagledali su se tih godina boli, patnje, umiranja i smrti mnogo više nego ranijih ili kasnijih godina. Osim što su bol ublažavali na bojištima i u porušenim bolnicama, pratili su i znanstveno-tehnološka dostignuća u medicinskim laboratorijima na Zapadu. Susretali su se, kontinuirano i intenzivno, sa sve većim profesionalnim izazovima.

Kako u društvu tako je i u medicinskoj profesiji bila sve izraženija obnova etičke svijesti i savjesti. U tome su liječnicima od velike pomoći bili upravo teolozi i svećenici, posebno moralni teolozi. Udružili su se s namjerom da upoznaju intelektualce koji se brinu za dobrobit čovjeka (tjelesnu, duhovnu, emotivnu, materijalnu), ali i da informiraju širu javnost s novim suvremenim društvenim pojavama, novim znanstvenim dostignućima, rezultatima znanstveno-istraživačkih projekata, te s udrugama koje su pokušavale vratiti etičke i moralne vrednote u poljuljani društveni sustav kojem je, u međuvremenu, zaprijetila ekološka, klimatska, zdravstvena, ali i financijska katastrofa. Zajedničko nastojanje da se riješi pitanje odnosa čovjeka prema životu na svim njegovim razinama i da se obnovi društvo, urodilo je novim znanjima, a onda i zanimanjima.

2.2.1. Hrvatsko katoličko liječničko društvo

Osobe medicinskog obrazovanja i moralne osjetljivosti, ali i zajedničke vjeroispovijesti, koji su se zaineresirali za nove etičke probleme, bili su liječnici katolici koji su se okupljali u Hrvatskom katoličkom liječničkom društvu.¹⁸⁵ Bili su to znanstvenici iz područja medicinskih znanosti koji su se suočavali, osim s ranjenicima s hrvatskih bojišta, i s novim bolestima kao i

¹⁸⁵ Hrvatsko katoličko liječničko društvo (HKLD) osnovano je 16. veljače 1991. godine kao vjerska organizacija u krilu Katoličke crkve, koja okuplja doktore medicine, doktore dentalne medicine, magistre farmacije, magistre medicinske biokemije i druge visokoobrazovane djelatnike u zdravstvu radi promicanja kršćanskih načela u zaštiti zdravlja naroda i čuvanju ljudskoga života od začeća do prirodne smrti. Iz Statuta HKLD-a, preuzeto s <http://www.hkld.hr/page.php?2>, 26. lipnja 2012.

s modificiranim i uznapredovanim starim bolestima, s novim interesima industrije za medicinu, posebice farmaceutske, sa sve izražajnijim problemima vezanim uz troškovnik zdravstvene skrbi i zdravstvenog osiguranja svojih pacijenata koji je zaživio nas Zapadu, te s novim mogućnostima i metodama u liječenju koje su trebali savladati za dobrobit svojih pacijenata. Počeli su se stoga udruživati u manje grupe koje dijele iste zabrinutosti i nailaze na iste „kočnice“ u svom radu. Započeli su s organizacijom tematskih skupova, odnosno simpozija i s novim tečajevima i edukacijskim programima koji su obuhvaćali nove (bio)etičke teme o rađanju života, starenju, obolijevanju i liječenju. Na prvom mjestu, kao primarni cilj, Hrvatsko katoličko liječničko društvo je htjelo „poticati etičko-moralnu, zdravstvenu i stručnu izobrazbu svojih članova prema zahtjevima vremena i nauku Katoličke crkve“ (čl. 5 iz Statuta), ali i raščlaniti uzroke liječničkih pogrešaka i propusta te pokušati utjecati na smanjivanje njihove učestalosti.

Osim liječnika koji su se izrazito deklarirali katolicima, na strukturalnoj razini Hrvatski liječnički zbor osnovao je tek 2001. godine Povjerenstvo za medicinsku etiku i deontologiju Hrvatskog liječničkog zbora koji je te iste godine organizirao prvi *Proljetni bioetički simpozij* u suradnji s Hrvatskim bioetičkim društvom, koje je u međuvremenu osnovano. Njime je u to vrijeme presjedao Ivan Šegota, profesor medicinske etike i medicinske sociologije s Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Tema tog prvog u nizu *Proljetnih bioetičkih simpozija*¹⁸⁶ bila je „Bioetička edukacija medicinaru“. U međuvremenu je glasilo Hrvatskog liječničkog zbora, zagrebački *Liječnički vjesnik*, u svoj sadržaj uvrstio novu rubriku pod naslovom „Medicinska etika i kvaliteta života“ što je bio nagovještaj sve većeg interesa liječnika za bioetiku.

3. Prvi bioetički iskoraci izvan medicinskih i teoloških okvira

Bioetika je pustila korijenje na krvavom hrvatskom tlu, i to u području akademske i neakademske zabrinutosti za ljudski život u trenucima egzistencijalnog, društvenog, političkog, gospodarskog, kulturnog pa i duhovno-moralnog rasula u ratnom razdoblju. Daljnjoj recepciji bioetike u Hrvatskoj pogodovala je društvena poslijeratna situacija. To je

¹⁸⁶ *Proljetni bioetički simpoziji* organiziraju se od 1. lipnja 2001. jednom godišnje u Zagrebu. Kronološkim redom teme simpozija (od 2001. do 2012.) bile su: *Bioetička edukacija medicinaru*, *Prava djeteta kao pacijenta*, *Suradnja liječnika i farmaceutske industrije u trajnoj izobrazbi*, *Liječnik i javnost*, *Bolesnik: prava i obveze*, *Hrvatsko zdravstvo u tranziciji*, *Zahvalnost liječniku*, *Liječnik i tajna*, *Dostupnost medicinskih postupaka-etički aspekti*, *Zdravlje i/ili profit*, *te Prijepori u zdravstvu- mirenje ili sudovanje*. 2015. godine odražni su još jedni *Proljetni dani bioetike* na temu, *Etika alibi medicine u Hrvatskoj*.

ipak bilo vrijeme kada se snažno osjećala potreba obnove zemlje i duha hrvatskog društva što je zahtijevalo udruživanje snaga te je obuhvaćalo i neke druge dimenzije, osim onih duhovnih i zdravstvenih. Upravo je u poslijeratnom periodu bioetika iz ranjene, ali ne i uništene zemlje konačno niknula i vinula se u visine.

3.1. Bioetika u sociološkim krugovima

Akademik Ivan Cifrić, s Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1998. objavljuje članak u *Društvenim istraživanjima* „Zaštita okoliša u obnovi i razvoju Hrvatske“ u kojem se osvrće, nakon provedenog empirijskog istraživanja, na stav, posebice studenata, prema zaštiti okoliša, obnovi i napretku u vremenu nakon ratnih stradanja i prvih koraka na putu oporavka. Provedeno istraživanje bilo je tek jedan dio projekta *Socijalno-ekološki i modernizacijski procesi u Hrvatskoj* koji je imao i podprojekt *Bioetika*, prijavljen i odobren čak dvije godine ranije.

Kroz spomenuti članak Ivan Cifrić je uspoređivao odnos gospodarske obnove i kriterija zaštite okoliša kako ga doživljavaju studenti. Naime, na nacionalnoj razini, u poslijeratnom periodu Hrvati su na prvom mjestu razmišljali o konačnom oslobođenju od svih oblika ratnih stradanja i progona što je uostalom preduvjet svake obnove, a tek onda napretka i razvoja. Ono što je bilo narušeno i što je zahtijevalo obnovu nisu bila samo materijalna dobra već i ona kulturna, vrijednosna, moralna, tradicijska i duhovna, primijetio je tada I. Cifrić. Bilo koji progresivni napredak bio je teže zamisliv, ali se u kontekstu napretka i razvoja, a posebice oporavka, moglo govoriti i o ekološkim faktorima koji su imali svoju ulogu u obnovi zemlje i društva, a to je pratio i istraživao hrvatski Zavod za sociologiju. Napredak se zapravo samo smišljao, planirao i skicirao. Zaštita okoliša bila je ipak sporedna jer su se tada još uvijek štitili ugroženi ljudski životi. Ipak, u Hrvatskoj su se u to vrijeme, netom nakon završetka Domovinskog rata, otvorile mogućnosti „da se nastave započeti tranzicijski procesi u društvu radi ostvarivanja tranzicijskih ciljeva: demokracije, tržišnog gospodarstva i uklapanja u industrijski razvijeno zapadnoeuropsko društvo“.¹⁸⁷ Čekala je Hrvatsku, drugim riječima, još jedna borba, ona koju je u međuvremenu vodilo čitavo zapadno društvo, borba protiv svega onoga što ugrožava okoliš.

Dok se mlada neovisna država Hrvatska borila sa svojim teškim, egzistencijalnim, povijesnim, ali ipak lokalnim problemima, na globalnoj razini rasli su veliki problemi

¹⁸⁷ Ivan Cifrić, „Zaštita okoliša u obnovi i razvoju Hrvatske“, *Društvena istraživanja*, 38 (6/1998), str. 794.

ekološke naravi koji su se očitovali u nepovoljnim i opasnim klimatskim promjenama, ugroženoj biološkoj ravnoteži, onečišćenom zraku i lošim tretiranjem sve većeg otpada. Javnost se alarmirala već sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća s namjerom da se kod pojedinaca probudi savjest i osjećaj odgovornosti za okoliš. Upravo je tih godina Hans Jonas promicao princip odgovornosti kao princip osobnog i društvenog ponašanja, i to ne samo čovjeka prema sebi ili drugom ljudskom biću već prema cjelokupnom životu, kako sadašnjem, tako i budućem. Ekološki problemi ujedinjavali su pojedinačne državne politike u globalne ekološke strategije koje su se ujedno poistovjećivale s razvojem pogotovo u gospodarstvu i tehnologiji koje je obilježila modernizacija što je nužno uključilo etičku dimenziju u odnosu na razvoj i okoliš, i to pod sva tri aspekta: moralnim, profesionalnim i pravnim.

Rezultati provedenog istraživanja sa studentima koje je proveo I. Cifrić pokazali su da je većina studenata sklona holističkom etosu, što znači da osobnu odgovornost protežu na sav biljni i životinjski svijet, a zaštitu ekologije, pak, daju prednost pred gospodarskim, odnosno materijalnim razvojem. „U studentskoj populaciji postoje već strukturirana mišljenja i orijentacije koji indiciraju zahtjeve za visokim uvažavanjem ekoloških kriterija i potporu potrebnoj i nedvojbeno sustavnoj modernoj ekološkoj politici.“¹⁸⁸ Samim time pod oporavkom i napretkom se mislilo i na njihov kulturni aspekt.

Mada u prikazanom i provedenom istraživanju nema izričitog spomena bioetike, može se reći da je sjeme bioetike proključalo, osim na medicinskom i na području ekološke zabrinutosti za oporavak ratom stradale zemlje.

U vremenu dok su ih još uvijek boljele ratne rane Hrvati su u nacrt svog vlastitog oporavka i napretka uvrstili i ključni ekološki faktor. Ta ekološka briga svakako spada pod bioetička nastojanja oko očuvanja života na Zemlji. Oba ova vida skrbi o životu, jedan od pionira bioetike u Hrvatskoj, akademik Ivan Cifrić, obradio je kroz sociološku perspektivu,¹⁸⁹ odnosno ekološku etiku čime je proširio hrvatsku bioetičku scenu s medicine i teologije na društvene znanosti.

¹⁸⁸ Isto, str. 809.

¹⁸⁹ Vidjeti više o temi u: Ivan Cifrić, *Bioetika i ekologija: bioetičke i ekološke teme u sociološkoj perspektivi*, Matica hrvatska, Zaprešić 2000.

3.2. Usklađivanje pravnih odredbi i bioetičkih načela

Osim iz perspektive sociologije, iz tog istog znanstvenog područja, iz društvenih znanosti, na polju prava, istaknuo se profesor Nikola Visković s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu koji se svojim akademskim i društvenim angažmanom zalagao za prava životinja, promicao njihovu zaštitu te ukazivao na njihovo izrabljivanje. N. Visković je „začetnik kulturne zoologije kod nas, osoba koja je osmislila tu disciplinu, dala joj prve i presudne poticaje, te ostvarila dosad najznačajnije rezultate u tom području“,¹⁹⁰ a s obzirom na borbu, argumentiranu i pravnu, za zaštitu životinja, ali i biljaka, smatra ga se, osim animalističkim aktivistom i pravim bioetičarem biocentričkog usmjerenja.

Zooetiku, kojom se počeo baviti početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, Nikola Visković je razradio u svom kapitalnom djelu *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji*¹⁹¹ koje danas svrstavamo u jedno od značajnijih hrvatskih bioetičkih djela uopće, posebice u području zaštite životinja. Ono što ova neljudska bića, tako blisko vezana suživotom uz čovjeka, najviše ugrožava, kako na pojedinačnoj tako i na razini vrsta, N. Visković je prepoznao u lovu, „čudnim“ farmama, znanstvenim masakrima, spornim zoo praksama i raznim industrijama¹⁹² zbog čega je apelirao na pravnu regulaciju odnosa čovjek – životinja, ali i na etičku odgovornost koja se s ljudi mora proširiti i na neljudska živa bića.

U navedenoj knjizi, 1996. godine, iznosi mišljenje da se svijet nalazi pred novom etičkom paradigmom, suprotnoj onoj vladajućoj antropocentričnoj. „Radi se o pristupu koji se može nazvati *biocentrična etika*: etika kojoj je život u središtu pozornosti i koja zahtijeva neposrednu zaštitu svakog života kao *vrijednost po sebi*, a ne samo (posrednu) zaštitu živih bića kao vrijednosti koje su *sredstvo* za neke vanjske svrhe.“¹⁹³ Visković, drugim riječima prognozira kako „vrijeme napuštanja grubo antropocentričkih pristupa prirodi i početak spoznajnih sinteza o ulogama animalnog u kulturnoj historiji tek treba doći“¹⁹⁴ jer „svaka vrsta može opstati i razvijati se samo pod pretpostavkom održavanja svih oblika života“.¹⁹⁵ „Sudbine životinja i čovjeka biološki su jedinstvene“¹⁹⁶ smatra Visković, zbog čega

¹⁹⁰ Hrvoje Jurić, „Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji“, *Socijalna ekologija*, 18 (1/2009.), str. 80.

¹⁹¹ Nikola Visković, *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji*, Književni krug, Split, 1996.

¹⁹² Vidi više u N. Visković, *Isto*, str. 264-386.

¹⁹³ *Isto*, str. 393.

¹⁹⁴ Nikola Visković, *Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*, Jesenski i Turk, Zagreb 2009., str. 11.

¹⁹⁵ *Isto*, str. 25.

¹⁹⁶ *Isto*

ugrožavanjem životinjskog svijeta i isključivanjem životinja iz moralnog rasuđivanja pod utjecajem duboko ukorijenjenog uvjerenja da su one podvrgnute čovjekovoj volji, potrebama i interesima, čovjek zapravo ugrožava i svoj vlastiti život.

Spomenuta knjiga *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji* rezultat je Viskovićeve pravne borbe za zaštitu životinja, ali je istovremeno i od velikog bioetičkog značenja. Ovom su djelu prethodili, ali su i uslijedili nakon njega, brojni znanstveni, stručni i pregledni radovi koje je Visković objavljivao uglavnom u znanstvenim časopisima i zbornicima radova iz područja prava, u kojima se bavio problematikom prava i zaštite životinja osvrćući se i pozivajući se na prave regulacije odnosa čovjek – životinja koje su se provodile diljem svijeta.¹⁹⁷ Bio je vidno inspiriran djelom Petera Singera *Animal liberation*. U tom smislu on je bio prvi među pravnicima koji se založio za ova zanemarena pitanja i u tom smislu znatno je doprinio hrvatskim zakonskim regulacijama i bioetičkim smjernicama glede odgovornosti za životinje.

Zanimljivo je da je profesor Visković uspio privući pozornost široke javnosti. Knjiga *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji* dugo se nije mogla naći na policama knjižnica zbog čega je nakladna kuća Jesenski i Turk iz Zagreba odabrala 28 eseja iz prethodne i sabrala ih u novu knjigu *Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*, koju je objavila 2009. Do tada su izašla dva zakona o zaštiti životinja u urbano-industrijskim sredinama, a porastao je i broj udruga za zaštitu prirode i životinja u Hrvatskoj.¹⁹⁸ Mada zakoni nisu još u potpunosti obuhvaćali sva područja zaštite ugroženih životinja, ovo su bili pokazatelji rasta svijesti o ranjivosti i potrebi skrbi i odgovornosti za neljudska bića, koja je ojačala tek u posljednjih nekoliko godina. U jednakoj mjeri širile su se spoznaje i svijest o čovjekovoj ovisnosti o životinjama kao i ulozi životinja u čovjekovoj svakodnevici gdje životinja ne predstavlja samo pomoć i zaštitu čovjeku u radu ili kod nekih fizičkih oboljenja, već je i čovjekovo vjerno društvo, a čovjek ne dijeli s njom samo svoj životni prostor nego i svoje (slobodno) vrijeme. Zbog toga se on sve više veže uz životinju, pokazuje privrženost i suosjećanje, svjestan je patnji životinja, a stoga i moralnih obveza prema njoj. Sve je to pogodovalo uspješnoj recepciji tog novog izdanja Viskovićeva djela u javnosti, a onda i

¹⁹⁷ Nikola Visković, „Angloamerički animal law“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Arsen Bačić (ur.), 30 (2/1993), str. 457-465.; Nikola Visković, „Konvencija o očuvanju europskog divljeg života i prirodnih staništa“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Arsen Bačić (ur.), 28 (1-2/1991), str. 101-119.; Nikola Visković, „Pravna zaštita kućnih ljubimaca – Evropska konvencija iz 1987. i Talijanski zakon iz 1991.“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Arsen Bačić (ur.), 29 (1-2/1992), str. 85-101.; Nikola Visković, „Pravna zaštita životinja u Hrvatskoj“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Arsen Bačić (ur.), 31 (1-2/1994), str. 63-69.

¹⁹⁸ Usp. Nikola Visković, „Uvodna riječ“, u: *Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*, str. 3-11.

bioetičkom senzibiliziranju javnosti za ovo konkretno pitanje. Osim toga, N. Visković je naglašavao kako je odgovornijem i osjećajnijem odnosu čovjek – životinja doprinio i ženski pokret, jačanje ženskih prava i glasa, jer su žene oduvijek pokazivale veću osjećajnost prema vrijednosti života i osjetljivost prema patnji općenito.¹⁹⁹ Unatoč tome, zadaću daljnje borbe za životinjska prava, interese i njihovu zaštitu on ostavlja ekologiji i bioetici koje kritizira što još uvijek nisu ozbiljno pristupile ovom problemu, jer još uvijek ljudski interesi prevažu nad potrebama i interesima životinja.

Nikola Visković je više studirao i promicao kulturnu zoologiju nego bioetiku, međutim zaslužan je što je kulturnu zoologiju uvrstio u predmetni interes bioetike. Pod kulturnom zoologijom podrazumijeva se „spoznaja o svim uzajamnim utjecajima čovjeka i životinje“²⁰⁰ čime se nadilazi povijesni stav grubog iskorištavanja životinja (ali i biljaka) koji je čovjeka doveo do, kako to profesor Visković kaže, „biološkog holokausta suvremenog doba“.²⁰¹ Ovaj splitski pravnik je nepobitno prihvatio i obogatio bioetički diskurs tako što se bioetikom počeo baviti iz perspektive pravnih znanosti i zakonodavstva. Osim navedenog, on se bavio i odnosom bioetike i biomedicinskog prava²⁰² te ekologije i prava,²⁰³ a tek dvije godine nakon *Kulturne zoologije*, 2011. godine, izdao je i knjigu u kojoj donosi pregled istraživanja u prilog kulturnoj botanici, čime je obuhvatio i problematiku odnosa čovjeka prema biljkama i zaštitu istih kojima pripisuje kako duhovne tako i estetske vrijednosti. Riječ je djelu *Stablo i čovjek. Prilog kulturnoj botanici* u kojem na prvom mjestu stoji čovjekova moralna dužnost prema vrijednosti biljnog života i nužnost moralne i pravne brige za preostalo biljno blago u okviru jednog interdisciplinarnog znanstvenog projekta kojeg zove „kulturna botanika“.²⁰⁴

Interes za bioetiku Nikole Viskovića ne jenjava već dvadeset godina. Još od prvih bioetičkih simpozija na kojima je sudjelovao tijekom devedesetih godina i nadalje, kontinuirano obogaćuje bioetički dijalog. Mada mu to vjerojatno nije bila namjera, posljedica njegova angažmana za zaštitu životinja i biljaka je otvaranje prostora bioetici za nove probleme, one izvan biomedicine i moralne teologije gdje je bioetika bila zaglavila neko vrijeme i u Hrvatskoj. Zahvaljujući njemu, baš kao i Ivanu Cifriću, problem zaštite i prava

¹⁹⁹ Zanimljiva je činjenica da je i V. R. Potter svoje snage ulagao u feministički pokret kojem se priključio s uvjerenjem da su žene zbog svojih psiho-emocionalnih karakteristika sposobnije shvatiti i prihvatiti koncept globalne bioetike.

²⁰⁰ N. Visković, *Isto*, str. 21.

²⁰¹ *Isto*, str. 23.

²⁰² Nikola Visković, „Bioetika i biomedicinsko pravo“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Arsen Bačić (ur.), 32 (1-2/1995), str. 67-83.

²⁰³ Nikola Visković, „Ekologija i pravo“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Arsen Bačić (ur.), 36 (3-4/1999), str. 475-489.

²⁰⁴ Vidjeti više u: Nikola Visković, *Stablo i čovjek. Prilog kulturnoj kulturnoj botanici*, Antibarbarus, Zagreb 2011.

životinja, prirode i čitavog ekosustava, ušao je u bioetički diskurs i predmetni interes bioetike zbog čega ovu dvojicu hrvatskih znanstvenika iz današnje perspektive, svrstavamo u pionire bioetike koja se počela razvijati u Hrvatskoj, odnosno pionire „hrvatske“ bioetike.

Protiv kulturnog i prirodnog genocida u Hrvatskoj, u okviru znanosti i zakonodavstva te svojih djelatnosti, osim Nikole Viskovića i Ivana Cifrića, borili su se i drugi hrvatski znanstvenici. Štiteći zemlju i tlo, a onda i plodove koji na njoj niču, istaknuo se i hrvatski znanstvenik Marijan Jošt.

3.3. Sjeme bioetike u agrikulturi

Pojava reduciranja genetičke raznolikosti koja mijenja okoliš i životne uvjete, čovjeka čini ranjivijim, a oblike života dovodi u pitanje, zove se genetička erozija. Nju je kao bioetički problem tretirao hrvatski znanstvenik, profesor na Agrikulturnom Institutu u Križevcima, Marijan Jošt, koji se pridružio znanstvenicima diljem svijeta u borbi za očuvanje genetičke varijabilnosti.²⁰⁵

Naime, u svijetu agrikulture pojavile su se obećavajuće, ali i zastrašujuće tehnološke mogućnosti koje su bile u stanju, kako poboljšati tako i ugroziti, bilo opstanak života, bilo njegovu kvalitetu. Tehničkim, mehaniziranim, obrađivanjem zemlje, priroda se kultivirala na možda efikasan i praktičan način, ali vrijednosno upitan, zbog čega su se znanstvenici zapitali o etičnosti upotrebljavanja nove tehnologije u agrikulturi i poljoprivredi.

Na području Hrvatske, među prvima je reagirao upravo Marijan Jošt. On je sofisticirana tehnološka dostignuća u agrikulturi koja se odnose na biotehnologiju, problem proizvodnje hrane, problem održive poljoprivrede, genetički inženjering i drugo, počeo istraživati u bioetičkoj perspektivi s ciljem očuvanja biološkog diverziteta.²⁰⁶ Osim toga, svojim znanjem i zalaganjem protiv uvoza genetički modificiranih organizama i njihova uzgoja, zaslužan je i za prve hrvatske bioetičke apele koji su utjecali na hrvatsko zakonodavstvo, a samim tim vjerojatno i na stanje u hrvatskoj poljoprivredi i gospodarstvu, o čemu će biti govora u idućim poglavljima.

²⁰⁵ Usp. Marijan Jošt, „Genetic erosion in agriculture“, u: *USA-Croatia scientific cooperation 1963-1993* Vladimir Parr, (ur), str. 74-76.

²⁰⁶ Usp. Marijan Jošt, „Food production and Bioethics“, *Sociologija sela* 38 (3-4/2000), str. 419-429. O sličnoj temi „Bioetika i proizvodnja hrane“ Jošt je govorio i na znanstvenom skupu hrvatskih agronoma, *Postignuća i perspektive hrvatskog poljodjelstva*, 2000. godine.

3.4. *Kultura i bioetika*

Suradnju društvenih i humanističkih disciplina s kulturom na području Hrvatske potaknuo je dugogodišnji predstojnik Odsjeka za sociologiju i nedašnji pročelnik Zavoda za filozofiju, sociologiju, psihologiju i pedagogiju u Zadru kao i ravnatelj Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Nikola Skledar.

Profesor Skledar je govorio o „specifičnom položaju društvenih i humanističkih znanosti, koje imaju druge duhovne i istinosne zadatke: one koji, uz pomoć filozofije kao mišljenja cjeline, pokušavaju čovjeka odrediti i usmjeriti prema njegovu smislu“.²⁰⁷ Smatrao je kako upravo te znanosti čuvaju pojam čovječnosti, jer bez njih su rezultati pozitivnih znanosti tek zastrašujuća slika čovjekove izgubljenosti. „Zato je Skledarova misao strast uistinu humanistička, dakle, ne tek znanstveni posao, nego poziv odgovornog intelektualca, odgovornog za svijet koji treba biti ljudski.“²⁰⁸ Tim i sličnim riječima kolege su nerijetko isticale zaslugu i ulogu N. Skledara u borbi za promicanje humanističkih znanosti u suvremenom (hrvatskom) društvu.

Ljudskost svijeta očituje se i u kulturi. Njezin subjekt je čovjek kojeg je N. Skledar pozivao na odgovornost spram svijeta kojeg stvara i oblikuje, ali i na odgovornost prema sebi odazivajući se pozivu koji ga čini čovječnijim. Izgradnja i održavanje svijeta (kulture, ekologije) zahtijeva etičku refleksiju, stoga je ovaj humanist započeo dijalog antropologije, koja proučava narav i položaj čovjeka u svijetu, s bioetikom, koju je definirao kao primijenjenu etiku na području života. N. Skledar je tu dijalošku vezu bioetike i antropologije ubrzo spojio u „pupčanu svezu“.²⁰⁹ U svom članku „Bioetika i antropologija“ objavljenom u časopisu *Socijalna ekologija* 1997. godine, bioetiku tumači kao ključnu pomoć u borbi za zaštitu okoliša o kojem ovisi čovjekov opstanak. Dijalog ovih dviju disciplina, po njegovom mišljenju, je trebalo postaviti u središte filozofskog diskursa kako bi se potaklo znanstvenike i šire društvo na novo i drugačije promišljanje prirode i (ljudskog) tijela, odnosno vodilo bi prema suvremenoj antropologiji koja proučava čovjeka kao nedovršeno biće koje se oblikuje u interakciji prirodnih, duhovnih i društvenih načela.²¹⁰ Tim promišljanjem profesor Skledar je nadišao biomedicinsko poimanje bioetike, dapače stavivši je u dijalog s antropologijom,

²⁰⁷ Mladen Labus, „In memoriam: Nikola Skledar,(1942. – 2011.)“, *Sociologija i prostor*, 49 (2/2011), str. 263.

²⁰⁸ Isto

²⁰⁹ Nikola Skledar, „Bioetika i antropologija“, *Socijalna ekologija*, 6 (4/1997), str. 385.

²¹⁰ Isto

dao joj je u zadatak oblikovanje svijeta i čovjeka koji u tom svijetu živi na način da ovisi o drugim živim bićima i prirodi. Stoga, uloga Nikole Skledara u razvoju bioetike u Hrvatskoj, ostaje upečatljiva i nezaboravna.

4. Bioeticizacija hrvatske javnosti

U svakodnevnicu Hrvata, koji su devedesetih godina prošlog stoljeća „bitku za život“ vodili na više polja, bioetika je ulazila polako, ali sigurno, i to u edukaciju, medicinu, znanost, u pastoral i napose, kulturu.

Na svjetskoj razini, posebno sjevernoameričkoj, kako smo vidjeli, bioetika se relativno brzo proširila i ušla u sve pore društva preko brojne literature, teoloških i filozofskih škola i instituta, medicinskih i zdravstvenih ustanova te medija. Postepeno je ušla i u pravno područje, što je rezultiralo osnivanjem raznih komisija i sastavljanjem zakona, primjerice za zaštitu okoliša, protiv GMO usjeva i drugih.

S druge strane, bioetika kao nova mlada akademska disciplina tematski je obuhvaćala pitanja ljudskog života, njegova dostojanstva, svega onoga što ga ugrožava i onog što ga promiče i štiti. Ove i druge bioetičke teme obrađivale su se kroz nastavu, ali još uvijek zahvaljujući inicijativi spomenutih pojedinaca. Mada se u početku nije shvaćala kao inovativna znanost, ostvarena suradnja između humanističkih i biomedicinskih znanosti, konkretnije između teologa i liječnika, u početnoj fazi razvoja bioetike, ide u prilog interdisciplinarnoj naravi bioetike. Ona se očituje, kako u svijetu tako i u Hrvatskoj, od A. Hellegersa i Kennedy instituta u SAD-u pa sve do Hrvatskog katoličkog liječničkog društva u Hrvatskoj. Ta suradnja rezultirala je upoznavanjem hrvatske javnosti s bioetikom, ali ne još uvijek i bioeticizacijom hrvatske javnosti.

Centar za bioetiku osnovan pri Filozofsko-teološkom institutu Družbe Isusove popularizirao je bioetička zalaganja teologa i liječnika objavljivanjem njihovih znanstvenih i stručnih radova, potom kroz bioetičke rasprave,²¹¹ javna predavanja, gostovanja u medijima te kroz izdavačku i nastavničku djelatnost. Izdvajaju se neka od najpoznatijih i najstarijih izdanja FTDI-a²¹² Centra za bioetiku i biblioteke „Bioetika“ gdje je već 1990. godine tiskana prva knjigu koju uvrštavamo u bioetičku literaturu sa hrvatskog govornog područja *Život prije*

²¹¹ Valentin Pozaić je jedno vrijeme bio i duhovni savjetnik *Europske udruge katoličkih liječnika* te duhovni savjetnik *Hrvatskog katoličkog liječničkog društva* što je ostvario nakon dugogodišnje suradnje s liječnicima katolicima koji su osjetili potrebu dijaloga s drugim znanstvenicima i disciplinama kako bi pronašli adekvatne i moralno jasnije odgovore koji su se javljali unutar medicinske struke i prakse u to vrijeme.

²¹² Misli se na izdanja Filozofsko-teološkog instituta Družbe Isusove

rođenja: *etičko-moralni vidici* Valentina Pozaića. Sljedeće godine Centar je tiskao novu knjigu koju je uredio spomenuti autor, *Ekologija: znanstveno-etičko-teološki upiti i obzori*. Slijedio je cijeli niz bioetičkih naslova u okviru iste biblioteke, a nabrojiti ćemo samo neke naslove i autore: *Aids – činjenice – zavaravanja – nada* (Valentin Pozaić : 1992); *Droga. Od beznađa do nade* (Valentin Pozaić : 1993); *Strah. Naš životni pratilac* (Valentin Pozaić : 1995); *Pobačaj. Drama savjesti* (Tonči Matulić : 1997); *Prirodno planiranje obitelji* (Tonči Matulić : 1998); *Čuvari života. Radosti i tjeskobe djelatnika u zdravstvu* (Valentin Pozaić : 1998); *Kultura života. Radovi simpozija pokreta za život Krčke biskupije* (Ana Volarić Mršić : 2002), i drugi.

Centar za bioetiku je 1998. godine započeo praksu redovite razmjene materijala sa „The European Group on Ethics in Science and New Technologies“ što je rezultiralo novim nizom izdanja Filozofskog-teološkog instituta, pod imenom „Bioetika“, u sklopu knjižnice „Juraj Habelić“. Osim toga, Centar je od samog početka vršio zasebna istraživanja i proučavanja, osmišljavao je i provodio program obrazovanja i odgoja na bioetičkom području potičući rasprave među renomiranim znanstvenicima, organizirao je javna predavanja te animirao novinare za promicanje bioetike koristeći razna sredstva društvenog priopćivanja. Centar je dugo i kontinuirano stručno uređivao svoju biblioteku i bavio se brojnim drugim aktivnostima nastojeći da ukaže na sve veću sklonost znanstvenika ka manipulacijama nad životom.²¹³ Radni tim Centra za bioetiku na čelu s Valentinom Pozaićem vidio je kao svoj primarni zadatak buđenje umorne moralne svijesti u Hrvatskoj te izoštravanje sluha javnosti za nova pitanja koja se direktno tiču vrednovanja i očuvanja života.

U projekt proširivanja bioetičke problematike u to vrijeme se posebno istaknuo svećenik i moralni teolog, Tonči Matulić. On je u drugoj polovici devedesetih godina, učinio važan korak u bioeticizaciji Hrvatskog društva preko nacionalnog katoličkog tjednika *Glas Koncila*. U sadržaju tog tjednika 1999. godine pokrenuta je nova rubrika naslovljena „Vodič kroz bioetiku“. Članci na temu bioetike redovito su izlazili tijekom šest godina (do 2005.). U svojoj prvoj knjizi iz trilogije *Vodič kroz bioetiku* pod nazivom *Oblikovanje identiteta bioetičke discipline*²¹⁴ profesor Matulić je sabrao objavljivane članke i iznio svoj osobni cilj, ali i onaj uredništva tjednika. Namjera im je bila upoznavanje hrvatskog društva s bioetikom. Tada je „jedino bilo važno da se započne, da stvar ubrzo ne posustane i da nekako zaživi u

²¹³ Informacije su preuzete s web stranice http://www.bioetika.ftidi.hr/o_nama.htm, 16. lipnja 2012.

²¹⁴ Druge dvije knjige autora Tončija Matulića iz trilogije *Vodič kroz bioetiku* su: *Život u ljudskim rukama* u izdanju Glasa Koncila (prvo izdanje iz 2006., a drugo iz 2011. godine) i *Medicinsko prevrednovanje etičkih granica* (prvo izdanje 2006., drugo 2011. godine) također u izdanju Glasa Koncila.

čitateljima,²¹⁵ piše Matulić u predgovoru spomenute knjige. Šest godina kasnije osvrnuo se na svoju rubriku i svrhu „Vodiča za bioetiku“ riječima da se ona sastojala u tome da se široj javnosti približe i pobliže razjasne neki pojmovi, definicije, pojave, izazovi, problemi, teme i dileme koje po svojem značenju spadaju u područje bioetičke discipline, a koji kao takvi zahtijevaju vrijednosnu definiciju i vrednovanje opet u svrhu lakšeg donošenja osobnog suda savjesti u tim stvarima. „Vodič kroz bioetiku“ omogućavao je održavanje dobre misaone kondicije i jedinstvenu priliku za komuniciranje sa širokom publikom.²¹⁶

Tristo i sedam članka objavljenih u *Glasu Koncila* uspjelo je privući veliki interes javnosti i doprinijelo je recepciji i shvaćanju bioetike na hrvatskom tlu.

Osim u crkveno-teološkim krugovima i u medicinskoj praksi, bioetika se probijala tih ratnih i poslijeratnih godina u Hrvatskoj i u filozofska promišljanja i istraživanja, najprije znanstvenika pojedinaca, a onda i kao okosnica pojedinih katedri na istaknutim hrvatskim fakultetima, na raznim hrvatskim sveučilištima. Posebni doprinos hrvatskoj bioetici dali su Medicinski fakultet u Rijeci (Katedra društvenih znanosti na čelu s profesorom Ivanom Šegotom), Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za filozofiju (Katedra za etiku, s profesorom Antom Čovićem) i Odsjek za sociologiju (Katedra za socijalnu ekologiju, s profesorom Ivanom Cifrićem), Pravni fakultet u Splitu (spomenutim zalaganjem profesora Nikole Viskovića) te dva Katolička bogoslovna fakulteta, jedan u Splitu i drugi u Zagrebu.

Prije nego se osvrnemo na rad i rezultate navedenih sveučilišnih profesora koji su preko svojih Katedri počeli istraživati, podučavati i popularizirati bioetiku u Hrvatskoj važno je spomenuti strukturu i funkcije prvih etičkih (bolničkih) povjerenstava u Hrvatskoj, unutar kojih su, baš kao i na svjetskoj razini, započele prve bioetičke aktivnosti.

5. Prva hrvatska institucijska bioetička tijela

Zadaća etičkih povjerenstava u okviru bolničke djelatnosti i kliničke prakse je etičko promišljanje i preispitivanje težih kliničkih slučajeva. Funkcija im je trostruka: edukacijska, savjetodavna i konzultacijska, a osim pacijentima, terapijom i odnosom liječnik-pacijent etička povjerenstva su postepeno dobivala ulogu i kod pitanja etičnosti znanstvenih

²¹⁵ Tonči Matulić, *Vodič kroz bioetiku. Oblikovanje identiteta bioetičke discipline*, Glas Koncila, Zagreb 2011., str. 11.

²¹⁶ *Glas Koncila* br. 47 (20. 11. 2005), <http://www.glas-koncila.hr/index.php?option> Preuzeto 3. kolovoza 2012.

istraživanja.²¹⁷ Može se reći kako je povijest razvoja etičkih bolničkih povjerenstava zanimljiva koliko i povijest bioetike.

Kako je u Sjedinjenim Američkim Državama prvo bioetičko povjerenstvo interdisciplinarnog karaktera (neslužbenog naziva *Božji komitet*) osnovano kako bi donosilo teške odluke o kojima su ovisili ljudski životi, tako je i u Hrvatskoj jedan, medijski zanimljiv, ali moralno i medicinski diskutabilan slučaj ukazao na potrebu osnivanja povjerenstva koje bi barem donekle moglo umiriti burnu reakciju šire javnosti i društva koje je sa zanimanjem pratilo slučaj „Hrvatske sedmorke“. Naime, trudnica je nosila sedmero djece, a tijekom trudnoće je odlučila zadržati njih troje. Slučaj je izazvao sablažnjavanje i skandal zbog polarizacije etičkih stajališta po pitanju pobačaja pa je završio u rukama etičkog odbora bolnice u kojoj je trudnica bila smještena. Lokalni bolnički mikrokomiteta slučaj je proslijedio etičkoj komisiji Hrvatskog liječničkog zbora i Hrvatske liječničke komore.²¹⁸ Trudnoća je završila tragično za obitelj i majku koja je izgubila svih sedmero djece, međutim slučaj je poslužio kao poticaj za osnivanje etičkih povjerenstava modernijeg tipa, interdisciplinarnog, unutar kojih je moguć dijalog, a kojem je odlika transparentnost,²¹⁹ po uzoru na etička povjerenstva u SAD-u. Bilo je i drugih slučajeva u Hrvatskoj.

Primjerice, pulska bolnica se sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća našla u sličnoj situaciji kao ona u Seattleu. Osim nedostatnog broja aparata za dijalizu, pulsko medicinsko osoblje borilo se i s drugim etičkim dvojabama, posebno onima o prekidu trudnoće, poštivanju vjerskih uvjerenja pacijenata, ophođenja s organima za transplantaciju, pitanjima utvrđivanja smrti i drugim problemima. Bolničko upravno vijeće u Puli osniva stoga na zahtjev Upravnog vijeća bolnica Etičko povjerenstvo i izdaje Pravilnik o njegovom radu.

Nadalje, u Kliničkoj bolnici u Zagrebu 1993. godine je osnovano prvo etičko povjerenstvo u zdravstvenoj ustanovi. Tada je Hrvatski liječnički zbor osnovao Komisiju za medicinsku etiku, a Hrvatska liječnička komora osnovala je novo etičko tijelo naziva Komisija za medicinsku etiku i deontologiju. Osnovana tijela su bila novost ne samo u bolnicama već i na medicinskim fakultetima. Bavila si se etičkim načelima u zdravstvu, etičnošću ispitivanja pojedinih lijekova, komunikacijom liječnik–pacijent, pitanjima presađivanja organa, ali i dužnom razinom obrazovanosti svojih članova čije su odluke trebale olakšati i rasteretiti liječnike, odnosno usmjeravati i savjetovati osoblje kod primjene

²¹⁷ Usp. L. Tomašević, „Nastanak i uloga bioetičkih povjerenstava“, str. 119-141.

²¹⁸ Hrvatski liječnički zbor i Hrvatska liječnička komora imale su i svoju zajedničku Komisiju za etiku i deontologiju koju su činili dvanaest članova.

²¹⁹ Usp. Ivan Šegota, „Prve bioetičke komisije u Hrvatskoj“, *Bioetički svesci* br. 8, Katedra društvenih znanosti - Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka 1999.

određene terapije. Narav njihova djelovanja bila je preventivna, a svaki član (bilo liječnik, teolog, pravnik, socijalni radnik ili medicinska sestra) bio je ravnopravan i morao je aktivno, sa svog stajališta, sudjelovati u donošenju odluke.

Kako je situacija bila slična i u ostalim klinikama i bolnicama u Hrvatskoj tražilo se zajedničko rješenje, ono na nacionalnoj razini.

Tako su se nedugo nakon bolničkih počela formirati i nacionalna etička povjerenstva koje je krasila interdisciplinarnost u sastavu članova te transparentnost i nepristranost članova povjerenstva. Glavni poticaj i cilj osnivanja ovakvih etičkih tijela bio je da se bioetička pitanja više ne reguliraju isključivo unutar pravne znanosti već da im se posveti puna socijalna i etička pozornost.²²⁰

Europske zemlje su i u ovom slučaju slijedile primjer SAD-a, a proces osnivanja etičkih povjerenstava se ubrzao zbog europske integracijske politike uslijed koje je došlo do veće i kvalitetnije suradnje između europskih zemalja u području znanosti, do brže i sigurnije izmjene znanstvenih podataka i informacija, te mobilnosti znanstvenika i znanstvenih istraživanja koja su konkurirala onim američkim.

Nešto kasnije, 2000./2001. godine lokalnim povjerenstvima veliki je oslonac postalo hrvatsko Nacionalno bioetičko povjerenstvo za medicinu koje je osnovala Vlada Republike Hrvatske.²²¹ Povjerenstvo je imalo zadatak da razmatra etička i pravna pitanja koja se tiču biomedicinske znanosti u odnosu prema čovjeku, konkretno da „izrađuje preporuke, mišljenja i izvješća o etičkim, socijalnim i pravnim pitanjima u vezi razvoja i primjene biomedicinskih znanosti na ljudska bića, te daje preporuke za donošenje novih ili izmjene važećih zakona na ovom području“.²²² Tom odlukom Vlade u biomedicinsko područje istraživanja uvrštena su brojna pitanja i problemi: biomedicinska istraživanja nad ljudskim bićima, medicinska etika i deontologija, pitanja i načini planiranja obitelji i prekida trudnoće, načini uređenja medicinski potpomognute oplodnje, problemi genetičke tehnike, nedoumice vezane za ljudski genom, metode zaštite ljudskog zametka, problemi eutanazije, kloniranja, presađivanja ljudskih tkiva i organa, ksenotransplantacija, prisilno i obvezno liječenje, postupanje s neizlječivim bolesnicima i preporuke stručnog usavršavanja na području bioetike. Povjerenstvo je brojilo 20 članova koji su dolazili iz različitih područja znanosti, kako prirodnih, tako i društvenih, što je odavalo njegov interdisciplinarni karakter.

²²⁰ Usp. L. Tomašević, *Isto*

²²¹ Vlada Republike Hrvatske je na sjednici održanoj 12. travnja 2001. godine donijela odluku o osnivanju ovog Povjerenstva, na temelju članka 23. stavka 1. Zakona o Vladi Republike Hrvatske (*Narodne novine*, br. 101/98 i 15/2000).

²²² Preuzeto s: <http://www.poslovniforum.hr/zakoni/zdr004.asp>, 17. 7. 2013.

Osim toga, na prijedlog Hrvatskog sabora Vlada Republike Hrvatske je donijela odluku o osnivanju Bioetičkog povjerenstva za praćenje genetički modificirane hrane, 11. svibnja 2000. godine.²²³ Tim pothvatom u najznačajnija državna tijela i ustanove od općeg društvenog značenja na vrata ulazi bioetika kao novi etički orijentir i svjetonazor, a onda i odrednica znanstvenog karaktera i pravne težine, što se također može smatrati doprinosom senzibilizaciji hrvatske javnosti za bioetiku, odnosno bioeticizaciji javnosti.

Kroz prve pokušaje te nadasve kroz realizaciju, odnosno formiranje, etičkih odbora na nacionalnom i lokalnom nivou i kroz praćenje njihovog djelovanja i rezultata, primjećivalo se da liječnicima nedostaje znanja iz filozofije i teologije, pravnicima znanja iz medicine i biomedicinskih znanosti, a svima njima nedostajala je i sociološka znanstvena podloga da bi što uspješnije obavljali svoje dužnosti.

Kako bi se navedena, ali i druga etička tijela u bolnicama i na fakultetima modernizirala i prilagodila novim profesionalnim medicinsko-pravnim i društveno-kulturnim potrebama, odnosno da bi se transformirala u bioetička tijela, bilo je neophodno osmisлити i provesti bioetičku edukaciju.

6. Riječki bioetički vjetrovi – bioetička edukacija na hrvatskom tlu

Relativno brzo nakon Kanade i SAD-a u kojima je bioetika uvedena u nastavu na sve medicinske fakultete 1986. godine, potreba bioetičke edukacije osjetila se i u Hrvatskoj.²²⁴

U okviru obrazovnog sustava i društvenih znanosti bioetika se u Hrvatskoj najprije smjestila na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci zahvaljujući profesoru Ivanu Šegoti.

U kontekstu (po)ratnog stanja, demokratizacije društva i osamostaljenja Hrvatske, prvi koji je uspostavio korespondenciju s ocem bioetike V. R. Potterom u želji da se približi njegovom konceptu bioetike i pristupu znanosti, životu, prirodi i čovjeku bio je dugogodišnji predstojnik Katedre za društvene znanosti na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, Ivan Šegota. Nadahnut i oduševljen Potterovom idejom i onim što se već odvijalo na svjetskoj bioetičkoj sceni profesor Šegota je na svom matičnom fakultetu prvi u Hrvatskoj uveo podučavanje bioetike u nastavni sveučilišni program, prihvaćajući potterovsku bioetiku kao novo interdisciplinarno područje od znanstvenog i javnog interesa, ali dajući naglasak

²²³ Cilj Povjerenstva je bio davati prijedloge, mišljenja i stručna obrazloženja na pitanja genetički modificiranih organizama. Povjerenstvo je brojilo dvadeset i pet članova.

²²⁴ Usp. Ivan Šegota, „Nova medicinska etika i eutanazija“, *Društvena istraživanja*, 23-24 (3-4/1996), str. 699-709.

kliničkoj bioetici. Bioetika je u kurikulum studija medicine najprije uključena kao izborni predmet 1991. godine, a malo kasnije postala je obavezujući, redovni kolegij za sve buduće zdravstvene djelatnike, liječnike, stomatologe, medicinske sestre i druge koji su tu studirali. Katedra za društvene znanosti od tada razvija svoj originalni model bioetičke edukacije koji je doveo aktualnije, izazovnije i diskutabilnije etičke teme u područje stare, tradicionalne medicinske etike zbog čega je potonja dobila epitet nova.

„Hipokratova zakletva danas“ (1991.), „Medicinsko pravo“, „Komunikacijske vještine“ i „Medicinska etika“ (1992.), „Uvod u bioetiku“ (1993.) te „Medicinska etika i bioetika“ samo su neki kolegiji zbog kojih je njihov nositelj, Ivan Šegota, postao prepoznatljiva i ključna figura u medicinskom obrazovnom sustavu u Hrvatskoj.

Mada je profesor Šegota došao na Medicinski fakultet u Rijeci još 1976. godine za bioetiku se zainteresirao tek krajem osamdesetih godina 20. stoljeća. Tada je riječki Medicinski fakultet već bio ostvario suradnju sa zagrebačkim kolegama posebno što se tiče oživljavanja kolegija iz medicinske sociologije, a tek kasnijim uvrštavanjem bioetike u sveučilišni program počela je intenzivnija suradnja i sa znanstvenicima iz inozemstva. Ivan Šegota je proveo trideset i dvije godine (do 2008. godine) na čelu Katedre za društvene znanosti koja je dugo godina prije njega, zbog političkih razloga, bila zanemarena.²²⁵ Kako se upravo njegovom zaslugom Katedra približavala svjetskim trendovima u edukaciji medicinaru tako se sve više povezivala s vodećim središtima i znanstvenim institucijama na tom području, što je dovelo do bogate međunarodne bioetičke suradnje, kvalitetnije izdavačke djelatnosti, metodoloških inovacija u nastavi, te konačno do uključivanja novih suradnika u nastavu i bioetička istraživanja.²²⁶

Iz današnje perspektive te u okviru istraživanja recepcije bioetike u Hrvatskoj, mimo nastavničke djelatnosti profesora Šegote, posebno se izdvaja jedno njegovo uredničko djelo. Naime, 1996. godine izlazi tematski broj *Društvenih istraživanja. Časopisa za opća društvena pitanja* naslova „Nova medicinska etika“²²⁷ gdje je I. Šegota bioetiku predstavio kao novu medicinsku etiku. Urednik je došao na ideju tog temaskog bloka prilikom svog boravka na međunarodnom simpoziju na Kennedy institutu za etiku na Sveučilištu Georgetown tijekom kojeg je upoznao vodeće znanstvenike u području nove medicinske etike koja je bila sinonim za bioetiku. Riječ je o autoru američkih bioetičkih principa Tomu Beauchampu, povjesničaru

²²⁵ Katedra za društvene znanosti u Rijeci na Medicinskom fakultetu osnovana je 1976. godine, dok se nastava iz društvenih znanosti na istom tom fakultetu održava od 1962. godine.

²²⁶ Usp. Ivan Šegota, „Kratka povijest razvitka Katedre“, u: *Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci*, Anton Škrobolja (ur.), Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 2005., str. 192.

²²⁷ Ivan Šegota (ur.), „Nova medicinska etika“, *Društvena istraživanja* 23-24 (3-4/1996).

nove medicinske etike Robertu Veatchu, autoru američke definicije bioetike i uredniku *Bioetičke enciklopedije* Warrenu Reichu, predstavnicima ondašnjeg sastava Međunarodnog bioetičkog udruženja, Peteru Singeru i Ruth Chadwick, profesorima bioetike Hansu-Martinu Sassu, Rihitu Kimuru, i drugima.

Ivan Šegota je za potrebe objavljivanja tog tematskog broja *Društvenih istraživanja* posvećenog novoj medicinskoj etici, sabrao priloge 17 autora iz Sjedinjenih Američkih Država, Azije, Europe i Australije koje je osobno kontaktirao. Cilj mu je bio, kako to navodi u uvodu „kako bi čitateljstvo i uopće znanstvena javnost u Hrvatskoj mogla steći uvid u pitanja, probleme, putanje i domete jedne nove i vrlo propulzivne znanstvene discipline“.²²⁸

Na istom mjestu urednik izražava svoje uvjerenje da je odaziv renomiranih svjetskih bioetičara da sudjeluju u realizaciji tog broja časopisa svojevrsno priznanje i potpora Hrvatskoj u njenim naporima da prihvati i razvije novu medicinsku etiku koja joj je nužna zbog brojnih novonastalih problema u medicini, od profesionalnih odnosa do uporabe nove tehnologije u medicini.²²⁹

Ovom, u bioetičkom smislu, kulturnom broju *Društvenih istraživanja*, percepciji bioetike kao nove medicinske etike doprinijela je i nekolicina hrvatskih autora. Riječ je, osim o Ivanu Šegoti, o Aleksandri Frković s temom „Rana trudnoća s etičkog stajališta“, Stjepanu Oreškoviću s radom na temu „Gospodo, predsjednik ima karcinom“, Ivanu Čehoku s prilogom „Filozofija i medicina“ te Nadi Gosić s radom „Znanstveno-nastavna konceptualizacija predmeta Medicinska etika na Medicinskom fakultetu u Rijeci“.

Prema očekivanjima profesora Ivana Šegote ovim brojem 23-24 *Društvenih istraživanja* iz 1996. godine, hrvatsko je čitateljstvo dobilo priliku da čuje za bioetiku, odnosno da upozna bioetiku u njenoj prvoj razvojnoj fazi, međutim, ona se u ovom svom stadiju i u okrilju riječkog Medicinskog fakulteta, nastavila razvijati prvenstveno kroz nastavu namijenjenju studentima medicine.

6.1. Riječki model bioetičke edukacije

Katedra za društvene studije na Medicinskom fakultetu u Rijeci usvajala je nastavne programe koji su se pokazali uspješnima na poznatim fakultetima i sveučilištima u svijetu, institutima i centrima koji su godinama podučavali bioetiku u sklopu kliničke i nove

²²⁸ Ivan Šegota, „Uz temu“, u: *Nova medicinska etika*, Ivan Šegota (ur.), str. 519.

²²⁹ Isto

medicinske etike. Riječ je o već spomenutoj džordžtaunskoj bioetici koja se formirala u SAD-u, a s više ili manje uspjeha se širila po svijetu prvenstveno preko nastavnih programa.

Bioetička edukacija na Medicinskom fakultetu u Rijeci provodila se na tri načina, preko predavanja, seminara i etičkih radionica (workshopova).

Kroz predavanja se nastojala istaknuti kompleksnost nekog moralnog problema koji se javlja u kliničkoj praksi; potom se proučavalo ono što je u etici zbiljsko, živo i dinamično (narav, teorije, pravila, načela) te sve ono što okružuje osobu koja se nalazi pred etičkom odlukom. Predavanjima i seminarima se htjelo potaknuti studente na moralnu imaginaciju i empatiju. Do izražaja su tijekom predavanja dolazila bitna obilježja bioetike, interdisciplinarnost, kompleksnost, ali i važnost osobnog doprinosa u etičkoj refleksiji nad određenim etičkim problemom čime se željelo ohrabriti studente medicine na izražavanje mišljenja kroz rad u manjim grupama. U prvom dijelu studirao se razvoj bioetike kao nove medicinske etike, etičke teorije, principi i pravila, ulazilo se u bioetičke analize i upoznavalo studente s najučestalijim moralnim dilemama na koje nailaze zdravstveni djelatnici u svojoj praksi. Osim toga studente se kroz ovaj dio nastave upućivalo na načine pretraživanja podataka, obradu informacija vezanih za bioetičke teme, a proučavalo se i kulturno okruženje bioetike. Metoda je bila izazovna i pristupačna studentima. Pojedine teme (na primjer: odnos liječnik–pacijent, informirani pristanak, odnosi između medicinskog osoblja i druge teme) te slučajevi iz prakse, približavali su se studentima i pomoću filmskih projekcija i popularne literature. Ciljevi predavanja bili su: stimulacija moralne imaginacije, prepoznavanje etičkog problema, razvijanje osjećaja moralne dužnosti i osobne odgovornosti, razvijanje vještine etičke analize te osposobljavanje za tolerantno uvažavanje kritike i suprotnih stavova.²³⁰

Predavanja su, ukratko, imala za cilj prepoznavanje i definiranje etičkih problema te uvođenje studenata u vještinu analize nekog (bio)etičkog problema.

S druge strane, kroz seminare se htjelo poučiti studente prepoznavanju i definiranju istih tih problema. Odvijali su se u grupama, a njihov glavni cilj bio je pomoći studentima da izgrade osobnu moralnu prosudbu o određenim temama koje su prethodno obrađivane i prezentirane.

Studentske radionice, treći dio nastave, nisu imale strogo zadane ciljeve nego su ih studenti sami sebi zadavali s obzirom na svoje područje interesa, a simulirali su pojedine etički upitne situacije pokušavajući se zamisliti u njima i tražeći najbolja rješenja. Osim za studente, ove radionice bile su važne i profesorima, djelatnicima na Katedri. Zahvaljujući

²³⁰ Usp. Nada Gosić, „Znanstveno-nastavna konceptualizacija predmeta Medicinska etika na Medicinskom fakultetu u Rijeci“, *Društvena istraživanja*, 23-24 (3-4/1996), str. 751-762.

njima predavač je mogao dobiti uvid u bioetički senzibilitet svojih studenata i njihovu moralnu zrelost. Kroz etičke radionice do izražaja je trebala doći kreativnost studenata, ali i njihova kritičnost i senzibilnost. Radionice su se vodile na tri načina: programirano poučavanje, suprotstavljanje grupa i kroz analizu slučaja.²³¹

Ovakvom sustavnom i jasnom pedagoškom i edukacijskom metodom želio se izraditi jedinstven program po kojem bi se izvodila nastava iz bioetike, ali na inovativan i originalan način, istovremeno stručan i zanimljiv studentima. Ujedno se ovim nastavnim planom nastojao olakšati rad nastavnom osoblju, ali i studentima koje se željelo maksimalno angažirati čime bi oni od samog početka izvođenja nastave iz bioetike bili ravnopravni sukreatori sadržaja ovog novog kolegija. Bez obzira o kojem se načinu izvođenja nastave radilo, o predavanjima, seminarima ili studentskim radionicama, pokušao se obuhvatiti što širi bioetički sadržaj: teorijski temelji i povijest bioetike, bioetičke analize, ali i društveno-kulturni kontekst bioetike kao nove profesije.²³²

Nastavom iz bioetike, koju su olakšale i knjige profesora Šegote *Nova medicinska etika (bioetika)* iz 1994. i *Etika sestrinstva* objavljena 1997. u Pergameni, koje su kasnije postale obavezna literatura na kolegiju, započeo je proces riječke bioetičke edukacije koju je pohvalio i sam V. R. Potter u obraćanju hrvatskim bioetičarima na Lošinju 2001., posebice kada je vidio da se medicinska etika povezala s filozofijom.²³³ U Hrvatskoj je to značilo povezivanje dvaju geografski udaljenih bioetičkih središta, Rijeke i Zagreba, s zajedničkim ciljem, jačanjem i rasprostranjivanjem bioetike u akademskim krugovima i u kulturno-javnom životu, o čemu će kasnije biti još govora. Ovdje ističemo činjenicu da je Riječko sveučilište, posebice Medicinski fakultet, dalo uporište za bioetičku edukaciju, a time i značajan doprinos recepciji i razvoju bioetike u Hrvatskoj.

6.1.1. Plodovi „riječke” bioetike

Bioetička edukacija urodila je mnogim plodovima u korist širenja bioetike u Hrvatskoj i bioetičkog angažmana pojedinaca, institucija i ustanova, ali i udruga koje su prijavljivale projekte i organizirale brojne manifestacije, publicirale prvu bioetičku literaturu i utjecale na formiranje novih zakona u skladu s bioetičkim učenjem i svjetonazorom.

²³¹ Usp. Nada Gosić, *Bioetička edukacija*, Pergamena, Zagreb 2005, str. 86-95.

²³² Usp. N. Gosić, *Isto*

²³³ Usp. Ivan Šegota, „Početak bioetičke edukacije na Medicinskom fakultetu u Rijeci“, *Jahr* 3 (5/2012), str. 17-22.

Najvažniji rezultat bioetičke edukacije bila je nova svijest o osobnoj etičkoj odgovornosti koju je izgradila nova generacija liječnika i drugog medicinskog osoblja koja je početkom devedesetih godina prošlog stoljeća imala priliku prvi put u povijesti hrvatskih sveučilišta slušati kolegij iz nove medicinske etike, odnosno bioetike, na riječkom Medicinskom fakultetu. Te prve generacije studenata medicine na Katedri društvenih znanosti preventivno su se upoznavale sa nekim od većih (bio)etičkih problema koji ih nakon studija mogu zadesiti u njihovoj profesiji. Slučajevi koje su studirali nadilazili su kliničku razinu i postepeno su se uzdizali prema moralnom i interdisciplinarnom nivou jer se uočavala složenost pojedinih medicinskih slučajeva koji su, osim kliničke i medicinske dijagnoze, zahtijevali i moralnu prosudbu i obzir, etiku koja se povezuje s poniznošću, odgovornošću, ali i sa drugim znanostima. Bilo je to buđenje one svijesti za koju se V. R. Potter, na drugom kraju svijeta, zalagao. Predstojnik Katedre Ivan Šegota, prepoznao je u osnivanju kolegija „Nova medicinska etika“ veliki korak prema svjetskim trendovima u edukaciji medicinskog osoblja i pokušaj da se oživi duh na riječkoj Medicini kojeg su gušile političke struje, a rat, u konačnici, bacio u stranu.²³⁴

Interes za etiku u medicinskoj znanosti i profesiji probudili su i atraktivniji metodološki pristupi nastavim sadržajima koji su bivali sve bogatiji. Trud je u neku ruku kulminirao izdavanjem priručnika za studente medicine „Nova medicinska etika – bioetika“. Ovim izdanjem Hrvatska se etablirala u svjetske bioetičke krugove. Priručnik je prihvatio i Hastings Center u New Yorku²³⁵ kao relevantno bioetičko djelo što je zapravo bio početak ne samo hrvatske bioetike u Hrvatskoj već i u svijetu.

Osnivanje kolegija i izdavanje studentskih priručnika nisu bili jedini plodovi spomenute Katedre na Medicinskom fakultetu. Svojim nastavnim i izdavačkim aktivnostima ona se predstavila svim vodećim svjetskim bioetičkim centrima i znanstvenim institucijama, bioetičkim autorima i autoritetima te je s njima zasnovala međunarodnu bioetičku suradnju. Nakon što su najvažniji etički svjetski instituti priznali hrvatski doprinos svjetskoj bioetici i nastojanje u promicanju bioetičkog diskursa i bioetičke edukacije u Hrvatskoj, koji su do tada bili gotovo nepoznati, hrvatski bioetičari su počeli intenzivnije i međusobno surađivati. Suradnja se ostvarila i ojačala preko prvih zajedničkih znanstvenih projekata. Naime, 1990. godine je odobren projekt *Medicinska etika u Hrvata*, a 1996. godine projekt *Bioetička*

²³⁴ Ivan Šegota, „Medicinska etika i klinička bioetika - od prvih početaka do 9. svjetskog bioetičkog kongresa“, *Medicina* 44 (2/2008), str. 104-110..

²³⁵ Tom prilikom Hrvatska je uvrštena u jednu od 14 vodećih zemalja svijeta koje se intenzivno bave bioetikom i doprinose njenom razvoju

edukacija u Hrvatskoj. Paralelno su se 1995. godine izvodila i dva studentska znanstvena projekta; *How to Refer Towards Gotill with AIDS* i *Ethical pluralism and abortion* na istom fakultetu, o čemu će kasnije biti govora.

Osim preko znanstvenih projekata, suradnja se odvijala i preko bioetičkih udruga, bilo hrvatskih, svjetskih ili međunarodnih, koji su omogućavali interakciju znanstvenika iz različitih dijelova svijeta, izmjenu ideja i iskustava na području (kliničke) bioetike i jačanje interdisciplinarnog duha bioetike. S istim ciljem, promicanjem bioetike, osnovano je Hrvatsko bioetičko društvo, Hrvatsko društvo za kliničku bioetiku te Međunarodno udruženje za kliničku bioetiku²³⁶ koji su imali svoje sjedište na Medicinskom fakultetu u Rijeci, na Katedri za društvene znanost. U sklopu aktivnosti ovih Društava organizirani su i održavani okrugli stolovi te razni bioetički skupovi i manifestacije.

Kako je rasla suradnja djelatnika na Katedri s kolegama diljem svijeta, u to vrijeme posebno Japancima, preko udruga, osobnih dopisivanja, ali i susreta na međunarodnim znanstvenim i stručnim skupovima, rastao je broj znanstvenih radova s područja bioetike. Izdavačka aktivnost Katedre stoga se nije zaustavila na studentskim priručnicima iz medicinske etike i bioetike već je 1999. godine krenula u novi pothvat. Pri Katedri je osnovana biblioteka „Bioetički svesci“. Svaki broj *Sveski* donosio je po jednu temu s područja medicinske etike i bioetike hrvatskih autora, a ponekad cjelovit ili djelomičan prijevod rada nekog renomiranog bioetičara iz inozemstva dok je nekoliko brojeva činio prijepis intervjua koje je profesor Šegota vodio s poznatim znanstvenicima. *Bioetički svesci* bili su veliki korak naprijed u razvoju bioetike na samim njezinim počecima u Hrvatskoj. Očitovali su znanstveni i stručni pomak, od biltena Medicinskog fakulteta u Rijeci *Etika i medicina* koji se počeo objavljivati još 1993. godine, ili priručnika iz 1994. godine „Nova medicinska etika – bioetika“ i raznih drugih izdanja *Med Ri-a*. *Bioetički svesci* su osim toga bili stručniji od prvih izleta bioetičkih tema u medijski prostor. Tome u prilog ide i raznolikost tema koje su se obrađivale u svakom zasebnom broju, što donosimo u prilogu (prilog 1.).

Prilog 1. – Bioetički svesci

1. Ivan Šegota, *Nova definicija bioetike* (1999.)
2. Ivan Šegota *Privatnost kao bioetički pojam* (1999.),
3. Ivan Šegota, *Prvi Etički kodeks hrvatskih medicinskih sestara* (1999.)
4. Ivan Šegota, *Kako definirati bioetiku?* (1999.)

²³⁶ Engleski naziv glasi – *International Society for Clinical Bioethics* – ISCB.

5. Ivan Šegota, *Sedam etikih načela* (1999.)
6. Ivan Šegota, *Van Rensselaer Potter II: „otac“ bioetike* (1999.)
7. Ivan Šegota, *Etički komiteti i bioetika* (1999.)
8. Ivan Šegota, *Prve bioetičke komisije u Hrvatskoj* (1999.)
9. Ivan Šegota, *Medicinska etika u Hrvata* (1999.)
10. Silvija Zec, *Etika i abortus* (1999.)
11. Ivan Šegota, *Vjerski pogledi na abortus (židovski, rimokatolički, protestantski i islamski)* (1999.)
12. Ivan Šegota, *Etika i eutanazija* (1999.)
13. Ivan Šegota, *Novi Etički kodeks hrvatskih liječnika* (1999.)
14. Morana Brkljačić, *Etika i AIDS* (1999.)
15. Nada Gosić, *Bioetička edukacija – ciljevi i sadržaji na Medicinskom fakultetu u Rijeci* (1999.)
16. Nada Gosić, *Bioetička edukacija – riječki model* (1999.)
17. Ivan Šegota, *Etička pitanja transplantacije* (1999.)
18. Ivan Šegota, *Novi Talijanski kodeks medicinske etike* (1999.)
19. Ivan Šegota, *Interviewi: Van Rensselaer Potter, Rihito Kimura, Albert Jonsen, Hyakudai Sakamoto* (1999.)
20. Ivan Šegota, *Informed consent* (1999.)
21. Ivan Šegota, *Informed consent u Europi* (2001.)
22. Nada Gosić, *Informed consent u poslijediplomskom obrazovanju* (2001.)
23. Nada Gosić, *Bioetika i bioetička edukacija u Hrvatskoj* (2001.)
24. Tonči Matulić, *Bioetika i pitanje odbijanja transfuzije krvi* (2001.)
25. Ivan Šegota (ur.), *Dokumenti: Karakaška deklaracija (Caracas 2001.), Gijonska deklaracija (Gijon 2000.), Londonski komunique (London 2000.), Tokijski komunique (Tokyo, 1998.), Čenajska izjava o bioetici (Chennai, 1997.)* (2001.)
26. Alastair V. Campbell, *Globalna bioetika – san ili mora?* (2001.)
27. Ivan Šegota, *Bioetika i politika* (2001.)
28. Ivan Šegota, *Nova Potterova inicijativa „Projekt 2050“* (2001.)
29. Ivan Šegota, *Bioetika u Indiji. Intervju s dr. Jayapulom Azariah, predsjednikom AIBA* (2001.)
30. Ivan Šegota, *Hrvatska u grupi bioetičkih zemalja svijeta. Potterova poruka međunarodnom bioetičkom simpoziju na Cresu/Lošinju 24.- 29. 9. 2001. „Bioetika i znanost u novoj epohi“* (2001.)
31. Nada Gosić, *Potterov „Bioetički testament“* (2001.)
32. Michael Cheng-Tek Tai, *Azijska bioetika: pitanje načela* (2002.)
33. Hyakudai Sakamoto, *Bioetika i novi humanizam* (2001.)
34. Ivan Šegota, *Sociologija i bioetika* (2001.)
35. Ivan Šegota, *Američki korijeni bioetike I* (2001.)
36. Ivan Šegota, *Američki korijeni bioetike II* (2001.)
37. Marija Šimoković, *Bioetika i kloniranje (1.)* (2001.)
38. Marija Šimoković, *Bioetika i kloniranje (2.)* (2001.)
39. Shinryo Shinagawa, *Bioetika u Japanu: „sedam tunala“* (2001.)
40. Nada Gosić, *Bioetika u Hrvatskoj- prikaz Matulićeve „Bioetike“ (Glas Koncila, Zagreb, 2001.)* (2001.)

41. Peteris Zilgavis, *Europska bioetička konvencija* (2001.)
42. *Katalog 1-41* (2001.)
43. Tomašević, Luka, *Kršćanska bioetika* (2002.)
44. Ivan Šegota, *Bioetika i novinarstvo* (2003.)
45. Anica Jušić, *Palijativna medicina/skrb i bioetika umiranja* (2003.)
46. Lidija Šuman, *Bioetika i laboratorijske životinje* (2003.)
47. Iva Sorta-Bilajac, *Bioetika i maloljetni pacijenti* (2003.)
48. Aleksandra Frković, *Etička povjerenstva u Hrvatskoj: prva praktična iskustva* (2003.)
49. Ivan Šegota, *Novi Etički kodeks hrvatskog liječničkog zbora (2002)* (2003.)
50. Ljiljana Zergollern, *Bioetika i humana genetika* (2003.)
51. Marie-Helene Parizeau, *Američki model informiranog pristanka* (2003.)
52. Tonči Matulić, *Kršćanska i univerzalna etika u bioetičkoj problematici* (2003.)
53. Volnei Garrafa i Dora Porto, *Bioetika, moć i nepravda: za intervencijsku etiku* (2003.)
54. Raphael Cohen-Almagor, *Postoji li „kultura smrti“ u Nizozemskoj* (2003.)
55. Ivan Šegota i Iva Rinčić, *Povijest bioetike: Shana Alexander* (2003.)
56. Ivan Šegota, *Bioetika u Latinskoj Americi: distanzacija* (2003.)
57. Melita Rastija, *Žalovanje u dječjoj dobi* (2003.)
58. Luka Tomašević, *Religiozna bioetika: kršćanstvo i šintoizam* (2006.)
59. Mihaela Škalić, *Bioetički aspekti odjetničkog modela sestrinstva* (2006.)
60. Ivan Šegota, *Sestrinstvo i eutanazija: bioetički aspekti* (2007.)
61. Hans-Martin Sass, *Bioetički imperativ Fritza Jahra. 80 godina bioetike u Njemačkoj od 1927. do 2007. godine* (2008.)
62. Ivan Šegota, *Etika telemedicine* (2008.)
63. Ivan Šegota, *Uvod u stomatološku etiku* (2008.)
64. Luka Đudarić, *Bioetika i anatomija: korištenje tijela umrle osobe u nastavi* (2010.)

Važno je još napomenuti da su i kroz medije prošle mnoge teme relevantne za bioetiku i njenu afirmaciju u Hrvatskom društvu zahvaljujući novinarskom talentu Ivana Šegote i dugogodišnjem iskustvu rada u riječkom *Novom listu* preko kojeg je nastavio informirati hrvatsku javnost o pojedinim bioetičkim temama ili bioetičkim zbivanjima u Hrvatskoj i inozemstvu.

7. Kratki zaključak

Bioetike je u Hrvatskoj učinila svoje prve korake uglavnom na teološkom i medicinskom polju u predratnom i ratnom razdoblju, da bi se neposredno nakon Domovinskog rata za bioetiku zainteresirali i znanstvenici iz drugih disciplina. Među pionire

bioetike u Hrvatskoj ubrajaju se: Valentin Pozaić, Ivan Cifrić, Nikola Visković, Marijan Jošt, Nikola Skledar i Ivan Šegota, s tim da zasluga za bioeticizaciju hrvatske javnosi u devedesetim godinama prošlog stoljeća pripada Tončiju Matuliću.

Ona je još od samih početaka prihvaćena kao nova etička svijest kojom dominira osjećaj odgovornosti prema životu u ljudskom i neljudskom obliku, kako su je primjerice prihvatili I. Cifrić, N. Visković i N. Skledar. Međutim, u Hrvatskoj, baš kao i s druge strane Atlantika, na početku je prevagnilo shvaćanje bioetike kao nove medicinske etike. Takva je naime bila prvotna recepcija bioetike u zagrebačkom teološkom krugu i riječkom medicinskom.

Zahvaljujući spomenutim znanstvenicima, a prevenstveno Centra za bioetiku Valentina Pozaića, prvih nastavnih sati nove medicinske etike i kliničke bioetike u sklopu sveučilišne nastave na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, preko novosnovanih bioetičkih biblioteka u Zagrebu i Rijeci, liječničkih udruženja, ali i novinskim angažmanom Tončija Matulića, Ivana Šegote i ostalih, otvorio se prostor za širu javnost i prilika da se i ona uključi u sve aktualnije i popularnije bioetičke rasprave. Između ostalog i to je pripremilo teren za izlazak bioetike iz okvira medicinsko-etičke problematike što je omogućilo drugu razvojnu fazu bioetike u Hrvatskoj.

Buđenjem interesa šire javnosti, ali i hrvatskih znanstvenika za bioetiku *riječki bioetički vjetrovi* zapuhali su konačno i prema ostatku Hrvatske.

II. NASTANAK INTEGRATIVNE BIOETIKE

1. Uvod

Prvi *bioetički vjetar* zapuhao je iz Rijeke prema široj akademskoj zajednici, konkretno, prema obližnjem otoku Cresu 1998. godine. Na Cresu se tada u okviru već afirmirane znanstveno-kulturne manifestacije *Dani Frane Petrića*, koju Hrvatsko-filozofsko društvo organizira od 1992. godine, održavao simpozij *Izazovi bioetike*. U okviru iste manifestacije, tri godine kasnije, održan je međunarodni simpozij „Bioetika i znanost u novoj epohi“, koji je bio prekretnica u razvoju bioetike u Hrvatskoj. Bilo je to na Lošinju, 2001. godine. Ovi skupovi dali su „presudan poticaj daljnjem i ubrzanom razvoju bioetike u Hrvatskoj, jer su omogućili plodotvoran dijalog i umrežavanje znanstvenika zainteresiranih za bioetička pitanja. No, u ovom je slučaju to imalo i jednu dodatnu dimenziju. Ovi su skupovi, osim što su bili striktno koncipirani i izvedeni prema načelu interdisciplinarnosti, okupili gotovo sve znanstvenike koji su se tada bavili bioetičkim pitanjima, što je doprinijelo njihovu međusobnom upoznavanju (i „prepoznavanju“), umrežavanju, te zajedničkom osmišljavanju i realiziranju daljnjih koraka prema etabliranju bioetike na ovim prostorima.“²³⁷

Put kojim se bioetika u Hrvatskoj zaputila i na kojem je učinila svoje prve korake, u razdoblju od samo nekoliko godina, pretvorio se u autoput kojim se velikom brzinom hrvatska bioetika plasirala u svijetu obogaćujući globalni bioetički diskurs novim konceptom integrativne bioetike. Međutim, taj put nije bio jednostavan i zahtijevao je mnogo truda, uspostavljanje i kontinuirano jačanje međunarodne suradnje, institucionaliziranje bioetike, senzibiliziranje javnosti za bioetička pitanja, ustrajan rad na edukacijskim modelima bioetike i osmišljavanje brojnih projekata znanstveno-istraživačkog tipa u korist razvijanja i rasprostranjivanja koncepta integrativne bioetike po regiji i svijetu.

2. Filozofski fakultet u Zagrebu i Hrvatsko filozofsko društvo prepoznaju izazove bioetike

Od osnivanja, 1957. godine, Hrvatsko filozofsko društvo je osim niza uspješnih aktivnosti zaslužno za tri velika projekta. To su *Praxis* (od 1964. godine), projekt *Filozofska*

²³⁷ I. Zagorac, H. Jurić, „Bioetika u Hrvatskoj“, str. 605

istraživanja (časopis osnovan 1980. godine) i projekt zasnivanja i razvijanja integrativne bioetike koji je nastao bioetičkom suradnjom ostvarenom sa znanstvenicima i ustanovama u jugoistočnoj Europi (od 2004. godine). Pored toga, Hrvatsko filozofsko društvo je pokrenulo časopis *Synthesis philosophica* 1986. godine, te je iniciralo brojne manifestacije znanstveno-kulturnog karaktera, od kojih se, od 1992. godine, ističe međunarodni filozofski simpozij *Dani Frane Petrića* koji organizira, zajedno s gradom Cresom, na istoimenom otoku, rodnom mjestu velikog hrvatskog srednjovjekovnog mislioca i filozofa Frane Petrića, čiji je život i djelo okosnica *Dana*.²³⁸

Projekt *Filozofska istraživanja* očitovao je od samog početaka, kroz razne aktivnosti, slijed konceptualnih promišljanja na kojima je izgrađivao programsko načelo integrativnosti (otvorenosti, pluralizma i komunikativnosti). Proces integriranja različitih pristupa u promišljanju filozofskih problema i rješavanju drugih znanstvenih i društvenih problema postao je programska zasada i konceptualna značajka creskog simpozija, ali i znak prepoznatljivosti samog projekta.²³⁹ Projekt koji se dijelom realizirao kroz *Dane Frane Petrića* za cilj je imao upoznavanje i poštivanje različitosti, poticanje dijaloga i hvatanje u koštac s novim izazovima što je za filozofe podrazumijevalo širenje kruga suradnika te uključivanje stručnjaka i znanstvenika iz drugih disciplina u svoje projekte. Creski simpozij je simbolizirao taj poziv filozofa i otvaranje vrata stručnjacima iz različitih, znanstvenih, ali i kulturnih, umjetničkih te religijsko-duhovnih, područja s željom da se s problemima sučeljavaju na interdisciplinarnan način, ali i da sačuvaju ulogu i značaj humanističkog pristupa aktualnim društvenim pitanjima.

Projekt je osim interdisciplinarnosti primjenjivao i načelo integrativnosti na svoje časopise kao i na spomenute manifestacije. U tom ozračju, 1998. godine, Hrvatsko filozofsko društvo organizira sedme po redu *Dane Frane Petrića*. Za središnju temu drugog dijela simpozija odabrana je bioetika, nova disciplina, područje koje je savršeno pogodovalo razvoju

²³⁸ 1994. godine je uvedena razdioba simpozija na dva dijela. Prvi dio je posvećen životu i djelu Frane Petrića, pod naslovom „Platon – platonizam – Petrić“, potom „Petrić – platonizam – aristotelizam“, „Petrić i renesansne filozofske tradicije“, a od 2011. godine se održava pod naslovom „Od Petrića do Boškovića“. Drugi dio simpozija je posvećen nekoj aktualnoj interdisciplinarnoj temi. To su do sada bile sljedeće teme: „Filozofija prirode“, „Ekologija“, „Lijepo u prirodi i umjetnosti“, „Izazovi bioetike“, „Teorija kaosa“, „Filozofija vremena“, „Bioetika i znanost u novoj epohi“, „Filozofija i tehnika“, „Demokracija i etika“, „Filozofija i odgoj u suvremenom društvu“, „Teorija relativnosti i filozofija“, „Filozofija, znanost, religija“, „Čovjek i kultura“, „Filozofija i globalizacija“, „Filozofija i mediji“, „Pitanja identiteta“ i „Filozofska gibanja na jugoistoku Europe“, „Ideja sveučilišta“ i „Perspektive filozofije“, „Povijesni svijet“, „Zdravlje i kultura“ te 2016. godine (do završetka izrade ovog rada) „Hrvatska filozofija u interakciji i kontekstu“. Treći dio manifestacije se odvija kroz kulturno- umjetnički program.

²³⁹ Usp. Ante Čović, „Filozofska istraživanja kao projekt integrativnog mišljenja“, *Filozofska istraživanja* 101 (1/2006), str. 3-6.

interdisciplinarnog dijaloga i zahtjevima integrativnog djelovanja na kojima je inzistiralo Hrvatsko filozofsko društvo. Prije detaljnijeg uvida u program i značenje ovog skupa u kontekstu nastanka i razvoja integrativne bioetike potrebno se osvrnuti na znanstveni simpozij koji mu je tematski bio vrlo blizak, a kronološki mu je prethodio.

2.1. Sociolozi pred iskušenjima znanosti i društva

Prema onome što je do sada rečeno o povijeti bioetike u Hrvatskoj očito je da su upravo sociolozi, na prvom mjestu Ivan Šegota i Ivan Cifrić, pokazali veliki interes za bioetiku i da su zaslužni za njenu recepciju i razvoj. Mogu se izdvojiti brojne aktivnosti koji idu u prilog njihovom zalaganju u procesu ravijanja bioetike.

Tako je, primjerice, Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, na čelu s profesorom Ivanom Cifrićem, organizirao skup *Bioetika – etička iskušenja znanosti i društva*, 17. listopada 1997. godine. Nominalno, ali i koncepcijski, to je bio prvi hrvatski bioetički skup interdisciplinarnog karaktera u okrilju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu što ne znači da se ovim skupom prvi put dotaklo pitanje bioetike.²⁴⁰

Na njemu su sudjelovali brojni sociolozi, filozofi, politolozi, liječnici i pravnici (njih tridesetak) što odaje njegov interdisciplinarni karakter. Motiviralo ih je zalaganje za dostojno vrednovanje ljudskog života, čuvanje moralnih načela u korist života, promicanje vlastitih ideja po tom pitanju, širenje moralnih nazora o vrijednosti živoga (bios), angažman oko poticanja etičkog diskursa, zalaganja oko osnivanja etičkih povjerenstava kao i poticanje rasprave o moralnom sustavu i promjenama vrednota u društvu u tranziciji.²⁴¹ Istoimenu zbornik radova izdalo je Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1998. godine, a uredio ga je Ivan Cifrić. U njemu je sabrano 14 radova, a podijeljen je u tri dijela uglavnom po sadržajnom kriteriju:

- etika, ekologija i bioetike – u fokusu ovog dijela je čovjekova odgovornost prema okolišu;
- bioetika, antropologija i genetički inženjering – u fokus su antropološka i moralna pitanja ljudske djelatnosti te sociološka istraživanja kao i posljedice genetičkog inženjeringa;

²⁴⁰ Kao priprema ovom skupu održan je 27. travnja 1997. godine okrugli stol na temu „Ljudi i/ili klonovi“.

²⁴¹ Usp. Ivan Cifrić, „Predgovor“, u: *Bioetika – Etička iskušenja znanosti i društva*, Ivan Cifrić (ur.), Biblioteka Razvoj i okoliš, Zagreb 1998., str. 7-15.

- pravo na život i medicinska etika – u središtu ovog dijela su bioetičke dileme u medicini i pravu.²⁴²

Ovaj znanstveni kolokvij je probudio interes za preispitivanje dostignuća suvremene znanosti, posebice medicinskih i tehničkih znanosti, odnosno interes za primjenu njihovih rezultata što čovjeka nerijetko vodi u moralne dileme i slijepe ulice vlastitog promišljanja. Našavši se potpuno nespreman pred brojnim etičkim iskušenjima na koja prethodno nije nailazio niti u svom poslu niti u svojoj svakodnevnicu, čovjek je osjetio potrebu za novim etičkim putokazima. Osim toga, kako su vjerovali organizatori skupa, u to vrijeme su se ostvarili i objektivni uvjeti u znanosti koji su omogućili i otvarali prostor za bioetički diskurs koji se temelji na dvije činjenice. Prva činjenica je da na Zemlji postoje različiti oblici života (*bios*) i različiti *etos*i (pluralizam života – živih vrsta i ljudskih kultura), a druga je potreba širenja čovjekove moralne odgovornosti na čitavi svijet. Iz današnje perspektive, zanimljivo je da se urednik zbornika u predgovoru poziva na etiku Alberta Schweitzera i Hansa Jonasa.

Osim moralne odgovornosti proširio se i tematski diskurs vezan uz bioetiku. Bioetičke izazove društva promatralo se kroz više dimenzija: socijalnu, povijesnu, praktičnu i znanstveno-istraživačku. Na svim ovim razinama pokušavalo se razumjeti i zaštititi život bez obzira na raznolikost kulturâ. Bioetika se ovom prilikom predstavila kao nova orijentacija osobne i društvene odgovornosti, i to ne samo moralne, sa zadatkom da kritički preispituje vladajuće obrasce vrednovanja života.²⁴³

Zanimljiv je i posljednji rad u zborniku autora Marijana Valkovića koji se već tada osvrnuo na povijest bioetike u Hrvatskoj. On se u svom radu naslova „Bioetika u Hrvatskoj: kratko izvješće“ prisjetio dotadašnjih nastojanja nekih hrvatskih institucija, udruga i pojedinaca koji su se trudili da bioetika nađe svoje mjesto u hrvatskoj znanosti i kulturi. Tom prilikom je istaknuo aktivnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, a posebice rad dva odjela: Centra za bioetiku i Instituta za povijest i filozofiju znanosti, u okviru kojeg se bioetičkim temama bavio Ivan Supek, potom aktivnosti Hrvatskog liječničkog društva koji je u časopisu *Liječnički vjesnik* nerijetko donosio bioetičke teme, ali i aktivnosti Hrvatskog katoličkog liječničkog društva koji je isto radio preko svog *Glasnika*. M. Valković je izdvojio i zalaganja brojnih hrvatskih visokoškolskih ustanova i fakulteta (Medicinski fakulteti Sveučilišta u Zagrebu i Rijeci i Bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu s brojnim

²⁴² Usp. Ana Pažanin, „Ivan Cifrić, ed.: Etička iskušenja znanosti i društva (Ethical Challenges of Science and Society)“, *Politička misao*, 35 (5/1998.), str. 235-236.

²⁴³ Usp. I. Cifrić, „Predgovor“, str. 7-15.

područnim studijima po čitavoj Hrvatskoj kao i Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu) koji su provodili nastavu iz etike u okviru koje se pomalo uvodila bioetička tematika u studijske programe. Neizostavan je u ovom izvještaju bio i Centar za bioetiku Valentina Pozaića gdje su organizirani prvi bioetički skupovi u Hrvatskoj i publicirani prvi bioetički priručnici u nizu biblioteke „Bioetika“, čemu smo prethodno obratili pozornost.²⁴⁴

Zanimljivo je kako je, bilo skupom bilo zbornikom, učinjen bitan korak za bioetiku jer se situirala u kontekst (znanstvene) brige za opstanak onako kako je V. R. Potter tumačio bioetiku, a ne onako kako je činio primjerice André Hellegers koji je Potterovu bioetiku medikalizirao. Ovaj skup je dokaz da se od samog početka hrvatska znanstvena zajednica na čelu s pojedincima opirala medicinskoj interpretaciji bioetike vraćajući je na pravi kolosijek. Sve navedeno zasigurno ima svoju ulogu u recepciji bioetike u Hrvatskoj, ali i u razvoju bioetike u Hrvatskoj s obzirom na činjenicu da se unatoč različitim znanstvenim pozadinama i interesima bioetičara u Hrvatskoj, suradnja i dijalog oko bioetičkih tema iz godine u godinu samo produbljavao i bogatio.

2.2. Znanstveni skup 7. Dani Frane Petrića

Rješenja za brojna znanstvena, kulturna, društvena i etička iskušenja, nedoumice, sumnje i dileme, profesori filozofije s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu iznova su potražili već nagodinu. Kako je bilo govora, jednom godišnje, u kasno ljeto, filozofi se tradicionalno okupljaju u čast Frane Petrića na kvarnerskom otoku. Tako se od 30. kolovoza do 4. rujna 1998. godine na Cresu održao međunarodni simpozij *7. Dani Frane Petrića*. I te je godine, kao i prethodnih, filozofski simpozij imao stalnu temu Platon-platonizam-Petriš s posebnim naglaskom na recepciju Platonove filozofije u Hrvatskoj i u svijetu tijekom druge polovice 20. stoljeća. Simpozij je bio prilika i da se pitanja platonizma u 15. i 16. stoljeću promotre s težištem na filozofiji tog vremena te na ulozi i djelu Frane Petrića. Drugi dio simpozija bio je posvećen bioetici i nosio je naziv „Izazovi bioetike“. Bioetika, kao središnja tema *7. Dana* odabrana je još tijekom 1997. godine, a o njoj se raspravljalo na sjednici Organizacijskog odbora *Dana Frane Petriša* 6. studenog 1997. U prosincu iste godine Ante Čović je obrazložio izbor teme „Izazovi bioetike“ riječima da su mnoga pitanja vezana za bioetiku ostala otvorena unatoč tome što je ona u međuvremenu zadobila akademski

²⁴⁴ Usp. Marijan Valković, „Bioetika u Hrvatskoj: kratko izvješće“, u: *Bioetika – Etička iskušenja znanosti i društva*, Ivan Cifrić (ur.), Biblioteka Razvoj i okoliš, Zagreb 1998., str. 287-293.

legitimitet. Prije svega još uvijek nije bilo odgovora na pitanja određenja bioetike, njenog odnosa prema filozofiji i medicini, nisu bili definirani njeni predmeti niti njena metodologija. Obuhvaćajući pitanja koja se tiču života u cjelini bioetika je učinila odmak od nove medicinske etike zbog čega je bilo nužno istražiti nove pristupe bioetici ili bolje rečeno integrirati pluralizam pristupa pojedinim bioetičkim problemima uključujući i neznanstvene pristupe. „Bioetika koja se suočila s najtežim izazovima našeg doba i sama je postala izazovom za naslijeđene oblike mišljenja i istraživanja (...)“, zaključio je A. Čović svoje obrazloženje izbora teme „Izazovi bioetike“ za 7. *Dane Frane Petriša*.²⁴⁵

Odmah nakon prihvatanja teme „Izazovi bioetike“ od strane Hrvatskog filozofskog društva u Programski odbor simpozija pozvan je Ivan Šegota. Poziv na sudjelovanje na skupu poslan je na šezdeset i jednu adresu istaknutih hrvatskih znanstvenika iz različitih disciplina i znanstvenih područja te na devet inozemnih adresa. Odabir teme prema odazivu sudionika, njih 30, pokazao se odličnim izborom, a do danas je ovaj creski skup ostao najznačajniji bioetički skup u hrvatskoj povijesti bioetike.

Inozemni i domaći autori su svojim prisustvovanjem i radovima pokazali da im bioetika predstavlja veliki intelektualni, profesionalni i osobni izazov, a ovako velikim i bogatim odazivom stručnjaka iz različitih disciplina postigla se interdisciplinarna uravnoteženost kojoj se težilo. Tom prigodom tadašnji predsjednik Programskog odbora²⁴⁶ za temu „Izazovi bioetike“, profesor filozofije s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Ante Čović, predstavio je bioetiku kao „inovativnu disciplinu, pomalo nejasna akademskog statusa“,²⁴⁷ koja se predstavlja na originalan način u okviru filozofske rasprave i u pravom trenutku, na prijelazu epoha. U tom kontekstu, bioetika je predstavljala eho novog napora znanosti, duha i kulture koji nadilazeći novovjekovni pristup istini pronalazi novu paradigmu znanja. Pristup tom znanju je pluriperspektivan i interdisciplinaran, a upravo je to postala ključna odrednica bioetike kao jednog novog horizonta mišljenja.

Međutim, u toj fazi, na kraju devedesetih godina prošlog stoljeća, još uvijek se na bioetiku nešto drugačije gledalo. Nije se jasno definiralo, odnosno nije se dao odgovor na pitanje je li bioetika znanstvena disciplina, interdisciplinarna znanost, društveni pokret ili inovativna teorija. Razumljivo je stoga da je predstavljala izazov filozofiji, kao i drugim

²⁴⁵ Prema dokumentu *Izazovi bioetike* kojeg je sastavio Ante Čović i predao I. Bekavcu-Basiću, predsjedniku Organizacijskog odbora *Dane Frane Petriša*, 23. 12. 1997., u jeku priprema za nadolazeći skup *Dane Frane Petriča*. Dokument je dostupan u arhivi Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

²⁴⁶ Programski odbor za simpozij *Izazovi bioetike* činili su osim predsjednika Odbora Ante Čovića i Hrvoja Jurić (tajnik), Mislav Kukoč i Ivan Šegota.

²⁴⁷ Ante Čović, „Riječ unaprijed“, u: *Program simpozija Dane Frane Petriča*, Ivan Bekavac-Basić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1998., str. 16.

disciplinama.²⁴⁸ Izlagači na spomenutom simpoziju su pripadali različitim znanstvenim i istraživačkim poljima, bili su to liječnici, filozofi, teolozi, antropolozi, sociolozi, biolozi, pravnici, koji su u toj mladoj disciplini vidjeli izazov za mnoge „stare“ znanosti, ali i za svoja istraživanja i predmete svog znanstvenog interesa (medicinska genetika, molekularna medicina, zdravlje, ljudska prava, proizvodnja hrane, okoliš, kršćanski moral, i drugo) kojeg su mogli studirati kroz jednu novu prizmu, bioetičku. Hrvatski su znanstvenici na ovom skupu pokazali spremnost na dijalog i prihvaćanje različitih metodoloških pristupa pojedinim bioetičkim predmetima opredjeljujući se tako za metodološki pluralizam na štetu početnog američkog bioetičkog principalizma. Emancipirali su tako hrvatsku bioetiku od nove medicinske ili kliničke etike priklanjajući se mostovnoj i globalnoj bioetici V. R. Pottera, koju su Amerikanci svojevremeno, ali i dan danas još uvijek omalovažavali.

Simpozij *Izazovi bioetike* bio je podijeljen na četiri tematske cjeline,²⁴⁹ a s obzirom na veliki značaj simpozija 7. *Dani Frane Petrića*, za nastanak i razvoj bioetike u Hrvatskoj, u sljedećem prilogu (prilog 2.) navodimo sve sudionike i njihove radove.

Prilog 2. – Sudionici i teme međunarodnog simpozija *Izazovi bioetike*

1. Judge C. Byk, *Europski pristupi bioetici*
2. Ivan Šegota, *Nova definicija bioetike*
3. Božidar Vrhovac, *Regulacija medicinsko-etičkih pitanja u Hrvatskoj*
4. Nada Gosić, *Metode bioetičke edukacije*
5. Ljiljana Zergollern, *Etika u medicinskoj genetici*
6. Krešimir Pavelić, *Etički izazovi molekularne medicine*
7. Nina Canki-Klain, *Napredak genetike i etika*
8. Gordana Bosanac, *Znanje i ethos – primjer genetskog inženjeringa*
9. Asim Kurjak, *Znanost i religije o početku ljudskog života*
10. Luka Tomašević, *Bioetika u kršćanskoj tradiciji i sadašnjosti*
11. Maja Žitinski-Šoljić, *Pravo na život pretpostavlja pravo na pravedan život*
12. Elvio Baccarini, *Alan Gewirth i problem pobačaja*
13. Ante Pažanin, *Jonasov „princip odgovornosti“ kao problem a ne kao rješenje suvremene etike*
14. Ante Čović, *Bioetika i etika*
15. Nikola Skledar, *Bioetika i filozofijska antropologija*
16. Sulejman Bosto, *Bioetika – kontroverze*

²⁴⁸ Parafrazirano prema kratkom osvrtu kojeg je Ante Čović poslao Ivanu Bekavcu-Basiću pod naslovom *Izazovi bioetike*. Vidjeti fusnotu 245.

²⁴⁹ Detaljniji pregled svih sudionika i tema nalazi se u *Dani Frane Petrića, Platon-platonizam-Petriš; Izazovi bioetike. Programska knjižica*, Ante Čović (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Filozofski glasnik, Zagreb, 1998.

17. Sanja Kupešić i Asim Kurjak, *Etičke dileme u primjeni suvremenih metoda medicinski potpomognute oplodnje*
18. Marija Rosandić, *Liječnik pred etičkim dilemama kod liječenja bolesnika sa zloćudnim tumorom*
19. Predrag Šustar, *Metoda izravnog iskustva u „De humani corporis fabrica“ Andreasa Vezala*
20. Miljenko Brkić, *Kako filozofi čuvaju svoje zdravlje*
21. Gottfried Küenzlen, *Čovjek kao „osoba“?*
22. Biserka Belicza, *Vrijednost ljudskog života i zdravlja u zdravstvenoj politici idealne države*
23. Pavo Barišić, *Bioetika i ljudska prava*
24. Hrvoje Jurić, *Princip očuvanja života i problem odgovornosti*
25. Michael George, *Je li normativnost moguća u bioetici?*
26. Fulvio Šuran, *Bioetika između morala i znanosti*
27. Darko Polšek, *Eugenika i ljevica*
28. Ivan Cifrić, *Bios i ethos – okoliš u bioetičkoj paradigmi*
29. Marijan Jošt, *Proizvodnja hrane i bioetika*
30. Tomislav Petković i Ante Čović, *Etički manifesti vrhunskih znanstvenika i moralna filozofija*

Navedene teme koje su prezentirane na ovom skupu ukazale su na otvorenost različitim pristupima u tumačenju i rješavanju problema koji se mogu svesti pod zajednički nazivnik – bioetiku. Izbor tema je očitovao spremnost znanstvenika različitih društveno-kulturno-vjersko-političkih pozadina na dijalog, a upravo je to omogućilo daljnji razvoj bioetike u Hrvatskoj. Ona se nastavila razvijati upravo kroz izmjenu ideja i iskustava brojnih znanstvenika i stručnjaka iz Hrvatske i inozemstva.

Ukratko, skup *Izazovi bioetike* iz 1998. godine postavio je temelj na kojem se kasnije gradila platforma za bogatiju bioetičku raspravu i refleksiju o nadolazećim bioetičkim problemima i izazovima u Hrvatskoj i svijetu. Od tog datuma možemo početi govoriti o nastanku, ali i o razvoju koncepta integrativne bioetike.

2.3. Utjecaj simpozija Izazovi bioetike na društveno i političko uređenje u Hrvatskoj te daljnji razvoj bioetike

Sedmi *Dani Frane Petrića* imali su mnogobrojne plodove ne samo u znanstvenom okruženju već i u širem, društveno-političkom, dakle javnom. „Kao osobite doprinose creskog skupa, u kojima se ocrtava njegova društvena uloga i važnost, možemo navesti: osnaživanje

javnog interesa i postavljanje medijskog rakursa za bioetičke teme, senzibiliziranje političkih struktura za bioetičke probleme i uključivanje državnih institucija u njihovo rješavanje na bioetičkim metodološkim zasadama, što je u konačnici dovelo do bioetičke institucionalizacije na razini države“.²⁵⁰ Novinari koji su pratili simpozij dijelili su sa znanstvenicima oduševljenje bioetikom, pa su različite novinske kuće i mediji, tisak, radio, televizija, bili preplavljeni bioetičkim sadržajima i zaključcima sa skupa. To je doprinijelo senzibiliziranju hrvatske javnosti i razumijevanju bioetičkih problema. Tako je *Večernji list* 13. rujna 1998. godine, odnosno novinar Josip Danonić kroz intervju s Antom Čovićem, naglasio ostvareni dijalog različitih znanosti kao ključnu kvalitetu i glavno dostignuće creskog simpozija kojim se bioetika na našem tlu potvrdila kao inovativna i integrativna disciplina.²⁵¹

O simpoziju su izvijestili i *Novi list*, *Jutarnji list*, *Vjesnik*, *Večernji list* posebice u rubrici „Kultura“ i *Školske novine* gdje je u broju 32 objavljenom 20. listopada 1998. Ante Čović istaknuo činjenicu da je creskim skupom uspostavljena produktivna veza filozofske etike i bioetike. Na pitanje Gorana Šegote, koji je vodio intervju, „Kakve su perspektive razvoja bioetike u Hrvatskoj?“, profesor Čović je tada izrazio uvjerenje da će se s obzirom na suradnju koja se ostvarila na skupu i interakciju različitih struka i znanstvenih područja trend razvoja bioetike u Hrvatskoj nastaviti.²⁵² To se neosporno i dogodilo, i to do nezamislivih razmjera.

Među značajne rezultate skupa svakako je važno izdvojiti apel koji su hrvatski znanstvenici sa Cresa uputili vladi Republike Hrvatske.

2.3.1. Apel za etičku i pravnu regulaciju primjene genetskog inženjerstva u proizvodnji distribuciji hrane

Hrvatska javnost se, osim s novinskim člancima, suočila i s nekim konkretnijim plodovima skupa *Izazovi bioetike* koji su ostavili traga na društveno-političkom uređenju Republike Hrvatske.

Naime, netom nakon završetka skupa, javnost je pokazala veliki interes za problem genetičkog inženjerstva u proizvodnji hrane. U *Vijencu*, u broju 123, od 8. listopada 1998., objavljen je creski poziv naziva *Apel za etičku i pravnu regulaciju primjene genetskog*

²⁵⁰ Ante Čović, „Creski bioetički skup i rađanje bioetičkog senzibiliteta“, u: *Izazovi bioetike*, Ante Čović (ur.) Pergamena, Zagreb 2000., str. 8.

²⁵¹ Usp. A. Čović, *Etika i bioetika*, str. 144.

²⁵² Ovaj, kao i drugi članci iz navedenih tiskovina dostupni su u arhivi Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

inženjerstva u proizvodnji i distribuciji hrane, koji je bio konkretan plod creskog skupa. Posebna zasluga za to ostvarenje pripada Marijanu Joštu s Visokog gospodarskog učilišta u Križevcima koji je na skupu govorio na temu „Proizvodnja hrane i bioetika“. Tim svojim izlaganjem M. Jošt je jasno dao do znanja da je poljoprivrednu etiku promatrao kao dio bioetike²⁵³ što je zahtijevalo širi pristup problemima poljoprivrede koji utječu na zdravlje ljudi i stanje u okolišu.

Apelom se tražila „zabrana uvoza genetički modificiranih organizama, njihovih proizvoda i prerađevina, ili barem donošenje obveze njihova označavanja, kako bi potrošači imali pravo na izbor hrane“.²⁵⁴ Vladi Republike Hrvatske i hrvatskoj javnosti *Apel* je upućen netom nakon završetka simpozija, a u prilogu (prilog 3.) ga donosimo u cijelosti.

Prilog 3. – *Apel za etičku i pravnu regulaciju primjene genetskog inženjeringa u proizvodnji i distribuciji hrane*

Cres, 30. kolovoza – 4. rujna 1998.

Sudionici VII. međunarodnog simpozija

„Dani Frane Petriša – Izazovi bioetike“

1. Vladi Republike Hrvatske

2. Hrvatskoj javnosti, sredstvima javnog priopćavanja

APEL ZA ETIČKU I PRAVNU REGULACIJU PRIMJENE GENETSKOG INŽENJERSTVA U PROIZVODNJI I DISTRIBUCIJI HRANE

Mi, filozofi i znanstvenici prirodoslovnog, tehničkog i biotehničkog usmjerenja, lječnici i znanstvenici u području medicinskih znanosti, okupljeni na VII. Međunarodnom skupu „Dani Frane Petriša“, koji se ove godine posebno bavio temom „Izazovi bioetike“, u zajedničkom raspravljanju aktualnih problema u području nove discipline bioetike, suglasili smo se o tome da napredak znanosti, pored ostvarenih i obećavajućih učinaka u poboljšanju ljudskog života, istovremeno donosi velike opasnosti i rizike, kako za budući globalni opstanak života, tako i za vitalne nacionalne interese. Premda smo na skupu raspravljali veoma široki spektar bioetičkih pitanja, u ovoj prilici željeli bismo ukazati na problem primjene genetskog inženjerstva u proizvodnji i distribuciji ljudske

²⁵³ Vidi više o temi u: Marijan Jošt, „Proizvodnja hrane i bioetika“, u: *Izazovi bioetike*, A. Čović (ur.), str. 319-326.

²⁵⁴ Marijan Jošt, „Hrana budućnosti – san ili mora?“, u: *Vjesnik*, 12. rujna 1998., iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

hrane, što se posebno odnosi na hranu modificiranu genetskim postupcima (transgenetske biljke). Ovo pitanje izdvajamo stoga što je u ovom području izostala odgovarajuća etička i pravna regulacija. Kao znanstvenici i intelektualci postali smo svjesni moralne odgovornosti, na globalnoj i nacionalnoj razini, za posljedice primjene novih znanstvenih otkrića, te želimo skrenuti pozornost na moguće nesagledive štete za zdravlje ljudi, okoliš i ukupni opstanak, te za nacionalne interese Republike Hrvatske zbog moguće nekontrolirane i neodgovorne primjene još znanstveno nedovoljno verificiranih, a komercijalno već primjenjivih rezultata genetskog inženjerstva u proizvodnji i distribuciji hrane.

Stoga apeliramo da se:

- *osnuje bioetičko povjerenstvo pri Vladi RH, sastavljeno od eminentnih predstavnika znanosti, etičara (filozofa i teologa), te predstavnika javnosti. Pritom bi trebalo obratiti pozornost na to da u povjerenstvu budu osobe visokog stupnja moralne i znanstveno-stručne odgovornosti, a da se u njegov sastav ne uključuju osobe iz onih struktura koje su interesno-komercijalno uključene u proizvodnju i plasman genetički modificiranih (GM) proizvoda;*
- *ovo područje pravno regulira, osigura upravna kontrola, te zabrani uvoz hrane ili poljoprivrednih proizvoda koji su genetički modificirani ili da se bar uvede obvezatno označavanje da su ti proizvodi (ili njihove sastavne supstance) genetički modificirani, kako bi građani, odnosno potrošači ostvarili pravo na izbor hrane. Posebno je potrebno zabraniti svaku sjetvu, pa i u pokusne svrhe, takvih genetički modificiranih biljaka.*

Sudionici VII. Međunarodnog simpozija

„Dani Frane Petriša“ (Izazovi bioetike)

Cres, 4. rujna 1998

Ovim *Apelom* je jedno bioetičko pitanje postalo pravo-političko pitanje i predmet političkog diskursa o stanju poljoprivrede u Republici Hrvatskoj. *Apel* je usvojio Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske 27. studenog 1998. godine.

2.3.2. Hrvatsko bioetičko povjerenstvo

Proces bioeticiziranja hrvatske politike započeo je zasigurno creskim skupom. Osim spomenutog *Apela*, sudionici skupa su potakli Vladu Republike Hrvatske na osnivanje Hrvatskog bioetičkog povjerenstva što je i izvršeno odlukom Vlade, 22. travnja 1999.

Godinu dana kasnije, 11. svibnja 2000. Vlada Republike Hrvatske je donijela i odluku po kojoj je odobrila osnivanje Bioetičkog povjerenstva za praćenje genetski modificirane hrane, koju donosimo u prilogu (prilog 4.).

Prilog 4. – Odluka o osnivanju Bioetičkog povjerenstva za praćenje genetski modificiranih organizama

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE

1113

Na temelju članka 23. stavka 1. Zakona o Vladi Republike Hrvatske („Narodne novine“, br. 101/98 i 15/2000), a u vezi Zaključka Zastupničkoga doma Hrvatskoga državnog sabora, donijetog na 35. sjednici, 27. studenoga 1998. godine, Vlada Republike Hrvatske je na sjednici održanoj 11. svibnja 2000. godine donijela

ODLUKU

O OSNIVANJU BIOETIČKOG POVJERENSTVA ZA PRAĆENJE GENETSKI MODIFICIRANIH ORGANIZAMA

I.

Osniva se Bioetičko povjerenstvo za praćenje genetski modificiranih organizama (u daljnjem tekstu: Bioetičko povjerenstvo), u cilju davanja prijedloga, mišljenja i stručnih obrazloženja o pitanjima genetski modificiranih organizama.

Bioetičko povjerenstvo je dužno svoje prijedloge, mišljenja i stručna obrazloženja dostaviti Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva.

II.

Za članove Bioetičkog povjerenstva imenuju se:

- akademik Sibila Jelaska, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb, predsjednica Bioetičkog povjerenstva;*
- prof. dr. sc. Ante Čović, Filozofski fakultet, Zagreb, zamjenik predsjednice Bioetičkog povjerenstva;*
- prof. dr. sc. Marijan Jošt, Visoko gospodarsko učilište, Križevci;*
- dr. sc. Miroslav Čavlek, pomoćnik ministra znanosti i tehnologije, Zagreb;*
- Darko Grivičić, Hrvatski seljački savez, Zagreb;*
- Kruna Čermak-Horbec, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva, Zagreb;*
- Mirjana Mladineo, zamjenica ministra za europske integracije, Zagreb;*
- Jasminka Radović, Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, Zagreb;*
- prof. dr. sc. Slobodan Vukičević, Ministarstvo zdravstva, Zagreb;*
- dr. sc. Branimir Zamola, Ministarstvo gospodarstva, Zagreb;*
- prof. dr. sc. Zvonko Ostojić, Agronomski fakultet, Zagreb;*
- prof. dr. sc. Vlatko Rupić, Agronomski fakultet, Zagreb;*
- dr. sc. Domagoj Šimić, Poljoprivredni institut, Osijek;*
- prof. dr. sc. Velimir Sušić, Veterinarski fakultet, Zagreb;*
- prof. dr. sc. Draško Šerman, Medicinski fakultet, Zagreb;*
- prof. dr. sc. Jasna Franekić, Prehrambeno-biotehnološki fakultet, Zagreb;*

- prof. dr. sc. Ivan Koprek, *Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb*;
- prof. dr. sc. Želimir Borzan, *Šumarski fakultet, Zagreb*;
- dr. sc. Nikola Ljubešić, *Institut „Ruđer Bošković“, Zagreb*;
- prof. dr. sc. Dubravka Hrabar, *Pravni fakultet, Zagreb*,
- dr. sc. Vladimir Lay, *Hrvatski centar „Znanje za okoliš“, Zagreb*;
- prof. dr. sc. Davor Šamota, *„BIOPA“, udruga za organsko-biološku proizvodnju, Osijek*;
- dr. sc. Danko Matasović, *Hrvatska udruga za zaštitu potrošača, Zagreb*;
- dr. sc. Daslav Hranueli, *Pliva d.d., Istraživanje i razvoj, Zagreb*;
- mr. sc. Zora Maštrović, *predsjednica Udruge „Majke za prirodni zakon“, Zagreb*.

III.

Za potrebe obavljanja stručnih i administrativnih poslova imenuje se Božica Rukavina, viša savjetnica u Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva, tajnicom Bioetičkog povjerenstva.

IV.

Stupanjem na snagu ove Odluke prestaje važiti Odluka o osnivanju Bioetičkog povjerenstva za praćenje genetski modificiranih organizama, klasa: 022-03/99-02/14, urbroj: 5030114-99-3, od 8. srpnja 1999. godine.

V.

Ova Odluka stupa na snagu danom objave u „Narodnim novinama“.

Klasa: 022-03/00-02/02

Urbroj: 5030115-00-4

Zagreb, 11. svibnja 2000.

Potpredsjednik,

zamjenik predsjednika

dr. sc. Goran Granić, v. r.

Osnivanje ovog Povjerenstva i ozakonjenje zaključaka sa creskog skupa oko određenih pitanja, odgovaralo je svjetskom političkom trendu koji je gotovo izjednačavao političke probleme s onim etičkim, na tragu Potterove ideje da se nova etika, etika koja uređuje odnose čovjeka s prirodom, provodi kroz političke akcije, ili se kroz politiku oživljava.²⁵⁵

Ovim je bioetika proširila svoj institucionalni okvir. Iz bolničkih povjerenstava i mjesnih odbora došla je do nacionalnih institucija koje određuju političko uređenje i

²⁵⁵ Usp. Ivan Šegota, „Bioetika i politika“, *Bioetički svesci*, br. 27, Katedra društvenih znanosti - Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka str. 12-13.

djelovanje. Ujedno su etička pitanja dobila svoj pravni odraz. Time je započeo proces laicizacije nekih bioetičkih problema koji su izašli iz skrovitosti i nejasnoća kojom su bili obavijeni, te je do izražaja došao interdisciplinarni karakter bioetike. Mada bioetička povjerenstva predstavljaju temeljne bioetičke institucije, njih možemo promatrati tek kao embrionalnu fazu bioetike, onu u kojoj se povijest ili ishodišta bioetike proučavaju usporedno s osnivanjem bioetičkih povjerenstava, ali ne ukazuju *ipso facto* na razvoj bioetike.²⁵⁶

U vrijeme spomenute ekspanzije bioetičkih institucija ona se definirala kao „mlado, dinamično znanstveno područje što nastaje na podlozi nove tehnološke, informacijske te naročito medicinske situacije“.²⁵⁷ U Hrvatskoj bioetika nije ostala na tome, ona je počela razmatrati općecivilizacijsku situaciju i upravo je to ono što je relevantniji za njen razvoj.

Institucionaliziranje je bio tek jedan od pokazatelja globaliziranja određenog problemskog područja bioetike.

2.3.3. Zbornik radova Izazovi bioetike

Među najznačajnije plodove 7. Međunarodnog filozofskog simpozija *Dani Frane Petrića* svakako treba izdvojiti zbornik radova koji su se tom prilikom izlagali, *Izazovi bioetike*, koje je objavilo Hrvatsko filozofsko društvo i izdavačka kuća Pergamena, u biblioteci „Bioetika“ 2000. godine, kojeg je uredio Ante Čović. Sveukupno je svojim prilogima u zborniku sudjelovalo deset filozofa, pet liječnika, četiri sociologa te po jedan pravnik, teolog, fizičar i agronom-biolog. Zbornik je podijeljen u četiri tematske cjeline po sadržajnom kriteriju:

- temeljna i povijesna pitanja bioetike;
- bioetika u društveno-humanističkoj perspektivi;
- bioetika – znanost – medicina;
- bioetika i praktični problemi života.

Već se u ovoj raspodjeli po tematskim cjelinama može uočiti višestrukost i raznolikost pristupa bioetici čemu se težilo na skupu, ali i aktualnost bioetike kako u znanosti tako i u svakodnevnom životu pojedinaca i društva koje se postepeno senzibiliziralo za bioetička pitanja i probleme. Brojne teme koje su se iznosile na ovom simpoziju i pitanja poput početka

²⁵⁶ Usp. Ante Čović, „Etika i bioetika“, u: *Izazovi bioetike*, A. Čović (ur.), str. 97-116.

²⁵⁷ Tomislav Petković, Ante Čović, „Etički manifesti vrhunskih znanstvenika i moralna filozofija“, u: *Izazovi bioetike*, A. Čović (ur.), str. 355.

i kraja života, proizvodnje i distribucije hrane, bolesti, zdravlja i drugih, predstavljene su kao neizostavni dio života i moralne refleksije i onda kada izostaje znanstvena refleksija o istima, odnosno njihovo filozofsko fundiranje i analiza. Međutim, izašla je na vidjelo nužnost znanstvene metodologije i pristupa koje bioetike kao znanstvena disciplina treba imati.

Definicijom bioetike, njenim porijeklom i ukorijenjenošću te njenom samostalnošću u odnosu na filozofsku ili medicinu etiku jasno su se pozabavila dva autora čiji su radovi objavljeni u ovom zborniku, Ivan Šegota s člankom „Nova definicija bioetike“ i Ante Čović s radom „Etika i bioetika“. Šegota je iznio Reichove definicije iz *Bioetičkih enciklopedija*, prvotni bioetički principlizam, te Potterovu koncepciju globalne i mostovne bioetike koja je u početku bila krivo interpretirana kao nova liječnička etika, medikalizirana etika, ili etika primijenjena u zdravstvenoj skrbi. Novom definicijom bioetike²⁵⁸ koju je tom prilikom analizirao profesor Šegota, na vidjelo je izišao interdisciplinarni karakter bioetike i pluralizam etičkih metodologija kojim se bioetički problemi pokušavaju riješiti.

Drugi autor, A. Čović, razgraničio je dvije različite refleksije, moralnu od etičke, gdje uporište za nastanak, ali i razvoj bioetike vidi u etičkoj refleksiji, i to ne samo unutar medicinske djelatnosti već o cjelokupnoj novonastaloj situaciji u svijetu u kojem razvoj tehnologije bitno utječe na čovjeka, njegove navike, očekivanja, poslove, narav, kulturu i budućnost. Autor je diferencirao dvije faze u povijesti bioetike gdje je vremensku razdjelnicu detektirao u osamdesetim godinama prošlog stoljeća: fazu moralne refleksije unutar biomedicinskog područja koja je obilježena principalizmom te fazu dosezanja etičke refleksije i globaliziranja predmetnog područja koja je obilježena metodološkim pluripespektivizmom.

Moglo se uočiti već iz ova dva prezentirana rada na Cresu 1998. godine da se bioetika razvijala od jedne discipline do znanstvenog područja ili konkretnije, od medicinske etike do plenarne etike života.²⁵⁹

Ana Borovečki je predstavila zbornik radova creskog skupa *Izazovi bioetike* u *Novom listu* (8. listopada 2000.) pod impozantnim i proročkim naslovom „Bioetika stiže u Hrvatsku na velika vrata“.²⁶⁰ To se pokazalo točnim jer je nakon creskog skupa uslijedila invazija

²⁵⁸ Nova definicija bioetike, kako smo već naveli, glasila je: „Bioetika je sustavno proučavanje moralnih dimenzija - uključujući moralne poglede, odluke, ponašanja i djelovanje – u sklopu znanosti o životu i zdravstvene skrbi, koje se pritom služi različitim etičkim metodologijama u interdisciplinarnom okruženju.“ (Ivan Šegota, „Nova definicija bioetike“, u *Izazovi bioetike*, A. Čović (ur.), str. 22)

²⁵⁹ Vidi više u: A. Čović, „Etika i bioetika“, u: *Isto*, str. 97- 117. i I. Šegota, *Isto*, str. 11-25.

²⁶⁰ Članak je u originalu i u kopijama dostupan u arhivi Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku. Osim ovoga članka, o radu simpozija su izvještavali *Vjesnik*, *Novi list*, *Večernji list*, ekipe 1. i 3. programa HRT-a, *Slobodna Dalmacija*, *Školske novine*, *Vijenac* i *Obzor*. Neki izvještaji skup su doveli i u vezu sa slučajem „hrvatskih sedmorki“ što je posebno izazvalo pozornost javnosti.

bioetike u sve pore znanstvenog, društvenog, javnog, kulturnog, umjetničkog i duhovnog života u Hrvatskoj.

2.3.4. Biblioteka „Bioetika“

Biblioteci „Bioetika“, u okviru izdavačke kuće Pergamena, koja je posvećena objavljivanju radova koji prezentiraju, istražuju ili dokumentiraju isključivo bioetičke teme, odnosno probleme, prethodili su brojni časopisi ili institucije koji su objavljivali relevantna znanstvena i stručna djela iz područja bioetike u Hrvatskoj. Dovoljno se prisjetiti biblioteke „Bioetika“ Centra za bioetiku, potom časopisa *Socijalna ekologija* u kojem su pod uredničkom palicom Ivana Cifrića publicirani brojni radovi vezani za bioetiku okoliša, kao i časopisa *Filozofska istraživanja* s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

U odnosu na njihovu dugogodišnju tradiciju Društvo za izdavačku djelatnost i izdavačka kuća Pergamena osnovani su tek 1995. godine u Zagrebu. Cilj uredništva bio je publiciranje knjiga znanstvene, obrazovne, kulturne i zabavne vrijednosti. U okviru njene djelatnosti osnovana je biblioteka „Bioetika“. Prva knjiga koju je biblioteka objavila 1997. godine je djelo Ivana Šegote, *Etika sestrinstva*, koje je uvršteno u National Reference Center for Bioethics Literature u Washington D.C.- u.²⁶¹ Osnivanje bioetičke biblioteke bilo je odlučujući pothvat u daljnjoj institucionalizaciji bioetike u Hrvatskoj. Ubrzo su objavljeni i drugi bioetički naslovi, primjerice knjige *Skafander i leptir* francuskog autora Jean Dominiquea Baubya te iste godine, a 1998. i prijevod knjige *Etički komiteti* autora Roberta P. Craiga, Carla L. Middletona i Laurencea J. O' Connella, koje su poslužile u formiranju prve bioetičke edukacije na hrvatskim sveučilištima. Potonje djelo potkrijepilo je bioetička nastojanja oko rješenja političkih i pravnih pitanja na razini Republike Hrvatske, a knjiga je predstavljena tijekom creskog skupa *Izazovi bioetike*.

Do danas su kronološki, osim navedenih, u izdanju biblioteke „Bioetika“ izdane brojne knjige, a cijelu seriju donosimo u prilogu (prilog 5.).

Prilog 5. – Objavljena djela u biblioteci „Bioetika“ izdavačke kuće Pergamena od 1997. do 2016.

²⁶¹ Osim ove knjige, i priručnik *Nova medicinska etika (bioetika)* od istog autora, je dobio jednako važno priznanje. Obje knjige su uvrštene i kategorizirane u Kongresnoj biblioteci u SAD- u (US Congress Library).

- Ivan Šegota (1997.), *Etika sestrinstva*
- Jean-Dominique Bauby (1997.), *Skafander i leptir*
- Robert P. Craig, Carl L. Middleton, Laurence J. O'Connell (1998.), *Etički komiteti. Praktični pristup*
- Ante Čović, ur. (2000.), *Izazovi bioetike*
- Ante Čović (2004.), *Etika i bioetika*
- Nada Gosić (2005.), *Bioetička edukacija*
- Nada Gosić (2005.), *Bioetika in vivo;*
- Ljiljana Zergollern-Čupak (2006.), *Bioetika i biomedicina*
- Aleksandra Frković (2006.), *Bioetika u kliničkoj praksi*
- Iva Rinčić Lerga (2007.), *Bioetika i odgovornost u genetici*
- Zvonko Bošković (2007.), *Medicina i pravo*
- Ivan Cifrić (2007.), *Bioetička ekumena*
- Lidija Gajski (2009.), *Lijekovi ili priča o obmani*
- Ante Čović, Nada Gosić, Luka Tomašević, ur. (2009.), *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike: posvećeno Ivanu Šegoti povodom 70. rođendana*
- Aleksandra Frković (2010.), *Medicina i bioetika*
- Jurić H. (2010.) *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*
- Valerija Vrček (2010.), *GMO između prisile i otpora*
- Ante Čović, Marija Radonić, ur. (2011.), *Bioetika i dijete: moralne dileme u pedijatriji*
- Nada Gosić (2011.), *Bioetičke perspektive*
- Sonja Kalauz (2011.), *Sestrinska profesija u svjetlu bioetičkog pluriperspektivizma*
- Iva Rinčić (2011.), *Europska bioetika: ideje i institucije*
- Tomislav Krznar (2011.), *Znanje i destrukcija*
- Iva Rinčić, Amir Muzur (2012.), *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*
- Marko Tokić (2013.), *Život, zdravlje i liječništvo u Platonovoj filozofiji*
- Tomislav Krznar (2013.), *Čovjek i priroda. Prilog određenju odnosa*
- Darija Rupčić (2013.), *Status ljudskog embrija pod vidom bioetičkog pluriperspektivizma*
- Luka Tomašević (2013.), *Bioetika iz teološke perspektive*
- Vladimir Jelikć (2014.), *Bioetički orijentiri za novu epohu*
- Ivica Kelam (2015.), *Genetički modificirani usjevi kao bioetički problem*
- Nada Gosić (2015.), *Liječnici – preteče bioetike*
- Amir Muzur, Iva Rinčić (2015.), *Van Rensselaer Potter i njegovo mjesto u povijesti bioetike*
- Mile Marinčić (2016.), *Integrativna gospodarska etika Petera Ulicha i novija etička strujanja*²⁶²

²⁶² Ovo je popis djela koja su objavljena u izdavačkoj kući Pergamena, biblioteka Bioetika, do datuma završetka pisanja ove doktorske disertacije (lipanj 2016.).

Redovito, iz godine u godinu, sva su ova bioetička djela imala svoju premijeru u okviru znanstveno-kulturne manifestacije *Lošinjski dani bioetike* koja je osnovana nakon creskog skupa i o kojoj će biti naknadno govora.

2.3.5. Prva disertacija iz bioetike

Bioetika se postepeno razvijala na različitim hrvatskim sveučilištima u okviru postojećih kolegija, u okviru medicinske etike na medicinskim fakultetima,²⁶³ u okviru predmeta etike ili moralne teologije na filozofskim i teološkim fakultetima²⁶⁴ da bi se tek kasnije afirmirala i kao samostalni sveučilišni kolegij, odnosno posebno interdisciplinarno područje.

Razvijanje i osmišljavanje bioetičkih sadržaja za kolegij bioetike u početku nije bilo sustavno provođeno već je ono bio plod zalaganja pojedinaca, entuzijasta koji su u bioetici prepoznali izazov za studente biomedicinskih i humanističkih znanosti. Godinu dana nakon prvog bioetičkog skupa u Hrvatskoj, *Izazovi bioetike* na Cresu, točnije 1. prosinca 1999. godine, Nada Gosić, suradnica Ivana Šegote na predmetu Medicinska etika na Medicinskom fakultetu u Rijeci, obranila je prvu doktorsku disertaciju iz bioetike u Hrvatskoj. Naslov doktorskog rada, pod mentorstvom predstojnika Katedre za etiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, profesora Ante Čovića bio je „Bioetička edukacija: sadržaj, metode i modeli“. Obrana doktorske disertacije predstavljala je svojevrsnu znanstvenu ekskluzivnost pa je privukla pozornost medija koji su obavijestili hrvatsku javnost o ovom događaju. Ono je poslužilo studentima i profesorima na raznim sveučilištima diljem Hrvatske da u bioetici prepoznaju plodno tlo za buduća znanstvena istraživanja.

3. Ostali značajniji hrvatski bioetički skupovi krajem prošlog tisućljeća

²⁶³ Riječki primjer bioetičke edukacije slijedio je i Medicinski fakultet u Zagrebu provođenjem kolegija „Medicinska etika“. Nešto izmijenjeni edukacijski program iz medicinske etike odvijao se na Splitskom sveučilištu. (O različitim modelima bioetičke edukacije vidi više u: Nada Gosić, *Bioetička edukacija*, str. 163-166.)

²⁶⁴ Na teološkim učilištima i fakultetima još se od 80.-ih godina prošlog stoljeća podučavala bioetika ili se njome bavilo u okviru nekih drugih kolegija, najčešće moralne teologije. Sustavnije se bioetika podučavala na Filozofsko-teološkom institutu družbe Isusove (Valentin Pozaić), a slijedili su nastavni programi iz bioetike na ostalim teološkim fakultetima, od Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Splitu gdje su se bioetikom počeli baviti Luka Tomašević i Ivan Kešina, preko Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu gdje joj se posvetio Tonči Matulić i ostali.

Iste godine kada se održavao creski skup Hrvatski liječnički zbor je u Zagrebu, zajedno s Europskim pokretom Hrvatske i Hrvatske udruge Rimskog kluba, organizirao 3. prosinca skup *Bioetika u teoriji i praksi*. Plod tog skupa je istoimeni zbornik radova kojeg su uredili Asim Kurjak i Vlatko Silobrić. Sljedeću godinu, u veljači je izazove bioetike prihvatila i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti organiziravši dvodnevni skup (26.- 27. veljače) *Informed consent in European reality*, a dva mjeseca kasnije, 10. travnja, je to isto učinio i Klub znanstvenih i kulturnih djelatnika Hrvatske seljačke stranke kada je u Zagrebu inicirao okrugli stol s temom „Bioetički aspekti genetičkog inženjerstva“.²⁶⁵

Navedeni događaji pojedinačno su doprinijeli recepciji bioetike u Hrvatskoj te su potpomogli proces senzibilizacije hrvatske javnosti za bioetiku. U toj misiji posebno su se istaknuli hrvatski franjevci jednim svojim simpozijem u Dalmaciji.

3.1. Hrvatski franjevci u borbi za očuvanje dostojanstva i integriteta stvorenog

Teološka struja nije zaostajala za filozofskim i medicinskim nastojanjima i trudom oko prezentiranja bioetike u javnosti i jačanja njenog položaja u akademskoj zajednici, ali i društvu. U prethodnim poglavljima pisali smo o njihovom nadopunjavanju, međusobnom bogaćenju i suradnji ovih znanosti koje su najviše doprinosile razvoju bioetike. Tako se franjevac i profesor na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Splitu, Luka Tomašević, priključio već prvom bioetičkom skupu *Izazovi bioetike* temom kojom je predstavio bioetiku u kršćanskoj tradiciji i sadašnjosti.²⁶⁶ Taj isti autor sudjelovao je nekoliko mjeseci kasnije i na franjevačkom simpoziju o čovjekovoj brizi i dužnosti spram stvorenog. Naime, Franjevački institut za kulturu mira sa središtem u Splitu organizirao je od 1. do 3. listopada 1999. godine, u Baškoj Vodi, znanstveni simpozij *Odgovornost za život*.

Inače, sam Institut (osnovan 1995. godine) je koncipiran na način da kroz svoje djelatnosti, publikacije i društveni angažman nudi intelektualni, etički i duhovni doprinos razumijevanju i unapređivanju čovjeka kao pojedinca, društva, Crkve i znanosti, ističući integritet, dostojanstvo i ljepotu stvorenog. Cilj mu je, od samog osnivanja, očuvanje života i

²⁶⁵ Usp. Luka Tomašević, „Razvoj bioetike u Hrvatskoj“, *Crkva u svijetu*, 48 (4/2013), str. 491.; Iva Rinčić, Amir Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Pergamena, Zagreb 2012., str. 11.; Nada Gosić, *Bioetička edukacija*, str. 210 -211. Na ove skupove osvrnut ćemo se i u narednom poglavlju da bi ih promotрили u svjetlu predmetnog razvijanja i geografskog rasprostranjivanja integrativne bioetike, a ovdje ih navodimo zbog kronološkog uklapanja.

²⁶⁶ Točan naziv rada je „Bioetika u kršćanskoj tradiciji i sadašnjosti“.

promicanje kulture dijaloga i mira.²⁶⁷ U tom duhu franjevci su pozvali hrvatske znanstvenike da se pridruže simpoziju *Odgovornost za život* i da svojim radovima obuhvate vrlo opsežan i raznovrstan pristup moralno-etičkoj dimenziji čovjekova odnosa prema stvorenome. To su pozvani i učinili pristupajući temi s teološkog, etičkog, moralnog, antropološkog, filozofskog, medicinskog, biološkog, gospodarskog, političkog, pedagoškog i ekološkog gledišta. Tom prilikom se govorilo o potrebi utemeljenja nove etike na novoj metafizici i kategorijama svetog, smisla i vrijednosti, kao spasiteljima etike, odnosno budućnosti.

Simpozijem su franjevci zapravo nastavili svoj projekt umrežavanja dobrote i znanja,²⁶⁸ u korist očuvanja integriteta i dostojanstva stvorenog, izgradnje kulture mira i praštanja, odnosno „opće mobilizacije savjesti i zajedničkog etičkog napora kako bi se ostvarila velika strategija u korist života“.²⁶⁹

Franjevački znanstveni simpozij izdvaja se u ovom kontekstu jer ima mnogo zajedničkih točaka s prvim i ostalim bioetičkim skupovima u Hrvatskoj. Sličnosti se očituju u autorima koji su sudjelovali na ovom skupu, a postali su vjerni sudionici bioetičkih okupljanja, od prvog creskog skupa nadalje;²⁷⁰ u temama koje su se obrađivale – briga i skrb za život, odgovornost, nasilje, budućnost, napredak, odnos prema prirodi i dijalog; te u interdisciplinarnosti i pluriperspektivnosti kao metodološkim obilježjima koji su došli do izražaja u istraživanju i prezentiranju znanstvenih radova iz bioetike i njihovim zaključcima.

Navedeno, ali i mnogo više od toga, opravdava uvjerenje da aktivnosti ovog Instituta imaju legitimno mjesto i ulogu u razvoju bioetike u Hrvatskoj i da akteri različitih institucija, znanstvenih interesa i pozadina mogu biti aktivni i ravnopravni sudionici u bioetičkim raspravama i protagonisti razvoja bioetike u Hrvatskoj. Iz današnje perspektive, franjevački znanstveni simpozij, zbog odaziva znanstvenika i njegovih plodova, ali i s obzirom na središnju temu, moralnu i teološku refleksiju o ekologiji, može se s pravom svrstati u jedan od

²⁶⁷ Temelji i razlozi za osnivanje ovog *Instituta* idu u malo dalju povijest, usuđujemo se reći od najpoznatijeg Asižanina sv. Franje. Naime, još je Toma Čelanski, najpoznatiji Franjin životopisac, govorio o svetom Franji kao čovjeku nadolazećeg doba, čovjeku budućeg, novog načina postojanja i nazočnosti u svijetu koja je ljudska, evanđeoska i kozmička. Takvo postojanje, adoracija svega stvorenoga, podržavalo je ili stvaralo „Franjinu etiku“, etiku koja je apelirala na ljubav kao jedini prevedeni odnos prema svim stvorenjima. (Vidi više u priručniku *U službi mira. Pravda, mir i skrb za sve stvoreno. Franjevački priručnik*, Bože Vuleta (ur.), Vijeće franjevačkih zajednica u RH i BiH, Split, 2001., str. 13-14.)

²⁶⁸ Projekt *Franjevačka mreža dobrote* je jedan od humanitarnih projekata u sklopu kojeg se izvode manji projekti, a ostvaruje se suradnjom redovnika i redovnica, znanstvenika i umjetnika sa svim ljudima koji su spremni odazvati se i pružiti pomoć onima u potrebi.

²⁶⁹ Šimun Bilokapić, „Uvodnik“, u: *Zbornik radova Nasilje nad ženama. Teološko – pastoralni izazov*, Franjevački institut za kulturu mira, Split 2006, str. 13.

²⁷⁰ Na primjer, Draško Šerman je postao česti sudionik *Lošinskih dana bioetike*, na ovom skupu je prezentirao svoj rad na temu „Mir i rat: sudbina svjetske kulturne baštine u Hrvatskoj“ i Luka Tomašević, koji je od samih početaka prigrlio koncept integrativne bioetike u okrilju moralne teologije, s temom „Kršćanska i franjevačka ideja mira“, potom Ivan Cifrić, Nikola Visković i drugi.

ishodišta razvoja hrvatske bioetike ili mu se barem može priznati zasluga za proširivanje bioetičke problematike. Naime, ekološka problematika koja je okosnica franjevačkog simpozija vrijedan je primjer jednog problemskog područja koje je u jednakoj mjeri izazov za bioetiku, kulturu, religiju, politiku, umjetnost i brojne znanosti.²⁷¹

Analizirajući ove skupove sa sjevera i juga Jadranske obale uviđa se neosporna činjenica da se u hrvatskoj znanstvenoj zajednici već na kraju prošlog tisućljeća nadišao monodisciplinarni pristup rješavanja gorućih ekološko – političkih pitanja, te da su se odgovor i odgovornost dijelile između znanosti, ali i između znanosti i religije koje ravnopravno pridonose rješavanju aktualnih problema, doprinoseći rješenju, a ne utrkujući se za prevlast i dominantnost.

3.1.1. Sudionici i teme franjevačkog simpozija Odgovornost za život

Sudionici međunarodnog skupa u organizaciji hrvatskih franjevaca 1999. godine u Baškoj Vodi, odnosno teme koji su ti sudionici odabrali idu u prilog teoriji po kojoj su ekološke probleme, pitanja održivog razvoja, očuvanja biodiverziteta i slično, hrvatski znanstvenici već tada vidjeli kao preduvjete očuvanja i opstanka života u budućnosti.

Na simpoziju *Odgovornost za život* sudjelovalo je trideset znanstvenika, stručnjaka i franjevaca, od kojih su neki sudjelovali i na creskom skupu koji je brojio jednak broj sudionika, tek nekoliko mjeseci ranije, a zbog uvjerenja da je ovaj franjevački i ekološki simpozij zanimljiv i važan u kontekstu nastanka i razvoja integrativne bioetike u Hrvatskoj donosimo u prilogu (prilog 6.) popis sudionika i tema prezentiranih na simpoziju.

²⁷¹ Ekološkom problematikom franjevci se nerijetko bave, po uzoru na sv. Franju Asiškog, utemeljitelja franjevačkog reda. Na našem području, brigu i skrb prema prirodi, osim Franjevačkog instituta za kulturu mira mnogo godina ranije, i to na institucionalnoj razini, promicao je liturgičar i prirodoljubac, osnivač instituta Planina i more u Makarskoj, fra Jure Radić. Ovaj franjevac je neumorno pozivao Podbiokovske stanovnike da upoznaju, zavole, očuvaju i poštuju prirodu i more, posebice život u njima. Redovnik i teolog J. Radić je u svim živim bićima vidio stvorenja Božja, svoju braću i sestre. Još je polovicom prošlog stoljeća govorio da sve veći broj ljudi na bezbroj načina crpe iz prirode korist za tijelo, ali i oduševljenje za duh, a ta zanesenost prirodnim ljepotama nosila je sa sobom i težinu odgovornosti te zadatak njenog očuvanja. Potreba upoznavanja, populariziranja i znanstvenog istraživanja biokovske flore i faune, kod fra Jure je urodila konkretnim ustanovama i projektima: Malakološkim muzejom, Biokovskim botaničkim vrtom, Hortikulturnim rezervatom. Institut Planina i more, utemeljio je u okviru franjevačkog samostana u Makarskoj u kojem je uostalom živio i radio. Nad spomenutim Institutom, kojeg je smatrao hramom molitve i znanosti, stajalo je fra Jurino uvjerenje – „Terrenis coelestia, divinis humana junguntur“ - Nebesko se združuje s zemaljskim, božansko s ljudskim“. Ono je ujedno bilo sažetak njegove cjelokupne aktivnosti i zalaganja oko očuvanja okoliša i promicanja odgovornosti prema istom. (Vidi više o djelu i životu fra Jure Radića u: fra Nikola Radić, *Dr. fra Jure Radić*, Zbornik „Kačić“, Split 1998. i u: Ana Jeličić, „Franjevačka zauzetost za očuvanje dostojanstva i integriteta stvorenog“, *Filozofska istraživanja* 136 (4/2014), str. 559-575.)

Prilog 6. – Sudionici i teme simpozija *Odgovornost za život*

1. Ante Bralić, *Integralni pristupi u prostornom planiranju - temelj budućeg razvoja Hrvatske*
2. Anđelko Domazet, *Strahopoštovanje pred životom kod Alberta Schweitzera*
3. Ante Vučković, *Pojam odgovornosti*
4. Božo Lujić, *Dar života i odgovornost za njega*
5. Draško Šerman i Miloš Judaš, *Biodiverzitet: raznolikost gena, vrsta i ekosustava*
6. Darko Vlahović, *Ekološki izazovi i turistički razvoj*
7. Đuro Hranić, *Kristocentričnost stvorene stvarnosti*
8. Gordan Čipčić, *Otvorenost društva za izričaje Katoličke crkve o ekološkoj problematici*
9. Gvido Piasevoli, *Održivo turističko korištenje biološke i krajobrazne raznolikosti - potencijalno značajan činitelj u zaštiti prirode u Hrvatskoj*
10. Ivan Cifrić, *Edukacija za život na Zemlji*
11. Ivan Dugandžić, *Mukotrpno i ustrajno iščekivanje spasenja stvorenja*
12. Ivan Kešina, *Aktualni izazovi u zaštiti ljudskog života*
13. Ivan Koprek, *Ekološka etika*
14. Ivan Šarčević, *Narativna sakramentalnost zbilje i ljudskog postojanja*
15. Josip Grbac, *Održivi razvitak – smrtonosni učinci „napretka“*
16. Mile Babić, *Čovjekov odnos prema svome tijelu kao odnos prema prirodi*
17. Marijan Jurčević, *Kršćanski pan-en-teizam – mistika i stvorenja*
18. Marinko Perković, *Ekološka svijest – imperativ sigurne budućnosti*
19. Marijan Valković, *Odgovornost za život. Temeljni teološki i antropološki aspekti*
20. Nikola Visković, *Ekologija i pravo*
21. Špiro Marasović, *Život uživo – kako i zašto?*
22. Tomislav Jozić, *Ekološka prava i etička odgovornost*
23. Željko Mardešić, *Ekologija i novi religijski pokreti*
24. Paula Durbešić, *Odgovornost vrste homo sapiens sapiens za sve stvoreno na Zemlji*
25. Milan Meštrović, *Himna stvorenja (prirode) Božjoj mudrosti, svemoći, dobroti, ljubavi, ljepoti i slavi*
26. Nikola Dogan, *Prema teologiji stvaranja: otuđenje i oslobođenje*
27. Andrija Crnković, *Globalna ekonomija i ekologija uma*
28. Nedjeljko Ante Ančić, *Odgovornost kršćana za stvoreno*
29. Mato Zovkić, *Kršćanska prošnja za kruh naš i zalaganje religija za okoliš*
30. Bože Vuleta, *Strahopoštovanje kao obilježje kršćanske duhovnosti prirode*

Iste godine kada je objavljen zbornik radova s creskog skupa *Izazovi bioetike*, 2000. godine, Franjevački institut za kulturu mira je izdao svoj zbornik radova sa znanstvenog

simpozija *Odgovornost za život*, istoimenog naslova. Podijeljen je čak na devet tematskih cjelina, i to s obzirom na različite pristupe tematici odgovornosti:

- filozofski pristupi;
- moralni vidovi;
- svetopisamski izvori;
- teološki pristupi;
- mistika, stvoreno i strahopoštovanje pred životom;
- ekologija u crkvenim dokumentima i religijskim pokretima;
- pravni i gospodarski vid;
- raznolikost vrsta i odgovornost;
- dimenzija odgoja.

Ključne riječi koje se javljaju u radovima izlaganim na ovom franjevačkom simpoziju i onom filozofskom na Cresu su odgovornost, etika, priroda, okoliš, strahopoštovanje, život, napredak, pravo na život, održivi razvoj, edukacija, odnos čovjek – priroda i bioetika. Mada nema, u naslovima, izričitog spomena bioetike, simpozij *Odgovornost za život* je bio znak širenja novog duha u hrvatskom društvu, onog zabrinutog za život, stvorenja (ljudska i neljudska) i okoliš koji su u Hrvatskoj preživjeli rat, ali je društvo bilo svjesno da se treba nastaviti boriti i dalje, preživjeti u situaciji nadolazećih prijetnji i opasnosti uzrokovanih ljudskim nemarom, prvenstveno prema okolišu. Osim toga, bilo je potrebno nadići neodgovarajući pristup problemima, monoperspektivni i usko specijalizirani, koji je iz vida gubio umreženost kako problema tako i mogućih rješenja.

Interdisciplinarni i transdisciplinarni karakter ova dva skupa ukazuju na činjenicu da se bioetika u Hrvatskoj nije tek usidрила u nekoj instituciji i da se nije po nekom automatizmu primjenjivala, podučavala ili oblikovala isključivo unutar određenih institucija već da se postepeno počelo formirati novo mišljenje i novo znanje s kojima se pokušavao oblikovati odgovarajući orijentir u novim životnim okolnostima, poslijeratnim u Hrvatskoj, što se može smatrati autentičnim razvojnim putem (hrvatske) bioetike, i to najprije u Hrvatskoj gdje se dogodila i njena preobrazba.

4. Paralelna bioetička zbivanja u Rijeci

U međuvremenu riječki bioetičari nisu odustajali od bioetičkih istraživanja i aktivnosti. Dapače, Katedra društvenih znanosti na Medicinskom fakultetu u Rijeci započinje 2000. godine s organiziranjem *Riječkih dana bioetike*. Teme *Riječkih dana bioetike* iz godine u godinu bile su: „Bioetika i vjersko odbijanje transfuzije krvi“; „Bioetika u srednjoškolskoj nastavi - potrebe i mogućnosti“; „Uloga i zadaci etičkih povjerenstava u Hrvatskoj i prva praktična iskustva na području Primorsko-goranske i Istarske županije“; „Bioetika i HIV pozitivna djeca: slučaj male Ele i Nine“; „Bioetika, ekumenizam i međureligijski dijalog o pitanju smrti i umiranja (eutanazija, distanazija, hospicijska medicina)“; „Bioetika i palijativna medicina: potrebe i mogućnosti grada Rijeke i PGŽ za osnivanjem hospicija“; „Bioetički aspekti komuniciranja s gluhim pacijentima“; „Bioetika i genetika: između mogućnosti i odgovornosti“; „Bioetika i medicinsko pravo“; „UNESCO i bioetika“; „Etika i sport“; „Bioetička edukacija: izazovi i perspektive“; „Jezik medicine: od geneze do kulture i etike komunikacije“; „Visoko obrazovanje za sve: perspektive podzastupljenih skupina“; „Etika u znanstvenom istraživanju“ te „Profesionalizam u medicini i zdravstvu“ (12.-13. lipnja 2015.)²⁷²

Katedra je tom manifestacijom po riječima Ivana Šegote učvrstila „riječki položaj“ bioetike u to vrijeme, a sadržavala je „javno predstavljanje bioetičkih publikacija (...), okrugle stolove za pojedine aktualne bioetičke teme, izložbe bioetičke biblioteke Katedre, te druge prigodne aktivnosti“.²⁷³

5. Zasebni *Dani bioetike* na otoku Lošinju

Ozračje zajedničkog napora u rješavanju nekih gorućih pitanja vezanih za okoliš, prehranu i zdravlje, ali i prvi plodovi tog zalaganja, potakli su sudionike biomedicinskih, filozofskih, franjevačkih i drugih bioetičkih skupova da proširuju perspektive bioetike, odnosno povezuju različite spoznaje i vrijednosti do kojih im je stalo u zajednički cilj. Najbolje rješenje našlo se u osnivanju zasebne znanstveno – kulturne manifestacije kroz koju bi se bioetika u Hrvatskoj dalje razvijala. Ideja osnivanja zasebnih *Bioetičkih dana* bila je ujedno i rezultat bioetičkog

²⁷² *Riječki dani bioetike* imaju kontinuiranu tradiciju već 17. godina. Ovim nizom ta se tradicija ne prekida. Ovdje su navedeni svi *Riječki dani bioetike* do završetka odnosno predaje rukopisa ovog rada (lipanj 2016.)

²⁷³ Ivan Šegota, „Medicinska etika i klinička bioetika - od prvih početaka do 9. svjetskog bioetičkog kongresa“, u: *Medicina* 44 (2/2008), str. 104-110.

senzibiliteta koji se širio zemljom. Ovim zbivanjima na koncu devedesetih godina dvadesetog stoljeća, započela je hrvatska bioetička priča ili povijest integrativne bioetike u Hrvatskoj.

No, osnivanju zasebnih *Dana* posvećenima bioetici prethodio je još jedno okupljanje sve većeg broja bioetičara u Hrvatskoj, i to još uvijek u sklopu *Dana Frane Petrića*, desetih po redu. Upravo je odaziv i zainteresiranost znanstvenika okupljenih na ovom filozofskom simpoziju opravdalo želju za osnivanjem simpozija koji će biti neovisan od filozofskog, odnosno koji bi bio samostalan i usmjeren na daljnji razvoj bioetike u Hrvatskoj, njenu recepciju i afirmaciju. To će se dogoditi tek na susjednom otoku Lošinju.

5. 1. Deseti Dani Frane Petrića

Bioetički simpozij, *Izazovi bioetike* na Cresu 1998, u sklopu *Dana Frane Petrića* otvorio je prostor bioetici u hrvatskom znanstvenom diskursu, odnosno dao joj je priliku da bude *al pari* sugovornica i sudionik u svim znanstvenim raspravama koje se vode oko pitanja ljudskog i neljudskog života, njegove kvalitete, umjetnog života, rizika za život i brojnih drugih vezanih za njegovo očuvanje i zaštitu. Stoga se nakon tri godine priča ponovila u sklopu istih *Dana*, ali na drugom mjestu, u Malom Lošinju (24.–26. rujna 2001.) Bio je to prvi lošinjski bioetički skup, a nakon toga je grad Mali Lošinj postao stalni domaćin bioetičarima koji ga jednom godišnje posjećuju povodom znanstveno-kulturne manifestacije koja se održava na tom kvarnerskom otoku, od 2002. godine do danas.

Prije toga, potrebno se detaljnije osvrnuti na lošinjski simpozij iz 2001. Zaslužni i odgovorni za organizaciju i uspjeh desetog simpozija *Dani Frane Petrića* bili su članovi Hrvatskog bioetičkog društva²⁷⁴ zajedno s organizacijskim odborom *Dana Frane Petrića*. Programski odbor spomenutog simpozija činili su Ante Čović, Ivan Šegota, Hrvoje Jurić, Nada Gosić, Asim Kurjak, Tonči Matulić, Krešimir Pavelić, Tomislav Petković, Zdravko Radman, Draško Šerman i Luka Tomašević. Simpozij je nosio naziv *Bioetika i znanost u novoj epohi*, a na njemu je sudjelovalo pedesetak sudionika iz desetak zemalja svijeta među kojima su bili Japan, Kanada, Tajvan, Izrael, Italija, Njemačka, Albanija, Bugarska i druge. Među brojnim sudionicima ističu se učenik V. R. Pottera, James E. Trosko, te tadašnji

²⁷⁴ Hrvatsko bioetičko društvo osnovano je u Rijeci 18. siječnja 2000. godine gdje je bilo i njegovo sjedište. Prvi predsjednik bio je Ivan Šegota, dok su ostali članovi u to vrijeme bili: Pavo Barišić, Ivan Cifrić, Ante Čović, Aleksandra Frković, Nada Gosić, Marijan Jošt, Mislav Kukoč, Asim Kurjak, Tonči Matulić, Ivan Šegota i Luka Tomašević.

predsjednik Azijskog udruženja za bioetiku i Japanskog udruženja za bioetiku, Hyakudai Sakamoto.

Nezaboravni događaj na tom skupu svakako je bila projekcija video-kazete s pozdravnim riječima oca bioetike Vana Rensselaera Pottera upućena hrvatskim bioetičarima netom prije njegove smrti, do čega je došlo zahvaljujući prijateljstvu kojeg je gajio s Ivanom Šegotom. Nakon kratkog predstavljanja V. R. Potter izriče zadovoljstvo „da se Hrvatska pridružila grupi bioetičkih zemalja svijeta, čiji se broj konstantno povećava“²⁷⁵ te je iznio nadu da će taj simpozij „dati novi poticaj bioetici u Hrvatskoj kao i u susjednim zemljama“.²⁷⁶ V. R. Potter tom prilikom nije skrivao oduševljenje što bioetika održava prisnu vezu s filozofijom. Dapače svojim je hrvatskim kolegama rekao da bioetika nije znanost u onoj mjeri u kojoj je nadzornik znanosti, tehnologije i politike u novoj epohi, zbog čega je nužna njena prisutnost u društvu i znanosti, konstantnost, ali i kontinuirani razvoj.

Tri zahtijeva koja je V. R. Potter spomenuo, širenje, hitnost i konstantnost bioetike, prepoznalo je Hrvatsko bioetičko društvo, Hrvatsko filozofsko društvo²⁷⁷ i pojedini zaljubljenici u bioetiku. Naime, hrvatska znanstvena zajednica je prihvatila te zadatke i nastavila ondje gdje je V. R. Potter zastao. Naime, u intervjuu pred kraj svog života V. R. Potter je povjerio Ivanu Šegoti kako ulazi u suton života te kako osjeća da je bioetika dosegla prag novog vremena koje ide dalje od svega što je mogao zamisliti i razviti.²⁷⁸

Mada nije mogao predvidjeti budućnost obilježenu tehnološkim napretkom, koja je uspijela u posljednjih petnaestak godina, V. R. Potter je uistinu dobro naslutio ugroženost budućnosti ako ne dođe do umrežavanja znanosti i humanističkih vrijednosti koji se tek zajedničkim naporima mogu izboriti za opstanak života, za preživljavanje. Ta je Potterova ideja poslužila kao uporište za ideju o umrežavanju pristupa koji pokušavaju riješiti jednako umrežene probleme. Naime, „uvid o umreženosti problema implicira i potrebu umrežavanja pristupa, tj. jednog obuhvatnog pogleda na probleme zdravlja i opstanka čovjeka i drugih

²⁷⁵ Van Rensselaer Potter, „Pozdravna riječ simpoziju ‘Bioetika i znanost u novoj epohi’“, u: *Programska knjižica 10. Dani Frane Petrića*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Filozofski glasnik, Zagreb 2001., str. 30.

²⁷⁶ Transkript cjelokupne poruke V. R. Pottera može se pronaći u *Programska knjižica 10. Dani Frane Petrića*, str. 27-38., te u Ivan Šegota, „Hrvatska u grupi bioetičkih zemalja svijeta. Potterova poruka međunarodnom bioetičkom simpoziju na Cresu/Lošinj 24.- 29. 9. 2001. ‘Bioetika i znanost u novoj epohi’“, *Bioetički svesci*, br. 30., Katedra društvenih znanosti- Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka 2001.

²⁷⁷ Tadašnji predsjednik Hrvatskog filozofskog društva bio je Milan Polić

²⁷⁸ Ivan Šegota, „Ekskluzivni intervju: Van Rensselaer Potter. Bioetika- most koji traži cestu“, u: Ivan Šegota, „Interview: Van Rensselaer Potter, Rihito Kimura, Albert Jonsen, Hyakudai Sakamoto“, *Bioetički svesci*, br. 19, Katedra društvenih znanosti – Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka 1999. str. 2.

živih bića, te prirode ili života u cjelini“.²⁷⁹ Upravo se to kasnije pokazalo okosnicom razvoja bioetike u Hrvatskoj.

Zahvaljujući ovom simpoziju bioetika se oslobodila submisivnog položaja u kojeg su je postavile medicinske znanosti koje skrbe isključivo za ljudsko zdravlje i život. Poštujući primarnu i izvornu Potterovu ideju, hrvatski znanstvenici su povezali bioetiku s humanističkim znanostima, tehničkim, prirodnim, ali i s različitim društvenim područjima, poput, religije, politike, kulture, umjetnosti i duhovnosti.

Ipak, filozofija se pokazala kao prostor u kojem je moguće izvesti umrežavanje različitih problemskih područja i različitih metodologija. Filozofija daje okvir u kojem se mogu promišljati i istraživati različita uporišta bioetike, njen smisao i uloga u suvremenom društvu kao i kontekst u kojem se može dalje razvijati. Filozofija je nadalje kompetentna istraživati povijesnu situaciju u kojoj se bioetika javlja i oblikuje na putu prema istini, te je u mogućnosti istraživati i orijentacijsku ulogu koju je bioetika postepeno preuzimala u znanosti. Hrvatska bioetička priča dobila je tako novo mjesto radnje, filozofiju, koja joj je omogućila uvid u jedinstvenu „civilizacijsku situaciju“ i otvorila prostor za dijalog koji trajno rezultira zajedničkom brigom i osjećajem odgovornosti za cjelokupni život.

Koji i koliki se pomak dogodio u poimanju bioetike i u kojoj mjeri se proširilo bioetičko problemsko područje najbolje govore teme i sudionici skupa *Bioetika i znanost u novoj epohi*, koji se odvijao u dvije sekcije zbog velikog broja sudionika, što donosimo u prilogu (prilog 7.).

Prilog 7. – Sudionici i teme prvog lošinjskog simpozija u sklopu 10. Dana Frane Petrića

1. James E. Trosko, *Znanstveni pojmovi o naravi čovjeka i njegove implikacije za bioetiku u znanstvenom i tehnički izmijenjenom svijetu*
2. Hyakudai Sakamoto, *Ljudski genom i čovjekovo kloniranje prirodne evolucije*
3. Michael Cheng-tek Tai, *Principi bioetike kod Azijaca i za Azijce*
4. Tonči Matulić, *Bioetika i autoritet. Ljudski razum i problem autoriteta u bioetici kao filozofskoj disciplini*
5. Michael George, *Bioetika i sukobljeni etički kriteriji*
6. Hrvoje Jurić, *Globalna bioetika budućnosti. Mogućnost jedne nove etike na tragu Jonasove etike budućnosti i Potterove globalne bioetike*

²⁷⁹ H. Jurić, „Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera“, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, str. 77.-101.

7. George J. Agich, *Novi modeli bioetike u medicini*
8. Bardhyl Cipi, *Bioetička i medicinsko-pravna pitanja torture*
9. Raphael Cohen-Almagor, *Nedobrovoljna i nehotična eutanazija u Nizozemskoj: nizozemske perspektive*
10. Elvio Baccarini, *Neokantovske teorije o eutanaziji*
11. Ante Čović, *Europeiziranje bioetike?*
12. Luka Tomašević, *Bioetika kao etika odgovornosti građanskoga društva*
13. Nikola Skledar, *Biologijski i bioetički poticaji suvremenoj antropologiji*
14. Vlado Vladić, *Značenje slike o čovjeku za bioetička promišljanja*
15. Heda Festini, *Bioetika danas*
16. Vladimir Jelkić, *Znanost i život*
17. Antun Pavelić, *Bioetika i sloboda govora*
18. Vjekoslav Miličić, *Čudoredno-deontološki i pravni prijevori bioetike/biojuridike*
19. Tsuyoshi Awaya, *Redemoliranje čovjeka kao posljedica tehnoloških mogućnosti i ograničenja*
20. Vasil Kolev, *Moralni problemi implantiranih umjetnih organa*
21. Ana Borovečki, *Kratki povijesni pregled genetskih teorija i otkrića s posebnim osvrtom na njihove bioetičke implikacije*
22. Erin D. Williams, *Genetika i bioetika: aktualno stanje stvari*
23. Kruno Pranjić, *Bioetička tema u vladama Desnice*
24. Fedora Ferluga-Petronio, *Bioetički aspekti u radiodrami Nikole Šopa Pompejanska balada*
25. Miljenko Brkić, *Zašto jedan filozof prakticira Či-Gong?*
26. Ljiljana Zergollen, *Quo vadis, scientia medica?*
27. Krešimir Pavelić, *Medicina u novom mileniju - trebamo li redefinirati etička načela?*
28. Koraljka Gall-Trošelj, *Otkrivanje sklonosti odolijevanju prije pojave bolesti*
29. Aleksandra Frković i Silvija Zec, *Informirani pristanak u perinatologiji*
30. Miljenko Šestak, *Rasa nadljudi i moralnost*
31. Marija Šimoković, *Bioetički aspekti kloniranja*
32. Jasminka Pavelić, *Moralni i etički aspekti genetskog liječenja*
33. Stjepan Dubec, Mirko Krapež i Damir Kovačić, *Rađa li se nova kultura? Etička (ne)opravdanost kulture gluhih*
34. Pavo Barišić, *Etika kreposti u suvremenom društvu*
35. Mirko Wischke, *Što vrijedi znati? Nietzscheova kritika znanosti u kontekstu problema konstitucije vrijednosti*
36. Vladimir Paar, *Znanstveno-etičke dileme Galileijevog slučaja*
37. Tomislav Petković, *Znanstveni izvori bioetike: slučaj Enrica Fermija, posljednjeg univerzalnog fizičara*
38. Ivan Šegota, *Sociologija bioetike, nova akademska disciplina*
39. Slavko Kulić, *Bioetički aspekti društva znanja. Liberalizam kao socijaldarvinizam*
40. Nada Gosić, *Bioetika, politika i bioetičko obrazovanje*
41. Zvonko Bošković, *Bioetički pristupi pravnoj odgovornosti zdravstvene ustanove i zdravstvenih djelatnika za štetu*
42. Draško Šerman, *Bioetika, biotehnologija i sigurnost života*

43. Marijan Jošt, *Znanost i poljoprivreda*
44. Gordana Bosanac i Jasenka Kodrnja, *O karakteristikama dokazivanja i opovrgavanja prednosti i šteta genetičkog inženjeringa hrane*
45. Zvonimir Tucak, *Teorija postanka novih vrsta životinjskog carstva na planeti Zemlji*
46. Igor Čatić, *Biotehnika - jedna od čovjekovih tehnika*
47. Vinko Knezović, *Bioetički sukladna orijentacija znanosti*
48. Fahrudin Novalić, *Potrebe i bioetika*
49. Mladen Avalon, *Bioetika između slobode i moralnog vakuuma*
50. Gottfried Küenzlen, *Kada je čovjek čovjek? Napomene uz suvremenu bioetički raspravu u znanosti, politici i publicistici u Njemačkoj*
51. Salvatore Privitera, *Bioetička kultura za područje Mediterana*²⁸⁰

U sklopu simpozija postavljena je i izložba bioetičkih publikacija u organizaciji Katedre društvenih znanosti Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, a najznačajniji rezultat skupa smatra se ideja o utemeljenju zasebne manifestacije znanstveno-kulturnog tipa posvećene bioetici.

Simpozij *Bioetika i znanost u novoj epohi* po broju sudionika i tema koje su se izlagale bio je do tada najveći bioetički skup održan u Hrvatskoj, a zbog poruke V. R. Pottera, uistinu jedinstven skup.

6. Osnivanje znanstveno-kulturne manifestacije *Lošinjski dani bioetike*

Bioetika se na prvim simpozijima u sklopu filozofskih znanstvenih skupova (7. i 10. *Dani Frane Petrića*) u Hrvatskoj predstavila kao pravi izazov. Hrvatsko filozofsko društvo i Hrvatsko bioetičko društvo su se, zadovoljni odazivom znanstvenika i interesom javnosti na prethodnim simpozijima te gostoljubivošću grada Mali Lošinj, odlučili na osnivanje zasebne

²⁸⁰ Još je dvanaest autora priložilo svoje radove mada su bili spriječeni sudjelovati na simpoziju: Jayapaul Azariah, „Filozofija društvene podjele u tehnološki visoko razvijenom genetskom inženjeringu poljoprivrednih kultura: bioetička objašnjenja“; Ivan Cifrić, „Sociologija i bioetika“; Kamal Kumar Dua, „Etika i odnos između tijela i duše: u odnosu prema bioetici“; Jelena von Helldorff, „Etički aspekti znanosti i novih tehnologija u politici Europske unije“; Dalibor Lovrić, „Kulturne razlike, znanost i bioetika“; V. R. Manoj, „Budućnost bioetike u razvojnoj fazi tehnologije i filozofije“; Ante Pažanin, „Globalno ‘društvo znanja’ i praktična filozofija“; Eric Perrot, „Poučavanje znanosti i bioetike“; R. N. Sharma, „‘Ageizam’: nazadovanje modernog znanstvenog i humanističkog ethosa“; D. S. Sheriff, „Majčina utroba i osjećaj biološke pripadnosti“; Yanguang Wang, „Uzimanje očiju s leševa bez pristanka u Kini“; Jörg Wernecke, „Bioetika: dileme unutar pokušaja etičkog orijentiranja“.

međunarodne znanstveno–kulturne manifestacije *Lošinjski dani bioetike*, kao stalne manifestacije koja bi se organizirala jednom godišnje i bila bi posvećena isključivo bioetici.

Organizatori bioetičkog skupa iz 2001. na Malom Lošinju zaključili su da je osim po broju i sastavu sudionika upravo po dosegnutoj razini stručne rasprave to do tada bio najuspješniji bioetički skup organiziran u Hrvatskoj. Smatrali su da su stvoreni idealni uvjeti da se uspostavi stalni institucionalni okvir u kojem bi se ubuduće održavali bioetički skupovi zajedno s popratnim kulturno-umjetničkim programima. Stoga su ova dva Društva u suradnji s Poglavarstvom grada Mali Lošinj utemeljili stalnu znanstveno-kulturnu manifestaciju pod nazivom *Lošinjski dani bioetike*. Želja organizatora bila je da se novoosnovana znanstveno-kulturna manifestacija održava jednom godišnje, u proljeće i da obuhvaća tri elementa:

- međunarodni simpozij o stalnoj temi „Bioetika i nova epoha“;
- okrugli stol o aktualnoj temi;
- kulturno-umjetnički program (kazališne predstave, koncerti ozbiljne glazbe, književne priredbe, izložbe publikacija, umjetničke performanse).²⁸¹

U širem kontekstu zamišljen je otvoreni organizacijski model manifestacije u kojem bi se pojedine organizacijske cjeline ili programi tijekom vremena mogle modularno dograđivati. Kao cjeline navedene su:

- program znanstveno-stručnih skupova i tribina;
- program bioetičke edukacije;
- dokumentacijsko-istraživački program;
- program međunarodne suradnje;
- popratni kulturno-umjetnički program.²⁸²

Ova zamisao već se nagodinu realizirala.

Naime, postupak utemeljenja znanstveno-kulturne manifestacije *Lošinjski dani bioetike* službeno je okončan 10. siječnja 2002. u Rijeci, kada je konstituiran Organizacijski odbor²⁸³

²⁸¹ Prema dokumentu *Lošinjski dani bioetike – Opis i obrazloženje programa* koje je Hrvatsko filozofsko društvo uputilo tadašnjem ministru kulture Antunu Vujiću 5. travnja 2002. Skice dokumenta datiraju od 9. 11. 2001. a dostupne su u arhivi Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

²⁸² Prema dokumentu *Inicijativa za utemeljenje stalne znanstveno-kulturne manifestacije „Lošinjski dani bioetike“* iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku datiran 24. listopada 2001.

te manifestacije. Prethodila mu je *Odluka o utemeljenju „Lošinjskih dana bioetike“* (donesena 6. prosinca 2001.) kojom se prihvatila inicijativa o zajedničkom utemeljenju stalne znanstveno-kulturne manifestacije *Lošinjski dani bioetike*. Tom odlukom su izdvojena dva organizacijska elementa manifestacije: znanstveno-stručni skup koji se sastoji od dva dijela, međunarodnog simpozija o stalnoj temi „Bioetika i nova epoha“ i okruglog stola o aktualnoj temi te drugi dio manifestacije, kulturno-umjetnički popratni programi. Predviđeno je da pokrovitelji manifestacije budu Primorsko-goranska županija i ministarstva RH koja se u svom resursnom djelokrugu susreću s bioetičkom problematikom dok su stalni sponzori trebali biti, a to su kasnije i postali, Grad Mali Lošinj, Primorsko-goranska županija i Ministarstvo znanosti i tehnologije.²⁸⁴ Važno je napomenuti da su hrvatski znanstvenici u to vrijeme bioetiku tumačili kao novu disciplinu za novu epohu. Preciznije, bioetika je definirana kao „nova duhovna disciplina koja sabire ukupnost perspektiva ljudskog opstanka u novoj epohi (pluriperspektivizam) i kao takva je pogodna za uspostavljanje najrazličitijih duhovnih i društvenih interakcija“.²⁸⁵

Tijekom godina koje su uslijedile *Lošinjski dani bioetike* su postali najprepoznatljiviji znak hrvatske bioetičke aktivnosti i temeljni institucionalni okvir njenog daljnjeg razvoja, odnosno vodeći bioetički događaj u Hrvatskoj i regiji.

6.1. Prvi Lošinjski dani bioetike

Prvi *Dani bioetike* kao zasebne manifestacije, održani su u Malom Lošnju od 17. do 19. lipnja 2002. godine. Na međunarodnoj konferenciji *Bioetika i nova epoha* svoje radove je izlagalo pedeset, što hrvatskih, što inozemnih, znanstvenika, dok je okrugli stol sudionike okupio oko teme „Mjesto i uloga etičkih komiteta u bioetičkoj teoriji i praksi“. Odabrana tema bila je posebice aktualna i primamljiva za raspravu koja se temeljila na svakodnevnom

²⁸³ Članovi Odbora *Lošinjskih dana bioetike* 2002. godine bili su: Vladimir Antolivić (Mali Lošinj), Elvio Baccarini (Rijeka), Dragan Balića (Mali Lošinj), Pavo Barišić (Zagreb), Ana Borovečki (Zagreb), Zvonko Bošković (Rijeka), Ivan Cifrić (Zagreb), Aleksandra Frković (Rijeka), Nada Gosić (Rijeka), Marijan Jošt (Križevci), Hrvoje Jurić (Zagreb), Miljenko Kapović (Rijeka), Asim Kurjak (Zagreb), Tonči Matulić (Zagreb), Jagoda Mužić (Mali Lošinj), Vinko Mužić (Mali Lošinj), Luciano Nikolić (Mali Lošinj), Krešimir Pavelić (Zagreb), Ante Pažanin (Zagreb), Snježana Prijić-Samaržija (Rijeka), Iva Rinčić (Rijeka), Ante Selak (Zagreb), Dunja Spišić (Mali Lošinj), Draško Šerman (Zagreb), Marija Šimoković (Rijeka), Sanjin Šolić (Mali Lošinj), Luka Tomašević (Split), Ana Volarić-Mršić (Mali Lošinj/Zagreb), Vidoje Vujić (Rijeka) i Ljiljana Zergollern (Zagreb). Supredsjedatelji Odbora bili su Ante Čović iz Zagreba i Ivan Šegota iz Rijeke. Organizacijski odbor sastoji se od dva pododбора, programsko-stručnog i mjesnog, a njegovo stalno radno tijelo je tajništvo.

²⁸⁴ Prema dokumentu *Odluka o utemeljenju „Lošinjskih dana bioetike“*, iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

²⁸⁵ Prema dokumentu *Inicijativa za utemeljenje stalne znanstveno-kulturne manifestacije „Lošinjski dani bioetike“* iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku od 24. listopada 2001.

iskustvu članova različitih etičkih povjerenstava diljem zemlje, u različitim institucijama, koji su prisustvovali na ovom lošinjskom skupu. U raspravi se namjeravalo obuhvatiti i pitanja strukture etičkih povjerenstava, njihove ciljeve, metode donošenja etičkih odluka te iznijeti iskustva u rješavanju pitanja s kojima se etički odbori u medicinskim ustanovama bave. Svrha odabrane teme bila je izmjena iskustava rada u etičkim povjerenstvima u cilju pružanja pomoći hrvatskim bioetičkim nastojanjima da učine postojeća tijela funkcionalnijima.

U trećem dijelu manifestacije, kulturno-umjetničkom, predstavljene su najnovije bioetičke publikacija, upriličena je kazališna predstava „Lošinjske stilske vježbe“ redatelja Radovana Marčića, u izvedbi kazališta JAK iz Malog Lošinja te je postavljeno nekoliko izložbi: izložba „Glazbena umjetnost na poštanskim markama Republike Hrvatske“ koju je organiziralo Pučko otvoreno učilište Malog Lošinja te izložbe „Lošinjska svečanost glazbe“ u čast poznatijih lošinjskih glazbenika, „Livade i Brajde“ Miljenke Šepić i izložba umjetničkih fotografija „Veselje za zbiljski svijet“ Bare Vinkovića. U glazbenom dijelu programa sudjelovao je „Puhački orkestar Josip Kašman“.

Glavni akteri i začetnici ideje osnivanja *Bioetičkih dana* i protagonisti njenog daljnjeg razvoja, Ante Čović i Ivan Šegota, u uvodnoj riječi *Programske knjižice simpozija Lošinjski dani bioetike* proširili su definiciju bioetike koja je stajala u *Odluci o utemeljenju „Lošinjskih dana bioetike“*. Predstavili su je kao novu duhovnu disciplinu „koja na pretpostavci sveobuhvatne kategorije života sabire ukupnost perspektiva ljudskog opstanka u novoj epohi (pluriperspektivizam), a kao takva pogodna je za uspostavljanje najrazličitijih duhovnih i društvenih interakcija (interdisciplinarni, internacionalni, interkulturalni, interkonfesionalni i drugi odnosi)“.²⁸⁶

Sudionici ovog skupa i njihove teme ukazali su na rastući broj znanstvenika zainteresiranih za bioetiku, više problema, što znanstvenih, što društvenih, što tehničkih, s kojima se bioetika suočava, ali i množenje pristupa kojima se pokušavaju riješiti ti problemi zbog čega hrvatska bioetika, već na samom početku, dobiva obilježje pluriperspektivne discipline. Osim toga, kao i na prethodnom simpoziju (na *10. Danima Frane Petrića*) sudionici simpozija došli su iz različitih europskih zemalja i s drugih kontinenata, Amerike, Azije i Australije, što je skupu dao međunarodni, ali i svjetski ugled. Da je događaj bio od velike važnosti i na državnoj razini potvrdio je dolazak tadašnjeg ministra kulture Republike Hrvatske, Antuna Vujića.

²⁸⁶ Ante Čović, Ivan Šegota, „Uvodna riječ“, u: *Programska knjižica Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić, (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2002., str. 8.

Ove navode potkrjepljuje popis sudionika i tema prvih *Lošinjskih dana bioetike*, simpozija koji je održan u dvije sekcije, a donosimo ih u prilogu (prilog 8.).

Prilog 8. – Sudionici i teme prvih *Lošinjskih dana bioetike*

1. Tonči Matulić, *Bioetika i kazuistika. Kriza kazuistike ili tzv. „infraetike“ unutar bioetike i sekularne moralnosti*
2. Branislav Dastevski, *Bioetički principi - stvarnost, potreba ili filozofija?*
3. Boris Yudin, *Evolucija biomedicinskih istraživanja i njihovi etički propisi*
4. Michael Cheng-Tek Tai, *Istraživanje poučavanja medicinske etike na Tajvanu*
5. R. N. Sharma, *Hitna agenda za bioetiku u suvremenoj civilizaciji*
6. Pavo Barišić, *Oživljavanje etike vrednota*
7. Ante Pažanin, *Bioetika i suvremena praktična filozofija*
8. Mirko Wischanke, *Izazov mogućeg. O odnosu znanstvenog istraživanja i demokratskog odlučivanja*
9. Hrvoje Jurić, *Genetski modificirani organizmi. Okvir za razmatranje teme*
10. Zvonimir Tucak, *Strah i skepsa - elementi u formiranju bioetike*
11. Domagoj Šimić, *Poljoprivreda, biotehnologija i bioetika*
12. Jan Čížek i Vladimir Vodjon, *Pesticidi, hrana i okoliš*
13. Ivica Kamber, *Određenje živog u svjetlu evolucijske epistemologije*
14. Zlatko Ivan Juras, *Ravnoteža biosfere i supstancija*
15. Ivan Cifrić, *Dubinska ekologija Arnea Naessa*
16. Roberto Gonzales, *Bioetika - susreti i sukobi s čovjekom*
17. Stanka Hristova, *Vrijednost djeteta i moralni status ljudskog embrija*
18. Snježana Prijić – Samaržija, *Moralni i zakonski status prava na pobačaj*
19. Luka Tomašević, *Globalno demografsko društvo: pitanja i izazovi*
20. Fahrudin Novalić, *Rat kao najradikalniji oblik rasipanja i razaranja*
21. Krunoslav Pranjić, *Bioetički fraktali u „starim bosanskim tekstovima“*
22. Ante Čović, *Bioetika i problem odgovornosti*
23. Antun Pavelić, *Bioetika i korist*
24. Draško Šerman, *Bioetika i ljudska prava*
25. Anica Jušić, *Etika umiranja: eutanazija ili palijativna skrb*
26. Marija Šimoković, *Odbijanje transfuzije krvi na zahtjev Jehovinih svjedoka i etička pitanja eutanazije*
27. Iva Sorta-Bilajac, *Bioetičko načelo autonomije i prava roditelja da odlučuju o medicinskom tretmanu djece*
28. Bardhly Cipi, *Neka filozofska, pravna i bioetička pitanja o smrti*
29. Ivan Kaltchev, *Eutanazija - dostojanstvena smrt?*
30. Franco Davide Pilotto, *Trajno vegetativno stanje između agresivnog medicinskog postupka i eutanazije*
31. Ana Borovečki, *Kulturne razlike u praksi palijativne skrbi - hrvatsko iskustvo*
32. Barbara De Mori, *Bioetika i pojam osobe: revidiranje iz perspektive ljudskih prava*

33. Roberto Mordacci, *Personalističko tumačenje Kantovog imperativa*
34. Elvio Baccarini, *Zdravstvo i teorija pravednosti*
35. Roberta Sala, *Feministička kritika liberalne bioetike*
36. George J. Agich, *Elementi etike i inovacija u kirurgiji*
37. Vasil Kolev, *Deontološka dužnost dobročinstva/zahvalnosti s obzirom na moralne odnose davatelj/primatelj u transplantaciji organa*
38. Ken R. Daniels, *Etika tajnosti u donatorskoj inseminaciji i uloga stručnjaka*
39. Jovan Marić i Danijela Tiosavljević, *Bioetika u zemljama u tranziciji, posebno u SR Jugoslaviji*
40. Danijela Tiosavljević, *Deklaracija o pravima bolesnika u SR Jugoslaviji*
41. Zvonko Bošković, *Trajno strukovno usavršavanje zdravstvenih djelatnika. Pravne norme o stručnom osposobljavanju zdravstvenih radnika*
42. Silvana Karačić i Marina Titlić, *Etičnost u korištenju analitičkih, kreativnih i praktičnih sposobnosti kod liječnika*
43. Sanja Kupešić, *Bioetika u humanoj reprodukciji*
44. Nina Canki-Klain, *Etički problemi genetskog savjetovanja i informiranja javnosti o genetici*
45. Mirko Krapež, Stjepan Dubac i Damir Kovačić, *Kohlearni implant i etika*
46. Iva Rinčić, *Medicina i ideologija: aktualnost povijesnih pitanja*
47. Miljenko Šestak, *Sumrak vatrenih bogova*
48. Dalibor Lovrić, *Identitet i bioetika*
49. Miljenko Brkić, *Može li Taijiquan postati temom bioetike?*
50. Massimo Reichlin, *Autonomija i pravo na smrt: kantovska pozicija*

U drugom dijelu simpozija, na okruglom stolu na temu „Mjesto i uloga etičkih komiteta u bioetičkoj teoriji i praksi“ dijalog se vodio oko sljedećih tema:

1. Ivan Šegota, „Nacionalni etički komiteti u Europi“
2. Rok Lampe, „Bioetički komiteti u Sloveniji“
3. Aleksandra Frković, „Uloga etičkog povjerenstva u zdravstvenoj ustanovi“
4. Marijan Jošt i Ante Čović, „Kako i zašto je zaustavljen rad Bioetičkog povjerenstva za praćenje genetski modificiranih organizama?“
5. Ljiljana Zergollern, „Razlike u stavovima etičkih komiteta“
6. Ana Volarić-Mršić, „Etičnost etičkih komiteta“
7. Nada Gosić, „Etička edukacija za članove etičkih komiteta“.

Na ovom simpoziju postalo je jasno da je bioetika proširila granice ljudske odgovornosti, ali i da se promijenio subjekt, odnosno nositelj odgovornosti. Stavio se naglasak na činjenicu da različite industrije, vlade, politike, vjerske zajednice, kulturna udruženja i druga tijela, mogu biti i jesu akteri odgovornog ili neodgovornog ponašanja, odluka ili postupaka čije su posljedice nepredvidive, a mogu biti potencijalno ugrožavajuće za život. Svijest o toj opasnosti i strah zbog ugroženosti pogodovali su afirmaciji bioetike kao nužnog faktora i važnog sudionika znanstvenih rasprava koje uvažavajući znanstveno-tehnički napredak i njegove plodove, taj isti stavljaju pod povećalo promatrajući ga iz različitih perspektiva.

6.2. Drugi Lošinjski dani bioetike

Slijedeći prošlogodišnji plan, nagodinu od 16. do 18. lipnja 2003. godine održani su 2. *Lošinjski dani bioetike*. Pored stalnog simpozija *Bioetika i nova epoha*, tema okruglog stola bila je „Bioetika i novinarstvo“. S obzirom na činjenicu da su hrvatski novinari od samih creskih početka bioetike pratili i dokumentirali njen napredak te pomoću medijskih sredstava o tome obavještavali javnost, odabir teme je bio razumljiv, ali i neophodan kako bi ohrabrio mlade hrvatske bioetičare da se što više služe medijima kako bi javno govorili o toj novoj disciplini. Odjek bioetičkih tema u medijima, kao i uloga medija u razvoju bioetike, a posebice u senzibiliziranju i informiranju hrvatske javnosti o bioetici našao je tako mjesto već na drugom bioetičkom znanstvenom skupu. Time se, na neki način, odalo i priznanje hrvatskim novinarima zbog uvjerenja bioetičara da su oni kroz svoju djelatnost doprinijeli recepciji bioetike u hrvatskoj neznatnoj zajednici i istu uključili u bioetičke rasprave što je odgovaralo zamisli da ta rasprava bude pluriperspektivnog karaktera. Pokazalo se, s druge strane, da je bioetička rasprava imala određeni utjecaj na zbivanja u društvu i kulturi, a ne samo znanosti, što je uostalom i bio cilj manifestacije. Tome je svjedočila i izložba „Mediji o bioetici u Hrvatskoj“ koju je organizirala Katedra za društvene znanosti Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci u sklopu kulturno-umjetničkih događanja unutar programa ove manifestacije. Osim toga, u ovom bogatom dijelu programa izvedena je kazališna predstava „Maldobrije Cabaret Lošinj“ u izvedbi kazališta JAK iz Malog Lošinja, a sudionicima simpozija je tom prilikom svoja vrata otvorilo Pučko otvoreno učilište. Sudionici *Lošinjskih dana bioetike* tu su mogli pogledati više izložbi: Umjetničku zbirku Malog Lošinja, Zbirku hrvatskih majstora Andra Vida Mihičića i Zbirku starih majstora Piperata; potom izložbe „Malološinjske marine i vedute kroz povijesne mijene“, „Predromanička, protoromanička i

ranoromanička skulptura na otocima Cresu i Lošinju“, a imali su prilike vidjeti i prahistorijsku figuru Velike majke iz 7. st. pr. K. te poslušati koncert klape „Čikat“ iz Malog Lošinja,

Kao posebnu ambiciju tog drugog bioetičkog skupa na Lošinju Ante Čović je naveo uspostavu odnosa bioetike i filozofije povijesti s ciljem širenja pluriperspektive otvorenosti bioetičkog problemskog područja.²⁸⁷

Naglasak na pluriperpektivnom metodološkom obrascu po kojem su se izlagali, tumačili i suočavali različiti pristupi bioetičkim temama postao je izražajniiji u odnosu na prethodni skup što je bio jasni pokazatelj u kojem se smjeru razvija bioetika u Hrvatskoj. To nije bio jednostavni prijelaz iz jedne faze u drugu već se kroz ove naglaske (pluriperpektivnost i senzibiliziranje javnosti) metodološki i konceptualno formirala nova bioetika.

Kao i prethodne godine simpozij se odvijao u dvije sekcije, a ovaj put su šezdeset i dva autora izlagala svoje radove. Tom prilikom predstavljena je knjiga člana Organizacijskog odbora *Lošinjskih dana bioetike*, Elvija Baccarinija, *Bioetica. Analisi filosofiche liberali* (Trauben, Turin 2002). Na Lošinju su i te godine, kao i one ranije, pristigli gosti iz raznih zemalja što znači da je svijet priznavao trud i plodove hrvatskih bioetičara. Znanstvenici su na ovaj skup došli iz Kanade, Tajvana, Ujedinjenog Kraljevstva, Japana, SAD-a, Italije, Francuske, ali i zemalja Jugoistočne Europe, Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Crne Gore, Makedonije i Rumunjske što će se kasnije pokazati ključnim za širenje i razvoj hrvatskog koncepta bioetike kroz nove projekte.

Širok opseg izlaganih tema ukazao je na bioetički status različitih znanosti, ali i na znanstveni status bioetike, kako je više puta tom prilikom u uvodu naglasio profesor A. Čović. Osim problemima u zdravstvenoj skrbi, ekologiji, poljoprivredi, genetici, biotehnologiji, bioetika se suočila i s poimanjem osobe i života, njegovom kvalitetom, početkom i krajem, više iz filozofske nego medicinske perspektive. „Što je zdravlje?“ (Kenji Hattoti, Japan); „Filozofska istraživanja u tranziciji zdravstvenog sustava“ (Branislav Dastevski, Makedonija); „Etičke teorije života“ (Pavo Barišić, Hrvatska); „Pluralizam i problemi religijske i filozofske fondacije etike u bioetici“ (Tonči Matulić, Hrvatska); „Bioetika kao projekt integrativne vrijednosti“ (Michael George, Kanada); „Bioetika u postmodernim okolnostima“ (Stanka Hristova, Bugarska); „Bioetika i čovjekova budućnost“ (Ana Volarić-Mršić, Hrvatska); „Smrt

²⁸⁷ Usp. Ante Čović, „O Lošinjskim danima bioetike“, u: *Programska knjižica 2. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2003., str. 11.

i umiranje“ (Luka Tomašević, Hrvatska); „Ideja osobe u Nikolaja Berdjajeva“ (Ivica Kamber, Hrvatska), „Bioetika i odrednice *globalne kulture*“ (Christian Byk, Francuska), samo su neke od tema koje su, već na ovim 2. *Lošinjskim danima bioetike* pridonijele širenju perspektiva unutar bioetike i širenju problemskih područja same bioetike, ali i etabliranju ove hrvatske manifestacije u svjetskim krugovima. Osim toga, ovi *Dani bioetike*, borili su se i za djelotvornost bioetičke misli i ideja (preko medija), za ostvarenje dijaloga između bioetike i drugih disciplina i znanosti, a pazilo se i na odjek bioetičkih nastojanja u svijetu i smjer kojim ona ide. Put hrvatske bioetike postao je još jasniji na 3. *Danima* na Lošinju.

6.3. Treći Lošinjski dani bioetike

Bioetika u Hrvatskoj ušla je u dublje pore akademskog i društvenog života do 2004. godine. Osjetljiva na potrebe suvremenog čovjeka i imajući u vidu kulturno-povijesne okolnosti postmoderne koje su je donekle oblikovale, bioetika se u Hrvatskoj nije dala uvjetovati. Dapače, nastavila je prelaziti granice i svaki novi susret na ljekovitom hrvatskom otoku, koji je postao dom hrvatske bioetike, budio je nove interese. Predmet bioetičke refleksije sve više su bile metode i pristupi pojedinim problemima, njen cilj i konkretnost.

Poimanje odgovornosti prema životu, koje je uvijek bilo u žarištu bioetičke refleksije ali i rasprave, postajalo je sve jasnije mada se nositelju odgovornosti ona, s pravom, činila sve teža. Odgovornost se proširila na čitav živi i neživi svijet, na baštinu, tradiciju, očuvanje okoliša, ali i kulturnih dobara. Biocentizam, životinjski svijet, obrazovni i politički sustavi, prehrambene navike, bogatstvo biljnog svijeta, stvaralaštvo, kreativnost, duhovnost, industrijski (ne)uspjeli projekti, teme su koje su otvorile nove horizonte u kojima se mogla vježbati i usavršavati bioetička mudrost unutar stalnog međunarodnog simpozija „Bioetika i nova epoha“ u sklopu 3. *Lošinjskih dana bioetike*, koji su održani od 14. do 16. lipnja 2004. godine.

Zbog biološke raznolikosti u Hrvatskoj, zbog svijesti o njenoj ugroženosti, ali i uvjerenja da se ona pravilnim postupanjem može zaštititi unatoč najezi genetički modificiranih organizama u svijetu, kao i zbog teze da je zaštita ekološkog i biokulturalnog suvereniteta povezana za zaštitom nacionalnog suvereniteta i s biološkim i kulturnim pravima, odabrana tema za okrugli stol te bila je „GMO i biološki suverenitet“. Tim izborom organizatora htjela se privući pozornost na problem gladi, genetički modificirane usjeve, tržišne zahtjeve, politike multinacionalnih kampanji na štetu biološke raznolikosti, ali i na globalizaciju, brži transport, moderne, visoko tehnicizirane uređaje i neekološke, pogubne

navike ljudi, odnosno na sve ono što ugrožava čitavi ekosustav. Odgovornost čovjeka prema prirodi te položaj čovjeka u svijetu, a to je suživot čovjeka s biljkama i životinjama i nezamislivost života bez te raznolikosti i bez prirodnih dobara, nanovo su se pokazali aktualnim bioetičkim temama. Njih su u svojim radovima iznijeli Ante Čović, „Biokulturalni suverenitet i biokulturalna prava“; Ivan Cifrić, „Društveni kontekst ekološkog suvereniteta“; Marijan Jošt, „Negativna iskustva u komercijalnoj primjeni“; Jagoda Munić, „Genetički modificirani usjevi – rješenje problema gladi ili novo kmetstvo“; i Jasenka Topić s temom „Biološka raznolikost u Hrvatskoj – čimbenici ugroženosti i načini zaštite“. Zadatak kojeg su akteri okruglog stola stavili pred okupljene sudionike ali i širu zajednicu bio je osigurati, u okviru svojih mogućnosti i djelatnosti, uvjete koji idu u prilog očuvanja prirodne bioraznolikosti, ali i preživljavanja svih živih vrsta.

Ovom prigodom predstavljena je knjiga Marijana Jošta i Thomasa S. Coxa *Intelektualni izazov tehnologije samouništenja*.²⁸⁸

U kulturno-umjetničkom dijelu programa sudionici skupa posjetili su Dom kulture Malog Lošinja gdje je na ljetnoj pozornici bio upriličen koncert Lidije Bajuk, dok je u hotelu Punta u Velom Lošinju održana kazališna predstava „Lošinjske stilske vježbe“ u izvedbi kazališta JAK iz Malog Lošinja. Bio je organiziran i izlet u Osor i Veli Lošinj.

Kroz stalni simpozij *Bioetika i nova epoha* i kroz okrugle stolove tijekom *Lošinjskih dana bioetike* postalo je jasnije da je ambicija organizatora i sudionika skupa filozofski fundirati bioetiku, unatoč istraživanjima i povezivanjima bioetike sa mnogim znanstvenim specijalizacijama. Primjerice, u oba dijela ovog simpozija došlo je do povezivanja (bio)etike s biologijom (zoologijom, botanikom, ekologijom, etologijom i genetičkim istraživanjima). U samo srce bioetičke rasprave smjestila se ideja *biosa*, života kojeg dijele sva živa bića, ali i pitanja nastanka i razvoja života kojem treba pristupiti interdisciplinarno i holistički, te prije svega filozofski i pluriperspektivno.²⁸⁹

7. Lošinjska reakcija na odredbe hrvatskog Zakona o zaštiti prirode

²⁸⁸ Prema: *Programska knjižica 3. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2004.

²⁸⁹ Zbog velikog broja radova i sudionika koji su osnaživali *Lošinjske dane bioetike* iz godine u godinu, u daljnjem tekstu nećemo navoditi sve učesnike i teme, kao što smo to radili do sada. Cjelovit popis izlagača i sažeci njihovih radova nalaze se u *Programskim knjižicama Lošinjskih dana bioetike*, koje se nalaze u Znanstvenom centru izvrsnosti za integrativnu bioetiku i dijelom na web stranici Hrvatskog filozofskog društva <http://www.hrfd.hr/losinjski-dani-bioetike/>.

Sudionici okruglog stola „GMO i biotički suverenitet“ na 3. *Lošinjskim danima bioetike*, Ivan Cifrić, Ante Čović, Marijan Jošt, te Jagoda Munić iz *Zelene akcije* i Jasenka Topić iz *Botaničkog zavoda*, svjesni štetnosti *Zakona o zaštiti prirode*, koji je Hrvatski sabor donio 25. rujna 2003., u odredbama koje se odnose na ograničenu uporabu GMO-a i na uvođenje GMO-a u okoliš i jednako tako nezadovoljni zbog političke letargičnosti ili nezabrinutosti vlasti zbog negativnih plodova globalizacije za biološki suverenitet, na Lošinju su sastavili *Deklaraciju o biotičkom suverenitetu*. Tim dokumentom spomenuti bioetičari su htjeli pozvati odgovorne na pravno uređenje određenih bioetičkih pitanja i problema koji su od ključne važnosti za očuvanje biotičkog i kulturnog nasljeđa, prirodnog poretka i tijeka života. Pod ta pitanja spadaju: negativne posljedice globalizacije, biokulturalni i ekološki suverenitet, biokulturna prava, GMO proizvodi i usjevi, odnosno njihove negativne strane koje ugrožavaju biološku raznolikost u korist vladajućih politika i trgovačkih interesa, odnosno nanose štetu načelu autohtonosti koje je nepovredivo i vrhovno načelo samoodržanja životne zajednice.

Deklaracija je ponudila „novu konceptualnu podlogu za raspravu o problemu genetički modificiranih organizama i posebice o njihovu puštanju u okoliš, ali i praktične korake u zaštiti prirodnog nasljeđa, koje u predstojećim integracijama u koje Hrvatska ulazi – ne bi smjelo biti žrtvovano“.²⁹⁰ Upućena je hrvatskoj javnosti, državnim tijelima, udrugama civilnog društva, te znanstvenim, kulturnim, vjerskim i drugim institucijama.

U prilogu (prilog 9.) dokument donosimo u cijelosti.

Prilog 9. – Lošinjska deklaracija o biotičkom suverenitetu

III. Lošinjski dani bioetike

14.–16. lipnja 2004.

Mali Lošinj, Hrvatska

LOŠINJSKA DEKLARACIJA O BIOTIČKOM SUVERENITETU

1. Globalizacija

Premda je ideja kozmopolitizma bila razvijena još u staroj Grčkoj i premda je u duhovnoj povijesti Zapada

²⁹⁰ Prema dokumentu *Lošinjska deklaracija o biotičkom suverenitetu* iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku koji je upućen tadašnjem predsjedniku RH Stjepanu Mesiću, predsjedniku Vlade RH Ivi Sanaderu i predsjedniku Hrvatskog sabora Vladimiru Šeksu od strane Organizacijskog odbora *Lošinjskih dana bioetike*.

ljudski duh svoju univerzalnu bit konstantno nastojao opredmetiti i potvrditi u zamislama zajedništva ljudskog roda – globalizacija kao realni povijesni proces nastupila je tek u našem vremenu, i to kao nužna posljedica znanstveno-tehnološkog napretka.

Globalizacijski procesi nepovratno zahvaćaju sva područja života, imaju različite dimenzije i aspekte, te proizvode različite učinke. Globalizacija se ne odvija s onu stranu egzistencijalnih, društvenih i moralnih suprotnosti dosadašnje povijesti kao što su smisao i besmisao, pravda i nepravda, sloboda i porobljenost, istina i manipulacija, dobro i zlo itd., niti se odvija jednom stranom tih suprotnosti, nego su one, naprotiv, postale izrazitim, pa i zaoštrenim obilježjima globalizacijskih procesa. Stoga je bespredmetno svako opredjeljivanje za i protiv globalizacije.

2. Učinci globalizacije na području živog i na području kulture

Područje živog (bios) i područje kulture raznorodne su podloge na kojima se zasniva ljudska individualna i društvena egzistencija. U samoj konstituciji ljudskog bića prisutne su kao podvojenost ljudske naravi i djelatne kao antagonizirajući momenti koji stvaraju produktivnu napetost unutar ljudske egzistencije. Glavni globalizacijski tokovi, koji nisu nošeni vizijom svjetskog ethosa, niti idejom svjetskog društva, nego interesima svjetske trgovine i ambicijama svjetske prevlasti, ugrozili su ta heterogena područja na identičan način, poništavajući raznolikost kao njihovu temeljnu strukturu i bitnu značajku.

3. Biokulturni suverenitet i biokulturna prava

Stoga je nužno područje živog i područje kulture utvrditi kao suverena područja i učiniti ih otpornima prema globalizacijskom niveliranju razlika s heteronomne pozicije trgovačkog interesa i političke prevlasti. Samo iz biotičkog i kulturnog suvereniteta mogu se izvesti biotička i kulturna prava kao suverena prava koja ne podliježu trgovinskim i političkim odnosima i utjecajima. Biokulturna prava odnose se na očuvanje biotičkog i kulturnog nasljeđa, te na zaštitu aktualne konstitucije i egzistencije biotičke i kulturne zajednice.

4. Proširenje ovlasti političkog suvereniteta na prirodu

Suverenitet se izvorno odnosi na državnu vlast i označava njen najviši rang. Tvorac pojma suvereniteta (Jean Bodin) utvrdio je ne samo bitne oznake nego i granice suverene vlasti, a kao glavno njeno ograničenje naveo je „Božje i prirodne zakone“. Četiri stoljeća kasnije politički suveren je došao u mogućnost da prekorači tako zacrtanu granicu i uzurpira ovlasti odlučivanja o promjeni prirodnog poretka života i uvođenju genetički modificiranih organizama u prirodu. Pritom su temeljne biotičke strukture i moći pretvorene u robu (patenti), a priroda je postala elementom trgovinskog sustava i trgovačkih sporazuma. To je ujedno i najniža točka do koje je čovjek pao u svome odnosu prema prirodi, u kojoj je postao „trgovac prirodom“

5. Biotički suverenitet

Pojam biotičkog suvereniteta izražava autohtonost kao vrhovno i nepovredivo načelo samoodržanja životne zajednice. Budući da je čovjek kao član političke zajednice ujedno i jedini odgovorni član biotičke zajednice, na političku vlast prelazi obveza očuvanja biotičke suverenosti. Politička vlast međutim ne može steći ovlasti mijenjanja ili narušavanja autohtone konstitucije životne zajednice.

Autohtonost životne zajednice može biti promijenjena ili narušena nepromišljenim unošenjem alohtonih organizama ili pak svjesnim uvođenjem egzohtonih organizama (GMO), odnosno uništavanjem prirodnog okoliša. Uvođenje egzohtonih organizama izravno je i svjesno negiranje biotičkog suvereniteta. Tome se protive i bioetički razlozi:

- a) nedogledivost posljedica,*
- b) nepovrativost učinaka,*
- c) mogućnost katastrofalnih posljedica.*

6. Povreda biotičke suverenosti – slučaj Hrvatska

Zakon o zaštiti prirode, koji je Hrvatski sabor donio 25. rujna 2003., u odredbama koje se odnose na ograničenu uporabu GMO-a i na uvođenje GMO-a u okoliš, predstavlja zadiranje političke vlasti u suverena prava biotičke zajednice i povredu biotičkog suvereniteta. Čini se da je tim odredbama narušen čak i politički suverenitet, jer su one donesene pod pritiskom međunarodnih centara političke i trgovačke moći. A sama činjenica da su se one našle u Zakonu o zaštiti prirode, kojim se „uređuje sustav zaštite i cjelovitog očuvanja prirode i njenih vrijednosti“ (čl. 1), izraz je političke manipulacije i predstavlja poseban paradoks.

Navedene odredbe svjedoče o dramatičnoj promjeni stava političke vlasti prema prirodi i problemu života uopće, što se prvenstveno očituje u dva elementa:

- u probijanju mentalne barijere koja je u društvenoj svijesti stvorena protiv uvođenja GMO-a u prirodu i u prehranu,*
- u napuštanju bioetičkog pristupa koji je na državnoj razinu bio uspostavljen zaključcima Hrvatskog sabora od 27. studenoga 1998., te odlukom Vlade Republike Hrvatske o osnivanju Bioetičkog povjerenstva za praćenje genetski modificiranih organizama.*

Na temelju izloženog tražimo:

- da se u Zakonu o zaštiti prirode ponište sve odredbe koje se odnose na ograničenu uporabu GMO-a i na puštanje GMO-a u okoliš,*
- da se u odnosu prema prirodi i ukupnoj problematici života primjenjuje bioetički pristup, te da se u tom području ponovno formiraju bioetička povjerenstva u skladu s temeljnim bioetičkim zasadama,*
- da se Hrvatska odupre međunarodnim pritiscima u obrani biotičkog suvereniteta, da pritom potraži saveznike u međunarodnoj zajednici i krugovima civilnog društva, te pokrene inicijativu za uvođenje načela i instituta biotičkog suvereniteta u međunarodnopravni poredak.*

III. Lošinjski dani bioetike

Sudionici okruglog stola

„GMO i biotički suverenitet“

U Malom Lošnju, 16. lipnja 2004

Lošinjska deklaracija o biotičkom suverenitetu nanovo je izazvala raspravu o problemu GMO-a u Hrvatskoj koja je započela još 1998. na Cresu *Apelom za etičku i pravnu regulaciju primjene genetskog inženjerstva u proizvodnji i distribuciji hrane*. Konkretno, njeni autori su naglasili nepredvidivost posljedica korištenja GMO-a te nepovratnost posljedica i učinaka koje mogu biti katastrofalne za život. Sama inicijativa ukazala je na međuznanstvenu i međuinstitucionalnu suradnju koja se ostvarila na području bioetike što je jedan od pokazatelja integracije različitih metoda, pristupa, tema i rješenja koje je moguće istraživati, analizirati i primjenjivati u okvirima bioetike.

8. Značaj „lošinjske“ bioetike

Na svjetskoj razini, već na pragu novog tisućljeća došlo je do znatnih promjena u odnosu na minulo tisućljeće. Potonje se vodilo idejom napretka i korisnosti, a novo je započelo borbu s posljedicama koncepcije znanosti lišene moralnih obzira i etičke refleksije, ali i izgrađivati preventivne mjere što je motiviralo čovječanstvo da brine o rizicima nekontroliranog napretka i da se vodi načelom opreznosti. Bioetika se u tom povijesnom trenutku pokazala kao nova i još uvijek u znanstvenom pogledu nedefinirana disciplina i jedan od znakova novog doba i prijeloma svjetskopovijesnih epoha.²⁹¹

Do prijeloma epoha došlo je zbog prekretnice na kojoj se našao čovjek. On je pokazivao nepovjerenje prema svemu onome što je imalo neku mjerodavnu ulogu u njegovom životu, pokazivao je sumnjičavost i prema znanosti koju je počeo gledati u njenoj ograničenosti. Ono je rezultiralo među ostalim i principom odgovornosti Hansa Jonasa koji je upozoravao na ograničenosti tradicionalne etike, i to zbog antropocentrističkog stava umjesto biocentrističkog, istovremenosti umjesto usmjerenosti na budućnost i tradicionalnog individualističkog pristupa životu umjesto civilizacijskog, globalnog. Nova orijentiranost

²⁹¹ Usp. Ante Čović, „Uvodna riječ“, u: Programska knjižica 10. Dani Frane Petrića, *Bioetika i nova epoha*, str. 25.

pretpostavljala je novu paradigmu znanja, novu mudrost, „planetarnu etiku života“ ili treću znanost za treću epohu. U toj povijesnoj i civilizacijskoj situaciji započela je bioetička epoha.²⁹²

Otpor prema dominaciji znanstveno-tehničke slike svijeta lišene vrijednosti, moralne i etičke refleksije, estetike, doživljaja, intuicije ili iskustva koji bi pomogli percepciji stvarnosti osjetio se i u poslijeratnoj Hrvatskoj. Ranjena država i društvo zbog nemilih su događanja iznova osnažili svoju nadu, odgovornost, svoj integritet, političku neovisnost, svoje običaje, tradiciju, vjeru, osjećaje, domoljublje, dostojanstvo, vrijednosti i kulturu da bi zakoračili u novu budućnost, novo razdoblje u povijesti što se pokazalo plodnim tlom za razvoj nove znanosti, svijesti, novih pokreta, ali i duha. Recepciji i razvoju bioetike u Hrvatskoj pogodovale su društvene i povijesne okolnosti, od poslijeratnog razdoblja i faze obnove života i kulture do perioda integracijske politike te značajnog povijesnog prijelaza jednog u drugo tisućljeće. Ne radi se dakle samo o kalendarskom prijelazu jednog tisućljeća u drugo, nego o intelektualno-duhovnom prijelazu iz stare u novu svijest ili novi način razmišljanja, koji se očitovao u sumnjičavosti prema prirodnoj znanosti koja ne mari za humanističkim vrijednostima. Hrvatska znanstvena zajednica prepoznala je i iskoristila taj trenutak kao *kairos* za razvoj bioetike u Hrvatskoj.

Početni žar znanstvenih i inih krugova za bioetiku koji se otkrio na 7. *Danima Frane Petrića* ostao je plamtjeti i nakon završenog simpozija, postignutih pravnih regulacija i osnivanja prvih bioetičkih povjerenstva na nacionalnoj razini.

Angažman, razmišljanja i bioetički nemiri sudionika skupa *Izazovi bioetike* na Cresu 1998. godine, franjevac i njihovih gostiju na simpoziju *Odgovornost za život* 1999. godine u Baškoj Vodi, ali i sudionika drugih skupova koji su im prethodili i onih koju su slijedili na Lošinju, implicitno su nagovijestili da se u Hrvatskoj u okrilju bioetike počela razvijati nova paradigma znanja koje se ne temelji na informiranosti, registriranju i dokumentiranju novih informacija, nego na formaciji, odgoju, orijentiranju, ravnoteži, na dijalogu s različitim disciplinama, otvorenosti množini perspektiva, konfesija i kultura i osjetljivosti na društveno-politička zbivanja. Creski skup je proširio lepezu bioetičkih pitanja na religiozna pitanja, pitanja ljudskih prava, antropološka pitanja, pitanja temeljnih vrijednosti, okoliša, proizvodnje i distribucije hrane i tako dalje. Na Lošinju, narednih godina, ti su se pojedinačni problemi pokušavali riješiti u dijalogu s drugim znanostima, poštujući njihove metodologije i ciljeve, ali u obzoru zajedničkog cilja, čuvanja života i odgovornosti spram njega.

²⁹² Usp. A. Čović, *Etika i bioetika*, str.117-123.

Pluriperspektivizam, koji tijekom godina postaje jedan od glavnih obilježja bioetike u Hrvatskoj, još se od prvog creskog bioetičkog skupa prihvaća kao metodološki obrazac. Pluriperpektivnost se očitovala i u tematskoj podjeli spomenutog franjevačkog simpozija čime se otkrivao pravac kretanja bioetike u Hrvatskoj. Stoga, pluriperpektivizam bioetike, upravo u Hrvatskoj, dolazi do punog izričaja, i to kao podloga i imperativ bioetičke rasprave, a osim toga pokazao se i kao zajednička karakteristika i dokaz metodološke podudarnosti creskog (filozofskog), s franjevačkim (ekološkim) i lošinjskim (bioetičkim) simpozijima.

Metodološka i predmetna raznolikost koja se očitovala na ovim znanstvenim simpozijima, na sjevernom i južnom Jadranu, koji su okupili neka od najpoznatijih imena iz hrvatske znanosti, i to u razmaku od nekoliko godina, bili su jasan pokazatelj jedne nove bioetike, one koja je ishodište imala upravo u Hrvatskoj. Mada idejna uporišta hrvatska bioetika ima u V. R. Potteru,²⁹³ ona je izgradila svoje posebitosti i značajke koje je čine vidno drugačijom od američke bioetike. Razvoj bioetike u Hrvatskoj, za koji su zaslužni sveučilišni profesori s različitih hrvatskih sveučilišta, I. Šegota, A. Čović, L. Tomašević, I. Cifrić, i drugi koji su im se pridružili, ucrtali su svojim originalnim pristupima, otvorenošću i spremnošću za dijalog, put uspjehu „hrvatske“ bioetike. Upravo su otvorenost na suradnju i interdisciplinarnost, koja je prerasla u pluriperspektivnost, podigli bioetiku na jedan, ne samo kvalitetno veći stadij već i bitno različit u odnosu na prethodne faze.

Treći stadij bioetike koji se očitovao u Hrvatskoj konceptualno je potpuno autonoman u odnosu na prvi stadij bioetike u kojem se ona izjednačavala s novom medicinskom etikom, a u kojem su se liječnici i moralni teolozi hrvati s etičkim dvojama u okviru zdravstvene skrbi. Druga faza bioetike, globalna bioetika, uvelike je proširila svoje područje interesa na brigu za cjelokupni život povezujući dva područja znanosti, prirodno i humanističko i time je otvorila vrata daljnjem razvoju bioetike koji se dogodio „lošinjskom“ bioetikom gdje su se bioetički problemi počeli promatrati u filozofsko-povijesnoj perspektivi imajući u vidu novu civilizacijsku situaciju. Ista ta platforma služi joj i danas kao svjetlo pod kojim se jasnije uočava karakter znanstveno-tehnološke epohe i nastavlja vječna potraga za smislom i istinom.²⁹⁴

Bioetika se dakle upravo u Hrvatskoj metodološki i konceptualno postepeno razvijala i to preko bioetičkih skupova, rasprava i institucija, u sasvim novo pluriperspektivno područje s

²⁹³ Vidi više u H. Jurić, „Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera“, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, str. 77-99.

²⁹⁴ Usp. A. Čović, „Pojmovna razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika, integrativna bioetika“, str. 17-23.

karakterističnom integrativnom metodologijom; pravu intelektualnu inovaciju i zasebnu integrativno-orijentacijsku znanost. Mada joj je V. R. Potter „otac“, zbog čega je integrativna bioetika bliska globalnoj bioetici, s „majčinske“, hrvatske, strane integrativna bioetika je originalni hrvatski projekt koji se rodio na 7. *Danima Frane Petrića*.

Razvoj bioetike koji smo do sada pratili, od njenog nastanka na američkom tlu do njene recepcije na hrvatskom tlu, ukazuje nam da je tijekom godina bioetika prelazila okvir jedne discipline i znanosti da bi postala bogato interdisciplinarno područje. Nadalje, u granicama Hrvatske ona poprima obilježje pluriperspektivnosti što postaje njena bitna odrednica, značajka mnogo veća od interdisciplinarnosti.

Pluriperspektivizam se pokazao, tijekom *Lošinjskih dana bioetike*, ključnim faktorom hrvatske bioetike koja se izdigla iz moralne refleksije o konkretnim (medicinskim) problemima na razinu etičke refleksije čime je našla svoj habitus u filozofiji (povijesti). Tu se bioetika dalje razvijala kroz integriranje različitih pristupa (prirodnih, humanističkih, biomedicinskih i tehničkih znanosti, religijskih shvaćanja, građanskih interesa, kulturnih perspektiva i umjetničkih interpretacija) koji čine podlogu za bioetički diskurs i ostvaruju pogodne uvjete za novu znanost koja je neophodna čovječanstvu koje se našlo u novoj civilizacijskoj situaciji. Osim u integriranju pristupa pluriperspektivizam se očituje i u analizi, tumačenju, rješavanju i razumijevanju bioetičkih pitanja, a cilj pluriperspektivne metodologije bioetike je integriranje znanstvenih, stručnih, umjetničkih, društvenih, religijskih, etičkih i kulturnih perspektiva koje bi omogućile stjecanje znanja koje bi poslužilo kao orijentir u novoj epohi, i to orijentir u daljnjem znanstvenom istraživanju, ali i u donošenju svakodnevnih odluka koje se onda odražavaju i na ljudsko ponašanje i čovjekovu svakodnevnicu.²⁹⁵ Ponašanje koje je orijentirano ili usmjereno po načelima bioetičke mudrosti odgovara potrebama nove društvene situacije i čovjeka koji uronjen u nju traži prostor za prihvaćanje novih spoznaja, za osobna nastojanja i ostvarivanje vlastitih interesa, ali imajući u vidu nešto mnogo veće od njega samoga, život u svim oblicima i u punini.

Bioetika se u geografskom i kulturnom području Hrvatske razvija u orijentacijsku znanost koja ima nesaglediv raspon pitanja jer obuhvaća svu problematiku koja se tiče opstanka života: medicinska pitanja, neljudska bića, razne životne okolnosti, kulturne pokrete, duhovna gibanja, politička zbivanja i ostalo. Ona nije više *džordžaunska* antropocentrična bioetika, nije ni „sustavno proučavanje“ kako ju tumačio W. Reich, kao ni strogi *poterovski* nadzornik znanosti, tehnike i politike, već je orijentacijsko znanje kojim se čovjek vodi i

²⁹⁵ Usp. Nada Gosić, „Uz temu. Bioetika – teme i pristupi“, *Filozofska istraživanja* 122 (2/2011), str. 243-244.

pomaže kada postavlja pitanja: kako upotrijebiti znanje koje ima?; kako se sukladno s novim spoznajama organizirati?; i na koncu, što učiniti sa znanjem?

Koncept bioetike kao faktora integriranja, umrežavanja i orijentiranja za novu bioetičku epohu koji se izrađivao i razvijao na idejama pluriperspektivizma i interdisciplinarnosti tijekom *Lošinjskih dana bioetike*, ali i preko drugih bioetičkih aktivnosti, rođen je upravo na hrvatskom tlu. Projekt integrativne bioetike potom se i predmetno razvijao te geografski rasprostranjivao iz Hrvatske preko susjedne regije, na Jugoistočnu Europu, ali i čitavi svijet. Te dvije zadaće, razvijanje i rasprostranjivanje integrativne bioetike, koje je na sebe preuzeo dio hrvatske znanstvene zajednice bile su veoma zahtjevne i podrazumijevale su dugogodišnji rad, kako samostalni tako i onaj koji se ostvario kroz suradnju sa znanstvenicima iz inozemstva. Upravo ćemo kronologiju tih zbivanja pokušati rekonstruirati u sljedećim poglavljima s naznakom da je bilo brojnih paralelnih zbivanja i da projekt razvijanja i rasprostranjivanja integrativne bioetike još uvijek traje. Do sada je bilo više govora o razvijanju bioetičkog diskursa, rasprava i dijaloga putem simpozija, međutim bioetika se razvijala i na liniji znanstveno-istraživačkih projekata.

Treći dio:

IZGRADNJA I RASPROSTRANJIVANJE

INTEGRATIVNE BIOETIKE

I. ZNANSTVENO-ISTRAŽIVAČKI BIOETIČKI PROJEKTI U RAZDOBLJU OD 1990. DO 2006. GODINE

1. Uvod

Tijekom godina znanstveno-kulturna manifestacija *Lošinjski dani bioetike* poprimila je i utvrdila neke svoje osobitosti, poput kontinuiteta održavanja, brojnosti sudionika, interdisciplinarnosti, respektabilne razine znanstvene rasprave, ali i raznolikosti, bogatstva tema te kulturno-umjetničkih i medijskih zanimljivosti koje su je uvijek vjerno pratile. Ne čudi stoga da se bioetika ukorijenila u hrvatske akademske krugove niti da je integrativna bioetika postala akter novih znanstvenih i društvenih zbivanja, a hrvatski bioetičari inicijatori novih znanstvenih projekata, domaćih i međunarodnih, koji su se objedinjavali u znanstvene programe (*Jugoistočnoeuropska mreža integrativne bioetike; Bioetika – od pluralizma perspektiva do integrativnog znanja*).

Jedan takav projekt pokrenuo se i izvodio pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Njegov nositelj je bio Ante Čović, osnivač i predsjednik Organizacijskog odbora spomenute i najznačajnije bioetičke manifestacije u Hrvatskoj, a projekt je nosio naziv *Bioetika i filozofija*. Međutim, kako ovom projektu, tako i daljnjim znanstvenim programima i projektima kojima se integrativna bioetika afirmirala u Hrvatskoj te rasprostranila po regiji i svijetu prethodili su znanstveni projekti vezani za medicinsku etiku i bioetičku edukaciju u području društvenih znanosti, koji su se prijavljivali na hrvatskim sveučilištima.

2. Riječki projekti

2.1. Projekt Medicinska etika u Hrvata

Na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, na Katedri društvenih znanosti, profesor Ivan Šegota je prijavio 1. siječnja 1990. godine Ministarstvu znanosti, informatike i tehnologije projekt *Medicinska etika u Hrvata* (šifra projekta 6-01-288). Za suradnike na projektu odabrao je Nadu Gosić, Antu Batolića i Haniju Grubišić-Greblo.

Naime, u jeku Domovinskog rata, sastavljen je novi Etički kodeks hrvatskih liječnika što se smatralo prekretnicom u medicinskoj etici u Hrvatskoj. Kodeks je između ostalog išao za tim da poveže tradicionalnu medicinsku etiku s novom medicinskom etikom, ili bioetikom, koja se razvijala u SAD-u. Osim toga, i sestristvo je zahtijevalo svoju profesionalnu etiku i

ozbiljniji pristup novim problemima etičke naravi u medicini i u kliničkoj praksi. Motiviran tim važnim događajem, ali i prethodnim saznanjima do kojih je došao istražujući povijest medicinske etike u svijetu, posebice na američkom kontinentu i u Hrvatskoj te sudjelujući u kreiranju i izvođenju nastave iz medicinske etike na riječkom Medicinskom fakultetu, Ivan Šegota prijavljuje projekt spomenutom Ministarstvu.

Kako je cilj projekta *Medicinska etika u Hrvata* bio „povijesna valorizacija hrvatske medicinske etike i njene europske ukorijenjenosti“, ²⁹⁶ profesor Šegota je zajedno sa svojim suradnicima počeo istraživati povijest tražeći prve liječnike Hrvate koji su doktorirali na temama iz medicinske etike. Istraživanje ga je dovelo do liječnika Josipa Deškovića iz Dalmacije koji je prvu hrvatsku deontološku disertaciju obranio čak 1843. godine u Beču. Daljnja istraživanja unutar projekta rezultirala su s 11 znanstvenih radova, među kojima i priručnikom *Nova medicinska etika (bioetika)*, nešto kasnije uvrštenim u National Reference Center for Bioethics Literature Kennedy Institute of Ethics Georgetown University i u Kongresnu knjižnicu u Washington D. C.-u, što smo već prethodno spomenuli. U rezultate projekta se ubraja i populariziranje nove medicinske etike čemu su doprinijela dva gostovanja u radio emisijama na Trećem programu Hrvatske radiotelevizije. ²⁹⁷

Osim poviješću medicinske etike u okviru projekta su se istraživali i tumačili suvremeni, tada najnoviji etički kodeksi liječnika, veza između profesije sestrinstva i etike, najaktualnije liječničke i sestrinske etičke dileme koje se javljaju u praksi te modeli nastave nove medicinske etike.

U sklopu projekta realizirane su mnoge aktivnosti, poput predavanja na drugim visokim učilištima, odazivi i sudjelovanja na znanstvenim skupovima, primjerice na *Drugoj konferenciji o nastavi iz zdravstvene njege*, znanstvene korespondencije, publikacije znanstvenih radova u stranim časopisima, ²⁹⁸ a zanimljivo je da se već tada razmatrala ideja da se po završetku Domovinskog rata u Dubrovniku održi simpozij o etici što se i ostvarilo, ali suradnjom drugih projekata.

2.2. Projekt Bioetička edukacija u Hrvatskoj

²⁹⁶ Preuzeto s http://www.mzos.hr/svibor/6/01/288/proj_h.htm, 15. lipnja 2015..

²⁹⁷ U emisijama „Ogledi i rasprave“ te „Doba znanosti“. ²⁹⁷ Popis svih radova koji su se objavili tijekom ovog projekta i u okviru projekta nalaze se na službenim stranicama Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, http://www.mzos.hr/svibor/6/01/288/rad_h.htm

²⁹⁸ Primjerice rad Ivana Šegote „New ethical Codex of the Croatian Medical Association“ objavljen je u *International Journal of bioethics* 7 (2/1996), str. 104-107., a rad „Der erste ärliche Kodeks in Kroatien“ u *Ethik in der Medizin* 8 (4/1996), str. 222-225.

Posredstvom iste ustanove, Medicinskog fakulteta u Rijeci, Ivan Šegota je 1996. godine prijavio još jedan projekt– *Bioetička edukacija u Hrvatskoj* (šifra projekta 062014). Profesor Šegota je smatrao da je medicinska etika vrlo važan dio bioetike, a o tome kako se provodi na stranim sveučilištima imao je prilike svjedočiti gostujući na Hastings centru u New Yorku 1993. godine. Ideju o interdisciplinarnom kolegiju „Medicinska etika i deontologija“ profesor Šegota je pokušao realizirati još 1981. godine s kolegom s Katedre Brankom Volarićem. Zbog njegove iznenadne smrti projekt nije bio tada ostvaren. Deset godina kasnije I. Šegota je osmislio kolegij „Hipokratova zakletva danas“, a u međuvremenu je sudjelovao na mnogobrojnim svjetskim kongresima iz bioetike gdje je iskoristio priliku da se upozna s bioetičarima iz cijeloga svijeta i dozna o različitim modelima edukacije nove medicinske etike na sveučilišnoj razini. Isticao je da je upravo zahvaljujući uspostavljenoj znanstvenoj suradnji s kolegama iz inozemstva započeo pisati priručnik *Nova medicinska etika (bioetika)*, a smatrao je da je upravo tim naslovom započeo *riječki model bioetičke edukacije*.²⁹⁹ Bio je to svojevrsni uvod u projekt.

Na temu bioetičke edukacije, točnije, „Bioetička edukacija: sadržaji, metode i modeli“ obranjena je 1999. godine i prva doktorska disertacija iz bioetike doktorandice Nade Gosić pod mentorstvom profesora Ante Čovića, o čemu je bilo prethodno govora. U radu se uspoređivao američki i europski model podučavanja nove medicinske etike, ali i svrha i valorizacija novijih pedagoških modela za što uspješniju bioetičku edukaciju. Istraživanje je urodilo *riječkim modelom bioetičke edukacije*, a rad profesorice Gosić postao je svojevrsni „most“ između dvije bioetičke škole u Hrvatskoj, one zagrebačke (Filozofski fakultet) i one riječke (Medicinski fakultet).³⁰⁰ Tome je doprinijelo i istraživanje odnosa medicine i filozofije koje se provodilo tijekom izrade disertacije.

Projekt je trajao do 2002. godine, a 2001. na njemu se zaposlila znanstvena novakinja Iva Rinčić. *Riječki model bioetičke edukacije* koji se razvio unutar ovog projekta zapravo je bio i najveći plod tog znanstveno-istraživačkog projekta.³⁰¹

²⁹⁹ Usp. Ivan Šegota, „Početak bioetičke edukacije na Medicinskom fakultetu u Rijeci“, *Jahr*, 3 (5/2012), str. 17-22.

³⁰⁰ Iva Rinčić je također nakon magisterija na temu bioetike i odgovornosti u genetici doktorirala na temu o institucionalizaciji bioetike kod profesora A. Čovića 2010. („Teorijska uporišta, postignuća i perspektive bioetičke institucionalizacije u Europskoj uniji“). Doktorske disertacije Ive Rinčić i Nade Gosić, kasnije je objavila izdavačka kuća Pergamena u biblioteci „Bioetika“.

³⁰¹ Popis svih radova objavljenih u okviru projekta *Bioetička edukacija u Hrvatskoj* moguće je pronaći na službenim web stranicama Hrvatske znanstvene bibliografije (CROSBİ) - <https://bib.irb.hr/lista-radova>.

2.3. Projekt Bioetika i društvene znanosti: utemeljenje sociologije bioetike

U arhivi projekata Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH u razdoblju od 2002. do 2006. pod ključnom riječju „bioetika“ pojavljuju se tri znanstveno-istraživačka projekta. Dva prijavljena preko riječkog Medicinskog fakulteta, a jedan preko zagrebačkog Filozofskog fakulteta, od čega su dva u području humanističkih znanosti, a jedan u području društvenih.

Istraživanje bioetike iz perspektive društvenih znanosti (sociologije) vodio je Ivan Šegota unutar projekta *Bioetika i društvene znanosti: utemeljenje sociologije bioetike* (šifra projekta 0062019), koji je trajao od 2002. do 2005. godine. Suradnici na projektu bili su Zvonko Bošković, Ivan Kapović, Morana Brkljačić i Iva Rinčić, a konzultanti Ivan Cifrić, Nada Gosić i Rajmond DeVries. Istraživanje je obuhvatilo sociologiju bioetike, bioetičku edukaciju, bioetiku pred društvenim izazovima, bioetiku na sveučilištima i sličnu tematiku.

Važno je napomenuti da je u okviru ovog projekta pod mentorstvom Ivana Šegote nastala doktorska disertacija „Informirani pristanak u teoriji i praksi“ doktorandice na tom fakultetu Aleksandre Frković te čak četiri magistarska rada: „Bioetika i palijativna medicina: potreba grada Rijeke za hospicijem i palijativnom skrbi“ Morane Brkljačić; „Bioetika i transplantacija organa: utjecaj religijskih uvjerenja na donaciju organa“ Gordane Pelčić; „Utjecaj edukacije iz kliničke bioetike na poimanje distanzacije i ostalih aspekata smrti i umiranja“ Ive Sorte-Bilajac te magistarski rad Ive Rinčić, „Problem bioetičke odgovornosti u genetici – praksa u Hrvatskoj i Europi“, izrađen pod mentorstvom Gorana Gretića i obranjen na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Ovim se ostvarenjima znatno povećala grupa mladih znanstvenika koji su se u svom znanstvenom radu i istraživanju posvetili bioetici, ali i kvaliteta i produktivnost bioetičkih istraživanja.³⁰²

2.4. Projekt Bioetika i politika

U istom razdoblju, 2002. godine, na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci u području humanističkih znanosti projekt je prijavila i Nada Gosić, pod nazivom - *Bioetika i politika* kojeg je odobrilo nadležno Ministarstvo pod šifrom 0062020. Konzultanti na projektu bili su Ivan Šegota i Tonči Matulić, sociolog i moralni teolog, što je već odavalo

³⁰² Cjelokupni popis znanstvenih i stručnih radova koji su objavljeni u okviru ovog projekta moguće je pronaći na web stranici Hrvatske znanstvene bibliografije - <https://bib.irb.hr/lista-radova>

interdisciplinarnost u istraživanju i bioetičku suradnju koja se ostvarivala između različitih institucija i pojedinih znanstvenika.

Bioetika se u okviru ovog projekta dovela u vezu s politikom, državnim tijelima, zakonodavstvom i različitim etičkim povjerenstvima i komisijama. Tijekom trajanja projekta objavljene su dvije knjige Nade Gosić u 2005. godini, *Bioetička edukacija* i *Bioetika in vivo*, obje u nakladnoj kući Pergamena, u nizu biblioteke „Bioetika“. Brojni drugi znanstveni radovi i skupovi³⁰³ koji su održani tijekom trajanja projekta svjedoče o širenju problemskog područja bioetike u Rijeci, gdje se od prvog projekta profesora Šegote iz 1990., do 2005. godine dogodio znatan pomak ili odmak od kliničke bioetike i nove medicinske etike. Osim izgrađivanja što prikladnijih modela za nastavu iz bioetike i proučavanja odnosa bioetike prema društvu i obrnuto, tijekom ovog projekta na metodološkom planu se počela razvijati pluriperspektivnost bioetike (posebice filozofski, teološki i pravni pristupi u bioetičkoj edukaciji) i interdisciplinarni dijalog kojim su se zajedničkim naporima tražila rješenja ključnih i aktualnih političkih, medicinskih i kulturnih pitanja. Projekt je uspješno realiziran i službeno završen 2005. godine.

3. Zagrebački projekt *Bioetika i filozofija*

Bioetika se u Rijeci razvijala na Medicinskom fakultetu u okviru nastave iz medicinske etike i na Katedri društvenih znanosti gdje su se prijavljivali projekti vezani uz medicinsku etiku, kliničku bioetiku, bioetičku edukaciju te oni koji su se bavili odnosom bioetike i društva.

U Zagrebu je bioetika imala sasvim drugačiji put. Ona se fundirala na filozofskim temeljima, a definirala se kao integrativna znanost koja objedinjuje različite pristupe, znanstvene i neznastvene, imajući za cilj otvaranje i širenje duhovnog horizonta u kojem se oblikuje novo znanje, orijentacijsko.

Ovako koncipirana bioetika počiva na pluriperspektivizmu kao integrativnom pluralizmu pristupa prema istini gdje višestrukost pristupa ne ugrožava monizam istine. Takav pristup istini nadilazi onaj koji je vladao u novom vijeku, odnosno novovjekovnoj znanosti koja se temeljila na perspektivnoj jednostranosti. Smjena pristupa istini kao objektu svake znanosti, smjena od monoperspektivnog koncepta istine na pluriperspektivni koncept istine

³⁰³ Detaljan popis svih radova dostupan je web stranici Hrvatske znanstvene bibliografije – http://bib.irb.hr/lista-radova?sif_proj=0062020. Paralelno s projektom odvijali su se i *Dani bioetike* u Rijeci od 2000. godine te popratni okrugli stolovi, o čemu je bilo govora u prethodnom poglavlju.

obilježila je prijelom povijesnih epoha iz one u kojoj je dominirala novovjekovna znanost u onu u kojoj se javila bioetika kao odgovor na novu situaciju u svijetu. Pluriperspektivni pristup istini koji se prakticira kroz integrativnu bioetiku skinuo je s trona znanost koja je u novom vijeku sebi prisvajala sposobnost približavanja istini, umanjujući vrijednost bilo kakvih i kojih izvanznanstvenih područja i pristupa istini. Kako bi rehabilitirao izvanznanstveno područje i njegovu ulogu u tražnju istine Friedrich Kaulbach je napravio distinkciju, kategorijalno razlikovanje, objektne od smisaone istine. Na svoj način rehabilitaciji i vrednovanju neznantstvenih putova prema smisaonoj istini doprinio je i Jürgen Mittelstrass koji je napravio pojmovnu razliku između uporabnog i orijentacijskog znanja koje se u posljednjih nekoliko desetljeća zanemarilo u korist onog uporabnog ili parcijalnog kojemu je cilj ovladavanje društvom i prirodom. Ante Čović se pozvao na ova dva autora, odnosno njihova djela *Philosophie des Perspektivismus* (F. Kaulbach) te *Znanost kao oblik života. Govori o filozofskim orijentacijama u znanosti i na sveučilištu* (J. Mittelstrass) da bi argumentirao mišljenje po kojem je bioetika u mogućnosti preuzeti zanemarenu, a neophodnu, orijentacijsku ulogu znanosti, ali i postati više od toga, sama orijentacijska znanost u novoj epohi koja se zasniva na pluriperspektivnom razumijevanju istine te se služi integrativnom metodologijom.³⁰⁴

Ono što je prethodilo bioetičkim projektima na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu je nastava, kroz koju se bioetika pomalo infiltrirala u *curriculum* studijskih programa, ali i pojedini znanstveni simpoziji. Veći zamah u razvoju bioetike dao je creski skup o izazovima bioetike. Dok se riječka struja tih devedesetih godina prošlog stoljeća više koncentrirala na bioetičku edukaciju i razvijanje nove medicinske etike, čime je pratila svjetske trendove, u Zagrebu, posebice u akademskim krugovima, paralelno su se odvijali tematski raznorodni bioetički skupovi. Mada je prethodno o ovome bilo govora, u ovom kontekstu je važno ponoviti da je riječ o skupovima: *Bioetika – etička iskušenja znanosti i društva* (Ivan Cifrić i Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1997.), *Bioetika*

³⁰⁴ J. Mittelstrass se bavio više proučavanjem suvremenog društva koje je nazivao „tehničkim kulturama“, a ne povijesnom epohom. Zanimljivo je za integrativnu bioetiku i njegovo širenje odgovornosti na budući život koje također može poslužiti kao njeno uporište koje bi se dalo još dodatno istraživati u filozofsko-povijesnoj perspektivi istraživanja europskih korijena bioetike. Osim toga J. Mittelstrass se pozivao na princip odgovornosti H. Jonasa, ali i na C. F. von Weizsäckera i A. Einsteina koji su poticali znanstvenike na odgovornost u istraživanjima koja nerijetko streme pokoravanju ili prisvajanju prirode i prirodnih dobara. Smatrao je da prirodne znanosti stvaraju znanje raspolaganja (ili uporabno) znanje koje omogućuju čovjeku da raspolaze prirodom nasuprot orijentacijskog znanja koje bi mu pomoglo kod orijentiranja u svijetu koje je kroz povijest posredovala upravo priroda. J. Mittelstrass nije izričito govorio o smjeni epoha, ali indirektno je i to govoreći o zamjeni paradigme prirode paradigmom tehnike moderne prirodne znanosti što ugrožava prirodu i budućnost. (Usp. Ante Čović, „Pluralizam i pluriperspektivizam“, *Filozofska istraživanja* 101 (1/2006), str. 7-12.; Jürgen Mittelstrass, „Etika i priroda“, *Filozofska istraživanja* 24 (1/1988), str. 169-186.)

u teoriji i praksi³⁰⁵ (Hrvatskog liječničkog zbora 1998.), *Informed consent in European reality* (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1999.) te *Bioetički aspekti genetskog inženjerstva* (Hrvatska seljačka stranka, 1999.).³⁰⁶

Međutim, unatoč očiglednom interesu i angažmanu nekolicine pojedinaca iz različitih znanstvenih i društvenih institucija ipak Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, nakon creskog skupa, postaje vodeća ustanova na kojoj se razvija novi koncept integrativne bioetike. Profesor s te institucije, Ante Čović, od 1999. godine kao glavni istraživač je vodio realizaciju projekta *Bioetika i filozofija* u potpori Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske kojim su stvorene pretpostavke za znanstveno utemeljenje i razvijanje koncepta integrativne bioetike. Projekt je osim praćenja transformacije bioetike i utvrđivanja njene važnosti za suvremenu znanost i društvo, kao posebni cilj imao i oživljavanje etike kroz odnos bioetike i filozofije te općenito razvoj znanosti na području Hrvatske, a posebice bioetike u Hrvatskoj kako bi stekla prepoznatljivost u svijetu. U prijedlogu projekta A. Čović naglašava da se transformacija bioetike zbila uslijed širenja predmetnog područja bioetike i podizanja razine refleksije, s moralne na etičku, odnosno filozofsku razinu refleksije. Ta se preobrazba dogodila odvajanjem od američkog utilitarizma, pragmatizma, principalizma i analitičkog pristupa u rješavanju moralnih dilema u području medicinske djelatnosti, čime su obilježeni bioetički počeci. Odgovor na pitanje zbog čega je došlo do napuštanja američkih smjernica u suočavanju s moralnim dvojabama u medicinskoj praksi, odnosno što je potaklo znanstvenike da bioetiku grade na novom temelju, na filozofskoj etici, A. Čović je vidio kao svoj istraživački zadatak u okviru prijavljenog projekta. Predviđalo se da će se projekt realizirati unutar šest godina uz financijsku potporu Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

S obzirom na postavljeni cilj, bio je to svojevrsni početak europeizacije bioetike jer se istraživala njena veza, ne više s pragmatičnom i analitičkom američkom filozofijom ili novom

³⁰⁵ Simpozij *Bioetika u teoriji i praksi*, održao se samo tri mjeseca (3. 12. 1998.) nakon creskog simpozija *Izazovi bioetike* na kojem je jedan od sudionika bio Asim Kurjak, liječnik i tadašnji glavni tajnik Hrvatskog liječničkog zbora koji je sudjelovao i na simpoziju *Bioetika, etička iskušenja znanosti i društva* godinu dana ranije. Gostujući na Cresu očito je došao na ideju da napravi skup na istu temu. Tako, osim HLD-a u organizaciju skupa su se uključili i Europski pokret Hrvatske i Hrvatska udruga Rimskog kluba, a s obzirom na veoma kratki rok u kojem je Asim Kurjak uspio organizirati novi simpozij i s obzirom na sudionike koji su se odazvali na konferenciju *Bioetika u teoriji i praksi*, a bili su to isti ljudi koji su sudjelovali na creskom simpoziju ne možemo reći da je ovaj skup bio originalan ili da je na bilo koji način doprinio razvijanju bioetike. Više je zapravo ponovio sadržaje koji su se elaborirali na *Izazovima bioetike*. Primjerice, na oba su skupa sudjelovali K. Pavelić, B. Vrhovac, A. Kurjak, S. Kupešić, M. Rosandić, I. Šegot, N. Skledar, F. Šuran, T. Petković, M. Jošt, N. Gosić i L. Tomašević. Asim Kurjak i Vlatko Silobrić, uredili su istoimeni zbornik radova s tog simpozija, a izdan je 2001. godine te sadrži radove 16 autora od 21, koliko ih je sudjelovalo na tom jednodnevnom simpoziju.

³⁰⁶ Usp. I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 113.

medicinskom etikom, već s mnogo bogatijom i starijom, europsko-kontinentalnom filozofijom. Proces europeizacije bioetike uklapao se u točno definiran cilj projekta *Bioetika i filozofija* mada se u samoj prijavi projekta ne spominje programska natuknica „europeiziranje bioetike“. Po riječima glavnog istraživača na projektu, A. Čovića, cilj je bio „ustanoviti ostvareni stupanj povezanosti i stvoriti teorijske pretpostavke za obostranu produktivnu i produbljenu interakciju bioetike i europsko-kontinentalne filozofske tradicije“.³⁰⁷

Odnos bioetike i filozofije uspostavljao se i dalje istraživao u okviru projekta na više razina, na razini zajedničkih sadržaja, ali i ciljeva bioetike i filozofije koje su težile rasvjetljavanju temeljnih ljudskih, moralnih i znanstvenih pitanja i nedoumica i njihovu rješenju. Svrha istraživanja koje se željelo provesti kroz prijavljeni projekt bila je dvostruka, revitaliziranje filozofske etike i otkrivanje orijentacijskih potencijala bioetike u rješavanju sudbinskih pitanja suvremenog čovjeka što je odgovaralo općem cilju istraživačkog projekta „da na osnovi samorazumijevanja koje je prisutno u bioetičkim raspravama, ali i uz pomoć filozofsko-etičkih kategorija rasvijetli nastanak i dosadašnji razvoj bioetike, njenu narav, te metodološke inovacije koje bioetički pristup unosi u sagledavanje i rješavanje moralnih i općecivilizacijskih pitanja“.³⁰⁸

Projektom *Bioetika i filozofija* namjeravala se istražiti bogata europska filozofska tradicija koja bi poslužila kao uporište i alat u istraživanju porijekla i razvojnih putova bioetike, ali i zbivanja koja su potakli njeno rađanje kao i fenomena koji su je uzdigli na razinu ravnopravnog sudionika u globalnoj znanstvenoj raspravi i interpretaciji postojećih pitanja od egzistencijalne važnosti. Ona se konačno ovim projektom dovela u vezu s filozofijom otrgnuvši se tako iz zagrljaja medicine koja je dugo godina bioetiku prisvajala kao svoju poddisciplinu. Bioetika se u svim svojim razvojnim fazama, od društvenog pokreta do interdisciplinarne znanosti, kao i svi njeni predmetni interesi i pluralistički pristupi tim interesima te njeni utjecaji na društvo i znanost, ovim projektom počinju istraživati u filozofskoj perspektivi. Pošlo se od hipoteze da filozofija bitno doprinosi duhovnoj orijentaciji u novoj globalnoj situaciji određenoj znanstveno-tehničkim napretkom. Ujedno se stoga istraživanjima unutar projekta stremilo preveniranju problema koji očekuju čovječanstvo u budućnosti.

Određena situacijom modernog čovjeka i suvremene civilizacije koja proživljavala preobrazbe uzrokovane znanstveno-tehničkim napretkom bioetika je i sama doživljavala

³⁰⁷ Prema dokumentu *Obrazac za prijavu znanstvenih projekata* (verzija 6.0.02.03.99.), iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

³⁰⁸ Isto, pod točkom 24.1.

kontinuirane konceptualne preobrazbe. Tako su određena zbivanja na europskom kontinentu posljednjih desetljeća stvorila prilike za rađanje potpuno nove bioetike. Bilo je stoga potrebno najprije istražiti uzroke, pa onda i karakteristike, odrednice, svrhu i smjer razvijanja nove bioetike te na koncu i njen značaj za znanost i društvo. Novost se nije očitovala samo u sadržajima koji bi obogatili problemsko područje bioetike nego i u pristupu tim sadržajima i u njenoj ulozi spram modernog čovjeka. Ona se nije nametala kao imperativ već je suptilnije otvarala nove putove promatranja, istraživanja i razumijevanja svijeta te je signalizirala i regulirala sigurnije kretanje u nesigurnom svijetu suvremenog čovjeka.

Odnos koji je A. Čović tada namjeravao izgraditi između bioetike i filozofije, osim što je trebao poslužiti kao uporište za integrativnu bioetiku koja bi bila prikladnija Starom kontinentu, imao je i drugu zadaću, oživjeti etiku koja je pomalo padala u zaborav živeći na staroj slavi. Atraktivnosti bioetike, ali ne one koja je tek inovirala i proširila medicinsku etiku, već bioetike kao novog interdisciplinarnog znanstvenog područja, doprinijela je odrednica integrativnosti te priželjkivani utjecaj koji ona može imati na široki spektar ljudske djelatnosti i kulture.

Kao ključne značajke i ciljeve istraživanja koje je okarakterizirano kao integrativno istraživanje, unutar projekta *Bioetika i filozofija*, A. Čović je naveo sljedeće:

- integrativnost u istraživanju, odnosno istraživanje koje je zamišljeno kao proces kojim se povezuju različita znanstvena područja;
- razvijanje i jačanje interesa za bioetička pitanja;
- poticanje daljnjih bioetičkih i interdisciplinarnih istraživanja kojima bi se razvijali i osvjetljavali specifični hrvatski doprinosi razvoju bioetike u svijetu.³⁰⁹

Istraživački plan je osmišljen, a projekt potom prijavljen nadležnom Ministarstvu u prvoj polovici 1999. godine³¹⁰ koja se pokazala veoma plodnom godinom za bioetiku. Tada se počela izvoditi nastava iz integrativne bioetike na hrvatskim sveučilištima, prvi studenti su počeli pisati poslijediplomske magistarske i doktorske radove iz bioetike, creskim skupom pokrenute su brojne daljnje bioetičke manifestacije, a vidno je porastao i javni interes za bioetičke teme.

O porastu interesa za bioetiku u akademskim krugovima i među studentima svjedoči inicijativa Ante Čovića, predstojnika Katedre za etiku, koji je Vijeću Odsjeka za filozofiju,

³⁰⁹ Usp. *Isto*

³¹⁰ Konačna verzija projekta prijavljena je u Ministarstvo znanosti i tehnologije RH, 3. ožujka 1999.

dekanu i Fakultetskom vijeću Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu predložio osnivanje Centra za bioetiku pri Katedri za etiku. U prijedlogu je kao idejna svrha Centra navedeno „stvaranje dokumentacijsko-istraživačke baze i umrežavanje sa sličnim centrima u zemlji i inozemstvu radi unaprjeđivanja nastavnog procesa i uspostavljanja interdisciplinarne komunikacije“.³¹¹ Fakultetsko vijeće međutim nije prepoznalo aktulnost ove inicijative te ju je otklonilo s birokratskim obrazloženjem.

Unatoč svim pomno navedenim specifičnim ciljevima, glavni cilj projekta, integrativno i multidisciplinarno istraživanje i izgrađivanje odnosa filozofske etike i bioetike, najviše je doprinio suradnji hrvatske bioetičke zajednice sa znanstvenicima iz Njemačke, onima iz ostatka Europe, ali i svijeta. Suradnju je ojačalo istraživanje filozofske ostavštine u Europi, odnosno otkrivanje povijesnih filozofskih i teoloških mislilaca koji su se unutar istraživačkog projekta otkrivali i valorizirali kao preteče integrativne bioetike. Od zapostavljanja u bioetičkoj raspravi tako je spašen Hans Jonas,³¹² filozof koji se priklonio novoj paradigmi znanja i novim pristupima postojećim problemima, odnosno traženju rješenja jer je osim pitanja *što se događa*, postavljao i pitanje *kako riješiti problem*. Njegov princip odgovornosti, odnosno percepcija znanja kao odgovornosti misao je i djelo koje se počelo istraživati u Hrvatskoj upravo unutar ovog bioetičkog projekta, i to od strane mlađih znanstvenika.³¹³

Istraživanje bioetike u filozofskom horizontu bila je prva faza istraživanja u okviru istraživačkog projekta čije je odvijanje zamišljeno u pet tematskih krugova: bioetika u filozofskom horizontu; filozofija u bioetičkom horizontu; metodološki pluriperspektivizam vs.

³¹¹ Citat je preuzet iz dokumenta *Prijedlog za osnivanje Centra za bioetiku pri Katedri za etiku na Odsjeku za filozofiju*, iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku. Prijedlog je podnesen Vijeću Odsjeka 2. rujna 1999.

³¹² I do tada je Jonasova misao bila zapažena, ali u okviru eko-filozofije ili eko-etike kao adekvatna filozofska zabrinutost jer je Jonas, imajući na umu novo doba tehnike i stupanj razvijenosti tehnologije koji određuje sadašnjost i budućnost, uviđao važnost apeliranja na oprez, na opće dobro ili dobro koje odgovara opstanku života što sadašnje izbore čini ključnim za budućnost. Naime u budućnosti ne samo da odzvanja jeka tih odluka nego se tek tada čute posljedice. Zbog te protežnosti od sadašnjeg trenutka do nedogledne budućnosti Jonas je tradicionalnu helenističku i judeokršćansku etiku smatrao nedostatnima pred novim izazovima i životnim stilovima. Isto je s etikama koje u prvi plan stavljaju savjest, namjeru ili recipročnost. Jedina odgovarajuća etika za novo vrijeme za Jonasa je bila etika odgovornosti, ona koja se temelji na brizi i valorizaciji rizika, umjerenosti, na odgovornom i opreznom odabiru i opstanku života u budućnosti. Jonas je preusmjerio zabrinutost s biološkog, političkog i ekonomskog aspekta na ekološki jer je vjerovao da je etika područje u kojem čovjek ne može zanemariti odnose i povezanost koje su *inter* i *nad* ljudske. (usp. Silvana Procacci, „Il pensiero di H. Jonas alla luce dell’eco-filosofia“, *Teologia y ciencias*, Quaerntibus, Año I / n.2, Junio 2013, str. 26-38.).

³¹³ Istraživanju Jonasova djela u okviru ovog projekta posebno se posvetio Hrvoje Jurić koji je zaposlen na projektu *Bioetika i filozofija* 2000. godine kao znanstveni novak s ciljem stjecanja akademskog stupnja magistra znanosti. Jonasovo djelo se kroz istraživački rad u ovom kontekstu pokazalo kao jedno od uporišta za izgradnju koncepta integrativne bioetike i njen daljnji razvoj. H. Jurić je u Jonasu prepoznao utemeljitelja zoetike, ekoetike i drugih ne-anthropocentričnih etika. (Vidi više u: H. Jurić, „Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera“ i H. Jurić, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*)

primijenjena etika; istraživanje preteča bioetičkog pristupa u okviru europsko-kontinentalne filozofije te u društvenim i prirodnim znanostima te na koncu, istraživanje bioetike u Hrvatskoj.

Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske, zastupano po ministrici Mileni Žic Fuchs, prepoznalo je značaj, inovativnost i potencijal predloženog istraživačkog plana unutar prijavljenog projekta pa je s glavnim istraživačem, Antom Čovićem i Filozofskim fakultetom Sveučilišta u Zagrebu (dekan Mirko Gojmerac)³¹⁴ 25. studenog 1999. godine sklopilo ugovor o radu na znanstveno-istraživačkom projektu *Bioetika i filozofija* (šifra projekta 130771). Tim ugovorom je započela realizacija projekta čije se istraživanje trebalo provesti u roku od tri naredne godine, ali s mogućnošću da se ono produži,³¹⁵ što se kasnije i dogodilo. Naime, mjesec dana nakon završetka projekta *Bioetika i filozofija* (25. 11. 2002.), točnije, 24. 12. 2002. podnesena je *Molba za produženje Ugovora o radu na znanstveno-istraživačkom projektu „Bioetika i filozofija“*, Ministarstvu znanosti i tehnologije RH.

3.1. Glavna postignuća projekta Bioetika i filozofija

Glavni istraživač na projektu *Bioetika i filozofija*³¹⁶ bio je dužan podnositi godišnja izvješća Ministarstvu znanosti i tehnologije RH, koje je odobrilo i financijski podržavalo projekt. Upravo nam ta izvješća danas daju najbolji uvid u najvažnije plodove pojedinih aktivnosti unutar projekta i u kronološki slijed kojim se bioetika konceptualno razvijala u integrativnu disciplinu i geografski širila po susjednim zemljama.

Nakon samo godinu dana rada u izvješću koji je podnesen Ministarstvu 16. siječnja 2001., pod stavkom „glavna postignuća“ navode se sljedeći rezultati:

- „Objavljene su 2 knjige, 4 znanstvena članka, 3 stručna članka, te niz recenzija, prikaza i prijevoda iz tematike projekta. Knjige; Ante Čović (ur.), *Izazovi bioetike* (zbornik radova), Pergamena – Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2000.; Ante Čović, *Etika i bioetika*, Pergamena, Zagreb 2002. Znanstveni članci; Ante Čović, „Etika i bioetika“, u: Ante Čović (ur.), *Izazovi bioetike* (zbornik radova), Pergamena –

³¹⁴ Ugovor je sklopljen na temelju članka 63., 66., 67. i 68. Zakona o znanstveno-istraživačkoj djelatnosti te Nacionalnog znanstveno-istraživačkog programa.

³¹⁵ Iz Ugovora o radu znanstveno-istraživačkog projekta „Bioetika i filozofija“ (130771), čl. 8. Iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

³¹⁶ Ugovorom se Ministarstvo znanosti i tehnologije RH obvezalo financijski podupirati projekt s 35 000, 00 kuna svake godine nakon podnesenih izvještaja o radu međutim ta svota je varirala i često nije bila isplaćena što je financijski ograničavalo projekt i dovodilo ga u svojevrstu financijsku neizvjesnost.

Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2000, str. 97-116.; Tomislav Petković, Ante Čović, „Etički manifesti vrhunskih znanstvenika i moralna filozofija“, u: Ante Čović (ur.), *Izazovi bioetike* (zbornik radova), Pergamena – Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2000; Hrvoje Jurić, *Princip očuvanja života i problem odgovornosti*, u: Ante Čović (ur.), *Izazovi bioetike* (zbornik radova), Pergamena – Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2000, str. 141-148.; Hrvoje Jurić, „Filozofijska hermeneutika i praktična filozofija Hans-Georga Gadamera“, u: *Filozofska istraživanja* 79 (4/2000), str. 615-650. Stručni članci: Ante Čović, „Creski bioetički skup i rađanje bioetičkog senzibiliteta“, u: Ante Čović (ur.), *Izazovi bioetike* (zbornik radova), Pergamena – Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2000, str. 7-8. Hrvoje Jurić, „Dolly & Co. – odgovori i pitanja genetskog inženjeringa“, *Quorum* (2/2000), str. 174-185.; Hrvoje Jurić, „Priroda i etika“, u: *Sedra rijeke Une i Una bez sedre (specijalno izdanje časopisa Nauka i razvoj u praksi)*, PKUSK – Društvo Unski smaragdi, Bihać 2000, str. 101-112. Ante Čović i Hrvoje Jurić održali su tijekom 2000. godine 5 izlaganja na znanstvenim skupovima i 2 javna predavanja. Izlaganja na znanstvenim skupovima: Ante Čović, „Kraj novoga vijeka i bioetička epoha“, na 9. međunarodnom filozofskom simpoziju *Dani Frane Petrića* (glavna tema: Filozofija vremena), u organizaciji Hrvatskog filozofskog društva, Cres, 25.-28. lipnja 2000.; Hrvoje Jurić, „Gadamer o odnosu teorije i prakse u filozofiji i medicini“, na filozofskom simpoziju *Europska hermeneutika od Matije Vlačića Ilirika do Hans-Georga Gadamera*, u organizaciji Odjela za filozofiju Matice hrvatske, Zagreb, 11-12. veljače 2000.; Hrvoje Jurić, „Priroda i etika“, na znanstvenom simpoziju *Sedra rijeke Une i Una bez sedre*, u organizaciji ekološkog društva Unski smaragdi, Bihać, 16. svibnja 2000.; Hrvoje Jurić, „Što je to – filozofijska biologija? (Hans Jonas)“, na filozofskom simpoziju *Biologijska objašnjenja u društvenim i humanističkim znanostima*, u organizaciji časopisa *Scopus*, Zagreb, 19-20. listopada 2000.; Hrvoje Jurić, „Gnosticizam i moderni duh. Jonasova interpretacija gnostičkog i modernog nihilizma“, na filozofskom simpoziju *Nietzscheovo nasljeđe*, u organizaciji Odjela za filozofiju Matice hrvatske, Zagreb, 9.-10. studenog 2000. Upriličena su i javna predavanja: Ante Čović, „Bioetika i bioetički senzibilitet“, prigodom predavljanja zbornika *Izazovi bioetike* u sklopu *Dana fakulteta* na Medicinskom fakultetu u Rijeci, 21. prosinca 2000.; Hrvoje Jurić, „O moralnom statusu životinja. Aksiologija i teorija Andreasa Fluryja“, u organizaciji Analitičke sekcije Odjela za filozofiju Matice hrvatske, Zagreb, 15. ožujka 2000. Glavni istraživač bio je mentor pri izradi jedne doktorske

disertacije, koja predstavlja prvu disertaciju iz područja bioetike u Hrvatskoj, te jednog diplomskog rada iz tematike projekta: Nada Gosić, „Bioetička edukacija: sadržaji, metode i modeli“ (doktorska disertacija), 240 str., obranjena 1. prosinca 2000. i diplomskog rada Leona Parabića, „Znanost između dopuštenog i izvedivog“, 27 str., obranjen 12. listopada 2000. Glavni istraživač i znanstveni novak aktivno su sudjelovali u osnivanju i radu Hrvatskog bioetičkog društva. Glavni istraživač je bio član Inicijativnog odbora, a na osnivačkoj skupštini izabran je za člana Upravnog odbora Društva.³¹⁷

U istom izvješću obrazložena je potreba da se poveća broj istraživača na projektu zbog opsega i zahtjevnosti posla tako su se nagodinu radu na projektu pridružili, osim Ante Čovića i Hrvoja Jurića, Nada Gosić s Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Tonči Matulić s Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marijan Jošt s Visokog gospodarskog učilišta u Križevcima te Vladimir Jelkić s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar iz Osijeka. Iz navedenog postaje jasnije kako se ovim projektom pokušalo povezati i ujediniti bioetičare zaposlene na različitim znanstvenim institucijama diljem Hrvatske, ali i njihove pristupe i iskustva u podučavanju i istraživanju bioetičke problematike. Bilo je samo pitanje vremena kada će se roditi ideja da se ti i drugi hrvatski bioetičari pokušaju povezati na institucionalnoj razini s onima iz inozemstva.

Prilikom sastavljanja *Molbe za produženje Ugovora o radu na znanstveno-istraživačkom projektu „Bioetika i filozofija“* sastavljen je i novi izvještaj o rezultatima rada u kojem su navedena postignuća koja su se dogodila u međuvremenu. Broj znanstvenih članaka popeo se na 9, a stručnih na 7 članaka. Glavni istraživač Ante Čović i u to vrijeme znanstveni novak Hrvoje Jurić ukupno su po ovom izvještaju održali 18 izlaganja na znanstvenim skupovima i 7 javnih predavanja. Isti su sudjelovali u utemeljenju, odnosno organizaciji tri znanstvena skupa uz temu projekta (okrugli stol „Nastava etike u srednjim školama“; *10. dani Frane Petrića i I. Lošinjski dani bioetike*). Obranjen je još jedan diplomski rad iz bioetike (Marija Šimoković, „Bioetički aspekti kloniranja“, 12. rujna 2001.). Osim toga A. Čović i H. Jurić su gostovali na brojnim javnim tribinama te radijskim i televizijskim znanstveno-obrazovnim emisijama s ciljem populariziranja bioetike u hrvatskom društvu.³¹⁸

³¹⁷ Prema *Završnom izvješću o rezultatima rada temeljem javnog poziva na projektu 130771 ugovorenom (1999 - 11-25)*, str. 1-2. Objavljeno na web stranicama: <http://krk.mzt.hr/svibor2000/izvjesce.asp?f=true>. Isto se nalazi u dokumentacijskoj arhivi Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

³¹⁸ Hrvoje Jurić je u to vrijeme bio urednik i voditelj znanstveno-obrazovne emisije „Dvogleđ – Etika, bioetika“ na 1. Programu Hrvatske televizije.

Ovim je bila završena prva faza istraživanja, ali svi ciljevi nisu bili ostvareni jer su prošle samo tri godine, a u početku se tražilo odobrenje projekta u trajanju od šest godina. Da bi se realizirali svi zacrtani specifični ciljevi projekta³¹⁹ spomenutom *Molbom* koja je bila upućena istom Ministarstvu tražilo se produženje trajanja projekta koji bi predstavljao nastavak započetog znanstvenog istraživanja i njegovo dovršenje. Ministarstvo znanosti i tehnologije RH, zastupano po ministru Gvozdanu Flegi sklopilo je novi Ugovor o radu na znanstveno-istraživačkom projektu *Bioetika i filozofija* (šifra projekta 0130471) 1. 3. 2003., s Filozofskim fakultetom u Zagrebu i glavnim istraživačem Antom Čovićem. Drugi dio istraživanja koji se vodio pod istim nazivom „Bioetika i filozofija“, ali pod novom šifrom, završen je nakon tri godine i projekt je zaključen 31. 5. 2006.

Unatoč slaboj i gotovo simboličnoj financijskoj potpori s hrvatske strane, rezultati rada na projektu nadmašili su sva očekivanja i u prijavi projekta formalno zadane ciljeve. Na projektu su zaposlene znanstvene novakinje Barbara Stamenković i Ivana Zagorac, objavljeni su brojni znanstveni i stručni radovi, osnovani su institucionalni punktovi za razvoj bioetike, održane su brojne bioetičke manifestacije, a hrvatska znanost obogaćena je inovativnim konceptom integrativne bioetike čime će hrvatska bioetika zauzeti vodeći položaj i ulogu u globalnom bioetičkom diskursu.

Od objavljenih knjiga, te znanstvenih i stručnih članaka u sklopu rada na projektu izdvojit ćemo one radove koji su imali zasnivajuću ulogu u razvijanju koncepta integrativne bioetike i znatan utjecaj na daljnji tijek bioetičke rasprave:

1. Ante Čović, *Etika i bioetika – razmišljanja na pragu bioetičke epohe*, Pergamena, Zagreb 2004.;
2. *Bioethik und kulturelle Pluralität: Die südosteuropäische Perspektive*, Ante Čović, Thomas Sören Hoffmann (ur.), Sankt Augustin, Verlag Academia 2005 (zbornik);
3. Ante Čović, *Bioethik unter den Bedingungen des Postkommunismus – Fallbeispiel Kroatien - Bioethik und kulturelle Pluralität: Die südosteuropäische Perspektive*, Ante Čović, Thomas Sören Hoffmann (ur.), Sankt Augustin, Verlag Academia 2005. str. 148-172.

³¹⁹ Kao specifični ciljevi u prijavi projekta navedeni su: razvijanje interesa kategorijalne osposobljenosti u filozofskoj etici da se uključi u rješavanje konkretnih moralnih i civilizacijskih dilema; razvijanje interesa i kategorijalne osposobljenosti u bioetičkim krugovima za dublje i sustavnije promišljanje problema kojima se bioetika bavi; stvaranje pretpostavki i poticanje bioetičkih i interdisciplinarnih istraživanja u Hrvatskoj kako bi se u sklopu europske i svjetske bioetike stekla prepoznatljivost prema svojim originalnim doprinosima. (Iz *Obrasca za prijavu znanstvenoistraživačkih projekata*, točka 18.5 *Očekivani rezultati* (24. 12. 2002.). Iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku).

4. Ante Čović, „Pluralizam i pluriperspektivizam“, *Filozofska istraživanja* 101 (1/2006) str. 7-12.;
5. Hrvoje Jurić, „Utopija – anti-utopija – post-utopija – utopija. Uz Jonasovu kritiku marksističkog utopizma“, *Filozofska istraživanja* 91 (4/2003), str. 1141-1156. (članak, znanstveni);
6. Hrvoje Jurić, „Utopie – Anti-Utopie – Post-Utopie – Utopie. Zu Jonas' Kritik des marxistischen Utopismus“, *Synthesis philosophica* 35-36, 1-2 (2003), str. 207-225. (članak, znanstveni);
7. Ante Čović, „‘Filozofska istraživanja’ kao projekt integrativnog mišljenja“, *Filozofska istraživanja* 101 (1/2006), str. 3-6. (programski uvodnik);
8. Hrvoje Jurić, „Multi-, pluri-, inter-, trans-, u bioetici i oko nje“, *H-alter* (2005); (pregledni rad, stručni);
9. Hrvoje Jurić, „Bioetika na djelu“, *Arhe. II* (4/2005), str. 303-307. (pregledni rad, stručni).

Tome treba pribrojiti redovito objavljivanje programskih knjižica manifestacija *Lošinjskih dana bioetike* (ur. Hrvoje Jurić) te konferencija *Bioetičkog foruma za jugoistočnu Europu* (ur. Ante Čović i Thomas Sören Hoffmann), koje su održavane u tom razdoblju. Ove prateće publikacije sadrže dragocjene podatke o sadržaju i tijeku bioetičke rasprave.

U ovom razdoblju stvorena je i programska poveznica između nakladničkog projekta Hrvatskog filozofskog društva *Filozofska istraživanja* i projekta razvijanja integrativne bioetike, u kojem je Hrvatsko filozofsko društvo imalo inicijalnu ulogu. Poveznica se sastoji u ideji integrativnog mišljenja. Projekt *Filozofskih istraživanja* se gradio na načelima otvorenosti prema različitim orijentacijama, idejama, tradicijama, suvremenom svijetu, iskustvu živog svijeta i načelima integrativnosti kao nastojanja da se razlike ne poništavaju već da se dovode u dijalog. U tom duhu projekt *Filozofskih istraživanja* je radio na integraciji znanstvenih i kulturnih područja ljudskog djelovanja, a ne samo na interdisciplinarnosti preko brojnih svojih suradnika.³²⁰

Provedena znanstvena istraživanja na projektu *Bioetika i filozofija* rezultirala su, osim navedenim znanstvenim i stručnim radovima, pomno elaboriranim konceptom integrativne bioetike koji se i metodološki odredio s posebnim naglaskom na filozofsko-povijesnoj perspektivi, a iskristalizirala se također ideja europeiziranja bioetike kao i potreba za

³²⁰ Usp. Željko Pavić, „Ideje umjesto ideologija. O projektu *Filozofska istraživanja*“, *Studia lexicographica*, god. 4, br. 2 (7), 2012., str. 76-123.

uspostavljanjem unutareuropskog bioetičkog dijaloga. Taj je dijalog doista i započeo zahvaljujući uspostavljenoj suradnji projekta *Bioetika i filozofija* i istraživačkog projekta *Nutzenkultur versus Normenkultur: Zu den intrakulturellen Differenzen in der westlichen Bioethik* u potpori DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft) pod voditeljstvom profesora Waltera Schweidlera s Ruhrskog sveučilišta u Bochumu. Ključni suradnik na ovom projektu bio je profesor Thomas Sören Hoffmann. U sklopu suradnje ovih projekata zajednički je organizirana međunarodna konferencija *Bioethik in Süd- und Südosteuropa. Chancen einer integrativen ethischen Reflexion vor dem Hintergrund intrakultureller Differenzen in Europa* (*Bioetika u južnoj i jugoistočnoj Europi. Izgledi za integrativnu etičku refleksiju na podlozi intrakulturalnih razlika u Europi*) na Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku, od 1. do 3. listopada 2004. godine.

II. MEĐUNARODNI BIOETIČKI DIJALOZI I POČETAK ŠIRE MEĐUNARODNE SURADNJE

1. Uvod

Konferencija u Dubrovniku bila je prvi bioetički međunarodni skup usredotočen na područje jugoistočne Europe i na mogućnosti integriranja međusobno različitih etičkih refleksija koje potječu ili su određene kulturalnim razlikama u širem prostoru srednje, južne i istočne Europe.³²¹ Ova konferencija postala je svojevrsna odskočna daska za zamašni projekt razvijanja i institucionaliziranja bioetičke suradnje u području jugoistočne Europe, koji zapravo nije bio predviđen u izvornoj zamisli konferencije, a koji će iz nje proizići i odigrati važnu ulogu u razvijanju i rasprostranjivanju koncepta integrativne bioetike.

Znanstveni skup u Dubrovniku je privukao veliki broj znanstvenika iz zemalja jugoistočne Europe što je pogodovalo realizaciji cilja koji su organizatori konferencije jasno definirali. Željeli su uspostaviti bioetički dijalog i suradnju u bioetičkim istraživanjima na području jugoistočne Europe te istodobno uspostaviti zajednički okvir bioetičke rasprave za zemlje južne i središnje Europe, kao i Europe u cjelini.³²² Programski je konferencija bila usmjerena prema integrativnoj etičkoj refleksiji na podlozi intrakulturalnih razlika u Europi.

2. Dubrovački bioetički skup – bioetika na hrvatskom jugu

Inicijativa za održavanje konferencije u Dubrovniku potekla je od Waltera Schweidlera sa Sveučilišta u Bochumu, voditelja projekta *Nutzenkultur versus Normenkultur. Zu den intrakulturellen Differenzen in westlichen Bioethik* (Utilitarna kultura vs. normativna kultura: Intrakulturalne razlike u zapadnjačkoj bioetici) koji se izvodio unutar šire istraživačke skupine i projekta *Kulturübergreifende Bioethik. Voraussetzungen, Chancen, Probleme*, te suradnika na projektu Thomasa Sörena Hoffmanna. Konferencija je prvobitno bila zamišljena kao jednokratni skup o bioetici u jugoistočnoj Europi. Plan i koncepcija znanstvenog skupa promijenili su se nakon što se na poziv odazvao profesor Ante Čović te se svojim projektom *Bioetika i filozofija* uključio i u samo organiziranje skupa.

³²¹ Usp. Ante Čović, Walter Schweidler, „Welcome message from Conference directors“, u: *Programmhelf, 4. Südosteuropäisches Bioethik- Forum. Integrative Bioethik und Pluriperepektivismus*, Ante Čović, Hrvoje Jurić, Klaus Thomall (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2008., str. 14-15.

³²² Usp. Hrvoje Jurić, „4. Lošinjski dani bioetike i 1. Bioetički forum za jugoistočnu Europu“, *Filozofska istraživanja* 99 (4/2005), str. 979- 981.

Upravo se u okviru projekta *Bioetika i filozofija* počeo razvijati novi pristup bioetici, novo shvaćanje njene uloge i oblikovati novi bioetički imperativ, europeizacija bioetike. Pod programskom oznakom „europeizacija bioetike“ krio se zadatak razvijanja bioetičkih poticaja i vizija na podlozi europsko-kontinentalne filozofske tradicije.³²³ Europa je uostalom bila zahvalan teritorij za recepciju ideje integrativne bioetike zbog svojih kulturnih, etničkih, političkih, nacionalnih, religioznih i drugih razlika koje se očituju između pojedinih europskih država, a nisu bile dovoljno uvažene u kontekstu bioetike. Ta je raznolikost posebice izražena u jugoistočnom dijelu Europe, gdje je pogodovala prihvatanju metodološkog obrasca pluriperspektivnosti, na kojem se zasniva integrativna bioetika.

Namjera organizatora skupa bila je prezentirati radove bioetičara iz postkomunističkih zemalja u Europi, proširiti njihovu dostupnost, unaprijediti kontakte između najvažnijih predstavnika bioetike u zemljama u jugoistočno-europskoj regiji te uspostaviti stručne i dijaloške relacije prema srednjoeuropskim zemljama i onima u Europskoj uniji, s naglaskom na sociokulturnim čimbenicima i njihovim utjecajima na bioetičke rasprave i s osvrtom na pravnu tradiciju i dominantne modele društva i državnosti koji u nekoj mjeri određuju bioetički diskurs. Smatralo se da se jedino uvidom u ove povijesne, političke, kulturne i religiozne faktore, mogu odrediti bolji izgledi za vođenje integrativnog bioetičkog diskursa u regiji. Od samog početka organizatori skupa su imali namjeru razviti trajnu mrežu za razmjenu podataka, održavanje znanstvenog dijaloga i koordinaciju istraživanja na problemskom području bioetike.³²⁴

Do tada su u Hrvatskoj održana tri međunarodna bioetička simpozija u sklopu *Lošinjskih dana bioetike*, odnosno bioetika je u Hrvatskoj već pronašla svoje mjesto i ulogu, kako u društvu tako i u znanosti. Međutim, tijekom trodnevnog skupa u Dubrovniku *Bioetika u južnoj i jugoistočnoj Europi. Izgledi za integrativnu etičku refleksiju na podlozi intrakulturnih razlika u Europi* došlo je do uspostave bioetičke suradnje koja je omogućila da se uspostavi ozbiljniji dijalog između država u srednjem, južnom i istočnom dijelu Europe.

Konferencija kao i promocija održane su uz financijsku potporu Zaklade Alexander von Humboldt, Zaklade Hermann und Marianne Straniak, Ruhrskog sveučilišta u Bochumu i Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH. Nakon nekoliko preinaka broj aktivnih

³²³ Iz dokumenta *Prijedlog za prezentaciju - „Predsjednik države kao bioetička institucija“* iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

³²⁴ Prema dokumentu *Koncepcija skupa* iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

sudionika se zaokružio na 22, a dolazili su iz 12 država južne, istočne i srednje Europe³²⁵ te Hrvatske. Simpozij je bio podijeljen u dva programska dijela, izlaganja i radionice.

Nakon uvodnih riječi direktora konferencije, profesora A. Čovića i W. Schweidlera, te Ivice Martinovića, koji je kao predsjednik Hrvatskog filozofskog društva pojasnio ulogu i doprinos Društva u organizaciji konferencije kao i namjeru daljnje suradnje,³²⁶ uslijedio je niz predavanja o temeljnim pitanjima koji se tiču bioetičkih problema koji su pogađali različite europske države, njihovu znanost, kulturu, ali i svakodnevnicu. Tematizirana su temeljna pitanja bioetike, kao što su pojam osobe i ljudskog dostojanstva, problem svjetonazorske neutralnosti države, razlika normativnog i utilitarnog načina mišljenja i oni problemi koji su proizlazili iz različitih društvenih i političkih stanja u pojedinim zemljama, a spadala su u područje bioetike.³²⁷ Izlaganja su se prezentirala na njemačkom i engleskom jeziku. Neki od sudionika dubrovačkog skupa već su bili stalni gosti *Lošinjskih dana bioetike* što govori o razvijenosti bioetičke rasprave u Hrvatskoj koja je na ovom skupu ušla u širu međunarodnu interakciju.

Prvog dana simpozija, svoje radove je izlagalo devet sudionika u dva programska dijela: *Grundfragen der Bioethik unter besonderer Berücksichtigung des europäischen bioethischen Diskurses / Fundamental Questions of Bioethics with Special Regard to the European State of Debate* te *Bioethik und der Begriff des Menschen / Bioethics and the Concept of Man*.

Drugog dana, 2. listopada, skup je bio podijeljen na jedan set predavanja i dvije radionice. U teorijskom dijelu pod zajedničkim nazivom *Spezielle Hintergründe der Bioethik-Diskussion in Süd und Südosteuropa / Special Backgrounds of the Debate on Bioethics in South and Southeast Europe* sudjelovala su tri izlagača, a dvije radionice su se izvodile na temelju deset izlaganja. Posljednjeg dana dubrovačke konferencije organizatori skupa A. Čović i W. Schweidler, koji su skup i otvorili, iznijeli su perspektive i plan umrežavanja bioetike u Jugoistočnoj Europi. A. Čović je bioetiku označio kao „integrativnu orijentacijsku znanost“ te na samom početku velikog međunarodnog projekta bioetičke suradnje ponudio prvu zaokruženu definiciju integrativne bioetike: „Bioetika je pluriperspektivno područje u kojem se u interakciji raznorodnih perspektiva stvaraju uporišta i mjerila za orijentiranje u

³²⁵ Preciznije, sudionici su dolazili iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Njemačke, Grčke, Italije, Hrvatske, Makedonije, Austrije, Rumunjske, Slovenije, Srbije i Crne Gore.

³²⁶ Tom prilikom je pročitano pismo koje je skupu uputio Nikola Skledar, tadašnji predsjednik Hrvatskog bioetičkog društva koji je bio spriječen doći u Dubrovnik.

³²⁷ Prema dokumentu *Priopćenje za javnost* (Ante Čović i Walter Schweidler, 5. listopada 2004.), iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

pitanjima koja se odnose na život ili na uvjete njegova očuvanja.³²⁸ Takva definicija otvorila je mnoga pitanja i postavila brojne zadatke. Neizbježno je bilo provoditi daljnja istraživanja koja su se i ostvarila kroz nadolazeće projekte, posebice kroz projekt „Zasnivanje integrativne bioetike“ o kojem će biti govora u sljedećem poglavlju.

Uloga integrativne bioetike, odnosno njen zadatak je učvršćivanje orijentacijske uloge bioetike u globalnoj situaciji, a ne samo medicinskoj, koja je obilježena i uvjetovana znanstveno-tehničkim napretkom u novoj epohi. Etička refleksija u integrativnoj bioetici koja je zamijenila moralnu refleksiju ukazala je na novu fazu u razvoju bioetiku, a definiranje te etičke refleksije kao filozofsko-povijene obilježilo je njen daljnji razvojni put, odnosno njenu europeizaciju.³²⁹ Kada se govori o „bioetici u Europi“ razlikuju se dvije razine problemskog područja: konstitucionalna na kojoj se bioetika definira i metodološki određuje, na kojoj se istražuje njena uloga u različitim sferama života i njeno mjesto u znanosti te predmetna razina na kojoj se razmatra najširi spektar bioetičkih tema u europskim okvirima. Upravo je na ovoj posljednjoj razini bilo potrebno uzeti u obzir različite tradicije pojedinih zemalja i njihov utjecaj na bioetički diskurs.³³⁰ To je bio povod organiziranja znanstvenog skupa u Dubrovniku, ali i razlog osnivanja manifestacija koje su uslijedile nakon njega. Osim toga, spomenuti skup se pokazao i kao prilika da se jasnije predstavi koncept integrativne bioetike, ojača njena orijentacija uloga i da se osmisle strateški potezi povezivanja i udruživanja država u regiji u smjeru europeizacije bioetike.

Kako je konferencija okupila ugledne bioetičare iz regije svi referati su odisali zanimljivošću i aktualnošću što su pokazale žustre rasprave koje su se vodile i u neformalnim uvjetima nakon odslušanij predavanja. U raspravi koja je vođena po završetku skupa sudionici su „jednodušno došli do zaključka da bioetički dijalog koji je uspostavljen ovom konferencijom treba svakako nastaviti i dati mu čvršće institucionalne forme“.³³¹ Pod tim se konkretno mislilo na dugoročni projekt stvaranja Centra za europsku suradnju u području bioetike s posebnim težištem na jugoistočnoj Europi koji je predviđao više posebnih

³²⁸ Ante Čović, „Bioethik unter den Bedingungen des Postkommunismus – Fallbeispiel Kroatien“, u: *Bioethik und kulturelle Pluralität. Die südosteuropäische Perspektive*, Ante Čović, Thomas Sören Hoffmann (ur.), Academia Verlag, Sankt Augustin 2005., str. 150–151. Izlaganje pod naslovom „Bioetika u uvjetima postkomunizma – slučaj Hrvatska“ objavljeno je i na hrvatskom jeziku u: *Arhe* (5-6/2006.), str. 355-372.

³²⁹ Usp. Ante Čović, „Bioetika u južnoj i jugoistočnoj Europi. Izgledi za integrativnu etičku refleksiju na podlozi intrakulturalnih razlika u Europi. Pozdravna riječ na otvaranju konferencije“, *Jahr* 2 (3/2011), str. 18-19.

³³⁰ Prema dokumentu *Koncepcija skupa* (autori Ante Čović, Thomas S. Hoffmann i Walter Schweidler) iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

³³¹ Iz *Izveštaja* za zakladu Alexander von Humboldt-Stiftung, iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

institucija: stalne manifestacije, istraživačke mreže, referalni centar za bioetiku s bibliotekom i studijski centar za integrativnu bioetiku.

Zbog ključne uloge dubrovačkog skupa u razvijanju međunarodne bioetičke suradnje i rasprostranjivanja koncepta integrativne bioetike program skupa u cijelosti donosimo u prilogu (prilog 10.).

Prilog 10. – Program konferencije u Dubrovniku

1. listopada 2004:
Begrüßung der Teilnehmer und Eröffnung der Konferenz – Welcome and opening of the Conference (prof. dr. ANTE ČOVIĆ, <i>Zagreb</i> / prof. dr. WALTER SCHWEIDLER, <i>Bochum</i>)
GRUNDFRAGEN DER BIOETHIK UNTER BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DES EUROPÄISCHEN BIOETHISCHEN DISKURSES / FUNDAMENTAL QUESTIONS OF BIOETHICS WITH SPECIAL REGARD TO THE EUROPEAN STATE OF DEBATE
Bioethik vor dem Anspruch der weltanschaulichen Neutralität des Staates (prof. dr. GERHARD LUF, <i>Wien</i>)
Bioethik unter Metaphysikverdacht (prof. dr. GÜNTHER PÖLTNER, <i>Wien</i>)
Die Idee kulturiübergreifender Grundwerte und Menschenrechte: ein Paradoxon? (prof. dr. EDGAR MORSCHER, <i>Salzburg</i>)
Bioethik und Öffentlichkeit (prof. dr. THOMAS SÖREN HOFFMANN, <i>Bochum</i>)
BIOETHIK UND DER BEGRIFF DES MENSCHEN / BIOETHICS AND THE CONCEPT OF MAN
Leben im Horizont der Ethik (prof. dr. PAVO BARIŠIĆ, <i>Zagreb</i>)
Hans Jonas und die Möglichkeit einer diaphorischen Ethik der Natur (prof. dr. BORUT OŠLAJ, <i>Ljubljana</i>)
Philosophische Ethik und der Begriff des Menschen (prof. dr. THEODOROS PENOLIDIS, <i>Thessaloniki</i>)
The Human Nature in Sciences, Ethics, Law, and Bioethics (prof. dr. EUGENIO LECALDANO, <i>Rom</i>)
The Concept of Person Between Bioethics and Biolaw (prof. dr. LAURA PALAZZANI, <i>Rom</i>)
2. listopada 2004.
SPEZIELLE HINTERGRÜNDE DER BIOETHIK-DISKUSSION IN SÜD UND SÜDOSTEUROPA / SPECIAL BACKGROUNDS OF THE DEBATE ON BIOETHICS IN SOUTH AND SOUTHEAST EUROPE
„Cultura laica“ and „cultura cattolica“ as Different Backgrounds in the Italian Debate on Bioethics (prof. dr. MAURIZIO MORI, <i>Mailand</i>)
Bioethik unter den Bedingungen des Postkommunismus – Fallbeispiel Kroatien (prof. dr. ANTE ČOVIĆ, <i>Zagreb</i>)
Bioethik unter den Bedingungen des Postkommunismus – Fallbeispiel Bulgarien (prof. dr. CHRISTO TODOROV, <i>Sofia</i>)

Uslijedile su istog dana i dvije radionice na temu *Fallbeispiele und praktische Optionen/ Regional Issues and practical Options:*

1. radionica
Bioethik und Ökologie in Kroatien (prof. dr. IVAN CIFRIĆ, <i>Zagreb</i>)
Wer ist eine Person? Zum Dialog naturwissenschaftlicher, lebensweltlicher und religionsphilosophischer Ansichten unter besonderer Berücksichtigung Rumäniens (prof. dr. REGINE KATHER, <i>Freiburg/ Bukarest</i>)
Zur Situation der Bioethik in Bulgarien. Politologische Aspekte (dr. EMIL MINTCHEV, (<i>Sofia/Bonn</i>))
The Problems of Ethics and Bioethics in Bulgarin (prof. dr. VALENTINA KANEVA, <i>Sofia</i>)
Bioethik und Verantwortungsethik (prof. dr. SULEJMAN BOSTO, <i>Sarajevo</i>)

2. radionica
Urgent Issues of Bioethics in Croatia (prof. dr. TONČI MATULIĆ, <i>Zagreb</i>)
Bioethics Education in Croatia (prof. dr. NADA GOSIĆ, <i>Rijeka</i>)
The Greek Debate on Cloning (prof. dr. FILIMON PEONIDIS, <i>Thessaloniki</i>)
Bioethics in Macedonia (prof. dr. KIRIL TEMKOV, <i>Skopje</i>)
Bioethics in Albania in a Legal Medicine View (prof. dr. BARDHYL CIPI, <i>Tirana</i>)

3. listopad 2004. – Perspektiven und Auswertung / Perspectives and Final Discussion
PLANUNG EINES BIOETHIK-NETZWERKES FÜR SÜDOSTEUROPA / PLANNING OF A BIOETHICAL NETWORK IN SOUTHEAST EUROPE
Normkultur versus Nutzenkultur: Zur rechtlich-politischen Schlüsselstellung der Bioethik (prof. dr. WALTER SCHWEIDLER, <i>Bochum</i>)
Gesamtdiskussion, Ausblick und Schluß / General discussion, perspectives and conclusion (prof. dr. WALTER SCHWEIDLER / prof. dr. ANTE ČOVIĆ)

3. Geopolitičke prednosti zemalja u jugoistočnoj Europi za recepciju i razvoj integrativne bioetike

Na dubrovačkom skupu, kao i na prethodnim lošinjskim, na vidjelo je izašla raznolikost i inovativnost bioetike kao nove znanstvene discipline i posebnog senzibiliteta, ali i znakovitost bioetike koja je proizišla iz novog duha i svijesti koji su postali svojevrsni „okidači“ novog razdoblja u ljudskoj povijesti. Novu povijesnu epohu obilježava promjena u

poimanju znanja, od znanja koje se percipiralo kao moć do znanja kao odgovornosti, te nova duhovna situacija koju obilježava ideja, ali i proces velikog znanstveno-tehničkog napretka.³³² U tom horizontu bioetika se ujedno doživljava kao rezultat i kao znak novog vremena.

Kako do zasnivanja nove epohe unutar ljudske povijesti dolazi uslijed većih društvenih promjena na koje upućuju znakovi koje je potrebno čitati u pravom ključu, potrebno se osvrnuti na zbivanja na prostorima jugoistočne Europe koja su bila znakovita za razvoj integrativne bioetike. Prijelom epoha očitovao se na društvenom i političkom planu i na postkomunističkim prostorima i to od devedesetih godina naovamo. Jedno novo i bitno drugačije vrijeme osjetilo se ponajprije u državama koje su proživljavale „postkomunistički kaos“.³³³ U ovom radu polazimo upravo od tvrdnje da nije zanemariv utjecaj povijesnih, političkih i društvenih događaja koji su uznemirili duhove i mijenjali granice pojedinih država u jugoistočnoj europskoj regiji na širenje bioetike diljem novonastalih nacionalnih prostora, i to one bioetike koja nije shvaćena samo kao nova disciplina nego i kao orijentacijsko znanje. Upravo je orijentacija bila potrebna stanovništvu u državama koje su prolazile tranzicijsko razdoblje, ljudima koji su tražili nova uporišta i ciljeve u životu i koji su se trebali prilagoditi ili oduprijeti negativnim svjetskim trendovima. Integriranje iskustava, znanja i kultura na jednoj ozbiljnijoj razini nije se moglo spontano odvijati pogotovo ne u državama koje su trpjele posljedice traumatičnih iskustava i masovnih stradanja nego samo na sustavan, institucionaliziran i promišljen način. Unutar zajedničkog znanstvenog programa, temeljenog na suradnji bioetičara iz Njemačke i onih iz jugoistočne Europe, započelo je istraživanje novih uporišta na podlozi interkulturalnih i intrakulturalnih razlika te traženje nove orijentacije u interakciji različitih perspektiva, kulturnih, nacionalnih, znanstvenih, vjerskih i inih.

Naime, jugoistočni dio Europe multikulturalan je i multireligijski, a politički gledano većina zemalja regije prošla je u prethodnom razdoblju proces postkomunističke preobrazbe što je pogodovalo recepciji i implementaciji novih ideja poput bioetike, odnosno integrativne bioetike. Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Rumunjska, Bugarska, Srbija, Crna Gora, Makedonija i Albanija preživjele su znatne socijalno-političke transformacije i dramatične, ponegdje i pogibeljne, izlaske iz komunističkih režima, međusobna razdvajanja i osamostaljivanja, što je sve ostavilo traga na društvenoj, nacionalnoj i osobnoj razini, ali i na stanju u znanosti i kulturi. U tom smislu *intra-* i *inter-* kulturalne razlike i minula politička zbivanja, ali i bogata povijest filozofije u ovom području Europe pokazali su se plodnom

³³² Usp. Marija Selak, *Ljudska priroda i nova epoha*, Naklada Breza, Zagreb 2013., str. 153-187.

³³³ Usp. A. Čović, „Bioethik unter den Bedingungen des Postkommunismus – Fallbeispiel Kroatien“, str. 21.

podlogom za razvoj etičke refleksije koja se na području Hrvatske počela konceptualno razvijati u sasvim novom smjeru u odnosu na prethodno poimanje bioetike, u smjeru integrativne bioetike.

Važno je pritom napomenuti da se koncept integrativne bioetike rodio u hrvatskom geografskom i kulturnom prostoru i da je do danas Hrvatska ostala raskrižje na kojem se susreću zemlje iz regije i šireg europskog područja ostvarujući dijalog, rasprave i suradnju što omogućuje daljnji razvoj i rasprostranjivanje integrativne bioetike.

III. POSTIGNUĆA U SKLOPU BIOETIČKE SURADNJE U PODRUČJU JUŽNE, JUGOISTOČNE I SREDNJE EUROPE

1. Cjeloviti program *Jugoistočnoeuropska mreža integrativne bioetike*

Prije detaljnijeg prikaza i valorizacije postignuća koja su ostvarena u sklopu bioetičke suradnje u području južne, jugoistočne i srednje Europe nakon dubrovačkog skupa u sklopu programa *Jugoistočnoeuropska mreža integrativne bioetike* važno se osvrnuti i ispitati odjek koji je dubrovački skup imao u javnosti i tko je zaslužan za širi društveni učinak simpozija.

Godinu dana nakon skupa u Dubrovniku izdan je zbornik radova *Bioethik und kulturelle Pluralität / Bioethics and Cultural Plurality. Die südosteuropäische Perspektive / The Southeast European Perspective* kojeg su uredili Ante Čović i Thomas Sören Hoffmann, u izdanju Academie Verlag, Sant Augustin.³³⁴ Zbornik je podijeljen u tri dijela:

- temeljna pitanja bioetike s posebnim osvrtom na debatu u Europi;
- bioetika i pojam čovjeka;
- bioetička rasprava u južnoj i jugoistočnoj Europi: pozadine i regionalna sporna pitanja.³³⁵

Sve do danas ovaj zbornik predstavlja bogati izvor informacija o recepciji bioetike u pojedinim državama jugoistočne Europe na početku novog tisućljeća. Naime, autori objavljenih radova su pisali o mjestu i ulozi bioetike u svojim državama što je tada predstavljalo najaktualniji izvor informacija o bioetičkim zbivanjima. Isti taj zbornik i današnjim čitateljima daje jasan i jedinstven uvid u ondašnje državno-političke i znanstveno-kulturne događaje koji su pogodovali recepciji bioetike u jugoistočnoj europskoj regiji. Sabarni i objavljeni radovi poslužili su tada kao čvrt poticaj unaprjeđivanja započetog bioetičkog dijaloga, a danas mogu poslužiti kao primjer nečemu takvom. Tako primjerice rad Regine Kather prikazuje stanje u Rumunjskoj koja je obilježena pravoslavljem i jakom materijalističkom tendencijom u vremenu komunizma. Christo Todorov daje prikaz bioetičke

³³⁴Bioetički skupovi koji su uslijedili nakon ovog dubrovačkog, a riječ je o *Bioetičkim forumima za jugoistočnu Europu*, rezultirali su istoimenim zbornicima radova i svi su objavljeni pri istoj ovoj izdavačkoj kući, Academia Verlag.

³³⁵Usp. *Bioethik und kulturelle Pluralität / Bioethics and Cultural Plurality. Die südosteuropäische Perspektive / The Southeast European Perspective*, Ante Čović, Thomas Sören Hoffmann (ur.), Academia Verlag, Sant Augustin, 2005 i Vladimir Jelkić, *Bioetički orijentiri za novu epohu*, Pergamena, Zagreb 2014., str. 165-175.

rasprave u Bugarskoj od pada komunizma nadalje, a Valentina Kaneva uvid u proces institucionalizacije bioetičke edukacije u istoj zemlji ističući utjecaj koji je bioetika izvršila na određene političke procese, moralne stavove i religijska vjerovanja. Situaciju u Makedoniji iznio je Kiril Temkov koji je tom prilikom govorio i pisao o Pavlu Vuku-Pavloviću koji je bioetiku kao filozofsku ideju donio u Makedoniju što je utjecalo na ekološke pokrete u toj zemlji i početak nastave iz bioetike. Bardhyl Cipi predstavio je stanje u Albaniji s obzirom na bioetiku, posebice edukaciju, a Ante Čović se osvrnuo na stanje u Hrvatskoj. Tom prilikom A. Čović je analizirao utjecaj postkomunističkih procesa na bioetičku situaciju, bioetičku racionalnost, senzibilitet i institucionaliziranje. Ujedno je iznio kratki povijesni presjek razvoja bioetike u Hrvatskoj, od creskog do dubrovačkog skupa. Važnija bioetička pitanja koja izranjaju iz hrvatske zbilje predstavio je i Tonči Matulić tom prigodom. Autor je izdvojio nekoliko nedostataka odnosno problema koji usporavaju razvoj bioetike. To su bili: manjak širokog akademskog priznanja bioetike i bioetičkih institucija; nedostatak ustanovljenog obrazovnog postupka za bioetičke profesionalce; nedostatak specijaliziranog bioetičkog časopisa; javno nerazumijevanje uzrokovano nedostatkom sustavne suradnje između novinara i stručnjaka i zamršen status bioetičkog zakonodavstva. Ivan Cifrić i Nada Gosić su predstavili odnos bioetike i ekologije u Hrvatskoj, odnosno bioetičku edukaciju.³³⁶

Na uspjeh dubrovačke konferencije osvrnuli su se brojni mediji³³⁷ u Hrvatskoj i regiji, među kojima se ističe izvješće u znanstvenoj emisiji „Res publika: Trenutak spoznaje“ 2. programa HRT-a te izvješće u emisiji „Drag mi je Platon – emisija o znanosti“ na 1. programu HRT-a. O skupu su opširno pisali *Dubrovački vjesnik* i *Glas Koncila*, a o njemu se moglo slušati na brojnim radio stanicama. Naknadno je veći broj znanstvenih i kulturnih časopisa u Hrvatskoj objavio iscrpna izvješća i osvrte na konferenciju.³³⁸

Ono što su mediji prenosili, a što su dubrovački skup i spomenuti zbornik isticali je uvjerenje da nema bioetike koja nije povezana s posebnim kulturnim, pravnim i religijskim okvirom, tradicijom i povijesnim iskustvom ljudi i prostora u kojoj se bioetika razvija. Upravo te formirajuće pozadine do dubrovačkog skupa nisu bile uzete u obzir u bioetičkom diskursu, a od tada su postale veliki znanstveni, društveni i kulturni izazov. Drugim riječima, intrakulturalne razlike u kojima se na dubrovačkom skupu tražila podloga za razvoj

³³⁶ Vidjeti više u: Vladimir Jelkić, *Bioetički orijentiri za novu epohu*. Ovdje su navedeni samo neki primjeri dok su svi izlagani radovi dostupni u spomenutom zborniku radova.

³³⁷ Preko medija skup se intenzivno najavljuje i to od rujna na 2. Programu Hrvatskog radija (emisija *Prsten*), pa preko *Slobodne Dalmacije*, emisija „Glas Hrvatske“ i „Duhovni izazovi“ te najviše preko *Radija Dubrovnik*.

³³⁸ Prema dokumentu *Izveštaj* sastavljenom za zakladu Alexander von Humboldt-Stiftung, iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

integrativne etičke refleksije pokazale su se čvrstim temeljem za razvoj europske integrativne bioetike koja razmatra široki krug problema različitog ranga koji se fokusiraju na kategoriju života i koja povezuje različite pristupe i perspektive u jedinstveni duhovni horizont.

Nakon skupa, započeta suradnja i ideje koje su iz nje proizašle zahtijevale su institucionalizaciju i strategiju daljnjeg razvijanja i rasprostranjivanja integrativne bioetike. Do toga su došli sami sudionici skupa u Dubrovniku, znanstvenici različitih profila, filozofi, sociolozi, teolozi i liječnici, koji su u završnoj raspravi došli do zaključka kako je potrebno izgraditi bioetičku mrežu „kao nužnu pretpostavku za uspješnu suradnju bioetičara u regiji, ali i za njihovo uključivanje u europsku bioetičku raspravu“.³³⁹ Tu zadaću preuzela je na sebe njemačka strana dok je ona hrvatska preuzela ulogu koordinatora suradnje. Ovi zadaci zahtijevali su program po kojem bi se provodile određene aktivnosti imajući u vidu ciljeve suradnje: razvijanje bioetičkog dijaloga; izgrađivanje istraživačko-dokumentacijske infrastrukture; zajedničko projektiranje obrazovnih programa te stvaranje čvrstih institucionalnih oblika za dugoročnu suradnju.³⁴⁰ Polazeći od navedenih zadataka odnosno ciljeva međunarodne bioetičke suradnje iskristalizirali su se, a potom i realizirali ključni projekti i faktori razvijanja i rasprostranjivanja integrativne bioetike:

- kulturni i znanstveni program *Südosteuropäisches Netzwerk Integrative Bioethik* (u daljnjem tekstu, Jugoistočnoeuropska mreža integrativne bioetike);
- manifestacija *Bioetički forum za jugoistočnu Europu* koja je prvi put održana na Malom Lošinj 2005. godine, a nastavila se odvijati jednom godišnje pridonoseći sustavnosti projekta;
- poslijediplomski tečaj *Međunarodna ljetna škola integrativne bioetike* koja je započela 4. rujna 2006;
- *Referalni centar za bioetiku u jugoistočnoj Europi* sa sjedištem u Zagrebu osnovan 2006. godine kao najznačajniji rezultat suradnje na institucionalnoj razini.

U zapaženije rezultate međunarodne bioetičke suradnje spada i osnivanje Bioetičkog društva u Bosni i Hercegovini, ali i Srbiji, a važno je napomenuti da su se svim ovim manifestacijama, projektima, programu, školi i drugome, pridružila s vremenom sva veća

³³⁹ Prema dokumentu *Međunarodna konferencija o bioetici u Dubrovniku* (u potpisu Lidiya Gajski), iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

³⁴⁰ Prema izvještaju *Manifestacija IV. Bioetički forum za jugoistočnu Europu – Opis i obrazloženje programa* upućenom Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa RH iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

hrvatska sveučilišta, zagrebačko, splitsko, riječko i osječko. Suradnja se ostvarila i razvijala sa znanstvenicima iz Bochuma, Bonna, Eichstätt, Beča, Bologne, Ljubljane, Tuzle, Sarajeva, Beograda, Novog Sada, Skopja, Sofije, Tirane i Krete.

Prvi rezultat međunarodne bioetičke suradnje, ostvarene u Dubrovniku i potvrda njene uspješnosti i relevantnosti za razvoj i rasprostranjivanje koncepta integrativne bioetike je znanstveno-kulturni program *Jugoistočnoeuropska mreža integrativne bioetike* kojem su ciljevi bili:³⁴¹

- razvijanje i institucionaliziranje znanstvenog dijaloga u obliku stalne manifestacije koja bi poslužila kao svojevrsni produžetak dubrovačke konferencije;
- razvijanje i institucionaliziranje znanstveno-nastavnih programa kroz projekt obrazovnog centra;
- izrađivanje znanstveno-istraživačke infrastrukture koja bi išla u prilog izgrađivanju, implementaciji i verifikaciji pokrenutih projekata i koncepta integrativne bioetike kroz Referalni centar s bibliotekom.

Program *Jugoistočnoeuropska mreža integrativne bioetik* je obuhvaćao razne aktivnosti, nastavne programe, stalne konferencije te istraživačke i izdavačke djelatnosti. To je, očekivano, zahtijevalo velike financijske izdatke što je ojačalo znanstvenu suradnju među državama uključenima u program i predstavljalo je svojevrsno jamstvo konceptu integrativne bioetike koji se izgrađivao i verificirao unutar programa.³⁴² Financijskim sredstvima, i još važnije, idejama, planovima i zadacima koji su se radali unutar ovog programa, upravljao je Konzorcij. Osim dva spomenuta inicijatora bioetičke suradnje u Europi, Ante Čovića i Waltera Schweidlera, u programu su aktivno sudjelovali brojni drugi znanstvenici i stručnjaci koji su u istraživački projekt, koji je samo uži dio ovog programa, uključili svoje matične ustanove, odnosno sveučilišta. Već na samom početku u istraživanje se uključilo još devet sveučilišta: Münchensko, Ljubljansko, riječko, sarajevsko, beogradsko, Sveučilište u Novom Sadu, potom Sveučilište Sveti Kliment Ohridski iz Sofije, te ona u Skopju i Tirani. Svi oni

³⁴¹ Neke od zamisli ovog programa odnosile su se na Centar za europsku suradnju u području bioetike koji se u to vrijeme predviđao osnovati u Malom Lošnju.

³⁴² Financijska pomoć tijekom trajanja programa od 2004. do 2011. za sve aktivnosti u okviru programa, stizala je zahvaljujući programu „Akademska obnova jugoistočne Europe“ i financijskim doprinosima raznih zaklada, sveučilišta, programa i tako dalje. U početku je financijska potpora stigla iz zaklada *Alexander von Humboldt* te *Hermann und Marianne Straniak*, a kasnije su realizaciju program financirali *Volkswagen-Stiftung* s prilogom od 150.000 eura te *Deutsche Akademische Austauschdienst (DAAD)* fondovima iz „Pakta za stabilnost“ što je dio posebnog političkog programa Europske unije za jugoistočnu Europu.

zajedno činili su Konzorcij koji je vodio i upravljao programom, a u ostvarivanju planova Konzorcija i vođenju projekata koji su nastajali unutar programa pomagalo je Hrvatsko filozofsko društvo.

Brojni su planovi i ciljevi unutar tog programa međunarodne suradnje u području bioetike realizirani. Dovoljno je spomenuti postignuti znanstveni dijalog i rasprave oko bioetičkih tema, brojne konferencije međunarodnog i interdisciplinarnog karaktera, poslijediplomske tečajeve dodatne edukacije u bioetici, nastavne i znanstveno-nastavne programe koji su se provodili u okvirima doktorskih studija i novoosnovanih kolegija iz bioetike na raznim sveučilištima u jugoistočnoj Europi.³⁴³

Unatoč svim pojedinačnim³⁴⁴ i suradničkim zalaganjima u obliku planova, nacрта i programa, obično je institucionaliziranje ono što nudi zaštitu nekom projektu te omogućuje lakši i brži razvoj ciljeva koji se žele ostvariti. Projekt integrativne bioetike zahtijevao je upravo jedan takav okvir i podršku.

Nakon što je u nekoliko verzija osmišljen dugoročni projekt stvaranja institucionalnog okvira i programa, po kojem bi se uspostavljena bioetička suradnja među zemljama jugoistočne,³⁴⁵ ali i središnje Europe³⁴⁶ nastavila razvijati (misli se na Centar za europsku bioetiku i projekt istraživačke mreže), definirane su i izoštrene neke daljnje konkretne smjernice koje su se oblikovale u zasebne projekte. Njihov je cilj bio doprinijeti rasprostranjivanju integrativne bioetike po Europi i svijetu te ojačati proces europeizacije bioetike, njene implementacije i verifikacije.

Konkretni pojedinačni projekti bili su:

- osnivanje stalne manifestacije (*Bioetički forum za jugoistočnu Europu*);
- institucionaliziranje bioetike (*Referalni centar za bioetiku u jugoistočnoj Europi*);

³⁴³ Podaci iz dokumenta *Elaborat institucionalnog izgrađivanja Referalnog centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi. Kontekst, realizacija i projekcija*, iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativni bioetiku.

³⁴⁴ Detaljan popis svih aktivnih bioetičara iz zemalja jugoistočne Europe koji sudjeluju na projektu *Zasnivanje integrativne bioetike* može se pronaći u: Iva Rinčić, Amir Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 123-125. Iz Albanije se od početka ističe Bardhyl Cipi s Medicinskog fakulteta; iz BiH, Velimir Valjan, Sulejman Bosto, Pavo Filipović, Mile Babić, Dževad Hodžić s filozofskih, odnosno teoloških fakulteta, iz Bugarske Valentina Kenava sa Sveučilišta sv. Kliment Ohridski kao i Christo Todorov sa Sveučilišta New Bulgarian, iz Makedonije Dejan Donev i Kiril Temkov sa Sveučilišta Sv. Ćiril i Metod, iz Rumunjske Tudor Avrigeanu i Teodora Manea, iz Srbije Željko Kaluđerović, Sandra Radenović i Karel Turza s Medicinskog fakulteta, iz Slovenije Borut Ošljaj i Luka Omladič, a iz Grčke George Charalambous, Dimitris Doulakis i Stavroula Tsinorema sa Sveučilišta u Kreti.

³⁴⁵ Geografski, jugoistočnu Europu čine: Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Slovenija, Crna Gora, Srbija, Makedonija, Albanija, Bugarska, Rumunjska i Moldavija.

³⁴⁶ U geografski prostor središnje Europe spadaju sjeveroistočna Italija, Njemačka, Austrija, Mađarska, Poljska, Švicarska, Češka i Slovačka.

- projekt obrazovnog centra (*Centri izvrsnosti*).

Svaki pojedinačni projekt potrebno je zasebno analizirati, a prvi od njih je u vidu stalne manifestacije zaživio za manje od godinu dana na sjevernom Jadranu, u Malom Lošinj, već afirmiranom središtu bioetičkog života.³⁴⁷

2. Stalna manifestacija *Bioetički forum za jugoistočnu Europu*

*Bioetički forum za jugoistočnu Europu*³⁴⁸ stalna je manifestacija u sklopu međunarodnog projekta i mreže integrativne bioetike, odnosno institucionalni okvir za uspostavljanje i sustavno razvijanje bioetičke suradnje. Zamišljen je još u vrijeme održavanja dubrovačke konferencije kao stalna manifestacija koja bi se nadovezivala na *Lošinjske dane bioetike*, a odvijala bi se u dvije tematske cjeline: temeljna pitanja bioetike s posebnim osvrtom na europsku bioetičku debatu i konkretne teme u specifičnom kontekstu pojedinih država u jugoistočnoj Europi.³⁴⁹

Tematski, *Bioetički forum* bio je podijeljen na tri dijela:

- principijelni;
- problemski;
- institucionalni.

Navedeni dijelovi su bili integrirani, prožimali su se dijeleći isti zadatak i cilj – doprinijeti suradnji između bioetičara, i to onoj suradnji koja bi pospješivala znanstveni, nastavni i stručni razvoj integrativne bioetike.

Manifestacija je trebala nastaviti započeti bioetički dijalog u jugoistočnoj Europi, a njen glavni cilj bila je izgradnja zajedničkog okvira bioetičke rasprave sa zemljama južne i srednje Europe, s tim da sama bioetika u jugoistočnoj Europi predstavlja predmet istraživanja

³⁴⁷ U Malom Lošinj se neposredno nakon dubrovačkog bioetičkog skupa planirao osnovati Centar za europsku suradnju u području bioetike s posebnim težištem na jugoistočnoj Europi. Sudbina takvog jednog centra bila je ipak nešto drugačija, o čemu će biti govora u narednim poglavljima.

³⁴⁸ U daljnjem tekstu *Bioetički forum* ili samo *Forum*.

³⁴⁹ Prema dokumentu *Inicijativa za stvaranje Centra za europsku bioetiku u Malom Lošinj. Molba za potporu* kojeg su sastavili A. Čović, T. S. Hoffmann i W. Schwedler i uputili na adrese gradonačelnika Malog Lošinja, Draga Balijske i Turističke zajednice Malog Lošinja na ruke Dunje Spišić 22. studenog 2004. (Iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku).

i težište rasprave dok je europska bioetika zadana kao duhovni horizont koji ostaje otvoren za sve izvaneuropske perspektive.³⁵⁰

Uži cilj *Bioetičkog foruma* kao stalne manifestacije bio je „unapređivanje kontakata između najvažnijih predstavnika bioetike (...) te uspostavljanje stručne i dijaloške relacije prema srednjoeuropskim zemljama, te zemljama u regiji“.³⁵¹

Od tada je održano sveukupno šest manifestacija *Bioetički forum za jugoistočnu Europu*, u razdoblju od 2005. do 2010. godine, što navodimo u prilogu (prilog 11.).

Prilog 11. – Kronološki popis *Bioetičkih foruma za jugoistočnu Europu*

R. Br.	MJESTO	DATUM	TEMA	BR. SUDIONIKA
1.	Mali Lošinj	16.-18. lipnja 2005.	Integrative Bioethik angesicht inter- und intrakultureller Differenzen (Integrative bioethics inspite of iner- and intracultural differences)	23 izlagača
				13 mladih znanstvenika
2.	Mali Lošinj	15.-17. lipnja 2006.	Integrative Bioethik und Bildung (Integrative bioethics and education)	25 izlagača
				17 mladih znanstvenika
3.	Mali Lošinj	20.-22. rujna 2007.	Integrative Bioethik und Verantwortung für nicht – menschliche Lebewesen (Integrative bioethics and the responsibility for non-human beings)	30 izlagača
				24 mladih znanstvenika
4.	Opatija	3.-5. rujna 2008.	Integrative Bioethik und Pluriperspektivismus (Integrative bioethics and pluri-perspectivism)	43 izlagača
				19 mladih znanstvenika
5.	Sarajevo	19.-21. studenog 2009.	Bioethik zwischen Religion und Säkularismus (Bioethics between religion and secularism)	22 izlagača
6.	Beograd	2.-7. studenog 2010.	Bioethik – Medizin - Politik (Bioethics – medicine-politics)	32 izlagača

³⁵⁰ Prema izvještaju *Manifestacija IV. Bioetički forum za jugoistočnu Europu – Opis i obrazloženje programa* upućenom Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa RH, iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

³⁵¹ H. Jurić, „4. Lošinjski dani bioetike i 4. Bioetički forum za jugoistočnu Europu“, str. 981.

2.1. Prvi Bioetički forum za jugoistočnu Europu i četvrti Lošinjski dani bioetike

Prvi *Bioetički forum za jugoistočnu Europu* trajao je od 16. do 18. lipnja 2005. na temu *Integrative Bioethik angesichts inter- und intrakultureller Differenzen (Integrativna bioetika s obzirom na intrakulturne i interkulturne razlike)*. Smatralo se da je *Forum* tek „početni institucionalni element u ambicioznom projektu stvaranja europskog centra za bioetičku suradnju, s posebnim težištem na području jugoistočne Europe,³⁵² a održan je u neposrednom nastavku na 4. *Lošinjske dane bioetike*, na Malom Lošinj. Namjera organizatora prvog *Foruma* bila je da se u relevantnoj mjeri prezentiraju radovi bioetičara iz postkomunističkih zemalja (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Rumunjska, Bugarska, Srbija, Crna Gora, Makedonija i Albanija) te da isti postanu dostupni širim krugovima javnosti.³⁵³

Bioetički forum za jugoistočnu Europu koncipiran je slično kao i znanstveno- kulturna manifestacija *Lošinjski dani bioetike* koja je podijeljena u tri do četiri dijela, ovisno o godini, na stalni simpozij, okrugli stol, bioetičku radionicu i kulturne manifestacije, dok se simpozij *Bioetika i nova epoha* granao u nekoliko sekcija, najčešće po sadržajnom i jezičnom kriteriju. Tako je i *Bioetički forum* imao više dijelova koji su ga sačinjavali.

Prvi dio 1. *Bioetičkog foruma za jugoistočnu Europu* bio je rezerviran za pitanja koja se tiču osnovnih bioetičkih problema unutar prirode, kulture i znanosti, ali i njene institucionalizacije. Unutar tog dijela raspravljalo se o pojedinim, najuočljivijim bioetičkim problemima u pojedinim zemljama koje su zahvaćene projektom. Bio je to način upoznavanja specifičnih bioetičkih problema pojedinih zemalja, ali i otkrivanja novih načina suradnje i otvaranja jednih prema drugima što je u pozdravnoj riječi sudionicima *Foruma* apostrofirao tadašnji predsjednik Republike Hrvatske, Stjepan Mesić.³⁵⁴ Drugog dana prvog dijela *Bioetičkog foruma* naglasak je više bio na bioetičkim problemima na području obrazovanja i politike, dakle širem društvenom području. Drugi dio *Foruma* činio je okrugli stol. Tema okruglog stola bila je „Pojam, metodologija i šanse institucionalizacije bioetike“, a na njemu je sudjelovalo pet bioetičara, predstavnika pet država, što je simbolički predstavljalo smisao i cilj *Foruma*, internacionalnu, interkulturnu, intrakulturalnu i interdisciplinarnu raspravu na

³⁵² Prema dokumentu *Izveštaj o održanim 4. lošinjskim danima bioetike*, str. 1. iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

³⁵³ Prema dokumentu *Prvi „Bioetički forum za jugoistočnu Europu“ Mali Lošinj, 16.-18. lipnja 2005.*, iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

³⁵⁴ Stjepan Mesić bio je i pokrovitelj manifestacije i stoga je uputio pozdravnu riječ, mada nije osobno nazočio.

metodološkim pretpostavkama integrativne bioetike.³⁵⁵ Sveukupno, na *Forumu* su sudjelovala 23 predavača, te 13 mladih znanstvenika iz dvanaest zemalja jugoistočne i srednje Europe.³⁵⁶

Tri dana trije *Foruma* započeli su četvrti po redu *Lošinjski dani bioetike*, od 13. do 15. lipnja 2005. Osim stalnog međunarodnog simpozija „Bioetika i nova epoha“ unutar kojeg se razvijao dijalog, preispitivao znanstveni status bioetike i bioetički status znanosti, te se proširivalo problemsko područje bioetike zahvaljujući pluriperspektivnom metodološkom pristupu i otvorenosti, odvijao se i okrugli stol. Tema okruglog stoga na kojem se obično iz više perspektiva pokušava približiti rješenju nekog aktualnog društvenog, političkog i bioetičkog problema, te 2005. godine, bila je „Bioetički aspekti medicinski potpomognute oplodnje“. Svojevrstu živost u simpozij uvela je bioetička radionica koja se te godine prvi put održala. Bila je toliko samostalna da se smatrala mini-simpozijem, a cilj joj je bio privući studente bioetici, zainteresirati ih za bioetičke teme, te ih angažirati i potaknuti na raspravu. Organizatori radionice bili su studeni i studentice filozofije s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a ideja organiziranja, kao i tema „Je li moguća dosljedna etika života? Pobačaj, eutanazija, rat“, proizašle su iz seminara iz etike koji se te godine izvodio na Filozofskom fakultetu, na Odsjeku za filozofiju, u Zagrebu.³⁵⁷

Već su standardno i te godine na Lošinju predstavljena recentna bioetička izdanja, knjige: *Etika i bioetika* Ante Čovića (Pergamena, Zagreb 2004.), *Bioetička edukacija* Nade Gosić (Pergamena, Zagreb 2005.) *U hodu s vremenom. Kršćanska etika i izazovi vremena* Luke Tomaševića (Naša ognjišta, Tomislavgrad 2004.) i *Bioetika* Velimira Valjana (Svjetlo riječi, Sarajevo 2004.).

U kulturno-umjetničkom dijelu manifestacije sudionici su imali priliku poslušati koncert ozbiljne glazbe koju je organizirala Matica hrvatska – Mali Lošinj u suradnji s *Lošinjskim danima bioetike* i *Bioetičkim forumom za jugoistočnu Europu* na kojem su nastupale solistica Bianca Kolompar i gitarist Ambrozije Puškarić. Osim toga, upriličena je i izložba „Prirodi treba čovjek“, odabranih fotografija iz sarajevskog časopisa *FONDEKO svijet* koji izlazi u sklopu ekološkog projekta *FONDEKO*, usmjerenog na osmišljavanje i

³⁵⁵ Vidjeti više u: *1. Südosteuropäisches Bioethik – forum: Integrative Bioethik angesichts inter- und intrakultureller Differenzen, Programmheft*. Ante Čović, Thomas Sören Hoffmann (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005.

³⁵⁶ Dvije godine nakon prvog *Foruma* izdan je zbornik izlaganja s ovog skupa pod naslovom „Integrative Bioethik – Beiträge des 1. Südosteuropäischen Bioethik-Forums“ (Academia Verlag, Sankt Augustin 2007.) kojeg su uredili Ante Čović i Thomas S. Hoffmann. Prvi dio zbornika čini deset radova u kojima se obrazlaže koncept integrativne bioetike, a drugi dio se sastoji od radova u kojima se tumače i istražuju pojedina bioetička pitanja i problemi u kontekstu jugoistočne Europe.

³⁵⁷ Prema dokumentima *Studentska bioetička radionica – Ekologija i etika. Koncept i Izvještaj o održanim 4. Lošinjskim danima bioetike* iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

očuvanje ispravnog odnosa čovjeka i prirode.³⁵⁸ Samim tim uklopljena je u manifestaciju još jedna, neznanstvena, kulturna perspektiva. Istu izložbu mogli su pogledat i sudionici *Foruma*.

Ove dvije manifestacije, *1. Forum* i *4. Dani*, premda su organizacijski bile odvojene, u programskom i sadržajnom pogledu činile su jedinstvenu cjelinu sa zajedničkim ciljem – intenziviranje i širenje kruga bioetičke rasprava te predmetno razvijanje integrativne bioetike. Organizatori su uspjeli na obje manifestacije okupiti sedamdesetak znanstvenika iz šesnaest država iz jugoistočne i srednje Europe. Povezivanjem skupova htjeli su proizvesti sinergijski učinak i potencirati nove rezultate tako da objedinjavanje događanja u formalnom pogledu poprimi oblik svojevrsne ljetne škole.³⁵⁹ Novost je bila da su već uhodani *Lošinjski dani bioetike* dobili snažni impuls kada su se pridružili sudionici s Ruhrskog sveučilišta u Bochumu i drugi zainteresirani znanstvenici koji do tada uopće nisu bili upoznati s konceptom integrativne bioetike, a dolazili su s područja južne, istočne i srednje Europe te iz različitih znanstvenih područja, tehničkih, prirodnih, društvenih ili humanističkih jednako kao i biomedicinskih. Svi su oni tijekom *Foruma* došli u priliku da zajedno s „lošinjskim bioetičarima“ doprinesu oblikovanju jedne koherentne i inovativne etike ljudskog i neljudskog života.

Oba ova događaja popratili su mediji izvještajima na televizijskim i radijskim emisijama, gdje su se kvalitetom izvještaja istakle emisije „Duhovni izazovi“, „Mir i dobro“, „Znanstvena petica“, te emisije na *Radiju 101*, *Radiju Mali Lošinj* i *Radiju Split*. Dnevni, tjedni i mjesečni tisak je također izvještavao o ovim manifestacijama, primjerice *Novi list*, *Vjesnik*, *Jutarnji list*, *Slobodna Dalmacija*, *Glas Koncila*, ali i brojni znanstveni časopisi i internetski portali, *HINA*, *IKA* i drugi.³⁶⁰

2.2. Dva Bioetička foruma u Malom Lošnju

³⁵⁸ FONDEKO je jedinstveni ekološki projekt, nevladina i neprofitna organizacija, koji više od dva desetljeća djeluje u Bosni i Hercegovini i koji na intelektualnoj i duhovnoj podlozi osmišljava odnos čovjeka i prirode. Osnovali su ga 10. rujna 1994. u ratom razorenom Sarajevu ugledni znanstvenici, knjevnici, umjetnici, novinari i studenti kao i brojni stručnjaci različitih profesija želeći učiniti nešto za opću dobrobit. Promatran iz bioetičke perspektive ovaj ekološki projekt koji izdaje i znanstveno-popularnu reviju „Fondeko svijet“ prepoznat je i uvažen kao pravi bioetički projekt jer odnosu čovjek–priroda pristupa iz bioetičke perspektive od znanstvenih i stručnih pogleda do umjetničkih. U sklopu projekta održavaju se brojne manifestacije, programi kulturnog i obrazovnog tipa, aktivnosti i drugo. Tadašnji glavni urednik revije bio je i pokretač projekta Nijaz Abadžić.

³⁵⁹ Usp. H. Jurić, „4. Lošinjski dani bioetike i 4. Bioetički forum za jugoistočnu Europu“, str. 979-990. te prema dokumentu *Inicijativa za stvaranje Centra za europsku bioetiku u Malom Lošnju. Molba za potporu*, iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

³⁶⁰ Prema dokumentu *Izvještaj o održanim 4. Lošinjskim danima bioetike* iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

Druga konferencija *Bioetički forum za jugoistočnu Europu*, naziva *Integrative Bioethik und Bildung* (*Integrativna bioetika i edukacija*) održana je od 15. do 17. lipnja 2006., neposredno nakon 5. *Lošinjskih dana bioetike*. Imala je četiri tematske cjeline:

- temeljna pitanja integrativne bioetike i bioetička edukacija (7 predavanja)
- bioetička edukacija između filozofije i znanosti (7 predavanja)
- bioetika, bioetička edukacija i politička javnost (7 predavanja)
- bioetika i edukacija u jugoistočnoj Europi (3 predavanja)

Pred kraj dvodnevne manifestacije održan je okrugli stol na temu „Integrativna bioetika i bioetička edukacija u jugoistočnoj Europi“. Dvadeset i pet aktivnih sudionika na *Forumu* dolazili su iz jedanaest država, a predavanja su se, kao i prethodne godine, izlagala na engleskom i njemačkom jeziku.³⁶¹ *Forum* je okupio i 17 mladih znanstvenika iz gotovo svih jugoistočnoeuropskih zemalja, te Njemačke i Austrije.

Forum se nadovezao na 5. *Lošinjske dane bioetike* (12.-14. lipnja 2006.). Simpozij *Bioetika i nova epoha* se zbog velikog broja sudionika (120) odvijao u tri paralelne sekcije poštujući tematsku i jezičnu srodnost pripremljenih referata. Teme koje su se diskutirale na konferenciji obuhvaćale su najaktualnija općecivilizacijska bioetička pitanja, dostojanstvo osobe, prava pacijenata i osoba s poteškoćama u razvoju, transplantaciju, distanzaciju, prava životinja, edukaciju, etičke odbore, a predstavljeni su i različiti lokalni bioetički problemi u zdravstvenim sustavima pojedinih država i brojni drugi regionalni bioetički problemi, jer su sudionici skupa dolazili iz desetak država. Tema okruglog stola na *Lošinjskim danima* te godine bila je „Ideja i praksa hospicija i palijativne skrbi“. Na početku je održano šest uvodnih izlaganja kojima je ponuđen okvir za raspravu koja je potom uslijedila, a koja je posvjedočila o nužnosti interdisciplinarnog i pluriperspektivnog pristupa problematici koja se bavi pitanjima poboljšanja kvalitete života bolesnika i njihovih obitelji u najtežim ili zadnjim danima života. Studentska bioetička radionica vodila se na temu „Ekologija i etika“ i na njoj su sudjelovali studenti s četiri hrvatska fakulteta, Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, te Medicinskog fakulteta i Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci čime je postignut značajan pomak u odnosu na prošlogodišnju radionicu. Odabrana tema radionice potakla je

³⁶¹ Usp. 2. *Südosteuropäisches Bioethik-Forum / Integrative Bioethik und Bildung. Programmhelfer*, Ante Čović, Thomas Sören Hoffmann (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2006.

važnu diskusiju oko ključnih pitanja današnjice o čijim odgovorima ovisi opstanak prirode i čovječanstva u budućnosti. U sklopu kulturnog programa znanstveno-kulturne manifestacije *Lošinjski dani bioetike* odigrala se predstava „Zatrpčnost prostora ili Tko sam ja?“ u izvedbi učenika Srednje škole Krapina. Riječ je o ekološkoj predstavi koju su u sklopu bioetičko-obrazovnog programa *Odgovornost u tehnološkoj civilizaciji* osmislili i pripremili učenici spomenute škole dajući odličan primjer kako treba pristupiti bioetičkoj edukaciji i senzibiliziranju mlađe populacije za važna bioetička pitanja.³⁶²

I te godine lošinjska bioetička znanstveno-kulturna manifestacija poslužila je da se javnosti predstave najnovija bioetička izdanja. Šest novih naslova obogatilo je bioetičku literaturu: *Bioethik und kulturelle Pluralität. Die südosteuropäische Perspektive* Ante Čović, Thomas Sören Hoffmann (ur.), Academia Verlag, Sankt Augustin 2005.; Ljiljana Zergollern-Čupak, *Bioetika i biomedicina* (Pergamena, Zagreb 2006.); *Bioetika i palijativna medicina*, Ivan Šegota (ur.) Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci - Katedra za društvene znanosti, Rijeka 2006.; Nada Gosić, *Bioetika in vivo* (Pergamena, Zagreb 2005.); Aleksandra Frković, *Bioetika u kliničkoj praksi* (Pergamena, Zagreb 2006.); Gordana Pelčić, *Donacija organa i vjernici: Klinička bioetika*, Ivan Šegota (ur.), Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci - Katedra za društvene znanosti, Rijeka 2006.³⁶³

Zanimljivo je izdvojiti da su *Dani* bili medijski veoma popraćeni u obliku najava i izvještaja preko gotovo svih medija, a posebnu pozornost im je posvetio HRT u televizijskim emisijama „Duhovni izazovi“, „Znanstvene vijesti“, i „Među nama“ te u radijskim emisijama „Dobro jutro“, „Z kao Zemlja“, „Drag mi je Platon“, i „Forum“ koji je u cijelosti bio posvećen *Danima* i *Forumu*. Podjednako iscrpni bili su i radijski izvještaji *Radija 101*, *Radija Mali Lošinj* i *Hrvatskog radija Herceg-Bosne* iz Mostara. Nisu zaostajali ni tiskani mediji kao ni znanstveni i stručni časopisi. O bioetičkim zbivanjima na Lošinju izvijestili su te godine *Zarez*, *Liječnički list*, *Oslobođenje*, *Filozofska istraživanja*, *Arhe*, *Žurnal za sociologiju*, *Socijalna ekologija*, *Republika* i *Nova prisutnost*.³⁶⁴

³⁶² Prema dokumentu *Izvještaj o održanim 5. Lošinjskim danima bioetike* iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

³⁶³ Svi navedeni podaci preuzeti su iz: *Programska knjižica 5. Lošinjski dani bioetike / 5th Lošinj Days of Bioethics*, Hrvoje Jurić (ur.) Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2006.

³⁶⁴ Prema dokumentu *Izvještaj o održanim 5. Lošinjskim danima bioetike* iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

3. Bioetičke zanimljivosti iz 2007. godine

Jedna od najzanimljivijih godina za razvoj integrativne bioetike svakako je 2007. godina u kojoj su se zbile brojne aktivnosti s ciljem razvijanja integrativne bioetike. Tada su pokrenuta tri znanstveno-istraživačka bioetička projekta *Zasnivanje integrativne bioetike* (voditelj Ante Čović), *Kultura i bioetika* (voditeljica Nada Gosić) te *Bioetika i filozofija povijesti* (voditelj Vladimir Jelkić); odobren je bioetički znanstveni program *Bioetika – od pluralizma do integrativnog znanja* (voditelj A. Čović), a iste godine održani su 6. *Lošinjski dani* i 3. *Bioetički forum za jugoistočnu Europu*.

Šesti po redu *Lošinjski dani bioetike* (od 10. do 13. lipnja 2007.) imaju nekoliko zanimljivosti na koje je potrebno obratiti pozornost. Te godine mijenja se naziv međunarodnog simpozija, iz *Bioetika i nova epoha* u *Integrativna bioetika i nova epoha*. U programskoj knjižici 6. *Lošinjski dani bioetike* spominje se nova i ključna perspektiva integrativne bioetike, filozofijsko-povijesna, u kojoj se detektiraju i prate procesi u kojima se prelamaju svjetsko-povijesne epohe.³⁶⁵ Zanimljivo je da se tada u okviru *Dana*, osim godišnje skupštine Hrvatskog bioetičkog društva održao i Godišnji sastanak upravnog odbora Međunarodne federacije filozofskih društava (Fédération Internationale des Sociétés de Philosophie FISP) što je bila izvrsna prilika da se reprezentativni krug uglednih znastvenika iz svijeta u području filozofije upozna s hrvatskom bioetičkom manifestacijom *Lošinjski dani bioetike*, ali i s konceptom integrativne bioetike te da se potakne međunarodni dijalog i suradnja hrvatskih bioetičara s onima iz cijeloga svijeta. Bila je to svojevrsna uvertira u svjetski bioetički kongres. U tom kontekstu zanimljivo je da je pozdravni govor na ovim *Danima* imao Miljenko Kapović, tadašnji predsjednik Organizacijskog odbora 9. *Svjetskog kongresa bioetike* koji je bio predviđen za sljedeću godinu u Rijeci i Opatiji.

Osim toga, važno je izdvojiti da su plenarno predavanje na lošinjskom skupu te godine imali Peter Kemp i Jacob Dahl Rendtorff iz Danske koji su govorili sudionicima o europskim bioetičkim principima koji su se pokazali relevantnim u procesu europeizacije bioetike.³⁶⁶ Osim njih i neki drugi članovi Upravnog odbora Međunarodne federacije filozofskih

³⁶⁵ Usp. Ante Čović, „O *Lošinjskim danima bioetike*“, u: *Programska knjižica 6. Lošinjski dani bioetike / 6th Lošinj Days of Bioethics*, Hrvoje Jurić (ur.) Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2007., str. 13-14.

³⁶⁶ Naziv predavanja bio je „Towards an Integrated Approach to Basic Ethical Principles / Prema integriranom pristupu temeljnim etičkim načelima“. P. Kemp je tada bio predsjednik Međunarodne federacije filozofskih društava. U četvrtom dijelu ovog rada biti će više govora o europskim bioetičkim načelima, njihovoj originalnosti u odnosu na američke, *džordžtaunske*, principe i o njihovoj ulozi u procesu europeizacije bioetike.

društava³⁶⁷ imala su izlaganja na lošinjskom skupu, poput Hansa Lenka iz Njemačke („O izazovima genetičke tehnike i bioetike. Bioetika i konkretna humanost: Iritacije uzrokovane genetičkom tehnikom i istraživanjem na ljudskim embrijima“),³⁶⁸ Gilberta Hottoisa iz Belgije („Konsenzus i disenzus u nacionalnim i internacionalnim bio/etičkim komitetima“) i Thalíae Fung Riveróne s Kube koja je referirala rad na temu „Metabioetika“.

Svojevrsni dokaz o međunarodnoj proširenosti ideje integrativne bioetike, u kojoj brojni znanstvenici nalaze intelektualne i duhovne izazove, predstavlja struktura sudionika ovog šestog bioetičkog lošinjskog skupa i koji dolaze čak iz 18 država širom svijeta. Osim Hrvatske, Danska, Grčka, Srbija, Velika Britanija Albanija, Belgija, Italija, Kuba, Indija, Irska, Izrael, Japan, Latvija, Makedonija, Bosna i Hercegovina, Bugarska i Njemačka su imale svoje bioetičke predstavnike na Lošinju. Program simpozija odvijao se na tri jezika, na hrvatskom, engleskom i njemačkom, i to u tri paralelne sekcije. Kao stalni dio manifestacije i 2007. godine na Lošinju je održana studentska bioetička radionica na temu „Tjelesne modifikacije“, a u njoj je sudjelovalo četrdesetak studenata. Osim već udomaćenih studenata *Lošinjskih dana* sa Sveučilišta iz Zagreba, Rijeke i Splita, te godine na Lošinju su se kolegama pridružili i studenti sa Sveučilišta u Zadru i Osijeku što je bio jasan pokazatelj da je integrativna bioetika našla svoje mjesto i u sustavu visokog obrazovanja diljem Hrvatske. Tema okruglog stola bila je „Voda kao bioetički problem“. Predstavljeno je tom prilikom osam recentnih bioetički izdanja: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Velimir Valjan (ur.) Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2007.; Van Rensselaer Potter, *Bioetika – most prema budućnosti*, Medicinski fakultet u Rijeci - Katedra za društvene znanosti, Hrvatsko društvo za kliničku bioetiku, Hrvatsko bioetičko društvo, Međunarodno udruženje za kliničku bioetiku, Rijeka 2007.; Iva Rinčić Lerga, *Bioetika i odgovornost u genetici*, Pergamena, Zagreb 2007.; Zvonko Bošković, *Medicina i pravo*, Pergamena, Zagreb 2007.; Ivan Cifrić, *Bioetička ekumena. Odgovornost za život susvijeta*, Pergamena, Zagreb 2007.; *Bioetički aspekti komuniciranja s gluhim pacijentima*, Anamarija Gjurjan Cocha (ur.), Medicinski fakultet, Katedra za društvene znanosti, Rijeka 2007.; Morana Brkljačić, *Potreba*

³⁶⁷ Domaćin godišnjeg sastanka Upravnog odbora FISP-a na Malom Lošinju bilo je Hrvatsko filozofsko društvo koje je članom FISP-a postalo tek godinu dana ranije. To je predstavljalo poseban znak uvažavanja Hrvatskog filozofskog društva u okvirima svjetske filozofske organizacije. (usp. Ivan Jelović, Anita Lunić, Damir Markov, Željka Metesi, Hrvoje Jurić, „Obilježavanje 50. obljetnice Hrvatskog filozofskog društva“, *Filozofska istraživanja* 108 (4/2007), str. 959-969.)

³⁶⁸ Nakon završetka manifestacije Hans Lenk, tadašnji predsjednik Međunarodnog instituta za filozofiju i član Međunarodne federacije filozofskih društava, dao je opširan intervju kojeg je vodila Ivana Zagorac 21. lipnja 2007. za *Vijenac*, god. XV, br. 347., str. 11. Naslov članka glasio je „Bioetika kao konkretna humanost“, a u njoj se profesor Lenk osvrnuo na *Lošinjsku deklaraciju*, na model integrativne bioetike koji se razvija u Hrvatskoj, povijesne bioetičke preteče i ostalo.

grada Rijeke za hospicijem i palijativnom skrbi, iz zbornika *Palijativna skrb u Hrvatskoj i svijetu*, Anica Jušić, (ur.), Hrvatsko društvo za hospicij/palijativnu skrb, HLZ, Zagreb 2006 te *Kulturni bestijarij*, Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš (ur.), Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2007.

U čast održavanja manifestacije, u sklopu kulturnog dijela programa, lošinjski ogranak Matice hrvatske organizirao je nastup muške klope Čikat i ženske klope Augusta iz Malog Lošinja.³⁶⁹

Iste godine na Malom Lošinju održan je treći po redu *Bioetički forum za jugoistočnu Europu* naziva *Integrative Bioethik und Verantwortung für nicht-menschliche Lebewesen* (*Integrativna bioetika i odgovornost za neljudska bića*) od 20. do 22. rujna 2007. godine, ovaj put tri mjeseca nakon 6. *Lošinjskih dana bioetike*. U radu konferencije sudjelovalo je 30 referenata, 24 mlada znanstvenika iz 12 zemalja južne, jugoistočne i srednje Europe. Tema odgovornosti za neljudska živa bića pokazala se zanimljivim izazovom za bioetičare, jer obuhvaća pitanja opravdanosti tehnološkog zadiranja u život, genetički inženjering, životinjska prava, biocentričnu odgovornost, ekologiju, očuvanje biodiverziteta, kiborgizaciju, gledišta teološkog morala prema neljudskim bićima te brojna druga pitanja o kojima se raspravljalo na *Forumu*, na engleskom i njemačkom jeziku. Sponzori su bili Deutschen Akademischen Austauschdienst (DAAD) i Volkswagen-Stiftung iz Hannovera.

U svibnju je iste godine održana i jednodnevna stručna konferencija (24. svibnja 2007.), naziva *Ljudsko dostojanstvo i politika: pitanja o budućnosti bioetike* u organizaciji Filozofskog fakulteta Družbe Isusove koju je pozdravio Christian Schmitz iz Zaklade Konrad Adenauer. Socijalno-filozofski pogled na pitanje bioetike dao je Christian Beck s Katoličkog fakulteta Eichstätt-Ingolstadt, a svoja stajališta na temu izrazili su tom prigodom i Tonči Matulić i Katica Knezović.

Otprilike mjesec dana kasnije, 20. lipnja 2007. Stručno vijeće Gradske organizacije HSS Zagreb na čelu s Željkom Mlinarom organiziralo je okrugli stol na temu „Kakvu znanosti i kakvu znanstvenu politiku treba Hrvatska?“ kojeg je vodio Ante Čović. Temeljna zadaća okruglog stola bila je da kritički preispita odnos znanosti, znanstvene politike i strateških interesa hrvatskog društva u prelomnom vremenu u kojem će sudbinski i dugoročno biti određena budućnost hrvatske države i društva. Za okruglim stolom, u raspravi su sudjelovali Igor Čatić, Ante Čović, Mislav Ježić, Marijan Jošt, Lidija Gajski, Slaven Letica, Miljenko Šimpraga i Franjo Šumanovac. Sudionici su upozorili na privilegiranost koju neka

³⁶⁹ Usp. *Programska knjižica 6. lošinjski dani bioetike / 6th Lošinj Days of Bioethics*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2007.

znanstvena područja uživaju na štetu drugih, ali i potrebu ravnoteže i zastupljenosti znanosti u sustavu državne uprave te na opasnost da Hrvatska postane poligon za „prljavu znanost“ koja se obično krije pod floskulom „društvo znanja“. Sudionici su u zaključku naglasili kako je potrebno vratiti dignitet znanstvenoj djelatnosti u sustavu državne uprave te osmisliti strategiju razvoja znanosti u Hrvatskoj. Ovaj okrugli stol, odnosno borba koja se na njemu vodila za razvoj znanosti i ravnopravnost između različitih znanstvenih područja doprinijela je i otvorila prostor razvoju pa i rasprostranjivanju bioetike kako u Hrvatskoj tako i izvan nje.

Dogodila se međutim te godine i jedna neugodnost za bioetičare i njihov projekt razvijanja integrativne bioetike na temeljima međunarodne suradnje. Tada ja gradska vlast Malog Lošinja odbila preuzeti određeni dio svojih zadaća (uglavnom financijskih) koje su je obvezale onog časa kada je podržala zamisao izgradnje i osnivanja Centra za europsku bioetiku na Malom Lošinju. Ideja koja je proizašla i gajila se još od Dubrovnika bila je da Mali Lošinj postane i sveučilišni grad osnivanjem Centra za poslijediplomski studij integrativne bioetike (specijalistički i doktorski).³⁷⁰ Neposredno nakon dubrovačkog skupa prvo se pokušao izgraditi i otvoriti Centar za europsku bioetiku kao centar za europsku suradnju u području bioetike, i to upravo u Malom Lošinju što su isprva prihvatile gradske vlasti Malog Lošinja da bi se kasnije predomislile i povukle iz projekta.³⁷¹ Takav jedan Centar³⁷² očito je imao neku drugu sudbinu, a kako se od ideje nije odustajalo, ona se ispunila u jedno drugo vrijeme i u drugim prilikama o čemu će biti govora u narednim poglavljima.

Sva navedena bioetička zbivanja u 2007. godine svjedoče o raznovrsnosti bioetičkih inicijativa i aktivnosti koje su se gotovo paralelno odvijale, što je imalo važnu ulogu u osnaživanju, razvijanju i rasprostranjivanju koncepta integrativne bioetike. Međutim, ono što se izdvaja, zbog sustavnosti daljnjeg razvijanja koncepta integrativne bioetike su znanstveni projekti objedinjeni u znanstveni program *Bioetika – od pluralizma do integriranog znanja*, odobren upravo te godine od nadležnog Ministarstva.

³⁷⁰ Prema zapisniku *Konačni slom zamisli o Centru za bioetiku na Malom Lošinju. Razgovor s Milanom Mužičem*, od 28. rujna 2007, iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

³⁷¹ Dragan Balija je 26. studenog 2004. pozitivno odgovorio na molbu koju su mu uputili Ante Čović, Thomas S. Hoffmann i Walter Schweidler s namjerom osnivanja Centra za europsku bioetiku – Mali Lošinj u kojoj su od gradonačelnika i Turističke zajednice Mali Lošinj zatražili pomoć u vidu osiguranja smještaja za Centar i godišnje financijske potpore od 40 000, 00 kn (22. studenog 2004.) Hrvatsko filozofsko društvo je smatralo da je podupiranje projekta čak i marketinški opravdano jer objedinjuje znanost, obrazovanje i brigu za okoliš zbog čega uživa i određenu medijsku pozornost. (Prema dokumentu *Opis projekta „Prvi Bioetički forum za jugoistočnu Europu“ Mali Lošinj 16.-18. lipnja 2005.*, iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.)

³⁷² U jednoj fazi razmišljanja o ovoj inicijativi Centar se zamišljao i kao Institut za integrativnu bioetiku u čijem bi se institucionalnom okviru održavale bioetičke manifestacije, izvodila sveučilišna nastava i obavljala istraživanja u području bioetike, a preduvjet je bio osim razvijanja institucionalnih elemenata i osiguranje prostora od strane Malog Lošinja. Plan je bio da se Institut pokrene 2009. godine.

4. Paralelizam bioetičkih zbivanja

Bioetička zbivanja u Hrvatskoj nisu išla jedno za drugim već su se međusobno ispreplitala, a ponekad su se događanja i preklapala zbog čega nije jednostavno kronološki i linearno poredati određena zbivanja koja su značajnija za recepciju i razvoj integrativne bioetike i njeno rasprostranjivanje po ostatku Europe i po svijetu. Takvu sudbinu bioetika u Hrvatskoj ima od samog početka. Kako smo vidjeli do sada, u prethodnim poglavljima, bioetika se u svojim počecima predmetno razvijala na više područja i to paralelno, na području medicine, teologije, sociologije i filozofije, na različitim sveučilištima i institucijama i u okrilju znanosti, kulture, medija, društva i Crkve kao i u različitim dijelovima Hrvatske (u Rijeci, Lošinj, Cresu, Dubrovniku, Zagrebu te u Splitu i okolici).

U prilog toj konstataciji idu rezultati istraživanja recepcije bioetike u Hrvatskoj koji su pokazali kako su dva velika, a vremenski bliska događaja, koji su obilježili prve hrvatske bioetičke korake, 7. *Dane Frane Petrića* (1998. godine) i franjevački simpozij *Odgovornost za život* u Baškoj Vodi (1999. godine), tematski i idejno bili veoma slični, mada potpuno neovisni jedan od drugog. Istraživanje i rekonstrukcija povijesti bioetike u Hrvatskoj pokazali su nadalje kako su se i drugi simpoziji idejno integrirali, a vremenski su se gotovo preklapali. Riječ je o bliskosti bioetičkih skupova s filozofskima na Cresu i Lošinj i sa zdravstvenim simpozijima.

Upravo smo u ovim zadnjim poglavljima krolonološkim prikazom ukazali na taj fenomen paralelizma bioetičkih zbivanja. Istaknuli smo tako da je 1. *Bioetički forum* uslijedio odmah nakon 4. *Lošinjskih dana bioetike*, dok se 4. *Bioetički forum* odvijao tijekom 9. *Svjetskog bioetičkog kongresa*. U 2006. godini organizirani su i održani 5. *Lošinjski dani bioetike*, 2. *Bioetički forum za jugoistočnu Europu*, I. *Međunarodna ljetna škola integrativne bioetike* i I. *međunarodni bioetički simpozij u Bosni i Hercegovini*, a 2007. godine 6. *Lošinjski dani bioetike*, 3. *Bioetički forum za jugoistočnu Europu*, II. *Međunarodna ljetna škola integrativne bioetike*, a te je iste godine odobren ključni bioetički znanstveno-istraživački projekt *Zasnivanje integrativne bioetike*.

U sklopu svih tih zbivanja, na kojima su kao inicijatori i organizatori sudjelovali hrvatski bioetički veterani, Ante Čović, Ivan Cifrić, Luka Tomašević, Nada Gosić, Marijan Jošt, Lidija Gajski, Iva Rinčić, Igor Čatić, Tonči Matulić i Hrvoje Jurić i drugi, broj sudionika na bioetičkim znanstveno-kulturnim manifestacijama je varirao, ali je uvjerljivo rastao broj ljudi koji su se počeli interesirati za bioetiku i shvaćati novost koju je donijela integrativna

bioetika. Riječ je o pluriperspektivnosti kao metodološkoj specifičnosti koja se implementirala na svim razinama: znanstvenim, obuhvaćajući gotovo sva područja znanosti; institucionalnim, u bioetičkim odborima, centrima i obrazovnim modelima te političkim, kroz pravne regulacije. Kroz navedene bioetička aktivnosti, hrvatski model integrativne bioetike postao je prepoznatljiv regionalni model bioetike.

Potrebno je spomenuti i ljude koji su svojim vrijednim angažmanom pratili i sudjelovali na vremenski i tematski jako bliskim bioetičkim zbivanjima. Primjerice, Ivan Cifrić i Tonči Matulić iz Hrvatske te Kiril Temkov iz Makedonije i Bardhyl Cipi iz Albanije sudjelovali su sa svojim radovima na *4. Lošinjskim danima bioetike* i na *1. Bioetičkom forumu za jugoistočnu Europu*. Dan iza *5. Lošinjskih dana bioetike* na *2. Bioetički forum* odazivaju se osim navedenih, I. Cifrić, T. Matulić, K. Temkov, B. Cipi, i Heike Baranzke, Dejan Donev, Dževad Hodžić, Hrvoje Jurić, Andreas Kött, Borut Ošljaj, Luka Tomašević, Vojislav Trkulja i Ivana Zagorac, koji aktivno sudjeluju na oba skupa.

Mada bi se zasigurno dalo pronaći još imena i događaja koji idu u prilog ekspanziji bioetike po Hrvatskoj i jugoistočnoj Europi, ali i po različitim akademskim i kulturnim krugovima, izdvojiti ćemo samo ona događanja koja su od posebne važnosti za razvoj integrativne bioetike u predmetnom i metodološkom smislu. Prije toga, neophodno je spomenuti osnivanje Bioetičkog društva u Bosni i Hercegovini i organiziranje prvog međunarodnog bioetičkog simpozija u Bosni i Hercegovini. Ta dva događaja su još u sklopu programa *Jugoistočnoeuropska mreža integrativne bioetike* bili znak da se integrativna bioetika geografski rasprostranila po regiji gdje je prihvaćena kao nova znanstvena disciplina.

5. Udomaćivanje koncepta integrativne bioetike u Bosni i Hercegovini

Od svih zemalja u jugoistočnoj Europi možda je upravo Bosna i Hercegovina država u kojoj kulturne i religijske raznolikosti dolaze najviše do izražaja kako u svakodnevnom životu tamošnjeg stanovništva tako i u politici i društvu. Između ostalog, iste te razlike uzrokovale su brojna ratna stradanja tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća i stalni su kamen spoticanja na putu skladnog suživota, dijaloga i mira.

S druge strane, iste te intrakulturalne razlike u BiH pokazale su svoju dobru stranu za recepciju integrativne bioetike. Upravo je Bosna i Hercegovina imala i prepoznala dobre izgleda za jednu novu multikulturalnu, multireligioznu i interdisciplinarnu etičku refleksiju oko pitanja, ne samo suživota, već života u cijelosti i te je izgleda iskoristila. Priključila se

projektu *Jugoistočnoeuropske mreže integrativne bioetike* nudeći svoj doprinos u razvoju integrativne bioetike u jugoistočnoj Europi potičući dijalog i suradnju znanstvenika u samoj BiH.

To isto su prepoznali nositelji projekta *Bioetički forum za jugoistočnu Europu* koji su upravo ovim skupom u BiH učinili još jedan veliki korak na putu institucionaliziranja dijaloga koji je započeo još u Dubrovniku 2004. godine. Zasnivanju integrativne bioetike u BiH doprinijela su dva događaja, prvi bioetički simpozij i osnivanje Bioetičkog društva u Bosni i Hercegovini koji se dogodio na tom skupu.

5. 1. Bosanskohercegovačka reakcija na poziv izgradnje bioetičke mreže

Prvi međunarodni bioetički simpozij u Bosni i Hercegovini održan je u Sarajevu, od 31. ožujka do 1. travnja 2006. godine, na Franjevačkoj teologiji. Nosio je naslov *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, a već nagodinu je izdan istoimeni zbornik radova s tog skupa kojeg je uredio Velimir Valjan. Organizator simpozija bila je Franjevačka teologija u Sarajevu, a suorganizator Udruženje za poticanje održivog razvoja i kvalitete života (FONDEKO) pod pokroviteljstvom Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Franjevačkog provincijata Bosne i Hercegovine. Ideja da se bioetički simpozij organizira u Sarajevu rođena je tijekom *1. Bioetičkog foruma* godinu dana ranije, a Franjevačka teologija je prihvatila da bude njegov organizator.

Simpozij u BiH je zamišljen kao projekt oživljavanja bioetike u BiH, razvijanja bosanskohercegovačke mreže međudisciplinarnog istraživanja na području bioetike, kao projekt znanstvene razmjene, okupljanja stručnjaka iz cijele BiH i iz različitih disciplina. Konkretno je ovaj simpozij imao tri cilja: diskurs u okviru okruglog stola o pojmu bioetike, njenim temeljima, sadržaju, značenju i gorućim problemima; osnaživanje javnog i medijskog interesa za bioetička pitanja i senzibiliziranje političkih struktura za ista, te uključivanje različitih državnih i znanstvenih ustanova u njihovo rješenje jer bi razvijanje takvog senzibiliteta učinio bioetiku općedruštvenom značajkom i pokazalo bi se znakom dolaska nove svjetskopovijesne epohe na prostor BiH. Kao krajnji cilj zadano je prezentiranje radova i projekata zaštite života i prirode koji spadaju u područje bioetike.³⁷³

³⁷³ Iz dokumenta *Bioetički simpozij u Sarajevu i osnivanje bioetičkog društva Bosne i Hercegovine. Poziv na suradnju* (u potpisu, Velimir Valjan, 17. rujna 2005.) Iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

Na simpoziju je prezentirano 26 referenata autora iz 6 zemalja jugoistočne i srednje Europe, a radove se izlagalo na pet jezika, engleskom, njemačkom, bosanskom, hrvatskom i srpskom. Teme simpozija su se razvrstale u pet tematskih cjelina: definicija bioetike, bioetika i znanost; bioetika prema filozofiji, etici i teologiji; GMO; medicina, zdravstvo i ljudska prava; bioetika i medicina. Na simpoziju su sudjelovali predstavnici četiriju vjerskih zajednica, dva člana Akademije nauka BiH te profesori s brojnih fakulteta kao i liječnici i genetičari s različitih zdravstvenih zavoda i instituta.³⁷⁴

Ubrzo nakon završetka, na uspješnost simpozija se osvrnuo pionir bioetike u Bosni i Hercegovini, Velimir Valjan, riječima: „Već veliki broj prijavljenih i održanih referata, odnosno sudionika i sudionica u izlaganjima njihovih teza i zajedničkim diskusijama, pokazao je ne samo da postoji interes za bioetičke teme, nego da je govor o njima postao i u Bosni i Hercegovini više nego poželjan i potreban. Iako se bioetički simpozij prvi puta održao u BiH, bioetika i teme koje ona obuhvaća inicirali su intenzivnu raspravu, dotičući sva bitna polja interdisciplinarnosti svojih postava u kritičkoj vizuri različitih orijentacija.“³⁷⁵

Iz samog naziva simpozija jasno je da je bioetika u Bosni i Hercegovini prihvaćena kao dijaloška i integrativna disciplina koja se bavi općecivilizacijskim pitanjima koji se očituju u znanosti, društvu i kulturi pa im se stoga pristupa iz različitih perspektiva, znanstvenih i neznastvenih, što odgovara metodološkoj odrednici integrativne bioetike. Svakako je vrijedna spomena i činjenica da su se nakon simpozija izdvojili konkretni i nužni zadaci bosansko-hercegovačkih bioetičara:

- potreba da se u BiH hitno donese zakonska regulativa vezana uz GMO;
- osnivanje bioetičkih komiteta pri zdravstvenim ustanovama;
- potreba formiranja bioetičke edukacije.³⁷⁶

Da se integrativnost u metodološkom i predmetnom smislu dogodila na ovom prvom bosanskohercegovačkom bioetičkom skupu govori nam i raznolikost referata koje je urednik naknadno izdanog zbornika *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Velimir Valjan, kategorizirao u pet cjelina: bioetika kao pluralizam perspektiva; biotehnologija između obećanja i prijetnji; bioetika i medicina; dileme o početku i kraju života te bioetika u

³⁷⁴ Usp. Goran Grgec, „Bioetika u BiH“, *Nova prisutnost* IV (1/2006), str. 181-187.

³⁷⁵ Velimir Valjan, „Predgovor“, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Velimir Valjan (ur.), Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2007., str. 7.

³⁷⁶ Goran Grgec, *Isto*, str. 187.

društvenom kontekstu. Osim toga, važno je još napomenuti da je bioetički simpozij u BiH dobio punu potporu i podršku brojnih hrvatskih bioetičara i voditelja programa *Jugoistočnoeuropske mreže integrativne bioetike*, Ante Čovića i Thomasa Sörena Hoffmanna, koji su također imali svoja izlaganja na skupu. Tom prilikom Hoffmann je rekao: „Okupili smo se da održimo Prvi bioetički simpozij u Bosni i Hercegovini i da time bioetičkoj refleksiji dadnemo još jedno uporište, jedan nov i snažan glas u jugoistočnoj Europi (...). Današnjim pak danom treba, takoreći, položiti kamen temeljac za što čvršću i pristaliju kuću bioetike u Bosni i Hercegovini, kuću koju, kako je to uobičajeno kod polaganja kamena temeljca, još ne vidimo pred sobom kao dovršenu, ali za koju ipak već sa sigurnošću znamo da može postati veoma gostoljubiva, živa kuća koja u sebi čuva budućnost – ako nam, naime pođe za rukom prihvatiti se stvari na ispravan način.“³⁷⁷

Da su bioetičari u BiH iskoristili dobar temelj koji im je dao skup pokazalo se i narednih godina organiziranjem novih bioetičkih skupova i neprekinutom uspješnom suradnjom s bioetičarima iz jugoistočne Europe koja se kontinuirano odvijala i u okviru *Bioetičkog foruma*.

Ante Čović je kao jednu od većih značajki, zapravo kao povijesni značaj ovog prvog bioetičkog simpozija u BiH, istakao upravo njegov naziv gdje se termin „integrativna bioetika“ prvi put pojavljuje u nazivu jednog međunarodnog znanstvenog skupa.³⁷⁸

Međutim to nije jedini povijesni događaj koji se dogodio na tom skupu. Naime, drugog dana simpozija, 1. travnja 2006. osnovano je Bioetičko društvo u Bosni i Hercegovini. Istog dana, kao prvi njegov predsjednik izabran je Sulejman Bosto s Filozofskog fakulteta u Sarajevu, a za predsjednika Skupštine društva Velimir Valjan s Franjevačke teologije u Sarajevu.³⁷⁹

Ta dva bitna komplementarna događaja dovela su do zasnivanja bioetike u BiH s ciljem razvijanja bosansko-hercegovačke mreže međudisciplinarnog istraživanja na svekolikom području bioetike te poticanja znanstvene razmjene u europskim okvirima,³⁸⁰ koja traje sve do danas.

³⁷⁷ Thomas Sören Hoffmann, „Bioetika i mnogostrukost pojmova prirode“, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, str. 24.

³⁷⁸ Usp. A. Čović, „Integrativna bioetika i pluriperspektivizam“, str. 66.

³⁷⁹ 18. lipnja 2010. osnovana je i bihačka podružnica *Bioetičkog društva u BiH*. Tom prigodom održao se prigodni skup „Bioetika: priroda, zdravlje i kvaliteta života“. Inicijativni odbor za osnivanje te podružnice činili su Braco Kulenović, don Slavko Grgić, Halid Merdanić, Izolda Osmanagić i Zlatan Zjakić.

³⁸⁰ Usp. V. Valjan, „Predgovor“, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, str. 7-11.

5.2. Osnivanje i aktivnosti Bioetičkog društva u Bosni i Hercegovini

Razlozi koji su se naveli da bi se opravdalo osnivanje Bioetičkog društva u BiH prilikom prvog bioetičkog skupa u BiH bili su problemi suvremene civilizacije kojima se bavi bioetika, a koji se očituju i u prirodnim, društvenim i kulturnim okvirima Bosne i Hercegovine, ponekad i na potencirani način. Kako je pristup tim problemima bio uglavnom jednostran, jer su se razmatrali u svojim izdvojenim aspektima, kao medicinski, biomedicinski, prirodnoznanstveni, ekološki, teološki, filozofski, pravni, politički i ostali, „trebalo je omogućiti objedinjavanje tih izdvojenih aspekata i stvoriti institucionalni okvir za cjelovit pristup i integrativnu raspravu o navedenim problemima“.³⁸¹ Smatralo se da su kulturne i religijske raznolikosti kojima obiluje BiH velika prednost za implementaciju koncepta integrativne bioetike. U tome se uostalom sastojala temeljna programska zadaća, ali i posebna kulturna misija Bioetičkog društva u Bosni i Hercegovini. Ono je imalo zadaću (kako je to sadržano u Statutu Društva) da svake druge godine održava bioetički simpozij i što češće bioetičke tribine diljem zemlje.³⁸² Svrha bioetičkih tribina bila je senzibiliziranje javnosti za određenu problematiku, a od samih početaka Društvo je vodilo brigu o informiranju javnosti o bioetičkim zbivanjima u organizaciji Društva.³⁸³

Iz skupštine u skupštinu Društvo je izrađivalo planove za narednu godinu, a misija je u toj prvoj godini postojanja Društva, 2006. godine, bila sljedeća:

- izdanje zbornika radova simpozija;

³⁸¹ Preuzeto sa službenih web stranica Bioetičkog društva BiH <http://www.bioetika-sa.ba/> dana 28. travnja 2015., te se isto nalazi u: Velimir Valjan, *Bioetički simpozij u Sarajevu i osnivanje bioetičkog društva Bosne i Hercegovine. Poziv na suradnju*, od 17. rujna 2005. Iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

³⁸² Bioetičko društvo BiH organiziralo je tribinu pod nazivom „Bioetika i izazovi civilizacije“ 21. rujna 2006. u prostorima Akademije nauka i umjetnosti BiH, potom „Bioetika – nauka i društvo danas“ pod pokroviteljstvom Akademije nauka i umjetnosti BiH 21. prosinca 2006. Na tribini koja se održala na Filozofskom fakultetu u Sarajevu sudjelovali su znanstvenici iz Sarajeva, Tuzle i Zagreba. U suradnji s hrvatskom bolnicom „Dr. fra Mato Nikolić“ u Novoj Bili Bioetičko društvo u BiH organiziralo je i nagodinu tribinu. Nosila je naziv „Bioetika i suvremeni čovjek“. Održana je 16. ožujka 2007, a sudjelovali su svojim izlaganjima Velimir Valjan, Ante Čović, Sulejman Bosto, Ivan Bubalo, s teoloških, odnosno filozofskih fakulteta, potom akademik Ljubomir Berberović te s medicinskih fakulteta i kliničkih centara Faris Gavrankapetanović, Nada Mladina, Ljerka Ostojić, Bekir Mehić i Jasminka Krehić. Nakon tribine javnosti se uputila „Poruka“ u svrhu zaštite života u kojoj se upozorilo na opasnosti koje prijete čovjeku i životu zbog nekontroliranog trošenja prirodnih resursa, zagađenja okoliša, istrebljivanja životinjskih i biljnih vrsta i rastuće tehnologizacije medicine. U istoj se poruci istaknula uloga bioetike i pojedinaca u zaštiti života. Pozvali su se zakonodavci i političari, odgojitelji, općinske vlasti i drugi odgovorni za zaštitu okoliša i zdravu ishranu da promiču brigu o životu i zdravlju. (Prema dokumentu *Poruka* iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.)

³⁸³ Da bi bili dostupniji javnosti osmislili su i uredili već na samom početku svog djelovanja i internet stranicu Društva dostupnu i danas na web adresi www.bioetika-sa.ba.

- organiziranje bioetičkih tribina u svrhu senzibiliziranja javnosti za bioetička pitanja (u Sarajevu i Tuzli te Novoj Bili, Banja Luci i Mostaru);
- delegiranje predstavnika koji će aktivno sudjelovati na 6. *Lošinjskim danima bioetike Integrativna bioetika i nova epoha* od 10. do 13. lipnja 2007., te na 3. *Bioetičkom forumu za jugoistočnu Europu* u rujnu 2007. godine, na Malom Lošnju;
- kontinuirana briga o medijskoj promociji svojih aktivnosti, uključujući redovno ažuriranje internet stranice Društva.

I narednih godina Društvo je vodio brigu o više-manje istim zadacima: organiziranju simpozija, izdavanju zbornika, organiziranju bioetičkih tribina, medijskoj zastupljenosti bioetičkih tema, sudjelovanju na bioetičkim zbivanjima na Lošnju (*Lošinjski dani bioetike* i *Bioetički forum*) te ostvarivanju suradnje s drugim institucijama, udrugama i projektima od bioetičkog interesa.

Zahvaljujući aktivnostima Društva do danas su uslijedila još tri međunarodna bioetička skupa u Bosni i Hercegovini: *Integrativna bioetika i interkulturalnost* (23.-24. svibnja 2008.), *Integrativna bioetika pred izazovima biotehnologije* (25.-26. svibnja 2012.) te *Integrativna bioetika i prirodno naslijeđe* (20.-21. lipnja 2014.) na koje ćemo se kratko osvrnuti.³⁸⁴

Interkulturalnost obilježava sam život i stvarnost u Bosni i Hercegovini, ono je ujedno, uz pluriperspektivizam, metodološko polazište integrativne bioetike, što je Bioetičko društvo u BiH iskoristilo da bi okupilo bioetičare iz jugoistočne Europe na drugi međunarodni skup koji je održan u amfiteatru Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. U predgovoru zbornika, koji nosi naziv simpozija, *Integrativna bioetika i interkulturalnost*, koji je izašao godinu dana kasnije, njegov urednik Velimir Valjan, je iznio i neke opasnosti koji se kriju u pluriperspektivnom pristupu bioetičkim problemima, na prvom mjestu mogućnost potkradanja pogrešnih perspektiva. Stoga se pitao na koji način integrativna bioetika pluralnost tumačenja i primjena u različitim kulturama, društvenim ili iskustvenim kontekstima, može posredovati i pomiriti, a da izbjegne relativizam?³⁸⁵ Možda je na to pitanje već na skupu odgovorio Pavo Barišić koji u pluriperspektivizmu vidi uvjet istine. „Potrebno je bioetički pluriperspektivizam graditi tako da se ne razgrade i odbace tradicionalni orijentiri mišljenja i ponište sve razlike i utemeljenja vrijednosti kako se ne bi zapalo u negativnu proizvoljnost i relativizam, kako se

³⁸⁴ Niz bioetičkih skupova o kojima je ovdje riječ završavamo s datumom dovršetka ovog rada (lipanj 2016.).

³⁸⁵ Usp. V. Valjan, „Predgovor“, u: *Integrativna bioetika i interkulturalnost*, Velimir Valjan (ur.), Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2009., str. 7-11.

ponekad označava pluriperspektivizam u pejorativnom smislu“,³⁸⁶ rekao je Barišić. Zablude se, drugim riječima, mogu lakše izbjeći upravo preko pluriperspektivnog pristupa određenim problemima i preko filozofije koja kroz svoju tisućljetnu tradiciju nudi orijentire koje pomažu u traganju, kako za istinom, tako i za rješenjima suvremenih bioetičkih problema. Upravo je filozofsko uporište, odnosno filozofsko-povijesna perspektiva novost integrativne bioetike kojoj se dalo na važnosti na ovom skupu. Osim Pave Barišića, na skupu je pluriperspektivnost pojasnio i Hrvoje Jurić koji u tom pojmu vidi „objedinjavanje i dijaloško posredovanje ne samo znanstvenih nego i „ne-znanstvenih, odnosno izvan-znanstvenih prinosa, uključujući različite načine refleksije, različite misaone i kulturne tradicije, odnosno različite poglede koji počivaju na kulturnim, religioznim, rodnim, političkim i inim posebnostima“. ³⁸⁷ Kako u Bosni i Hercegovini postoji uistinu bogata i raznolika misaona, kulturna i religiozna tradicija izbor teme tog drugog bioetičkog skupa pokazao se pogodnim za recepciju, razvoj i rasprostranjivanje integrativne bioetike u ovom dijelu Europe.

Jedan od rezultata ovog skupa bio je i navedeni zbornik radova. I on je kao i onaj prethodni podijeljen u nekoliko cjelina: bioetika i pluriperspektivnost; bioetika i interkulturalnost; bioetika i medicina te bioetika u društvenom kontekstu. Ukupno je u zborniku sabrano 25 referata, među kojima i izlaganje Waltera Schweidlera koji je tom prilikom posjetio bosanskohercegovačku bioetičku prijestolnicu unutar *Jugoistočnoeuropske mreže integrativne bioetike*.

Tema narednog bioetičkog simpozija u BiH, onog iz 2012. kada se govorilo o izazovima biotehnologije za čovjeka, društvo, život i znanost, pokazala se veoma zahvalnom jer je privukla i okupila kvalitetan interdisciplinarni tim sudionika i pozvala veći broj znanstvenika iz prirodnih i biomedicinskih znanosti, što nije bio slučaj kod prethodna dva simpozija. Raspravljalo se i izlagalo na teme rizika, napretka, novih vrijednosti, dostojanstva, zaštite šuma i prirode, problemima GMO-a, eksperimentima nad ljudima i s lijekovima, farmaceutskoj industriji, edukaciji pod utjecajem nove tehnologije i komunikacijskih sredstava i o ostalom čime se znatno proširio krug bioetičara u Bosni i Hercegovini, kao i predmetno područje integrativne bioetike koja se postupno razvijala u ovoj zemlji. I ovaj je simpozij rezultirao istoimenim zbornikom radova *Integrativna bioetika pred izazovima biotehnologije*, koje je uredio Velimir Valjan gdje su dostupni svi radovi autora koji su imali

³⁸⁶ Pavo Barišić, „Pluriperspektivizam – temeljni uvjet ili zatamljenje?“, u: *Integrativna bioetika i interkulturalnost*, Velimir Valjan (ur.), Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2009., str. 35.

³⁸⁷ Hrvoje Jurić, „Ugrožavanje prirode i kulture kao izazov za bioetiku i multikulturalizam“, u: *Isto*, str. 91.

referat na simpoziju.³⁸⁸ Tijekom simpozija došlo je i do izbora novog predsjednika Bioetičkog društva u Bosni i Hercegovini. Dalibor Ballian naslijedio je na toj funkciji dotadašnjeg predsjednika Društva, Dževada Hodžića.

Dvije godine nakon ovog, održao se četvrti bioetički skup u BiH, na temu *Integrativna bioetika i prirodno naslijeđe*, u prostorijama Franjevačkoga međunarodnoga studentskog centra, od 20. do 21. lipnja 2014. godine. Dalibor Ballian, naglasio je tom prilikom da je unatoč svim naporima koje je Društvo do tada uložilo u to i dalje potrebno „omasoviti“ pokret bioetike u BiH da bi se „diverzificiralo okruženje“. Drugim riječima, Ballian je očitovao potrebu da se prošire grupe zainteresiranih koje će biti uključene u bioetiku, jer još uvijek postoje znanstvena polja koja se nisu uključila, a važna su za bioetički diskurs. Najveći problem s kojim se Bioetičko društvo u BiH suočava je nerazumijevanje društvene zajednice za bioetičke probleme zbog čega organiziranje bioetičkih simpozija u BiH predstavlja entuzijazam nekolicine ljude iz Bioetičkog društva u Bosni i Hercegovini, smatrao je tada D. Ballian.³⁸⁹

Unatoč tome i ovaj simpozij je privukao veći broj sudionika. Vodile su se rasprave oko pitanja ekološke svijesti i krize, poimanja prirode i genetički modificiranih usjeva, zajedničkih dobara – prvenstveno šuma, zdrave sredine i prirodnih resursa, suvremene medicine i lijekova, percepcije neljudskih bića i drugome.

Simpozij je rezultirao zbornikom radova *Integrativna bioetika i prirodno naslijeđe* kojeg su uredili Dalibor Ballian i Emira Hukić, a izdao ga je Bioetičko društvo u Bosni i Hercegovini u Sarajevu 2015.

Zanimljivo je da je tijekom 2014. godine Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu upriličio četiri javne bioetičke tribine. „Cilj ovih tribina bio je dodatna izobrazba i edukacija te upoznavanje studenata, vjerskih službenika i svih građana s esencijalnim bioetičkim fenomenima.“³⁹⁰ Od 3. veljače do 5. svibnja 2014. održane su tribine na teme: „Brak iz vjerske perspektive“; „Moderna roda: medicinski potpomognuta oplodnja“; „Pobačaj: odstranjenje ploda ili ubojstvo začeta djeteta?“ te „Vjerski pogled na eutanaziju“. Svim temama se pristupilo iz dvije religijske perspektive, kršćanske i islamske, a potakle su brojne rasprave senzibilizirajući javnost za navedena bioetička pitanja i dileme.

³⁸⁸ Osim u zborniku, kraća, ali sveobuhvatna, verzija izlaganih radova može se vidjeti i u: Iva Rinčić, „Treći međunarodni bioetički simpozij u Bosni i Hercegovini: ‘Integrativna bioetika pred izazovima biotehnologije’“, *Jahr*, 3 (6/2012), str. 521-524.

³⁸⁹ Ovo je izjava Dalibora Balliana koju je prenijela Federalna novinska agencija (FENA) i objavila na služenoj facebook stranici <https://www.facebook.com/Agencija.FENA/posts/854739551221803>, 21. lipnja 2014., pod naslovom „Ballian: Pokret bioetike treba omasoviti u BiH“. Preuzeto s iste web adrese 28. travnja 2015.

³⁹⁰ Hamza Muratspahić, „Bioetički život u Bosni i Hercegovini 2014.“, *Jahr* 5/2 (10/2014), str. 373.

S ovim zbivanjima, samo u 2014. godini, porastao je broj entuzijasta za pitanja bioetike u BiH. Tome pridonose uvijek aktualne društvene i bioetičke teme i izazovi koje promišlja i s kojima se suočava Bioetičko društvo u Bosni i Hercegovini, što se uočavalo već u samim naslovima održanih simpozija. Ne čudi stoga da ovo Društvo i ovi bosanskohercegovački bioetički skupovi okupljaju sve veći broj sudionika iz godine u godinu, i to iz različitih svjetonazorskih, vjerskih, kulturnih i znanstvenih domena. Ispostavlja se da je T. S. Hoffmann dobro prognozirao na prvom bioetičkom simpoziju u BiH da je „svaki početak obećanje za budućnost: budućnost koja je u njemu već sadržana, koja nas već danas inspirira – pa kako god ona u pojedinostima izgledala“.³⁹¹

6. Svjetska premijera koncepta integrativne bioetike

Bioetički entuzijasti u međuvremenu u Hrvatskoj nisu mirovali. Posjećujući i podržavajući bioetičke kongrese u Bosni i Hercegovini nisu zanemarili svoje. Ako se glas i ugled *Lošinjskih dana bioetike* proširio po svjetskim filozofskim krugovima zahvaljujući gostovanju Upravnog odbora Međunarodne federacije filozofskih društava na 6. *Danima*, šira svjetska znanstvena zajednica je za rad, smisao, postignuća i planove *Bioetičkog foruma za jugoistočnu Europu* kao i za koncept integrativne bioetike saznala tijekom 9. *Svjetskog bioetičkog kongresa* koji je 2008. godine održan u Hrvatskoj.³⁹² Naime, 4. *Bioetički forum za jugoistočnu Europu* na temu *Integrative Bioethik und Pluriperspektivismus (Integrativna bioetika i pluriperspektivizam)* odvijano se kao satelitska, pridružena konferencija³⁹³ 9. *Svjetskom bioetičkom kongresu* kojemu su domaćini bili gradovi Opatija i Rijeka, što je Hrvatskoj predstavljalo veliku čast i priznanje za njezin doprinos razvoju bioetike u svijetu. Njime je presjedao Ivan Šegota, čime mu se vjerojatno odalo priznanje zbog njegova tada već petnaestogodišnjeg bavljenja bioetikom i zbog osnivanja Međunarodnog udruženja za

³⁹¹ Thomas Sören Hoffmann, „Bioetika i mnogostrukost pojmova prirode“, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Velimir Valjan (ur.), *Isto*, str. 23.

³⁹² Bila je to veliko priznanje za Hrvatsku jer su se prethodni skupovi održali u svjetskim (mega)metropolama: Amsterdamu (1992.), Buenos Airesu (1994.), San Franciscu (1996.), Tokiju (1998.), Londonu (2000.), Brazilji (2002.), Sydneyju (2004.) i Pekingju (2006.).

³⁹³ 4. *Forum* nije bila jedina pridružena manifestacija ovom kongresu. Bilo ih je više i to u trajanju od jednog ili dva dana. Od dvodnevni pridruženih kongresa, osim *Forum*a bili su: *Feministički pristup bioetici 2008. (FAB): Glas, moć i odgovornost u zdravstvu*, te *Mediji i bioetika*. Jednodnevni pridruženi kongresi bili su: 5. *Simpozij međunarodnog udruženja za kliničku bioetiku, Klinička etika i donošenje odluka u pluralističkom svijetu* 4. *Međunarodna konferencija o kliničkoj etici i konzultaciji*, *Bioetika u sestrinskoj profesiji i Etika kliničkih ispitivanja i promocije lijekova*. (Usp. Ifigenija Račić, Blanka Jergović, „Medijska slika bioetike – 9. svjetski bioetički kongres u Rijeci“, *Jahr*, 3 (6 /2012), str. 433- 459. te Ivan Šegota, „Medicinska etika i klinička bioetika – od prvih početaka do 9. svjetskog bioetičkog kongresa. Uvodnik“, *Medicina* 44 (2/2008), str. 104-110.)

kliničku bioetiku kojeg je osnovao 2003. godine. Osim za I. Šegotu, gostovanje ovog skupa u Hrvatskoj bilo je od velikog značaja i za samu državu. Ona je predstavljala idealnu prostornu kulisu kao država koja se nalazi u srcu Mediterana i Europe, na razmeđu Istoka i Zapada, kršćanstva i islama te Europske unije i zemalja koje su čekale da ih ista primi.³⁹⁴

Četvrti *Forum* se održao od 3. do 5. rujna 2008., dok je kongres trajao tri dana duže, do 8. rujna, a nosio je naziv *Izazovi međukulturološke bioetike u 21. stoljeću* (*The challenge of cross-cultural bioethics in the 21st Century*). Organizatori svjetskog kongresa bili su Međunarodna udruga bioetike (International Association of Bioethics), Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci i Hrvatsko društvo za kliničku bioetiku. Osim što se ovim kongresom, odnosno njegovom realizacijom u Hrvatskoj, nakon brojnih svjetskih metropola, odalo priznanje Katedri društvenih znanosti na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci za uspješan rad kojim se razvijala klinička i nova medicinska bioetika, kongres je širom otvorio vrata za prezentaciju i rasprostranjivanje koncepta integrativne bioetike ne samo po regiji već i svijetu.

Forum je te godine okupio najveći broj izlagača, odnosno sudionika, čak 43, iz gotovo cijele Europe, ali i svijeta. Znanstvenici su dolazili iz 12 zemalja, od Vatikana do Japana, a svojim su radovima obuhvatili „suštinu integrativne bioetike i njeno značenje za povezivanje raznih filozofskih i znanstvenih stajališta i spoznaja“.³⁹⁵

Bila je to odlična prilika za svjetsku premijeru koncepta integrativne bioetike, odnosno prilika da se projekt međunarodne suradnje, koji se konceptualno, metodološki i institucionalno širio zadnje četiri godine (od dubrovačkog skupa 2004. do ovog svjetskog 2008.), odnosno najznačajniji rezultati te suradnje, predstave svijetu.

I ovim se skupom slijedila ista programska zadaća, europeiziranje bioetike, kojem su težile sve dotadašnje rasprave, manifestacije, projekti i znanstvena istraživanja s uvjerenjem da europska ili integrativna bioetika ima svoju ulogu i mjesto u globalnom bioetičkom diskursu, kao integrativna orijentacijska znanost.

Kao objekt integrativne bioetike na kongresu je izdvojen život u svim njegovim oblicima, a očuvanje postojećih uvjeta života i preživljavanje svih živih bića kao njezin krajnji cilj. Svojom, sada već naglašenom, filozofijsko-povijesnom dimenzijom, integrativna bioetika predstavila se kao bitno drugačija bioetika od onih u prethodnim razdobljima

³⁹⁴ Usp. Iva Sorta Bilajac, *Izazov međukulturološke bioetike u 21. stoljeću*, u: *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike*, Ante Čović, Nada Gosić, Luka Tomašević (ur.), Pergamena i Hrvatsko bioetičko društvo, Zagreb 2009., str. 355-358.

³⁹⁵ Jasminka Pavelić, Kiril Temkov, „Bioetički kongres“, *Medix. Specijalizirani medicinski dvomjesečnik*, XIV (78/2008), str. 15.

U pozdravnoj riječi prilikom otvaranja manifestacije, pred svjetskim znanstvenicima, organizatori 4. *Foruma*, Ante Čović i Walter Schweidler, predstavili su program, projekt i plodove dotadašnje hrvatsko-njemačke bioetičke suradnje. Kao najznačajnije postignuće izdvojili su upravo koncept integrativne bioetike koji se razvija na integrativnoj etičkoj refleksiji o temeljnim bioetičkim pitanjima (najvažnijim i najopćenitijim pitanjima života i opstanka čovjeka na Zemlji) temeljeći se na interkulturalnim razlikama u Europi. Kao specifičnost integrativne bioetike naveli su pluriperspektivnost koja nadilazi uobičajenu znanstvenu integrativnu metodologiju, jer obuhvaća neznanstvene, odnosno kulturne (religiozne, duhovne, svjetonazorske, umjetničke) pristupe s ciljem formiranja orijentacijskog znanja. Istaknuli su nadalje mogućnost da se znanstvene i kulturne perspektive dovedu u epistemološku ravninu i integriraju u obrazac stvaranja orijentacijskog znanja na pretpostavci kategorijalnog razlikovanja „objektne i smisla istine“, odnosno razlikovanja „uporabnog i orijentacijskog znanja“.³⁹⁶ Organizatori su tada predstavili i novu paradigmu znanja koja se postepeno razvijala u okviru plodne hrvatsko-njemačke bioetičke suradnje, polazeći od integrativnog pristupa bioetičkim problemima i fundirajući se na europskoj filozofskoj ostavštini. Što se tiče samog sadržaja odnosno predmetnog interesa integrativne bioetike, ona obuhvaća široki raspon tema relevantnih za suvremeno društvo, ali i za opstanak života u budućnosti, čemu je preduvjet ostvarivanje dijaloga između različitih znanstvenih i neznanstvenih područja, integriranje pristupa i jačanje bioetičkog senzibiliteta, čime se formira bioetički pogled na stvarnost. Organizatori 4. *Foruma Integrativna bioetika i pluriperspektivizam* u Opatiji su iskoristili situaciju da svijetu otkriju ulogu filozofijsko-povijesne dimenzije kao neophodne perspektive integrativne bioetike kojom se ponire u najdublja i najkompleksnija pitanja modernog doba i nove epohe.³⁹⁷ Zahvaljujući filozofskoj perspektivi, na kojoj se inzistiralo posebice kroz projekt *Zasnivanje integrativne bioetike*, mogla su se postaviti neka nova pitanja, poput: obilježja moderne znanstveno-tehničke civilizacije, odnosno moderne znanosti; uloge znanosti kroz povijest; odnosa čovjeka i prirode, i mnoga druga. Na taj način filozofijsko-povijesna perspektiva je ponudila bioetici nove sadržaje i time obogatila njezin objekt istraživanja. Inicijatori i voditelji bioetičke suradnje A. Čović i W. Schweidler, su smatrali da ako integrativna bioetika „zagriže“ u ove

³⁹⁶ Prema dokumentu *Dopis. Manifestacija IV. bioetički forum za jugoistočnu Europu – Opis i obrazloženje programa* koji je upućen Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa RH, 20. ožujka 2008., od strane Ante Čovića. Iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

³⁹⁷ Usp. Ante Čović, Walter Schweidler, „Welcome message from conference directors“, u: *Programmheft 4. Südosteuropäisches Bioethik-Forum Integrative Bioethik und Pluriperspektivismus*, Ante Čović, Hrvoje Jurić, Klaus Thomalla (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2008., str. 14-15.

nove izazove ona može postati stimulativna na razini globalne bioetičke rasprave.³⁹⁸ Ta težnja i očekivanje se ostvarilo upravo tijekom *Svjetskog bioetičkog kongresa*.

Može se reći da je tada došlo do konceptualne zrelosti integrativne bioetike i prihvatanja njene terminologije. Tome su svakako doprinijeli osim mladog projekta i prethodne bioetičke manifestacije na Malom Lošinju i *Bioetički forum za jugoistočnu Europu* kojem pripadaju najveće zasluge za razvijanje i geografsko rasprostranjivanje koncepta integrativne bioetike. Tim je koncept integrativne bioetike postao na svjetskoj razini, u znanosti, međunarodno etabliran.

Spominjući Mali Lošinj, on je i te godine, samo tri mjeseca ranije, od 8. do 11. lipnja 2008. godine, bio domaćin 7. *Lošinjskih dana bioetike* koji su se nesmetano odvijali unatoč mukotrpnim i zahtjevnim pripremama većine sudionika za *Svjetski kongres*, odnosno 4. *Forum*. Unatoč obvezama, većina stalnih sudionika *Lošinjskih dana* nisu odustali od tradicionalnog bioetičkog okupljanja na ovom otoku. Dapače, simpozij se tradicionalno odvijao u tri sekcije zbog velikog broja izlagača od kojih je čak devet bilo iz BiH, a plenarna predavanja su održali gosti iz Kanade (Michael George, „Bavljenje bioetikom u ahistorijskom društvu. Teorijske i praktične prepreke integrativnom pristupu“) te iz Irana (Alireza Haghparast Elham Foroozanfar, „Nanoetika: novi izazovi bioetici“). Pored međunarodnog simpozija *Integrativna bioetika i nova epoha*, održan je okrugli stol na temu „Plodovi zemlje: hrana za živa bića ili hrana za strojeve“ na kojem je raspravljalo pet znanstvenika među kojim se izdvojio, kao pridošlica te godine, ugledni hrvatski fizičar Vladimir Paar. Tom prilikom predstavljena je knjiga Igora Čatića, odanog i veoma aktivnog sudionika na gotovo svima *Lošinjskim danima* naziva *Tehnika, zaštita okoliša i zdravlja* (Graphis, Zagreb 2008.). Studentska bioetička radionica na temu „Zdravlje: pluriperspektivni bioetički pristup“ provodila se u dva dijela. Prvi dio činio je set izlaganja u dva tematska bloka: „Hermeneutika zdravlja i bolesti“ i „Suvremena medicina: kritika iznutra i kritika izvana“. Drugi dio bioetičke radionice također je bio podijeljen u dva dijela: „Zdravlje i prirodni okoliš“ te „Zdravlje i sistemi zdravstvene skrbi“. Uobičajeno je održana skupština Hrvatskog bioetičkog društva, a u sklopu kulturnog dijela programa sudionici su imali priliku upoznati razne kulturne i prirodne ljepote Lošinja i/ili susjednih otoka i mjesta.

6.1. Medijska popraćenost i interpretacija Svjetskog bioetičkog kongresa

³⁹⁸ Usp. A. Čović i W. Schweidler, *Isto*, str. 14.-15.

Postavlja se pitanje je li šira javnost u Hrvatskoj dobila priliku putem medija saznati nešto o ovim brojnim, bogatim, znanstveno relevantnim i zanimljivim bioetičkim događajima u Hrvatskoj, posebice o velikom znanstvenom i bioetičkom priznanju koje je svjetska znanstvena elita odala Hrvatskoj? S jedne strane odgovornost za informiranje je padala na organizatore koji su imali dužnost pozvati predstavnike medija na ovaj značajan događaj, a s druge strane, na novinarima je bila odgovornost da se odazovu i da prepoznaju u tim zbivanjima zanimljivu novinsku priču. Obavijest o odražavanju i poziv na svečano otvaranje *4. Bioetičkog foruma za jugoistočnu Europu* organizatori *Foruma* uputili su na adrese *HINE, HTV-a, Novog lista, Vjesnika, Jutarnjeg lista, Večernjeg lista, Slobodne Dalmacije, Glasa Slavonije, Glasa Koncila, HKR-a, H-ALTER-a, IKE*, na adrese brojnih radio stanica i drugih novinskih redakcija.³⁹⁹ Stoga se može reći da su mediji imali priliku, a i razlog, da iskoriste ova dva paralelna zbivanja da bi širu javnost u Hrvatskoj upoznali s postignućima hrvatskih bioetičara, s ostvarenom suradnjom hrvatskih znanstvenika s onima u regiji i svijetu te da predstave Hrvatsku kao moćnu bioetičku prijestolnicu europske bioetike. To su samo donekle i učinili. Od 2006. do 2008. godine, od najava do izvještaja ili osvrtu nakon kongresa, objavljen je 31 novinski članak, a od njih su tek dva objavljena u rubrici znanost, i to u *Novom listu*. Ostali su uglavnom objavljeni na sponzoriranim stranicama. Inače, 26 članaka je objavio *Novi list*, a ostalih 5 objavili su *Vjesnik, Jutarnji list* i *Večernji list*. Najviše članaka objavljeno je tijekom kongresa (19), a samo jedan nakon, dok su ostali bili u formi najave. Članci su većinom bili, u 71 % slučajeva, pozitivno intonirani⁴⁰⁰, a ostali su bili neutralni, dok negativnih odjeka i prezentacija ovog znanstvenog događaja nije bilo. Zanimljivo je reći da se ovaj događaj, mada znanstvenog karaktera, uglavnom vezao uz turističku i financijsku dobit, svojevrsnu turističku reklamu Hrvatske.⁴⁰¹ Tek 13% članaka, ili novinara, izvještavanje je iskoristilo da bi istaknuli ulogu, značaj, doprinos i uspjeh hrvatskih znanstvenika u području bioetike. Jedan od njih je članak objavljen u *Novom listu* od 31. kolovoza 2008., naslova „Veliko priznanje radu hrvatskih bioetičara“.⁴⁰² Jedini natpis koji u potpunosti govori o

³⁹⁹ Popis svih medija, čak i pojedinih novinara pozvanih na skup nalazi se u dokumentacijskoj arhivi Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku. Izvještaje o *4. Bioetičkom forumu* prenijele su različite emisije: „Duhovni izazovi“, „Znanstvene vijesti“, „Miri dobro“ i „Znanstvena petica“ sa HRT-a. Reagirao je i *Glas Koncila*, a rezultat su članci Valerija Vrčeka „Integrativna bioetika“ u rubrici „(Pri)govor znanosti“ od 21. rujna 2008.

⁴⁰⁰ Primjerice, članak naslova „Pečat bioetičkim vrijednostima“, rezultat razgovora s Miljenkom Kapovićem, tadašnjim dekanom Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, objavljen u *Novom listu* 26. kolovoza 2008. Članak je dostupan u dokumentacijskoj arhivi Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

⁴⁰¹ Primjerice, članak „Bioetika donosi turizmu Kvarnera 580 000 eura“, objavljen u *Novom listu* 29. kolovoza 2008. Članak je dostupan u dokumentacijskoj arhivi Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

⁴⁰² Članak je dostupan u arhivi Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku. U članku se ističe uloga Ivana Šegote, Luke Tomaševića, Ante Čovića, Elvia Baccarinija i Ane Borovečki u razvoju bioetike u Hrvatskoj.

bioetici i koji se isključivo fokusira i veže na bioetiku kao znanost objavljen je u *Vjesniku* 29. kolovoza 2008. s naslovom „Integrativna uloga bioetike“.⁴⁰³ Imajući u vidu ove podatke i analizu dnevnih novina i pristup novinara ovoj temi, odnosno događaju može se zaključiti da hrvatske dnevne novine nisu iskoristile mogućnost pozicioniranja bioetike kao discipline niti su omogućili javnosti da na temelju tih izvještaja prepoznaju ulogu i značaj hrvatske bioetike⁴⁰⁴ mada se ne može reći ni da su u potpunosti ignorirali ovaj značajni bioetički događaj.

7. Međunarodne ljetne škole integrativne bioetike

Govoreći o mnogobrojnim bioetičkim zbivanjima neophodno je spomenuti još jedan plod hrvatsko-njemačke bioetičke suradnje, odnosno institucionaliziranje znanstvenih i nastavnih programa u obliku poslijediplomskih tečajeva. Riječ je o *Međunarodnim ljetnim školama integrativne bioetike*.

Walter Schweidler i Thomas Sören Hoffmann jednom su prilikom, u intervjuu koji su dali za *Vijenac*, rekli da su u jugoistočnu Europu došli jer je profesor Čović obuhvatno razvio koncept integrativne bioetike i zbog mogućnosti suradnje s njim naprosto su pronašli temelje za daljnju razradu bioetike koja se fundira u filozofiji, osjetljiva je na duhovne značajke vremena u kojem se razvija i uključuje brojne perspektive u rješavanju problematika koje se tiču bioetike.⁴⁰⁵ Očekivana daljnja razrada koncepta integrativne bioetike zahtijevala je sustavne programe, kako obrazovne, tako i dokumentacijsko-istraživačke.

Najvažniji obrazovni program na početku te hrvatsko-njemačke suradnje rođene u Dubrovniku 2004. godine bila je *Ljetna škola integrativne bioetike* koja se odvijala kao poslijediplomski tečaj koji se izvodio u suradnji Ruhrskog sveučilišta u Bochumu i Sveučilišta u Zagrebu. Cilj joj je bio pridonijeti izgradnji bioetike u jugoistočnoj Europi i omogućiti da se bioetičko obrazovanje proširi po različitim zemljama jugoistočne Europe te da se susretu (mladi) znanstvenici iz različitih znanstvenih područja i užih specijalizacija koji su pokazivali interes za bioetička pitanja te ostvare suradnju s kolegama iz drugih zemalja.

⁴⁰³ Ovaj članak je zapravo prethodio kongresu i u njemu su se najavila sva bioetička zbivanja za tu godinu. Članak je dostupan u arhivi Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku, a autori su mu Olga Carević i Dražen Vikić-Topić, a na članak se pozitivno osvrnuo Igor Čatić u rubrici Pisma čitatelja člankom „To je ono što nedostaje“ objavljenim u *Vjesniku* 2. rujna 2008., str. 17.

⁴⁰⁴ Usp. I. Račić, B. Jergović, „Medijska slika bioetike – 9. svjetski bioetički kongres u Rijeci“, str. 433- 459.

⁴⁰⁵ Iz razgovora Srećka Horvata s Walterom Scheidlerom, T. S. Hoffmannom i Antom Čovićem za *Vijenac* br. 343. Preuzeto s <http://www.matica.hr/vijenac/342/Institucionalni%20okvir%20bioetike/>, 15. travnja 2016.

*Prva međunarodna ljetna škola integrativne bioetike*⁴⁰⁶ održana je od 4. do 16. rujna 2006. godine na Malom Lošinj, gdje su par mjeseci ranije održani 5. *Lošinjski dani bioetike* (12.-14. lipnja), a 15. rujna, pred kraj „školskih zbivanja“ započelo je i 2. *Bioetički forum za jugoistočnu europu, Integrativna bioetika i edukacija*. Inkorporiranje *Bioetičkog foruma* u *I. međunarodnu ljetnu školu*, odnosno u njen nastavni program pokazao se kao dobar pedagoški potez pa je ta praksa poslužila kao obrazac i za daljnje organizacijske planove oko realizacije *Škole* narednih godina.

Izvođenje nastave na prvoj *Ljetnoj školi* omogućili su brojni gosti, bioetičari, iz europskih zemalja. Svjesni odgovornosti proučavanja i podučavanja bioetike, organizatori ove *Ljetne škole*, A. Čović i W. Schweidler, okupili su šest priznatih stručnjaka s užih tematskih područja, slijedeći unaprijed određenu koncepciju kojom se integrativna bioetika dovodila u odnos s različitim znanostima.⁴⁰⁷ Tako je nastava bila podijeljena u više dijelova: integrativna bioetika i filozofija (predavači Marco Olivetti i Stavroula Tsinorema); integrativna bioetika i medicina (predavač, Herbert A. Neumann); integrativna bioetika i teologija (predavač Peter Schallenberg); integrativna bioetika i molekularna medicina (predavačica Jasminka Pavelić), te integrativna bioetika – agronomija i etika okoliša (predavač Marijan Jošt). Uvodnim predavanjem *Školu* je otvorio sam Walter Schweidler, a nastavni program pratio je 21 sudionik, uglavnom znanstvenici iz jugoistočne Europe i Njemačke. Nastava je bila podijeljena na gore spomenute cjeline. Jedan dio predavanja bio je više teorijski koncipiran, a drugi praktički, jer su predavači iznosili slučajeve iz svog znanstvenog iskustva i prakse.

Prvi i drugi dan *Ljetne škole* predavanje je imao Marco Olivetti iz Rima koji je govorio o dvije ključne bioetičke teme. Prvog dana imao je izlaganje na temu „Integrativna bioetika i filozofija. O temeljima integrativne bioetike iz filozofske perspektive. Život, biće i osoba“, a drugog dana na temu „Odgovornost i život“ ističući odgovornost kao središnji problem bioetike i proširujući odgovornost na neživi i budući svijet. Drugog dana *Škola* je ugostila znanstvenicu iz Grčke, Stavroulu Tsinoremu koja je imala izlaganje na temu „Moralna teorija i bioetika: metodološka pitanja u bioetici i biomedicinska etika. Koncepti i slučajevi“ koje je podijelila u dva dijela i konkretnim slučajevima privukla veliku pozornost polaznika *Škole* te potencirala kasniju diskusiju oko temeljnih bioetičkih problema u medicinskoj praksi. Inače diskusija je bila tek jedan od edukacijskih modela koji se primjenjivao u *Školi*. Osim rasprava i predavanja, polaznici su imali zadatke u okviru

⁴⁰⁶ U daljnjem tekstu, *Ljetna škola* ili samo *Škola*.

⁴⁰⁷ Iva Rinčić, „Prva međunarodna ljetna škola integrativne bioetike“, *Društvena istraživanja*, 16 (1-2/2007), str. 321-325.

seminarskih grupa, radili su na odabranim tekstovima, a nakon svega uslijedio je i ispit znanja.

U drugom tematskom dijelu *Ljetne škole* „Integrativna bioetika i medicina“, dva uzastopna dana predavanja je imao Herbert A. Neumann, voditelj prvog hospicija u Bochumu, na teme „Bioetika- pitanja s liječničkog stajališta (I): Problemi financiranja našeg (njemačkog) sistema zdravstvene njege“ te, drugi dan, „Primjeri odluka o kraju života – (liječnikom potpomognuto samoubojstvo, palijativna njega i ostalo)“ koji je prisutne uputio u probleme u sustavu zdravstvenog osiguranja i skrbi te na praktične, medicinske i egzistencijalne probleme koji se javljaju na kraju ljudskog života.

Treći dio programa pripao je odnosu integrativne bioetike i teologije kojeg je protumačio Peter Schallenberg na temu „Projekt integrativne bioetike s teološkog stajališta (I) – Teorijska pitanja“. Iznoseći dogmatske istine, ali i stajališta suvremene teologije oko pitanja života, skrbi za život i smrti izazvao je veliki interes prisutnih.

Priliku za rad u seminarskim grupama omogućila su posljednja dva predavača. O bogatom odnosu molekularne medicine i integrativne bioetike govorila je Jasminka Pavelić, a o aktualnoj problematici u agronomiji i okolišu te njihovu odnosu, na samom kraju dvotjedne *Ljetne škole* govorio je Marijan Jošt na temu „Bioetička pitanja unutar agronomije: Opća pitanja (I.) i Praktična pitanja (II.“).⁴⁰⁸

Druga međunarodna ljetna škola integrativne bioetike i sljedeće godine, 2007., održana je u Malom Lošinjju od 17. do 29. rujna. Paralelno se odvijao i *3. Bioetički forum za jugoistočnu Europu*. Školu su kao poslijediplomski tečaj pohađali stručnjaci i znanstvenici iz Njemačke i Austrije te oni sa Sveučilišta u regiji jugoistočne Europe. Kao i prethodne godine bili su to filozofi, teolozi, liječnici, i drugi koji su u svom znanstvenom radu, ali i osobnom životu zainteresirani za bioetička pitanja. Već se tijekom te druge po redu *Ljetne škole*, s obzirom na odaziv polaznika i sudionika, ali i s obzirom na nove perspektive koje su se uključile u bioetičke rasprave, mogao primijetiti porast zainteresiranih za integrativnu bioetiku, a samim time i širenje mreže integrativne bioetike. Tome su svakako u prilog išla i dva prethodna *Bioetička foruma* koja su olakšala komunikaciju i suradnju znanstvenika i zaljubljenika u bioetiku. Tema *Škole* bila je „Odgovornost za ne-ljudska bića“.

I ovaj put naglasak kod proučavanja i podučavanja integrativne bioetike bio je na europskoj filozofskoj tradiciji i kulturi, međutim program *Škole* je bio, kako i priliči bioetičkoj edukaciji, pluriperspektivan. Integrativna bioetika se promatrala iz filozofske perspektive

⁴⁰⁸ Usp. *Isto*

(voditelji Günther Pöltner iz Beča i Dieter Sturma iz Bonna), iz sociološke perspektive (voditelj Ivan Cifrić iz Zagreba), iz medicinske perspektive (voditelj Hans-Bernhard Wuermaling iz Nürnberga), iz pravne perspektive (voditelj Gerhard Luf iz Beča), te iz filozofsko-teološke perspektive (voditelj Peter Kunzmann iz Jena). Temi integrativne bioetike i obrazovanja posvetio se Walter Schweidler iz Bochuma, dok je zadnjeg dana *Škole* tema bila integrativna bioetika iz prirodoznanstvene perspektive koju je vodio gost i prošlogodišnje *Ljetne škole integrativne bioetike*, Herbert A. Neumann.⁴⁰⁹ Studenti koji su pratili ovaj program, odnosno *Školu* dolazili su, osim iz Hrvatske, iz Makedonije, Njemačke, Srbije te iz Bosne i Hercegovine koja je do tada već imala osnovano svoje Bioetičko društvo i iza sebe prvi uspješni kongres iz bioetike (2006. godine). U okviru programa *Škole*, polaznike se upozorilo na ugroženost neljudskih bića, problem izumiranja brojnih životinjskih i biljnih vrsta te im se ukazalo na tragove koje suvremena industrijalizacija, kapitalizam i konzumeristički mentalitet ostavljaju u prirodi.

Treća međunarodna ljetna škola integrativne bioetike pridružena je, kao i prethodne dvije, *Bioetičkom forumu za jugoistočnu Europu (Integrativna bioetika i pluriperspektivizam)*, koji je održan u Opatiji od 3. do 5. rujna 2008., a bio je pridružen 9. *Svjetskom bioetičkom kongresu*, kao satelitska konferencija. *Ljetna škola* je trajala do 13. rujna, a bila je namijenjena postdiplomantima koji žele raditi kao filozofi, teolozi, liječnici, znanstvenici i pravnici u području bioetike. Osim već stalnog dijela programa koji se odnosio na integrativnu bioetiku iz filozofske perspektive (voditeljica Hanna-Barbara Gerl-Falkovitz iz Dresdena, te voditelj drugog dijela, Peter Koslowski iz Amsterdama) i iz pravne perspektive (voditeljice Ksenija Turković i Sunčana Roksandić-Vidlička iz Zagreba) te godine program je proširen s još jednom perspektivom, onom iz hinduističke i budističke tradicije (voditelj Mislav Ježić iz Zagreba). Osim toga, o odnosu integrativne bioetike i ekološke krize govorila je Ivana Vinković Vrček iz Zagreba, o odnosu iste s prirodnim znanostima Valerije Vrček, dok je integrativnu bioetiku s medicinom, odnosno medicinskom procedurom koja uključuje Jehovine svjedoke, povezala Nada Gosić iz Rijeke. Svaki dio programa uključivao je predavanje, seminare i diskusije, uključujući zajedničku zaključnu diskusiju koju su vodili organizatori *Ljetne škole integrativne bioetike*, Ante Čović i Walter Schweidler.

Tijekom ove tri *Međunarodne ljetne škole integrativne bioetike*, integrativna bioetika se predstavila i podučavala se u kao disciplina koja razvija interdisciplinarni pristup aktualnim etičkim problemima uključujući refleksiju o pluriperspektivnosti bioetičkih stajališta

⁴⁰⁹ Podaci su preuzeti iz programske knjižice *Programm 2. Internationale Sommerschule Integrative Bioethik. Mali Lošinj (Kroatien), hotel Aurora / Hotel Bellevue. Vom 17. bis 29. September 2007.*

uzimajući u obzir nove prilike za interkulturalno razumijevanje problema u području bioetike.⁴¹⁰

Radno uklapanje *Bioetičkih foruma*, koji su već uživali određeni bioetički i znanstveni ugled u regiji i svijetu (zahvaljujući i 9. *Svjetskom bioetičkom kongresu*) u nastavne programe *Ljetne škole*, kao poslijediplomske tečajeve integrativne bioetike, pokazalo se velikom prednošću za mlade znanstvenike koji su pohađajući *Školu* imali priliku susretati znanstvenike iz cijelog svijeta i slušati o najaktualnijim bioetičkim pitanjima iz različitih perspektiva. Inkorporacija ovih najvažnijih bioetičkih manifestacija u jedinstveni bioetički susret udario je uistinu, kako se pokazalo, temelje institucionalizacije bioetičkog obrazovanja, a upravo je to bilo neophodno za geografsko rasprostranjivanje i predmetno razvijanje integrativne bioetike, ali i hrvatske znanosti.

Sveukupno programski su se organizirala tri poslijediplomska tečaja kao *Međunarodne ljetne škole integrativne bioetike* tijekom tri *Bioetička foruma*, uz, drugi, treći i četvrti *Forum*. Mada se nakon toga *Škole* više nisu organizirale u toj formi, *Bioetički forumi* su nastavili svoju tradiciju s jednom iznimkom. Izašli su izvan granica Hrvatske.

8. Izleti *Bioetičkog foruma* u susjedstvo

Nakon svjetske premijere koncepta integrativne bioetike koju je omogućilo pridruživanje 4. *Bioetičkog foruma* 9. *Svjetskom bioetičkom kongresu* čime se inovativni koncept integrativne bioetike afirmirao na svjetskoj razini, uslijedila su još dva *Forum*a u susjednim državama, u Bosni i Hercegovini te u Srbiji.

Peta međunarodna konferencija *Bioetički forum za jugoistočnu Europu*, na temu *Bioethik zwischen Religion und Säkularismus / Bioetika između religije i sekularizma* održana je u Sarajevu od 19. do 21. studenog 2009. godine u prostorijama Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine uz podršku Bioetičkog društva u BiH, Akademije nauka i umjetnosti BiH i Referalnog centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi, koji je u međuvremenu osnovan.⁴¹¹

⁴¹⁰ Podaci o predavačima i programu *Škole* preuzeti su iz *Programm. 3. International summer School Integrative Bioethics. Opatija/Mali Lošinj. September 1-13, 2008.*

⁴¹¹ Već je nakon 1. *Forum*a bilo govora o organizaciji 2. *Forum*a u Sarajevu, ali se u Sarajevu iduće godine organizirao simpozij o čemu je bilo govora u prethodnom poglavlju, a tek 2009. *Forum*. (O tome svjedoče nekoliko dokumenata iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku, jedan je onaj od Velimira Valjana *O organiziranju Forum*a u Sarajevu datiran 1. lipnja 2005.)

Prezentacije dvadeset i dva referata simultano su se prevodila s engleskog i njemačkog jezika na bosanski, hrvatski i srpski i obrnuto. Sudionici su dolazili iz različitih zemalja regije, osim iz Bosne i Hercegovine stigli su iz Hrvatske, Makedonije, Bugarske, Slovenije, Srbije, ali i Njemačke. Iz religijskih i sekularnih stajališta tom prilikom su znanstveno obrađene različite teme: *in vitro* fertilizacija, teorija evolucije, pojam Boga, donošenje odluka u medicini, pobačaj, pitanja života i smrti, odnos prema osobama s posebnim potrebama, komunikacija u medicini, kultura života, ekologija i druge.⁴¹² Bioetika se ovim *Forumom* nije našla između religije i sekularizma nego se, kao i u prethodnim slučajevima gdje se očekivalo neslaganje i razdor, pokazala mjestom dijaloga, susretanja i integriranja različitih pristupa temeljnim pitanjima života i smrti. Tom prigodom odano je priznanje bioetičkim nastojanjima u Bosni i Hercegovini gdje je, u međuvremenu, integrativna bioetika u potpunosti zaživjela.

Mada su *Lošinjski dani bioetike* neovisna znanstveno-kulturna manifestacija od *Bioetičkog foruma*, kao i obrnuto, ove dvije manifestacije se od 2005. godine prate i nadopunjuju. Stoga su i u ova dva slučaja, kada se *Forum* geografski distancirao od Lošinja, ove dvije manifestacije ostale bliske jedna drugoj. Tome svjedoči i plenarno predavanje koje je te godine na Malom Lošinju pripalo Walteru Schweidleru („Znanstvena i etička racionalnost“). Slijedeći nadalje rekonstrukcijsku liniju prikaza povijesti bioetike u Hrvatskoj neophodno je napomenuti da su 5. *Forumu* prethodili 8. *Lošinjski dani bioetike*, od 17. do 20. svibnja 2009. Prezentirano je oko 90 znanstvenih radova autora iz Hrvatske, ali i iz čitave Europe u sklopu međunarodnog simpozija *Integrativna bioetika i nova epoha* i okruglog stola na temu „Hrvatska i GMO – deset godina poslije“.⁴¹³ Tema okruglog stola prisutne je podsjetila na deset godina građanskog, akademskog i političkog otpora uvođenju GMO-a u Hrvatsku, koji je započeo 1998. creskim skupom, odnosno *Creskim apelom*. Sudionici su se prisjetili i *Lošinjske deklaracije o biotičkom suverenitetu* koja je donesena 16. lipnja 2004. tijekom 3. *Lošinjskih dana bioetike*. Kako se okrugli stol svake godine na *Danima* bavi aktualnom problematikom jasno je zašto je 2009. godine odabrana upravo ta tema. Naime, u to vrijeme su državna tijela Republike Hrvatske omogućili neke zakonske procedure koje bi

⁴¹² Usp. 5. *Südosteuropäische Bioethik-Forum*, „Bioethik zwischen Religion und Säkularismus / bioethics between religion and secularism“, Programmheft, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2009. Osim ovih Programskih knjižica u izdanju Hrvatskog filozofskog društva koje su se tiskale uoči samih manifestacija, nakon svakog *Forum*a zahvaljujući njemačkoj izdavačkoj kući Academia Verlag (Sankt Augustin) publicirali su se zbornici radova izlaganih na konferenciji i to na njemačkom i engleskom jeziku, koji također mogu poslužiti kao bogat izvor informacija o onome čime su se bioetičari bavili u okviru svake pojedinačne tematske konferencije iz godine u godinu.

⁴¹³ Više sudionika je te godine na Lošinju došlo iz Mađarske, Italije, Njemačke i Nizozemske, pored onih iz zemalja jugoistočne Europe, poput Albanije, Bugarske, Srbije, Slovenije, te velik broj, njih 9, iz BiH. Plenarno predavanje, između ostalih, održao je gost koji je stigao čak iz Tajvana, Michael Cheng-Tek Tai.

olakšale probijanje genetički modificiranih organizama na hrvatsko tržište. Na kraju okruglog stola sudionici su usvojili *Lošinjsku izjavu – za Hrvatsku bez GMO-a*⁴¹⁴ koja je predstavljena na konferenciji za medije 4. lipnja iste godine⁴¹⁵ koju donosimo u prilogu (prilog 12.)

Prilog 12. – *Lošinjska izjava – za Hrvatsku bez GMO-a*

LOŠINJSKA IZJAVA - ZA HRVATSKU BEZ GMO-a

Sudionici okruglog stola “Hrvatska i GMO – deset godina poslije”, koji je u sklopu 8. *Lošinjskih dana bioetike* održan 20. svibnja 2009. u Malom Lošinjju,

- a) polazeći od bioetičkih načela koja su sadržana u Lošinjskoj deklaraciji o biotičkom suverenitetu;
- b) polazeći od političkih stavova i zahtjeva koji su sadržani u zaključcima Odbora za zaštitu okoliša Hrvatskoga sabora od 3. srpnja 2008.;
- c) uzimajući u obzir postojeća zakonska rješenja, djelovanje zakonskih tijela, te aktualna zbivanja na tom planu u Hrvatskoj i širem europskom okruženju,

donijeli su zajedničku izjavu kojom žele

- a) upoznati hrvatsku javnost s realnim opasnostima da se hrvatski biotički suverenitet nepovratno ugrozi namjernim uvođenjem genetički modificiranih organizama (GMO) u okoliš;
- b) potaknuti građanstvo, nevladine organizacije, akademske krugove, institucije i posebno jedinice područne samouprave da još snažnije nastave pružati sustavan otpor pretvaranju Hrvatske u GMO-protektorat multinacionalnih kompanija i imperijalnih centara moći;
- c) upozoriti državna tijela i institucije kao i aktualne obnašatelje vlasti na njihovu moralnu, političku i povijesnu obvezu da očuvaju hrvatski biotički suverenitet i obrane status Hrvatske kao zemlje slobodne od GMO-a, što predstavlja ne samo bioetički imperativ nego i vitalni gospodarstveni interes hrvatskog društva.

1. Potrebno je hitno donijeti izmjene i dopune Zakona o GMO-u te pritom osigurati punu obaviještenost javnosti i široku javnu raspravu.

Zaključcima saborskoga Odbora za zaštitu okoliša, koji se oslanjaju i na program rada Vlade RH u mandatnom razdoblju 2007.-2011., zadužena su nadležna ministarstva da u roku od 6 mjeseci pripreme Nacrt izmjena i dopuna Zakona o GMO-u kojima će u postojeći zakon, među ostalim, biti ugrađene i odredbe a) o zabrani ispuštanja živih GM-organizama u okoliš, te b) o zabrani sjetve GM-sjemena čak i u pokusne svrhe. Želimo upoznati hrvatsku javnost te upozoriti nadležna državna tijela i institucije da još uvijek ništa nije poduzeto kako bi se ostvarile navedene, ključne točke u zaključcima saborskoga Odbora za zaštitu okoliša.

⁴¹⁴ U pdf formatu *Izjava* je dostupna i na portalu Hrčak: hrcak.srce.hr/file/64492

⁴¹⁵ Zbog ove teme okruglog stola i *Lošinjske izjave* gotovo su svi važniji mediji u Hrvatskoj popratili ovu manifestaciju čime je potvrđena relevantnost i utjecaj, ali i uvažavanje ove manifestacije od strane akademskih i kulturnih krugova te šire javnosti. Kroz medije su se na one *Lošinjske dane*, odnosno temu okruglog stola osvrnuli brojni liječnici, novinari, političari, ekološki aktivisti i ostali. *Lošinjsku izjavu* su na konferenciji za medije predstavili Ante Čović, Marijana Petir, Marijan Jošt i Valerije Vrčec, a održala se u novinarskom domu u Zagrebu.

2. U Zakon o GMO-u potrebno je unijeti odredbu o načelu opreza prema kojem se na temelju znanstvenih indicija o štetnosti može zabraniti upotreba GMO-a.

Kako bi se mjere zaštite i zabrane zakonski osnažile i povezale s europskim zakonodavstvom potrebno je u hrvatski Zakon o GMO-u jasno unijeti odredbu o načelu opreza (precautionary principle, COM/2000/1). To načelo izražava europski odnos prema riziku i temeljno je polazište europske politike u području zaštite okoliša i ljudskoga zdravlja (članak III-233. Ustava Europske unije). Načelo opreza omogućuje svakoj članici Unije da na temelju preliminarnih znanstvenih upozorenja o opasnostima zabrani ili odgodi uvoz, promet ili korištenje GMO-a (čl. 23. Direktive 2001/18/EC).

3. Potrebno je hitno osigurati javnost rada Vijeća za genetski modificirane organizme

U skladu sa čl. 56. Zakona o genetski modificiranim organizmima (NN, br. 70/2005.) Vlada Republike Hrvatske imenovala je 24. prosinca 2008. Vijeće za GMO. Istim člankom Zakona određeno je da je rad Vijeća javan, što znači da bi sjednice Vijeća trebale biti otvorene za javnost. Međutim, Poslovníkom o radu Vijeća, koji je usvojen na 2. sjednici Vijeća od 9. travnja 2009., odredba o javnosti rada protumačena je samo kao obveza Vijeća da o svome radu izvješćuje javnost. Time je uskraćeno zakonsko pravo javnosti da izravno prati rad Vijeća, ali je istodobno dovedena u pitanje i legalnost rada samoga Vijeća. Stoga tražimo da se sjednice Vijeća za GMO odmah otvore za javnost.

4. Potrebno je nastaviti aktivan otpor na razini područne (regionalne) samouprave, proglašavanjem pojedinih županija područjima slobodnim od GMO-a do pune pokrivenosti hrvatskoga teritorija, te istodobno taj otpor podizati na međunarodnu razinu, uključivanjem županija u mrežu europskih regija slobodnih od GMO-a.

Takve odluke na razini područne samouprave, bez obzira na njihove zakonske učinke, na poseban način legitimiraju otpor prema ispuštanju GMO-a u prirodni okoliš, jer neposredno izražavaju volju lokalnih zajednica. S druge strane, one omogućuju uspostavljanje savezništva i uzajamno podupiranje na međunarodnom planu. U ovom kontekstu treba napomenuti da je na 5. Europskoj konferenciji regija slobodnih od GMO-a "Hrana i demokracija", koja je održana 24.-25. travnja 2009. u Luzernu (Švicarska), donesena deklaracija kojom se traži moratorij na sjetvu genetički modificiranih organizama za čitavo područje Europske unije.

5. Suživot konvencionalne i ekološke poljoprivrede s GM-usjevima nije moguć, pa j eutoliko i svaka rasprava o temi "suživota" bespredmetna.

Na poljoprivrednom gospodarstvu koje bi uzgajalo GM-usjeve – tijekom sjetve, rasta, žetve, transporta, skladištenja ili prerade – nastale bi brojne mogućnosti zagađenja okoliša transgenima. Priroda je otvoren sustav i niti jedan usjev ne može biti uzgajan u potpunoj izolaciji, pa tako ni GM-usjevi ne mogu ostati u okvirima određenoga poljoprivrednoga dobra. Okoliš koji se jednom zagađi novim transgenima više se od njih ne može očistiti. Utoliko ideja o suživotu konvencionalne i ekološke poljoprivrede s GM-usjevima dobiva ulogu "trojanskog konja", kako ju je na spomenutoj konferenciji nazvao Friedrich-Wilhelm Graefe zu Baringdorf, zastupnik u Europskom parlamentu. Nametanjem rasprave o "suživotu" nastoji se tek prikriti nakana da se okoliš do te mjere očisti transgenima kako bi se svako zalaganje za regije slobodne od GMO-a učinilo besmislenim.

Sudionici okrugloga stola

"Hrvatska i GMO – deset godina poslije"

Studentska radionica koja je održana tijekom 8. *Lošinjskih dana bioetike* nosila je naziv „Bioetika i feminizam“, a na njoj je sudjelovalo oko tridesetak studenata filozofije, sociologije, biologije i medicine iz Zagreba, Rijeke, Beograda i Beča što znači da je te godine ona prvi put bila međunarodnog karaktera. Na kraju radionice održana je otvorena diskusija pod naslovom „XX vs. XXX: Feministički pristup pornografiji“. Čak osam predstavljenih knjiga te godine na Lošinju svjedočilo je o velikoj i bogatoj bioetičkoj produkciji. Riječ je o sljedećim naslovima: *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike*, Ante Čović, Nada Gosić, Luka Tomašević (ur.); *Lijekovi ili priča o obmani* Lidije Gajski; *Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*, Nikole Viskovića; *Kultura i okoliš* Ivana Cifrića; *Pojmovnik kulture i okoliša* Ivana Cifrića; *Bioetika i medicinsko pravo* Ive Sorte – Bilajac; *Zdravstvo po mjeri čovjeka* Mirka Štifanića i *Bolesno zdravstvo. Osveta privilegiranih* Mirka Štifanića. Svi sudionici simpozija u sklopu kulturno-umjetničkog dijela manifestacije dobili su priliku poslušati koncert u izvedbi grupe Naš mali Afro bend.

Iste te godine, točnije od 2. do 3. travnja 2009. održana je dvodnevna konferencija u Bochumu čije je Ruhrsko sveučilište stalni hrvatski partner u procesu razvijanja i rasprostranjivanja koncepta integrativne bioetike po jugoistočnoj Europi i svijetu. Dvodnevna konferencija koja je okupila znanstvenike iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije te predstavnike vodećih bioetičkih institucija u Njemačkoj nosila je naziv *Integrative Bioethik. Prinzip und Praxis eines bioethischen Studengangs in Südosteuropa*, a glavni organizator je bio Walter Schweidler. Na simpoziju je aktivno sudjelovalo svojim referatima 13 sudionika. Iz jugoistočne Europe sudjelovali su protagonisti razvijanja integrativne bioetike i stalni gosti *Bioetičkih foruma* Ante Čović, Sulejman Bosto, Hrvoje Jurić, Velimir Valjan i Sandra Radenović koji su predstavili kurikulume bioetičkih studijskih programa u svojim državama i fakultetima. Među značajnije institucije koje su imale svoje predstavnike na simpoziju izdvaja se Interfakultäres Zentrum für Ethik in den Wissenschaften, istraživački centar Sveučilišta u Tübingenu kojemu je temeljna zadaća razvijanje etike u znanosti i društvu, promicanje dijaloga između različitih znanstvenih područja u pitanjima etike, promoviranje mladih znanstvenika i dokumentiranje bioetičkih sadržaja, a od 2004. godine nudi u svom sastavu poslijediplomski studij „Bioethik“. Centar je prihvatio integrativnu etičku refleksiju kao metodološki obrazac po kojem se pristupa različitim problemima uzrokovanim znanstveno-tehničkim napretkom čime se centar uostalom bavi. Izdvaja se i Europäische Akademie zur Erforschung von Folgen wissenschaftlich-technischer Entwicklungen Bad Neuenahr-Ahrweiler, institucija koja u svom programu kao inspiraciju navodi misao J. Mittelsstrasa i njegovu razdiobu znanja na orijentacijsko i uporabno. Na istog autora se pozvao i A. Čović, i

to baš u svom izlaganju na ovom simpoziju naziva „Das Konzept und das Projekt der Integrativen Bioethik aus südosteuropäischer Sicht“ što se pokazalo zanimljivom podudarnošću.

Govorio je o orijentacijskoj ulozi bioetike nadovezujući se na ono što je djelomično rekao i na svjetskom bioetičkom kongresu godinu dana prije, ali i mnogo ranije, od konferencije u Dubrovniku kada je u pozdravnoj riječi istaknuo orijentacijsku ulogu bioetike i kada je započelo istraživanje orijentacijskih potencijala bioetike u okviru projekata koji su uslijedili.

Važno je istaknuti da je u samom programu ovog simpozija od strane organizatora bila naglašena uloga hrvatskih bioetičara i njihova zasluga za formiranje, razvijanje i rasprostranjivanje koncepta integrativne bioetike kao i suradnja koju su Nijemci od dubrovačkog skupa do tada ostvarili s hrvatskim kolegama.

U Bochumu se tada raspravljalo o ustanovljenju međunarodnog magistarskog studija integrativne bioetike kao onog na kojem bi trebalo započeti ozbiljnije i sustavnije bioetičko obrazovanje na jednoj višoj akademskoj razini. Do ozbiljnije rasprave po tom pitanju došlo je opet 2010. godine kada se počeo osmišljavati hrvatsko-njemački Centar za integrativnu bioetiku. Razmatrala se ideja da studenti prvu godinu studija pohađaju na Katolische Universität Eichstätt-Ingolstadta, a drugu na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te da po završetku dobiju dvostruku diplomu. Kasnije se međutim odustalo od tog projekta jer se prednost dala formiranju Centra koji bi organizacijski podupirao takav jedan studij. Pitanje poslijediplomskog studija integrativne bioetike riješeno je nekoliko godina kasnije u okviru novog razvojnog projekta o čemu će biti više govora u narednim poglavljima.

Nakon konferencije u Bochumu, sljedeće godine, od 16. do 19. svibnja 2010. bioetika se opet vratila na Mali Lošinj. U okviru 9. *Lošinjskih dana bioetike* održan je tradicionalni međunarodni simpozij *Integrativna bioetika i nova epoha*, studentska bioetička radionica „Bioetika i umjetnost“ te okrugli stol „Lijekovi između profita i zdravlja“. Predstavljene su sljedeće knjige, monografije i zbornici u okrilju različitih izdavačkih kuća te jedan časopis: *Integrativna bioetika i interkulturalnost*, Velimir Valjan (ur.); *Korupcija u hrvatskom zdravstvu*, Dražena Gorjanskog; *Tajne mozga*, Amira Muzura; *Uvod u bioetiku*, Michelea Araminija; *Wert und Wurde der nichtmenschlichen*, Waltera Schweidlera; *Bioetika i feminizam*, Matija Iviček (ur.); *Bioetički mozaik*, Tomislav Krznar (ur.), *Bioetika za učenike srednjih škola*, Tomislava Reškovaca; *Medicina i bioetika*, Aleksandre Frković; *GMO između prisile i otpora*, Valerija Vrčeka; *Specizam*, Joana Dunayjerau te časopis *JAHR – godišnjak Katedre za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta u Rijeci*.

Veliki broj sudionika *Lošinjskih dana bioetike* prisustovao je na predavanju, projekciji i diskusiji na temu „Bioetika *Zvezdanih staza*“ kojeg su pretposljednog dana manifestacije održali Goran Grgec i Suzana Gračner.

Te iste godine održan je i posljednji 6. *Bioetički forum za jugoistočnu Europu*, i to u Beogradu, od 2. do 7. studenog 2010. uz podršku Bioetičkog društva Srbije,⁴¹⁶ Medicinskog Univerziteta u Beogradu i Referalnog centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi, na temu *Bioethik – Medizin – Politik / Bioetika, medicina, politika*. Skupu se odazvalo trideset i i dvoje sudionika iz Srbije i regije. Tema simpozija nije bila povratak bioetici kao novoj medicinskoj etici unatoč brojnim temama iz područja zdravstvene skrbi i medicinske znanosti već se integrativna, europska, bioetika našla između društva (politike) i medicine. Politički i medicinski problemi su se referirali iz perspektive integrativne bioetike. Postavljala su se brojna pitanja, među ostalima: može li bioetika spasiti politiku?; je li bioetika metapolitika?; gdje je mjesto europske bioetike između kulture, filozofije, politike i medicine?; koji je položaj bioetike u odnosu na farmakologiju, medicinsku etiku i pojedine probleme koji se javljaju u medicinskoj praksi?; koje su perspektive biopolitike?; kakav odnos vlada između bioetike i kozmopolitizma?; koliki su i kakvi politički utjecaji na rad pojedinih medicinskih ustanova?; a ispitala su se i različita shvaćanja bioetike u biopolitičkoj zbilji te položaj bioetike u demokratskim društvima.⁴¹⁷

Ovom konferencijom u Beogradu završila je šestogodišnja tradicija organiziranja *Foruma*, koja je trajala od 2005. godine. Međutim, time nije završio projekt integrativne bioetike koji se rodio suradnjom hrvatskih i njemačkih znanstvenika u Dubrovniku 2004. godine koji se nastavio razvijati unutar programa *Jugoistočnoeuropska mreža integrativne bioetike*. Dok su *Forumi* kao međunarodne manifestacije služile razvijanju i širenju koncepta integrativne bioetike po regiji te poticanju i očuvanju bioetičkog dijaloga na temelju interkulturalnih razlika na području jugoistočne Europe čime se razvijao, implementirao i verificirao koncept integrativne bioetike, od samog početka suradnje planirano je osnivanje

⁴¹⁶ Bioetičko društvo Srbije osnovala je Osnivačka skupština 6. travnja 2008. godine. Prvi je predsjednik bio Milenko Perović, a za osnivanje su najzaslužnije Karel Turza i Sandra Radenović s Medicinskog fakulteta u Beogradu. Tom prigodom Lino Veljak, s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, je u ime Hrvatskog bioetičkog društva, Hrvatskog filozofskog društva i *Bioetičkog foruma* istakao potrebu i mogućnosti umrežavanja ovog Društva s ostalim bioetičkim društvima u regiji u cilju teorijskog i praktičnog angažmana u bioetičkom (re)konstruiranju čovjeka i njegova svijeta. Od tada broj članova Društva je u stalnom porastu. Društvo djeluje u prostorijama Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Beogradu. (usp. Sandra Radenović, „Bioetička (re)konstrukcija“, *Republika*, X (428-429/2008), str. 12., od 31. 3. 2008. Iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku). Trenutačno je predsjednik Društva Zoran Todorović, a njegovi članovi su redoviti gosti brojnih bioetičkih manifestacija u Hrvatskoj i jugoistočnoj regiji.

⁴¹⁷ Usp. 6. *Südosteuropäische Bioethik-Forum*, „*Bioethik – Medizin – Politik / Bioethics, Medicine, Politics*“, *Programmheft*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2010.

ustanove koja će taj i slične projekte podržavati. Već 2006. godine iz tog je razloga osnovana krovna bioetička institucija u regiji, Referalni centar za bioetiku u jugoistočnoj Europi.

9. Institucionaliziranje integrativne bioetike

Pored navedenih i predstavljenih stalnih bioetičkih znanstveno-kulturnih manifestacija koje su bile plod međunarodne suradnje, širenja i umrežavanja integrativne bioetike u regiji te znanstveno-nastavnih institucionalnih početaka na fakultetima diljem Hrvatske i u obliku *Ljetne škole integrativne bioetike* nedostajale su institucije dokumentacijsko-istraživačkog tipa koje bi podržavale daljnje korake u bioetičkoj edukaciji, ali i ostale aktivnosti, poput senzibiliziranja javnosti za bioetička pitanja i one koje bi doprinosile jačanju i osnaživanju procesa europeizacije bioetike.

Već je bilo govora o tome kako je čak pet godina ranije nego je došlo do hrvatsko-njemačke suradnje i njenih nezamislivih rezultata, Ante Čović uputio Vijeću Odjeka za filozofiju, Filozofskom vijeću i Dekanu filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Mirku Gojmeracu) 2. rujna 1999. *Prijedlog za osnivanje Centra za bioetiku pri Katedri za etiku na Odsjeku za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu*, gdje se bioetika kao nova akademska i integrativna disciplina već izvodila u dodiplomskoj i poslijediplomskoj nastavi. U *Prijedlogu* je navedeno kako su rasprave o naravi bioetike, metodama i njenom predmetnom omeđenju još uvijek u tijeku te kako u konstituiranju integrativne bioetike, kao akademske discipline, veliku ulogu igra upravo njen odnos prema filozofskoj etici što je osim za bioetiku, bitno i za filozofiju. Predlagatelj osnivanja Centra za bioetiku, Ante Čović, upravo je u tom obostranom izazovu kojeg bioetika stavlja pred filozofiju i filozofija pred bioetiku vidio potrebu i priliku infrastrukturnog uređenja, praćenja i usmjeravanja tog odnosa, važnog za nastavu, ali i istraživanje u području etike i bioetike. U *Prijedlogu* je naveo da bi temeljna zadaća Centra bila „stvaranje dokumentacijsko-istraživačke baze i umrežavanje sa sličnim centrima u zemlji i inozemstvu radi unapređivanja nastavnog procesa i uspostavljanje i izgrađivanje odnosa filozofske etike i bioetike“.⁴¹⁸

Fakultetsko vijeće Filozofskog fakulteta u Zagrebu je na svojoj redovitoj sjednici održanoj 2. rujna 1999. donio *Zaključak o prijedlogu Katedre za etiku pri Odsjeku za filozofiju za osnivanjem Centra za bioetiku*. Vijeće je prijedlog podržalo, ali ga je prosljedilo

⁴¹⁸ Prema dokumentu, *Prijedlog za osnivanje Centra za bioetiku pri Katedri za etiku na Odsjeku za filozofiju*, kojeg je sastavio Ante Čović, iz dokumentacijske arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

na nivo Fakulteta⁴¹⁹ koji bi trebao riješiti i definirati na koji način bi Centar mogao biti dostupan svim studijskim grupama što su smatrali neophodnim, ako je Centar inter- i multidisciplinarno koncipiran.⁴²⁰ Kako je već rečeno, Fakultetsko vijeće tada nije prepoznalo, a onda ni odobrilo, osnivanje tog centra.

Kako prijedlog tada nije prošao, neposredno nakon dubrovačkog skupa nastavilo se s planom osnivanja bioetičkog centra s bibliotekom kao svojevrsnom istraživačkom infrastrukturom s kojom bi se učvrstila vodeća pozicija hrvatske bioetike u regionalnim razmjerima. Međutim, kako je već bilo govora u ovom radu i inicijativa osnivanja Centra za europsku bioetiku na Malom Lošinju koji bi podupirao Centar za poslijediplomski studij integrativne bioetike na Malom Lošinju o kojem se intenzivno razmišljalo nakon dubrovačkog skupa, također je propala. Inicijativa je doživjela istu sudbinu kao i prethodna, jer gradska vlast Malog Lošinja o čijim je resursima, prostoru i sponzorstvu, projekt ovisio ideju nije prepoznao i iskoristio. Tim je Mali Lošinj ujedno propustio priliku da dobije status grada s visokoškolskom institucijom.

Unatoč spomenutim preprekama od ideje se nije odustajalo. Dapače, intenzivnije se nastavilo raditi na projektu osnivanja centra za bioetiku koji bi bio institucionalni okvir svih daljnjih projekata jer bez takve jedne institucije daljnji rad je bio nezamisliv. Ideja se konačno realizirala 2006. godine.

9.1. Referalni centar za bioetiku u jugoistočnoj Europi

Kako se do sada više puta ukazalo, očito je da su se brojna bioetička događanja odvijala paralelno, blizu jedni drugima, u istoj godini ili tjednu, na istom mjestu ili na različitim prostorima pa i državama, ali sva u okviru znanstveno-nastavnog, istraživačkog i kulturnog programa *Jugoistočnoeuropske mreže integrativne bioetike* te u okviru novog znanstvenog programa, koji se u međuvremenu izvodio *Bioetika – od pluralizma perspektiva do integrativnog znanja*. Rekonstruirajući ova dosadašnja zbivanja vidljivo je da se integrativnom bioetikom od 2004. godine pa nadalje „zarazila“ čitava jugoistočna regija Europe i da je njen razvoj i širenje ponekad i izmicalo kontroli u onom pozitivnom smislu. O bioetici se sve više raspravljalo u znanstvenim krugovima, u sveučilišnim prostorima, u medijima, u okviru stalnih bioetičkih konferencija, kroz bioetičke publikacije, društvene

⁴¹⁹ Prema *Isto*.

⁴²⁰ Prema dokumentu, *Zaključak o prijedlogu Katedre za etiku pri Odjeku za filozofiju za osnivanje Centra za bioetiku*, iz dokumentacijske arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

aktivnosti koje su imale za cilj senzibilizirati javnost za bioetička pitanja, kroz nove međusveučilišne i međunarodne suradnje, kao i nove projekte znanstvenog i obrazovnog tipa. Ideja integrativne bioetike se rasplamsala na čitavom južnom, istočnom i srednjem području Europe u tih nekoliko godina. Uspjeli su se umrežiti znanstvenici koji se njom bave i uspostaviti komunikaciju i suradnju, a došlo je, zahvaljujući interdisciplinarnim konferencijama i do integriranja različitih pristupa bioetičkoj problematici i afirmiranja integrativne bioetike na globalnom planu pridruživanjem 4. *Foruma 9. Svjetskom bioetičkom kongresu* 2008. godine. U međuvremenu, pod dojmom dva uspjela *Bioetička foruma* na Lošinj, dvije *Međunarodne ljetne škole integrativne bioetike*, prvog bioetičkog skupa u Bosni i Hercegovini i novoosnovanog Bioetičkog društva u BiH te u duhu planiranja novih bioetičkih manifestacija kulturno-znanstveno-obrazovnog tipa došlo je do osnivanja Referalnog centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi.⁴²¹

Referalni centar predstavlja stabilni institucionalni okvir unutar kojeg se integrativna bioetika istražuje i unutar kojeg se jača suradnja i dijalog između bioetičara i bioetičkih institucija u regiji, ali i šire. Osnovan je odlukom skupštine Hrvatskog filozofskog društva 25. studenog 2005., na inicijativu Ante Čovića, Thomasa Sörena Hoffmanna (Sveučilište u Bonnu) i Waltera Schweidlera (Ruhrsko sveučilište u Bochumu). Inicijalni sponzor projekta stvaranja Referalnog centra bila je njemačka zaklada „Volkswagen“ (Volkswagen-Stiftung).

Od početka je osmišljen kao dokumentacijsko-istraživačko-institucionalni dio programa zasnivanja, razvijanja, institucionaliziranja i rasprostranjivanja integrativne bioetike u okviru znanstveno-obrazovnog programa *Jugoistočnoeuropska mreža integrativne bioetike*. Nazvan je Referalni centar za bioetiku u jugoistočnoj Europi, a s radom je započeo 1. listopada 2006. godine u sklopu i uz potporu Hrvatskog filozofskog društva. Osnovna zadaća Referalnog centra bila je i ostala dokumentiranje, sabiranje i obrađivanje bioetičke dokumentacije s područja jugoistočne Europe. U prvotnom planu trebao se izgraditi na dvije lokacije, u Zagrebu i u Malom Lošinj kao infrastrukturna podloga za osnivanje Instituta za integrativnu bioetiku, što se kasnije ipak nije postiglo pa je jedina lokacija ostao Zagreb.

Centar je nastao kao rezultat zalaganja bioetičara koji su se od početka uključili u razvoj integrativne bioetike kao inovativnog hrvatskog koncepta bioetike, da taj projekt i koncept ožive na europskom kontinentu, a da im infrastrukturno istraživačko sjedište bude upravo Hrvatska. Od tada pa sve do danas Centar ima sjedište u Zagrebu i predstavlja srž i

⁴²¹ U daljnjem tekstu Referalni centar, ili samo Centar.

temelj za posredovalački rad u jugoistočnoj Europi za bioetička pitanja s uporištem u filozofiji.

Inicijator osnivanja Centra Ante Čović je izradio „Elaborat institucionalnog izgrađivanja Referalnog centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi. Kontekst, realizacija i projekcija“ koji nam danas najbolje služi za razumijevanje želje osnivanja tog Centra i rekonstrukciju zbivanja koja su mu prethodila, odnosno koja su omogućila i opravdala njegovo osnivanje.

Centar je osmišljen kao dokumentacijsko središte za integrativnu bioetiku u regiji i njegovim osnivanjem, ne samo da je „popunjena zamjetna praznina u hrvatskom znanstvenom i visokoškolskom sustavu, nego je istodobno stvorena infrastrukturna institucija koja organizacijski podržava i dokumentacijski prati razvoj bioetike u području jugoistočne Europe“.⁴²²

S obzirom da je zamišljen i osnovan kao središnji Centar koji prati, istražuje i dokumentira bioetičke aktivnosti koje su se dogodile u okviru programa *Jugoistočnoeuropske mreže integrativne bioetike*, jasno je da je morao obuhvatiti svojim zadaćama i djelatnošću sve zemlje uključene u mrežu. Stoga su, u strukturalnom pogledu, unutar Centra uspostavljeni odjeli, za svaku pojedinačnu zemlju koja se uključila u spomenutu mrežu regionalnog povezivanja i izmjene iskustava po pitanju bioetike. S obzirom na bogatu regionalnu bioetičku suradnju govorimo o 11 odjela,⁴²³ pored onog Hrvatskog. Pojedini odjeli imaju zadaću da što potpunije prikupljaju i obrađuju bioetički materijal iz svojih zemalja koji se prema fizičkim obilježjima razvrstavaju u dokumentaciju i publikaciju.

Centar ima dvije funkcije, istraživačku i dokumentacijsku, zbog čega slovi kao istraživačko-dokumentacijska jedinica koja djeluje u skladu s metodološkim, planskim, nacrtom razvijanja integrativne bioetike zbog čega svojim programskim zadaćama, djelatnošću i ciljevima odgovara i samom konceptu integrativne bioetike. Svi zadaci koji se odnose na istraživačko-dokumentacijsku narav Centra mogu se svesti na tri ključne zadaće. To su:

- interdisciplinarno i pluriperspektivno istraživanje i praćenje bioetičkih procesa i fenomena;

⁴²² Ante Čović, *Elaborat institucionalnog izgrađivanja Referalnog centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi. Kontekst, realizacija i projekcija*, (30. siječnja 2012.) str. 4. Dokument se nalazi u arhivi Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

⁴²³ Unutar Centra postoje odjeli za Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Grčku, Kosovo, Makedoniju, Moldaviju, Rumunjsku, Srbiju i Sloveniju.

- interdisciplinarno i pluriperspektivno dokumentiranje bioetičkih procesa i fenomena;
- kreativno očitovanje i dokumentiranje znakova vremena koji obilježavaju prijelom epoha i onih naznaka u kojima se obznanjuje nastupanje nove epohe.⁴²⁴

U okviru Centra se prikupljaju, sređuju, prezentiraju i razvrstavaju različiti bioetički materijali, od knjiga do audiovizualnog materijala, po kriteriju geografsko-političke provenijencije i po kriteriju medijskih obilježja materijala, u dvije grupe, publikaciju⁴²⁵ i dokumentaciju.⁴²⁶ Bioetička biblioteka Centra (RECEBIO) započela je s radom 2009. godine,⁴²⁷ a do danas broji preko 1800 naslova. Kontinuirano se radi na digitalizaciji sadržaja biblioteke Referalnog centra s namjerom da njeni materijali budu dostupni što većem broju pretraživača bioetičkih sadržaja, a ne samo onima u blizini ili u regiji.⁴²⁸

Neophodno je naglasiti da je svrha Centra osim istraživanja i dokumentiranja bioetičkog materijala i rekonstrukcije bioetičkih događanja i praćenja interakcija i dijaloga koji se ostvaruju zahvaljujući uspostavljenoj suradnji zemalja u regiji oko bioetičkih pitanja, ta da bude od pomoći široj javnosti, znanstvenim i kulturnim krugovima te brojnim državnim tijelima, u duhu pluriperspektivnosti i temeljne zadaće integrativne bioetike koja obuhvaća bogata problemska područja. Može se stoga reći da je osnivanjem ovog Centra koji svojim ustrojstvom i djelatnošću slijedi koncept integrativne bioetike učvršćena vodeća pozicija hrvatske bioetike u regionalnim razmjerima. Kako atribut vodeće pozicije zahtijeva stalna usavršavanja, inovativnost, kreativnost, kvalitetu te širenje i jačanje bioetičke infrastrukture, Centar je obogatio svoje djelatnosti i proširio usluge i uz pomoć novih ustanova i bioetičkih institucija posredstvom kojih se integrativna bioetika razvijala i širila i na lokalnoj razini. Referalni centar tako danas predstavlja krovnu instituciju koja surađuje i prati razvoj lokalnih bioetičkih institucija s ciljem pluriperspektivnog istraživanja bioetičke problematike, a u okviru njegove djelatnosti očekuje se i kontinuirano čitanje i interpretiranje znakova nove epohe i opasnosti koje nastaju u ozračju znanstveno-tehničkog napretka.

⁴²⁴ Usp. A. Čović, *Isto*

⁴²⁵ Materijali unutar publikacija se dijele na priručnike, monografije i časopise.

⁴²⁶ Dokumentacija obuhvaća tiskani materijal, slikovnu, video i audio dokumentaciju.

⁴²⁷ Biblioteka je osnovana s početnim financijskim sredstvima koje su biblioteci omogućile dvije njemačke zaklade, Volkswagen i DAAD.

⁴²⁸ Po prvom izvještaju iz veljače 2008. kojeg je sastavio Goran Grgec, ova biblioteka je sadržavala 807 knjiga na sedam jezika, 193 članka iz šest časopisa, 67 bioetičkih dokumenata iz četiri države. (Prema dokumentu *Izvještaj Recebio.doc* iz dokumentacija Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.)

IV. NOVI PROJEKTNII CIKLUS (OD 2007. DO 2013.): ZNAISTVENI PROGRAM *BIOETIKA – OD PLURALIZMA* *PERSPEKTIVA DO INTEGRATIVNOG ZNANJA*

1. Novi znanstveno-istraživački projekti

U periodu od 2007. do 2013. godine pod pokroviteljstvom Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH prijavljeni su novi znanstveno-istraživački projekti iz područja bioetike s ciljem uspostavljanja integrativnog orijentacijskog horizonta sa središtem u kategoriji života.

1.1. Znanstveni projekt Zasnivanje integrativne bioetike

U samom prijavnom obrascu projekta *Zasnivanje integrativne bioetike*, njegov voditelj Ante Čović je objasnio razliku između integrativne bioetike i globalne bioetike koja se očituje upravo u težnji ove posljednje prema filozofskom fundiranju, kategorijalnoj izgrađenosti te metodološkom profiliranju. Konkretnije, u prijavnom obrascu kao svrha i cilj predloženog projekta stoji zasnivanje integrativne bioetike što znači rekapitulaciju i rekonstrukciju zasnivajućih činjenica te projekciju teorijskih zadaća kojima se koncept integrativne bioetike treba kategorijalno izgraditi i zaokružiti u obuhvatni orijentacijski horizont.⁴²⁹ Ante Čović je istaknuo kako se istraživanje planira na dvije razine „čime je određen sam karakter i dvostruka zadaća istraživanja; s jedne strane, ono je usmjereno na rekonstrukciju nastanka, dijaloškog razvijanja i akademskog etabliranja koncepta integrativne bioetike, što podrazumijeva i utvrđivanje elemenata integrativnosti u ukupnoj povijesti bioetike, dok s druge strane ima projektivnu zadaću daljnjeg razvijanja kategorijalnog aparata, metodološkog zasnivanja i profiliranja bioetičke paradigme znanja. Te različite linije istraživanja usklađuje i perspektivno objedinjuje krajnji cilj projekta, a to je uspostavljanje teorijskog horizonta za epohalnu orijentaciju.“⁴³⁰ Projekt je odobren 2. siječnja 2007. (šifra projekta 130-1300990-1085). Istraživači na projektu bili su: Slavko Amulić, Goran Grgec, Marijan Jošt, Hrvoje Jurić, Sonja Kalauz, Katica Knezović, Milena Radovan-Burja, Predrag Režan, Iva Rinčić,

⁴²⁹ Iz dokumenta *Obrazac za prijavu znanstvenog projekta 2006. godine*, iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

⁴³⁰ Preuzeto s: http://zprojekti.mzos.hr/public/c-prikaz_det.asp?psid=6-04&ID=2188, 17. lipnja 2014.

Lino Veljak i Ljiljana Zergollern-Čupak dok su znanstveni novaci – suradnici na projektu bili: Marija Selak, Barbara Stamenković i Ivana Zagorac.⁴³¹

Voditelj projekta je namjeravao doći do novih postignuća nastavljajući s aktivnostima i širenjem bioetičke suradnje preko bioetičkih dijaloga, manifestacija i institucija. Tako je i spomenuto plansko pridruživanje 4. *Foruma 9. Svjetskom bioetičkom kongresu*, koje je uslijedilo neposredno nakon prijave i odobrenja projekta, imalo na umu zadaće projekta *Zasnivanje integrativne bioetike*.

Zadaci su se raspodijelili na dvije razine, rekonstruktivnu i projektilnu, a plan istraživanja je obuhvaćao tri tematska kruga:

- integrativna bioetika i bioetička situacija u Hrvatskoj;
- odgovornost kao središnja kategorija bioetike;
- metodološko zasnivanje integrativne bioetike kao paradigma orijentacijskog znanja.

Istraživanja su urodila brojnim plodovima o kojima će biti riječi u narednim poglavljima.

1.2. Znanstveni projekt Bioetika i kultura

Riječki projekt *Bioetika i kultura*, s voditeljicom Nadom Gosić pri Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci odobren je od nadležnog Ministarstva pod šifrom 062- 1300990- 0798 u istom vremenskom periodu kada i projekt *Zasnivanje integrativne bioetike*. Namjera prijavljenog projekta bila je pokazati čvrstu vezu između bioetike i kulture i predložiti model pristupa bioetičkim problemima iz perspektiva brojnih kultura ne zanemarujući domaću kulturu i njene specifičnosti. Na projektu su angažirani kao znanstveni novaci i istraživači Igor Eterović, Aleksandra Frković, Veronika Gašpar, Gordana Pelčić i Iva Rinčić. Projekt je polazio od uvažavanja različitih kulturnih posebnosti, kulturnih aspekata i perspektiva kod rješavanja bioetičkih problema u svjetlu bioetičkog pluriperspektivizma. Krajnji cilj bio je istražiti odnos između bioetike i kulture te odrediti kulturnu pozadinu bioetičkih problema u Hrvatskoj u njenom neposrednom geografskom okružju te doprinijeti kulturi dijaloga u

⁴³¹ Ovi podaci kao i popis objavljenih djela, knjiga, znanstvenih i stručnih članaka, zbornika, konferencija i doktorskih disertacija u okviru projekta ne navodimo zbog preopširnosti, a svi su dostupni na službenim stranicama Hrvatske znanstvene bibliografije (CROSBİ) – https://bib.irb.hr/lista-radova?sif_proj=130-1300990-1085&period=2007.

rješavanju bioetičkih problema. U okviru projekta obranjena je doktorska disertacija Ive Rinčić „Teorijska uporišta, postignuća i perspektive bioetičke institucionalizacije u Europskoj uniji“.⁴³²

1.3. Znanstveni projekt Bioetika i filozofija povijesti

Projekt *Bioetika i filozofija povijesti*, s voditeljem Vladimirom Jelkićem, s Filozofskog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku odobren je 2. siječnja 2007. godine (šifra projekta 122-1300990-2617). Cilj mu je bio proširiti orijentacijski horizont bioetike te proučiti ulogu bioetike u rekonstrukciji smisla povijesti polazeći od filozofsko-povijesnih uvida. Konkretniji zadaci u okviru projekta bili su: istraživanje filozofskog porijekla znanosti i tehnike te povezanost filozofije povijesti sa pretpostavkama novovjekovne filozofije te neodrživost definitivne interpretacije svjetske povijesti što otvara prostor pluriperspektivnom (bioetičkom) istraživanju i razumijevanju čimbenika koji su doveli do prijeloma epoha. U okviru projekta analizirali su se i faktori koji su doveli do uspona znanstveno-tehničke civilizacije u kojoj je čovjek zahvaljujući znanstveno-tehničkom napretku dobio mogućnost mijenjati svoju prirodu i okoliš ugrožavajući budućnost što je dovelo do nove povijesne situacije i redefiniranja pojma odgovornosti. Kao krajnji ciljevi projekta, prilikom prijave, navedeni su: doprinos razumijevanju nove epohe, mogućnost otkrivanja globalnih orijentira u novoj svjetsko-povijesnoj situaciji i osmišljavanje filozofsko-povijesne perspektive unutar bioetičkog metodičkog pluriperspektivizma. Osim profesora Jelkića, na projektu su zaposlena trojica istraživača: Igor Micekin, Željko Senković i Marko Tokić te znanstvena novakinja, Darija Rupčić, koja piše doktorsku disertaciju iz bioetike pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu pod mentorstvom Hrvoja Jurića, a već je u sklopu biblioteke „Bioetika“ objavila knjigu *Status ljudskog embrija pod vidom bioetičkog pluriperspektivizma* 2013. godine. Pri istom Fakultetu doktorski rad je obranio i istraživač na projektu, Marko Tokić, pod mentorstvom Ante Čovića, na temu „Odnos života i zdravlja u Platonovoj filozofiji“ koji je također objavljen u biblioteci „Bioetika“ u 2013. U okviru projekta objavljene su ukupno četiri autorske knjige, *Bioetički orijentiri za novu epohu*, Vladimira Jelkića; *Život, zdravlje i liječništvo u Platonovoj filozofiji*, Marka Tokića; *Aristotelova kritika demokracije*, Željka Senkovića i od istog autora

⁴³² Detaljan popis svih radova nalazi se na službenim web stranicama Hrvatske znanstvene bibliografije https://bib.irb.hr/lista-radova?sif_proj=062-1300990-0798&period=2007

Aristotelova etika kao i brojni izvorni znanstveni i pregledni radovi u raznim hrvatskim znanstvenim časopisima i zbornicima.⁴³³

Ova tri navedena projekta su zbog interdisciplinarnosti bioetike kao i njenog istraživačkog interesa, mogli, unatoč geografskoj udaljenosti institucija pri kojima su se izvodili, s lakoćom povezati unutar jednog istraživačkog programa.

2. Znanstveni program *Bioetika – od pluralizma perspektiva do integrativnog znanja*

Prema *Pravilima za prijavu znanstvenih programa i projekata*⁴³⁴ Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH, znanstveno-istraživački program čine najmanje tri sadržajno povezana znanstvena projekta. Njihovo trajanje je ograničeno do pet godina, a voditelj jednog od tri znanstvena projekta mora ujedno biti i voditelj znanstvenog programa. Kao osoba odgovorna za znanstveni program voditelj vodi brigu o znanstvenoj komponenti programa, a kao voditelj znanstvenog projekta isti vodi brigu oko izvedbenosti, odnosno provedbi predviđenog znanstvenog istraživanja, raspodjeli financijskih sredstava i o svojim suradnicima kojih je predviđeno najmanje tri po projektu. Osim toga prijava znanstvenog projekta i programa treba biti u skladu s znanstveno-istraživačkim usmjerenjem ustanove iz koje se projekt ili program prijavljuju s tim da u slučaju velike konkurencije prednost imaju one prijave čije bi istraživanje doprinijelo ili koje odgovara planu strateškog razvoja znanosti RH.⁴³⁵ Vrednovanje rezultata postignutih u okviru projekta, odnosno programa provodi nadležno Ministarstvo, a vrši se nakon druge godine istraživanja

Polazišna hipoteza programa *Bioetika – od pluralizma do integrativnog znanja* (šifra programa 1300990), koji je odobren 1. srpnja 2007., po riječima voditelja programa Ante Čovića, bila je ta da je za postizanje orijentacijskog znanja, što je cilj programa, pristup

⁴³³ Podaci su preuzeti s službenih web stranica Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa: <http://zprojekti.mzos.hr/page.aspx?pid=96&lid=1&progID=527&projID=2216>. Popis svih radova u okviru projekta *Bioetika i filozofija povijesti* dostupni su na službenim web stranicama Hrvatske znanstvene bibliografije (CROSBİ), na: https://bib.irb.hr/lista-radova?sif_proj=122-1300990-2617&period=2007

⁴³⁴ *Pravilnik* je dostupan na web stranici <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=6605&sec=2130>

⁴³⁵ Među kratkoročne strateške pravce u smjeru razvoja znanosti u RH spadaju okoliš, zdravlje, energija i materijali te hrvatski identitet. Dugoročni strateški pravci istraživanja u RH su: temeljna istraživanja potaknuta stjecanjem novih znanja; zaštita okoliša i gospodarenje okolišem, razvoj krškog područja, Jadransko more, obala i otoci; poljoprivreda, biotehnologija, hrana; zdravlje; informacijsko-komunikacijske tehnologije; nanoznanost, novi materijali, konstrukcije i proizvodni procesi; energija; alternativni i obnovljivi izvori energije; transport, sigurnost; društvene i humanističke znanosti i hrvatski identitet; socijalna integracija; odgoj i obrazovanje; cijeloživotno obrazovanje. Dostupno na <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=6605&sec=2130>.

znanstvene interdisciplinarnosti nužno dopuniti dodatnim neznanstvenim perspektivama koje se mogu objediniti jednim nazivom, kulturne perspektive, čime se može uspostaviti jedinstveni metodološki obrazac za integrativnu bioetiku, pluriperspektivnost. Perspektive koje imaju ključnu ulogu u tumačenju ili rješavanju bioetičkih problemskih područja su filozofske perspektive, etičke, teološke, medicinske, pravne i brojne druge znanstvene, ali i one neznanstvene, poput umjetničkih, duhovnih i religioznih. Zajedno one tvore jedinstveni orijentacijski horizont o čemu je bilo govora i u prethodnim bioetičkim znanstvenim programima i što se već donekle ostvarivalo kroz spomenute bioetičke projekte.

Svojevrsna je inovativnost ovog programa bila naglasak na filozofijsko-povijesnoj perspektivi. U vrijeme prijave ovog znanstvenog programa smatralo se da se iz te perspektive mogu na najbolji način istraživati uzroci civilizacijske krize (moralne, gospodarske, ekološke i druge), definirati razlike između prethodne civilizacijske epohe i ove bioetičke, tumačiti nova paradigma znanja, definirati znanje kao odgovornost i istraživati razlozi zbog kojih bioetika dobiva zadatak da integrira spoznaje u svrhu orijentiranja. To se ujedno smatralo glavnim ciljem kod prijave ovog programa. Pored toga, težilo se izgradnji novih bioetičkih infrastruktura u što spadaju novi institucionalni prostori koji bi osiguravali ili barem olakšavali interakciju i integraciju perspektiva koje u bioetička istraživanje donose znanstvenici, ali i društveni pokreti koji pripadaju različitim obrazovnim, kulturnim, tradicijskim, političkim, religioznim i drugim pozadinama. Ujedno bi bioetičke institucije omogućile precizniju i ozbiljniju verifikaciju rezultata provedenih istraživanja. Kao i kod drugih znanstvenih programa, i ovaj je uključivao više projekata, odnosno rezultirao je brojnim datostima relevantnim za razvoj i implementaciju integrativne bioetike u šire društvene krugove u Hrvatskoj, regiji i svijetu.⁴³⁶

3. Drugi znanstveni projekti u istom vremenskom razdoblju

Neovisno o ovim projektima i izvan spomenutog programa, ali u istom vremenskom periodu i od jednake važnosti za razvoj i rasprostranjivanje programskog plana integrativne bioetike prijavljeni su i drugi projekti iz područja humanističkih, biomedicinskih i društvenih znanosti u Hrvatskoj, na koje se potrebno osvrnuti.

⁴³⁶ Preciznije formulirani prijedlozi i detalji programa dostupni su na <http://zprojekti.mzos.hr/page.aspx?pid=97&lid=1>.

Preko Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci prijavljen je znanstveno-istraživački projekt *Klinička bioetika. Edukacija za komuniciranje s gluhim pacijentima*. Voditeljica projekta bila je Iva Rinčić, a kao istraživači na projektu angažirani su Morana Brkljačić, Iva Sorta Bilajac i Gordana Pelčić. Ugovor je sklopljen 2. siječnja 2007. u znanstvenom području biomedicine i zdravstva u prosudbenoj skupini javnozdravstvena istraživanja. Svrha projekta (šifra 062-0000000-1354) bila je približavanje europskih trendova uvažavanja znakovnog jezika hrvatskom zdravstvu, educiranje liječnika i medicinskih sestara za osnove komuniciranja s gluhim osobama i unapređenje *riječkog modela bioetičke edukacije*, imajući u vidu načela privatnosti, povjerljivosti te autonomije posebne „etničke skupine“. U sklopu projekta napravljen je elaborat Nacionalnog centra za visoko obrazovanje gluhih i nagluhih Republike Hrvatske pri Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Kao rezultat projekta mogu se navesti novi kolegiji na Medicinskom fakultetu u Rijeci pomoću kojih se posebna pozornost daje osobama i studentima s invaliditetom.⁴³⁷

U značajnije projekte svakako spada i znanstveni projekt *Hrvatsko medicinsko pravo u svjetlu europskih standarda* (šifra projekta 066-0661428-1298) koje je vodila Ksenija Turković. Projekt je prijavljen pri Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a odobren je 2. siječnja 2007. Na njemu je tada angažirano devet istraživača i dva znanstvena novaka⁴³⁸ koji su se bavili pojedinim zakonodavnim rješenjima u području bioetike i medicinskog prava u Hrvatskoj koja su se pokazali zastarjelima i manjkavima u odnosu na europske pravne standarde. Trebalo je stoga preispitati i razmotriti postojeće etičke i pravne norme te sudsku praksu koje reguliraju djelatnosti u području suvremene biologije, genetike, medicine, prava i bioetike, što se uradilo u okviru ovog projekta.

I na koncu, od posebnog značenja za proces europeizacije bioetike je znanstveno-istraživački projekt *Fritz Jahr i europski korijeni bioetike: utemeljenje međunarodne mreže znanstvenika*, s voditeljem Amirom Muzurom s Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, također prijavljen u tom vremenskom razdoblju, kojem ćemo više pozornosti dati u poglavljima koji slijede.

⁴³⁷ Ostale aktivnosti realizirane unutar projekta dostupne su na službenim web stranicama Hrvatske znanstvene bibliografije https://bib.irb.hr/lista-radova?sif_proj=062-0000000-1345&period=2007.

⁴³⁸ Podaci preuzeti s web stranice Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa http://zprojekti.mzos.hr/public/c-prikaz_det.asp?psid=0&ID=1892. O dosadašnjim rezultatima projekta vidjeti više na https://bib.irb.hr/lista-radova?sif_proj=066-0661428-1298&period=2007.

V. ZNANSTVENI CENTAR IZVRSNOSTI ZA INTEGRATIVNU BIOETIKU

1. Razvojni sveučilišni projekt *Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i doktorskog studija*

Istraživanje i rekonstrukcija nastanka i povijesnog razvoja koncepta i projekta integrativne bioetike ukazuje na više pokušaja osnivanja institucija koje bi podupirale razvoj i rasprostranjivanje integrativne bioetike. Jedan od tih pokušaja seže u 2010. godinu kada se okupila inicijativna skupina za osnivanje Centra za integrativnu bioetiku koju su činili pojedinci koji su na različite načine već intenzivno surađivali u projektu integrativne bioetike. Sastanak Inicijativne skupine⁴³⁹ održao se 4. listopada 2010. s ciljem osnivanja konkretne institucionalne podrške i stvaranja fiksnog institucionalnog uporišta, interuniverzitetskog i međuinstitucionalnog tipa pri Sveučilištu u Zagrebu koji bi uključio sveučilišne i izvansveučilišne institucije. Centar se vidio kao uvjet, osnova i okvir daljnjeg razvijanja projekta integrativne bioetike.⁴⁴⁰ Tom prilikom već se počelo raspravljati o mogućnosti ustanovljenja tog centra kao centra izvrsnosti, a svi prisutni na sastanku prihvatili su konstrukcijsku odliku Centra kao međusveučilišnog i pohvalili mogućnost pokretanja podružnih centara za bioetiku. Međutim, već tada je utvrđeno da bi Centar trebao predstavljati okvir u kojem bi se nastavila razvijati ideja integrativne bioetike s posebnim naglaskom na institucionalizaciji te ideje.

Na istom tom sastanku razmotrio se i prihvatio prijedlog da se projekt osnivanja Centra pokuša realizirati prijavom na Natječaj za razvojne projekte Sveučilišta u Zagrebu koji je bio u tijeku.

Senat Sveučilišta u Zagrebu na 12. Sjednici, održanoj 11. svibnja 2010., je donio odluku o raspisivanju natječaja za razvojne projekte. Natječaj je raspisan tek 21. lipnja 2012., a rok za podnošenje prijava bio je 31. listopada iste godine.

⁴³⁹ Prema dokumentu *Sastanak inicijativne skupine za osnivanje Centra za integrativne bioetike* iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku, inicijativnu skupinu su činili: Ivan Cifrić, Igor Čatić, Ante Čović, Srećko Gajović, Nada Gosić, Hrvoje Jurić, Sonja Kalauz, Tomislav Krznar, Aleksandar Maršavelski, Josip Oslić, Jasminka Pavelić, Sunčana Roksandić Vidlička, Marija Selak, Ksenija Turković, Valerije Vrčec i Darija Rupčić.

⁴⁴⁰ Prema dokumentu *Zapisnik sastanka inicijativne skupine za osnivanje Centra za integrativne bioetike*, iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

Prema propozicijama *Natječaja za razvojne projekte Sveučilišta u Zagrebu* za akademsku godinu 2009./2010.,⁴⁴¹ u okviru programa razvoja Sveučilišta „Izvrsnost“,⁴⁴² s ciljem osnivanja Centra za integrativnu bioetiku kao centra izvrsnosti pri Sveučilištu u Zagrebu te osnivanja i razvijanja sveučilišnog poslijediplomskog doktorskog studija integrativne bioetike na Sveučilištu u Zagrebu, Filozofski i Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu prijavili su već 31. 10. 2010. razvojni projekt *Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i doktorskog studija* koji počiva na već dobro razrađenom konceptu integrativne bioetike.

Mada su se rezultati projekta, čije je trajanje predviđeno na jednu godinu, mogli očekivati u okviru ove dvije spomenute skupine (osnivanje Centra i doktorskog studija), očekivalo ih se mnogo više, konkretno u vidu razvijanja institucionalizacije bioetike i bioetičke edukacije. Svrha projekta bila je između ostalog i proširivanje utjecaja integrativne bioetike na društvene prostore što je opravdano očekivanje od projekta s obzirom da je on polazio od programske integracije svih aspekata života i metodološke integracije pod vidom interdisciplinarnosti i pluriperspektivnosti integrativne bioetike. Zbog toga je od samog početka u svoje djelatnosti i realizaciju zadanih ciljeva projekt uključio različite institucije u Hrvatskoj i šire, preko brojnih suradnika.⁴⁴³

Namjera voditelja projekta Ante Čovića definirala se u *Prijavnom obrascu*. Među očekivane rezultate navodi se umrežavanje priželjkivanog Centra sa srodnim projektima i institucijama u RH, u regiji i u svijetu, a doktorskim studijem se namjeravalo doprinijeti razvijanju interdisciplinarnih sveučilišnih programa koji odgovaraju suvremenim izazovima⁴⁴⁴ zbog čega studij predstavlja veoma atraktivnu ponudu studentima koji u Hrvatskoj nemaju puno izbora ako su zainteresirani za interdisciplinarno područje znanosti. Bitna namjera

⁴⁴¹ U okviru ovog natječaja prijavljeno je 245 projektnih prijedloga, dok je sam Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu sudjelovao u natječaju s njih 12. Recenzenti prijavljenih projekata uzimali su u obzir i vrednovali jasnoću, razrađenost, opravdanost i mogućnost praćenja izvršenja predloženih aktivnosti, pokazatelje izvodivosti, racionalnog i štedljivog upravljanja troškovima te kompetentnost voditelja i suradnika. (Prema dokumentu *Natječaj za razvojne projekte Sveučilišta u Zagrebu za akademsku godinu 2009./2010.* iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.)

⁴⁴² Bilo je moguće prijaviti projekt u sedam programa: „Škola“ (nastavna djelatnost), „Prostor“ (prostorni kapacitet Sveučilišta), „Svijet“ (međunarodna suradnja), „Izvrsnost“ (upravljanje kvalitetom i uspostava izvrsnosti), „Laboratorij“ (istraživački potencijali), „Docent“ (ljudski resursi), „Zajedno“ (integracija Sveučilišta). Ovaj projekt je bio jedini prijavljen pod programom „Izvrsnost“. Cilj ovog programa bio je „podupirati aktivnosti za unapređenje i upravljanje kvalitetom u nastavi, istraživanju i upravljanju te aktivnosti za uspostavu prepoznatljivih centara izvrsnosti na sveučilištu i njegovim sastavnicama“ (prema dokumentu *Natječaj za razvojne projekte Sveučilišta u Zagrebu za akademsku godinu 2009./2010.*, prilog 1. *Ciljevi programa i vrijednosni pokazatelji* iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.)

⁴⁴³ Prema *Prijavnom obrascu* Fonta za razvoj Sveučilišta iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku od 20. 10. 2010.

⁴⁴⁴ Usp. *Isto*.

Centra određena u prijavnom obrascu bila je nadalje i poticanje interdisciplinarne izvrsnosti, daljnji razvoj integrativne bioetike, jačanje bioetičke publikacije, organiziranje znanstvenih skupova i ljetnih škola, poticanje istraživačko-dokumentacijskog rada u okviru stabilnije i čvršće strukture, odnosno institucije – Centra za integrativnu bioetiku.

Prilikom osmišljavanja primarnih zadaća Centra nastojalo se i uspjeti integrirati u projekt sve one rezultate do kojih se došlo raznim prijašnjim bioetičkim suradnjama ostvarenim preko bioetičkih konferencija *Bioetičkog foruma*, Referalnog centra, *Ljetnih škola bioetike* i znanstvenih projekata kao i drugih oblika suradnje kojom su se povezali ne samo bioetičari sa hrvatskih sveučilišta već ti isti s onima iz Njemačke, Austrije, Italije i svih zemalja jugoistočne Europe. S druge strane, imajući u vidu osnivanje doktorskog studija integrativne bioetike ista metoda integracije poslužila je za povezivanje različitih sastavnica Sveučilišta u Zagrebu međusobno i s drugim sveučilištima i institucijama u RH u svrhu promicanja i razvijanja znanstvene izvrsnosti. Osim toga, projektom se namjeravalo etablirati Hrvatsku kao jednu od vodećih zemalja u području bioetike.

Među konkretnije ciljeve prijavljenog projekta ubrajaju se brojni zadaci, od izrade elaborata za osnivanje Centra, preko izrade plana i programa doktorskog studija, pokretanja procesa akreditacije, smještaja Centra, pronalaženja drugih načina etabliranja Hrvatske kao jedne od vodećih zemalja na području bioetike do razvijanja novih sveučilišnih programa i novih oblika bioetičke suradnje u budućnosti. Iz postavljenih ciljeva projekta formirale su se specifične aktivnosti vezane za osnivanje i rad željenog Centra za integrativnu bioetiku:

- izrada elaborata i studije izvodivosti za osnivanje Centra za integrativnu bioetiku;
- aktivnosti vezane uz osiguranje pravnog okvira potrebnog za ustanovljavanje Centra, registriranje i institucionaliziranje Centra pri Sveučilištu u Zagrebu;
- osiguranje osnovne infrastrukture potrebne za Centar u vidu prostora, opreme, osoblja i materijalnih izvora;
- osnivanje Centra i rješavanje pitanja njegova prostornog smještaja;
- prikupljanje podataka vezanih za bioetičku institucionalizaciju i bioetičku edukaciju;
- ustanovljavanje i ažuriranje web stranice Centra;
- umrežavanje s EthicsWebom,⁴⁴⁵ mrežom europskih dokumentacijskih centara u području etike i bioetike;

⁴⁴⁵ EthicsWeb je mreža europskih kompjuteriziranih informacijskih i dokumentacijskih sistema za etiku i znanost koja djeluje kao europski dokumentacijski etički centar ili baza podataka u kojoj različiti etički centri dijele svoje

- ustanovljavanje i održavanje specijalizirane bioetičke knjižnice (nabavka knjiga, publikacija i kompjuterskih softwera iz područja bioetike); digitaliziranje knjižnice te otvaranje knjižnice javnosti (studentima, stručnjacima, ali i građanima koji se žele educirati u području bioetike);
- priprema, objavljivanje i distribuiranje promotivnih materijala o Centru, obavješćavanje javnosti o ustanovljavanju i aktivnostima centra putem organiziranih press konferencija i web stranice Centra;
- organiziranje prvog seminara za jednu od ciljnih grupa (novinari, medicinske sestre, članovi etičkih povjerenstava);
- uspostavljanje i razvijanje institucionalne suradnje s vodećim bioetičkim ustanovama u Europi i svijetu (DRZE, IWE, EUBIOS, Kennedy Institute of Ethics, UNESCO Chair in Bioethics, Center for Human Bioethics – Melbourne, i dr.).

Očekivalo se da će razvijanje i pokretanje doktorskog studija integrativne bioetike koordinirati Centar za integrativnu bioetiku. Već su se u prijavnom obrascu izdvojili neki primarni zadaci poput izrade kurikulumu studija, definiranja plana, programa i metoda podučavanja i ostalog vezanog za izvođenje nastave na priželjkivanom poslijediplomskom doktorskome studiju. Namjera suradnika na projektu bila je da nastavnici na ovom studiju budu znanstvenici koji dolaze sa svih sveučilišta u Hrvatskoj koji se bave bioetikom i upućeni su ili su već dobrim dijelom akteri razvoja i rasprostranjivanja integrativne bioetike. To svakako nije isključivalo i druge znanstvenike, posebice one iz inozemstva kojima bi vrata studija uvijek bila otvorena. Studij se vidio kao prilika za mlade znanstvenike koji su stekli visoko obrazovanje na diplomskoj razini, a dolaze iz različitih područja znanosti te se tijekom daljnjeg poslijediplomskog školovanja žele usmjeriti i znanstveno posvetiti nekoj specifičnoj problematici iz bioetičkog područja. Predviđeno trajanje poslijediplomskog doktorskog studija iz integrativne bioetike je šest semestara. Detaljnija razrada programa studija u skladu s najnovijim znanstvenim i obrazovnim standardima dovršena je u okviru projekta koji je u međuvremenu produžen.⁴⁴⁶

biblioteke, dokumente, pravne odredbe i ostale materijale i informacije vezane za etiku i znanost. U Consortiumu EthicsWeba-a nalazi se 17 europskih institucija. Pridruživanje Hrvatske EthicsWebu zahtijevalo je digitalizaciju arhive Referalnog centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi preko kojeg se Hrvatska uključila u tu mrežu.

⁴⁴⁶ Fakultetskom vijeću Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu kurikulum je dan na razmatranje, a odluka o usvajanju, odnosno prihvaćanju predloženog *Elaborata o poslijediplomskom doktorskome studiju* donesena je na sjednici 23. svibnja 2013.

Pored voditelja projekta, imenovani su, prilikom prijave, i njegovi suradnici koji su predstavljali različite sastavnice Sveučilišta u Zagrebu. To su Ksenija Turković (Pravni fakultet) ujedno i zamjenica voditelja,⁴⁴⁷ Srećko Gojanović (Medicinski fakultet), Josip Oslić (Katolički bogoslovni fakultet), Valerije Vrček (Farmaceutsko-biokemijski fakultet), Damir Žubčić (Veterinarski fakultet) i Igor Čatić s Fakulteta strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu. Suglasnost o sudjelovanju spomenutih sastavnica sa Sveučilišta u Zagrebu dali su dekani spomenutih fakulteta još 17. 10. 2010. s uvjerenjem da projekt može podupirati i koordinirati integrativne funkcije Sveučilišta u Zagrebu i aktivnosti među uključenim sastavnicama te jačati položaj među srodnim ustanovama u RH i inozemstvu. Broj suradnika na projektu je međutim nešto veći jer osim navedenih, uključuje u projekt i druge hrvatske znanstvenike: Ivana Cifrića, Mislava Ježića, Hrvoja Jurića, Ivanu Zagorac, Mariju Selak, Sunačanu Roksandić Vidličku, Aleksandra Maršavelskog, Jasminku Pavelić, Sonju Kalauz, Lidiju Gajski, Katicu Knezović i Tomislava Krznara. Ovim sastavom otkrila se ideja vodilja samog Centra te njegov osnovni cilj, a to je osim institucionalizacije bioetike i integracija Sveučilišta te razvijanje i promoviranje njegovih ljudskih, institucionalnih i prostornih potencijala.

Senat Sveučilišta u Zagrebu je na sjednici održanoj 8. studenog 2011. donio *Odluku o raspodjeli sredstava iz Fonda za razvoj Sveučilišta za 72 projekta* koja su prošla natječaj, a među njima i za projekt *Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i doktorskog studija*.⁴⁴⁸ Ugovor o dodjeli sredstava Fonda za razvoj Sveučilišta sklopljen je između Sveučilišta u Zagrebu (zastupnik Aleksa Bjeliš), Ante Čovića (voditelj projekta) i Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (zastupnik Damir Boras) 30. siječnja 2012., a odobrenim sredstvima moglo se raspolagati do 31. prosinca 2012.

Ubrzo nakon odobrenja ovog projekta u potpunosti formiranog na pretpostavkama interdisciplinarnosti i pluriperspektivizma, sastavljen je detaljan hodogram aktivnosti po mjesecima, a profesor Čović je kao voditelj projekta sazvao sastanak svih suradnika i partnera na projektu s ciljem valoriziranja prvih rezultata već 27. lipnja 2012.⁴⁴⁹ Osim toga bilo je potrebno definirati daljnje aktivnosti posebice one vezane za razvijanje kurikuluma

⁴⁴⁷ Kseniju Turković kasnije je zamijenio Srećko Gajović.

⁴⁴⁸ Projektom se potraživalo 451 159.47 kn, a odlukom Senata predložena sredstva su se gotovo prepolovila, smanjila su na 250 000.00 kn.

⁴⁴⁹ Od veljače do lipnja 2012. provedene su brojne aktivnosti usmjerene na razvijanje strukture i kurikuluma doktorskog studija, definiranje plana, programa i metoda podučavanja, strukture i sadržaja ECTS-bodova te angažmana nastavnog osoblja čemu je prethodilo istraživanje i prikupljanje brojnih materijala vezanih za bioetičku edukaciju i institucionalizaciju. Kao glavni rezultat navela se izrada *Nacrta kurikuluma poslijediplomskog doktorskog studija integrativne bioetike*.

doktorskog studija integrativne bioetike kojim bi se znatno proširila nastavna ponuda i poboljšala kvaliteta nastave na Sveučilištu u skladu s najnovijim znanstvenim i obrazovnim standardima, ali i one aktivnosti vezane uz formalne pretpostavke za stvaranje centra izvrsnosti. Nužno je bilo i raspraviti neka otvorena konceptualna i organizacijska pitanja ustrojavanja Centra za integrativnu bioetiku kao znanstvenog centra izvrsnosti, a to je bila mogućnost koja se otvorila u međuvremenu i koju su voditelj i suradnici na projektu vješto iskoristili. Ono što je prethodilo osnivanju Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku su Centri za integrativnu bioetiku koji su se osnivali pri drugim Sveučilištima u Hrvatskoj u okviru razvojnoig projekta integrativne bioetike. Oni su kasnije poslužili kao institucionalna podloga za formiranje Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku zbog čega se važno upoznati s njihovim ustrojem i funkcijama.

2. Nacionalna mreža centara za integrativnu bioetiku

Ideja osnivanja Centra za integrativnu bioetiku koja se rodila još 1999. a koja se programski, strukturalno i konceptualno razvijala dalje kroz brojne bioetičke znanstvene aktivnosti i na koncu kroz projekt *Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i doktorskog studija* prošla je dugački put do realizacije, odnosno osnivanja tog centra. Centar je u okviru projekta prvo bio zamišljen kao institucija koja bi poticala interdisciplinarnu izvrsnost na području integrativne bioetike i svih područja znanosti koje u određenim dijelovima problematiziraju bioetička pitanja, koja bi nastavila još intenzivnije razvijati integrativnu bioetiku kroz publikacije, ljetne škole, istraživačko-dokumentacijski rad i koja bi u taj proces uključila institucije u sklopu Sveučilišta, ali i izvan njega. U međuvremenu se pojavila mogućnost da Centar za integrativnu bioetiku postane Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku. Naime, do toga je došlo 2012. godine kada su Nacionalno vijeće za znanost i Agencija za znanost i visoko obrazovanje donijeli uvjete i kriterije za osnivanje znanstvenih centara izvrsnosti⁴⁵⁰ u kojem su akteri mnogobrojnih i dugogodišnjih projekata razvoja integrativne bioetike, uključujući i ovaj posljednji, potražili i našli svoje institucionalno rješenje. U međuvremenu su se osnivali lokalni bioetički centri.

⁴⁵⁰ *Prijedlog uvjeta i kriterija za osnivanje znanstvenih centara izvrsnosti u Republici Hrvatskoj* donesen je na sjednici Nacionalnog vijeća za znanost 17. prosinca 2012., a to je bio čak 9 godina nakon što je donesen Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (NN br. 123/2003) kojim se zakonski omogućilo osnivanje centara znanstvene izvrsnosti.

Lokalni Centri za integrativnu bioetiku su zamišljeni kao dokumentacijski punktovi gdje se prikupljaju bioetičke knjige, publikacije, časopisi i druga dokumentacija, poput zakonskih tekstova, propisa, aktova, slikovne građe, medijske datoteke, od novinskih članaka do audio-vizualnih materijala na lokalnoj razini, u nekoliko hrvatskih gradova. Cilj nije bio rasteretiti zagrebačko središte (Referalni centar) već bioetičke materijale učiniti dostupnima znanstvenim i kulturnim krugovima te široj javnosti i u drugim hrvatskim gradovima te okupljati bioetičare iz tih gradova na istom mjestu odakle mogu kroz kontinuiranu i sustavnu suradnju, dijalog i komunikaciju, zajedničke projekte i programe, doprinosti razvoju i širenju integrativne bioetike.

2.1. Centar za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Odlukom vijeća Filozofskog fakulteta u Zagrebu 23. svibnja 2013. na temelju 35. čl. Statuta Filozofskog fakulteta slijedom prijedloga koji je podnesen u sklopu projekta Fonda za razvoj Sveučilišta u Zagrebu *Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i doktorskog studija na Sveučilištu u Zagrebu*, osnovan je Centar za integrativnu bioetiku kao ustrojbeni jedinica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. 20. lipnja iste godine voditeljem je imenovan Ante Čović na mandat od tri godine. Ideju Centra prezentirali su nešto ranije, 14. studenog 2012. Ante Čović i Ksenija Turković rektoru Zagrebačkog sveučilišta Alenu Bjelišu i prorektorici Meliti Kovačević. Tada je zaključeno da će se Centar osnovati kao ustrojbeni jedinica na razini sveučilišne sastavnice s namjerom da će s drugim partnerskim centrima koji su se paralelno osnivali tvoriti međusveučilišnu istraživačku mrežu kao fleksibilnu institucionalnu podlogu za osnivanje znanstvenog centra izvrsnosti čime se također bavilo u okviru razvojnog projekta *Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i doktorskog studija na Sveučilištu u Zagrebu*. U tom institucionalnom kontekstu glavni rezultati projekta bili su stvaranje konceptualnih, kadrovsko-organizacijskih, institucionalnih, komunikacijskih, informacijsko-tehničkih i prostornih pretpostavki za osnivanje i održivo funkcioniranje znanstvenog centra izvrsnosti u interdisciplinarnom polju integrativne bioetike.⁴⁵¹ U *Odluci o osnivanju Centra za integrativnu bioetiku u Zagrebu* navedeno je da se osniva u svrhu „interdisciplinarnog povezivanja znanstvenika unutar Filozofskog fakulteta kao i unutar Sveučilišta u Zagrebu kroz istraživačke, dokumentacijske i edukativne projekte i aktivnosti u području bioetike te u svrhu povezivanja s drugim sveučilištima, izvansveučilišnim

⁴⁵¹ Prema dokumentu *Završni izvještaj o radu na razvojnog sveučilišnom projektu* iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

institucijama i znanstvenicima u zemlji i inozemstvu kroz zajedničke projekte i sporazume“.⁴⁵²

2.2. Dokumentacijsko-istraživački centar za europsku bioetiku „Fritz Jahr“ Sveučilišta u Rijeci

Par dana prije osnivanja zagrebačkog Centra za integrativnu bioetiku točnije 15. svibnja iste godine (2013.) osnovan je na inicijativnu Katedre za društvene i humanističke znanosti na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci Dokumentacijsko-istraživački centar za europsku bioetiku „Fritz Jahr“. Osnovan je temeljem Odluke Senata Sveučilišta u Rijeci. Tome je donekle doprinio i odlazak suradnika na projektu (A. Čović, H. Jurić, K. Knezović, T. Krznar, I. Zagorac, M. Selak i K. Babel) u Rijeku i njihov susret s dekanom Medicinskog fakulteta Alenom Šustićem 12. srpnja 2012. te potom susret navedenih bioetičara s djelatnicima spomenute Katedre.

Centar je osnovan kao ustrojbeni jedinicu Sveučilišta u Rijeci, bez pravne osobnosti, a zamišljen je kao razvojni korak spomenute Katedre naslanjajući se na aktivnosti „Centra za integrativnu bioetiku i primijenjenu etiku“ koji je djelovao pri toj Katedri od 2010. do 2013., a osnovan je s ciljem interdisciplinarnog povezivanja znanstvenika unutar Riječkog sveučilišta, povezivanja tog Sveučilišta s drugim sveučilištima i institucijama. Osnovna zadaća Centra je rad na dokumentacijskim i edukativnim projektima i aktivnostima na području europske bioetike te u širem smislu, znanstveno-istraživačka aktivnost u području društveno-humanističkih znanosti.

Od početka je Centar zamišljen kao partnerski centar Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku ako bi se takav centar osnovao, što se kasnije obistinilo.⁴⁵³

2.3. Centar za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu

Na prethodno spomenutom sastanku od 4. listopada 2010. godine kada se raspravljalo o ideji osnivanja Centra za integrativnu bioetiku podržao se prijedlog osnivanja ispostavnih ili podružnih centara. Već tada je Ante Čović predložio osnivanje takvog jednog centra u Splitu

⁴⁵² Usp. Isto

⁴⁵³ S obzirom da je ovaj Centar osnovan na inicijativu spomenute Katedre s ciljem istraživanja života i djela Fritza Jarha u kontekstu europeizacije bioetike o njemu će biti više govora u četvrtom dijelu ovog rada.

pri Pravnom fakultetu u kojem se nalazi bogata bioetička biblioteka o kojoj je brinuo Nikola Visković.⁴⁵⁴

Centar za integrativnu bioetiku u Splitu otvorio je svoja vrata četiri godine kasnije, 30. lipnja 2014. u prostorijama Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu pri kojem je Centar osnovan. Tome je posebice doprinio sastanak koji se dogodio 19. studenog 2012. u sastavu predstavnika partnerskih institucija na projektu *Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i doktorskog studija na Sveučilištu u Zagrebu*, na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Splitu na kojem su prisustovali Ante Čović, Hrvoje Jurić, Marija Selak i Ksenija Turković (Sveučilište u Zagrebu), Jozo Čizmić, Anita Kurtović Mišić, Mirko Klarić, Marko Trogrlić, Mislav Kukoč i Aleksandar Jakir (Sveučilište u Splitu) te Amir Muzur (Sveučilište u Rijeci). Tom prilikom je dogovoreno da će Centar integrativne bioetike u Splitu administrativno i prostorno biti smješten na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu.⁴⁵⁵

Na temelju čl. 27. Statuta Filozofskog fakulteta u Splitu, *Odlukom Fakultetskog vijeća o osnivanju Centra za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta u Splitu*, a na temelju *Prijedloga za osnivanje Centra za integrativnu bioetike kao ustrojbene jedinice Fakulteta* od 10. rujna 2013., osnovan je Centar za integrativnu bioetiku u Splitu, dok je voditeljem imenovan Mislav Kukoč na mandat u trajanju od dvije godine. Naknadno je tajnikom Centra imenovan Emil Kušan, predsjednikom Stručnog vijeća postao je Jozo Čizmić (Pravni fakultet u Splitu), a članovima, osim M. Kukoča, J. Čizmića i E. Kušana, Ante Čović, Filozofski fakultet u Zagrebu (voditelj Referalnog centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi); Izet Hozo, Medicinski fakultet u Splitu; Ana Jeličić, Sveučilišni odjel za forenzične znanosti u Splitu; Silvana Karačić, Trogir; Ivica Kelam, Osijek; Katica Knezović, Učiteljski fakultet u Zagrebu; Amir Muzur, Medicinski fakultet u Rijeci (voditelj Dokumentacijsko-istraživačkog centra za europsku bioetiku „Fritz Jahr“ u Rijeci) i Iris Tićac, Odjel za filozofiju, Sveučilište u Zadru.

U sklopu svečanog otvaranja splitskog Centra za integrativnu bioetiku održao se prigodni stručni program, okrugli stol o temi „Integrativna bioetika – postignuća i perspektive razvoja“ na kojem su sudjelovali Ante Čović, Amir Muzur, Mislav Kukoč te Emil Kušan koji su se svojim izlaganjima osvrnuli na povijesni razvoj integrativne bioetike u Hrvatskoj. Tom

⁴⁵⁴ Prema dokumentu *Zapisnik sastanka inicijativne skupine za osnivanje Centra za integrativne bioetike*, str. 2.. Kako je prethodno bilo govora, osim u Splitu, već tada se predlagao i centar u Rijeci pri Katedri za društvene i humanističke znanosti u medicini na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Dokument se nalazi u arhivi Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

⁴⁵⁵ Prema dokumentu *Završni izvještaj projekta iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku*.

prigodom je predstavljena knjiga Luke Tomaševića „Bioetika iz teološke perspektive“ (Pergamena, Zagreb 2014.) na koju se osvrnula Ana Jeličić.

Daljnje aktivnosti Centra su u fazi osmišljavanja, a do sada se radilo uglavnom na skupljanju sadržaja, bioetičkih publikacija i dokumenata, za potrebe biblioteke Centra koju je značajno obogatio bioetički splitski veteran Nikola Visković darujući Centru za integrativnu bioetiku u Splitu hemeroteku.

2.4. Centar za integrativnu bioetiku Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

Centar za integrativnu bioetiku je kao institucija usmjeren na razvijanje međusveučilišne suradnje, mjesto je uspostave i razvijanja suradnje znanstvenika, ali i raskrižje na kojem se susreću, planiraju i jačaju projekti s pojedinih Centara za integrativnu bioetiku koji su osnovani pri hrvatskim sveučilištima. Ti Centri omogućuju susret znanstvenika koji se bave bioetičkom problematikom, bioetičkom edukacijom i koji teže senzibiliziranju i informiranju javnosti za bioetička pitanja preko različitih medija i drugih znanstveno-informativnih aparata i inicijativa.

S tim ciljem i zadatkom, odlukom s 2. sjednice Senata Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku kojim je presjedao rektor Željko Turkalj, održanoj 1. prosinca 2015., osnovan je Centar za integrativnu bioetiku kao ustrojbeni jedinicu Sveučilišta u Osijeku. Voditeljem Centra naknadno je imenovan Ivica Kelam koji je obranio doktorsku disertaciju iz bioetike pod mentorstvom Ante Čovića, a aktivno se bavi problematikom GMO-a sudjelujući na brojnim tribinama s ciljem senzibiliziranja javnosti o ovoj veoma aktualnoj i značajnoj temi za hrvatske prilike, s namjerom da se sačuvaju prirodni usjevi, a time i Hrvatskoj vlastita proizvodnja i gospodarstvo.

Članovi Centra za integrativnu bioetiku u Osijeku su u fazi traženja adekvatnog prostora što uvjetuje njegove buduće djelatnosti.

3. Poslijediplomski doktorski studij integrativne bioetike

Radna grupa za izradu kurikuluma dokorskog studija integrativne bioetike, što je bila druga zadaća unutar razvojnog projekta *Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i dokorskog studija na Sveučilištu u Zagrebu* (pored osnivanja Centra za integrativnu bioetiku u okviru istog tog Sveučilišta) intenzivno se sastajala od veljače do lipnja 2012. Na susretu od

27. lipnja 2012. iznijelo se sve ono što se do tada napravilo po tom pitanju. Najznačajniji rezultat je bila izrada *Nacrta kurikuluma* kojemu je prethodilo mukotrpno skupljanje podataka vezanih za institucionalizaciju bioetike i bioetičku edukaciju, njihova kritička obrada te komparativna analiza studija na diplomskoj i poslijediplomskoj razini iz bioetike i srodnih područja u Hrvatskoj i svijetu. Planirano je tada da studij traje 6 semestara i da ima 4 modula, po potrebi da se izvodi na hrvatskom, njemačkom i engleskom jeziku i da se naglasak stavi na praktični rad.⁴⁵⁶ Kasnije, daljnjom razradom kurikuluma došlo je do nekih promjena u strukturi.

U sklopu spomenutog projekta naknadno je izrađen detaljan plan i program studija, a pokrenuta je i procedura verifikacije studijskog programa što uvjetuje upise studenata i početak izvođenja nastave dok je osiguran institucionalni okvir za njegovo izvođenje.

Elaborat o Poslijediplomskom doktorskom studiju integrativne bioetike sastavljen je I u konačnom obliku predan Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2013. godine u skladu s *Pravilnikom o postupku vrednovanja studijskih programa doktorskih studija Sveučilišta u Zagrebu* (čl. 6) koji je donesen na sjednici Senata Sveučilišta u Zagrebu 5. srpnja 2011. i u skladu sa *Istraživačkom strategijom Sveučilišta u Zagrebu 2008.-2013.* Filozofski fakultet je donio *Odluku o pokretanju dokorskog studija integrativne bioetike i o prihvaćanju Elaborata o Poslijediplomskom doktorskom studiju integrativne bioetike* 23. svibnja 2013. Tom odlukom nositelj studija postao je Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Prihvaćanjem ovog *Elaborata* potvrdile su se i prihvatile suradničke ustanove, odnosno one koje sudjeluju u izvođenju studija. Osim Filozofskog fakulteta to su Pravni fakultet, Medicinski fakultet, Katolički bogoslovni fakultet, Farmaceutsko-biokemijski fakultet, Veterinarski fakultet, Učiteljski fakultet i Fakultet strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu te Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu i Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci. Doktorski studij integrativne bioetike je osmišljen na način da svojim programom, sadržajima, nastavnim kadrom i metodom rada zadovolji zadaće u okviru projekta unutar kojeg je predložen:

- poticati interdisciplinarnu i pluriperspektivnu suradnju u okviru Zagrebačkog sveučilišta;
- doprinositi umrežavanju sa znanstvenicima i institucijama u Hrvatskoj i inozemstvu;

⁴⁵⁶ Prema dokumentu *Izveštaj o izvršenju projekta Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i dokorskog studija na Sveučilištu u Zagrebu* koji je nakon pola godine izvođenja projekta podnesen Fondu za razvoj Sveučilišta u Zagrebu. Iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

- doprinositi integraciji Sveučilišta kao i razvijanju i promociji njegovih ljudskih i institucionalnih potencijala;
- doprinositi razvijanju novih interdisciplinarnih sveučilišnih programa koji odgovaraju izazovima vremena.

Elaborat se sastoji od predgovora, pet dijelova i četiri priloga. Nakon „Općih informacija o Poslijediplomskom doktorskom studiju integrativne bioetike“ u „Uvodnom dijelu“ se navode razlozi za pokretanje Studija. On bi „s jedne strane, okupljao znanstvenike i sveučilišne nastavnike koji su dosad već dali značajne doprinose u polju integrativne bioetike, a s druge bi strane obrazovao nove stručnjake i znanstvenike u tom novom i potentnom polju“. ⁴⁵⁷ Pri tom je neophodno spomenuti i ključni razlog ujedno i motiv pokretanja Studija, a to je činjenica da takav poslijediplomski studij još ne postoji pa bi ovo bio prvi takav u području integrativne bioetike i među rijetkima u interdisciplinarnom znanstvenom području. Osim toga u „Uvodnom dijelu“ se ukazuje na usklađenost Studija s istraživačkom strategijom Sveučilišta u Zagrebu, iznose se dosadašnja iskustva nositelja i izvoditelja studija (predviđeno ih je 38, a uz to još i 21 potencijalni mentor), definiraju uvjeti upisa kao i kriteriji izbora pristupnika te se opisuje institucijsko vođenje Studija. Slijede potom „Nastavni i znanstveni uvjeti izvođenja Studija“ te „Opis programa studija“ koji sadrži opis organizacije Studija, njegovu temeljnu strukturu, strukturu modula, sati i ECTS bodova, prava i obveze studenata, popis kolegija s imenima nositelja, izvedbeni program Studija na stranim jezicima, kriterije i uvjete upisa kolegija s drugih poslijediplomskih studija i sustav vođenja kroz studij. Posljednji dio *Elaborata* donosi „Način praćenja kvalitete studija“. Na samom kraju *Elaboratu* su priloženi tabelarni prikaz Studija, abecedni popis kolegija, silabi kolegija i životopisi pozvanih suradnika.

Planirano je da se studij izvodi u interdisciplinarnom znanstvenom području, u polju integrativne bioetike što određuje i akademski naziv koji se stječe po završetku studija i da traje tri godine. Optimalan broj studenata je od 15 do 30, a namijenjen je „mlađim znanstvenicima koji su svoje temeljno obrazovanje stekli u različitim područjima (prirodne znanosti, tehničke znanosti, društvene i humanističke znanosti, biomedicinske znanosti i dr.), ali i svim onima koji svoja područna znanja i vještine žele proširiti i produbiti u perspektivi

⁴⁵⁷ Prema dokumentu *Elaborat o Poslijediplomskom doktorskom studiju integrativne bioetike*. Projekt Fonta za razvoj Sveučilišta u Zagrebu „Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i dokorskog studija na Sveučilištu u Zagrebu“, Zagreb 2013. str. 6. Iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

integrativne bioetike (npr. novinari, pravnici, članovi etičkih povjerenstava, liječnici i dr.), budući da je u studiju naglašena ona dimenzija bioetike koja počiva na zahtjevu za integracijom teorije i prakse. Tematska ponuda i struktura Studija omogućuju, dakle, studentima različitih profila stjecanje znanja i kompetencija koje se tiču (integrativne) bioetike, kao i produbljenje njihovih prethodnih znanja, kompetencija i interesa u horizontu pluriperspektivno zasnovane integrativne bioetike.⁴⁵⁸

Studij nudi pet modula: „Uvodni modul“ (UM) s četiri obavezna kolegija, modul „Krug temeljnih perspektiva“ (TEMPER), modul „Krug tematskih područja“ (TEMPOD) „Praktični modul“ (PM) i „Disertacijski modul“ (DM). Kroz navedene module nudi se čak 25 izbornih kolegija, osim modula DM koji je usmjeren individualnom istraživanju, mentorskim konzultacijama i pisanju doktorske disertacije.

Važno je istaknuti da se osim sa znanstvenim institucijama, odnosno sa znanstvenicima s raznih institucija, Studij povezuje i s aktualnim znanstveno-istraživačkim projektima čiji su voditelji i suradnici već na neki način predviđeni u izvođenje studija. Riječ je o sljedećim projektima, a neki od njih su već spominjani u ovom radu zbog njihove relevantnosti za razvoj integrativne bioetike:

- Ante Čović: projekt *Bioetika i filozofija* (130771); projekt *Zasnivanje integrativne bioetike* (130-1300990-1085); program *Bioetika – od pluralizma perspektiva do integrativnog znanja* (1300990);
- Ksenija Turković: projekt *Hrvatsko medicinsko pravo u svjetlu europskih standarda* (066-0661428-1298);
- Nada Gosić: *Bioetika i kultura* (062-1300990-0798); *Bioetika i politika* (0062020);
- Igor Čatić: *Primjena sustavnosne teorije u raščlambi opće tehnike* (120-0000000-1805);
- Pavo Barišić: *Suvremena politička filozofija, etika i estetika u Hrvatskoj* (191-0000000-3504); *Filozofija prava i politike u Hrvatskoj i problem svijeta* (01910103); *Praktična filozofija i estetika u Hrvatskoj* (0191003);
- Ivan Cifrić: *Modernizacija i identitet hrvatskog društva. Sociokulturne integracije i razvoj* (130-1301180-0915); *Modernizacija i identitet hrvatskoga društva* (0130400); *Socijalnoekološki i modernizacijski procesi u Hrvatskoj* (130700);

⁴⁵⁸ Usp. Isto str. 7.

- Mislav Ježić: *Upanišadi u poredbenoj perspektivi: povijest teksta, recepcija, usporednice* (130-0000000-0783);
- Mislav Kukoč: *Hrvatski identitet i multikulturalnost Mediterana u doba globalizacije* (194-1941560-1546);
- Amir Muzur: *Medicinski elementi u sakralnoj tradiciji na području Riječke nadbiskupije* (062-1012555-0795);
- Srećko Gajović: *GlowBrain* (FP7 – REGPOT).

4. Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku

Voditelj projekta *Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i doktorskog studija na Sveučilištu u Zagrebu*, profesor Ante Čović, se zajedno sa svojim suradnicima, odlučio na još jednu administrativnu borbu kako bi nakon više od 15 godina bioetike u Hrvatskoj, integrativna bioetika koja se upravo u Hrvatskoj razvila kao novi koncept bioetike dobila svoju krovnu instituciju – znanstveni centar izvrsnosti. Priliku za to je dobio kada je Agencija za znanost i visoko obrazovanje RH objavila javni poziv za dostavu *Projektnih prijedloga za osnivanje znanstvenih centara izvrsnosti u Republici Hrvatskoj* 10. lipnja 2013., s otvorenim rokom za podnošenje projektnih prijedloga do 16. rujna 2013.

Prema Zakonu o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (čl. 29., st. 1) „znanstveni centar izvrsnosti je znanstvena organizacija ili njezin ustrojbeni dio ili skupina znanstvenika koja po originalnosti, značenju i aktualnosti rezultata svog znanstvenog rada ide u red najkvalitetnijih organizacija ili skupina u svijetu unutar svoje znanstvene discipline“.⁴⁵⁹

Njihov cilj je prepoznavanje i vrednovanje istraživača i znanstvenih istraživanja koja nose inovativnost i potencijal otkrića, čak moguću prekretnicu u znanstvenom istraživanju. Međunarodno su relevantni u smislu kvalitete i vizije, a usklađeni su sa strateškim potrebama i prioritetima Republike Hrvatske. Uz to, zadaća znanstvenih centara izvrsnosti je okupljati interdisciplinarnu mrežu inovativnih znanstvenika i znanstvenih timova te se povezivati s gospodarstvom i drugim javnim subjektima. Misija centara izvrsnosti je i provođenje istraživanja na teme od izuzetne važnosti za znanost i društvo te povezivanje hrvatskih

⁴⁵⁹ Definicija Znanstvenog centra izvrsnosti preuzeta je iz dokumenta *Prijedlog uvjeta i kriterija za osnivanje znanstvenih centara izvrsnosti u Republici Hrvatskoj*, a definirana je odredbom članka 29. Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju. Preuzeto 2. srpnja 2015., sa web stranice http://www.erf.unizg.hr/stari_web/Dokumenti/KriterijiNVZ.pdf.

znanstvenika i znanstvenih institucija s međunarodnim institucijama posebice onima u Europskoj uniji da bi se ostvarila suradnja i znanstveni dijalog unutar istraživačkih programa EU,⁴⁶⁰ a da se pri tom ne zanemari hrvatska znanstvena zajednica. Dapače, cilj znanstvenog centra izvrsnosti je povećati međunarodnu vidljivost i raditi na prepoznatljivosti hrvatske znanosti u svijetu.

Tadašnji ministar znanosti obrazovanja i sporta RH, Vedran Mornar, proglasio je sedam centara izvrsnosti koja su zadovoljili uvjete Nacionalnog vijeća za znanost RH, 10. studenog 2014., na sjednici i na prijedlog Nacionalnog vijeća za znanost, visoko obrazovanje i tehnološki razvoj, pod predsjedanjem Ive Družića. Od sedam centara izvrsnosti koja su prošla natječaj MZOS-a dva su bila iz područja humanističkih znanosti, a jedan od njih je Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku (voditelj Ante Čović s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu).⁴⁶¹

Samo proglašenje znanstvenih centara izvrsnosti (ZCI) rezultat je dugogodišnjeg i obuhvatnog procesa međunarodne i nacionalne selekcije koji je trajao još od prosinca 2012. kada je Nacionalno vijeće za znanost donijelo uvjete i kriterije za osnivanje znanstvenih centara izvrsnosti u Republici Hrvatskoj, odnosno od kada je Agencija za znanost i visoko obrazovanje provela postupak vrednovanja pristiglih prijava. Samo opći kriteriji prijave zahtijevali su znanstvenu izvrsnost projekta (osmišljenost petogodišnjeg istraživačkog plana, originalnost, inovativnost i aktualnost predloženog istraživanja, jasnu i fokusiranu znanstvenu temu, inovativno znanstveno istraživanje s potencijalnim otkrićima ili uspostavljanje inovativnih sustava),⁴⁶² znanstvenu izvrsnost glavnog istraživača, odnosno voditelja, jasnu i učinkovitu organizacijsku strukturu znanstvenog centra izvrsnosti, njegov potencijal za međunarodnu kompetitivnost, interdisciplinarnost i umreženost te mogućnost transfera stečenog znanja u sustav društvenih i gospodarskih subjekata, kao i zadovoljavajuće uvjete smještaja na određenoj instituciji. Istraživački plan također se vrednovao po određenim

⁴⁶⁰ Prema dokumentu *Prijedlog uvjeta i kriterija za osnivanje znanstvenih centara izvrsnosti u Republici Hrvatskoj*. Osim kriterija za vrednovanje prijavljene teme i istraživačkog plana, vrednovali su se po određenim kriterijima i voditelj i istraživači te institucije, institucija nositeljica i one u partnerstvu. Iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

⁴⁶¹ Preostali Znanstveni centri izvrsnosti su, iz područja prirodnih znanosti: Znanstveni centar izvrsnosti za napredne materijale i senzore (CEMS) te Znanstveni centar izvrsnosti za znanost i tehnologiju (STIM). Dva su iz područja biomedicinskih znanosti: Znanstveni centar izvrsnosti za reproduktivnu i regenerativnu medicinu te Znanstveni centar izvrsnosti za virusnu imunologiju i cjepiva. Iz područja društvenih znanosti osnovan je Znanstveni centar izvrsnosti za školsku efektivnost i menadžment, a osim Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku, iz područja humanističkih znanosti osnovan je i Znanstveni centar izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo.

⁴⁶² Sveukupna težina kod vrednovanja iznosila je 35%, kao i za vrednovanje znanstvene izvrsnosti glavnog istraživača dok su se ostale stavke vrednovala do 5%, a uvjeti smještaja s 10%. Podaci dostupni na službenim web stranicama Agencije za znanost i visoko obrazovanje AZVO.

kriterijima. Zahtijevala se osmišljenost petogodišnjeg istraživačkog plana, njegova originalnost, interdisciplinarnost, inovativnost, aktualnost i složenost plana tako da uključuje što više aktivnosti i mladih znanstvenika te da podrazumijeva primjenjivost u korist društva i znanosti.⁴⁶³

Razlog zbog kojeg je istraživački plan profesora Čovića prošao⁴⁶⁴ unatoč velikoj konkurenciji⁴⁶⁵ je taj što je do tada originalni hrvatski koncept integrativne bioetike već doprinio unaprjeđivanju hrvatske znanosti i njenoj prepoznatljivosti u regiji i svijetu, i to tijekom više od deset godina. Osim toga, već je postojala razvijena i jaka mreža bioetičkih institucija osnovanih diljem Hrvatske, a do tada je i projekt *Zasnivanje integrativne bioetike* dao mnoge plodove kao i ostali projekti unutar znanstvenog programa *Bioetika – od pluralizma perspektiva do integrativnog znanja*, dok je proces europeizacije bioetike bio u punom jeku. Neposredno uoči osnivanja Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku, odnosno ono što je omogućilo njegovo osnivanje je razvojni projekt *Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i doktorskog studija na Sveučilištu u Zagrebu*. U međuvremenu je kontinuirano rasla i međunarodna suradnja u području bioetike, povećao se broj bioetičkih publikacija (pedesetak knjiga), a neumorno i s uspjehom se radilo na senzibiliziranju hrvatske javnosti o značaju integrativne bioetike, kako za znanost tako i za društvo, dok su bioetičke manifestacije i konferencije diljem Hrvatske (njih tridesetak) okupljale znanstvenike različitih disciplina uspostavljajući čvrsti znanstveni dijalog. Integrativna bioetika je uostalom do tada već odigrala svoju ulogu i u pravnom uređenju pojedinih pitanja u RH, a njena uloga u obrazovnom sustavu RH je iz godine u godinu samo rasla.

U *Projektom prijedlogu Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku* koji je podnijela mreža znanstvenika s četiri hrvatska sveučilišta, s deset fakulteta i tri najsnažnija znanstvena instituta u RH, nalazi se najbolje objašnjenje i razlog zbog čega je integrativna bioetika inovativna te znanstveno i društveno korisna te stoga potrebna jake institucionalne infrastrukture kao što je znanstveni centar izvrsnosti, unatoč već postojećim lokalnim

⁴⁶³ Preuzeto sa službenih web stranica Ministarstva znanosti obrazovanja i sporta Republike Hrvatske – <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=13486&sec=1941>, dana 20. travnja 2015.

⁴⁶⁴ Povjerenstvo za provođenje vrednovanja, prema kriterijima ocjenjivanja znanstvene izvrsnosti projektata je, nakon pristignutih inozemnih recenzija, *Prijedlog za osnivanje Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku* ocijenilo konačnom ocjenom 14, čime je *Prijedlog* znatno nadišao prag prihvatljivosti, ocjenu 9. Profesor Čović tu je konačnu ocjenu dobio 21. siječnja 2014.

⁴⁶⁵ Kada je 10. lipnja 2013. raspisan *Javni poziv za dostavu projektnih prijedloga za osnivanje znanstvenih centara izvrsnosti* s rokom do 16. rujna 2013., Agencija za znanost, visoko obrazovanje i tehnološki razvoj je zaprimila 55 projektnih prijedloga. (Preuzeto s web stranice Filozofskog fakulteta u Zagrebu <https://www.ffzg.unizg.hr/?p=2102> dana 20. travnja 2015.)

dokumentacijskim punktovima i Referalnom centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi. U tom dokumentu stoji da „ideja integrativne bioetike sintetizira silnice dosadašnjeg razvoja bioetike, reflektira o njima na podlozi metodološkog pluriperspektivizma i predmetne integracije, te rastvara povijesnu perspektivu, u kojoj se razmatra kako samu bioetiku kao novo interdisciplinarno znanstveno područje tako i pojedine bioetičke probleme. Drugim riječima, u području integrativne bioetike uspostavljaju se različite teorijske i praktične interakcije (interdisciplinarni, internacionalni, interkulturni, interreligijski i drugi odnosi) te se sabire ukupnost perspektiva ljudskog opstanka radi postavljanja orijentira i postizanja orijentacijskog znanja u situaciji prelamanja svjetsko-povijesnih epoha. Bitno je metodološko obilježje integrativne bioetike da konkretnim problemima života i njegova održanja pristupa pluriperspektivno, te ih sagledava u jedinstvenom horizontu, što znači da kategoriju života uzima u njenoj cjelovitosti, potičući na uključivanje sve one znanosti i znanstvene discipline, znanstvene i ne-znanstvene pristupe te poglede na svijet koji mogu doprinijeti razmatranju problematike života i manipulacija životom u današnjoj znanstveno-tehničkoj civilizaciji.“⁴⁶⁶

Kao osnovne zadaće u predloženom programu Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku izdvojene su: „poopćenje“ i „pofilozofljenje“ bioetike, istraživanje djela V. R. Pottera u kontekstu moderne europske bioetike, komparativna analiza europske i džordžtaunske bioetike, istraživanje korijena bioetike u suvremenoj Europi, istraživanje izvora koji su utjecali na formuliranje bioetike Fritza Jahra te istraživanje pojedinih aktualnih bioetičkih tema.⁴⁶⁷

Ove su se karakteristike integrativne bioetike, gdje se ona predstavlja kao intelektualna inovacija, društveni pokret i nova epohalna osjećajnost, pokazale dobrim razlozima za prihvaćanje prijedloga istraživačkog plana za Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku i njegovu pozitivnu valorizaciju. „Hrvatska bioetika uspjela se u posljednjih desetak godina etablirati kao jedan od lidera u ovoj disciplini, čemu je pridonijelo formuliranje sadržajno i metodološki zaokruženog i originalnog koncepta integrativne bioetike. Građeci na ovim temeljima predloženi program centra koji okuplja već funkcionalnu mrežu znanstvenika najrazličitijih disciplina – filozofa, teologa, liječnika, prirodosnanstvenika, pravnika, politologa, sociologa, agronoma i drugih, omogućit će se relevantan hrvatski doprinos ovome novom području integracije različitih znanosti u namjeri stvaranju bioetičkih standarda koji

⁴⁶⁶ Prema dokumentu *Projektni prijedlog*, točka 1. *Dosadašnja postignuća, teorijsko polazište i istraživačke perspektive*. Iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

⁴⁶⁷ Iz sažetka dokumenta *Prijavni prijedlog istraživačkog plana iz Projektnog prijedloga za osnivanje Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku*, iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

traži suvremeni razvoj genetskih modifikacija i drugih istraživanja“, ⁴⁶⁸ glasio je odgovor iz nadležnog Ministarstva.

Znanstveni centri izvrsnosti mogu trajati od 5 do 10 godina, ⁴⁶⁹ a nakon svake godine rada podnosi se ministru znanosti, obrazovanja i sporta, godišnji izvještaj koji se potom vrednuje po određenim kriterijima. ⁴⁷⁰ Financiraju se javnim proračunskim sredstvima zbog važnosti istraživanja za dobrobit društva te za razvoj i konkurentnost gospodarstva u prostoru EU. ⁴⁷¹ Prvog dana u prosincu 2014. godine donesena je odluka o financiranju znanstvenih centara izvrsnosti i njegovih istraživačkih jedinica u skladu s raspoloživim financijskim sredstvima u Državnom proračunu RH i na prijedlog Nacionalnog vijeća za znanost, visoko obrazovanje i tehnološki razvoj zbog čega je sklopljen *Sporazum o suradnji u okviru znanstvenih centara izvrsnosti*, između nadležnog ministarstva i znanstvenog centra izvrsnosti. ⁴⁷²

Prvi način upravljanja znanstvenim centrom izvrsnosti, kako je predložilo spomenuto Ministarstvo imao je u vidu osnivanje Znanstvenog odbora umjesto Upravnog odbora, međutim na prijedlog Ante Čovića osmišljena je nova upravljačka struktura koja se sastoji od dva tijela, upravljačkog kojeg čini Upravni odbor i stručnog kojeg čini Znanstveno vijeće, a razlikuju se po svojim zaduženjima i upravljačkoj funkciji od uloge koju ima voditelj. Upravljački dio u Znanstvenom centru izvrsnosti za integrativnu bioetiku čine glavni tajnik kojeg imenuje Kolegij na prijedlog voditelja, potom tajništvo čije članove imenuje voditelj na prijedlog glavnog tajnika te računovodstveni i knjigovodstveni servis. Svi zajedno predstavljaju administrativnu potporu Znanstvenom centru izvrsnosti. Stručno, radno tijelo i skupine čini Znanstveno vijeće kojeg imenuje Konzorcij na razini tematskog kruga te voditelji projektnog zadatka koje imenuje Znanstveno vijeće na razini istraživačke teme. Temeljni

⁴⁶⁸ Dostupno na <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=13486&sec=1941>, a preuzeto 25. svibnja 2015.

⁴⁶⁹ Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku proglašen je na vrijeme od pet godina trajanja s mogućnošću produženja na još pet godina.

⁴⁷⁰ Nacionalno vijeće za znanost RH donijelo je kriterije vrednovanja 17. 12. 2012., a Agencija za znanost i visoko obrazovanje utvrdila je postupak vrednovanja prijedloga za osnivanje znanstvenog centra izvrsnosti, 7. 5. 2013.

⁴⁷¹ Prema dokumentu *Prijedlog uvjeta i kriterija za osnivanje znanstvenih centara izvrsnosti u Republici Hrvatskoj*. Više o strukturi znanstvenog centra izvrsnosti vidjeti na web stranici <https://www.zci.hr/hr/>.

⁴⁷² Prema dokumentu *Odluka o financiranju znanstvenih centara izvrsnosti u 2014. godini* Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH, od 1.12. 2014. iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku. Navode se dva financijska izvora iz Državnog proračuna, onaj za Intelektualne i osobe usluge i Naknade građanima i kućanstvima u novcu. Na prvom sastanku u okviru uspostave ZCI, 16. 12. 2014., Ante Čović je predložio da se izrade različiti sporazumi s obzirom na broj istraživačkih jedinica smještenih na različitim znanstvenim organizacijama te s obzirom na djelatnosti unutar znanstveog centra izvrsnosti. Ukazao je i na nejasnoće oko dva spomenuta računa. (Prema bilješki sa sastanka u okviru uspostave znanstvenih centara izvrsnosti u Zagrebu 16. prosinca 2014., na kojem su prisustvovali Ante Čović, pomoćnik ministra znanosti, obrazovanja i sporta, Ivan Pejić i bilježnik Monika Ivanović, koja je dostupna u arhivi Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.)

organizacijski stup čini voditelj Znanstvenog centra izvrsnosti, zamjenik voditelja, Kolegij Znanstvenog centra izvrsnosti (kojeg čine predstavnici ustrojbenih jedinica institucija u mreži Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku uključujući pet članova predstavnika Referalnog centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi), Savjetodavno tijelo voditelja (koje sudjeluje u donošenju upravnih i operativnih odluka), Konzorcij Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku (kojeg čine svi suradnici u Centru) kao i Stručno tijelo (koje čini 18 članova, a donosi odluke stručnog karaktera i savjetuje voditelja⁴⁷³) te Istraživački plenum kojeg čine svi suradnici koji sudjeluju u istraživanju i u drugim znanstvenim djelatnostima Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku što predstavlja najšire stručno tijelo Centra. Organizacija i plan rada Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku vodi se načelom administrativnog minimalizma kako bi se s lakoćom uključili mlađi znanstvenici,⁴⁷⁴ ali i umirovljeni kao i inozemni znanstvenici.

Institucija nositeljica Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku je Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, a pet je znanstvenih institucija ili znanstvenih jedinica uključenih u mrežu ZCI. Preko Dokumentacijsko-istraživačkog centra za europsku bioetiku „Fritz Jahr“ uključeno je Sveučilište u Rijeci, a preko Katedre za društvene i humanističke znanosti u medicini uključen je Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci. Ove dvije riječke institucije, svojim dosadašnjim istraživanjima korijena bioetike posebice na europskom kontinentu i nastojanjima u izradi „bioetičkog standarda“ za optimalni suživot čovjeka i okoliša te istraživanjima koja idu u prilog integrativnoj bioetici kao disciplini i razvijanju posebnog modela bioetičke edukacije, pridruživanjem Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku dobile su jači institucionalni okvir te su sebi omogućile čvršći dijalog i suradnju s lokalnim centrima. S druge strane Znanstveni centar izvrsnosti je zahvaljujući svom riječkom ogranku dobio bogato istraženi opus europske bioetike i modela edukacije u području bioetike.⁴⁷⁵ Preko ustrojbene jedinice Centra za integrativnu bioetiku u

⁴⁷³ U istraživački tim Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku ulaze znanstvenici i istraživači s četiri hrvatska sveučilišta, s deset različitih fakulteta i s tri javna znanstvena instituta. Preko Filozofskog fakulteta u Zagrebu uključeni su Ivan Cifrić, Mislav Ježić, Hrvoje Jurić, te kao mlađi znanstvenici, Ivana Zagorac, Marija Selak, Tijana Trako Poljak i Krešimir Babel. S drugih fakulteta i institucija u Zagrebu uključeni su Jasminka Pavelić, Srećko Gajović, Valerije Vrčec, Tonči Matulić, Ivana Vinković Vrčec, Marija Geiger Zeman, Damir Žubčić, Katica Knezović i Tomislav Krznar. Iz Rijeke su usključeni Amir Muzur, Iva Rinčić i Nada Gosić; iz Splita: Mislav Kukoč i Luka Tomašević, a iz Osijeka Vladimir Jelkić i Ivica Kelam.

⁴⁷⁴ Skupinu mladih znanstvenika u Znanstvenom centru izvrsnosti za integrativnu bioetiku čine: Ivana Zagorac, Marija Selak, Sonja Kalauz, Marinko Marinčić, Slavko Amulić, Darija Rupčić, Sunačan Roksandić Vidlička, Igor Eterović, Krešimir Babel, Emil Kušan, Ana Jeličić, Tijana Trako Poljak, Aleksandar Maršavelski i Ivana Greguric. Umirovljeni suradnici su Igor Čatić i Nikola Visković.

⁴⁷⁵ Još se na sastanku suradnika na projektu *Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i doktorskog studija na Sveučilištu u Zagrebu*, koji se održao 27. lipnja 2012. odlučilo da će izaslanstvo suradnika na projektu posjetiti Katedru za društvene i humanističke znanosti u medicini u Rijeci što je i učinilo 12. srpnja 2012. s

Splitu u Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku uključen je Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Isto tako je i Osječko sveučilište uključeno preko Centra za integrativnu bioetiku u Osijeku, dok je preko Referalnog centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi u ZCI uključeno Hrvatsko filozofsko društvo.

U ovom kontekstu važno je ponoviti kako je misao vodilja Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku bila i ostala integriranje različitih perspektiva i pristupa u istraživanju svih onih pitanja koja se tiču zaštite i opstanka života, uključujući neznanstvene, odnosno, kulturne perspektive, ali i umrežavanje već postojećih institucija, centara i ljudi koji uzajamnim aktivnostima i suradnjom na području integrativne bioetike doprinose njenom razvijanju i rasprostranjivanju.

Konkretnije, u sklopu znanstvenog programa Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku navode se njegove precizne djelatnosti:

- znanstveno-istraživačka djelatnost (kroz konstitucionalno istraživanje bioetike na tri se razine, rekonstruktivnoj, projektivnoj i komparativnoj, radi na zasnivanju europske bioetike kao posebnog znanstvenog i kulturnog fenomena te se ista pokušava pozicionirati na globalnom planu dok se predmetno bioetičko istraživanje koncentrira na pojedinačna problemska područja uglavljena u određene tematske krugove);⁴⁷⁶
- znanstveno-publicistička djelatnost;
- izgradnja znanstvene infrastrukture (izgradnja različitih dokumentacijskih cjelina i sustava te prikupljanje i obrada znanstvene građe);

ciljem da se projekt, odnosno suradnici na projektu povežu s riječkim bioetičkim krugom zajednički tražeći optimalni model institucionalnog povezivanja u sklopu Znanstvenog centra izvrsnosti za koji u toj fazi još nije bio niti raspisan natječaj. Zaključeno je da bi do takvog povezivanja najbolje došlo putem osnivanja institucija (Dokumentacijsko-istraživačkog centra za integrativnu bioetiku „Fritz Jahr“ i Centra izvrsnosti) i preko nastavnog programa doktorskog studija integrativne bioetike u koji bi se uključili riječki bioetičari.

⁴⁷⁶ Riječ je o sljedećim tematskim krugovima na konstitucionalnoj liniji bioetičkog istraživanja: Povijesnoznanstvena uporišta bioetike Fritza Jahra kao preteče integrativne bioetike i utemeljitelja moderne europske bioetike; Hrvatska bioetička tradicija: integrativna bioetika u relaciji i kontekstu zasnivanja europske bioetike; Život i djelo Van Rensselaera Pottera i njegov utjecaj na džordžtaunsku i modernu europsku bioetiku; Usporedba džordžtaunske i europske bioetike; Korijeni, razvoj i perspektive bioetike u suvremenoj Europi te Integrativna bioetika i azijske bioetičke tradicije. Na predmetnoj liniji bioetičkog istraživanja izdvajaju se sljedeći tematski krugovi: Bioetičke dileme u medicinskoj praksi i biomedicinskim istraživanjima; Bioetika i veterinarska medicina; Pravna perspektiva u integrativnoj bioetici; Rodna perspektiva u integrativnoj bioetici; Bioetika, politika i ekonomija; Bioetika, tehnika i transhumanizam; GMO kao bioetički problem; Bioetička pitanja u hrvatskome dnevnome tisku; Bioetička edukacija te Etički kodeksi i etička tijela.

- edukacijska djelatnost (pokretanje doktorskog studija integrativne bioetike i angažiranje svih sudionika ZCI u nastavi te razvoj posebnih modela bioetičke edukacije, ovisno o ciljanim skupinama);
- znanstveni dijalozi;
- međunarodna suradnja;
- implementacija rezultata (posebice u sustave državne uprave, u javnim službama i široj društvenoj zajednici za opću dobrobit, usvajanjem bioetičkih standarda kojima se regulira odnos čovjeka prema okolini i okolišu).

Neposredno nakon proglašenja Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku organiziran je sastanak Kruga mladih znanstvenika 20. prosinca 2014., gdje su se kao prioritetne zadaće izdvojile pokretanje doktorskog studija kao dijela znanstvenog programa Znanstvenog centra izvrsnosti i uspostavljanje njegove mrežne stranice. Tim zadaćama nakon zajedničkog sastanka Znanstvenog vijeća Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku i Znanstvenog plenuma, 18. veljače 2015., dodale su se nove zadaće, predstavila se organizacijska struktura Centra i odabrani su članovi Znanstvenog odbora. Izdvojena su i načela djelovanja Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku, a to su otvorenost, pridruživanje na razini projekata i na međunarodnoj razini te popularizacija bioetike i bioetičkih tema.

Od tada se u nizu planiranih aktivnosti i djelatnosti Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku uključio u organizaciju ili suorganizaciju brojnih znanstvenih konferencija i simpozija tijekom 2015. i 2016. godine, koje donosimo u prilogu (prilog 13.)

Prilog 13. – Popis konferencija u (su)organizaciji Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku u 2015./2016.⁴⁷⁷

DATUM	NAZIV KONFERENCIJE	(SU)ORGANIZATOR	SURADNICI
27. - 28. 4. 2015.	Međunarodna konferencija <i>Ethics and Death, Dying and the Deceased in Disasters</i> . Medicinski fakultet Sveučilišta u Splitu.	Organizator: COST Action IS1201 „Disaster Bioethics“. Suorganizatori: Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku; Medicinski fakultet Sveučilišta u Splitu.	Suradnica ZCI u organizaciji: Marija Selak.
17. - 20. 5. 2015.	Međunarodna znanstveno-kulturna manifestacija <i>14. Lošinjski dani bioetike</i> (međunarodni simpozij <i>Integrativna bioetika i nova epoha</i> ; studentska bioetička	Organizatori: Hrvatsko filozofsko društvo; Hrvatsko bioetičko društvo; Grad Mali Lošinj. Suorganizator: Znanstveni centar	/

⁴⁷⁷ Navedene su aktivnosti do završetka odnosno predaje ovog rada.

	radionica „Scenariji budućnosti“, okrugli stol „Bioetika u izvanrednim situacijama“, predstavljanje recentnih bioetičkih publikacija; Bioetički café „Ekologija i aktivizam: povodom 25. obljetnice Zelene akcije“).	izvrsnosti za integrativnu bioetiku.	
12. - 13. 6. 2015.	Međunarodna konferencija <i>Declaring War on Declarations: Various Bioethical Theories Respond to Modern Practical Challenges</i> . Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci.	Organizatori: Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku (Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini; Dokumentacijsko-istraživački centar „Fritz Jahr“ za europsku bioetiku Sveučilišta u Rijeci) te Fakultet zdravstvenih studija Sveučilišta u Rijeci.	/
12. 6. 2015.	Simpozij <i>17. Riječki dani bioetike</i> : „Profesionalizam u medicini i zdravstvu – poučavanje i prakticiranje“. Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci.	Organizatori: Znanstveni centar izvrsnosti (Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini; Dokumentacijsko-istraživački centar „Fritz Jahr“ za europsku bioetiku Sveučilišta u Rijeci) te Fakultet zdravstvenih studija Sveučilišta u Rijeci.	/
21.- 22. 9. 2015.	Međunarodna konferencija <i>Bioethics in the Future: Technicization of the Man or Humanization of the Science</i> . Bol.	Organizatori: Međunarodno društvo za kliničku bioetiku; Sveučilište u Splitu. Suorganizatori: Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku; Hrvatsko bioetičko društvo; Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu; Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu; Medicinski fakultet Sveučilišta u Splitu; Sveučilišni odjel za forenzične znanosti Sveučilišta u Splitu; Veleučilište „Marko Marulić“ u Kninu.	/
od listopada 2015.	Međunarodna znanstveno-kulturna manifestacija <i>15. Lošinjski dani bioetike</i> (Mali Lošinj, od 15. do 18. 5. 2016.)..	Organizatori: Hrvatsko filozofsko društvo; Hrvatsko bioetičko društvo; Grad Mali Lošinj. Suorganizator: Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku	/
od siječnja 2016.	<i>Međunarodna ljetna škola i konferencija o znanosti i religiji</i> (Trogir, od 28. 8. do 4. 9. 2016.).	Organizatori: Centar za znanost i religiju Iana Ramseya Sveučilišta u Oxfordu; Hrvatski dominikanski red. Suorganizator: Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku.	Suradnici ZCI-a u organizaciji: Luka Perušić, Marija Selak.
od siječnja 2016.	Međunarodni simpozij <i>Gdje je nestao – moral?</i> (Zagreb, 20. - 21. 5. 2016.).	Organizatori: Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske; Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“, Sarajevo. Suorganizatori: Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Medžlis Islamske zajednice Zagreb.	Suradnik ZCI u organizaciji: Hrvoje Jurić.
od veljače	organiziranje <i>Dubrovnik International</i>	Organizatori: Globalna bioetička	Suradnici

2016.	<i>Bioethics Summer School</i> i konferencije „ <i>Price of Health</i> “ (Dubrovnik, od 5. do 14. 8. 2016.).	inicijativa; Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Škola narodnog zdravlja „Andrija Štampar“ Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; Interuniverzitetski centar Dubrovnik. Suorganizator konferencije: Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku.	ZCI u organizaciji: Krešimir Babel, Ante Čović, Hrvoje Jurić, Denis Kos, Marko Kos, Luka Perušić i Marija Selak.
od ožujka 2016.	simpozij <i>Konoplja – tjelesno i duševno zdravlje</i> (Zagreb, 4. 5. 2016.).	Organizator: Hrvatsko bioetičko društvo. Suorganizatori: Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku i Udruga „Medicinska konoplja“.	Suradnici ZCI u organizaciji: Hrvoje Jurić i Mirna Petak.

Osim konferencija, u segmentu poticanja i razvijanja znanstvenog dijaloga te osvještavanja šire javnosti u pogledu bioetičke problematiku Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku organizirao je ili suorganizirao, u istom razdoblju, nekoliko tribina i okruglih stolova koje navodimo u prilogu (prilog 14.).

Prilog 14. – Ostale znanstvene aktivnosti u (su)organizaciji Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku u 2015./2016.

DATUM	NAZIV KONFERENCIJE	(SU)ORGANIZATOR	SURADNICI
5. 2. 2015.	Okrugli stol „Priziv savjesti u medicinskoj praksi – kada je i koliko zaista utemeljen?“ na Fakultetu zdravstvenih studija Sveučilišta u Rijeci.	Fakultet zdravstvenih studija Sveučilišta u Rijeci; Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku (Dokumentacijsko-istraživački centar za europsku bioetiku „Fritz Jahr“ Sveučilišta u Rijeci i Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci) te Zaklada Sveučilišta u Rijeci.	/
25. 8. 2015.	Predavanja i okrugli stolovi o problematici GMO-a i TTIP-a te promocija knjige <i>Genetički modificirani usjevi kao bioetički problem</i> Ivice Kelama. Organizatori: Press centar za okoliš Hrvatske;	Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku; Grad Virovitica; Lokalna akcijska grupa „Virovitički prsten“; Razvojna agencija VTA; Savjetodavna služba – podružnica Virovitičko-podravske županije.	Suradnik ZCI u organizaciji: Ivice Kelam.

	Grassroots Foundation.		
15. 12. 2015.	Tribina „Stranac na obali: izbjeglice kao korist ili kao prijetnja“ (u sklopu ciklusa tribina Bioetički utorak) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.	Hrvatsko bioetičko društvo; Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku.	Suradnici ZCI-a u organizaciji: Luka Perušić i Roni Rengel.
12. 1. 2016.	Tribina „Ta jedina zemlja: budućnost nakon enciklike Pape Franje i pariške konferencije o klimatskim promjenama“ (u sklopu ciklusa tribina Bioetički utorak). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.	Hrvatsko bioetičko društvo; Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku.	Suradnici ZCI u organizaciji: David Martić i Luka Perušić
8. 3. 2016.	Tribina „Psihofarmaci u psihijatriji: potreba ili nasilje?“ (u sklopu ciklusa tribina Bioetički utorak) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.	Hrvatsko bioetičko društvo; Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku.	Suradnici ZCI u organizaciji: Luka Janeš i Luka Perušić.
15. 3. 2016.	Okrugli stol „Poboljšano ljudsko biće i njegovo okruženje“ u Europskom domu u Zagreb.	Europski pokret Hrvatska; Europski dom Zagreb; Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku.	/

U istom vremenskom razdoblju provedeno je ili se još uvijek provodi deset znanstveno-istraživačkih projekata, koji su koordinirani istraživačkom programu Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku, a financirani su od strane hrvatskih i međunarodnih institucija, čiji su voditelji i/ili istraživači suradnici Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku. Popis donosimo u prilogu (prilog 15.)

Prilog 15.- Projekti u koordinaciji sa Znanstvenim centrom izvrsnosti za integrativnu bioetiku

R. BR.	NAZIV PROJEKTA	VODITELJI I SURADNICI
1.	<i>Europska bioetika na djelu – EuroBioAct</i> (Hrvatska zaklada za znanost, 2014.-2017.). Projekt je uvršten u primjere dobre prakse i uključen u set alata međunarodnog RRI Tools projekta za odgovorno istraživanje i inovacije);	voditelj: Amir Muzur
2.	<i>Korijeni bioetike: američki i europski prinosi u konstrukciji jedinstvene povijesti</i> (Sveučilište u Rijeci, 2014.-2017.)	voditelj: Amir Muzur
3.	<i>COST Action TA1201: GenderSTE – Gender, Science, Technology and Environment,</i>	suradnica: Iva Rinčić (do 2015.)
4.	<i>COST Action IS1201: Disaster Bioethics: Addressing Ethical Issues Triggered by Disaster</i> (2012.-2016.),	suradnici: Iva Rinčić, Marija Selak, Hrvoje Jurić
5.	<i>Teorijska uporišta i praktičke implikacije europske bioetike</i>	voditelj: Hrvoje Jurić

	(Sveučilište u Zagrebu, 2015.)	
6.	<i>Političke teme u filozofiji Ortege y Gasseta</i> (Sveučilište u Zagrebu, 2015.)	voditelj: Tomislav Krznar
7.	<i>Suočavanje s bolešću: prilog redefiniranju koncepta ranjivosti</i> (Sveučilište u Zagrebu, 2015.)	voditeljica: Ivana Zagorac
8.	<i>Plan razvoja karijere doktoranda</i> (Hrvatska zaklada za znanost, 2015.-2017./2019.)	voditelj: Amir Muzur
9.	<i>Plan razvoja karijere doktoranda</i> (Hrvatska zaklada za znanost, 2016.-2018./2020.)	voditeljica: Iva Rinčić
10.	<i>Liječnici-medicinski etičari u povijesno-kulturnom razdoblju od medicinske etike do pojave bioetike</i> (Sveučilište u Rijeci)	voditeljica: Nada Gosić

Osim što su suradnici Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku sudjelovali u organizaciji pet međunarodnih znanstvenih skupova i šest javnih tribina, u radu više od trideset znanstvenih konferencija i simpozija, u domaćim i međunarodnim znanstvenim časopisima i zbornicima, objavili su više od osamdeset znanstvenih članaka različite kategorizacije. Objavljene su četiri znanstvene knjige i jedan znanstveni zbornik autora suradnika Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku⁴⁷⁸ dok je u aspektu bioetičke edukacije nekoliko suradnika Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku bilo na studijskim (znanstveno-istraživačkim) boravcima u SAD, Danskoj i Njemačkoj.⁴⁷⁹

5. Ostali „dani bioetike“

U međuvremenu zanos za bioetikom na Lošinju kao i u ostalim dijelovima Hrvatske i u regiji koju je zahvatila integrativna bioetika, nije jenjavao. Jubilarni 10. Lošinjski dani bioetike održavani su od 15. do 18. svibnja 2011. Međunarodnom simpoziju *Integrativna bioetika i nova epoha* pridružena je i studentska bioetička radionica „Ksenobioetika: izvanzemaljski oblici života u bioetičkoj perspektivi“ te okrugli stol „Od liječenja do prepravljanja čovjeka – gdje je granica medicinsko-tehničkog zahvata?“ na kojem je

⁴⁷⁸ Ivica Kelam, *Genetički modificirani usjevi kao bioetički problem*, Pergamena, Visoko evandeosko teološko učilište u Osijeku, Centar za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Osijek, Zagreb 2015.; Amir Muzur, Iva Rinčić, *Van Rensselaer Potter i njegovo mjesto u povijesti bioetike*, Pergamena, Zagreb 2015.; Nada Gosić, *Liječnici – preteče bioetike*, Pergamena, Zagreb 2015.; Ana Maskalan, *Budućnost žene. Filozofska rasprava o utopiji i feminizmu*, Plejada, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb 2015.; *Bioetika i seksualnost*, Suzana Krčmarek, Luka Perušić (ur.), Udruženje studenata filozofije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2015.

⁴⁷⁹ Prema podacima iz dokumenta *Godišnje stručno i financijsko izvješće o radu Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku (2014.-2015.)* datiran, 31. ožujka 2016., u potpisu Ante Čović i Vlatko Previšić, iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku. Osim ovih, u istom izvješću se nalaze svi rezultati znanstveno-istraživačkog rada i aktivnosti u segmentu poticanja, razvijanja, organiziranja i koordiniranja znanstvenog dijaloga u okrilju Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku, kao i rezultati u segmentu izgradnje znanstvene infrastrukture, bioetičke edukacije, međunarodne suradnje te implementacije znanstveno-istraživačkih rezultata u sustave državne uprave i širu društvenu zajednicu.

sudjelovalo pet predavača.⁴⁸⁰ Tom prigodom Ante Čović je okarakterizirao bioetiku „znakom vremena“, znakom i akterom nastajanja nove epohe u povijesti svijeta. Do tada, tijekom tih deset godina od kada je prisutna u Hrvatskoj, prvenstveno u okviru manifestacije *Lošinjskih dana bioetike*, bioetika je doživjela intenzivnu razvojnu preobrazbu od „nove medicinske etike“ do „integrativne bioetike“ kao nove orijentacijske znanosti. Slaveći ovaj jubilej Ante Čović je istaknuo dva komplementarna idejna procesa koja su tome doprinijela: izgrađivanje koncepta integrativne bioetike te programsko osmišljavanje, odnosno „europeizacija bioetike“, i njeno etabliranje na globalnoj razini.⁴⁸¹

Naredne godine, uoči *11. Dana*, u pozivu za prijavu sudjelovanja na simpoziju *Integrativna bioetika i nova epoha* Hrvatsko bioetičko društvo se osvrnulo na proteklih deset godina bioetike na Lošinju tijekom kojih je ta manifestacije postala vodeća u ovom dijelu Europe. To su organizatori potkrijepili i brojkama jer se pokazalo da je u radu manifestacije sudjelovalo oko pet stotina znanstvenika iz različitih znanstvenih područja i disciplina čak iz trideset zemalja svijeta, s tri različita kontinenta, Europe, Sjeverne Amerike i Azije.⁴⁸²

U okviru međunarodnog simpozija prezentirano je oko 60 referata. Plenarna predavanja imali su Branko Katalinić iz Austrije na temu „Novi inženjeri za budućnost: djelovanje u ravnoteži između inteligencije, mudrosti i etike“ („New Engineers for the Future: Action Balanced between Intelligence, Wisdom and Ethics“) gdje je autor usporedio moć i mogućnosti tehnologije s krhkošću i limitiranošću prirode i njenih mogućnosti upozoravajući na pogubne posljedice zlouporabe tehnologije na Zemlju, te Iva Rinčić i Amir Muzur na temu „Koncept i projekt europske bioetike“ („The Concept and Project of European Bioethics“) koji su predstavili koncept europske bioetike i njenu ukorijenjenost u određeni geografsko-povijesni kontekst. Isti su iskoristili priliku da upoznaju sudionike s *Riječkom deklaracijom o budućnosti bioetike* te s formiranjem međunarodne mreže znanstvenika EuroBioNethics. Posljednje plenarno predavanje imali su Tamara Sertić i Hrvoje Jurić koji su se osvrnuli na desetogodišnju tradiciju i uspjehe *Lošinjskih dana bioetike* te nadasve na njihovu ulogu u preobrazbi bioetike iz nove medicinske etike u integrativnu bioetiku kao i na funkciju koju je ova manifestacija imala u uspostavljanju i održavanju mreže hrvatskih i jugoistočno-

⁴⁸⁰ Ana Maskalin, „Skalpelom do sreće ili o tome kako je nož postao najbolji psihoterapeut“; Ivana Greguric, Igor Čatić, „Presadivanje prirodnih organa – mogućnosti i dileme“; Igor Čatić, Maja Runić Sokele, Ivana Greguric, „Ugradnja organa i udova – stanje i budućnost“, te Srećko Gajović, „Neurogeneza (stvaranje novih živčanih stanica i njena uloga u ljudskom mozgu)“.

⁴⁸¹ Usp. Ante Čović, „Desetljeće *Lošinjskih dana bioetike*“, u: *Programska knjižica 10. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2011., str. 13-14.

⁴⁸² Prema dokumentu *Poziv za prijavu sudjelovanja na simpoziju „Integrativna bioetika i nova epoha“* iz dokumentacije Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

europskih bioetičara. Tom prilikom T. Sertić i H. Jurić podsjetili su sudionike na ulogu, djelo i život V. R. Pottera čije je nasljeđe nanovo vrednovano, priznato i oživljeno upravo kroz koncept integrativne bioetike.

Izlaganja su održana u čak četiri paralelne sekcije, a brojna bioetička izdanja tih jubilarnih *Dana* svrstana su u nekoliko kategorija: predstavljanje recentnih bioetičkih izdanja;⁴⁸³ bioetika u Bosni i Hercegovini;⁴⁸⁴ bioetika, farmaceutska industrija i sustav zdravstvene skrbi⁴⁸⁵ te bioetika u časopisima.⁴⁸⁶

Uslijedili su nagodinu 11. *Lošinjski dani bioetike*, od 13. do 16. svibnja 2012. Na međunarodnom znanstvenom simpoziju *Integrativna bioetika i nova epoha*, na studentskoj bioetičkoj radionici „Bioetika i psiha“⁴⁸⁷ te na okruglom stolu „Bioetika i kemija“, sudjelovalo je oko 150 znanstvenika i studenata iz Hrvatske i inozemstva. Osvrćući se na minulih deset godina ove manifestacije Ante Čović je utvrdio da se ona profilirala kao središnja institucija bioetičkog života u jugoistočnoj Europi, dapače da se „bioetička godina“ u prostoru jugoistočne Europe mjeri prema datumima održavanja *Lošinjskih dana bioetike*, a sam domaćin manifestacije Mali Lošinj postao je geografsko i duhovno središte europske bioetike.⁴⁸⁸

Plenarna izlaganja svrstana su pod dva tematska bloka: „Bioetika u jugoistočnoj Europi“, gdje su predavači bili Mislav Kukoč koji se osvrnuo na mediteranske i europske značajke i obilježja integrativne bioetike, Amir Muzur i Iva Rinčić obogatili su skup izlaganjem o ranoj povijesti bioetike u Hrvatskoj u razdoblju od 1985. do 1995., Dejan Donev je u tom tematskom bloku predstavio bioetičku situaciju u Makedoniji, a Goran Mijaljica je govorio o edukaciji iz etike u istraživanjima u jugoistočnoj Europi. Drugi tematski blok plenarnih predavanja vodio se pod nazivom „Uz 50. obljetnicu „službenog“ početka bioetike“, a predavači su bili Amir Muzur i Iva Rinčić koji su podsjetili sudionike na 50. obljetnicu od članka Shane Alexander „Oni odlučuju tko živi, tko umire“, te Hrvoje Jurić koji je govorio o

⁴⁸³ *Bioetika i dijete. Moralne dileme u pedijatriji*, Ante Čović, Marija Radonić (ur.), Nada Gosić, *Bioetičke perspektive*; Sonja Kalauz, *Sestrinska profesija u svjetlu bioetičkog pluriperspektivizma, Croatia – Policis. Legislation, Patients' Rights and Euthanasia*, Brigitte E. S. Jansen (ur.); *Bioetika i umjetnost*, Matija Iviček (ur.) te *Uvod u sociologiju*, Marija Geiger Zeman, Zdenko Zeman (ur.).

⁴⁸⁴ Ajnija Omanić, „Dani etike studenata, nastavnika i saradnika Medicinskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu“ i Mevlida Serdarević, Ajnija Omanić, „Bošnjačka kultura ponašanja“.

⁴⁸⁵ Valerije Vrčec, „Druga strana potrošačkog raja. U klopki između zdravlja i bolesti“, te Dražen Gorjanski, „Obnova zdravstva“.

⁴⁸⁶ *The Holistic Approach to Environment* (Zagreb), *Jahr* (Rijeka), *Mef.hr* (Zagreb) te *Socijalna ekologija* (Zagreb).

⁴⁸⁷ Na studentskoj bioetičkoj radionici sudjelovalo je četrdesetak studenata iz Zagreba, Rijeke, Novog Sada i Beograda, s radovima iz područja filozofije, psihologije, medicine, lingvistike, sociologije, povijesti umjetnosti, povijesti, komparativne književnosti i iz umjetničkog područja.

etičkim odborima koji su odredili razvoj bioetike od društvenog pokreta preko V. R. Pottera do projekta integrativne bioetike dok je Ivana Zagorac istražila i predstavila (pra)početke bioetike. Ovakav koncept plenarnih izlaganja bio je svojevrsna novost u odnosu na prethodne godine održavanja manifestacije.

U prilog znatnom rasprostranjivanju integrativne bioetike na prostoru jugoistočne Europe idu i tri zbornika radova koja su predstavljena u sklopu tradicionalnog dijela programa manifestacije u kojem se prezentiraju recentna bioetička izdanja. Riječ je o zborniku *Prve međunarodne interdisciplinarne konferencije „Bioethics – the sign of a new era: bioethics, media, law and medicine (Bioetika – znak novog doba: bioetika, mediji, pravo i medicina)“* kojeg je uredio Dejan Donev, zborniku *Fritz Jahr and the Foundation of Global bioethics. The Future of Integrative Bioethics (Fritz Jahr i temelji globalne bioetike. Budućnost integrativne bioetike)* kojeg su uredili Amir Muzur i Hans-Martin Sass te zborniku *Integrative Bioethik und Pluriperspektivismus (Integrativna bioetika i pluriperpsktivizam)* kojeg je uredio Ante Čović.⁴⁸⁹

Prilikom 11. *Lošinjskih dana bioetike* na Lošinju su se okupili voditelj i suradnici na zadnjem razvojnem bioetičkom projektu *Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i doktorskog studija na Sveučilištu u Zagrebu*, da bi održali pripravni sastanak suradnika na doktorskom studiju koji se planirao. Ovakvih situacija je bilo i ubuduće jer je financijski fond projekta bio dvostruko manji od traženog, odnosno nužnog za potrebe izvođenja aktivnosti unutar projekta.

Dvanaesta po redu manifestacija *Lošinjski dani bioetike*, donijela je nove teme i nove sudionike. Predavači iz Hrvatske, Irana, Srbije, Makedonije, Slovenije i Mađarske izlagali su svoje radove kojima su obuhvatili široko problemsko područje bioetike kojem su pristupili iz različitih perspektiva, sukladno svom znanstvenom interesu. Studenti su se okupili na bioetičkoj radionici na temu „Bioetika, ekonomija, politika“, a svi su se sudionici, njih oko 150, okupili oko okruglog stola na temu „Bioetika i teorije zavjere“. 12. *Lošinjski dani bioetike* odvijali su se od 19. do 22. svibnja 2013., a kao i prethodnih godina i ova je manifestacija uspješno prošla zahvaljujući već uhodanim i stalnim organizatorima, Hrvatskom filozofskom društvu, Hrvatskom bioetičkom društvu i Gradu Mali Lošinj, uz pokroviteljstvo

⁴⁸⁹ Ostale publikacije predstavljene te godine su: Iva Rinčić, *Europska bioetika: ideje i institucije*; Tomislav Krznar, *Znanje i destrukcija. Integrativna bioetika i problemi zaštite okoliša*; Sandra Radenović, *Bioetika i medicina*, Tatjana Stepinac, *Priča o kapljici Karlite*. Predstavljena su i bioetička izdanja u časopisima: *Filozofija* (Skopje), *Filozofska istraživanja* (Zagreb), *Jahr* (Rijeka), *Medix* (Zagreb), *Socijalna ekologija* (Zagreb), *The Holistic Approach to Environment* (Zagreb), *Treći program* (Beograd), *Universitas* (Split), *Znakovi vremena* (Sarajevo).

Primorsko-goranske županije. Otvorena su plenarnim izlaganjima Ivane Zagorac i Tomaža Grušovnika. I. Zagorac je tom prilikom podsjetila sudionike na povijesne osobe s područja Europe koji su gradili bioetički svjetonazor mnogo prije pojavka bioetike kao discipline, a T. Grušovnik je izabrao temu okolišne etike. Te godine, u sklopu ove znanstveno-kulturne manifestacije upriličen je „Bioetički café“ koji je uklopljen u program. Bila je to prilika sudionicima da se informiraju o odnosu bioetike i sporta što im je omogućio gost „Bioetičkog café-a“, nogometaš i publicist Ivan Ergić.

Predstavljena su nova bioetička izdanja među kojima i četiri bioetička zbornika radova⁴⁹⁰ te novi brojevi časopisa iz Hrvatske i regije, u kojima su zastupljene bioetičke teme.⁴⁹¹

Još je jedan događaj koji se zbio te godine važno izdvojiti zbog njegovog doprinosa razvoju integrativne bioetike. Riječ je o trodnevnom simpoziju kojeg je organiziralo Hrvatsko filozofsko društvo, od 28. do 30. studenog 2013., a nosio je naziv *Integrativno mišljenje i nova paradigma znanja*. Čak 60 sudionika, od čega četiri akademika, Mislav Ježić, Ivan Cifrić, Ivan Supićić i Milena Žic Fuchs govorili su o preduvjetima nove epohe poentirajući integrativnu bioetiku kao novu paradigmatu znanja koja omogućuje novo shvaćanje života i pruža nove pristupe u njegovoj zaštiti.⁴⁹²

Sljedeći, 13. *Lošinjski dani bioetike* održani su od 18. do 21. svibnja 2014. godine. Predavanja su se odvijala u tri sekcije na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku. Osim sekcijских predavanja izdvajaju se dva plenarna. Lošinj su te godine opet posjetili Hans-Martin Sass i Walter Schweidler, a bavili su se odnosom prirode i kulture kroz prizmu integrativne bioetike u svjetlu nove epohe. Studentska bioetička radionica upriličena je na temu „Bioetika i seksualnost“, a okrugli stol se vodio na temu „Siromaštvo – novi pristupi“. Dobar odaziv i pozornost koju je privukao „Bioetički café“ prethodne godine ponovio se i

⁴⁹⁰ Zbornici: *Integrativna bioetika pred izazovima biotehnologije*, Velimir Valjan (ur.); *Bioethik – Medizin – Politik*, Walter Schweidler (ur.); *Bioetika i psiha*, Nikolina Čavar i Ivan Žanetić (ur.); *Ekofeminizam: nova politička odgovornost*, Rada Drezgić, Daša Duhaček, Jelena Vasiljević (ur.). Predstavljeno je još drugih devet knjiga: Iva Rinčić, Amir Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*; Marko Tokić, *Život, zdravlje i liječništvo u Platonovoj filozofiji*; Čovjek i priroda. *Prilog određivanju odnosa*, Tomislav Krznar (ur.); Ivan Cifrić, *Leksikon socijalne ekologije*; *Književna životinja. Kulturni bestijarij, II. dio*, Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš (ur.); *Predavanja etike u psihijatriji. Skice slučajeva*, Ksenija Turković, Sunčana Roksandić Vidlička, Aleksandar Maršavelski (ur.); *Podučavanje etike u presađivanju organa i darivanju tkiva. Skice slučajeva*, Ksenija Turković, Sunčana Roksandić Vidlička, Aleksandar Maršavelski (ur.); Ivan Ilich, *Amicus mortis*; Ivan Ilich, *Medicinska Nemeza. Eksproprijacija zdravlja*.

⁴⁹¹ *Acta medico-historica Adriatica* (Rijeka); *Croatian Medical Journal* (Zagreb); *Ekonomika i ekohistorija* (Zagreb); *Jahr* (Rijeka), *Medix* (Zagreb), *Metodički ogledi* (Zagreb), *Socijalna ekologija* (Zagreb), *Synthesis philosophica* (Zagreb), *The Holistic Approach to Environment* (Zagreb) i *Znakovi vremena* (Sarajevo).

⁴⁹² Nikolina Čavar, Josip Cmrečnja, Luka Perušić, Marko Kos, „Simpozij „Integrativno mišljenje i nova paradigma znanja“, *Filozofska istraživanja* 132 (4/2013), str. 794-798.

ove, a tema je bila „Bioetika i poezija“. Gosti su bili renomirani hrvatski pjesnik Petar Gudelj koji svojom bio-poetikom doprinosi senzibiliziranju i promicanju bioetičke svijesti u društvu te Tomislav Brlek s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Mislav Vučić iz izdavačke kuće Školska knjiga. Tijekom manifestacije predstavljena su najnovija izdanja bioetičke tematike na hrvatskom, njemačkom i engleskom jeziku kao i bioetika u časopisima.⁴⁹³

5.1. Ljetne škole „Bioetika u kontekstu“ – integrativna bioetika kroz nove znanstveno-nastavne programe

Ljetne škole „Bioetika u kontekstu“ (Sommerschule „Bioethik im Kontext“ / Summer School „Bioethics in Context“) na svojevrsan su način naslijedile *Međunarodne ljetne škole integrativne bioetike*.

Održavaju se od 2012. godine, pod vodstvom Thomasa Sörena Hoffmanna i Stavroule Tsinorema, uz sudjelovanje profesora i studenata sveučilišta u Hagenu, Ljubljani, Zagrebu, Sofiji, Solunu i na Kreti, a do sada su održane tri *Ljetne škole*.

Prva je bila u Berlinu od 17. do 30. lipnja 2012. na temu „Individualna volja i etičko-pravni konstrukti volje u medicinskoj etici i bioetici“. Godinu dana kasnije, od 31. kolovoza do 13. rujna 2013. održana je druga *Ljetna škola „Bioetika u kontekstu II“* na temu „Autonomija, dostojanstvo i život kao temeljne koordinate medicinske etike i bioetike“, u Grčkoj (Retimno) dok je treća nanovo bila u Njemačkoj, u Tutzingu, od 20. do 26. lipnja 2016. na temu „Bioetika kao znanstveni i društveni projekt: ideja integrativne bioetike“. Sam naslov ove posljednje *Ljetne škole* svjedoči da su bioetičari u Europi prihvatili proces europeizacije bioetike na metodološko-predmetnoj osnovi integrativne bioetike.⁴⁹⁴

5.2. Bioetički utorci

⁴⁹³ *Bioethik und Bildung / Bioethics and Education*, Walter Schweidler, Kurt Walter Zeidler (Eds./Ur.); Walter Schweidler, Borut Ošljaj, *Natürliche Verantwortung. Beiträge zur integrativen Bioethik*; Fritz Jahr, *Aufsätze zur Bioethik 1924–1948*, Fritz Jahr, *Essays in Bioethics 1924–1948*; *Bioetika, ekonomija, politika* Nikolina Čavar (ur.); *Razvoj i okoliš – perspektive održivosti*, Branka Galić, Krešimir Žažar (ur.); Darija Rupčić, *Status ljudskog embrija pod vidom bioetičkog pluriperspektivizma*; Luka Tomašević, *Bioetika iz teološke perspektive*; Vladimir Jelkić, *Bioetički orijentiri za novu epohu*; Marija Selak *Ljudska priroda i nova epoha*; Amir Muzur, *Nezavršena povijest medicine u Rijeci. Priča o gradu, ljudima i profesiji*; Bioetičke teme objavljene su u časopisima: *Acta medico historica Adriatica* (Rijeka), *Ekonomika i ekohistorija* (Zagreb), *Gradovrh* (Tuzla), *Jahr* (Rijeka), *Liječničke novine* (Zagreb), *Nova prisutnost* (Zagreb), *Polimeri* (Zagreb), *Služba Božja* (Split), *Socijalna ekologija* (Zagreb), *Socijalna psihijatrija* (Zagreb), *The Holistic Approach to Environment* (Zagreb).

⁴⁹⁴ Prema dokumentu *Koncept i projekt integrativne bioetike* iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

Dva mjeseca prije 13. Lošinjskih dana bioetike, točnije 4. ožujka 2014., započela je još jedna mjesečna bioetička aktivnost koja se do danas pretvorila u tradiciju. Riječ je o ciklusu tribina „Bioetički utorci“. Njima je pak prethodio nezanemariv filozofski projekt koji se pod idejnim vodstvom Hrvoja Jurića izvodio u Centru za kulturu Trešnjevka u Zagrebu duži niz godina pod nazivom „Bioetika – pitanja života i smrti“. Upravo je taj projekt nakon kraće stanke zaživio ponovno 2013. godine u vidu tribina koje su se organizirale od 4. studenog do 16. prosinca 2013. U tom periodu održane su tribine: „Ima li života prije smrti?“, predavač Hrvoje Jurić (4. 11. 2013.); „Kompleksnost života – od biologije do bioetike“ tematika je koju je izložila Nikolina Filipović (11. 11. 2013.); dva različita stajališta na temu „Pravo žena i prava embrija“ iznijele su Branka Galić i Marina Katinić (19. 11. 2013.), Nataša Škaričić imala je predavanje na temu „Bolesti zdravstvenog sustava“ (25. 11. 2013.); „Kiborzi, roboti i avatari“ bila je tema tribine koju je vodio Igor Čatić (2. 12. 2013.); uslijedilo je predavanje Aleksandra Facza na tribini upriličenoj 9. 12. 2013. na temu „Ekološki otisak toaletnog papira“, dok je 16. 12. 2013. Robert Međugorac bio gost tribine „Poliamorfija: tko, s kim, kako, zašto i koliko?“.⁴⁹⁵

Osim toga, u ovom kontekstu i vremenskom okviru, vrijedno je spomenuti i program popularizacije znanosti „Znanstveni inkubator“, projekt *Trening za znanstvena istraživanja* koji je započeo u svibnju 2013. u školama diljem Hrvatske, na inicijativu Hrvatskog filozofskog društva, Hrvatskog bioetičkog društva i Udruge Mala filozofija⁴⁹⁶ s ciljem da se učenici upoznaju s procesom i načelima znanstvenog istraživanja, da ih se potakne, kroz sudjelovanje na istraživačkom znanstvenom radu, na kritičnost, inicijativu i odgovornost u znanstvenom radu, s posebnim naglaskom na interdisciplinarni i pluriperspektivni pristup znanstvenim izazovima i problemima. U projekt su se uključile Srednja škola Ambroza Haračića (Cres), Srednja škola Dalj, Privatna srednja škola Marko Antun De Dominis (Split) i Prirodoslovno-grafička škola (Zadar). Mentori, nastavnici iz navedenih škola, Zoran Kojčić, Marija Kragić, Tina Marasović i Melita Chiole, kroz svibanj 2013. su izabrali učenike koji su sudjelovali u provedbi projekta. U drugoj fazi angažirali su kolege nastavnike iz spomenutih škola koji su skupa s učenicima odredili teme koje su učenici istraživali da bi ih u završnici projekta prezentirali na znanstvenom skupu. Ta završna prezentacija radova učenika s

⁴⁹⁵ Vidi više u: Luka Perušić, „Ciklus tribina „Bioetika – pitanja života i smrti“, *Filozofska istraživanja* 132 (4/2013), str. 800-803.

⁴⁹⁶ Projekt *Filozofija za djecu* postoji u 60.-ak zemalja diljem svijeta, a pomoću njega se želi podučiti djecu kritičnom i kreativnom razmišljanju, usavršiti ih u argumentiranom dijalogu i uputiti ih na kvalitetniji i smisleniji život pomoću filozofije. (Usp. Bruno Ćurko, Ivana Zagorac, „Perspektive filozofije“, u: *Programska knjižica* 22. Dani Frane Petrića, Ivana Zagorac, Ivica Martinović (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2013., str. 11-13.

mentorima održana je u sklopu 22. Dana Frane Petrića u sklopu simpozija *Od Petrića do Boškovića*,⁴⁹⁷ a učenici su osim izlaganja radova i sudjelovanja u radionici „Što je znanost“ (voditelj, Bruno Ćurko) imali priliku upoznati i družiti se s hrvatskim znanstvenicima i bioetičarima. Zbog izrazito dobre evaluacije projekta, s njim se nastavilo i narednih godina.⁴⁹⁸

Potaknutim uspješnom bioetičkom 2013. godinom, te smatrajući da znanstvena djelatnost treba biti otvorena prema široj javnosti, ne samo učenicima i znanstvenicima, već i svim zainteresiranim neznastvenicima, došlo je do iniciranja novih bioetičkih ciklusa tribina. Naime, zahvaljujući zagrebačkom ogranku Hrvatskog bioetičkog društva, Gradu Zagrebu, ali i Filozofskom fakultetu u Zagrebu koji je ustupio organizatorima prostor fakultetske knjižnice, 4. ožujka 2014. započeli su još jedni dani posvećeni bioetici, još uvijek aktivni, „Bioetički utorci“. Njima se željelo intenzivirati aktivnosti koje služe senzibiliziranju i popularizaciji bioetičkih tema, buđenju svijesti i osjetljivosti za bioetičke probleme, informirati širu javnost te ju potaknuti na promišljanje, diskusiju, dijalog i odgovornost glede gorućih bioetičkih pitanja. Poseban naglasak te nove bioetičke aktivnosti u Hrvatskoj stavljen je na promociju bioetike i znanstvene pismenosti.

Prva tribina ugostila je novinara HRT-a i pisca Krešimira Mišaka, profesora Zorana Tadića s Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu i profesora Nevena Jovanovića s Odsjeka za klasičnu filologiju fakulteta domaćina tribine. Zadatak im je bio ispitati mogućnost suradnje različitih znanosti s ciljem društvene i opće dobrobiti, a tribina je nosila naziv „Popularizacija znanosti: znanstvenici svih disciplina, ujedinite se!“. Voditelji su bili Josip Cmrečnjak i Marko Kos.

⁴⁹⁷ Mira Matijević, Ivana Zagorac, „Projekt popularizacije znanosti *Znanstveni inkubator*“, *Filozofska istraživanja* 132 (4/2013), str. 789-790.

⁴⁹⁸ Projektna aktivnost „Znanstvenog inkubatora“ održana je i 2014. godine, u sklopu međunarodne znanstveno-kulturne manifestacije *Dani Frane Petrića* u gradu Cresu od 24.–26. rujna, a sastojala se od nekoliko komponenti koje su u sebi uključivale tri srednje škole: srednju školu Obrovac, gimnaziju Lucijana Vranjanina iz Zagreba i privatnu srednju školu Marko Antun de Dominis iz Splita. Izdvojena komponenta bile su radionice „Zašto želim biti znanstvenik?“ koja je održana u Osnovnoj školi Frane Petrića u Cresu; otvorena sokratska radionica „Definiranje demokracije“ i „O slabima i jakim u društvu jednakih“ koju je vodila Ivana Zagorac. Već te godine program projekta je obogaćen „Filozofskom večerom“ i okruglim stolom s Mašom Marić, osvajačicom brončane medalje na Međunarodnoj filozofskoj olimpijadi. Nakon provedene evaluacije 2014. godine organizatori su odlučili nastaviti rad na projektu *Znanstveni inkubator: trening za znanstvena istraživanja* te su ustanovili kako je potrebno uvesti neke promjene, primjerice, osigurati znanstvena predavanja koja će biti na visokom znanstvenom nivou, ali izložena na suvremen način; pažljivo odabrati na koja predavanja na znanstvenom skupu (s kojim se *Inkubator* isprepliće) trebaju sudjelovati učenici te odabrati predavanja koja su općenitija, a ne usko specijalizirana, s obzirom da su učenici slabije ocjenjivala predavanja od radionica koje su ocjenjivali vrlo visokim ocjenama. Trenutačno je stoga u tijeku daljnje razvijanje programa „Znanstveni inkubator“. (Navedeni podaci vezani uz evaluaciju i sadržaj programa „Znanstveni inkubator“ dio su privatne dokumentacije jedne od inicijatorica projekta, Mire Matijević, koja mi je podatke ustupila za potrebe rekonstrukcije ovog dijela povijesti razvoja bioetike u Hrvatskoj.)

Sljedeći mjesec, 1. travnja 2014. tema tribine bila je „Primjena 3D printinga u medicini“, a predavači su bili Sven Marišić i Renata Gržić. Tomislav Vuletić i Stjepan Car gostovali su na trećoj tribini u nizu, na temu „Nanotehnologija: od prilike do nesigurne budućnosti“. Uslijedila je 3. lipnja 2014. tribina „Tijelo i performans“ kojoj su prisustovali umjetnici i studenti Povijesti umjetnosti, Siniša Labrović, Lana Beović i Ivana Vukušić. O moralnim implikacijama čipiranja ljudi na tribini održanoj 14. listopada 2014., nakon ljetne stanke, govorio je Igor Čatić, a o utjecaju robotizacije na nezaposlenost 4. studenog iste godine, sudionici na tribini bili su Bojan Nonković, Bojan Jerbić i Jasminka Lažnjak. „Kolonizacija svemira“ naslov je tribine održane 2. prosinca 2014. zahvaljujući gostovanju Davora Horvatića te Zdravka Popovića. Ciklus tribina „Bioetički utorak“, u 2015. godini, 20. siječnja, otvorile su Sonja Kalauz i Ana Vračar na temu „Bioetika i sestrinstvo“. „Medicinski, socijalni i etički aspekti uporabe konoplje“ bila je tema druge tribine u 2015., 3. ožujka, a na njoj su kao predavači sudjelovali Tihana Petrović Leš, Slavko Sakoman i Saša Bajilo. Iz Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti na temu „Eugenika i bioetika“ na „Bioetičkom utorku“ 14. travnja 2015. govorio je Martin Kuhar, dok su 12. dana u svibnju 2015. Slavica Jelić i Jasminka Maligec, sudjelovale na tribini „Izvan etike Drugog – Pravilna integracija osoba s posebnim potrebama“.⁴⁹⁹

Nakon ljetne stanke 2015. godine uspjedili su „Bioetički utorci“ u suorganizaciji Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku koji su spomenuti u prethodnom poglavlju.⁵⁰⁰

6. Hrvatska – geografsko i duhovno središte europske bioetike

Prošlo je trideset godina od dolaska bioetike u Hrvatsku. Recepcije bioetike bile se raznovrsne. Valentin Pozaić je otvorio 1986. Centar za bioetiku proučavajući je u svjetlu moralne teologije, Ivan Šegota na Medicinskom fakultetu u Rijeci, prihvatio je i razvijao bioetiku kao novu medicinsku etiku u ranim devedesetim godinama, creski skup je 1998. doprinio pofilozofljenju bioetike, a onda se zahvaljujući ponajprije profesoru Anti Čoviću,

⁴⁹⁹ Nevedene podatke ustupili su mi članovi Hrvatskog bioetičkog društva, Hrvoje Jurić, Luka Perušić i Marko Kos, iz svoje privatne arhive. Više o tribinama vidjeti u Franka Perčulija, Luka Perušić, „Tribine Bioetički utorak“, *Filozofska istraživanja* 133–134 (1–2/ 2014), str. 257–258.

⁵⁰⁰ Tribina „Stranac na obali: izbjeglice kao korist ili kao prijetnja“ 15. 12. 2015 (Luka Perušić, Roni Rengel); „Ta jedina zemlja: budućnost nakon enciklike Pape Franje i pariške konferencije o klimatskim promjenama“ 12. 1. 2016. (David Martić, Luka Perušić); „Psihofarmaci u psihijatriji: potreba ili nasilje?“ 8. 3. 2016. (Luka Janeš, Luka Perušić). Vidjeti prilog 13. u ovom radu. Ovim se ciklus tribina „Bioetički utorak“ ne završava. Navede su tribine upriličene do datuma završetka pisana ovog rada.

tijekom petnaest godina znanstveno-kulturne manifestacije *Lošinjski dani bioetike*, bioetika preobrazila u sasvim novi koncept. Razvijanju integrativne bioetike, na poseban način, doprinio je dubrovački skup 2004. godine jer se od tada intenzivirao proces rasprostranjivanja integrativne bioetike na regiju, ojačala se suradnja s bioetičarima iz cijeloga svijeta, a počele su se otvarati prve hrvatske bioetičke institucije dokumentacijsko-istraživačkog tipa. Jak vjetar u leđa širenju i prihvaćanju integrativne bioetike dali su znanstveni bioetički projekti koji su se izvodili na hrvatskim sveučilištima dok se paralelno radilo i na senzibiliziranju javnosti i društva za bioetičke teme te se sustavno osmišljavala i provodila bioetička edukacija zahvaljujući najnovijoj bioetičkoj literaturi koja je bila na raspolaganju profesorima i studentima. Sve je to odvelo hrvatsku bioetiku u sam vrh svjetske bioetike, a Hrvatsku učinilo središtem europske bioetike koja se temelji na inovativnom konceptu integrativne bioetike i angažiranom istraživanju intelektualne i duhovne, te ujedno bioetičke, ostavštine povijesnih ličnosti s područja Europe, što omogućuje razvijanje filozofijsko-povijesne perspektive u kojoj se istražuju suvremeni bioetički izazovi od civilizacijske važnosti, o čemu će biti govora u sljedećem poglavlju.

Slijedeći i prezentirajući kronološkim redom sva planirana i ostvarena bioetička zbivanja i aktivnosti koja su tome pridonijela, dolazimo i do *14. Lošinjskih dana bioetike* koji su održani od 17. do 20. svibnja 2015. godine. U sklopu programa upriličen je međunarodni simpozij *Integrativna bioetika i nova epoha*, studentska bioetička radionica „Scenariji budućnosti“, okrugli stol „Bioetika u izvanrednim situacijama“ te još jedan „Bioetički café“. Po prvi put, tijekom četrnaest godina održavanja ove manifestacije, kao suorganizator se pojavljuje Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku. Ante Čović, predsjednik organizacijskog odbora *Lošinjskih dana bioetike* i voditelj novoosnovanog Centra izvrsnosti rezimirao je tom prigodom povijest bioetike u Hrvatskoj. Do 2015. godine „Lošinjski dani bioetike su u sinergiji s *Riječkim danima bioetike*, *Bioetičkim forumom za jugoistočnu Europu*, razvijenom međunarodnom suradnjom, izgrađenim bioetičkim institucijama, bogatom publicistikom te brojnim bioetičkim projektima učinili Hrvatsku geografskim i duhovnim središtem europske bioetike i mjestom razvojnih pomaka globalno-svjetske bioetike“.⁵⁰¹

Tu činjenicu je potvrdio odaziv velikog broja sudionika, uspjeh programa kao i popratnih zbivanja tijekom *14. Dana*. Dva plenarna predavanja imali su gosti iz inozemstva Ivo Silvestro iz Italije na temu „DNK, patentabilnost i ljudsko nasljeđe“ te Toni Pustovrh iz

⁵⁰¹ Ante Čović, „O Lošinjskim danima bioetike“, u: *Programska knjižica 14. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2015., str. 14.

Slovenije na temu „O čemu govorimo kad govorimo o kognitivnom poboljšanju. Pokušaj razjašnjavanja nekih pojmova, elemenata i problema“. Ostala predavanja održana su u tri paralelne sekcije, a sudionike je okupio „Bioetički café“ na temu „Ekologija i aktivizam: povodom 25. godišnjice Zelene akcije“ na kojoj su sudjelovali Bernard Ivčić, predsjednik Zelene akcije i voditelj ureda Zaklade Heinrich Böll u Zagrebu, Vedran Horvat. Tradicionalno se nastavila pratiti i bioetička bibliografija koja je iz godine u godinu punila sveučilišne knjižnice, privatne biblioteke i bioetičke centre.⁵⁰²

Naredne godine obilježena je petnaesta obljetnica *Dana*. Tom prilikom Hrvatsko bioetičko društvo s ponosom se osvrnulo na svoju bogatu povijest. Ustanovilo se da je od 2001. na bioetičkim simpozijima na Malom Lošinj u prisustvovalo 732 sudionika iz 34 zemlje svijeta. Od toga 482 osobe iz Hrvatske, 63 iz Bosne i Hercegovine, 55 iz Srbije, 15 iz Njemačke, 9 iz Irana, 9 iz Makedonije, 8 iz Ujedinjenog Kraljevstva, 7 iz Albanije kao i iz Bugarske, 5 znanstvenika iz Japana, 4 iz Austrije, isto toliko iz Mađarske, jednak broj ljudi, po 3 znanstvenika posjetili su *Lošinjske dane bioetike* iz Crne Gore, Litve, Poljske, Švicarske, SAD-a, te po jedna osoba iz Belgije, Kube, Latvije, Nizozemske, Novog Zelanda, Rumunjske, Rusije, Slovačke, Turske te Ukrajine.⁵⁰³

Brojke su pokazale da se lošinjska tradicija u hrvatskim bioetičkim krugovima nije samo očuvala već je uspjela obuhvatiti i privući znanstvenike iz gotovo cijelog svijeta te iz godine u godinu jačati.

15. *Lošinjski dani bioetike*, održani su od 15. do 18. svibnja 2016. pod pokroviteljstvom predsjednice Republike Hrvatske, Kolinde Grabar-Kitarović, Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, Primorsko-goranske županije te Sveučilišta u Zagrebu. Organizatori su bili Hrvatsko filozofsko društvo, Hrvatsko bioetičko društvo i Grad Mali Lošinj dok je suorganizator bio Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

⁵⁰² *Bioetika i seksualnost*, Luka Perušić, Suzana Krčmarek (ur./eds.); Ivica Kelam, *Genetički modificirani usjevi kao bioetički problem*; Ivan Cifrić, *Ekologija vremena i kultura zidova*; Dražen Gorjanski, *Reforma zdravstva: priručnik za nezalce, političare i ministre*; Ljudska prava i vrednosti u biomedicini: aspekt odlučivanja u zdravstvu, Hajrija Mujović-Zornić (ur./ed.); Bardhyl Çipi, *Bioethics in Albania Nowadays / Bioetika në Shqipëri në kohën e sotme*; Bardhyl Çipi, Spiro Çipi, *Manual i mjekësisë ligjore / Manual of Forensic Medicine*; Teološke tribine 2014. na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu, Darko Tomašević, Zorica Maros (ur./eds.); Zdravstvo u opkoljenom Sarajevu 1992–1995: dokumenti, arhiv, sjećanja, Ajnija Omanić (ur./ed.); *Sport, medicina, bioetika*, Sandra Radenović, Vida Jeremić (ur./eds.); *O sportu drugačije: humanistički aspekti sporta*, Ivana Zagorac (ur./ed.); Vlado Jukić, *Hrvatska psihijatrijska publicistika*. Predstavljenja je i bioetika u časopisima: *Acta medico-historica Adriatica* (Rijeka), *Diacovensia* (Đakovo), *Ekonomika i ekohistorija* (Zagreb), *Holon* (Zagreb), *Jahr* (Rijeka), *Nova prisutnost* (Zagreb), *Socijalna ekologija* (Zagreb), *The Holistic Approach to Environment* (Zagreb), *Tvrđa* (Zagreb), *Znakovi vremena* (Sarajevo).

⁵⁰³ Prema podacima i evidenciji Hrvoja Jurića koje je usmeno iznio prilikom 15. *Lošinjskih dana bioetike*.

Međunarodni znanstveni simpozij *Integrativna bioetika i nova epoha*, u okviru 15. Dana, odvijao se u tri paralelne sekcije na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku.

Sudjelovalo je šezdesetak znanstvenika različitih profila, iz područja filozofije, katoličke i islamske teologije, antropologije i psihologije, medicine, biologije i agronomije, preko sociologije, prava, socijalnog rada, informatologije i ostalog. Teme izlaganja obuhvaćale su kako klasične tako i aktualne bioetičke teme iz kliničke medicinske prakse, ekologije, iz područja religija i tehnologije, sociologije sporta, poljoprivrede i drugog.

Studentska radionica održana je na temu „Bioetika i religija“, a studenti su imali priliku sudjelovati i na Studentskoj bioetičkoj radionici „Integrativno mišljenje“ kojim su Dani otvoreni. Radionica za studente je organizirana u suradnji s Udruženjem studenata filozofije i Odsjekom za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Privukla je šezdesetak studenata filozofije, sociologije, teologije, psihologije, pedagogije, politologije, medicine, biologije, geologije, etnologije i kulturne antropologije, judaistike, komparativne književnosti, informacijskih znanosti, povijesti umjetnosti, povijesti te lingvističkih grupa iz čak 12 zemalja svijeta, konkretno iz Albanije, Austrije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Kanade, Makedonije, Njemačke, Norveške, Sjedinjenih Američkih Država, Slovenije, Srbije i Švicarske. Prilikom jubilarnog obilježavanja *Lošinjskih dana* iznijele su se i brojke o studentima koji su sudjelovali na dotadašnjim bioetičkim radionicama i otkrila se hvalevrijedna brojka od čak 300 studenata koji su tijekom dvanaest godina izlagali izabrane bioetičke teme ili su sudjelovali u bioetičkim interdisciplinarnim raspravama na Lošinju. Podsjetilo se prisutne i na priznanje koje je ovoj radionici dodijelio Filozofski fakultet u Zagrebu za promicanje znanosti i kulture, 2012. godine. Riječ je o nagradi „Franjo Marković“.

Studentska bioetička radionica se smatra neophodnim prostorom budućih bioetičkih aktivnosti, jer u svom programu „obuhvaća istraživačku, diseminacijsku, organizacijsku, marketinšku, uredničku, umjetničko-stvaralačku i edukacijsku djelatnost“⁵⁰⁴ dok je strukturalno veoma dinamična jer „program iz godine u godinu rotira više tipova radionica, predavanja, diskusijskih panela, tribina, skupova i okruglih stolova“.⁵⁰⁵

Kako razvoj integrativne bioetike ne ovisi samo o lošinjskoj prošlosti već nadasve o njenoj budućnosti namjera je nastaviti sa angažmanom studenata i u narednim godinama.

⁵⁰⁴ Iz izvještaja Luke Perušića o povijesti i značenju Studentskih bioetičkih radionica sastavljenom uoči 15. *Lošinjskih dana bioetike*, s namjerom objavljivanja u jednom od nadolazećih brojeva *Universitasa*. Autor mi je prethodno ustupio svoj izvještaj kojeg ovdje navodim, zbog boljeg uvida u značaj radionica i njihovu ulogu u razvijanju integrativne bioetike.

⁵⁰⁵ Isto.

Tijekom četiri dana, koliko traje ova znanstveno-kulturna manifestacija, održana su dva okrugla stola. Na jednom se vodila rasprava o temi „Odgovornost za budućnost: enciklika pape Franje *Laudato si'* i pariški klimatski samit“ koju je inspiriralo Papino encikličko pismo *Hvaljen budi* objavljeno 24. 5. 2015. i Konferencija UN-a o klimatskim promjenama koja se održala u Parizu od 30. studenog do 11. prosinca 2015. Referate su imali Hrvoje Jurić „Destrukcija, opstrukcija i konstrukcija: O socijalno-ekološkoj krizi i načinima njezina rješavanja“ te Šimo Šokčević „*Laudato si'* i tehnofilija“, dok je u središtu drugog okruglog stola bila tema „Van Rensselaer Potter i rođenje bioetike“. Prvo izlaganje su održali Amir Muzur i Iva Rinčić „Ko je pot'er'o Pottera ili kako su Washington i New York „ukrali“ bioetiku“. Uslijedilo je predavanje Tijane Trako Poljak „Aldo Laeopold i etika zemlje kao intelektualno uporište bioetike Van Rensselaera Pottera“. Svodeći teme pod zajednički nazivnik može se ustanoviti da se rasprava na okruglim stolovima vodila oko brige za zajedničku baštinu i zajednički dom pozivajući se na stare bioetičke autoritete, ali i jednog novog i gorljivog ekoteologa kakvim se pokazao Papa Franjo spomenutom enciklikom i ostalim svojim zalaganjima i brigom za ranjive, socijalno ugrožene skupine ljudi i za prirodu koju ugrožava tehnokracija.

Tijekom 15. Dana organizatori su, slijedeći tradiciju, omogućili predstavljanje brojnih novih bioetičkih djela: *Integrativna bioetika i prirodno naslijeđe* Dalibor Ballian, Emira Hukić (ur./eds.); *Vrč i šalica: Filozofijska vivisekcija problemâ odgoja i obrazovanja* Tomislav Krznar, Nikolina Iris Filipović (ur./eds.); Marcus Knaup, *Leib und Seele oder mind and brain? Zu einem Paradigmenwechsel im Menschenbild der Moderne (Tijelo i duša ili mind and brain? O promjeni paradigmi u modernoj slici čovjeka)*; Amir Muzur, Iva Rinčić, *Van Rensselaer Potter i njegovo mjesto u povijesti bioetike*; Nada Gosić, *Liječnici – preteče bioetike*; Mile Marinčić, *Integrativna gospodarska etika Petera Ulricha i novija etička strujanja*; Papa Franjo, *Laudato si': Enciklika o brizi za zajednički dom*; Tomislav Krznar, *U blizini straha: Iznova o problematici zaštite okoliša u bioetičkom kontekstu*; Sanja Kalambura, Aleksandar Racz, *Održivo gospodarenje otpadom*. Predstavljena su i izdanja u časopisima: *Acta medicohistorica Adriatica* (Rijeka), *Časopis za primijenjene zdravstvene znanosti* (Zagreb), *Diacovensia* (Đakovo), *Ekonomska i ekohistorija* (Zagreb), *Filozofska istraživanja* (Zagreb), *Holon* (Zagreb), *Jahr* (Rijeka), *Nova prisutnost* (Zagreb), *Sarajevske sveske* (Sarajevo), *Socijalna ekologija* (Zagreb), *The Holistic Approach to Environment* (Zagreb).⁵⁰⁶

⁵⁰⁶ Programska knjižica 15. Lošinjski dani bioetike, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2016., str. 24.

Na mjesto „Bioetičkog caféa“ 2016. godine došao je film. Naime, sudionici ove znanstveno-kulturne manifestacije dobili su priliku upoznati se sa zanimljivim filmskim ostvarenjima koji se tiču bioetičke problematike i povijesti bioetike kroz novi projekt „Bioskop“. Zainteresirani su mogli pogledati dva filma, snimku pozdravne riječi koju je sudionicima bioetičkog skupa na Lošinju 2001. uputio otac bioetike V. R. Potter, i to samo nekoliko mjeseci prije svoje smrti, prognozirajući gotovo proročki uzlaznu putanju ove manifestacije i njen značaj za razvoj bioetike polazeći od temeljnih bioetičkih pitanja 21. stoljeća. Drugi film je bio dokumentarnog tipa, a gledateljima je približio život i djelo Alda Leopolda (1887.–1948.) koji je izvršio značajan utjecaj na misao V. R. Pottera. Riječ je o filmu „Zelena vatra“.

Ove su, kao i sve prethodne, *Dane* pratili predstavnici različitih medija koji su jedan od neizostavnih faktora uspjeha ove manifestacije. Organizatori su stoga prilikom ove jubilarne manifestacije odlučili izraziti zahvalnost novinarima koji su aktivno sudjelovali u *Danima* kontinuirano prateći i prenoseći rezultate manifestacije, informirajući i senzibilizirajući javnost za bioetičku problematiku, uručivši im posebna priznanja za njihov doprinos hrvatskoj bioetičkoj priči, posebice uspješnoj prezentaciji ove znanstveno-kulturne manifestacije u medijima. Nagrađeni su novinari koji su posebno njegovali znanstvene, duhovne i interkonfesionalne vrijednosti koje se najviše promiču tijekom *Lošinjskih dana*. Priznanje je otišlo u ruke novinarkama Blanki Jergović, Jasnoj Burić i Ireni Hrvatin, te uredniku Religijskog programa Hrvatske radiotelevizije, Augustinu Bašiću.

Iz godine u godinu ovu manifestaciju prate brojna popratna događanja kulturnog tipa, poput koncerata, umjetničkih izložbi, programa upoznavanja sudionika s povijesnim znamenitostima i prirodnim ljepotama Lošinja kao i susjednih otoka. Sudionici *15. Lošinjskih dana bioetike* imali su priliku da među prvima posjete novootvoreni Muzej Apoksiomena u Malom Lošinju čija je cantralna figura antički atleta koji od samog početka krase naslovnu stranicu *Programske knjižice Lošinjskih dana bioetike* i tako na neki način simbolizira samu manifestaciju. Naime, potencijal i značaj *Dana* otkrivao se dug niz godina baš poput Apoksiomenove ljepote koja je zbog dugog ležanja grčkog sportaša u lošinjskom akvatoriju bila u potpunosti skrivena. Oba ova događaja, restauriranje Apoksiomena i rekonstrukcija povijesti bioetike odvijali su se gotovo usporedno na Lošinju čineći danas njegov kulturni ponos.

Trenutačno su u tijeku pripreme za šesnaeste *Lošinjske dane bioetike* što, između ostalog, zahtijeva daljne dokumentiranje i praćenje bioetičkih aktivnosti, ali i sve iscrpnije istraživanje bioetičkih korijena u Europi.

Naime, hrvatski su bioetičari u suradnji s onima iz inozemstva tijekom brojnih ovdje spomenutih i predstavljenih manifestacija znanstvenog i kulturnog tipa razvili i u tolikoj mjeri rasprostranili koncept integrativne bioetike da se on poistovjećuje s europskom bioetikom. To se dogodilo zahvaljujući jednom nevjerojatnom otkriću koje svjedoči o europskoj prapovijesti bioetike. Kako je otkrivanje bioetičkih preteča na području Europe tek u povojima, u sljedećem poglavlju donosimo tek jedan dio velike i neistražene misaone i duhovne baštine koja se istražuje i interpretira u ključu integrativne, odnosno europske bioetike.

Četvrti dio:

**OTKRIĆE FRITZA JAHRA I
KONSTITUIRANJE EUROPSKE BIOETIKE**

I. NOVI POČETAK BIOETIKE I EUROPSKA BIOETIKA

1. Idejne preteče europske bioetike iz perspektive integrativne bioetike

Bioetika koja je nastala osnivanjem prvih interdisciplinarnih bolničkih povjerenstava u bolnicama kao nova medicinska etika i ona koja je izvoriste imala u ozračju brojnih društvenih pokreta u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, nastavila se razvijati u tom smjeru na prostoru Sjedinjenih Američkih Država sve do danas.⁵⁰⁷ Takva percepcija i razvoj bioetike nije bio u skladu s poimanjem i vizijom bioetike kakvu je imao američki onkolog Van Rensselaer Potter koji joj je dao ime, tumačeći je metaforički kao most između humanističkih i biomedicinskih znanosti. Klinička bioetika nije puno vodila brigu o onome što je Pottera uistinu najviše zabrinjavalo, a to je odvajanje znanosti od kulturnog i povijesnog konteksta u kojem se ona razvija, što čini veliku štetu čovjeku. Takav odnos znanosti i kulture vodi prema ignoriranju (etičkih) vrijednosti u znanosti i krivog razumijevanja smisla i primjenjivosti novih znanstveno-tehničkih aparata koji su u mogućnosti preoblikovati stvarnost, dotadašnji život, ali i čovjeka koji se tim instrumentima služi, upozoravao je V. R. Potter svoje kolege, medicinske bioetičare.

Prethodno smo utanačili da je terminom „bioetika“ V. R. Potter želio definirati novu znanost koja bi brinula o opstanku i koja bi promicala sretniji i ispunjeniji život, ne u medicinskom smislu već u globalnom. Takva globalna perspektiva nove znanosti bila bi usredotočena i na medicinu, ali i na ekologiju, a jednako bi uvažavala ljudske vrijednosti i biološke činjenice, to jest ono kako nešto je (egzaktne znanosti) i kakvim sve može biti (filozofija). Objekt istraživanja nove znanosti, bioetike, u zamisli V. R. Pottera je pitanje kako se čovjek treba prilagoditi okolišu da ga usput ne devastira, kako je to prethodno činio prilagođavanjem prirode sebi i svojim prolaznim potrebama.⁵⁰⁸ V. R. Potter je smatrao da takva prilagodba okolišu nije samo evolucijska već je i psihološka (individualna) i kulturna, to jest ona koja zahtijeva interdisciplinarnu grupu koje istražuju utjecaj čovjeka na okoliš.⁵⁰⁹

Inspiraciju za termin „bioetika“ i koncept globalne bioetike V. R. Potter je našao u učenju i misli brojnih autora. Kod Conrada Hala Waddingtona, profesora animalne genetike

⁵⁰⁷ Takvom razvoju bioetike najviše su pogodovale dvije institucije, Georgetown University i Hastings Institute.

⁵⁰⁸ Usp. Hugo Tristram Engelhardt, Jr., „Foreword“, u: Van Rensselaer Potter, *Global bioethics. Building on the Leopold Legacy*, Michigan State University Press, Michigan 1998., str. VII-IX.

⁵⁰⁹ Vidjeti više o toj temi u: V. R. Potter, *Isto*.

koji je poticao razvoj etičke teorije u svjetlu biologijskog znanja našao je uporište za povezivanje etičkih vrijednosti i prirodnih znanosti. Na njega je imala utjecaja i Margaret Mead, odnosno njena ideja da se na sveučilišta uvedu takozvane „Chairs of the Future“ odakle je dobio ideju o ulozi bioetike i prije samog naziva bioetika. Strukturu bioetike kao znanosti opstanka kojoj je imperativ potraga za mudrošću izgradio je na idejama i djelima Theodosiusa Dobzhanskyog,⁵¹⁰ profesora zoologije te na etici zemlje Alda Leopola.⁵¹¹

Međutim, unatoč svim zalaganjima V. R. Pottera, tumačenjima i pisanju, njegovi sunarodnjaci i suvremenici samo su prigrlili naziv „bioetika“ dok su jednostavno zanemarili njegov koncept bioetike kao znanosti opstanka, mudrosti kako koristiti znanje (humanističko i prirodoslovno zajedno) za opstanak i opće dobro. U SAD-u se stoga bioetika nije vezala uz pitanja eksploatacije okoliša i uporabe tehnologije u okolišu na njegovu štetu već je postala sinonim nove medicinske ili biomedicinske etike.⁵¹² Na taj način počinila se šteta, osim V. R. Potteru, i samoj filozofiji kojoj je uz pomoć bioetike Potter pružio novu šansu da trajno pomaže čovjeku u razumijevanju uvjeta i okolnosti u kojim se nalazi mada se ne može reći da je ovaj biokemičar u potpunosti razumio potencijal filozofije kao uporišta i podloge za razvoj bioetike.

Šansa za „pofilozofljenjem“ bioetike ispravnom valorizacijom Potterove globalne bioetike otvorila se na europskom tlu, upravo u okviru integrativne bioetike. Međutim, tome je prethodilo nekoliko pokušaja revitalizacije Potterove ideje, unutar pravnih okvira europskih institucija, preko definiranja europskih bioetičkih načela, ali i otkrivanjem i tumačenjem europske misaone baštine u svjetlu integrativne bioetike.

Naime, istraživanja europske filozofske i teološke ostavštine dovelo je znanstvenike do nove teorije o rađanju bioetike, bitno drugačije u odnosu na njenu američku povijest i američki identitet, bilo onaj koji se gradio oko nove medicinske situacije koja je zahtijevala nove moralne principe, bilo one koju je ponudio V. R. Potter koncipirajući pojam „bioetika“ uzimajući u obzir mnogo širu društvenu i znanstvenu situaciju i zbilju oblikovanu pod pritiskom tehnološkog napretka i etičke dezorijentiranosti.

Riječ je o otkrićima praotaca ili preteča bioetike koja su se dogodila zaslugom upravo hrvatskih bioetičara.

⁵¹⁰ Van Rensselaer Potter se poziva na njegov članak „Evolution at Work“ iz 1958., i djelo *The Ethical Animal* iz 1967. kao i na članak Margaret Mead „Toward More Vivid Utopias“, iz 1957.

⁵¹¹ Vidi više u: Amir Muzur, Iva Rinčić, *Van Rensselaer Potter i njegovo mjesto u povijesti bioetike*, str. 55-92.

⁵¹² Usp. V. R. Potter, *Isto*, str. 1-12.

1.1. Albert Schweitzer

Njemački teolog, filozof, liječnik, glazbenik, pisac, publicist, graditelj, mirotvorac, misionar, humanitarac i nobelovac Albert Schweitzer (1875.-1965.) nije znao za bioetiku kada je na osnovi vlastitog promišljanja i intuitivnog i dubokog suosjećanja sa svim živim bićima, odlučio posvetiti svoj život humanitarnom radu.

Unatoč nerazumijevanju svoje okoline, čak i u sukobu s njom, ovaj nobelovac nije se bojao živjeti svoja uvjerenja. Neumorno radeći u misiji, kao liječnik i pastor, te kao pisac i humanitarac nije se ustručavao surađivati s židovima, s budistima, s domorocima iz afričkih prašuma, niti s vrhunskim svjetskim znanstvenicima poput Alberta Einsteina ili s brojnim drugima, koje je susretao i s kojima je vodio bogatu korespondenciju pozivajući ih na poticanje mira i pružanje pomoći teško oboljelima i siromašnima.

Uviđajući krah kulture A. Schweitzer je tražio etiku budućnosti, a vidio ju je kao plod prožimanja razmišljanja i vjerovanja, filozofije i vjere, koji bi doveli do neophodnog duhovnog i kulturnog razvoja čovjeka, zbog čega su ga zvali i „liječnikom europske kulture“. Vjerovao je da je istinski napredak moguć jedino svjesnim razvojem svih ljudi, a živio je po načelu da se dobro zasniva na dobročinstvu iz ljubavi, poštovanju prema drugima i uklanjanju patnje.⁵¹³

Mada je živio u vrijeme Prvog i Drugog svjetskog rata, krivca za patnje zbog ratnih stradanja nije nikada tražio niti vidio u kolektivu, gnjevu jednog naroda nad drugim. Bez obzira jesu li uzroci stradanja bili ratni, ili su to bili zdravstveni problemi ili nevolje uzrokovane nerazmjernom raspodjelom materijalnih dobara (što je posebno susretao na siromaštvom pogođenim područjima Afrike kamo je odlazio u misije) A. Schweitzer nije prihvaćao kolektivni izgovor, kolektivnu odgovornost, a niti krivnju. Uviđao je naime etički i moralni pad isključivo kod čovjeka kao pojedinca zaokupljenog samo sobom i svojom svakodnevnicom. Samo egoističan čovjek, uronjen u sadašnjost, upada u duhovnu malaksalost, smatrao je A. Schweitzer, a upravo je takvo duševno-emocionalno stanje uočavao kod svojih suvremenika i protiv njega se borio. Dominantu lijenost duha pripisivao je krizi kulture, posebno krizi filozofije i napretka koji teži materijalnim, a ne duhovnim

⁵¹³ Vidjeti više o životu i djelu Alberta Schweitzera u: Kazimierz Imielinski, Christian Imielinski, Andrzej Imielinski, *Albert Schweitzer, mislilac, humanist, liječnik*, Samsky, Zagreb 2010.

dobrima te u seciranju znanosti na sve uže i uže specijalizacije koje nemaju u vidu horizont općih vrijednosti i univerzalnih moralnih normi.⁵¹⁴

Osim ondašnje kulture i napretka A. Schweitzer je kritizirao i modernu prirodnu znanost zbog njene uskogrudnosti koja se temelji isključivo na spoznajama razuma i koja je oblikovala filozofiju racionalizma te uzrokovala moralnu otupljenost. Osim filozofije, i kultura je, po Schweitzerovom mišljenju, bila u dubokoj krizi jer nije dopuštala usavršavanje čovjeka u etičnosti i savjesti, odnosno usavršavanje društva, što bi joj trebao biti primarni zadatak. Smatrao je da je jednako u krizi i napredak koji se svodi na materijalni razvoj kojeg diktiraju industrijalizacija, mehanizacija i urbanizacija što je posebice došlo do izražaja na prijelazu 19. u 20. stoljeće zbog čega je A. Schweitzer doveo u pitanje vjeru u napredak kojeg ne prati moralni i kulturni razvoj čovjeka i koji ne vodi humanizaciji civilizacije, njene znanosti, kulture i budućnosti.

Uviđao je i promicao uvjerenje da je život svet, a sva živa bića spadaju u moralnu sferu zbog svoje intrinzične vrijednosti i svrhovitosti njihova života. Vjerovao je da dobrostanje i opstanak jedne vrste ovisi isključivo o dobrostanju i opstanku druge vrste. Često je ponavljao da su ljudska bića samo dio svijeta, dio živuće zajednice, ni manje ni više vrijedna od drugih oblika života. Mada se ove Schweitzerove postavke uklapaju u biocentričnu filozofiju bliže su jednoj duhovnoj viziji života i teološkoj doktrini o sakralnosti života i dobru kojeg u toj vizuri definira kao sve ono što promiče, održava ili uzdržava život. Zlo je, s druge strane, sve ono što životu šteti, uništava ga ili ga sprečava. „Bit dobra je u održavanju života, pomaganju životu i njegovu veličanju. Zlo je razaranje života, protivljenje životu i kočenje njegova razvoja“,⁵¹⁵ smatrao je A. Schweitzer.

Pišući i pričajući o svom životu nerijetko se prisjećao određenog mističnog iskustva u kojem mu se otkrio životni poziv, ali i duboki osjećaj strahopoštovanja prema životu. Zbog velike ljubavi prema životinjama kojima je stalno bio okružen i o kojima je skrbio, često su ga uspoređivali sa svetim Franjom Asiškim. Kasnije je toliko daleko otišao u promicanju strahopoštovanja kao osnovnog stava prema svakom obliku života da je njegov nauk bio sve manje znanost, a sve više duhovnost.

A. Schweitzer je živio ono u što je vjerovao. Može se reći da njegova autentičnost leži u tome da je svojim životom čak nadišao svoju misao i filozofiju. Bio je veoma mlad kada je napustio obećavajuću karijeru sveučilišnog profesora kako bi se posvetio radu za dobrobit čovječanstva. Izjavio je da „nakon što postane lektor i predavač na poslijediplomskim

⁵¹⁴Vidjeti više u: Iva Rinčić, *Europska bioetika: ideje i institucije*, Pergamena, Zagreb 2011.

⁵¹⁵K. Imielinski, C. Imielinski, A. Imielinski, *Albert Schweitzer, mislilac, humanist, liječnik*, str. 61.

studijima, čovjek treba primiriti i iskoristiti stečena znanja i vještine“.⁵¹⁶ Preokret u njegovu životu dogodio se nešto iza njegove tridesete godine života kada je na zaprepaštenje svoje zajednice napustio sve što je do tada radio i uputio se u misije u Afriku. Njegovo radno okruženje i njegov životni projekt postaju najugroženiji, najnapušteniji i najsiromašniji dio Afrike u koju je otišao raditi kao liječnik, ali i kao graditelj bolnica i čitavih sela. U Africi je i umro u dobi od devedeset godina. Bilo je to 1965. godine.

1.1.1. Zanimljivosti iz života i originalnost misli Alberta Schweitzera

Alberta Schweitzera je vodila i okupirala misao o boljoj civilizaciji u budućnosti. Baveći se pastoralom, liječništvom i humanitarnim radom uvijek je dolazio do zaključka da je ona moguća ako čovjek na vrijeme shvati međuovisnost svih živih bića.

Razmišljao je o prednostima „staromodnih“ načina ophođenja čovjeka prema svojim bližnjima što je bitno sadržavalo etičku dimenziju. Bolja civilizacija u budućnosti, a to je bio objekt njegova razmišljanja, ali i cilj uzoritog humanitarnog rada i cjeloživotnog odricanja, moguća je jedino ako čovjek opet počne aktivno razmišljati, aktivira svoj duh i uoči međuovisnost svih živih bića, etiku i emocije koji ih vežu, smatrao je A. Schweitzer.

S obzirom na dijeljenje znanosti u sve manje i uže grane i specijalizacije, očekivano se sužavala i etika, a to je ovaj humanitarac nastojao spriječiti promičući etiku koja možda najbolje odgovara globalnoj bioetici. Naime, već je na početku 20. stoljeća Schweitzer primijetio da se etika prilagođavala novim potrebama i zahtjevima u društvu i znanosti, ali i novim znanstvenicima. Primjetio je da ljudi nastoje izbjeći vlastitu odgovornost i prebaciti je na svijet, na društvo, ili na zajednicu. Smatrao je da samo pojedinac može biti odgovoran, jer svatko donosi odluke za sebe i pojedinačno je nositelj i interpretator svojih osjećaja.

Prema ovom nobelovcu, glavni osjećaj na kojem bi se trebao bazirati odnos prema svijetu i bližnjima je osjećaj strahopoštovanja. Taj osjećaj on je predlagao kao sveopću moralnu normu. Strahopoštovanje je vidio kao temeljni osjećaj kojim bi se čovjek trebao voditi prema svemu stvorenom što je različito od njega samog. Teško je utemeljiti taj osjećaj na nečemu izvanjskom pa je vjerovao da on proizlazi iz misterioznosti i nedokučivosti svijeta. Tu tajnovitost svijeta ili plana po kojem je stvoren, ali i neuhvatljivost smisla kojeg život sramežljivo skriva, Schweitzer je poštivao zahvaljujući svom teološkom znanju i izobrazbi, svojoj pastoralnoj službi, duhovnom zvanju i jednom posebnom senzibilitetu prema životu.

⁵¹⁶ Isto, str. 20.

Ono što možemo smatrati, iz današnje perspektive, autentičnim Schweitzerovim doprinosom integrativnoj bioetici upravo je stav strahopoštovanja prema životu koji je iz ovog nobelovca, misionara i liječnika, isplivao u povijesnoj situaciji kada su ljudi strahovali za svoje živote zbog posljedica aktivacije nuklearne bombe. Oboljenja uzrokovana radijacijom kao i potpuno uništenje života, na području eksplozije atomske bombe i puno dalje, ukazali su na ranjivost i krhkost života kao i na negativne učinke znanstveno-tehničkog napretka nad kojim čovjek gubi kontrolu. I drugi znanstvenici bili su toga svjesni kada su sastavili izvještaj „One world or None“.⁵¹⁷ Da je svijet jedan ili nijedan, A. Schweitzer se uvjerio za svog boravka u Africi. Gradeći bolnice učio je i informirao se o modernom oružju koji je u mogućnosti razoriti cijelu civilizaciju, sve ono što je ona stvorila, kulturnu ostavštinu, gradove i šire geografske prostore koji nikada više ne bi bili naseljivi. Međutim, sve do otvorenog poziva iz Ujedinjenih naroda nije javno iznosio svoje mišljenje preferirajući više svoj liječnički rad u tišini.

Dobivši Nobelovu nagradu za mir (4. studenog 1954.) kao prvi liječnik dobitnik te nagrade u povijesti,⁵¹⁸ situacija se mijenja. Prilikom uručivanja Nobelove nagrade u govoru „The problem of Peace“ istaknuo je kako je posjedovanje i korištenje nuklearnog oružja dokaz tolerancije zla, a mnoge stvari koje donosi znanstveno-tehnički napredak za čovjeka su prije smrtonosni nego što su blagotvorni.⁵¹⁹ Iste godine, ali nešto ranije, 14. travnja 1954. obratio se javnosti preko novina *Daily Herald* pozivajući ugledne i renomirane znanstvenike na odgovornost prema javnosti koju su dužni informirati o svim negativnim posljedicama nuklearnog oružja i reći im istinu o nesagledivosti posljedica korištenja takvog oružja na život i zdravlje.

Smatrao je da s Nobelovom nagradom njegov zadatak i misija postaju još teži. Nastavio je stoga svoju borbu za promicanje mira, strahopoštovanja, suosjećanja i odgovornosti za budućnost koristeći se pri tom, kao gorljivi antinuklearni aktivist, svim raspoloživim medijima. Želio je da istina stigne do svakoga jer budućnost, vjerovao je, nije u rukama političara niti znanstvenika, nego svih ljudi koji su sposobni gajiti strahopoštovanje i ljubav prema čovječanstvu, ali i svim živim bićima, podižući vlastitu moralnu osviještenost, gajeći autentične međuljudske odnose i suosjećajući s drugim do supatnje i suživljavanja s

⁵¹⁷ Riječ je o izvještaju koje je iznijela grupa znanstvenika 1946. godine izražavajući svoju sumnju u koegzistenciju civilizacije s uporabom nuklearnog oružja što je privuklo veliku pozornost javnosti.

⁵¹⁸ Nobelova nagrada mu je uručena zbog borbe protiv rata, kolonijalizma, nuklearnog naoružavanja, diskriminacije i siromaštva u korist mira, solidarnosti i integracije svih ljudi.

⁵¹⁹ Usporedi i vidi više u: Ivana Zagorac, „One world or None: Albert Schweitzer as a Peace Activist“, *Syntesis filosofica* 53 (1/2012), str. 69-80.

njihovom boli. To su smjernice koje vode k sretnom i moralnom životu te k istinskom napretku, vjerovao je A. Schweitzer.

1.1.2. Etika strahopoštovanja kao životna etika

Albert Schweitzer u svojoj biografiji piše da je 1915. godine ploveći rijekom Ogowe kroz afričke prašume doživio „moralno prosvjetljenje“⁵²⁰ koje je sažeo u stav strahopoštovanja prema životu koje jedino može biti temelj etike, odnosno temeljno načelo univerzalne etike. „Strahopoštovanje života je spoznaja i svijest o vlastitoj i tuđoj želji za životom.“⁵²¹ Čovjek je stoga dužan poštivati život, tražiti svrhu svakog života, duhovnu vrijednost, sreću kojoj teži i sukladno tomu tražiti načine otklanjanja patnje, vodeći se ljubavlju uz koju idu predanost, suosjećanje, zajednička sreća i djela. Na taj bi se način mogla sažeti zadaća koju je A. Schweitzer stavljao pred svakog čovjeka. Poticao ga je da vrati humanost u tehniciziranu i modernu znanost koja u protivnom postaje razarajuća. Sam je svojim životom, svojim radom i odricanjem u korist bolje budućnosti, svojom liječničkom i misionarskom praksom jednako kao i društvenom angažiranošću pružao pravi primjer za to. Njegov odlazak i rad u misiji Lambarene, u Gabonu u Africi, smatra se „jednom od najljepših primjera u povijesti aktualiziranja potencijala humanosti u životnoj praksi“.⁵²²

Glavni filozofski pojam koji se krije u etici strahopoštovanja prema životu je volja koja je temeljni fenomen života, tajna života. Život naime, želi živjeti, odnosno, život je volja za životom. Neposredno iz čovjekove svijesti, iz zdravog razuma, razmišljanjem se dolazi do jasne spoznaje da je čovjek „život koji želi živjeti posred života koji želi živjeti“.⁵²³ Čovjek je kao subjekt etike pozvan sebi posvijestiti, odnosno, razmišljati o tome da su sućut i pomaganje drugima zapravo unutarnja nužnost koja zahtijeva odlučnost, dosljednost i djelovanje kao požrtvovanost za druge. Svojim umnim nastojanjima čovjek može doći do

⁵²⁰ Mada je sam definirao svoj uvid u strahopoštovanje prema životu kao prosvjetljenje, ta ideja se dijelom rodila i iz proučavanja Schopenhauerove i Nietzscheove etike, ali i svih ranijih etičkih postulata koje ga nisu zadovoljavale jer nisu obuhvaćale sva živa bića. Schweitzer je želio sklad između etike, vjere i razuma. Svoje mistično iskustvo ovako je opisao: „Izgubljen u mislima, sjedio sam na palubi lađe, boreći se da nađem elementarnu i univerzalnu koncepciju etičkog, koju nisam otkrio u filozofiji. Stranice i stranice sam ispisao s nepovezanim rečenicama da bi se koncentrirao na problem. Napokon, trećeg, u sam smiraj, kada smo prolazili kroz krdo vodenih konja, sinuo mi je neočekivani i nepredvidivi izričaj: strahopoštovanje i uvažavanje života.“ (Preuzeto iz: Rhena Schweitzer Miller, „Moj otac Albert Schweitzer“, u K.Imielinski, C. Imielinski, A. Imielinski, *Albert Schweitzer, mislilac, humanist, liječnik*, str. 139.)

⁵²¹ K. Imielinski, C. Imielinski, A. Imielinski, *Isto*, str. 61. Strahopoštovanje prema životu u njegovu izričaju ima svoj sinonim u želji za životom.

⁵²² *Isto*, str. 24.

⁵²³ R. Schweitzer Miller, *Isto*, str. 140.

plemenitosti koja obvezuje. Uz bok želji za životom, a to je zajedništvo volja mnogobrojnih života, stoji i strah od propasti života. Tu svijest imaju samo ljudi stoga jedino oni, od svih živih bića, mogu moralno djelovati na način da prošire svoju odgovornost na cjelokupni život.⁵²⁴

U kontekstu govora o strahopoštovanju prema životu, A. Schweitzer se nije bavio samo odnosom čovjeka prema prirodi i drugim živim bićima nego i s međuljudskim odnosima. Borio se protiv svakog oblika diskriminacije, posebice one koju je uočavao u odnosu na ljude crne rase. Zagovarao je suradnju, zajedničke napore, međuljudsku povezanost, interakciju među ljudima i autentičnu ljudsku komunikaciju. Druge ljude čovjek je dužan promatrati i pomagati im kao braći, kao svom bližnjem, govorio je Schweitzer, po uzoru na Kristov nauk. Gajeći s drugim ljudima takav odnos, sudjelujući na njihovoj patnji čovjek će moći istinski suosjećati s drugima, solidarizirati, biti vjeran i iskren prema njima. To je suština humanog odnosa čovjeka prema čovjeku koja kulminira u međusobnom pomaganju da jedni uz pomoć drugih postaju bolji ljudi i otkriju neraskidivo jedinstvo života. Između ostalog, moralnost pojedinca se očituje i u međusobnim odnosima, a tu su pomoć, mir i blagost jedina etički dopustiva oruđa.

Ovaj nobelovac je zagovarao aktivnu dobrotu, djelotvornu dobrotu, davanje i pomaganje drugome, odnosno univerzalnu etiku, etiku života, onu koja nadilazi sve razlike, odnosno onu koja obuhvaća sva živa bića, sveopću dobrobit svih živih organizama, ali i onih vrijednosti koje krase, čuvaju, obogaćuju i održavaju život. Takva jedna etika može se ostvariti tek u budućnosti, smatrao je Schweitzer. I etiku, naime, očekuje napredak, a „početni napredak u razvoju etike je dosegnut tek kad se proširi krug solidarnosti među ljudima“,⁵²⁵ vjerovao je ovaj nobelovac.

1.1.3. Uloga Alberta Schweitzera u konstituiranju europske bioetike

Upoznavši donekle život i djelo Alberta Schweitzera moguće je povući paralele između njegovog etičkog učenja i integrativne bioetike.

Stavom strahopoštovanja prema životu A. Schweitzer je proširio Isusovu zapovijed ljubavi prema bližnjima na sva stvorenja. Načelom da se „svakoj volji za životom pruži isto

⁵²⁴ Usp. Anđelko Domazet, „Strahopoštovanje pred životom Alberta Schweitzera“, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 9 (1-2/2000), str. 35-47.

⁵²⁵ Prema govoru Alberta Schweitzera „Etika na visokom stupnju razvoja ljudskog mišljenja“ koji je održao u Parizu 20. rujna 1952. u Akademiji moralnih i političkih znanosti prigodom svečanosti primanja u njezino članstvo. (Preuzeto iz: K. Imielinski, C. Imielinski, A. Imielinski, *Isto*, str. 174.)

strahopoštovanje pred životom kao i svojoj vlastitoj⁵²⁶ gradio je posebna pogled i stajalište prema životu koje je vezano s dozom mistike i duhovnosti. Time naćeo strahopoštovanja nadilazi definiciju etićkog kodeksa ili principa i pribliŹava se integrativnoj bioetici koja ćovjeku Źeli pruŹiti orijentir ili smjernicu kako bi mu olakšala kretanje u novoj epohi.

Albert Schweitzer je vjerovao da pravi smjer svog Źivota, svrhu Źivota i moralno dobro, ćovjek moŹe pronaći u spoznaji koja se ne temelji samo na razumu i znanosti već ukljućuje više dimenzija spoznaje. Strahopoštovanje izranja iz promišljanja o svrsi Źivota, razlogu postojanja osobnog i tućeg Źivota, odnosno Źivota općenito, a ta svrhovitost je nedokućiva iskljućivo razumu i stoga zahtijeva više perspektiva, Źto je blisko metodoloćkom pluriperspektivizmu integrativne bioetike.

Nadalje, ekoloćka medicina Alberta Schweitzera preduhitrla je sve one probleme koji se danas uće u okviru suvremene klinićke bioetike. Odnos prema pacijentu i prema obitelji pacijenta; uloga okruŹenja na ishode terapije i rehabilitacije; utjecaj socijalnih uvjeta na zdravlje, odnosno bolest; komunikacija s pacijentom kao i mnoge druge teme s kojima se Schweitzer uspješno suoćavao, sasvim sigurno su i danas aktualno predmetno podrućje kako klinićke tako i integrativne bioetike.

Ovaj veliki humanitarac je govorio i o ekologiji mada se u njegovo vrijeme nije puno koristila ta rijeć, a kamoli su ekoloćki problemi bili dio svakodnevnice. U svom „Apelu ćovjećanstvu“ iz 1957. osvrće se upravo na prijeteće ekoloćke katastrofe koje ćekaju ćovjeka. Itekako svjestan razornosti nuklearnog oruŹja provodio je svojevrsnu antinuklearnu politiku Źto iz današnje perspektive nije bio drugo doli bioetićki aktivizam.

Albert Schweitzer je nepovjerenje u znanstveno-tehnićki napredak, koji je omogućio ćovjeku veliku moć razaranja, gradio na uvidu u neravnoteŹu materijalnog i duhovnog razvoja Źto je dovelo kulturu u propast. Iz istog razloga slićni scenarij je ćekao i ćovjećanstvo, a isti strah je otvorio prostor za raćanje etikā budućnosti. Kako je vjerovao u planetarnu zajednicu budućnosti koja će se oćitovati u zajednićstvu svake volja za Źivotom, Źto ide u prilog ideji o uzajamnoj povezanosti svih Źivih bića Albert Schweitzer je etiku budućnosti vidio kao poriv duha, Źivotnu etiku i etiku Źivota koja nadilazi biocentrizam. Dapaće, ona je transreligijska, transnacionalna i transkulturalna. Takvo jedno etićko ućenje, kakvo je širio A. Schweitzer zahtijeva noviji, strućni, znanstveni, duhovni i kulturni okvir koji mu moŹe pruŹiti upravo integrativna bioetika. Schweitzera se stoga opravdano moŹe smatrati idejnim, ali i praktićnim

⁵²⁶ Ove rijećima se izrazio Albert Schweitzer u svojoj knjizi *Kultur und Ethik*, a ovdje je preuzet prijevod iz: A. Domazet, *Isto*, str. 43.

pretečom integrativne bioetike koja je u međuvremenu obistinila neke njegove težnje, posebice onu za širenjem etičke odgovornosti.

1.2. Intelektulana i duhovna baština Pierrea Teilharda de Chardina

Neprestani napredak, kako se to čini, ne progoni samo suvremenog čovjeka. Povijest čovječanstva jedan je veliki hod prema naprijed čemu svjedoče neobuhvatna povijesna, arheološka, kozmološka, geološka, paleontološka, biološka i ina znanstvena istraživanja. Upravo stoga se ukazuje potreba, ali i dužnost da se za eventualnim pretečama bioetike posegne i u malo dalju prošlost. Nakon Alberta Schweitzera kao idejni preteča integrativne bioetike može se pokazati i Pierre Teilhard de Chardin (1881.-1844.),⁵²⁷ čovjek koji je inspirirao brojne, a među njima i V. R. Pottera koji se često pozivao na njegovo učenje.

Teolog, filozof, paleontolog, geolog, svećenik, isusovac i mističar, kako mnogi opisuju Chardina, nerijetko je bio, u akademskim krugovima, ali i u javnosti, ismijan i kritiziran. Bio je previše znanstvenik da bi bio mističar i previše poetičan i mističan da bi bio pravi znanstvenik. Bavio se graničnim pitanjima znanosti pomirbeno balansirajući između njenih rezultata i vjerskih dogmi. Istraživao je zemaljske granice i nebeska bespuća, a kopajući daleko u prošlost pokušavao je predvidjeti budućnost. Neupitno, Chardin je čovječanstvu ostavio bogato nasljeđe, kako znanstveno, tako i duhovno, ali i bioetičko.

1.2.1. Ideja napretka kao ideja „kretanja prema“ te rasta u povezanosti i odgovornosti

Napredak podrazumijeva gledanje i planiranje budućnosti, a ona se pak može nazrijeti promatrajući i istražujući povijesna zbivanja te vodeći računa o onim djelovanjima, ponašanjima i navikama ljudi koji opstanak života u budućnosti ugrožavaju. Tako je barem vjerovao Pierre Teilhard de Chardin koji je svoj nauk o napretku gradio oko ideje *kretanja prema* (naprijed). Napredak o kojem je Chardin govorio nije bio materijalni, znanstveni, ni

⁵²⁷ Pierre Teilhard de Chardin rođen je 1. svibnja 1881. u srcu Francuske (Orcines) gdje je kroz dječju igru otkrivao ljubav prema materiji, kamenu, zemlji i željezu koje ga je okruživalo. U isusovački red u Lyonu stupio je 19. ožujka 1899. godine i posvetio se studiju teologije i filozofije. Radio je potom kao profesor fizike, zatim u jednom prirodoslovnom muzeju u Parizu, a nakon doktorata preuzeo je profesorsku katedru iz geologije i paleontologije na Katoličkom institutu u Parizu. Chardinaje nešto vuklo u neistražena prostranstva Afrike kamo se uputio, baš poput Alberta Schweitzera, na opće čuđenje svoje okoline. To čuđenje je samo raslo uslijed Chardenovih smionih futurističkih teorija o razvoju svijeta koje je temeljio na paleontološkim i geološkim činjenicama i dokazima koje je iskapao na afričkom i azijskom tlu što je cijeloga života pokušavao pomiriti s kršćanskim naukom. Umro je 10. travnja 1944., u svom znanstvenom laboratoriju, u SAD-u. (Usp. Drago Šimundža, „Chardin i njegovo djelo“, u: Pierre Teilhard de Chardin, *Budućnost čovjeka*, CuS, Split 1970., str. 303-317.)

tehnološki,⁵²⁸ međutim iščitavajući njegovu ideju o napretku kao *kretanju* (svijeta, čovječanstva, svijesti) *prema* krajnjoj točki (Omega točka) možemo primijetiti neimenovanu, ali veoma jasnu ideju koja se pokazuje veoma bliskoj integrativnoj bioetici.

Kretanje svemira od postanka ili nastanka do Omega točke ili od kozmogeneze preko biogeneze i antropogeneze do noosfere⁵²⁹ prije svega je razvijanje i rast prema boljem, napredak života, poboljšanje i produženje života. Ipak, taj napredak mada uključuje širenje, oslobođenje i pomak, podrazumijeva i padove, posrtanja, defekte, patnje, bol, razočarenja i zlo, kako fizičko tako i moralno. Dapače, Chardin je vjerovao da se svijet paradoksalno razvija upravo na nesigurnom području, ali se sigurno razvija. Tumačio je kako se napredak može ostvariti samo preko mnogih pogrešaka i brojnih ozljeda,⁵³⁰ a ono čak nije nužno uvijek usavršavanje. Može biti tek napredovanje, kretanje prema budućnosti, što zahtijeva odgovornost čovjeka i očituje kretanje koje ima svoj smjer dok svijest ide prema kompleksnosti. Stoga, Chardin ljudskom činu „pridaje kozmičke dimenzije, odgovornost i snagu čitavog svemira, odjek na milijarde vjekova i živih bića“.⁵³¹ Upravo to gledište njegovu misao čini veoma zanimljivom za integrativnu bioetiku baš kao što je nadahnula V. R. Pottera. Ipak, u Chardinovoj evolucijskoj viziji *kretanja prema*, naglasak nije na prošlosti niti na budućnosti, već na Zemlji koju je potrebno izgrađivati.⁵³² Stoga je u fokusu ideje napretka, u Chardina, baš kao i u bioetici, čovjek kao svjesno biće pozvano na djelovanje, *hic et nunc*.

1.2.2. Chardinov koncept odgovornosti u okviru etike solidarnosti i simpatije

U djelu *L'évolution de la responsabilité dans le monde* iz 1951. godine Chardin govori o etici odgovornosti koja ima korijenje u samoj strukturi svijeta i svemira. Ta etika odgovornosti je solidarnost koja postoji u svijetu, vjerovao je Chardin, poput nekih drugih sila. Ona obuhvaća tri područja koja su međusobno povezana: fizičko – kemijske veze, odnos između živih bića i onog iznad njih te interakcije koje se traže i žele na temelju slobodnog

⁵²⁸ Napredak se u to vrijeme studirao uglavnom iz perspektive kozmologije, fizike, biologije i teologije o to uspoređujući Chardinovu ideju s onom Charlesa Darwina i njegovom teorijom o postanku vrsta i o evoluciji, ali i s idejama nekih filozofa, od Aristotela do Lamarka, o postanku svijeta i života.

⁵²⁹ To je ujedno i put od anorganskog preko organskog, prema mislećem, svijesti, osobi, od ultra-humanog do nad-humanog.

⁵³⁰ Usp. Pierre Teilhard de Chardin, *Inno dell'Universo*, Queriniana, Brescia 1992., str. 82

⁵³¹ Marko Matić, „Vizija P. Teilharda de Chardina – evanđelista Krista u kozmosu“, *Obnovljeni život*, 37 (3/1982.), str. 230.

⁵³² Usp. Ludovico Galleni, Il „muovere verso di Teilhard de Chardin“: aspetti scientifici, filosofici e teologici“, *Rivista Studium, Teilhard de Chardin, oggi e domani*, Ludovico Galleni (a cura di), (3/2014), str. 377-395.

izbora. Moralni osjećaj altruizma i solidarnosti su ukorijenjeni u svemir, prate razvoj svijeta od samog početka do Omega točke.

Takva globalna vizija svijeta, ne samo biološka i organska, te svijest o jedinstvu i povezanosti svijeta kao i ideja evolucije kao konvergencije, omogućavala je Chardinu uvid u svijet koji se transformira i kojeg mijenja upravo čovjek kao svjesno biće, odgovorno za svijet, sa zadatkom da ga očuva, razvija i prenosi. Upravo ta igra ujedinjavanja i povezivanja pojedinačnih svijesti i izbora vodi ka složenosti, humanizaciji i cilju koji će dati smisao samom životu. Njegova vizija etike odgovornosti (univerzalne solidarnosti, altruizma i ljubavi) izrasla je iz perspektive svijeta kojeg je potrebno izgrađivati te je ona moguća jedino ako su metafizika i zakoni prirodne znanosti u harmoniji, naučavao je Chardin i vjerojatno ovom mišlju privukao pozornost V. R. Pottera i dao uporište njegovoj globalnoj bioetici. Međutim, Chardinova etika solidarnosti se temelji na potrazi za idealnim uvjetima života, u društvu, u miru, to jest u potrazi za sretnim životom.⁵³³ Za vjernike ta etika, u Omega točki, postaje dužnost pokoravanja Božjoj volji, smatrao je ovaj isusovac.

Govoreći nadalje o ljudskoj odgovornosti spram života, svijeta i svemira, Chardin je naglašavao kako je čovjek pozvan svijet izgrađivati u svom vremenu i prostoru, ali ga i ostaviti za sobom. Svemir nije dovršen, ali se dâ urediti, nesavršen je, ali to može postati i nije dobar koliko to može biti. Čovjek je već samom svojom pojavom preobrazio svijet jer je prvo biće koje je tražilo i vidjelo svoj put, ulagalo napor da poboljša uvjete svog života te planiralo svoj život pitajući se kako i zašto djelovati u njemu ili za njega. Na to pitanje Teilhard odgovara: „početna osnova obaveze, za ljudski dio, jest činjenica da je rođen i da se razvija prema kozmičkom gibanju. Mi moramo djelovati, i na takav način, zato što naše pojedinačne sudbine potječu iz jedne sveopće sudbine. U svom ishodištu dužnost je samo odsjaj svemira u atomu“.⁵³⁴

1.2.3. Vizija budućnosti života i čovjeka – evolucija svijesti nadahnuta ljubavlju

⁵³³ Usp. Fabio Montovani, „L’etica connessa con l’evoluzione convergente di Teilhard“, *Convergere. Rivista di studi Teilhardiani e di esperienze spirituali* (I/2001), str. 41-48. Autor se poziva na Chardinova djela *Le basi dell’idea di evoluzione; La visione del passato* (Saggiatore, Milano 1973) te *Le direzione del futuro* (SEI, Torino 1997.)

⁵³⁴ Pierre Teilhard de Chardin, *Ljudska snaga*, Naprijed, Zagreb 1991., str. 23.

Chardinova teorija evolucije daleko je od Darwinove, mada ga ponekad nazivaju katoličkim Darwinom,⁵³⁵ jer je ona globalna evolucija, kojom se osim bioloških datosti, nasljeđuju i poboljšavaju organske, anorganske, društvene i kulturne datosti. Svijet tako evoluira u sve savršenije oblike, a to uobličavanje i organizaciju omogućuje duh. Svijet (materija) je orijentiran prema naprijed, prema složenosti, humanizaciji i socijalizaciji, a pokretačke snage su, vjerovao je Chardin, duh i ljubav.⁵³⁶ On je kroz svoj istraživački rad iskazivao nezadovoljstvo svim redukcionističkim teorijama evolucije ili napretka kao slijepog hoda prema naprijed ili materijalnog gomilanja⁵³⁷ i priklonio se jednoj globalnoj viziji svemira i života⁵³⁸ zahvaljujući ideji o jedinstvu svega, o povezanosti svih i svega i mističnom iskustvu međusobnog prožimanja svega u svijetu što vodi prema planetizaciji, zbližavanju koje se događa odlukom, slobodnim izborom, na poticaj ljubavi, čime započinje „razdoblje osobe“ u povijesnoj fazi koju će obilježiti sloboda. Chardin je, može se reći, predosjećao jednu novu povijesnu epohu koju će obilježiti uspon svijesti i put sjedinjenja ili podruštvoavljenja, kako se on često izražavao.

Evolucija uključuje tri elementa: „kretanje prema“, slobodu i autonomiju te zadatak izgradnje zemlje i svijeta koji je dinamičan, u nastajanju, u dovršavanju, transformiranju, odnosno uvijek „u tijeku“. ⁵³⁹ U evolucijskom procesu pojavom čovjeka na Zemlji, dogodio se skok, promjena stanja. Tada se pojavila snaga koja misli, odnosno javila se (samo)svijest. Svijest sama je evoluirala iz stadija manje svijesti do samosvijesti i refleksije. Ta snaga je pokretačka snaga (uvjet evolucije ili hoda prema naprijed koji uključuje promašaje) koja pokreće svijet odozdo, dok se ujedno jedna druga snaga, sila, spušta odozgo, to je snaga ljubavi.⁵⁴⁰ Ljubav nije samo poveznica između dvoje ljudi, ona je u Chardinovim očima stvaralački poriv, *spiritus movens*, polet prema svemu lijepom i istinitom, razlog, ali i cilj napretka. Ona je duhovna snaga, energija, koja proizvodi složenu, ali organiziranu zajednicu i omogućuje njezin daljnji razvoj, put od materije prema duhu. Ona je dinamični princip, princip reda, u naravi je svemira i prirode. Jedino se po ljubavi može nastaviti uzlazni slijed

⁵³⁵ Chardin nije vjerovao u prirodnu selekciju i slučajne mutacije kao niti u isključivu povezanost samo uz biološko nasljeđe i mehaničku biološku evoluciju kao što je učio Charles Darwin.

⁵³⁶ Usp. Silvana Procacci, „La materia non è inerte. Il principio dell'evoluzione cosmica in Teilhard de Chardin“. Preuzeto s <http://mondodomani.org/reportata/procacci01.htm>, 10. rujna 2014., u 13 sati.

⁵³⁷ Pierre T. de Chardin je smatrao kako je uzrok svake krize, pa i one intelektualne, upravo u pretjerivanju, u viškovima, neravnoteži proizvodnje i potrošnje te u dosadi. Taj teret što pritišće čovjeka je neizdrživo težak, a zapravo potpuno nepotreban.

⁵³⁸ Chardin govori o kozmosu koji vrvi različitim oblicima života, dok ljudi poznaju tek zemaljski život. Čovjek, odnosno ljudska misao prelomila je povijest života, na onaj pred-misaoni i misaoni.

⁵³⁹ Usp. Ludovico Galleni, „Il progetto scientifico e la sintesi di Teilhard de Chardin nell'ottica della salvezza della biosfera“, *Convergere. Rivista di studi Teilhardiani e di esperienze spirituali* (I/2001), str. 23- 41.

⁵⁴⁰ Usp. M. Matić, *Isto*, str. 225-238. De Chardin je vjerovao da će doći do susreta tih dviju sila, do podudarnosti.

razvoja jer ona omogućuje susret, kontakt, komunikaciju, dijalog, napredak, evoluciju i rast.⁵⁴¹

Ljubav je pokretač stvaralačkog razvoja, temeljna snaga života koja gura prema naprijed i put gore, iznad postojećeg i prema boljem od postojećeg, i ona će obilježiti novo doba, vjerovao je ovaj isusovac i paleontolog. Učio je kako preživljavanje kao i nad-život, čekaju čovjeka u smjeru rastuće svijesti i rastuće ljubavi prema sveopćem.⁵⁴² Drugim riječima, negdje i nekada će doći do podudaranja putova ljudskog uspinjanja i božanskog silaženja, dvije sile će se frontalno sudariti. Snaga svijesti i informacija i snaga ljubavi proizvest će univerzalnu svijest, noosferu. Ona će biti posljedica kulturne evolucije, koja će pak uslijediti nakon nadvladavanja individualizma te jasnije spoznaje da su poboljšanje i napredak mogući samo preko veće socijalizacije, zajedništva, solidarnosti i ljubavi.

Pierre Teilhard de Chardin, nadalje, u svom djelu *Fenomen čovjeka* kaže da je jedini svijet koji je sposoban održavati čovjeka-osobu onaj svijet koji je nepovratno personalizirajući.⁵⁴³ U njemu se čovjek, na višem stupnju razvoja, *kreće prema* bitno novom, onom što neće izazivati više nikakav razdor.⁵⁴⁴ Često je ponavljao kako budućnost ovisi o smjelosti i vještini koje će ljudi pokazati da bi svladali sile razjedinjavanja ili odbijanja koje ih, čini se, više udaljavaju jedne od drugih, nego što ih zbližuju.

Misao i nagađanja o životu čovjeka u budućnosti sažeo je u djelu *Budućnost čovjeka* gdje piše o ljudskoj planetizaciji, odnosno o fazi u kojoj će ljudska svijest stigavši do kraja svog razvoja postići vrhunac složenosti i zgusnutosti preko svog cjelokupnog mišljenja, što nije drugo nego kretanje prema zajedništvu. Biti će to razdoblje slobode u kojem će ljude zbližiti srodnost, simpatija i ljubav prema vlastitim determinizmima, mislio je Chardin.⁵⁴⁵ Simpatija kao faktor zbližavanja i ujedinjavanja pretpostavlja ljubav jer jedino se u ljubavi može zajedno gledati istu stvar, a to gledanje bi, po Chardinu, dovelo do jednog novog čovječanstva koje nužno mora postati miroljubivo. Piše stoga: „svaki novi rat započet od naroda da se jedni od drugih oslobode, samo ih na koncu još više povezuje i međusobno

⁵⁴¹ Usp. Silvana Procacci, „Creazione continua, principio unitivo e responsabilità umana secondo Teilhard de Chardin“, *Poietica. Rassegna critica di filosofia e di scienze umane*, Anno XIX (21/2009). Pruzeto 18. Veljače 2015. i dostupno na službenim stranicama Università degli studi di Perugia, na www.unipg.it/.../Creaz_Conf_Sec_Teilhard_de_Chardin_Procacci.

⁵⁴² Usp. P. T. de Chardin, *Ljudska snaga*, str. 95

⁵⁴³ Chardin govori o personalizirajućoj totalizaciji čovječanstva koja uključuje postojanje zla u svijetu kojeg on vidi kao priliku za rast, a ne potpunu degradaciju. (Vidi više u M. Matić, *Vizija P. Teilharda de Chardina – evangelista Krista u kozmosu*, str. 225-238)

⁵⁴⁴ Vidjeti više u: Teilhard de Chardin, *Il fenomeno umano*, Saggiatore, Milano 1973. i Francesco Bellino, *Eubiosia: la bioetica della „buona vita“*, Città Nuova, Roma 2005.

⁵⁴⁵ Usp. Teilhard de Chardin, „Veliki događaj na pomolu: ljudska planetizacija“, u: Teilhard de Chardin *Budućnost čovjeka*, CuS, Split 1970. str. 123-136.

miješa u sve čvršći uzao. Što se više odbijamo, to se više međusobno prožimamo.“⁵⁴⁶ U tom zajedničkom gledanju iste stvari mogu se prepoznati naznake pluriperspektivnosti kao metodološke odrednice integrativne bioetike.

Na koncu, Chardnin je smatrao da svijet zapravo ide k što punijem životu.⁵⁴⁷ Ako je svijet shvaćen samo kao materija, ukočen je, jalov i krut, a duhovna dimenzija je ono što mu daje gipkost, što ga čini dinamičnim, što drži na okupu mnoštvo različitog i pojedinačnog i što mu omogućuje napredak. Zbog duha je svijet u nastanku, on je živući svijet, odnosno svijet koji raste. Samim tim, svojim djelovanjem, kojeg animira duh, čovječanstvo sebi daje životnost.

Razvoju o kojem je Chardin govorio, a koji je ostvariv preko svijesti o odgovornosti i djelovanju prema toj svijesti, trebala bi prethoditi kriza obraćenja, ali ne u vjerskom smislu već preobrazba u razumijevanju, opažanju, vrijednostima i djelovanju, odnosno premještanje svog osobnog načina opažanja i djelovanja. Budućnost je sinonim više razine čovječanstva, čovječanstva koje ima novu svijest, nove sposobnosti i ljubi na jedan drugačiji način.⁵⁴⁸ Zbog toga čovjek treba raditi na samorazvoju, a to može ostvariti jedino u zajednici i brizi za nju. Na taj način može otkriti svoju golemu snagu koja mu omogućuje napredak i budućnost.

Međutim, svjestan tereta odgovornosti, u svom djelu *Ljudska snaga*, de Chardin, piše: „odakle napokon u ljudskoj svijesti 20. stoljeća, prvi put od buđenja života na Zemlji, izbija temeljni problem djelovanja. Do sada je čovjek djelovao uglavnom nagoni, iz dana u dan, ne znajući previše zašto i za koga radi. Podudarno s pritjecanjem svježih snaga u njega, novo polje djelatnosti bez granica i bez mjera otvara se njegovoj težnji, i na neki način, njegovom obožavanju. Tko je shvatio (a uskoro će to neizbježno shvatiti) položaj i značenje najmanjeg djelička mišljenja u prirodi, težišna stvar postaje to da racionalno osigura napredak svijeta kojeg smo dio. Ne više samo kao nekada, za svoju malu osobnost, svoju malu obitelj, svoju malu domovinu – ne više čak ni za cijelu Zemlju – nego za spas i uspjeh samog svemira, kako mi, ljudi današnjice, moramo srediti, za boljitak oko nas, održavanje, raspodjelu i napredak ljudske snage? Cijelo je pitanje u tome.“⁵⁴⁹

Nama ostaje pitanje, ne leži li na toj istoj sveobuhvatnoj i bezvremenskoj viziji odgovornosti i sama suvremena europska bioetika koja ima uporište u globalnoj bioetici Van R. Pottera, a sve više i u europskim pretečama bioetike?

⁵⁴⁶ Isto, str. 126.

⁵⁴⁷ Chardin dodaje teološko shvaćanje te punine koja se ostvaruje u kristološkoj evoluciji, putovanju prema Omega točki i ultra-humanom. Zapravo on „kristificira“ evoluciju, odnosno „divinizira kozmos“.

⁵⁴⁸ Usp. P. T. de Chardin, *Ljudska snaga*, str. 100-120.

⁵⁴⁹ Isto, str. 115.

1.2.4. Chardinova duhovna i intelektualna otvorenost – put k noosferi

Pierre Teilhard de Chardin, koji za života nije svjedočio masmedijskoj povezanosti među ljudima sve je poznate vrste materijalne povezanosti među ljudima omalovažavao pred vizijom buduće psihičke, unutarnje povezanosti koja vodi jedinstvu. To je ostvarivanje noosfere.⁵⁵⁰ Ona nije tek mreža, već je konkretna povezanost, organizirano jedinstvo, recipročna interakcija različitih svijesti s zajedničkim projektom. Ona je dinamični entitet u kojem se povećava i ubrzava interkomunikacija do te mjere da u njoj čovjek-pojedinac osjeća, vidi, želi, sve ono što i svi ostali, što mu omogućuje snažna i neraskidiva duhovna povezanost ili kozmička svijest, do koje će doći, odnosno kojoj evolucija vodi.⁵⁵¹ Chardin je zapravo govorio o povezanim perspektivama čovječanstva koji će u noosferi, doći do zajedničke vizije života.⁵⁵²

Ovakve i slične ideje idu u prilog onima koji su u Chardinu vidjeli pravog preteču interdisciplinarnog pristupa u suočavanju s znanstvenim i inim preprekama i izazovima što je danas itekako aktualno. Dapače, Chardina su s razlogom nazivali integrativnim misliocem.⁵⁵³ U spomenutom djelu *Ljudska snaga*, piše: „U ovom trenutku došli smo do kraja napredaka što ih je moguće ostvariti pojedinačno.“⁵⁵⁴ Taj princip primijenio je i na svoja istraživanja. Formirajući ideju evolucije koja ide od kozmogeneze – biogeneze – antropogeneze – noosfere, koristio se činjenicama prirodnih znanosti (paleontologije i geologije), filozofskim idejama posebice etičkom refleksijom o *kretanju prema* složenijem, kompleksnijem i svjesnijem stanju, združivanju rasutog i različitog, spajanju u jedinstvo i organizaciji,⁵⁵⁵ ali i teološkim interpretacijama govora crkvenih otaca o svijetu i životu, franjevačkom duhovnošću i pavlovskom kristologijom (koja je ujedno i mistična, odnosno kozmička kristologija), želeći proučiti koje izgleda čovjek ima u budućnosti ili za budućnost.⁵⁵⁶ Osim toga, Chardin je radio i na dijaloškom odnosu spomenutih znanstvenih, kulturnih i religioznih perspektiva u svrhu njihova međusobnog obogaćivanja. Naposljetku, ujediniujući ove aspekte

⁵⁵⁰ Termin „noosfera“ Chardin je skovao zajedno s Rusom Vladimirom Vernadskijem i francuskim filozofom Eduardom LeRoyem da bi razdvojio zemaljsku sferu od misleće, refleksivne.

⁵⁵¹ Usp. F. Montovani, *L'etica connessa con l'evoluzione convergente di Teilhard*, str. 41.-48..

⁵⁵² Usp. P. T. de Chardin, *Isto*

⁵⁵³ Usp. M. Matić, *Isto*, str. 225. -238.

⁵⁵⁴ *Isto*, str. 124.

⁵⁵⁵ Usp. Ludovico Galleni, *Il muovere verso di Teilhard de Chardin: aspetti scientifici, filosofici e teologici*, str. 377-395.

⁵⁵⁶ *Kretanje prema* u isključivo teološkom smislu značilo bi kretanje prema savezu, otkupljenju i spasenju, a samo napredovanje podržava Bog koji podržava ujedno i stvaranje svijeta (*creatio continua*). Noosfera podrazumijeva istinsku povezanost, jedinstvo u koje se ljudi spontano okupljaju. Govori tako o grupiranju čovječanstva, zbližavanju, naprednoj socijalizaciji i celebraaciji.

istraživao je odnos čovječanstva i biosfere i odnos biosfere i noosfere.⁵⁵⁷ Njegovo učenje je svojevrsna sinteza teološke, eshatološke, vizije (kretanja i kraja svijeta) i ambijentalne etike, jer je vjerovao da očuvanje biosfere podrazumijeva očuvanje etičkih vrijednosti odnosno da je biološko stanje uvjetovano onim kulturnim. Chardinova teorija evolucije ujedno je bila znanstvena (paleontološka), mistična, kulturna, duhovna, a samim time zapravo globalna. Proučavao je razvijanje materije i pokušavao naslutiti paralelni razvoj duha. Paleontologija istražuje empirijske tragove *kretanja prema* (dakle, napretka) u kojima ovaj teolog uočava i jednu mističnu dimenziju napretka po kojoj se uz materiju transformira i duh svijeta, dapače, ono materijalno, tvar, samo je instrument preko kojeg se događa duhovni razvoj čovječanstva.⁵⁵⁸ Dok materijalno čini samu građu svemira, duhovno je svijest. Mada je otkrivanje evolucije svijesti teže rekonstruirati od otkrivanja evolucije materije, ono je također uočljivo.

Chardin u svakom trenutku promiče i čuva odnos kulture i prirode, znanosti i religije,⁵⁵⁹ što uostalom čini njegovo djelo i misao prepoznatljivim i daje mu obilježja interdisciplinarnosti, integrativnosti i pluriperspektivnosti zbog čega se usuđujemo Pierrea Teilharda de Chardina promatrati kao autentičnog mada ne i nominalnog integrativnog bioetičara, baš poput Alberta Schweitzera.

Chardin je vjerovao da je čovjek mjesto u kojem se koncentrira cijela budućnost i nada u napredak. U redukcionističkim teorijama mehaničke evolucije čovjek nije mogao doli se prilagoditi, odnosno pokoriti evoluciji, a Chardin angažira čovjeka, dapače, upozorava da je čovjek pokretač evolucije, skretničar na evolucijskom putu, odgovoran za njeno kretanje unaprijed ili unazad.⁵⁶⁰ Ili, kako je Chardin rekao: „čovječanstvo nije, ni za koga među nama, samo stabljika koja podržava, sjedinjuje, čuva... Ono je ‘strelica’ koja zatvara dovršenja budućnosti. Da izbjegne beznade čovjek treba vjerovati čovječanstvu više nego samom

⁵⁵⁷ Usp. Ludovico Galleni, Francesco Scalfari, „Teilhard de Chardin’s Engagement with the relationshi between science and theology in light of discussions about environmental ethics“, u: *Pierre Teilhard de Chardin on People and Planet*, Celia Deane – Drummond (ed.) Equinox Publishing Ltd, London 2006., str. 160-178.

⁵⁵⁸ Usp. Ludovico Galleni, „Pierre Teilhard de Chardin: L’evoluzione come muovere verso. Aspetti fenomenologici ed epistemologici“, u: *Teologia e ciecias*, QUARENTIBUSS, Año I, n.1, Septiembre 2102., str. 48-81.

⁵⁵⁹ Religiju Chardin, mada isusovac zvanjem, vidi kao pomoć u smirivanju ljudskih muka, svojevrsno utočište nesretnom čovjeku ili sklonište prestrašenom. Ujedno ističe kako je njena istinska uloga podržavati i zaoštravati napredak života. Vrijeme iščekivanja budućnosti vrijeme je napredovanja, a ono podrazumijeva vjeru da postoji ne samo Nešto, nego i Netko. (Usp. S. Procacci, *La materia non è inerte. Il principio dell’evoluzione cosmica in Teilhard de Chardina*; P. T. de Chardin, *Ljudska snaga*, 1991.; Pierre Teilhard de Chardin, *Božansko ozračje*, Crkva u svijetu, Split 1985. i M. Matić, „Vizija P. Teilharda de Chardina – evanđelista Krista u kozmosu“, str. 225 -238.)

⁵⁶⁰ Usp. M. Matić, *Isto*, str. 225-238. Autor piše o kretanju unazad kao posljedici rezignacije i otpora prema životu.

sebi.⁵⁶¹ Upravo kozmička svijest, ili svijest čovječanstva, koju Chardin očekuje u noosferi, uvjet je snažnijeg osjećaja odgovornosti, jer u njoj čovjek može sebe vidjeti ili svoj život samo kao dio cjeline života. Stoga, ako čuva sebe, čovjek čuva cjelinu, svijet i sebe.

Umreženost života i osjećaj međuovisnosti, globalne odgovornosti i povezanosti, zapravo su motori koji pokreću integrativnu bioetiku u ostvarivanju njenih temeljnih ciljeva.

1.2.5. Etičko-ekološke brige Pierrea Teilharda de Chardina

Već u prvoj polovici prošlog stoljeća, Chardin poziva ljude da se zapitaju koji su učinci znanstvenog napretka, poigravanja s prirodom, ovladavanja njenim snagama. Ide i korak dalje i pita se hoće li doći do ovladavanja ljudskih misli i osjećaja, što se uostalom danas ostvaruje raznim tehnikama manipulacije nad ljudima izazivajući osjećaje straha, panike, tuge, neizvjesnosti i brige. On čak predviđa i pita se kako ćemo se sutra odnositi prema slabije razvijenim etničkim grupama ili do koje mjere će čovjek ići u skrbi za umiruće, koliko će ih dugo održavati na životu prije nego ih pusti da umru. Morila su ga čak i pitanja izvora energije, ekonomije proizvodnje i rada pa se pitao: „kako izabrati i rasporediti građu bez prethodne odluke o tome što nam valja graditi?“⁵⁶² Na istom mjestu on odgovara da je čovjek pozvan „povisiti građevinu života“,⁵⁶³ a to znači život očuvati, ali i preobraziti ga.

Suprotstavljajući se znanstvenom materijalizmu i osuđujući ga, Chardin se priklonio jednom mističnom viđenju prirode u kojoj su duh i tvar nerazdvojeni, odnosno u kojoj je sva materija produhovljena.⁵⁶⁴

Sudeći po Chardinovim bilješkama on je na tragu današnje bioetike razmišljao o problemima vezanim za okoliš, biodiverzitetu i tehničkim dostignućima, što su postala ključna pitanja ambijentalne etike, ekoteologije i integrativne bioetike. O njima je promišljao iz perspektive teologije i filozofije, a sasvim jasno se pitao: možemo li pomisliti nepredvidivo, odnosno sve razvojne faze i odjeke znanstvenog napretka?

1.2.6. Mjesto Pierrea Teilharda de Chardina u konstituiranju europske bioetike

⁵⁶¹ P. T. de Chardin, *Ljudska snaga*, str. 25

⁵⁶² *Isto*, str. 122.

⁵⁶³ *Isto*, str. 30.

⁵⁶⁴ Vidjeti više o temi u: Celia Deane Drummond, *Eco-theology*, Saint Mary's Press, USA 2008

Svojim životom i radom, P. T. de Chardin je ponudio duhovno razvojni pogled na svemir, pogled na svijet, svemir i na život iz pretpostavke duhovnog sazrijevanja svemira, odnosno čovječanstva. Povijest je, za Chardina, dugi put prema naprijed, a napredak je tok razvoja ljubavi,⁵⁶⁵ njezin krajnji rezultat.

Više od prirodne znanosti, a mnogo manje od znanstvene fantastike, Chardin je vidio mistiku znanosti i mistično u životu. Svoj život je proživio na tri kontinenta istražujući i objavljujući svoje paleontološke rezultate pokušavajući ih uskladiti s vjerskim uvjerenjima. Sam je gradio, poput bioetičara V. R. Pottera, most između prirodnih i humanističkih znanosti, provodio i poticao dijalog između religije i znanosti s željom da potakne ljude na brigu za budućnost čovječanstva jer cjelokupna povijest svijeta upućuje na *kretanje prema*. Život dakle sam ide prema novim razinama kompleksnosti i svijesti, „produhovljenju“ materije ili svijet je na putu uosobljenja, vjerovao je ovaj isusovac. Konkretnije, Chardin kaže: svemir je „prava ljudska domovina“⁵⁶⁶ kojoj se trebamo posvetiti, a kada se svemir istražuje i sređuje javlja se vjera u budućnost.

Chardin je nadalje vjerovao kako je moguće predviđati budućnost istražujući daleku povijest. Naznake i vjeru u budućnost života tražio je u fosilima. Tako je ukazao da čovjek treba kopati dublje u povijest da bi uočio trajnu potrebu za čuvanjem uvjeta života. U djelu *Ljudska snaga* govori o ljudskom urođenom osjećaju potrebe za nadilaženjem, za skokom prema naprijed, obećanjima budućnosti i (duhovnim) poboljšanjem čovjeka. On se osobno pita: „kamo ide naša civilizacija i kakva je budućnost duha na zemlji?“⁵⁶⁷ i kaže: „naše ozdravljenje je u otkriću prirodnog i plodonosnog izlaza kroz koji ćemo propustiti preobilje što nas tišti (sve veća moć i naponi da tu moć ograničimo). Stalno sve veći višak slobodne snage, raspoloživ za sve šira osvajanja, eto što od nas očekuje svijet i što će nas spasiti.“⁵⁶⁸ Chardin je skromno sva svoja istraživanja često nazivao tek slutnjama, pretpostavkama,

⁵⁶⁵ Ljubav za Chardina nije sentiment, emocija, osjećaj, psihička snaga, kemijski proces, nekakva sila ili privlačnost kako se obično interpretira. Ljubav je sama „krv duhovnog razvoja“, ona je „pustolovno osvajanje.“ (Vidi više u P. T. de Chardin, *Ljudska snaga*, str. 64-75.) Ona ide sve od međuljudske privlačnosti do kozmičke brige. Simbolizira je ženstvenost, odnosno krijepe je iste tradicionalne vrednote kao ženu. (Usp. Silvana Procacci, *Creazione continua, principio unitivo e responsabilità umana secondo Teilhard de Chardin*)

⁵⁶⁶ P. T. de Chardin, *Ljudska snaga*, str. 31. Zanimljivo je i da su gotovo jednako svijet vidjeli i interpretirali sveci koji se danas smatraju pretečama bioetike, poput sv. Franje i sv. Bonaventure, ali i poznato ime u hrvatskim bioetičkim krugovima, Ivan Cifrić, koji govori o bioetičkoj ekumeni. Sveti Bonaventura je govorio o svijetu kao „kući svih stvorenja“, a akademik Ivan Cifrić o „bioetičkoj ekumeni“ kao duhovnoj strukturi koja povezuje biotičku i kulturnu ekumenu. U sociološkom pogledu bioetička ekumena se može promatrati kao proces (ekološkog civiliziranja konflikata između biotičke i kulturne ekumene), kao empirijsko stanje (bazičnih biotičkih načela u kulturnoj ekumeni) i kao projekt (izgradnje konceptualne integracije biotičke i kulturne ekumene). (Vidi više u Ivan Cifrić, „Bioetička ekumena. Potreba za orijentacijskim znanjem“, *Socijalna ekologija*, Zagreb, 15 (4/2006), str. 283-310.)

⁵⁶⁷ P. T. de Chardin, *Ljudska snaga*, str. 32.

⁵⁶⁸ *Isto*, str. 123.

pogledima, ogledima. Nije ih smatrao znanstvenim radovima već pokušajima doprinošenja znanosti, s uvjerenjem da stvarnost i pretpostavke mogu dovesti k ishodištu, ali i Omega točki.

Dosadašnja kopanja hrvatskih bioetičara po filozofskim, teološkim, prirodoslovnim i medicinskim bibliotekama i arhivima pronašla je osobe koji su znali misliti i pisati o čovjekovoj dubokoj težnji za očuvanjem i promicanjem života, a čitajući djela Pierrea Teilharda de Chardina vjerujemo da smo pronašli još jednog kandidata kojeg možemo uvrstiti na listu predbioetičara. Ovaj pokušaj pravda njegovo isticanje slobode i odgovornosti čovjeka u evoluciji, čime ukazuje i na potencijalne promašaje. Uzrok tih promašaja Chardin je vidio u egoizmu, zatvorenosti, duhovnom siromaštvu i individualizmu, stoga je pozivao na oprez i promišljenost,⁵⁶⁹ ali i na društveno uređenje unutar kojeg je čovjek pozvan, i mogao bi, raditi na budućnosti čovječanstva. Integrativna bioetika barem djelomično, može biti odgovor na taj poziv.

Prikladni moral koji bi vladao u budućoj zajednici Chardin nije vidio u tradicionalnoj etici nego u moralu koji nastaje u svijetu u razvoju, koje gradi čovječanstvo (integrativno jedinstvo pojedinačnih percepcija) u potrazi za vlastitom sudbinom. Riječ je o moralu izgradnje budućnosti, moralu obveze, napora, rizika i autonomije koja se temelji na čovjekovoj odgovornosti⁵⁷⁰ što se u potpunosti poklapa s konceptom integrativne bioetike. On je svoju ideju etike budućnosti osim na odgovornosti gradio na pozitivnoj viziji svijeta kojeg je potrebno izgrađivati i kojeg ljudi žele imati u budućnosti. Takva etika izranja iz vizije lijepog života budućnosti (onog što čovjek želi), a ne opasnog ili prijetećeg svijeta (u kojem čovjek sada živi). Njegova etika za budućnost ili znanost budućnosti zato mora biti integrativna i interdisciplinarna jer ona se ne može temeljiti samo na rezultatima i podacima egzaktnih znanosti, već i na humanističkim znanostima (filozofiji i teologiji), ali i religioznim i umjetničko – kulturnim doprinosima pomoću kojih čovjek gradi svijet koji želi.

Chardin je proučavanje budućnosti vidio kao dio znanosti budućnosti. Ta znanost bi svakako trebala biti integrativna znanost unutar interdisciplinarnog znanstvenog područja, dakle otvorena, bez predrasuda, spremna na dijalog. U tom uvjerenju, u okviru integrativne bioetike kao takve jedne znanosti budućnosti djelo ovog isusovca i paleontologa zaslužuje pozornost prvenstveno zbog pluriperspektivne vizije budućnosti (filozofska, kozmološka i

⁵⁶⁹ Rješenja je, s druge strane, inspiriran katoličkom vjerom vidio u ljubavi prema bližnjem, bratskom osjećaju, samilosti i darivanju.

⁵⁷⁰ Usp. S. Procacci, „Creazione continua, principio unitivo e responsabilità umana secondo Teilhard de Chardin“.

teološka),⁵⁷¹ makar i pomalo utopijske, i integrativnog razmišljanja. Chardin je, naime, vjerovao da će doći doba kada će istraživanje budućnosti biti dio znanstvenog istraživanja, a bioetika kao nova znanost kroz svoja istraživanja i upozorenja može pretpostaviti neke scenarije budućnosti baveći se svim onim što život u budućnosti može ugroziti kao i onim što taj život može unaprijediti. Možemo stoga smatrati da je Chardin anticipirao samu bioetiku kao dio buduće znanosti.

Osim toga Pierre Teilhard de Chardin je odgovorio na Jonasovo pitanje zašto i kako raditi na izgradnji zemlje i održavanju stabilnosti onih parametara koji uvjetuju život na zemlji. To su etički zadaci koji proizlaze iz Chardinove vizije evolucije kao *kretanja prema*. Naposljetku, veliki Chardinov doprinos znanosti i svijetu je sinteza teologije i biologije koja je za cilj imala spašavanje biosfere čija evolucija svjedoči o postojanju odnosa i veza koji dopuštaju i jamče život. S druge strane, teološka perspektiva evolucije omogućuje uvid u povijest svijeta i njegovu budućnost (*kretanje svijeta prema*) preko povijesti spasenja, povijesti koju je čovjek pozvan dovršavati. Ova teilhardovska evolucijska, teološko-eschatološka, duhovna i kulturna perspektiva razvoja i napretka svijeta i svijesti, može biti obogaćujuća i za suvremenu znanost, ekoteologiju i ambijentalnu etiku, ali i za kulturu kao bitan dio pluriperspektivno ustrojene integrativne bioetike, jednako onako kako je Chardinov nauk bio osvježanje za ondašnju teologiju. On je već jednom kao osnivač moderne paleontologije i nove grane u biologije⁵⁷² ukazao da su njegova viđenja i znanstveni rezultati, unatoč prvotnim otporima, našli put da izađu na vidjelo i da ih se znanstveno i društveno prizna. Upravo zbog te upornosti, stručnosti, duhove i intelektualne otvorenosti Chardin zaslužuje da se njegove ideje razmotre iz perspektive integrativne bioetike, čak i više, da postanu konstitutivni dio europske bioetike.⁵⁷³

Ovim se niz preteča bioetike koji se skrivaju u misaonoj i duhovnoj baštini Europe nikako ne prekida. Dapače veliki dio znanstveno-istraživačkog rada u okviru integrativne bioetike orijentiran je prema pretraživanju te baštine s uvjerenjem da je bioetika u Europi prethodila onoj u SAD-u.

Unazad nekoliko godina, jedno sasvim slučajno, ali za bioetiku revolucionarno otkriće dalo je uporište toj nadi i snagu za daljnje konstituiranje i razvijanje europske bioetike. Prije

⁵⁷¹ Filozofska perspektiva proučava prirodu i narav svijeta, njegov smisao i ideju napretka; teološka govori o spasenju i otkupljenju kao Omega točki, koja obuhvaća cjelokupni život, a kozmološka vidi evoluciju koja obuhvaća svijet od kozmogeneze do noosfere. (Usp. S. Procacci, *Isto*).

⁵⁷² Riječ je o geobiologiji u okviru koje je P. T. de Chardin prvi put proučavao evolucijske mehanizme iz globalne perspektive.

⁵⁷³ Vidjeti više u: Ana Jeličić, „Intelektualna i duhovna baština Pierrea Teilharda de Chardina iz perspektive suvremenih bioetičkih problema“, *Filozofska istraživanja* 35 (2/2015), str. 289-300.

toga potrebno se osvrnuti na bioetičke principe koji su se definirali na europskom geografskom prostoru odgovarajući europskom etosu i kulturi.

2. Europske moralne vrijednosti i bioetički principi

Razvoj biomedicinskih znanosti i biotehnologije znatno je utjecao na sustav zdravstvene skrbi. Napredak u znanosti i tehnologiji neosporno je donio brojne pogodnosti u medicinskoj praksi koje su povoljno utjecale na kvalitetu zdravstvene skrbi i odnos liječnik–pacijent. Međutim, taj isti znanstveni i tehnički razvoj donio je i brojne mogućnosti eksperimentiranja, manipuliranja i daljnjeg znanstvenog istraživanja što je dovelo do novih medicinsko-etičkih dilema, čime se sve intenzivnije bavila klinička bioetika.

U Sjedinjenim Američkim Državama u mnogočemu, tako i u medicinskoj praksi, naglasak se stavljao na što veću efikasnost i učinkovitost kako i priliči kapitalističkom duhu, a stoga i na principalizam kao metodu kojom se pristupalo zamršenim etičkim pitanjima i situacijama. U zdravstvenoj skrbi principi su predstavljali etičke vodiče koji usmjeravaju etički ispravno ophođenje svih aktera u zdravstvenoj skrbi, onih koji pomoć traže i onih koji je pružaju. U novoj medicinskoj etici oni su predstavljali općevažuća načela na kojima se temelji bioetika, kao nova znanost.

Mada je u prvom dijelu rada bilo govora o principalizmu u ovom kontekstu se važno podsjetiti Toma Beauchampa i Jamesa Childressa s Georgetown Universityja (Washington D. C.) koji su formirali četiri načela biomedicinske etike koja bi regulirala moralno ponašanje i odnos liječnik–pacijent, vjerujući da se oni temelje na univerzalnom moralu, odnosno moralnim uvjerenjima i vrijednostima koje dijeli čitavi svijet. Upravo je to, nakon objavljivanja njihove poznate knjige *Principles of Biomedical Ethics* (Oxford University Press, New York 1979.), naišlo na brojne kritike.⁵⁷⁴

Jedna od stvari koja se zamjerila američkom principalizmu su mogućnosti improvizacije i manipulacije načelima. Mada oštra, ta primjedba džordžaunskom principalizmu nije bila i posljednja. Principalizam se pokazalo isključivom i nametnutom idejom koja se temelji samo na američkoj tradiciji u kliničkoj praksi i na američkim

⁵⁷⁴ Etički model principalizma kao skupa načela i pravila koji omogućuju primjenu opće univerzalne normative etike nailazi na brojne kritike. Neke od njih su da načela i pravila previše udovoljavaju ili uopće ne udovoljavaju zahtjevima situacije, da se ponekad različita pravila i načela međusobno sukobljavaju, da principi vode u neprihvatljive moralne prosudbe, da ne uzimaju u obzir okolnosti ili osjećaje. (Usp. I. Rinčić, *Eurospka bioetika: ideje i institucije*, str. 46-52.) Vidi više i u: Matti Häyry, „European Values in Bioethics: why, what, and how to be used“, *Theoretical Medicine* 24 (2003), str. 199-214.

vrijednostima, poput prava pojedinaca ili sloboda izbora koji se kriju u načelu poštivanja autonomije. Optužilo se autore da se iz njihovih načela ne mogu izvući specifične, konkretnije smjernice niti pravila za djelovanje. Nadalje, smatralo se da su načela neodređena, da imaju premalo, odnosno previše sadržaja. Jednako se kritizirao i broj principa. Neki su smatrali da ih se previše, jer neškodljivost i dobročinstvo mogu ići pod jedan princip, a drugi da ih je premalo, jer nedostaje briga ili čak milost koje su neophodne u zdravstvu. Bioetičke principe T. Beauchampa i J. Childressa nisu zaobišle ni kritike da idu u korist individualizmu i hedonizmu što odgovara američkom sustavu vrijednosti.

Mada su američke principe neke europske bioetičke struje prigrlili i slijepo ih se držali te ih poput mantre ponavljali, pokazalo se da su oni nedostatni i zapravo neprimjereni europskoj misli, tradiciji, vrijednostima i životu.

2.1. Razlike između američkog i europskog etosa

S namjerom da ukažemo na razlike između američkog i europskog *etosa* prije svega je važno reći što se u ovom kontekstu misli pod Europom.

Europski kontinent nema istu povijest, istu tradiciju, a niti iste moralne vrijednosti koje ima Sjeverna Amerika, odakle potječu džordžtaunska bioetička načela. Ona je svakako jedno određeno geografsko područje koje obuhvaća prostor od Urala do portugalske obale Atlanskog oceana, u užem smislu.⁵⁷⁵ Međutim, ona nije samo to! Europa predstavlja i određenu povijesnu, kulturnu, filozofsku i duhovnu odrednicu koju dijele ili su dijelile pojedine države na europskom kontinentu te je ujedno i prostor u kojem se ostvaruje jedinstvo u različitosti što se više puta pokazalo pogodnošću za osmišljavanje europskog modela bioetike, onog pluripespektivnog i integrativnog.

Naime, unatoč bitnim razlikama, može se govoriti o zajedničkoj europskoj etičkoj baštini ili zajedničkom europskom *etosu* koji se razlikuje od američkog. Dok je ovaj posljednji određen konsekvencijalističkom i deontološkom etikom i pod utjecajem filozofske tradicije Johna Stuarta Milla i Jeremyja BentHEMA, onaj europski je bio i ostao bitno pod utjecajem teleološke etike, od Aristotela preko Tome Akvinskog do neizostavnog Immanuela Kanta. Od razvoja teološke etike, odnosno moralke, u 13. stoljeću nadalje, naglasak u europskoj filozofskoj misli i etici je prije svega na dostojanstvu ljudske osobe. Teolozi su

⁵⁷⁵ U mnogo širem smislu, o povijesti Europe kao geografske, povijesne, kulturne, političke, gospodarske, kulturne i duhovne odrednice te ideji i konceptu Europe, vidjeti u: I. Rinčić, *Europska bioetika: ideje i institucije*.

dostojanstvo vezali uz neotuđivost i svetost života, a Kant uz razum i racionalnost na kojem se temelji moral i intrinzična moralna vrijednost čovjeka.⁵⁷⁶ Upravo u poimanju ljudske osobe stoji temeljna razlika između europskog i američkog *etosa*. Naime, američkim principalizmom, zbog američke vjere u vrijednost i prava pojedinaca u području medicinske djelatnosti, na prvo mjesto dolazi volja pacijenta, a u europskoj filozofskoj misli u centru su dostojanstvo i integritet osobe bez obzira na uvjete života, sposobnosti ili zdravstveno stanje pojedinca.

Europska etika je, nadalje, posebice pod utjecajem kulturnih i političkih previranja (od francuske revolucije do Drugog svjetskog rata) te pod utjecajem kršćanstva, oblikovala svoje vrijednosti: ljudska prava i slobodu, toleranciju, jednake mogućnosti, socijalnu pravednost, ljudsko dostojanstvo i solidarnost, koje čuva i promiče ili im teži.⁵⁷⁷ Stoga je ona oduvijek bila daleko od angloameričkog *mainstreama* i oduvijek se oslanjala i oblikovala pod utjecajem bogate filozofske misli i brojnih filozofskih struja (kartezijanska, kantovska, egzistencijalistička, fenomenološka i ostale), kritičke refleksije, filozofske analize i evaluacije. Europski *etos* je rezultat filozofske baštine, od grčkog stoicizma, preko judeo-kršćanske antropologije, do Kanta, i plod je fenomenologije, egzistencijalizma i kršćanskog personalizma koji se bave problemima osobe, njenom ranjivošću i egzistencijom, kao i kategorijama poput socijalne pravednosti, ili problemom međuljudskih odnosa (Edmund Husserl, Henri Bergson, Jean Paul Sartre, Albert Camus, Martin Buber, Emmanuel Lévinas i drugi).

Osim toga, europska etička misao, oduvijek bitno nadilazi isključivo medicinsku problematiku, a i onda kada je ona u pitanju, promatra je u duhu svoje tradicije, od Hipokrata nadalje, kao i uostalom sva ostala svoja predmetna područja. Ne čudi stoga da se upravo na geografskom i kulturnom prostoru Europe proširio koncept odgovornosti (Vittorio Hösle, Hans Jonas, Hans Küng, i brojni drugi), kojim se izražava dugogodišnja i kontinuirana „europska“ zabrinutost za opstanak života, ljudskog i neljudskog. Kako se strah i zabrinutost ne mogu umanjiti pomoću principa, bioetika je naišla na drugačiji pristup i recepciju u Europi. Prihvaćena je kao orijentir i smjernica, okrenula se, za razliku od američke bioetike, budućem djelovanju, a ne sankcijama, naglasak joj je na pluriperspektivnom promišljanju pojedinih problema, a ne na etičkim kodeksima, kako je često slučaj u SAD-u.

⁵⁷⁶ Usp. M. Häyry, *Isto*

⁵⁷⁷ Usp. Mette Ebbesen, Svend Andersen, Birthe D. Pedersen, „Further Development of Beauchamp and Childress’ Theory Based on Empirical Ethics“, *Journal of Clinical Research and Bioethics* 4(2), 2013. Preuzeto s: <http://www.omicsonline.org/further-development-of-beauchamp-and-childress-theory-based-on-empirical-ethics-2155-9627.S6-e001.php?aid=7727>, 10. travnja 2016.

Imajući ovo u vidu, razumljiva je europska kritika američkog principalizma i interpretacija tih principa po kojoj oni postoje samo da se slijepo slijede, a da se uistinu ne razumije što je dobro a što nije, kao i kritika da su preapstraktni da bi poslužili kao konkretne smjernice. U jednakoj mjeri je razumljiv i opravdan strah da se Europi ti principi zapravo nameću. Najviše negodovanja oko američkog principalizma provocira činjenica da se američki principi bioetike mogu uvijek drugačije, svojevoljno, interpretirati i implementirati, mogu se naći u konfliktu jedni s drugima, previše ovise o okolnostima i slučaju te ne rješavaju baš nikakve moralne dileme.⁵⁷⁸

Osim toga, suprotno od američke, europska kulturna i filozofska baština, oblikovane su pod utjecajem kršćanstva, kao religije koja stavlja naglasak i oplemenjuje znanost kategorijama kao što su ljubav, milost i solidarnost, te kršćanstva kao posebne kulturne odrednice koja pomaže čovjeku da se ostvari kao ljudsko biće, da se u potpunosti realizira. U promicanju ljudskog života u svim njegovim dimenzijama, očituje se dinamički faktor europske misli i zauzetosti.

Bitna razlika između američke i europske etike, kako smo vidjeli, stoji i u poimanju odgovornosti. Istina je da se na oba kontinenta govori o odgovornosti, ali u SAD-u je naglasak više na pojedinačnoj odgovornosti koja regulira odnose ja – ti, dok se na europskom prostoru više inzistira na tome da se ona protegne na sudbinu čovječanstva jer se temelji na principu solidarnosti koji je u Americi ostao zapostavljen. U europskoj kršćanskoj tradiciji, koja je ostavila traga na filozofskoj, solidarnost se temelji na dostojanstvu svake osobe što na prvo mjesto, kao smjernicu u djelovanju, stavlja brigu za drugoga, a ne liječenje drugoga, kao u SAD-u.⁵⁷⁹

Osim što je europski pogled na vrijednosti i principe, ali i na samu bioetiku, formiran pod utjecajem filozofske i teološke baštine, dodaje se još jedna zanimljiva perspektiva europskoj bioetici, a to je kulturna. Europa je multikulturalna, ali izgrađuje model jedinstva u različitost.⁵⁸⁰ Kontinuirano teži harmoniji različitih vrijednosti i zajedničkoj pravnoj regulaciji temeljnih pitanja života i njegove zaštite, posebice u posljednje vrijeme kroz integracijske

⁵⁷⁸ Usp. Carolina Pereira Sáez, „Principlism: Bioethics as Procedure?“. Preuzeto 10. svibnja 2015. i dostupno na: www.publikationen.uni-frankfurt.de/.

⁵⁷⁹ Usp. Paul T. Schotsmans, „Integration of bio-ethical principles and requirements into european union statutes, regulation and policies“, *Acta Bioethica*, 11 (1/2005). Preuzeto 11. svibnja 2015. i dostupno na <http://www.scielo.cl/pdf/abioeth/v11n1/art05.pdf>.

⁵⁸⁰ Postoje, primjerice, anglosaksonska, centralna i mediteranska perspektiva unutar europske perspektive, koje pokazuju međusobne brojne razlike, ali im je u fokusu uvijek život, sloboda, odgovornost, supsidijarnost i solidarnost kao temeljne vrijednosti. Kako je u prethodnom poglavlju bilo govora upravo su te intra- i interkulturalne razlike poslužile recepciji, razvijanju i rasprostranjivanju integrativne bioetike u okviru dijaloga i znanstveno-istraživačkih projekata.

procesu kojima se širi Europska unija. Konsenzus oko zajedničkih europskih vrijednosti moguće je ostvariti, jer je zajednički, temeljni i primarni, princip, onaj koji stoji u svim pravnim sustavima u Europi, kako u zajedničkim deklaracijama, tako i u pojedinačnim pravnim regulacijama, poštivanje dostojanstva osobe i njenog moralnog statusa iz kojeg slijede konkretne moralne obveze poput brige za druge, zaštite života, slobode i sigurnosti pojedinaca te skrb za životinje i prirodu.⁵⁸¹

U prilog mogućoj sinkronizaciji vrijednosti idu mnogobrojna pravna rješenja i regulacije nekih od ključnih etičkih pitanja koje su nastale usred nezapamćenog znanstvenog i biotehnološkog razvoja prethodnih desetljeća promijenivši brojne paradigme po kojima se vodio dotadašnji život. Za primjer mogu poslužiti *Europska konvencija o ljudskim pravima* – (*European Convention on Human Rights*) iz 1948., *Helsinki deklaracija* iz 1964., *Deklaracija iz Oviedo* (*The Oviedo declaration*),⁵⁸² *Barcelonska deklaracija* (*The Barcelona declaration*), UNESCO-va *Univerzalna deklaracija o ljudskom genomu i ljudskim pravima* (*Universal Declaration on Human Genome and Human Rights*) iz 1997., *Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine* iz 1997., kao i *Povelja o temeljnim pravima Europske unije* iz 1999. godine te brojne druge europske rezolucije.⁵⁸³

Neosporno je da u Europi i u Europskoj uniji postoji osim kulturnog, religijskog, političkog i etički pluralizam pa je stoga jasno da ne postoji neka europska moralnost, međutim ide se za tim da se stvori moralni konsenzus kako bi se oformio moralni identitet Europe, barem u nekim temeljnim (bio)etičkim pitanjima što donekle Europi uspijeva pa možemo govoriti o europskom *etosu*. Činjenica je međutim da se pojedine europske države različito odnose prema problemima koji izranjaju iz biomedicinskog i biotehnološkog područja, od pobačaja do eutanazije. Stoga bi bilo nerealno težiti potpunom sjedinjenju svih pravnih određenja po tom pitanju, međutim ono što se može i na čemu se radi je stvaranje zajedničkog bioetičkog okvira tako da se sačuvaju postojeći i budući životi te ljudska prava kao i novija bioprava u okviru solidarnosti i odgovornosti. Upravo su to pokušali dvojica filozofa definirajući četiri europska bioetička načela.

⁵⁸¹ Usp. Emmanuel Agius, „The institutionalisation of Bioethics in the Europe“. Preuzeto 12.svibnja 2015. i dostupno na: <http://www.centessimusannus.org/.../2zahv1353926899.pdf>.

⁵⁸² *The Convention on the Protection of Human Rights and Dignity of Human Being* iz 1997. godine potpisali su zastupnici 31 države s ciljem suradnje oko primjene temeljenih etičkih principa u biomedicini i s ciljem uspostave zajedničkog internacionalnog sustava principa.

⁵⁸³ Više o područjima bioetičke institucionalizacije u Europskoj uniji vidjeti u I. Rinčić, *Europska bioetika: ideje i institucije*.

2.2. Europski principizam

Bitne razlike koje se pokazuju u američkom i europskom sustavu vrijednosti, a posljedica su različite povijesti, kulture, religije i filozofske tradicije na dva kontinenta, rezultirale se različitim moralnim vrijednostima zbog čega se američki Beauchampov i Childressov principizam ne mogu smatrati univerzalnim. Stoga se otvorio prostor za definiranje europskih načela u bioetici, onih koji bi se temeljili na europskim vrijednostima, a formirali bi se upravo u duhu europske tradicije, ali i njenih bioetičkih težnji.

Danski filozofi Peter Kemp, iz Centra za etiku i pravo u prirodi i društvu iz Copenhagena i Jacob Dahl Rendtorff pokrenuli su 1995. godine projekt *Basic Ethical Principles in European Bioethics and Biolaw* s 22 partnera, *EU BIOMED – II.* (šifra projekta BMH4-95-0207), u okviru postojećeg danskog projekta *Bioethics and Law* (1993.-1998.) čiji je temeljni cilj bio uspostaviti konsenzus oko formiranja glavnih etičkih principa u bioetici i u biopravu koji bi na najbolji i najuspješniji način omogućili uvjete razvoja čovjeka kao osobe u tehnološki razvijenom društvu.⁵⁸⁴ Unutar projekta koji je trajao do 1998. godine,⁵⁸⁵ izdvojena su četiri europska bioetička principa, a projekt je rezultirao, između ostalog, s dvije knjige: Jacoba Dahla Rendtorffa i Petera Kempa: *Basic Ethical Principles in European Bioethics and Biolaw I.* i *Basic Ethical Principles in European Bioethics and Biolaw II.*, te *Barcelonskom deklaracijom* koju su potpisali 16 partnera na projektu.⁵⁸⁶

Četiri europska principa kojim bi se trebale voditi odluke potaknute biotehnološkim razvojem u okviru solidarnosti i odgovornosti te u smjeru globalne pravednosti i jednakosti, održivosti i zaštite života i okoliša su: autonomija, dostojanstvo (ili dignitet), integritet i ranjivost.⁵⁸⁷ Svrha im je zaštita ljudskih bića u biomedicinskim istraživanjima te proširivanje društvene i državne odgovornosti s posebnim osvrtom i brigom prema najranjivijim

⁵⁸⁴ Usp. P. T. Schotsmans, *Isto*.

⁵⁸⁵ Tijekom te tri godine dogodila su se četiri značajna susreta partnera na projektu, i to u Copenhagenu, Sheffieldu, Utrechtu i Barceloni.

⁵⁸⁶ Konačni *Izveštaj projekta za Vijeće Europe* potpisali su partneri: Francesc Abel, Španjolska; Mylène Botbol-Baum, Belgija; Roger Brownsword, Ujedinjeno Kraljevstvo; Jean-François Collange, Francuska; Geneviève Delaisi de Parseval, Francuska; Horben Hviid Nielsen, Norveška; Teresa Iglesias, Irska; Peter Kemp, Danska; João Carlos Loureiro, Portugal; Catherine Manuel, Francuska; Madeleine Moulin, Belgija; Rui Nunes, Portugal; Francesco Rubino, Italija; Jan Helge Solbakk, Norveška; Georges Thill, Belgija; Helge Torgersen, Austrija.

⁵⁸⁷ Filozofska i teološka antropologija razvijala je koncept osobe kao neodvojivog jedinstva i integriteta fizičkih, intelektualnih, psihičkih i duhovnih elemenata zbog čega je biološki materijal i jedinstvena genetska struktura čovjeka neodvojiva od osobe što *ipso facto* ne dopušta nikakve zahvate u ljudski genom kako zbog živih tako i zbog nadolazećih generacija. Takva znanstvena podloga pokazala se kao mogući vodič u budućim europskim politikama, u bioetici i u biopravu, jer se odgovornost proširuje s čovjeka samog na opstanak njegove vrste.

skupinama društva.⁵⁸⁸ Principi se interpretiraju u konkretnoj fenomenološkoj stvarnosti i ljudskoj svakodnevnici, a pozadina ili uporište im je Kantov kategorički imperativ, ali i teološka antropološka podloga koja je i ranije poslužila za konstituiranje europskog prava i koja se i dalje implementira u pravne sustave pojedinih europskih država.⁵⁸⁹ U istom kontekstu i iz istih razloga ovim principima zaštita pojedinca ima prednost pred imperativom razvoja znanosti i društva s tim da se s njima europska bioetika izdiže iznad američkog koncepta kvalitete života i utilitarističkog pristupa životu i zdravlju. Radi se ukratko o etičkim principima kojima se želi zaštititi, ne pravo pacijenata već čovječnost. U centru im je ljudsko biće, a ne autonomna individua sa svojim pravima.

Ova europska bioetička načela pokazuju se kao ideje vodilje u odlučivanju u suvremenim debatama usred biotehnoloških i biomedicinskih mogućnosti utjecaja na čovjeka i život općenito. Oni bitno uključuju brigu za druge u okviru principa solidarnosti, u duhu odgovornosti za život i osjećaja za socijalnu pravdu. Cilj im je povezati (bio)etiku i (bio)pravo te ih ne treba gledati odvojeno niti u hijerarhijskom nizu, naglašavali su autori. Dapače, principi upućuju jedno na drugo i međuovisni su. Predstavljaju više dimenzija jedne te iste zabrinutosti za čovjeka i počivaju na humanističko-personalističkoj filozofskoj europskoj tradiciji. Temeljna svrha im je poticati i doprinositi dijalogu o bioetičkim i (bio)pravnim pitanjima u Europi i Europskoj uniji, postići konsenzus oko temeljnih etičkih pitanja te nadasve doprinijeti razumijevanju čovjeka kao osobe u svakodnevnom etičkom životu. Kako stoji u završnom izvješću kojeg su autori podnijeli Vijeću Europe nakon završenog projekta, odabrani principi odgovaraju vrijednostima i aktivnostima zaštite ljudskih prava u kojima se otkriva bogata europska povijesna, etička, pravna, kulturna i znanstvena pozadina.⁵⁹⁰ U istom izvještaju autori su pojasnili značenje i ulogu svakog pojedinačnog principa.

2.2.1. Autonomija

⁵⁸⁸ Usp. Jacob Dahl Rendtorff, „Basic principles in Bioethics“. Pruzeto 10. lipnja 2015. i dostupno na: <https://www.bu.edu/wcp/Papers/Bioe/BioeRend.htm>, Peter Kemp, Jacob Dahl Rendtorff, „The Barcelona Declaration. Towards an integrated Approach to Basic Ethical Principles“, *Synthesis filosofica* 46 (2/2008), str. 239-251. te Jacob Dahl Rendtorff, Peter Kemp, *Basic Ethical Principles in European Bioethics and law, vol. I, Autonomy, Dignity, Integrity and vulnerability*, Centre for Ethics and Law i Institut Borja de Bioètica, Copenhagen, Barcelona 2000.

⁵⁸⁹ Usp. J. D. Rendtorff, P. Kemp, *Isto*. Autori polaze od Kanta u formiranju principa, ali govore da su se oni već nalazili u pravnim političko-pravnim uređenjima kao vodiči za zaštitu ljudskih bića u (bio)medicinskim istraživanjima, od *Nürnberg Coda* 1948., *Europske konvencije o ljudskim pravima* 1950., pa sve do *Helsinške deklaracije*, kojim se reguliraju biomedicinski istraživački projekti.

⁵⁹⁰ Usp. J. D. Rendtorff, *Isto*.

Pod autonomijom se u europskom principalizmu ne misli samo na pravo pacijenata i davanje suglasnosti vezane uz liječenje na temelju pruženih informacija, jer autonomija nije samo pravo na izbor, ona se očituje i rezultat je osmišljavanja životnih ciljeva, produkt je moralnih osjećaja i uvida u privatni život te mogućnost etičkog rezoniranja i djelovanja. Ona ne predstavlja apsolutnu mogućnost izbora, jer je čovjek uvjetovan brojnim ljudskim ograničenjima, slabostima i sociološkim faktorima.

Autonomija pojedinca dolazi do izražaja u društvu koje je slobodno i demokratsko, ali ne kao potpuna neovisnost pojedinca, već kao mogućnost realizacije i razvoja pojedinca koji je dio zajednice o kojoj je pozvan brinuti u okviru solidarnosti i odgovornosti. Stoga, odluke pojedinca unatoč njihovoj autonomiji moraju biti u skladu s vrijednostima drugih.

Autonomija podrazumijeva slobodu, autentičnost i moralnu refleksiju. Drugim riječima, ona nije samo djelovanje i odlučivanje za sebe, na temelju svoje slobode i želja, već očituje sposobnost čovjeka da odlučuje na temelju uvida u skup moralnih vrijednosti društva, te ujedno očituje dostojanstvo i integritet osobe.⁵⁹¹

2.2.2. Dostojanstvo (*dignitet*)

U srcu europskog principalizma je ljudsko dostojanstvo ili dignitet kao univerzalna vrijednost osobe kao osobe, intrinzična vrijednost koja počiva na tome što netko jest osoba. Ovaj princip u ontološkom smislu, a ne hijerarhijskom, prethodi principu autonomije i nadilazi ga. Uključuje puno više od autonomije, točnije otvorenost prema metafizičkoj dimenziji života, a posebno je važan princip kod graničnih situacija u životu, poput rođenja i smrti.⁵⁹² Dostojanstvo ljudske osobe je bezuvjetno, a poštivanje dostojanstva znači ujedno poštivanje osobe i priznavanje toj osobi prava da bude ili da vrijedi biti voljena, prihvaćena i poštivana.

Dignitet očituje posebni položaj čovjeka u svijetu koji se raspoznaje u njegovoj slobodi, autonomiji, mogućnosti moralnog prosuđivanja i odgovornosti prema sebi, životinjama, prirodi i svijetu. Dostojanstvo stoga ne može biti izgubljeno niti uništeno te ono stoji u temelju ljudskih prava koja su neotuđiva i univerzalna. Poštivanje ljudskog dostojanstva je zapravo prepoznavanje onog što je tipično ljudsko. U pozadini je koncept osobe koji se razvijao kroz europsku filozofsku i teološku misao i kulminirao u Kantovom

⁵⁹¹ Usp. J. D. Rendtorff, P. Kemp, *Basic Ethical Principles in European Bioethics and law, vol. I, Autonomy, Dignity, Integrity and vulnerability*, str. 25-31.

⁵⁹² Usp. P. T. Schotsmans, *Isto*

kategoričkom imperativu po kojem ono ljudsko nikada ne može biti svrha nečemu, nikada instrumentalizirano.

Upravo tim načelom se trebaju voditi i regulirati biomedicinska istraživanja i pravni sustavi, vjerovali su autori europskog principalizma, i to uvijek tako da se zaštiti ljudski život i ljudsku osobu kao svrhu samu po sebi.⁵⁹³

2.2.3. *Integritet*

Platon je vjerovao da je integritet ljudska osobina, moralna krepost pojedinca. I danas vlada uvjerenje da je integritet dio osobnog identiteta i karaktera čovjeka te se često govori i o ekonomskom i o društvenom integritetu i integraciji.

Integritet je strogo vezan uz dostojanstvo, ali nije uvjet dostojanstva. Očituje usklađenost čovjeka u svim njegovim dimenzijama, tjelesnim i duhovnim, ali i koherenciju života s vremenom i prostorom. Poštivanje integriteta osobe podrazumijeva i poštivanje autonomije, ali i privatnosti osobe te okoline koja čovjeka određuje.

Integritet je međutim uvjet dostojanstvenog života, onog fizičkog i psihičkog. Ono u sebi ima više dimenzija ili aspekata. Zdravstveni integritet sadržava fiziološki, psihološki i moralni vid, a znači jedinstvo unutarnjeg u čovjeku, jedinstvo osobe, to jest njenih želja, emocija, težnji i vrijednosti. To je ono skriveno u čovjeku, nedodirljivo, što se ne smije ugrožavati.⁵⁹⁴

Danas se koncept integriteta tumači na mnogo načina. Govori se o integriranom Ja pod kojim se misli na jedinstvo u osobi i jedinstvo osobe s onim što je izvan nje. Poštivanje takvog integriteta u zdravstvenoj skrbi značilo bi poštivanje mišljenja, želja, znanja, emocija i vrijednosti kod pacijenta. Integrirani identitet, nadalje, podrazumijeva jedinstvo osobnog Ja, moralnog Ja i racionalnog Ja, odnosno onog tko čovjek jest, kakav bi htio biti i onog Ja kojeg formiraju znanja i odluke. Postoji i profesionalno Ja ili Ja koje se oblikuje sukladno funkciji koju čovjek obavlja kroz svoju profesiju. Integritet je postignut kad se poklapa duboko i istinsko Ja s profesionalnim Ja, a dezintegritet nastaje kada se ta dva Ja mimoilaze. U nekim kulturama i državama naglasak je na onom Ja koje je nositelj određenih prava i tu se princip integriteta miješa s pravom na privatnost. Na koncu postoji integritet koji je usko vezan uz ljudsko dostojanstvo, a to je onaj koji se temelji na kršćanskom i Kantovom pogledu na osobu

⁵⁹³ Usp. J. D. Rendtorff, P. Kemp, *Basic Ethical Principles in European Bioethics and law, vol. I, Autonomy, Dignity, Integrity and vulnerability*, str. 31-38.

⁵⁹⁴ Usp. J. D. Rendtorff, *Isto*

koja je nositelj neotuđivog dostojanstva. Takav integritet su imali na umu P. Kemp i J. D. Rendtorff, a i E. Pellegrino koji je u takvom poimanju integriteta kao bioetičkog principa vidio i poštivanje autonomije koji čini tek jedan njegov uski dio. Naime, u svakoj čovjekovoj odluci se otkriva osobni, moralni i racionalni integritet osobe. Međutim T. Beuchamp i J. Childress su vjerovali da je poštivanje integriteta stvar vrline pojedinca i stoga ono nikako ne može biti princip niti se mogu iz njega izvući moralne obligacije.⁵⁹⁵

Integritet je poznat i u pravu, i to od rimskog prava do suvremenih pravnih regulacija koje žele zaštititi ljudski genom kao genetičku baštinu koje je suvremeno društvo dužno ostaviti budućim generacijama.

2.2.4. Ranjivost

Ranjivost podrazumijeva integritet, jer tamo gdje nema integriteta osoba je duboko ranjiva. Ovo je princip koji se proširuje i na sva živa bića jer je ranjivost zajednička svima. Naime, sva živa bića imaju život koji je prolazan i krhak. Ona stoga očituje način postojanja čovjeka i drugih živih bića u svijetu i traži prihvaćanje konačnosti i krhkosti života, kako svoga tako i tuđega. Ranjivi nisu samo pojedinci već i čitave obitelji, grupe, zajednice i populacije, a ranjivima čine sve one situacije koje pojedince, obitelji i veće zajednice na ovaj ili onaj način ranjavaju. Takve situacije su primjerice bolest, invaliditet, razne okolnosti, okoliš, ograničeni resursi i slično. Sve to upućuje na prolaznost i konačnost života i može se pokazati kao most među ljudima koji žive u pluralističkim zajednicama, kakva je uostalom europska zajednica naroda. Iz ovog principa proizlazi obligacija i potreba brige za drugoga, odgovornost za drugoga i solidarnost s drugima. Ranjivost kao zajednička karakteristika svih živih bića upućuje na ovisnost o drugim ljudima i nemogućnost opstanka čovjeka bez čovjeka čime su se bavili i filozofi poput Martina Bubera, Paula Ricoeura i Emmanuela Lévinasa.⁵⁹⁶

Ranjivost danas postaje temelj svakog prava i očituje se sve jasnija potreba pravne regulacije protiv diskriminacije i uništavanja slabijih, primjerice bolesnih ili siromašnih. Princip ranjivosti uostalom ukazuje na društvenu neravnotežu između jakih i moćnih u odnosu na slabije te obvezu pomaganja onima slabijima i nezaštićenima.⁵⁹⁷

⁵⁹⁵ Usp. Roger Fjellstrom, „Respect for person, respect for integrity“, *Medicine, Health Care and Philosophy*, 8 (2/2005), str. 231-242.

⁵⁹⁶ Usp. Jan Helge Solbakk, „Universal Declaration od Bioethics and Human Rights“. Preuzeto 12. lipnja 2015. i dostupno na: http://www.researchgate.net/profile/Jan_Solbakk/publications, te J. D. Rendtorff, P. Kemp, *Isto*.

⁵⁹⁷ Usp. J. D. Rendtorff, *Isto*

Svi potpisnici *Barcelonske deklaracije* odlučno su se složili da je načelo ranjivosti bilo prisutno i do sada u povijesti odnosno u filozofskoj europskoj tradiciji, ali i da je bilo krajnje zanemareno dok je tek u novije vrijeme ono došlo više do izražaja i pokazalo se neophodnim bioetičkim načelom u ophođenju prema drugima i brizi za njih, čemu je pridonio i princip supsidijarnosti. Zaštita ranjivih i slabijih je prostor primjene kategoričkog imperativa u bioetici i biopravu jer se odnosi i na one koji nemaju autonomiju zbog nekog oštećenja, ali i one koji tek trebaju doći na svijet. U ovom načelu, čitajući ga u bioetičkom ključu, otkriva se misao Hansa Jonasa o proširivanju koncepta odgovornosti i njenom poimanju kao snažnoj pokretačkoj snazi bioetike i bioprava.

Kod ovog načela dolazi do izražaja i razlika koja postoji između bioetike i prava. Dok je pravo usmjereno na pisanu riječ, na čin i na sankcije, bioetika se predstavlja kao orijentir, smjernica i okvir unutar kojeg je čovjek pozvan na promišljanje i refleksiju vezanu za svoje sadašnje i buduće ponašanje i rezoniranje. Pravo u kontekstu ovog načela dobiva obrise bioprava kao onog koji se ne temelji na ugovorima i dogovorima već na duhu solidarnosti i kolektivne odgovornosti prema životu. Ovim načelom briga za život i za druge postaje integrirani dio legalnog sustava.⁵⁹⁸

3. Kratki osvrt na europske principe

Bioetički europski principi ovdje su, baš kao i u nacrtu projekta *Basic Ethical Principles in European Bioethics and Biolaw*, teoretski predstavljeni, a potrebno ih je implementirati u različita područja, u medicinu, zdravstveni sustav, pravne regulacije, europske institucije kao i u edukaciju, što je ostavljeno da se uradi na nacionalnim razinama.

Unatoč svim nastojanjima prognozira se da će još neko vrijeme ostati neriješen problem interpretacije nekih zajedničkih europskih (bio)etičkih principa u bioetici, ali može se pretpostaviti da će globalizacija koja je omogućila mnoge ekonomske, kulturne i društvene promjene u Europi, doprinijeti i stvaranju stabilnijeg konsenzusa po tom pitanju.⁵⁹⁹

⁵⁹⁸ Vidjeti više u: I. Rinčić, Isto i J. D. Rendtorff, P. Kemp, *Basic Ethical Principles in European Bioethics and Biolaw*, vol. I, *Autonomy, Dignity, Integrity and vulnerability*.

⁵⁹⁹ Tome ide u prilog lakše prelaženje granica europskih država, bolji promet i veća turistička gibanja zbog kojih Europljani postaju svjesniji da problem jedne države postaje i njihov problem. Dovoljno je pomisliti kako slobodnije kretanje pogoduje epidemiji neke bolesti, ili kako GMO usjevi u jednoj državi kontaminiraju tlo one susjedne i ostalo. Usp. Kurt Bayertz, „Struggling for Consensus and Living Without It. The Construction of a Common European Bioethics“. Preuzeto 13. lipnja 2015. i dostupno na: <http://www144.uni-muenster.de/imperia/md/content/philosophischesseminar/>.

Do tada, europski principi mogu biti okosnica koja povezuje i promiče internacionalnu suradnju unutar Europske unije i izvan nje, u cilju zaštite ljudskog života pred naletom novih tehnologija. U finalnom izvješću projekta kojeg su danski filozofi predali Vijeću Europe 1999. godine stoji da principi nisu isključivi, da su nastali potaknuti razvojem biomedicine i biotehnologije da bi doprinosili dijalogu koji se vodi oko pitanja bioetike i bioprava i da bi predstavljali konceptualni okvir unutar kojeg se pokušava ostvariti konsenzus oko zajedničkih vrijednosti, imajući u vidu da biotehnologija predstavlja i veliki globalni *business* s kojim građani Europe trebaju biti upoznati.⁶⁰⁰ U najkraćim crtama principi predstavljaju ideje vodilje u suvremenim bioetičkim debatama.

Osim navedena četiri bioetička načela, svojevrsni ponos i identitet europske bioetike predstavlja i etika skrbi koja je drugdje u svijetu bila zanemarena. Ta etika obuhvaća mnogo više od problema koji nastaju u okrilju biomedicine i štite upravo one koji se najčešće ne mogu pozvati na precijenjeno američko načelo autonomije koje se siromašno tumači kao pravo glasa ili pravo na slobodu izbora.

Važno je još napomenuti da se europske vrijednosti osim uz ova četiri principa, autonomije, digniteta, integriteta i ranjivosti, vežu i uz načela solidarnosti i supsidijarnosti, kao i općeg dobra. Komunitarna dimenzija, ne nužno i homogena, koja se naglašava na europskom kontinentu uključuje i načelo opreza kao temeljnog načela koje važi u društvu rizika i u znanstvenim istraživanjima, posebice kod genetičkog inženjeringa, koji zahtijeva predostrožnost i obazrivost zbog posebne osjetljivosti za pitanja opstojnosti života u budućnosti.⁶⁰¹ Upravo su dignitet, oprez i solidarnost ono specifično europsko u odnosu na američki sustav vrijednosti i načela koji iz njih proizlaze. U svim postupcima, a ne samo biomedicinskim, osoba u svim svojim dimenzijama, fizičkim, psihološkim, duhovnim i društvenim, ima prednost i ona je okosnica na kojoj se grade etički principi koji predstavljaju aspekte dobrog života. I naposljetku, metoda korištenja ovih principa, poput onih američkih

⁶⁰⁰ Usp. „Final Report to the Commission on the Project Basic Ethical Principles in Bioethics and Biolaw, 1995-1998, Part B.“ Preuzeto 12. lipnja 2015 i dostupno na: http://ec.europa.eu/research/biosociety/pdf/final_rep_95_0207.pdf.

⁶⁰¹ Načelo opreza kao etičko načelo kojim se brani svako djelovanje čije posljedice zbog neznanja nisu sigurne, odnosno mogu biti štetne za svaki oblik života u budućnosti usvojila je *Komunikacija Europske komisije u primjeni načela opreznosti* 2000. godine. Ovim načelom su se služile neke europske zemlje i mnogo ranije. O povijesti načela opreza u Europi vidjeti više u Iva Rinčić, *Isto*; Valerije Vrček, *GMO između prisile i opora*, Pergamena, Zagreb 2010. te L. Tomašević, A. Jeličić, „Etika znanstvenog istraživanja i načelo opreznosti“, str. 243-260.

principa, definira kvalitetu europske bioetike, barem one koja se manifestira kroz europski principizam.⁶⁰²

Nadalje, dobro se podsjetiti da europski bioetički principi baš poput američkih nisu konkretni, jednostavni putokazi, a još manje rješenja u pojedinim bioetičkim dilemama, ali oni to nisu nikada ni trebali biti. Cilj projekta *Osnova etička načela u bioetici i biopravu*, bio je olakšati internacionalnu komunikaciju, dijalog i suradnju država na europskom geografskom prostoru pred biomedicinskim i biotehničkim izazovima kao i očuvati konstitucionalna prava koji se pokušavaju oformiti i prakticirati u Europi zadnjih pedesetak godina, unatoč razilaženjima na nacionalnim razinama. Razilaženja u Europi postoje i danas, i to na svim razinama, kulturnim, društvenim, vjerskim, ekonomskim i političkim, što se projektom nije htjelo niti zaniijekati niti se razlike htjelo ukinuti. Naprotiv, stremilo se povezivanju (bio)etike i prava s uvjerenjem da pravna regulacija bioetičkih načela oko kojih postoji konsenzus na razini Europe može doprinijeti zaštiti ljudske osobe, ali i života, te eventualno doprinijeti jačanju Europe koju s vremena na vrijeme potresaju različite krize i sukobi. Koliko se u tome uspjelo novo je pitanje. U ovom kontekstu zanimljivim se pokazuje nešto drugo, a to je uvjerenje da se institucionaliziranjem bioetičkih načela može dogoditi pomak u zaštiti temeljnih ljudskih prava i života općenito, sadašnjeg i budućeg te da je onda legitimno govoriti i o europeizaciji bioetike pomoću europskih principa, i to barem u smislu njene diferencijacije od američke bioetike.

Može se reći da principi predstavljaju tek jednu od europskih perspektiva bioetike, a sama ta perspektiva u sebi je pluriperspektivna jer četiri europska bioetička principa uključuju više perspektiva, znanstvenu, povijesnu, tradicijsku, kulturnu, religijsku i duhovnu, kako smo vidjeli. Principi, nadalje, ne rješavaju, niti to žele, kulturni pluralizam koji vlada u Europi, dapače tu su da omoguće prostor dijaloga i da sačuvaju fundamentalne vrijednosti koje europske države dijele: dostojanstvo ljudske osobe, slobodu, demokraciju, toleranciju, solidarnost i druge, pomoću kojih je moguće ostvariti još snažniji konsenzus i oko drugih pitanja.

Ujedno, čini se kao da se gospodarskim, političkim, kulturnim i inim integracijskim procesima na razini Europe može doprinijeti i pomoću integrativne bioetike koja je napustila principizam u metodološkom smislu da bi ga zadržala kao predmetno područje od većeg interesa i priznala mu određenu ulogu i mjesto u povijesnom i konceptualnom razvoju bioetike.

⁶⁰² Usp. M. Häyry, „European Values in Bioethics: why, what, and how to be used“, str. 199-214.

Na koncu, suglasnost oko temeljnih etičkih vrijednosti i pitanja u Europi, kao geografskoj i kulturno-duhovnoj odrednici, ali i Europskoj uniji kao nadnacionalnoj zajednici, kako smo uostalom vidjeli, omogućuju govor o europskom etosu i europskoj bioetici, a samim time možemo reći da su navedeni principi doprinijeli konstituiranju europske bioetike, ali i da je ona ipak mnogo više od bioetičkih principa i pravnih odredbi bioetičkog karaktera.

II. DESETLJEĆE OTKRIVANJA FRITZA JAHRA

1. Uvod

Tko je otkrio Fritza Jahra, tko je izvukao njegova djela iz zaborava i obznanio ih svijetu, zašto ga se smatra proacem bioetike i tko je uopće bio Fritz Jahr, zanimljiva su pa čak i pomalo zagonetna pitanja.

Iva Rinčić i Amir Muzur s Katedre za društvene i humanističke znanosti Medicinskog fakulteta u Rijeci, u svojoj knjizi *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike* (Pergamena, Zagreb 2012.) donose čak i grafičku rekonstrukciju kronologije kojom je Fritz Jahr iz dugogodišnje anonimnosti i zaborava izašao u samo središte znanstvene pozornosti. S obzirom da je riječ o najiscrpnijem istraživanju fenomena „Fritz Jahr“ u globalnim razmjerima, u ovoj rekonstrukciji uglavnom ćemo se oslanjati na to djelo.

Fritz Jahr (1895.-1953.) je bio protestantski teolog, pastor, pedagog, etičar i muzičar iz Hallea na rijeci Saali. Pored svoje vjerske službe, F. Jahr se bavio i znanstvenim radom. Okupirale su ga mnoge ondašnje znanstvene novosti, društvene i prirodoslovne naravi, a posebnu je pažnju posvećivao proučavanju interakcija između svih živih bića. To su mu olakšavala istraživanja u području biopsihologije (istraživanja živčanog sustava), te neurofiziologije i zoologije koja su tada bila u povojima.⁶⁰³ Zahvaljujući rezultatima modernih znanosti F. Jahr je iz jedne nove perspektive uočavao vrijednost i bogatstvo cjelokupnog života, a ne samo ljudskog. Fascinirala su ga znanstvena istraživanja koja su potvrdila da i životinje, osim pukih fizičkih potreba, imaju i psihi. To ga je navelo na razmišljanje o dužnosti moralnog ophođenja prema životinjama, a ono je ubrzo preraslo u snažno uvjerenje koje je širio javnosti preko popularno-znanstvenog časopisa *Kosmos* koji je godinama privlačio veliku pozornost znanstvene i neznantstvene zajednice u Njemačkoj.

Fritz Jahr je bio čovjek krhkog zdravlja koji se nikada nije dugo zadržavao samo na jednom poslu ili radnom mjestu, već ih je često mijenjao. Kada je riječ o njegovim znanstvenim radovima može se reći da nisu bila od veće znanstvene vrijednosti. Međutim, ne može se zanijekati njegova velika strast i interes za pitanja statusa životinja i biljaka u odnosu na čovjeka. Nadasve ga je zanimala čovjekova moralna odgovornost prema drugim živim bićima, ali i teme iz područja odgoja i teologije, poput svetkovine nedjelje, tumačenja Pete

⁶⁰³ Vidi više u: Fritz Jahr, „Bioethics. A panorama of the human being's ethical relations with animals and plants, *Kosmos. A guide to nature lovers and central vehicle formation and collections on natural sciences*. Preuzeto s: <http://www.bioetica.ufrgs.br/jahr-eng.pdf>, 30. svibnja 2015.

zapovijedi te etike. Svoja istraživanja i radove je objavljivao na raznim mjestima, međutim njih najviše je objavljeno i sabrano u časopisima *Kosmos*, *Mittelschule*, *Mut und Kraft* te *Ethik: Sexual - und Gesellschaftsethik*. U njima se otkriva snažan utjecaj brojnih filozofa, teologa, biologa i glazbenika na njegovu misao. Riječ je o Wilhemu von Wundtu, G. Th. Fechneru, R. Eisleru, K. Krauseu, A. Schopenhaueru, E. von Hartmannu, F. Schleiermacheru, R. Wagneru, Goetheu, J. C. Andersenu, svetom Pavlu, svetom Franji Asiškome i drugima.

Kako donose I. Rinčić i A. Muzur, F. Jahr se prvi put u novijim znanstvenim raspravama spominje 1997. godine u Tübingenu kada ga je prilikom održavanja *Šestog godišnjeg skupa Njemačkog društva za povijest i teoriju biologije*, u svom izlaganju, tek usputno, spomenuo profesor s Humboltovog sveučilišta u Berlinu, Rolf Löther⁶⁰⁴ referirajući se na njegov članak u *Kosmosu* koji datira iz 1927. godine, „Bio-Ethik: eine Umschau über die Beziehungen des Menschen zu Tier und Planze“ („Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“).⁶⁰⁵

Izlaganje R. Löthera pratila je Eve-Maria Engels s Tübingenskog sveučilišta, domaćina zbivanja, inače pročelnica Katedre za etiku u bioznanostima Odjela za biologiju. Zapamtila je ime Fritza Jahra i zainteresirala se za njegov život i rad. U narednih pet godina objavila je pet radova u kojima je spominjala F. Jahra, a jedan od njih predstavila je u Porto Alegreu gdje je 2002. godine pričom o F. Jahru zainteresirala svog domaćina, profesora i liječnika Joséa Roberta Goldima. On postaje najzaslužniji za širenje saznanja o Fritzu Jahru po Južnoj Americi, počevši od Brazila, posebice kad se udružio i posvetio prevođenju Jahrovih radova na portugalski jezik, s isusovcem Leom Pessinijem, od 2005. godine.⁶⁰⁶ Dvije godine kasnije, 2007., nakon južnoameričke „turneje“ priča o F. Jahru se vraća u Europu. Tada se u Švicarskoj, točnije u Zürichu, J. R. Goldim susreće s filozofom i bioetičarem

⁶⁰⁴ Više o rekonstrukciji i kronologiji otkrića djela aFritza Jahra od 1997., u kontekstu u kojem ga spominje R. Löther i kako se riječ o Jahru širila dalje po svijetu vidjeti u: Amir Muzur, Iva Rinčić, „Fritz Jahr (1895.-1953.): a life story of the „inventor“ of bioethics and a tentative reconstruction of the chronology of the discovery of his work“, *Jahr* 2(4/2011), str. 385-394.

⁶⁰⁵ Riječ je o broju 24 časopisa *Kosmos: Handweiser für Naturfreunde und Zentralblatt für das naturwissenschaftliche Bildungs- und Sammelwesen (Kosmos. A guide to nature lovers and central vehicle formation and collections on natural sciences)*, u hrvatskom prijevodu *Kosmos. Priručnik za prijatelje prirode, te glavnog lista za obrazovanje i zbornike iz područja prirodnih znanosti*. Članak je dostupan na engleskom jeziku na web stranici: <http://www.bioetica.ufrgs.br/jahr-eng.pdf> pod naslovom: Fritz Jahr, *Bioethics. A panorama of the human being's ethical relations with animals and plants*. Hrvatski prijevod preuzet iz I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 46. Prijevod s njemačkog na hrvatski jezik nalazi se i u: Hans-Martin Sass, „Bioetički imperativ Fritza Jahra. 80 godina bioetike u Njemačkoj od 1927. do 2007. godine“, *Bioetički svesci*, br. 61, Katedra za društvene znanosti, Medicinski fakultet u rijeci, Rijeka 2008., str. 5

⁶⁰⁶ Usp. A. Muzur, I. Rinčić, „Fritz Jahr (1895.-1953.): a life story of the „inventor“ of bioethics and a tentative reconstruction of the chronology of the discovery of his work“, str. 385-394.

Hansom-Martinom Sassom koji je do tada već dugi niz godina radio na Kennedy Institute of Ethics na sveučilištu Georgtown, a u Zürich je stigao da bi na skupu *Europskog udruženja centara medicinske etike* imao izlaganje naslovljeno „Rana europska definicija bioetike iz 1927. i njen profesionalni identitet“.

2. (Pre)porod Jahrove bioetike u Hrvatskoj i rađanje europske bioetike

Hans-Martin Sass sa Sveučilišta Ruhr član je brojnih društava, akademija i istraživačkih centara posvećenih bioetičkim istraživanjima (Ruhrsko sveučilište, Kennedy institut) te je autor brojnih knjiga i znanstvenih članaka bioetičke tematike. Do 2007. godine, odnosno do okupljanja znanstvenika u Švicarskoj široj javnosti je obznanio deset Jahrovih članaka među kojima je bio i onaj iz 1927. za koji je vjerovao da je mjesto na kojem se prvi put u povijeti spomenula riječ „bioetika“. Bilo je to u samom naslovu Jahrova članka „Bio-Ethik. Eine Umschau über die ethischen Beziehungen des Menschen zu Tier und Pflanze“.

Pitanje kako je H.-M. Sass saznao za F. Jahra i kako se za njega zainteresirao poprilično je zanimljivo, jer i on sam navodi više verzija. Najvjerojatnija je ona po kojoj je o Jahru saznao čitajući djelo Eve-Marie Engels, a neosporno je o njemu govorio i s Ivanom Šegotom tijekom konferencija na kojima su zajedno sudjelovali gdje mu je I. Šegota dao naslutiti da postoji Nijemac koji je mnogo prije V. R. Pottera govorio i pisao o bioetici, ne znajući zapravo ni sam točno o kome je riječ.⁶⁰⁷ Sve do danas ostalo je teško odgovoriti tko je prvi čuo za Jahra, tko ga je, kome i u kojim prilikama spomenuo i time potaknuo interes za Jahrovo djelo u kasnim devedesetima. Međutim, može se tvrditi da je Hans-Martin Sass najzaslužniji za dostupnost tekstova Fritza Jahra široj javnosti zahvaljujući prijevodu njegovih djela na engleski jezik, ali i širenju informacija o njemu po Europi i svijetu na početku novog tisućljeća. Među prvim Jahrovim tekstovima predeven je upravo sada već slavni članak iz 1927. kojeg je H.-M. Sass preveo pod naslovom „Bio-ethics. A review of the ethical relationship of humans to animals and plants“.⁶⁰⁸

Hrvatska šira javnost dobila je priliku čuti za F. Jahra 2008. godine. Tada je naime izišao 61. broj *Bioetičkih sveski* „Bioetički imperativ Fritza Jahra. 80 godina bioetike u Njemačkoj od 1927.-2007. godine“ u kojem se našao članak H. M. Sassa „Fritz Jahr's

⁶⁰⁷ Tu priču je usmeno prenosio Ivan Šegota.

⁶⁰⁸ Engleski prijevod naslova preuzet je iz: Hans-Martin Sass, „European roots of bioethics: Fritz Jahr's 1927 definition and vision of bioethics“, u: *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike*, str. 20. U prijevodu H.-M. Sassa ovo je djelo prvi put objavljeno u *Jahru* 1(2/2010), str. 227-231. (Usp. A. Muzur, I. Rinčić, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 47.)

bioethischer Imperativ“. U navedenom *Svesku* H.-M. Sass donosi i analizira Jahrove članke i jasno daje do znanja kako tog njemačkog pastora smatra praocem bioetike, i to ne samo zbog termina „bioetika“ kojeg je upotrijebio četrdesetak godina prije V. R. Pottera već i zbog koncepta bioetike koji se, kako se pokazalo kasnije zahvaljujući interpretaciji hrvatskih bioetičara, donekle podudara s Potterovim konceptom globalne bioetike.⁶⁰⁹

Već do 2010. godine, dakle dvije godine kasnije, H.-M. Sass je došao do petnaest članaka F. Jahra od ukupno dvadeset i dva objavljena u raznim časopisima, koje su postepeno, iz godine u godinu, otkrivali H. M. Sass, ali i novoosnovana grupa znanstvenika koji su se okupili u Jahrovom gradu Halleu, na Institutu za povijest i etiku medicine na inicijativu ravnatelja Floriana Stegera. On je pak pokrenuo cijeli taj projekt zahvaljujući upornosti hrvatskih bioetičara, Ivi Rinčić i Amiru Muzuru, koji su sa svojim riječkim kolegama s Katedere i ostalim bioetičarima u Hrvatskoj, već imali nekoliko istraživačkih projekata o djelu i ostavštini F. Jahra, na Medicinskom fakultetu u Rijeci. Oni su zapravo prepoznali potencijal i bogatstvo Jahrova djela za razvoj integrativne bioetike odnosno europeizaciju bioetike.

Ono što nanovo mijenja datum rađanja bioetike, premještajući je još jednu godinu unazad, u 1926., Jahrov je članak koji je pronađen tek 2012. godine. Objavljen je pod naslovom „Wissenschaft vom leben und Sittenlehre“ (hrv. prijevod: „Znanost o životu i nauka o moralu“), u časopisu *Mittelschule*. S obzirom na dosadašnja saznanja upravo je u tom članku F. Jahr prvi put spomenuo riječ „bioetika“ te je na tom mjestu počeo formirati svoju ideju ili koncept bioetike vodeći se bioetičkim imperativom koji glasi: poštuj svako živo biće kao svrhu njemu samom, tako se prema njemu odnosi i tako ga tretiraj.⁶¹⁰

3. Jahrova religiozna i filozofska inspiracija za bioetiku: znanstveno utemeljenje bioetike Fritza Jahra

⁶⁰⁹ S obzirom na godine u kojima je živio i radio F. Jahr zasigurno nije bio uronjen u ambijent velikih znanstveno-tehnoloških dostignuća (kao V. R. Potter), nije doživio veliki razvoj biotehnologije i biomedicine, možda ih je tek naslućivao, ali je bio u mogućnosti da uvidi potrebu novog etičkog stava, uvjerenja, ponašanja i odnosa prema živim bićima i prirodi. 20-te i 30.-te godine prošlog stoljeća bile su itekako turbulentne. Bila su to prevrtljiva vremena glede tradicionalnih, moralnih i kulturnih običaja, stavova i normi koje su se ticala pojedinaca, ali su posljedice bile društveno opasne, što je došlo do izražaja u 40.-im godinama.

⁶¹⁰ Vidi više o ovom i o ostalim Jahrovim člancima u: I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 45-53. Bioetičkim imperativom Fritz Jahr je završio više svojih članaka: „Znanost i nauka o čudoređu (Stare spoznaje u novom ruhu)“ iz 1926.; „Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“ iz 1927.; „Zaštita životinja i etika u svom međusobnom odnosu“ iz 1928. te „Tri studije o Petoj zapovijedi“ iz 1934. godine. Na nekim mjestima imperativ je stilski drugačije izražen, primjerice: „Poštuj svako živo biće u načelu kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj s njim kao takvim“ (usp. I. Rinčić, A. Muzur, *Isto*, str. 205.), ili „Poštuj svako živo biće, dakle i životinje, kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj s njima kao takvim“. (Usp. *Isto*, str. 217-218.)

Bioetički imperativ F. Jahra ima svoju filozofsku pozadinu. U prvu ruku inspiriran je etikom I. Kanta, mada je daleko od formalnog kategoričkog imperativa, odnosno mnogo je širi, sveobuhvatan je i temelji se, ne na volji, već na dostojanstvu svih živih bića. Cilj kojeg je Fritz Jahr želio postići bioetičkim imperativom nije bio nadopuniti ili izokrenuti Kantov imperativ već ukazati čovjeku na vrijednost svih živih bića, biljaka i životinja, promičući stav poštovanja koji se bazira na uvjerenju da sva živa bića imaju svoje neotuđivo dostojanstvo kojeg je potrebno štiti i poštivati. Takva bi spoznaja ili uvjerenje zahtijevala od čovjeka da se ponaša u skladu s tim, odnosno da se prema drugim živim bićima moralno ophodi. Njegov bioetički imperativ nije moralni zakon kojim se čovjek treba ravnati i nije samo predmet nekog studija već je i model ponašanja, sama krepost. Hans-Martin Sass često ističe kako je u srcu tog imperativa svetost života, a ne moral, kao kod Kanta.⁶¹¹ Svetost o kojoj F. Jahr govori obuhvaća cjelokupan život na Zemlji, što znači da su sva živa bića povezana, da jedni o drugima ovise, da ih veže međusobna ljubav i suosjećanje iz koje proizlaze moralne obveze i moralna odgovornost. Čovjeku dolikuje, kako je smatrao F. Jahr, da gaji osjećaj pravde i poštenja, poštuje zakone,⁶¹² da bude solidaran prema svim živim bićima te da teži idealu odgovornosti koju bi trebao osjećati prema drugima, ali i prema sebi, svom vlastitom tijelu i duši, higijeni i zdravlju.

Moralnu vrijednost životinja, a onda i moralnu odgovornost čovjeka prema životinjama, F. Jahr je zastupao nakon uvida u njihovo psihološko bogatstvo do čega je došao proučavajući znanstvene spoznaje Wilhema von Wundta, G. Th. Fechnera te R. Eislera koji je tragove psiholoških uvjetovanosti i reakcija tražio čak i kod biljaka. Postojanje psihe, odnosno duševne dimenzije kod svih živih vrsta ukazuje na njihovu moralnu vrijednost i dostojanstvo koje živa bića imaju. U članku iz 1926. „Znanost o životu i nauka o ćudoređu (Stare spoznaje u novom ruhu)“ F. Jahr piše; „od bio-psihike je tek jedan korak do bio-etike, to jest do prihvaćanja etičkih dužnosti ne samo prema ljudima, već prema svim živim bićima“.⁶¹³ U tom kontekstu prvi put rabi riječ bio-etika.

Osim postojanja određenih psiholoških odlika kod biljaka i životinja koje se mogu dokazati prvenstveno preko patnje, F. Jahr je našao još jedan razlog zašto bi se čovjek trebao moralno i zaštitnički ponašati prema životinjama, a to je samilost. „Samilost za Jahra

⁶¹¹ Usp. H. M. Sass, „Bioetički imperativ Fritza Jahra. 80 godina bioetike u Njemačkoj od 1927. do 2007. godine“ str. 8-10.

⁶¹² Ovdje navodimo interpretaciju Jahrova bioetičkog imperativa kakvu donosi Hans-Martin. (Vidi više: u I. Rinčić, *Europska bioetika: ideje i institucije*, str.171-184.)

⁶¹³ Fritz Jahr, „Znanost o životu i nauka o ćudoređu (Stare spoznaje u novom ruhu)“, u: I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 198.

predstavlja opće kulturološki etički princip, i kao takvog ga se može kulturno-povijesno empirijski i dokazati,⁶¹⁴ piše H. M. Sass i nadovezuje se na prvu rečenicu iz Jahrova članka „Zaštita životinja i etika u suodnosu“ iz 1928. u kojem stoji „samilost prema životinjama je empirijski dana pojava ljudske duše“.⁶¹⁵ Upravo tjeran samilošću čovjek želi zaštititi životinju, pomoći joj, a samilost je u promišljanju ovog teologa, zapravo jedan vid kršćanske ljubavi.⁶¹⁶ Samilost je bliska suosjećanju, često je reakcija čovjeka prema životinji koja se muči, ili koju ljudi zlostavljaju, stoga je pravi motiv zaštite životinja, a poznaju je sve kulture i religije.

Tumačeći i pravdajući svoj bioetički imperativ F. Jahr je iz kršćanstva preuzeo i petu Božju zapovijed „ne ubij“ koja ide u prilog očuvanju svih živih bića, jer se zapovijed odnosi na zabranu oduzimanja života onome tko je živ, a živ nije samo čovjek. Pita se: „ne odnosi li se ubijanje uvijek na nešto živo? A ako zapovijed ne zabranjuje izrijeckom samo ubijanje ljudi, ne bi li trebala imati valjanost možda i u odnosu na druga živa bića, osobito na životinje?“⁶¹⁷

Sasvim očekivano, F. Jahr se nadahnjivao osim znanošću i osobama iz religioznog svijeta. Njegovo etičko promišljanje očitovalo je njegovu religioznu pozadinu i pastoralno iskustvo, a vjeroispovijest koja mu je nalagala suosjećanje, ljubav, opraštanje, poštivanje čovjeka i svakog oblika života, itekako je našla mjesta u njegovu učenju. Ne čudi stoga što je inspiraciju pronalazio i u Bibliji (kod svetog Pavla) ili u svetom Franji Asiškome koji je svojim stavovima i ponašanjem, svojim životnim putovima i izborima, poticao na ljubav prema svim stvorenjima koje je doživljavao, u odnosu na sebe, braćom i sestrama. Franju Asiškog je vidio kao čovjeka koji je svojom ljubavlju prema svim živim bićima daleko nadmašio svoje suvremenike i svoje vrijeme.

Osim te kršćanske pozadine na kojoj je gradio i promicao svoju ideju bioetike, Jahr je inspiraciju našao i u budizmu, odnosno u reinkarnaciji kao moćnom uvjerenju istočnjačke vjere i filozofije koja ide u prilog neraskidivoj vezi koja postoji među svim živim bićima što onda svakom živom biću daje vrijednost, odnosno čovjeku nalaže moralnu dužnost poštivanja i (o)čuvanja svakog živog bića. Buddha je primjerice govorio o svim živim bićima kao bićima koji su u međusobnom srodstvu, što je privuklo F. Jahra. Posebno su ga inspirirali u to vrijeme popularni indijski filozofi, poput Santhya i sljedbenika yoge, koji su radikalno uskraćivali samima sebi prehrambena i higijenska dobra u korist očuvanja i najmanjeg oblika života. Izlazeći iz svoje kulturno-duhovne tradicije i otvarajući se drugačijem i manje

⁶¹⁴ H. M. Sass, *Isto*, str. 10

⁶¹⁵ *Isto*

⁶¹⁶ F. Jahr se pozivao na Shopenhauera govoreći o samilosti kao suprotnosti djelovanja iz koristi

⁶¹⁷ Fritz Jahr, „Smrt i životinje: razmaranje Pete zapovijedi“, u: I. Rinčić, A. Muzur, *Isto*, str. 207.

poznatom, pokazao je svoju spremnost i intenciju da uključi druge perspektive te stvori širi uvid u mrežu života.

Ipak, koncepcija bioetike F. Jahra ima i druge korijene osim one hagiološke i religiozne. U Europi su poklonici slične filozofije ili ljubavi prema životu i oni slične osjetljivosti prema prirodi i životinjama, promicali nenasilje prema životinjama što je postepeno poprimalo obrise pokreta za zaštitu životinja i pomagalo je razumijevanje i prihvaćanje Jahrova bioetičkog imperativa. O poštivanju svih živih bića govorili su mnogi služeći se različitim načinima i metodama koje su odgovarale njihovim strukama. Među njima se izdvajaju filozofi K. Krause, A. Schopenhauer, Karl R. E. von Hartmann, teolozi (F. Schleiermacher i drugi), pa i muzičari (R. Wagner) koje je F. Jahr čitao, slušao i studirao.⁶¹⁸

Pastor Jahr je, osim idejama i djelima ovih autora, vjerojatno bio inspiriran brojnim društvenim promjenama i političkim previranjima koja su se očitovala prije Drugog svjetskog rata, ali i neposredno nakon njega, kao i tehnološkim dostignućima tog vremena i pojavkom prvih društvenih sredstava komunikacije.

Kao pedagog i učitelj, više nego što je podučavao, pisao je o odgoju, posebice o modelima moralnog odgoja i važnosti takvog odgoja za budućnost. U tom prostoru mu se očitovala potreba nove znanosti za život. Smatrao je važnim podučavati djecu i mlade o umreženosti života i međuovisnosti svih živih bića koja su ugrožena zbog slabog osjećaja odgovornosti čovjeka prema ne-ljudskim oblicima života. U tok kontekstu je zamislio bioetiku kao određeni svjetonazor ili stav prema životinjama, biljkama, bližnjima, prirodi i okolišu, a bioetički imperativ kao smjerokaz, ali i moralnu obvezu prema svim oblicima života i specifičan model ponašanja čovjeka prema svijetu koji ga okružuje.⁶¹⁹ U tom vidu bio je pomalo optimističan. Naime, na jednom mjestu F. Jahr piše kako je „samoodgoj postigao već bitnog napretka, ali ga moramo još toliko unaprijediti kako bi smjernicom našeg djelovanja vrijedio bio-etički zahtjev“.⁶²⁰

Osim spomenutih mislioca, znanstvenika i umjetnika, F. Jahra su na ovaj stav potakla i nova znanstvena dostignuća i razvoj društva koje je bilo na putu da redefinira svoje etičke dužnosti u skladu s novim društvenim izazovima. Pored toga, bioetika je u njegovoj misli bila mnogo više od akademske discipline. Ona je bila princip, krepost, nastojanje oko očuvanja osobnog i javnog morala, obrazovanja mladih ljudi i šire javnosti o alarmantnom stanju u

⁶¹⁸ Usp. F. Jahr, *Isto*

⁶¹⁹ Jahrov termin „Bio-Ethik“, vuče etimološko korijenje iz grčke riječi *bios* koja znači život u cjelini i *ethos*.

⁶²⁰ Friz Jahr, „Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“, u: I. Rinčić, A. Muzur, *Isto*, str. 205.

kojem se nalaze okoliš, ali i biljni i životinjski svijet, ugroženi ljudskom nebrigom i neosjetljivošću, njegovom dominacijom i osjećajem superiornosti.

Prema dosadašnjim spoznajama njemački protestanski pastor Fritz Jahr je terminološki tvorac „bioetike“, tog neologizma s početka prošlog stoljeća, ali i idejni inicijator i preteča bioetike kakvu je kasnije razradio V. R. Potter u svom konceptu globalne bioetike, a da za svog života vjerojatno nikada nije čuo za F. Jahra niti za njegov njemački termin „Bio-Ethik“. Danas se posebitosti bioetike Fritza Jahra istražuju i valoriziraju kroz projekte integrativne bioetike, a bioetički pogled na svijet kakvog je širio F. Jahr pokazuje se zanimljivim i još uvijek neistraženim potencijalom za daljnu europeizaciju bioetike. Dapače, otkriće djela Fritza Jahra kojemu se na važnosti dalo u okrilju hrvatske bioetičke zajednice, dokaz je da je konsituiranje europske bioetike ne samo opravdano već je i veoma perspektivno područje za budući znanstveno-istraživački rad.

Stoga, dok se američki znanstvenici i javnost, manje ili više ponose V. R. Potterom koji je prvi upotrijebio termin „bioetika“ u anglo-američkom svijetu ili A. Hellegersom i ostalima koji su je definirali kao novu medicinsku etiku osporavajući ili prešućujući povijesne činjenice pa i ime Fritza Jahra o kojem se s vremenom sve više govorilo, valja istaknuti kako je F. Jahr pišući prvi o bioetici skromno vjerovao da su mnogi prije njega govorili o istom. Naime, bio je uvjeren da su njegove bioetičke misao preteče bili čak Mojsije, prorok Hošea, sveti Pavao, sveti Franjo Asiški, Buddha, M. de Montaigne, J. G. Herder, F. Schleiermacher i K. Krause. Možda zbog toga svom prvom članku o bioetici dodaje podnaslov – „*Stare spoznaje u novom ruhu*“. Iz današnje perspektive neke Jahrove spoznaje su stare i potrebne su novog ruha, a dobile su ga upravo u Hrvatskoj iz koje se njegove ideje šire po regiji i svijetu, a njegova ostavštinu čuva i vrednuje. Stoga, možemo reći da je integrativna bioetika to novo ruho koje je zaogrnilo ili bolje rečeno prigrllilo Jahrovu ideju bio-etike. Međutim, i to ima svoju povijest.

4. Uloga hrvatskih bioetičara u promicanju bioetike Fritza Jahra

Djelokrug bioetike je očito još prije 80 godina bio mnogo širi od akademskog i društvenog kruga u koji se bioetika smjestila 60.-ih i 70.-ih godina dvadesetog stoljeća u Sjevernoj Americi. Ona je u zamisli F. Jahra zahvaćala kulturu, prosvjetu, društveni život,

edukaciju, moral, medije,⁶²¹ savjetodavna tijela, a nadilazila je primijenjenu etiku i pojedinačne institucije. Njena primarna, jedinstvena i humana zadaća, bila je poštivanje svih oblika života koje svatko može ostvariti na svoj način. F. Jahr je primjenjivao svoj bioetički imperativ, kojeg je domislio nadahnut mislima i vrijednostima koje je nalazio u kršćanstvu pijetizmu, budizmu, filozofiji Schleiermachera i Kanta, Wagnerovoj glazbi, biblijskim piscima i pristašama yoge, u području zooetike i geoetike, ali oslanjajući se na filozofiju. Naime on je svoj koncept bioetike gradio kao filozofsku ideju, odnosno bioetiku je koncipirao kao filozofski pojam.

Potterova bioetika, s druge strane, odgovor je na strah pred napretkom zbog nedostatka mudrosti, odgovor je na ekološku krizu i neravnotežu u prirodi koja ugrožava opstanak života. V. R. Potter je smatrao kako je potrebna nova disciplina (bioetika) koja bi bila most između znanosti (posebice biologije) i humanističkih vrijednosti koja bi očuvala i štitila život. Bavio se problematikom opasnog znanja, porušenih vrijednosti, evolucije, a inspirirali su ga ekolozi, teolozi i filozofi.

Terminološki gledano *bios* i *ethos* (Bio-Ethik) za V. R. Pottera i F. Jahra ne znače isto. Jahr je povezao život (čovjeka, životinje, biljke) s etikom, a ne etiku sa znanošću.⁶²² Sam sebe pri tom nije smatrao začetnikom jedne nove ideje. I. Rinčić i A. Muzur su uvjerenja da se Potterova i Jahrova ideja mogu smatrati sličnima, ali da nisu identične. Bitna razlika je u poimanju prefiksa *bio*. Za Pottera je on dolazio iz biologije, iz znanosti, a za Jahra on je značio život.⁶²³

Međutim „otkriće učenja Fritza Jahra ponudilo je i oživljavanje Potterove izvorne misli o novom odnosu čovjeka prema drugim manifestacijama života i okoliša“⁶²⁴ i na taj način je oživilo izvornu potterovsku bioetiku koju su Potterovi sunarodnjaci krivo interpretirali kao novu medicinsku etiku. Mada nikada nije bilo i nema izričite podudarnosti između dvije ideje istog imena, one globalne bioetike V. R. Pottera i one F. Jahra, postoji očita koincidencija u metodološkim i predmetnim značajkama da se s pravom može smatrati da je upravo F. Jahr bio preteča onog što poznajemo danas kao Potterova globalna bioetika.

⁶²¹ Fritz Jahr se sam koristio i motivirao je svoje kolege da se što više koriste sredstvima društvenog priopćavanja u svrhu promicanja bioetike. Upozoravao ih je da pri tom paze na posebne metode koje zahtijevaju mediji i da na umu imaju publiku kojoj se obraćaju.

⁶²² Usp. Amir Muzur i Iva Rinčić, „Korijeni i budućnost europske bioetike“, u: *Znakovi vremena* 14 (52/53) 2011, str. 84-88.

⁶²³ Usp. Amir Muzur, Iva Rinčić, „Fritz Jahr (1895-1953) – the Man Who Invented Bioethics“, *Synthesis philosophica* 51 (1/2011), str. 133-139.

⁶²⁴ Usp. *Isto*

Povezujući etiku uz život, Jahr je proširio moralnu odgovornost čovjeka na cjelokupni svijet, a samim time njegova se bioetika neosporivo slaže s konceptom integrativne bioetike. Da se poslužimo riječima Ante Čovića, Jahr je svakako svojim bioetičkim zalaganjem, koje je graničilo s onim pastoralnim i filozofskim, „rastvorio horizont europske bioetike u kojem se odsad posve legitimno i s punim opravdanjem mogu pojavljivati bioetički doprinosi eurokontinentalne filozofske misli i duhovne tradicije uopće, od Platona preko Franje Asiškog i Kanta do Alberta Schweitzera“.⁶²⁵

Dijeleći ovo uvjerenje usuđujemo se proučiti ili pročitati neke Jahrove ulomke u svjetlu odrednica i karakteristika koje čine integrativnu bioetiku da vidimo kako postoji više podudarnosti u konceptu integrativne bioetike i Jahrove bioetike. Može se izdvojiti sljedeće, na način da se uz odrednice integrativne bioetike koje navodimo u prvom dijelu rečenice nadovežemo primjere ili citate iz članaka F. Jahra, u drugom dijelu rečenice:

- Jedinstvo više vrste spoznaja: znanstvene, filozofske i vjerske, odnosno pluriperspektivni pristup – „Duša europskog čovjeka borila se sve do Francuske revolucije za jedinstvo religijske, filozofske i znanstvene spoznaje svijeta, ali smo kasnije to jedinstvo morali napustiti pod pritiskom spoznajnog obilja.“⁶²⁶
- Proširivanje moralne odgovornosti na sva živa bića – „Od bio-psihike je tek jedan korak do bio-etike, tj. do prihvaćanja etičkih dužnosti ne samo prema ljudima, već prema svim živim bićima.“⁶²⁷ U prilog ide i citat iz članka „Zaštita životinja i etika u svom međusobnom odnosu“ iz 1928. gdje piše: „Činjenica o tijesnoj povezanosti između zaštite životinja i etike počiva naposljetku na tome da nemamo etičkih dužnosti samo prema bližnjima, već i prema životinjama, čak i prema biljkama – ukratko rečeno, prema svim živim bićima – pa možemo govoriti pravo o „bio-etici“.“⁶²⁸
- Problem nepromišljenog napretka koji ima svrhu u samom sebi – „Jer čitava naša gungula u politici, gospodarskom životu, pisarnici, radionici, na polju, svojim povodima i ciljevima u prvom redu nije nikako prilagođena ljubavi, već mnogo više borbi s raznim takmacima. Mi samo toga uglavnom nismo svjesni, sve dok se ta borba vodi na zakonski dozvoljen način. U toj borbi čovjeka za opstanak iscrpljuju se

⁶²⁵ Ante Čović, „Pojmovna razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika, integrativna bioetika“, str. 22.

⁶²⁶ Fritz Jahr, „Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“, u: I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 201.

⁶²⁷ Fritz Jahr, „Znanost o životu i nauka o ćudoređu (Stare spoznaje u novom ruhu)“, u: *Isto*, str. 198.

⁶²⁸ Fritz Jahr, „Zaštita životinja i etika u svom međusobnom odnosu“, u: *Isto*, str. 216.

potpuno svjesno ljudska snaga, ljudsko zdravlje i ljudski život, a to ne vrijedi samo za ratna vremena već i za „miran“ život neprestano razvijajuće kulture, osobito u nekim granama industrije.“⁶²⁹

- Bioetička borba protiv diskriminacije na pretpostavci svetosti života – „Oštro razgraničenje životinje i čovjeka, koje se prevladavao od početka naše europske kulture do kraja XVII. stoljeća, danas se više ne može održati.“⁶³⁰ Na isti način u članku „Zaštita životinja i etika u svom međusobnom odnosu“ iz 1928. piše: „Onaj čija je ljubav tako velika da prelazi granice samo-ljudskog pa i u najbjednijem tvorovi vidi nešto svetog, taj će znati naći i visoko cijiniti to sveto i u najsiromašnijima i najnezatnijima od svoje ljudske braće i neće se pritom ograničiti ni na kakav njegov limitirani dio, poput društvene klase, interesnog udruženja ili partije ili što bi inače još moglo doći u obzir.“⁶³¹
- Predmet bioetičkog proučavanja: odnos znanosti i etike te „oživljavanje“ filozofije – „Filozofija koja je ranije propisivala prirodnim znanostima njihove misli-vodilje, sada mora i sama nadograđivati svoje sustave prema pojedinim spoznajama prirodnih znanosti (...).“⁶³²
- Nadilaženje antropocentrizma – „Jer svi su, biljke i životinje jednako kao i čovjek, ravnopravni – svatko ne u istom, nego svaki u onome što je nužnim zahtjevom za postignuće njegova određenja.“⁶³³
- Bioetika kao nova znanstvena disciplina i etički orijentir u novoj epohi – Jahr u članku iz 1926. neposredno nakon što je naveo bioetički imperativ piše: „Za nastavu se iz toga nudi mogućnost da se djeluje na izgradnju svjetonazora i u prirodoslovnim predmetima.“⁶³⁴ Osim ovdje F. Jahr i na mnogim drugim mjestima govori o bioetičkom imperativu kao svjetonazoru, orijentiru, smjernici ispravnog ponašanja prema živim bićima što odgovara i ulozi integrativne bioetike u društvu.
- Animalna i humana etika se nadopunjuju i jačaju – „Ako ispravno shvaćena i ispravno prakticirana zaštita životinja zaista pospješujuće djeluje na etiku, znači da ima

⁶²⁹ Fritz Jahr, „Smrt i životinje: razmatranje Pete zapovijedi“, u: *Isto*, str. 209.-210.

⁶³⁰ Fritz Jahr, „Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“, u: *Isto*, str. 201

⁶³¹ Fritz Jahr, „Zaštita životinja i etika u svom međusobnom odnosu“, u: *Isto*, str. 214.

⁶³² *Isto*

⁶³³ F. Jahr, „Znanost o životu i nauka o ćudoređu (Stare spoznaje u novom ruhu)“, u: *Isto* str. 198.

⁶³⁴ *Isto*, str. 200.

vrijednost za odgoj i obrazovanje puka i stoga ni u kom slučaju ne smije biti zaboravljena.“⁶³⁵

- Bioetika ima svoje mjesto u pravnom uređenju i u nastavi – Važno je podsjetiti da je F. Jahr većinu svojih članaka objavio u časopisima koji su bili namijenjeni odgoju i obrazovanju, a svojim člancima je uglavnom kritizirao postojeću praksu i sugerirao promjene pišući, primjerice, o ulozi glazbe i skladanja u nastavi, važnosti svih predmeta za oblikovanje svjetonazora, obrazovanju duha protiv diktature i pukog vježbanja u korist objektivnosti. Zapravo edukacijska načela Fritza Jahra koja se mogu svesti na demokratizaciju svjetonazora veoma su bliska metodološkom pluriperspektivizmu integrativne bioetike koja se provodi kroz bioetičku edukaciju u okviru integrativne bioetike. Njegovi edukacijsko-odgojni prijedlozi najbolje se vide u njegovom članku iz 1930. godine „Diktatura svjetonazora ili sloboda misli? Razmišljanja o liberalnom oblikovanju nastave svjetonazora“.⁶³⁶

Ovih nekoliko izabranih primjera idu u prilog mišljenju da je poimanje bioetike F. Jahra veoma blisko konceptu integrativne bioetike i da se istraživanjem Jahrove ostavštine doprinosi europeizaciji i pofilozofljenju bioetike, odnosno njenoj konačnoj emancipaciji od američke bioetike koja se u međuvremenu svela na principalizam, koji ionako nikada nije bio dobro prihvaćen na europskom kontinentu čije se vrijednosti ne podudaraju s onim američkim.

5. Utjecaj otkrića Fritza Jahra na riječki bioetički krug

Onoga trenutka kada je izašao 61. broj *Bioetičkih sveski* široj hrvatskoj javnosti postali su dostupniji tekstovi Fritza Jahra. Ipak, prijevodom ključnog članka „Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“ 2007. godine, ovaj njemački učitelj, pastor i etičar, postaje zanimljiva osobnost upravo onim ljudima koji su bili najbliži Ivanu Šegoti, dakle riječkom bioetičkom krugu. Od 2007. godine uslijedila je iscrpna pretraga arhiva s ciljem da se otkrije nešto iz njegove biografije, od toga kada je rođen, gdje se školovao, a gdje radio, tko mu je bila obitelj, tko ga je nadahnjivao, do toga kakav su odjek njegova djela ostavila u njegovoj domovini. Cilj istraživanja je bio da se pomnije ispita Jahrov

⁶³⁵ F. Jahr, „Zaštita životinja i etika u svom međusobnom odnosu“, u: *Isto*, str. 215.

⁶³⁶ Vidi više u: I. Rinčić, A. Muzur, *Isto*, str. 233-237.

koncept bioetike, da se analizira u specifičnim geografskim, vremenskim, političkim okolnostima i da se razmotre mogućnosti primjene njegovih ideja i načela na bioetiku koja se razvija u Hrvatskoj.⁶³⁷ Mada veoma temeljito, to istraživanje još uvijek nije završeno. Od samog početka tog istraživanja riječke bioetičare pratile su brojne promjene.

Najprije, Ivan Šegota 2008. godine napušta Katedru za društvene znanosti na Medicinskom fakultetu u Rijeci na kojoj je proveo više od trideset godina i prepušta je Amiru Muzuru, a iste godine održan je jedna od najvažnijih događaja za afirmaciju hrvatske bioetike, 9. *Svjetski kongres bioetike*, i to upravo u Rijeci, od 3. do 8. rujna. Nakon toga slijedi preimenovanje spomenute katedre u Katedru za društvene i humanističke znanosti, a riječki krug bioetičara se sve više veže uz zagrebački krug bioetičara okupljenih oko Katedre za etiku na Filozofskom fakultetu i predstojnika Ante Čovića. Unatoč početku suradnje, koja će s vremenom postati sve plodonosnija i bolja, i promjenama koje su se dogodile na Katedri za društvene i humanističke znanosti te posla oko organiziranja svjetskog kongresa kojem je Rijeka bila domaćin, riječki bioetičari, posebice Amir Muzur i Iva Rinčić, nastavljaju traganje za Jahrovim bioetičkim blagom. Kako je uslijedio niz otkrića koji su pomogli ovim znanstvenicima da rekonstruiraju život Fritza Jahra i njegovu znanstvenu aktivnost otvorila se mogućnost prijavljivanja novih znanstvenih projekata kojima se nastavio istraživački rad, učvrstila suradnja s njemačkim institucijama i znanstvenicima, posebice u Halleu te rastvorio novi prostor u kojem se proučava povijest europske bioetike, odnosno europsko korijenje integrativne bioetike.

5.1. Dokumentacijsko-istraživački centar za europsku bioetiku „Fritz Jahr“

Dokumentacijsko-istraživački centar za europsku bioetiku „Fritz Jahr“⁶³⁸ idejno je nastao u okviru projekta *Fritz Jahr i europski korijeni bioetike: utemeljenje međunarodne mreže znanstvenika*, a njegovo osnivanje odobrio je Senat Sveučilišta u Rijeci na svojoj 52. sjednici 15. svibnja 2013. godine⁶³⁹ kada je donesena Odluka o njegovu osnivanju. Prema elaboratu, kojim se spomenuti Centar predstavio široj riječkoj akademskoj zajednici, osnovan je s ciljem da bude priprema za institucionalnu platformu za znanstvene i razvojne projekte i bolju regionalnu, europsku i globalnu pozicioniranost Riječkog sveučilišta, hrvatske znanosti i

⁶³⁷ Usp. A. Muzur, I. Rinčić, „Korijeni i budućnost europske bioetike“, str. 84-88.

⁶³⁸ U daljnjem tekstu Centar.

⁶³⁹ Iste te godine, dva dana kasnije 17. svibnja 2013. Održani su i 15. *Riječki dani bioetike* na Medicinskom fakultetu u Rijeci vezani uz središnju temu skupa „Visoko obrazovanje za sve: perspektive podzastupljenih skupina“.

hrvatske bioetike.⁶⁴⁰ Zamišljen je, i od Senata odobren, kao sveučilišni Centar koji ima trosrku djelatnost, obavlja znanstveno-istraživačke poslove, razvija stručnu aktivnost (izdavavanje časopisa *Jahr* i organiziranje znanstvenih i stručnih skupova) i dokumentacijsko-istraživačku djelatnost, i to u okviru svoje uže specijalizacije, one za europsku bioetiku.⁶⁴¹ Osnivači Centra su Sveučilište u Rijeci i Primorsko-goranska županija uz potporu Grada Rijeke, Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Jadran – Galenski laboratorija, d.d. Rijeka i Poliklinike Medico Rijeka. Predstojnikom Centra netom po osnutku imenovan je Amir Muzur koji do 2016. godine obnaša tu dužnost uz pomoć Upravnog odbora Centra u koji su se, između ostalih, uključili Ante Čović kao predstavnik Referalnog centra za integrativnu bioetiku i Mislav Kukoč kao predstavnik Centra za integrativnu bioetiku u Splitu čime se ukazalo na buduću suradnju riječkog bioetičkog kruga s Hrvatskim bioetičkim društvom i novoosnovanim lokalnim centrima za integrativnu bioetiku..

Dokumentacijsko-istraživački centar za europsku bioetiku „Fritz Jahr“ postao je jedan od najvažnijih Centara za institucionalno etabliranje europske bioetike, ali i za bioetiku u Hrvatskoj. Njegov arhiv i knjižnica koju čine preslike dokumenata o F. Jahru, njegovom životu i radu, korespondencije s znanstvenicima, znanstveni časopisi i djela iz bioetike na hrvatskom i drugim europskim jezicima, čine bogat izvor za istraživače bioetike, njene europske povijesti i razvoja na hrvatskoj i svjetskoj razini.

Danas je Dokumentacijsko-istraživački centar za europsku bioetiku „Fritz Jahr“ samostalna znanstvena institucija koja uspješno surađuje s brojnim drugim bioetičkim institucijama u Hrvatskoj i svijetu, a odnedavno čini znanstvenu jedinicu unutar Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku koji predstavlja snažno institucionalno tijelo koje kroz svoje aktivnosti intenzivno radi na europeizaciji bioetike.

5.2. Časopis *Jahr* – godišnjak Katedre za društvene i humanističke znanosti u medicini (*Jahr – European Journal of Bioethics*)

⁶⁴⁰ Prema dokumentu *Mini – elaborat o osnivanju Dokumentacijsko-istraživačkog centra za europsku bioetiku „Fritz Jahr“*. (Zbog potreba rekonstrukcije zbivanja u riječkom bioetičkom krugu ovdje korištene izvore ustupila mi je osobno Iva Rinčić s Katedre za društvene i humanističke znanosti Medicinskog fakulteta u Rijeci iz svoje privatne arhive).

⁶⁴¹ Podaci preuzeti iz dokumenta *Odluka o osnivanju sveučilišnog Dokumentacijsko-istraživačkog centra za europsku bioetiku „Fritz Jahr“*, datiran 15. 5. 2013. (Iz osobne arhive Ive Rinčić. Vidi fusnotu 639.)

Na Medicinskom fakultetu u Rijeci, na Katedri za društvene i humanističke znanosti 2010. godine je pokrenut časopis *Jahr – godišnjak Katedre za društvene i humanističke znanosti u medicini* kojemu je glavnim urednikom imenovan Amir Muzur.

U uvodnoj riječi prvog broja *Jahra* koji je izašao u svibnju iste godine, A. Muzur je predstavio časopis kao mjesto internacionalne izmjene ideja i rezultata vezanih za istraživanja u području bioetike.⁶⁴² Uredništvo je predviđalo da časopis izlazi dva puta godišnje i da objavljuje radove koji se prethodno izlažu na raznim bioetičkim konferencijama i skupovima. Tako su primjerice u trećem broju *Jahra* objavljeni radovi s 12. *Riječkih dana bioetike*, i s 11. *Bioetičkog okruglog stola* koji je bio posvećen temi sporta (održan 7. svibnja 2010); u petom broju *Jahra* objavljena su izlaganja s 13. *Dana bioetike*, odnosno 12. *Bioetičkog okruglog stola* (13.-14. svibnja 2011.) na temu bioetičke edukacije; a *Jahr* je donosio radove i s nekih drugih konferencija, poput *Aktualni trenutak hrvatskog zdravstva* koja je održana 22. siječnja 2010. Radovi se u časopisu *Jahr* objavljuju na hrvatskom i na engleskom jeziku, a kategorizirani su u različite grupe: izvorne znanstvene članke, sažetke sa skupova, stručne radove, izvještaje, recenzije, eseje i kratka priopćenja. U njemu su objavljeni i neki od najvažnijih bioetičkih dokumenata poput *Riječkog apela za racionalno etičko zdravstvo* (drugi broj *Jahra*) ili *Riječke deklaracije o budućnosti bioetike* (četvrti broj *Jahra*), potom dokument *Riječke smjernice za bioetičku edukaciju* (peti broj *Jahra*) i *Riječke preporuke za sagledavanje i unapređivanje odnosa javnog i privatnog u hrvatskom zdravstvenom sustavu* 2012. godine (šesti broj *Jahra*).

Po tematici, objavljeni članci, odnosno sadržaj *Jahra* je raznolik. Obuhvaća probleme u kliničkoj praksi, ali i druge poput onih vezanih za rad s osobama s posebnim potrebama, predstavlja nove edukacijske modele, neki brojevi su u potpunosti posvećeni jednoj tematici, na primjer, hrvatskom zdravstvenom sustavu, komunikaciji i jeziku u medicini ili životu i djelu Ivana Illicha, te etici u sportu. Znanstvena i stručna područja kojima je *Jahr* otvoren su biomedicina i zdravstvo; temeljne medicinske znanosti; kliničke medicinske znanosti; javno zdravstvo i zdravstvena zaštita; veterinarska medicina; stomatologija; farmacija; ekonomija; pravo; politologija; informacijske znanosti; sociologija; psihologija; odgojne znanosti; socijalna geografija i demografija; socijalna djelatnost; povijest; arheologija; filozofija; etnologija i antropologija; teologija; povijest umjetnosti, odnosno bioetika u društvenim, humanističkim, biomedicinskim i drugim znanostima.⁶⁴³

⁶⁴² Usp. Amir Muzur, „Fowerod/Uvodnik“, *Jahr* 1 (1/2010), str. 7-8.

⁶⁴³ Preuzeto 2. srpnja 2015. i dostupno na <http://hrcak.srce.hr/jahr>.

Zbog njihove relevantnosti za razvoj bioetike u Hrvatskoj u sljedećim prilogima donosimo neke od najznačajnijih dokumenata iz „riječe radionice“:

Prilog 16. – Riječki apel za racionalno i etično zdravstvo – objavljen u Jahru 1(3/2010)

**RIJEČKI APEL
ZA RACIONALNO I ETIČNO ZDRAVSTVO**

Suglasni da hrvatsko zdravstvo proživljava težak trenutak obilježen tranzicijom političkih, gospodarskih, društvenih i moralnih vrijednosti, sudionici Okruglog stola *Aktualni trenutak hrvatskog zdravstva* zalažu se za sljedeća načela:

1. sustav javnog zdravstva je, za razliku od privatnog, **neprofitan** sustav;
2. svi subjekti sustava javnog zdravstva – institucije i pojedinci, zdravstveni radnici i pacijenti – dužni su ponašati se **racionalno** u potrošnji materijala i vremena;
3. osnov i mjerilo načela racionalnosti ne može biti unaprijed zadani financijski limit, već **optimalna korist za pacijenta** koja podrazumijeva najbolji mogući stručni i etički tretman;
4. **racionalizacija** se, između ostaloga, postiže i inzistiranjem na prevenciji (uključujući i nagrađivanje liječnika za postizanje nižeg pobola i eliminaciju štetnih navika, a ne za manju potrošnju materijala);
5. budući da su temeljne vrijednosti društva **zdravlje, obrazovanje i rad**, država mora iznaći dostatna sredstva za zdravstvo, bilo revizijom troškova i kvalitetnijom organizacijom, planiranjem i upravljanjem unutar sustava javnog zdravstva, bilo preraspodjelom iz drugih izvora;
6. **ulogu pacijenta i moralnog, humanog liječnika** treba konstantno osnaživati u sustavu zdravstva (unapređivanjem komunikacije i transparentnosti sustava), a zdravstvene usluge unapređivati prikupljanjem sugestija, pritužbi i pohvala korisnika;
7. treba naglašavati i promicati kako **odgovornost** liječnika, tako i odgovornost pacijenta (redoviti preventivni i kontrolni pregledi i sl.), kao i njihov suradnički odnos;
8. liječnik i zdravstveni sustav u cijelosti trebaju težiti što boljem i stalnom **educiranju i informiranju** pacijenta;
9. treba težiti kompletiranju **dugoročnog sustava zakonskih i podzakonskih akata** u području zdravstva i socijalne skrbi, u čijem će formuliranju ravnopravno sudjelovati struka, udruge pacijenata i politika;

10. sredstva javnog informiranja imaju nezaobilaznu ulogu u procesu unapređivanja sustava javnog zdravstva: umjesto generiranja senzacionalizma i prenaplašavanja afera, međutim, njihova uloga trebala bi biti **sustavno promicanje pozitivnih vrijednosti** (primjerice, ugleda liječničke profesije, poštovanja prava pacijenata, popularizacija prakse doniranja organa i sl.).

Medicinski fakultet u Rijeci, 22. siječnja 2010

U veća postignuća riječkog bioetičkog kruga svakako spada i jedan od ključnih hrvatskih bioetičkih dokumenata, *Riječka deklaracija o budućnosti bioetike* koja je također objavljena u *Jahru*, a donosimo je u sljedećem prilogu.

Prilog 17. – Riječka deklaracija o budućnosti bioetike – objavljena u Jahru 2 (4/2011)

RIJEČKA DEKLARACIJA O BUDUĆNOSTI BIOETIKE

Fritz Jahr je termin „bioetika“ („*Bio=Ethik*“) upotrijebio još 1927. Njegov „bioetički imperativ“ (*Poštuj svako živo biće kao svrhu samu po sebi i, ako je moguće, odnosi se prema njemu kao takvome!*) trebao bi biti putokazom osobnog, profesionalnog, kulturnog, društvenog i političkog života, kao i razvitka i primjene znanosti i tehnologije.

Zalažući se za promicanje bioetičkog imperativa i budućnosti integrativne bioetike, sudionici riječkog skupa „Fritz Jahr i europski korijeni bioetike: uspostavljanje međunarodne mreže znanstvenika (EuroBioNethics)“, žele naglasiti sljedeće:

1. Suvremena je bioetika nerijetko sužena na pitanja obaviještenog pristanka i odgovornosti u medicinskoj etici, pri čemu je praktični doseg općih etičkih načela minimalan.
2. Bioetiku treba bitno proširiti te konceptualno i metodološki transformirati kako bi bila u stanju sagledavati različite kulturne, znanstvene, filozofske i etičke perspektive (pluriperspektivni pristup), integrirajući ih u orijentacijsko znanje i praktičnu akciju (integrativni pristup).

3. Takva, integrativna bioetika morat će osigurati harmoniju, poštovanje i učenje iz bogate palete pojedinačnih i kolektivnih perspektiva i kultura globalne zajednice.

4. Prepoznajući nepresušno vrelo relevantnih perspektiva za integrativnu bioetiku u djelima mislilaca i učenja koji rabe koncept bioetike, ali i drugih „preteča“ integrativnobioetičkih i deontologijskih ideja od antike naovamo, snažno se zalažemo za proučavanje klasičnih djela i učenja.

5. Poštovanje prema životu i obazrivo postupanje prema svim oblicima života moraju uživati potporu svih ljudi, javnosti i medija, kao i obrazovnih programa na svim razinama.

6. Ako ove ideje zažive, bioetika će postati doista područje otvorenog susreta i dijaloga različitih znanosti i struka, vizija i svjetonazora, koji se okupljaju radi artikuliranja, rasprave i rješavanja etičkih pitanja koja se odnose na život u cijelosti i svakom svom dijelu, život u svim svojim oblicima, pojavnostima i stupnjevima, kao i životne uvjete općenito.

7. Ako ove ideje zažive, bioetika će postati osnov za razvoj i implementaciju zakona na nacionalnoj i međunarodnoj razini.

8. Ako ove ideje zažive, priznavanje i implementacija bioetike postat će „most za budućnost“, „znanost opstanka“ i mudrost „znanja kako koristiti znanje“ (kao što je to definirao Van Rensselaer Potter 1970-ih) moderne medicine i tehnologije.

Međunarodna mreža znanstvenika „EuroBioNethics“ će, radi promicanja navedenih ideja, organizirati daljnje konferencije i uspostaviti mrežne stranice kako bi unaprijedila komunikaciju i suradnju među različitim kulturama.

Uskoro će biti objavljeno i ustanovljenje Nagrade „Fritz Jahr“ za istraživanje i promicanje europskih korijena bioetike. Mreža „EuroBioNethics“ poziva znanstvenike i bioetičare na komunikaciju i suradnju u implementaciji ideja *Riječke deklaracije*.

Koliki je značaj *Riječke deklaracije* pokazuje i popis osoba koji su je potpisali u Rijeci/Opatiji 12. ožujka 2011.: Christian Byk (sudac Apelacijskog suda, Pariz; glavni tajnik Međunarodnog udruženja za pravo, etiku i znanost; glavni urednik časopisa *International Journal of Bioethics*); Ante Čović (redoviti profesor i pročelnik Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; predsjednik Hrvatskog bioetičkog društva; glavni urednik časopisa *Synthesis philosophica* i *Filozofska istraživanja*); Eve-Marie Engels (redovita profesorica i pročelnica Katedre za etiku u bioznanostima Odsjeka za biologiju;

pridružena članica Instituta za filozofiju; glasnogovornica DFG-Research Training Group Bioethics /*Graduiertenkolleg Bioethik*/ pri Međunarodnom centru za etiku u znanostima /IZEW/ Sveučilišta „Eberhard Karl“ u Tübingenu); Igor Eterović (doktorand, Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci); Márcia Santana Fernandes (profesorica pri Sveučilišnom centru „Ritter dos Reis“, Porto Alegre); José Roberto Goldim (izvanredni profesor na Pontifikalnom katoličkom sveučilištu Rio Grande do Sul; profesor na Sveučilištu Extremo Sul Catarinense, Criciúma; predavač na Saveznom sveučilištu Rio Grande do Sul; Klinička bolnica Porto Alegre); Nada Gosić (izvanredna profesorica na Katedri za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci); Hrvoje Jurić (docent na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu); Eleni Kalokairinou (docentica na Odsjeku za klasike i filozofiju Ciparskog sveučilišta, Nicosia); Tomislav Krznar (asistent na Odjelu lovstva i zaštite prirode Veleučilišta u Karlovcu); Natacha Salomé Lima (doktorandica, Odjel za psihologiju, etiku i ljudska prava Sveučilišta u Buenos Airesu); Amir Muzur (izvanredni profesor i pročelnik Katedre za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci; glavni urednik časopisa *Jahr*); Iva Rinčić (viša asistentica na Katedri za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci); Ricardo Andrés Roa-Castellanos (predavač i istraživač pri Institutu za bioetiku Pontifikalnog ksaverskog sveučilišta, Bogotá DC); Hans-Martin Sass (redoviti profesor na Ruhrskom sveučilištu u Bochumu; istraživač pri Institutu za etiku Kennedyjevih Sveučilišta Georgetown, Washington DC; predavač na Narodnom kineskom sveučilištu, Peking); Marija Selak (doktorandica, Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu); Ivana Zagorac (doktorandica, Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu).⁶⁴⁴

Inače, riječki bioetički krug čini veći broj znanstvenika koji pokazuju interes i bave se različitim problemskim područjima bioetike. Jedno od tih područja od samih riječkih bioetičkih početaka, bila je edukacija. Što se radilo po tom pitanju najbolje se vidi u dokumentu *Riječke smjernice za bioetičku edukaciju*, objavljenom u *Jahru* kojeg donosimo u prilogu (prilog 18.).

⁶⁴⁴ U tekstu navodimo tadašnje funkcije potpisnika *Riječke deklaracije o budućnosti bioetike*.

RIJEČKE SMJERNICE ZA BIOETIČKU EDUKACIJU

Sagledavanje sadržajnih i metodoloških perspektiva u nastavi bioetike, razmjena iskustava te izazovi i perspektive koje se unutar bioetičke edukacije otvaraju, potakli su sudionike 13. dana bioetike na Medicinskom fakultetu u Rijeci da predlože smjernice čija je opća svrha uspostavljanje suradnje na području bioetičke edukacije s fakultetima i obrazovnim institucijama u regiji, te osmišljavanje koncepta i realizacije modela bioetičke edukacije. U skladu s tim, sudionici skupa suglasni su da trebanpoduzeti sljedeće korake:

1. Potaknuti sve sudionika skupa da u svojim zemljama promoviraju važnost bioetičke edukacije, da pruže potporu i pomoć obrazovnim i znanstvenim institucijama u osmišljavanju koncepta bioetičke edukacije.
2. Osmisliti aktivnosti za uvođenje bioetike u nastavni proces u zemljama u regiji u kojima bioetika još nije uvedena.
3. Definirati mjere za unapređenje procesa bioetičke edukacije u zemljama s iskustvom u bioetičkoj edukaciji. U tom smjeru definirat će se konkretne smjernice za izradu *curriculumuma* bioetičke edukacije primjerenog razini edukacije i profesionalnom usmjerenju sudionika edukacije.
4. Sagledati mogućnosti koncepcije bioetičke edukacije kao cjeloživotnog učenja, odnosno predložiti uvođenje novih oblika i modela bioetičke edukacije.
5. Osmisliti i realizirati regionalne znanstvene i stručne skupove iz područja bioetičke edukacije.
6. Koncipirati i praktično realizirati zajedničke nastavne projekte iz bioetike.
7. Integraivnim konceptom bioetike uspostaviti međufakultetsku i međusveučilišnu suradnju.

Sudionici 13. dana bioetike na Medicinskom fakultetu u Rijeci uvjereni su da predložene smjernice ukazuju na temeljne izazove i usmjeravajuće perspektive bioetičke edukacije i da njihova realizacija značajno može utjecati na profiliranje koncepta europske bioetike.

Rijeka, 14. svibnja 2011.

Podružnica Hrvatskog bioetičkog društva u Rijeci, zajedno s Katedrom za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci sastavile su i *Riječke preporuke za sagledavanje i unapređivanje odnosa javnog i privatnog u hrvatskom zdravstvenom sustavu* koje su također popularizirane zahvaljujući *Jahru* što donosimo u sljedećem prilogu.

Prilog 19. – Riječke preporuke za sagledavanje i unapređivanje odnosa javnog i privatnog u hrvatskom zdravstvenom sustavu – objavljeno u *Jahru* 3 (6/2012)

Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini
Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci
Hrvatsko bioetičko društvo – Podružnica u Rijeci

**RIJEČKE PREPORUKE
ZA SAGLEDAVANJE I UNAPREĐIVANJE ODNOSA JAVNOG I PRIVATNOG U
HRVATSKOM ZDRAVSTVENOM SUSTAVU**

Sudionici stručno-znanstvenog skupa „Javno i privatno u zdravstvu i ljekarništvu: Dvije logike, dvije etike?“, održanog u Rijeci, 26. listopada 2011., analizirali su stanje odnosa javnog i privatnog u hrvatskom zdravstvenom sustavu iz medicinske, ekonomske, etičke i drugih perspektiva. Iz dijaloga medicinskih znanstvenika i znanstvenika društveno-humanističkih znanosti, predstavnika udruga u zdravstvu, udruga pacijenata i nositelja odlučivanja u području zdravstvene politike te predstavnika javnog i privatnog zdravstva, proistekle su preporuke čija je opća svrha upućivanje na strategiju i akciju koje bi pridonijele rješavanju nekih gorućih pitanja. Ne postoje različite etike koje bi vrijedile isključivo unutar javnog, odnosno privatnog sektora, ali postoje različite logike kojima se ovi sektori rukovode. Naime, u javnom sektoru, težnjom bi prvenstveno trebalo biti zadovoljavanje prava na zdravlje građana (kao osnovnog prava, osim prava na obrazovanje i prava na rad), a ne, kao u privatnom sektoru, težnja k profitu i k nužnom povratu uložених sredstava. Iz navedenog razloga, nije preporučljivo u značajnijoj mjeri uvoditi načela tržišnog poslovanja i kompeticije u javni sektor. U oba sektora, međutim, zajedničkim bi trebala biti racionalnost i odgovornost poslovanja.

Neetični pojedinci postoje u oba sustava. U javnom sektoru, korumpirani pojedinci mogu privilegirati privatni sektor, neracionalno raspolagati povjerenim sredstvima postupajući prema političkim ili drugim (osobnim) preferencama, favorizirati određenu farmaceutsku industriju radi vlastite koristi i dr. U privatnom sektoru, neetični pojedinci posežu za neprimjerenim oglašavanjem, stručno neutemeljenim financijskim opterećenjem pacijenta i sl. Javni je sektor u Republici Hrvatskoj privilegiran izdvajanjem države (sredstva decentralizacije) za nabavku opreme, pokrivanjem gubitaka i paušalnim plaćanjem usluga (prema „glavarini“), dok se općenitom prednošću privatnog sektora može smatrati „izbjegavanje“ bavljenja manje profitabilnim djelatnostima (npr. traumatologijom) i odabir profitabilnih (npr. dijagnostike).

U cilju prevladavanja nekih konkretnih teškoća, preporuke posebno ističu:

1. „Transfer“ visokoeduciranih kadrova iz javnog sektora u privatni: bez obzira na obeštećenje koje, eventualno, javni sektor može pritom dobiti, stvara se „rupa“ u sustavu javnog zdravstva koja se teško i dugo popunjava. Rješenje ovog problema pronalazi se u stipendiranju i kreditiranju studenta s obvezom višestrukog vremenskog odrađivanja kod poslodavca koji je stipendiju dodijelio.

2. Kako bi se izbjegla **politizacija javnog sektora**, osnivač treba u upravljačka tijela svojih zdravstvenih/ljekarničkih ustanova imenovati prvenstveno kompetentne, a ne isključivo politički podobne kadrove.

3. Da bi se izbjeglo **manipuliranje cijenom zdravstvenih usluga** i njeno proizvoljno i neekonomski motivirano mijenjanje, treba definirati objektivne cijene usluga, jasne algoritme medicinskih postupaka i „košarice“ usluga koje će biti pokrivene financiranjem javnog sektora.

4. Treba izbjegavati **delegiranje administrativnih i drugih nezdravstvenih uloga na liječnike i zdravstvene djelatnike** i kadrovski razdvojiti administrativno-financijsko od stručnog (medicinskog) upravljanja zdravstvenom ustanovom.

5. Treba **izbjegavati birokratske i druge barijere** koje se mogu ispriječiti u odnosu između liječnika/zdravstvenog radnika i pacijenta.

6. U slučaju uključivanja u vlasničku strukturu privatne zdravstvene ustanove osiguravajućih društava, farmaceutske industrije i/ili proizvođača medicinske opreme, što rezultira određenim nesumnjivim pogodnostima za zdravstvenu ustanovu, nužno je osigurati **stalni i strogi nadzor nad eventualnim sukobom interesa** koji bi rezultirao štetama po pacijenta uslijed preferiranja određenih lijekova, opreme, polica osiguranja i sl.

7. Položaj liječnika u javnom i privatnom sektoru potrebno je izjednačiti. Posebno se to odnosi na **ravnopravnost pozicije glede mogućnosti rada**, prava i dužnosti, u skladu sa Zakonom o radu (ukupno radno opterećenje i slobodno vrijeme, prekovremeni rad, stimulacije, rad u institucijama različitih sektora i dr.).

8. U cilju racionalizacije cjelokupnog zdravstvenog sustava, nužno je **jačati primarnu zdravstvenu zaštitu i unutar nje status liječnika obiteljske medicine**.

Zaključno se ističe da i javno zdravstvo i privatno zdravstvo imaju svoje mjesto u društvu i, odvojeno gledano, mogu paralelno dobro funkcionirati. Njihovo miješanje, odnosno pokušaji nametanja logike, motiva i ambicija privatnog zdravstva javnome, neminovno rezultira neuspjehom. Javno i privatno zdravstvo se, stoga, mogu i moraju smatrati komplementarnim, uz pretpostavku preciznog uređenja njihovih međusobnih odnosa.

Uočljivo je iz ovih nekoliko priloga, a posebice imajući u vidu cjelokupni izdavački opus časopisa *Jahr* da je uredništvo već u prvih šest godina objavljivanja uspjelo ostvariti cilj. *Jahr* je postao mjesto razmjene informacija, ideja i iskustava vezanih za bioetiku, kako kliničku tako i integrativnu. Tome u prilog ide i sudjelovanje Ante Čovića i njegovih bliskih suradnika iz mlađeg kruga bioetičara na riječkim bioetičkim konferencijama i objavljivanje njihovih radova u *Jahru*. Tako je primjerice, u trećem broju *Jahra* objaljena pozdravna riječ Ante Čovića s bioetičke konferencije u Dubrovniku 2004. godine koja sadrži jasno artikuliranu programsku ideju europeiziranja bioetike. O konceptu integrativne bioetike se u Rijeci govorilo i govori na mnogim mjestima i u mnogim prilikama, a redovito se promovira upravo kroz *Jahr*. Primjerice peti broj *Jahra* je u cijelosti posvećen regionalnoj suradnji Hrvatske i susjednih zemalja, odnosno zemalja u jugoistočnoj regiji oko oblikovanja bioetičke edukacije. Posebno je važno izdvojiti *Riječku deklaraciju o budućnosti bioetike* koja u potpunosti slijedi načela integrativne bioetike, a potpisali su je mnogi bioetičari kako iz riječkog tako i iz zagrebačkog bioetičkog kruga, o čemu je bilo govora. U okviru integrativne bioetike programski je i metodološki bio koncipiran i riječki skup iz 2011. godine, *Aktualni trenutak hrvatskog zdravstva*.

Godine 2014. glavnom urednicom *Jahra* postaje Stjepka Popović, a iste godine, deseti broj *Jahra* dobiva podnaslov „European Journal of Bioethics“. Uredničko vijeće se proširilo i dobilo sve odlike internacionalnog uredničkog tijela. Njega čine predstavnici iz Hrvatske, Makedonije, Bosne i Hercegovine, Srbije i Argentine što je rezultiralo i izdavanjem *Jahra* na španjolskom jeziku. Savjetodavni odbor *Jahra* čine znanstvenici – bioetičari iz Italije, SAD-a, Čilea, Slovenije, Njemačke i Hrvatske koji doprinose prepoznatljivosti *Jahra* kao relevantnog i originalnog bioetičkog časopisa na svjetskoj razini. Iz istog razloga uredništvo je odlučilo da

Jahr bude dostupan svima preko mrežne stranice⁶⁴⁵ uvrstivši ga na taj način u *Open Journal System*.⁶⁴⁶

5.3. Projekt Fritz Jahr i europski korijeni bioetike: utemeljenje međunarodne mreže znanstvenika (EuroBioNethics)

Integrativna bioetika je i preko riječkog kruga bioetičara i časopisa *Jahr* pomalo ulazila u različite sustave, edukacijske, političke, institucionalne, znanstvene i ine, i to ne samo u Hrvatskoj, već i u druge zemlje u području jugoistočne Europe i svijeta, s kojima je Hrvatska isplela kvalitetnu bioetičku mrežu.

Godinu dana nakon osnivanja časopisa *Jahr* riječki bioetičari prijavljuju projekt *Fritz Jahr i europski korijeni bioetike: utemeljenje međunarodne mreže znanstvenika (Fritz Jahr and European Roots of Bioethics: the Establishing an International Scholar's Network-EuroBioNethics)* koji je trajao od 1. veljače do 31. srpnja 2011., u okviru Hrvatske zaklade za znanost (broj projekta 06.05/17), uz njihovu financijsku pomoć, ali i onu koja je projektu pružena preko Kennedy Institute of Ethics iz Washingtona te preko Centra za medicinsku etiku iz Bochuma. Projekt je okupio, osim iz Hrvatske, dvadesetak partnera iz SAD-a, Južne Amerike, Njemačke, Francuske i Cipra. Zahvaljujući šestomjesečnom projektu održala se i prva međunarodna konferencija posvećena osobi i djelu Fritza Jahra u Rijeci i Opatiji 11. i 12. ožujka 2011. – *1st International conference Fritz Jahr and European Roots of Bioethics*.

Među značajnije plodove, osim brojnih znanstvenih članaka objavljenih u Hrvatskoj i inozemstvu i gostovanja na konferencijama diljem Europe kojima se promoviralo djelo Fritza Jahra, ubrajaju se: knjiga *Fritz Jahr and the foundation of global bioethics: the future of global bioethics*, Amir Muzur i Hans Martin Sass (ur.) objavljena 2012. godine kod izdavačke kuće Lit Verlag iz Münstera; *Riječka deklaracija o budućnosti bioetike*⁶⁴⁷ koja je prevedena na čak sedam jezika; *Nagrada za istraživanje i promociju europske bioetike „Fritz Jahr“*;⁶⁴⁸

⁶⁴⁵ www.jahr-bioethics-journal.com

⁶⁴⁶ Usp. Stjepka Popović, „Editorial“, *Jahr* 5 (10/2014), str. 253-254.

⁶⁴⁷ *Riječka deklaracija o budućnosti bioetike* objavljena je u petnaestak časopisa i internetskih portala u Hrvatskoj, Francuskoj, Španjolskoj, Indiji, Venecueli, Argentini, Brazilu i dr. (Prema dokumentu *Mini – elaborat o osnivanju Dokumentacijsko-istraživačkog centra za europsku bioetiku „Fritz Jahr“*. Vidi fusnotu 639.)

⁶⁴⁸ Jedan od ciljeva projekta bio je i osnivanje nagrade „Fritz Jahr“ (Fritz Jahr Award for European bioethics Research and Promotion) koja bi se dodjeljivala u dvije kategorije, onima koji imaju zapažene rezultate u istraživanju života i djela F. Jahra i onima koji su najzaslužniji za promicanje europske bioetike u svijetu. Dobitnika nagrade po tom kriteriju bira povjerenstvo koje se sastoji od pet do sedam članova. Zamišljeno je da nagrada ima institucionalnu potporu Sveučilišta u Rijeci, Hrvatskog bioetičkog društva, Grada Hallea, Referalnog centra za integrativnu bioetiku, Francke zaklade i Centra za integrativnu bioetiku i primijenjenu

pod-projekt *Dokumentacijsko istraživački centar za europsku bioetiku „Fritz Jahr“* te međunarodna mreža znanstvenika *EuroBioNethics*⁶⁴⁹ koja preko mrežne stranice poziva i omogućuje komunikaciju među bioetičarima i znanstvenicima zainteresiranim za život i djelo sada već slavnog protestantskog teologa i bioetičara, Fritza Jahra.

Tijekom projekta održao se i okrugli stol u Rijeci na temu „Bioetička edukacija: izazovi i perspektive“ (13.-14. svibnja 2011.), značajan po tome što su se tom prilikom definirale i usvojile *Riječke smjernice za bioetičku edukaciju*, te je osnovana „Regionalna koordinacijska skupina za bioetičku edukaciju“. Nagodinu, točnije 6. prosinca 2012. u Rijeci je održan i simpozij u čast Ivana Illich kojim se obilježila obljetnica njegove smrti, *Aktualni trenutak hrvatskog zdravstva III*, pod nazivom: „Medicina, društvo, čovjek: Živost kritike Ivana Illich (1926.-2002.) deset godina nakon njegove smrti“.⁶⁵⁰

Osim skupova koje je organizirala Katedra za društvene i humanističke znanosti na Medicinskom fakultetu u Rijeci uz organizacijsku pomoć Hrvatskog bioetičkog društva, hrvatski bioetičari su bili uvaženi gosti na inozemnim konferencijama u zemljama u koje je bioetika došla naporom hrvatskih bioetičara posebno Referalnog centra za integrativnu bioetiku i Hrvatskog filozofskog društva i njihovih skupova u Rijeci, ali i onih starijih, na otocima Lošinj i Cresu. Izdvaja se primjerice *I. International interdisciplinary conference: Bioethics – the sign of a new era: bioethics, media, law and medicine* u Makedoniji, na Ohridu 22. i 23. listopada 2011.⁶⁵¹

Upravni odbor Hrvatske zaklade za znanost na svojoj je 30. sjednici koja se održala 14. ožujka 2013. donio odluku o prihvaćanju završnog izvješća projekta ocjeniši realizaciju projekta uspješnom čime je on bio i službeno završen dok neki njegovi plodovi i danas žive, razvijaju se i šire.

5.4. Prvi međunarodni simpozij o Fritzu Jahru i europskim korijenima bioetike

Prvi simpozij o Fritzu Jahru i europskim korijenima bioetike, i to međunarodnog karaktera održan je u Rijeci od 11. do 12. ožujka 2011. u okviru projekta *Fritz Jahr i europski*

etiku. Poziv na suradnju kojim bi se pokrenuo sam postupak osnivanja nagrade „Fritz Jahr“ poslan je različitim institucijama u Halleu.

⁶⁴⁹ Usp. A. Muzur, I. Rinčić, „Fritz Jahr (1895-1953): a life story of the „inventor“ of bioethics and a tentative reconstruction of the chronology of the discovery of his work“, str. 385-394.

⁶⁵⁰ Usp. Ivica Kelam, Darija Rupčić, „Prikaz simpozija *Aktualni trenutak hrvatskog zdravstva III / Medicina, društvo, čovjek: Živost kritike Ivana Illich (1926. – 2002.) deset godina nakon njegove smrti*“, *Jahr* 4 (7/2013), str. 651-654.

⁶⁵¹ Usp. Nada Gosić, „Uvod – uz temu i broj“, *Jahr* 3 (5/2012), str. 11-12.

korijeni bioetike: utemeljenje međunarodne mreže znanstvenika – EuroBioNethics pod nazivom *1st international conference EuroBioNethics: Fritz Jahr and european roots of bioethics: establishing an international scholars' network*. Kratka, ali važna konferencija u čast Fritza Jahra okupila je brojne ugledne bioetičare iz svijeta, iz Njemačke, Francuske, Čilea, Brazila i drugih država svijeta, ali i mlade znanstvenike, početnike, koji su se tek zainteresirali za bioetiku.

Simpozij su otvorili svojim predavanjima Amir Muzur izlaganjem na temu „Fritz Jahr (1895.-1953.): a sketch for biography“ i Hans-Martin Sass predavanjem naslova „Translational ethics: how to translate tradition into the future?“. U programskom dijelu konferencije naslovljenom „European bioethics“ predavanja su održali Ante Čović na temu „Integrative bioethics as an original SE-European *product*“; Nada Gosić na temu „The actuality of thoughts of Fritz Jahr in bioethics education or why Fritz Jahr advocates character education“; Iva Rinčić s temom naslovljenom „European bioethics institutionalisation in theory and practice“ te Christian Byk s izlaganjem na temu „Bioethics, law and European construction“.

U drugoj polovici dana u dijelu programa naziva „European culture, philosophy, and science as forerunners of bioethics“ svoja istraživanja su izlagali: Eleni Kalokairinou: „Tracing the roots of the european bioethics to the ancient greek philosophers-physicians“; Ivana Zagorac: „St. Francis of Assisi: bioethics in european middle ages“; Igor Eterović: „The categorical imperative of Immanuel Kant in the light of the bioethical imperative of Fritz Jahr“ te Eve-Marie Engels: „The importance of Charles Darwin's theory for Fritz Jahr's conception of bioethics“; José-Roberto Goldim: „Albert Schweitzer, a bioethics precursor“; Hrvoje Jurić: „Hans Jonas' integrative philosophy of life as a foothold for integrative bioethics“; Fernando Lolas Stepke: „Bioethics and anthropological medicine: the early history“; Marija Selak: „Philosophy of Karl Löwith as a precursor and incentive to the idea of integrative bioethics“.

Pred kraj prvog dana konferencije odvio se još jedan set predavanja pod zajedničkim nazivom „European bioethics outside Europe“ u kojoj su svoje radove izlagali: Ricardo Andrés Roa-Castellanos: „Bioethical common factors amid Krause's masonry and Saint Francis' of Assisi appeal to respectful dialogue, nature and understanding: Jahr's dialogue beyond the age of „enlightenment“ and the „dark“ age“ te Natacha Lima: „The perspective of bioethics in Latin America following Jahr's guidelines“.

Drugi dan konferencije, 12. ožujka, u Opatiji, bio je prilika da se pronađu uporišta za raspravu i zajedničke buduće projekte u konsituiranju europske bioetike te otkriju poticaji za

daljnje ostvarivanje suradnje u korist istraživanja europskih korijenja bioetike i u korist rasta i širenja europske bioetike. Moderatori, A. Muzur i H. M. Sass predložili su nekoliko ključnih tema i važnih aktivnosti koje su se odvijale u sklopu projekta *Fritz Jahr i europski korijeni bioetike: utemeljenje međunarodne mreže znanstvenika – EuroBioNethics*.⁶⁵² Tog dana sudionici su se upoznali i imali su priliku raspraviti o prijedlogu ili nacrtu *Riječke deklaracije o budućnosti bioetike* koju su svi sudionici konferencije na kraju prihvatili i potpisali. Osim toga konferencija je rezultirala i brojnim drugim plodovima: osnivanjem međunarodne mreže znanstvenika *EuroBioNethics*, kao mjesta buduće komunikacije i znanstvene suradnje, čime se otvorila i nova platforma za neophodni dijalog koji bi poticao vrednovanje i poštivanje kulturnih razlika u modernom svijetu.⁶⁵³

Upravo se kroz različite bioetičke aktivnosti u korist istraživanja Jahrove bioetike, a tako onda i preko konferencije *Fritz Jahr i europski korijeni bioetike: utemeljenje međunarodne mreže znanstvenika – EuroBioNethics*, Jahrov koncept bioetike pokazao kao model integrativne bioetike budućnosti. Provedena dosadašnja istraživanja pokazuju da je F. Jahr svojim razmišljanjem nadišao svoje uže kulturno, nacionalno i religijsko ozračje tražeći globalni etički općevažeći pristup životu, to jest odnosu čovjeka prema drugim živim bićima. Pluralistička i globalna društva 21. stoljeća u boljoj su interakciji i dijalogu od onoga iz Jahrova vremena i stoga su u mogućnosti razviti nove interaktivne i integrativne modele u etici i bioetici koji bi doprinijeli civiliziranijem i harmoničnijem globalnom društvu u budućnosti. Pri tom je ostavština Fritza Jahra svojevrsna odskočna daska za stvaranje buduće integrativne globalne bioetike, a spomenuta važna, konferencija, pobrinula se da europska bioetika nađe svoje mjesto na svjetkoj bioetičkoj mapi kao integrativna globalna bioetika budućnosti.⁶⁵⁴

Znanstvenici koji su sudjelovali na konferenciji, kako se vidi iz samih naziva njihovih izlaganja, osvrnuli su se na europsku filozofsku baštinu, od antičke Grčke nadalje, ali i one ljude čiji rad iz perspektive integrativne bioetike ide u korist teoriji po kojoj bioetika ima europsku prapovijest. Taj europski pogled na određene probleme čovjeka, prirode i života,

⁶⁵² Sudionici konferencije, nazivi predavanja i raspored izlaganja preuzeti su iz programske knjižice *1st international conference EuroBioNethics: Fritz Jahr and european roots of bioethics: establishing an international scholars' network, Abstract book*, Amir Muzur, Iva Rinčić (ur.), Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 2011. Osvrt na konferenciju može se pronaći i u: Tomislav Krznar, „1st International Conference EuroBioNethics“, *Synthesis philosophica* 51 (1/2011), str. 151–153., a radovi prezentirani na ovoj konferenciji u cijelosti su objavljeni i dostupni u časopisu *Jahr*, vol. 2, br. 4, 2011.

⁶⁵³ Usp. Iva Rinčić, Robert Doričić, „1st international conference “Fritz Jahr and european roots of bioethic“- (conference review)“, *Jahr* 2 (3/2011), str. 347-351.

⁶⁵⁴ Usp. Amir Muzur, Hans-Martin Sass, „Introduction“, u: *Fritz Jahr and the foundation of global bioethics: the future of integrative bioethics*, Amir Muzur, Hans-Martin Sass (ur.), Lit Verlag, Münster, 2012., str. IX-XIV.

odskaae od ameriokog poimanja bioetike i donosi u bioetioki diskurs nove, odnosno stare europske vrijednosti. Tragove bioetike tako su sudionici ovog skupa, otkrili osim u Fritz Jahru i u I. Kantu (kategorioi imperativ), K. L  withu (pojam svijeta), A. Schweitzeru (strahopoštovanje prema životu), H. Jonasu (etika odgovornosti i integrativna filozofija života), Franji Asišk  m (poštovanje i ljubav prema svim oblicima života), ali i u C. Darwinu (teorija o postanku vrsta i povezanosti ljudskih bića s prirodom i drugim živim bi  cima) koji su na ovaj ili onaj način ujecali na Fritza Jahra i njegov koncepciju bioetike, ali i na razvoj integrativne bioetike.

5.5. Izlet hrvatske bioetike u Južnu Ameriku

Na konferenciji *1st International conference EuroBioNethics: Fritz Jahr and european roots of bioethics: establishing an international scholars' network* sudjelovali su i gostovali brojni znanstvenici koji su od 2007. godine u svojim radovima spominjali praoca bioetike Fritza Jahra, poput Eve-Marie Engels i Jos  a Roberta Goldima. Upravo su ovi znanstvenici uložili puno rada i truda da se ime i djelo F. Jahra proširi po Južnoj Americi. Natacha Lima s Odjela za psihologiju, etiku i ljudska prava na Sveučilištu u Buenos Airesu na spomenutoj konferenciji u Rijeci je prezentirala rad na temu različitih perspektiva bioetike u Južnoj Americi, a govorila je i o praksi podučavanja bioetike. Tako je osim međusobnog upoznavanja te izmjenjivanja informacija i iskustava u području bioetike ova konferencija, odnosno međunarodna suradnja koja se na njoj rodila, odvela hrvatske bioetičare i do Brazila, do zaljubljenika u F. Jahra, J. R. Goldima i L. Pessinija. Naime, u želji da zahvale na gostoljubivosti i uvažavanju njihovog rada u promicanju europske bioetike što su prepoznali njihove hrvatske kolege i s namjerom da nastave započetu suradnju, uzvratili su pozivom hrvatskim bioetičarima da se pridruže i da aktivno sudjeluju na konferenciji koja je održavana u okviru *Osme međunarodne konferencije o kliničkoj etici i konzultacijama* u S  o Paulu u svibnju 2012. Bio je to znak priznavanja uloge hrvatskih bioetičara i hrvatske bioetike u traganju za europskim korijenima bioetike i otkrivanju imena i djela Fritza Jahra. Samim tim nastavio se ostvarivati raniji cilj projekta, uspostavljanje trajne međunarodne mreže u području europske bioetike. Amir Muzur i Iva Rinčić su pred svjetskim bioetičarima u S  o Paulu govorili o projektu *Fritz Jahr i europski korijeni bioetike: utemeljenje međunarodne mreže znanstvenika – EuroBioNethics*, ali i o pojedinačnim značajnijim aktivnostima koje su se do tada ostvarile unutar projekta, prije svega o europeizaciji bioetike koja je potekla iz hrvatskih akademskih krugova.

6. Konstituiranje europske bioetike

Nadišavši metodološki pristup problemima suvremenog čovjeka koji se prakticirao u prethodnim razvojnim etapama bioetike, poput moralne refleksije o problemima u području medicinske znanosti u prvotnoj fazi bioetike kao nove medicinske etike, ili metodološku interdisciplinarnost za koju se više zalagao V. R. Potter u drugoj razvojnoj fazi, globalnoj bioetici, integrativna bioetika, kao treća razvojna faza, otkrila je svoje specifične značajke koje se razvijaju više od deset godina.

Posao koji je započeo 2004. godine u Dubrovniku konferencijom *Bioetika u južnoj i jugoistočnoj Europi. Izgledi za integrativnu etičku refleksiju na podlozi intrakulturnih razlika u Europi* urodio je ključnim bioetičkim postignućima, istraživačkim projektima, edukacijskim modelima i infrastrukturama unutar kojih se definirao koncept integrativne bioetike, a zahvaljujući uspješnom i kontinuiranom međunarodnom dijalogu, koncept integrativne bioetike se i geografski rasprostranio po jugoistočnoj Europi, a onda i šire. Za razliku od američke bioetike koja je zaglavila u biomedicinskoj i kliničkoj bioetici i principalizmu, bioetika se u Hrvatskoj konceptualno, predmetno i metodološki razvijala. Njena bitna odrednica je pluriperspektivizam kojim se nastoje obuhvatiti i riješiti kako intelektualni tako i duhovno-egzistencijalni problemi suvremenog čovjeka nudeći mu orijentaciju pomoću euro-kontinentalne filozofske misli i duhovne tradicije koji skrivaju brojne potencijale za razvoj europske bioetike. S obzirom na specifičnost u pristupu, na širinu predmetnog interesa i cilj, jasno je da europski principalizam i pojedine europske pravne odrednice nisu dovoljne da bi se na njima gradila europska bioetika, mada ne možemo i ne žimo reći da su nebitne.

Ekspanzija perspektiva pomoću kojih se sagledavaju bioetički problemi do koje je došlo u okviru integrativne bioetike, dovela je do novog bioetičkog imperativa, a to je europeizacija bioetike. Riječ je o imperativu filozofske, etičke, refleksije o ključnim pitanjima koji su doveli civilizaciju i život, njegovu održivost i opstanak, u krizu.⁶⁵⁵

Kada kažemo europska bioetika ili kad govorimo o konstituiranju europske bioetike tada ne govorimo o Europljanima koji se bave bioetikom niti o bioetici kojoj je porijeklo u nekoj od država Europske unije, niti o bioetici koja se istražuje ili živi samo na jednom određenom geografskom prostoru. Europa predstavlja i kontinent, ali i jedan povijesno-kulturni okvir i tradiciju unutar koje se rodila i gdje se razvija bioetika kao nova disciplina

⁶⁵⁵ Usp. Ante Čović, „The europeanization of bioethics“, u: *Fritz Jahr and the Foundation of Global Bioethics: the Future of Integrative bioethics*, Amir Muzur, Hans-Martin Sass (ed.), LIT Verlag, Münster 2012., str. 193-196.

koja ima svoju metodu, sadržaj i identitet. S druge strane, europeizacija bioetike se ne smije poistovjetiti s procesom informiranja svjetske znanstvene ili neznanstvene zajednice o povijesti bioetike u Europi. Iza sintagme „europeizacija bioetike“ stoji specifični europski pristup bioetici koji je započeo i koji se razvija u Hrvatskoj u okviru integrativne bioetike.

Europska bioetika se stoga pokazuje gotovo kao sinonim integrativne bioetike. Njena osnovna karakteristika je ukorijenjenost u filozofiji, točnije europskoj filozofskoj tradiciji. Stoga, kada govorimo o europeizaciji bioetike govorimo o „pofilozofljenju“ bioetike i „bioetizaciji“ filozofije što bioetiku i filozofiju stavlja u neraskidivu i trajnu vezu, odnosno dijalog. Tim dijalogom i partnerskim odnosom bioetike i filozofije nastoji se na inovativan način pristupiti problemima suvremenog čovjeka i njegovom odnosu prema životu i prirodi u novoj povijesnoj epohi,⁶⁵⁶ ali i trajno otkrivati idejne preteče bioetike.

Prijelomni događaj za razvoj bioetike u svjetskim razmjerima, odnosno za početak europeizacije bioetike bio je otkriće djela Fritza Jahra (2007.) čime je potvrđeno da je bioetika na europskom tlu postojala ne samo kao koncept ili ideja već je terminološki tvorac „bioetike“ njemački pastor koji je prvi put upotrijebio tu riječ još 1926. godine. Na svjetskoj razini, to je otkriće prihvaćeno kao nešto sporedno za bioetiku, pa čak i kao nešto potpuno nebitno. Naime, unatoč tom otkriću američki bioetičari su nastavili prisvajati pojam „bioetika“ i vezati ga i dalje isključivo uz kliničku praksu i biomedicinske znanosti. Međutim, među hrvatskim bioetičarima to je otkriće naišlo na sasvim drugačiju recepciju. Ono je potaklo hrvatske bioetičare da iz temelja revidiraju sva dotadašnja istraživanja o povijesti bioetike što im je na koncu priskrbilo snažno uporište za konstituiranje europske bioetike kao zasebnog znanstvenog i duhovnog fenomena. Drugim riječima, otkrićem F. Jahra zaživjela je ideja europeizacije bioetike koja je plamtjela još od prvog zagrebačkog znanstveno-istraživačkog projekta *Bioetika i filozofija* kojemu je radna hipoteza bila programska ideja europeiziranja bioetike. Na konferenciji u Dubrovniku 2004. godine ona se jasno definirala kao „krajnji cilj prema kojem bi se programski trebale tražiti bioetičke rasprave, istraživanja i projekti“.⁶⁵⁷ Za razvoj koncepta integrativne bioetike koji se u međuvremenu udomaćio u hrvatskoj znanstvenoj zajednici i rasprostranio po svijetu zahvaljujući i stalnoj znanstveno-kulturnoj manifestaciji *Lošinjski dani bioetike* od posebne je važnosti upravo otkriće djela Fritza Jahra kojeg su hrvatski bioetičari unijeli u bioetičku raspravu.

⁶⁵⁶ Usp. Hrvoje Jurić, „Hans Jonas’ integrative philosophy of life as a foothold for integrative bioethics“, *Jahr* 2 (4/ 2011), str. 511-520.

⁶⁵⁷ Iz dokumenta *Koncept i projekt integrativne bioetike* iz arhive Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku.“

Rekonstruiranjem povijesti bioetike u Hrvatskoj uviđa se da su do sada najiscrpnija istraživanja o povijesnom kontekstu, sadržaju i znanstvenim implikacijama djela Fritza Jahra proveli riječki bioetičari, Iva Rinčić i Amir Muzur, mada oni u bioetičkom duhu podršku i suradnju kontinuirano ostvaruju i s ostalim bioetičarima u Hrvatskoj i svijetu. Važno je napomenuti da se hrvatski bioetičari nisu zaustavili u Halleu u Njemačkoj, već kroz projekt europske bioetike pretražuju i istražuju širu europsku baštinu čitajući je upravo u bioetičkom ključu i na istraživačkoj liniji projekata integrativne bioetike.

U tom smislu nam je osvrst na živote i djela Alberta Schweitzera, Fritza Jahra i Pierrea Teilharda de Chardina u prethodnim poglavljima omogućio uvid u bioetičku interpretaciju njihove ostavštine gdje smo otkrili njihove sličnosti unatoč brojnim razlikama.

Fritz Jahr i Albert Schweitzer bili su teolozi koji su proučavali i voljeli glazbu, Jahr Wagnera, a Schweitzer Bacha. Jahra su inspirirali duhovni autoriteti kršćanske i istočnjačke religioznosti i duhovnosti, a Schweitzera je nadahnjivala povijesna i duhovna uloga Isusa Krista. Obojica su cijenili Goethea i zagovarali istinski razvoj i napredak koji je moguć razvojem svijesti i odgovornosti prema svim živim bićima. Bliski suradnik Alberta Schweitzera, Siegwart Hosrt Günter bio je iz Hallea, odakle i Jahr koji je preduhitrio Potterovu ideju bioetike, a V. R. Potter se često pozivao na misao, rad i život Alberta Schweitzera. Obojici je bila zajednička zabrinutost za budućnost čovjeka i smetala im je neosjetljivost čovjeka prema onom što ugrožava život. Stremili su širenju odgovornosti na cjelokupan svijet i svakog čovjeka bez obzira na njegovu nacionalnu pripadnost, rasu i vjeroispovijest. Takav, za to vrijeme poprilično moderan stav, doveo je A. Schweitzera čak i u sukob s službenim teološkim stavovima, kako katoličkim tako i evangeličkim. Kritizirao je kršćansku etiku u smislu da se nedovoljno obistinjuje, da nije ni izdaleka došla do ostvarenja svog potencijala, do produhovljenja i oživljavanja onog na što je Krist ukazivao, a to je djelotvorna ljubav prema bližnjemu.⁶⁵⁸

Drugačije od V. R. Pottera i F. Jahra, odnosno, više od Jahrove ljubavi prema prirodi i životinjama, A. Schweitzer je zagovarao strahopoštovanje prema životu, a više od V. R. Pottera, koji je tražio načine opstanka čovjeka i svijeta u vrtlogu znanstveno-tehničkog napretka, Schweitzera je mučila nepravilnost, dakle etičnost, tog napretka.

Njegov koncept bratske ljubavi je prisutan u europskoj kulturi, duhovnosti i tradiciji dok nastojanje da se dođe do neograničeno proširene moralne odgovornosti tek kasnije dobiva potporu u europskoj filozofskoj i teološkoj tradiciji. I sam toga svjestan zalagao se za odgoj,

⁶⁵⁸ Usp. Anđelko Domazet, „Strahopoštovanje pred životom Alberta Schweitzera“, str. 35-47.

obrazovanje i podučavanje o poštivanju života u školama. Vjerovao je baš poput F. Jahra u pozitivne učinke i pomake u mentalitetu i svijesti o odgovornosti kroz ispravni odgoj. Mislio je kako je nužno raditi na senzibiliziranju i odgoju javnosti, formiranju javnog mijenja, što je i pokušavao svojim javnim govorima i publikacijama. To bi danas neosporno našlo mjesto u nastojanjima i projektima sustavne bioetičke edukacije.

Kako Fritz Jahr, tako i Albert Schweitzer, jasan su dokaz da je bioetika i mnogo prije nego je zaživjela pod tim imenom tinjala u europskoj filozofskoj, kulturnoj i duhovnoj tradiciji, i to kao poštovanje i ljubav prema svim oblicima života i prema vrijednostima koje ga podupiru. U ovih nekoliko iznesenih stavki može se prepoznati i kasniji Potterov govor o znanju koje je opasno kada manjka mudrosti i etike u društvu čiji materijalni razvoj ne prati onaj kulturni, duhovni i moralni. Nemamo saznanja, ali možda je V. R. Pottera čak i inspirirao Schweitzerov govor prilikom uručenja Nobelove nagrade za mir u Oslu 1954. godine kada je rekao: „Čovjek je postao nadčovjek. Njegova nadljudskost nastaje iz činjenice da kroz stjecanje znanja i snage, nema na raspolaganju samo vlastito tijelo, nego i snagu koja je prisutna u samoj prirodi. Međutim, nadčovjek pati od kobnog duhovnog nedostatka. On ne posjeduje nadljudski razum, koji bi trebao pratiti nadljudsku snagu. Znanje i moć su mu nanijeli više štete nego koristi.“⁶⁵⁹ Ova misao koja je odjeknula svijetom zasigurno je potakla ljude da promisle o svom opstanku i radnjama koje trebaju poduzimati da budući naraštaji imaju život u svojoj njegovoj ljepoti i tajnama koji se i danas otkrivaju kroz europsku bioetiku koja se, između ostalog, gradi i na ostavštini velikog humanista i liječnika Alberta Schweitzera.

S druge strane, Pierre Teilhard de Chardin je poput svojih suvremenika F. Jahra i posebice A. Schweitzera strahovao zbog previranja u društvu i kulturi koji su tijekom njihovih života kulminirali u čak dva svjetska rata. Poput Alberta Schweitzera i Chardin je pisao i govorio o odjecima atomske bombe koja je srušila, osim života i gradova, i uvjerenje u kontrolu nad znanstveno-tehničkim napretkom. Njega je posebno mučio duhovni odjek atomske bombe, ne toliko gospodarski i politički. „Izvršivši taj potez, ostvarivši jednom svoj san da stvori novu munju, čovjek se omamljen svojim uspjehom, ubrzo okrenuo k sebi, i pokušao je, u svjetlu bljeska koji je upalila njegova ruka, shvatiti što je njegovo djelo učinilo od njega. Njegovo je tijelo bilo čitavo. Što se međutim dogodilo s duhom?“⁶⁶⁰ pitao se

⁶⁵⁹ Rhena Schweitzer Miller, „Stajalište Alberta Schweitzera o nuklearnoj opasnosti gledano danas“, u: K. Imielinski, C. Imielinski, A. Imielinski, *Albert Schweitzer, mislilac, humanist, liječnik*, str. 142.

⁶⁶⁰ Pierre Teilhard de Chardin, „Nekoliko misli o duhovnom odjeku atomske bombe“, u: Pierre Teilhard de Chardin, *Budućnost čovjeka*, CuS, Split 1970., str. 137.

Chardin vjerujući da se od tad promijenio čovjek i da nikad više neće biti isti. Zašao je u prostor kojeg je do tada smatrao nepovredivim i dobio novi osjećaj moći i uvjerenje da može ovladati mnogim silama u prirodi i materijom, od atoma nadalje. Upravo je to bio razlog njegovog straha, ali i prilika za promjene.

Ovakvih se misli, sasvim sigurno, mnogo krije u bogatoj misaonoj i kulturnoj baštini Europe, što predstavlja veliki zadatak za integrativnu bioetiku. Fritz Jahr se može smatrati tek simbolom europske znanstvene, kulturne i duhovne povijesti koja nije do kraja istražena, a u kojoj se kriju brojne zaboravljene, zanemarene i nedovoljno valorizirane povijesne osobe i njihove ideje koje se u perspektivi integrativne bioetike mogu otkriti kao njena povijesna uporišta. S druge strane, on je i znak da se bioetika u Hrvatskoj, nakon početne recepcije bioetike kao nove medicinske etike u samo nekoliko godina uspjela usmjeriti na put kojim su odavno kročile misaone preteče bioetike koje su do istraživačkih pothvata u okviru integrativne bioetike, baš kao i V. R. Potter, bili nedovoljno cijenjeni u kontekstu promicanja skrbi i brige za cjelokupni život i svijet u budućnosti.

Osim toga u okviru novog znanstveno-kulturnog fenomena, europske bioetike, nastavljaju se istraživanja u vidu teorijskog fundiranja i institucionalnog etabliranja sa svrhom izgradnje bioetičkog pogleda na svijet i pružanja orijentacije u novoj epohi. Filozofijsko-povijesnom perspektivom omogućuje se uranjanje u europsku kontinentalnu misaonu baštinu, a znano je da poznavanje povijesti otvara vrata boljoj budućnosti.

ZAKLJUČAK

Šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća znanstveno-tehnički napredak u području medicine stvorio je etičke dileme čije je rješavanje iziskivalo nove pristupe i odgovore koji su nadilazili dotadašnje kompetencije medicinskih specijalista, ali i stručnjaka iz područja filozofije, teologije i prava. Pokazalo se da je u traženju odgovora na nove izazove pred kojima se našla medicinska praksa potrebno interaktivno povezati ne samo predstavnike različitih znanosti nego i predstavnike različitih vjeroispovijesti i svjetonazora koji bi, osim činjenica, razmatrali i uzimali u obzir vrijednosti pojedinaca i zajednice kojoj pripadaju ako bi se našli u situaciji da odlučuju o nečijem životu i zdravlju. Rješenje se našlo u etičkim tijelima (povjerenstva, odbori, komiteti) koja su se osnivala unutar bolnica. Brojni autori upravo s osnivanjem tih tijela povezuju nastanak bioetike u SAD-u.

Prva bioetička edukacija provodila se kroz konzultacije unutar spomenutih bioetičkih tijela i na medicinskim fakultetima i to kao dodatak nastavnom predmetu „Medicinska etika“. Naime, uočavalo se da liječnicima nije dovoljno poznavati medicinu da bi donosili ispravne odluke u odnosu na svoje pacijente. Jasno se stoga očitovala potreba da budući liječnici steknu barem minimalno obrazovanje iz filozofije (etike), teologije, psihologije i prava. S druge strane, laiciziranje i populariziranje etičko-medicinskih problema preko medija utjecalo je i oblikovalo je novu društveno-etičku svijest pojedinaca koji su s interesom pratili i uključivali se u rasprave koje se tiču zaštite života i zdravlja, prava pacijenata, pitanja pobačaja, eutanazije, sterilizacije, kontracepcije i ostalih bioetičkih problema. Osnivanjem Hastings centra i Kennedy instituta obilježen je početak bioetičke institucionalizacije u akademskim krugovima u SAD-u. Razvoj bioetike kao novog etičkog pristupa u zdravstvu i biomedicinskim istraživanjima kroz prizmu rada etičkih tijela unutar institucija može se pratiti u radovima Daniela Callahana, Andréa Hellegersa, Alberta R. Jonsena, Andrewa Jametona i drugih. Uporište i smjernice djelovanja članovi etičkih odbora i liječnici nalazili su u četiri američka bioetička principa koja su, na temelju američkog etosa, utanačili Tom Beauchamp i James Childress.

U isto vrijeme razvijali su se i drugi etički projekti koji su odgovarali na iste izazove znanstveno-tehničke civilizacije, ali u drugim područjima života i na starom kontinentu. U području teologije – konkretnije, u području ekumenske teologije i međureligijskog dijaloga – Hans Küng je osmislio i svijetu predstavio „projekt svjetskog etosa“ u kojem je univerzalni etos gradio na mogućnosti religioznog mira. S druge strane, Hans Jonas je svojim „principom odgovornosti“ i stvaranjem „etike za tehnološku civilizaciju“ proširio etičke obzire na

cjelokupni život i na buduće generacije. Vittorio Hösle je, nadalje, doveo u pitanje ideju napretka koja je ozbiljno ugrozila čovjeka, njegov život, ali i čitavu Zemlju. On, stoga, unutar filozofije razrađuje etiku koja bi bila nužno ekološki orijentirana, a time i univerzalna, jer ekologija može objediniti fragmentirano znanje i staviti ga u službu općeg dobra.

Upravo je iz svijesti o ugroženosti opstanka na Zemlji nastala ideja Vana Rensselaera Pottera o bioetici kao „znanosti o preživljavanju“. Ovaj znanstvenik i liječnik nastojao je uspostaviti ispravan odnos između znanja i etike te iznaći primjerene načine društvenog ophođenja s novim spoznajama i njihovim aplikacijama u svrhu očuvanja života u svim oblicima. Bioetiku je vidio kao korektiv i odgovor na „opasno znanje“. U tom je kontekstu osmislio i prvi put (1970.) upotrijebio termin „bioetika“ koji su njegovi američki kolege i suvremenici prisvojili i tumačili kao „novu medicinsku etiku“.

Kao znanstvena disciplina bioetika se etablira izdavanjem *Bioetičke enciklopedije*. Definicija bioetike Warrena T. Reicha iz prvog izdanja *Bioetičke enciklopedije* (1978.) postala je mjerodavnom za razumijevanje bioetike u njenoj početnoj fazi razvoja, u kojoj se „bioetika“ poistovjećivala s „novom medicinskom etikom“. Bioetika je tada definirana kao „sustavno proučavanje ljudskog ponašanja u području znanosti o životu i zdravstvene skrbi, ukoliko se to ponašanje ispituje u svjetlu moralnih vrijednosti i principa“.⁶⁶¹ Sedamnaest godina kasnije ona se bitno proširuje te govori da je bioetika „sustavno proučavanje moralnih dimenzija – uključujući moralne poglede, odluke, postupke i težnje – u znanostima o životu i zdravstvenoj skrbi, koje se služi različitim etičkim metodologijama u interdisciplinarnom okružju“⁶⁶² pa je kao takva više odgovarala poterovskoj bioetici i metodološkoj interdisciplinarnosti na kojoj se bioetika gradila i razvijala u svojoj drugoj razvojoj fazi.

Od samog početka, u razvoju bioetike bila je snažno prisutna teološka perspektiva. Elio Sgreccia i Edmund Pellegrino proučavaju bioetiku iz perspektive moralne teologije, filozofije, teološke antropologije i kršćanskog personalizma na ostavštini američkih teologa Richarda McCormicka, Benedicta Ashleyja, Paula Ramseyja i drugih. Teološkom linijom bioetika ulazi i na hrvatske obrazovne institucije, gdje je osamdesetih godina dvadesetog stoljeća uvodi teolog Valentin Pozaić, kroz predavanja o moralnoj teologiji, te istovremeno pridonosi informiranju i senzibiliziranju hrvatske javnosti za bioetička pitanja prvim bioetičkim publikacijama Centra za bioetiku koji je osnovao 1986. godine, na Filozofsko-teološkom institutu Družbe Isusove u Zagrebu.

⁶⁶¹ A. Čović, „Pojmovna razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika, integrativna bioetika“, str. 19.

⁶⁶² Isto, str. 20.

Početkom devedesetih godina, još za vrijeme Domovinskog rata u Hrvatskoj, inspiriran američkom džordžtaunskom bioetikom, Ivan Šegota preko Katedre za društvene znanosti Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci uvodi, promiče i istražuje bioetiku u formi „nove medicinske etike“ te objavljuje prve sveučilišne priručnike iz bioetike za studente medicine. S vremenom I. Šegota uspostavlja suradnju s Katedrom za etiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (čiji je predstojnik bio Ante Čović), što je dalo inicijalni impuls kasnijem plodonosnom razvoju bioetike u Hrvatskoj i njenim međunarodnim postignućima. Serijska publikacija *Bioetički svesci*, koju je pokrenuo i uređivao Ivan Šegota, nezaobilazno je vrelo u povijesnoj rekonstrukciji prihvata i razvoja bioetike u Hrvatskoj. Osim toga, u riječkom bioetičkom krugu, u kojem je profesor Šegota okupio ekipu mladih znanstvenika, posebna se pozornost posvetila problematici bioetičke edukacije (Ivan Šegota, Nada Gosić, i drugi) iz čega je proizišao i poseban, „riječki model bioetičke edukacije“, koji se razvijao kroz znanstveno-istraživačke projekte koje su riječki bioetičari prijavljivali nadležnom ministarstvu kontinuirano još od 1990. godine, od prvog znanstveno-istraživačkog projekta „Medicinska etika u Hrvata“.

Na drugom važnom bioetičkom punktu u Hrvatskoj, na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, bioetika je imala drugačiji razvojni put zahvaljujući profesoru Anti Čoviću, s Katedre za etiku. On je zajedno s Hrvatskim filozofskim društvom, 1998. godine programski osmislio i organizirao simpozij *Izazovi bioetike* u sklopu filozofskog skupa 7. *Dani Frane Petrića* u Cresu. U povijesti bioetike u Hrvatskoj simpozij *Izazovi bioetike* predstavlja prekretnicu i početak njene preobrazbe, odnosno ulaska u razvojnu fazu integrativne bioetike. Pokazatelji toga bili su i drugi znanstveni skupovi koji su prethodili creskom skupu ili su mu bili vremenski i sadržajno blizu, poput onog u organizaciji Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu odnosno Ivana Cifrića, *Bioetika – etička iskušenja znanosti i društva*, franjevačkog simpozija *Odgovornost za život* i drugih. Međutim, tek osnivanjem stalne međunarodne znanstveno-kulturne manifestacije *Lošinjski dani bioetike* započinje ozbiljniji razvojni put integrativne bioetike, ali i samo osmišljavanje koncepta integrativne bioetike, koji se konceptualno, predmetno i metodološki razvija u Hrvatskoj putem bioetičkih rasprava, međunarodnih dijaloga, bioetičke edukacije, bioeticizacije javnosti, znanstveno-istraživačkih projekata i dokumentacijsko-istraživačkih institucija (uključujući danas krovnu instituciju, Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku) tijekom više od petnaest godina. Najznačajniju ulogu u geografskom rasprostranjivanju, ali i predmetnom širenju integrativne bioetike imao je dubrovački bioetički skup kojim je uspostavljena mreža integrativne bioetike u području jugoistočne Europe, dok

je kroz brojne druge bioetičke aktivnosti počevši od suradnje uspostavljene u Dubrovniku 2004. Godine, integrativna bioetika dobila priliku da postane bitni sugovornik u svjetskom bioetičkom diskursu. Inovativnost integrativne bioetike metodološki je pluriperspektivizam kojim se objedinjuju i integriraju znanstvene i neznanstvene, odnosno kulturne perspektive kojima se nudi orijentacija u novoj civilizacijskoj situaciji određenoj u bitnoj mjeri znanstveno-tehničkim napretkom koji je život i civilizaciju doveo u opasnost. Otkrićem Fritza Jahra, njemačkog pastora koji je prvi put upotrijebio riječ „bioetika“ 1926. godine, na što su upravo hrvatski bioetičari (osobito Amir Muzur i Iva Rinčić) skrenuli pozornost svjetske znanstvene zajednice, te valorizacijom njegove misaone bioetičke ostavštine u okviru integrativne bioetike, koncept integrativne bioetike dobio je svoju metodološku zasnovanost i sadržajnu ispunjenost, ali i povijesno uporište na kojem se razvijala programska ideja stvaranja europske bioetike. Europeizacija bioetike je, uostalom, glavni cilj znanstveno-istraživačkih bioetičkih projekata koji su se izvodili i koji se namjeravaju dalje izvoditi na hrvatskim sveučilištima zahvaljujući i velikom broju mladih bioetičara koji su se u posljednjih nekoliko godina, ponajprije zbog razvijene bioetičke edukacije, profesionalno i osobno opredijelili za bioetiku kao novo interdisciplinarno znanstveno područje i orijentacijsku znanost, a još veći rezultati na razini edukacije i na znanstveno-istraživačkoj razini mogu se očekivati otvaranjem vrata Poslijediplomskog doktorskog studija integrativne bioetike na Sveučilištu u Zagrebu.

Rekonstrukcijom povijesti bioetike u Hrvatskoj, izrađen je kronološki prikaz najznačajnijih bioetičkih događaja u razdoblju od tridesetak godina, analizirane su društvene okolnosti koje su pogodovale prihvatu bioetike u Hrvatskoj te izdvojile osobe koje su bioetiku donijele u hrvatski akademski i javni prostor. Osim toga, rekonstrukcija povijesti bioetike u Hrvatskoj prerasla je u rekonstrukciju konceptualne preobrazbe bioetike u sasvim novi znanstveno-kulturni fenomen, jedinstven na regionalnom, europskom i svjetskom planu, a to je – europska bioetika. Tome je, kako smo pokušali u ovom radu pokazati, prethodio dugotrajan i opsežan projekt europeizacije bioetike, koji je, s obzirom na ostvarene zadaće, otvorio riznicu bogate europske povijesti, a s obzirom na zadane i ovdje prikazane ciljeve ostvario uvjete daljnjem razvoju integrativne bioetike na europskoj i svjetskoj razini. Svaki napredak u tom smislu korak je prema punini očuvanja života.

LITERATURA

- Alexander, Shana: „Medical miracle and a moral burden of a small committee. They decide who lives, who dies“, *Life*, 9/1962.
- Agius, Emanuel: *The institutionalisation of Bioethics in the Europe*. <http://www.centesimusannus.org>
- Bacon, Francis: *Novi organon*, Naprijed, Zagreb, 1986.
- Ballian, Dalibor: *Pokret bioetike treba omasoviti u BiH*, [https:// www. facebook. com/Agencija.FENA/posts/854739551221803](https://www.facebook.com/Agencija.FENA/posts/854739551221803).
- Barišić, Pavo: „Pluriperspektivizam – temeljni uvjet ili zatamljenje?, u: *Integrativna bioetika i interkulturalnost*, Velimir Valjan (ur.), Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo, 2009.
- Bayertz, Kurt: *Struggling for Consensus and Living Without It. The Construction of a Common European Bioethics*, [http://www144.uni-muenster. de/ imperia/ md/ content /philosophischesseminar/mitglieder /bayertz/ texte/consensus.pdf](http://www144.uni-muenster.de/imperia/md/content/philosophischesseminar/mitglieder/bayertz/texte/consensus.pdf).
- Beauchamp, Tom L.: „Načela u bioetici“, *Društvena istraživanja* 5 (1996), br. 3-4
- Becchi, Paolo: „L'itinerario filosofico di Hans Jonas, stazioni di un percorso“, u: C. Bonaldi (ur.), *Hans Jonas, il filosofo e la responsabilità*, Edizioni AlboVersorio, Milano, 2004., str. 21-51.
- Bellino, Francesco: *Eubiosia: la bioetica della „buona vita“*, Città Nuova, Roma 2005.
- Bellino, Francesco: „La bioetica nel magistero pontificio: da Pio XII a Giovanni Paolo II“, *Quaderni dell' Istituto Acton*, nu. 11, Calabria Letteraria Editrice, Soveria Mannelli, 2003.
- Bilokapić, Šimun: „Uvodnik“, u: *Zbornik radova Nasilje nad ženama. Teološko – pastoralni izazov*, Franjevački institut za kulturu mira, Split, 2006.
- Bloom, Allan: *The closing of the american mind*, Simon and Schuster, New York 1987.
- Cifrić, Ivan: „Bioetička ekumena. Potreba za orijentacijskim znanjem“, u: *Socijalna ekologija*, 15 (4/2006), str. 283-310.
- Cifrić, Ivan: *Bioetika i ekologija: bioetičke i ekološke teme u sociološkoj perspektivi*, Matica hrvatska, Zaprešić, 2000.
- Cifrić, Ivan: „Predgovor“, u: *Bioetika – Etička iskušenja znanosti i društva*, Ivan Cifrić (ur.), Biblioteka „Razvoj i okoliš“, Zagreb, 1998.

- Cifrić, Ivan: „Zaštita okoliša u obnovi i razvoju Hrvatske“, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 7 (1998), br. 6, str. 793-814.
- Craig, Robert P. – Middleton, Carl L. – O’Connell, Laurence J.: *Etički komiteti. Praktični pristup*, Pergamena, Zagreb, 1998.
- Čehok, Ivan; Koprek, Ivan: *Etika. Priručnik jedne discipline*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
- Čehok, Ivan: „Filozofija i medicinska etika“, *Društvena istraživanja*, 23-24 (3-4/1996), str. 597-608.
- Čović, Ante – Hoffmann, Thomas Sören (ur.): *Bioethik und kulturelle Pluralität / Bioethics and Cultural Plurality. Die südosteuropäische Perspektive / The Southeast European Perspective*, Academia Verlag, Sant Augustin, 2005.
- Čović, Ante – Hoffmann, Thomas Sören (ur.): *Integrative Bioethik / Integrative Bioethics – Beiträge des 1. Südosteuropäischen Bioethik-Forums*, Academia Verlag, Sankt Augustin 2007.
- Čović, Ante – Schweidler, Walter: *Welcome message from Conference directors*, u: *Programmhelf, 4. Südosteuropäisches Bioethik- Forum. Integrative Bioethik und Pluriperspektivismus*, Ante Čović, Hrvoje Jurić, Klaus Thomalla (ur.) Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2008.
- Čović, Ante – Šegota, Ivan: „Uvodna riječ“, u: *Programska knjižica Lošinjski dani bioetike 2002.*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2002., str. 7-8.
- Čović, Ante: „Bioethik unter den Bedingungen des Postkommunismus – Fallbeispiel Kroatien“, u: *Bioethik und kulturelle Pluralität. Die südosteuropäische Perspektive*, Ante Čović i Thomas Sören Hoffmann (ur.), Academia Verlag, Sankt Augustin 2005., str. 148-173.
- Čović, Ante: „Bioetika u uvjetima postkomunizma – slučaj Hrvatska“, *Arhe*, 4-6 (2006), str. 355-372.
- Čović, Ante: „Integrativna bioetika i pluriperspektivizam“, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Velimir Valjan (ur.), Bioetičko društvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2007., str. 65-77.
- Čović, Ante: „Bioetika u južnoj i jugoistočnoj Europi. Izgledi za integrativnu etičku refleksiju na podlozi intrakulturalnih razlika u Europi. Pozdravna riječ na otvaranju konferencije“, *Jahr*, 2 (3/2011), str. 18-19.
- Čović, Ante: „Creski bioetički skup i rađanje bioetičkog senzibiliteta“, u: *Izazovi bioetike*, Ante Čović (ur.) Pergamena, Zagreb, 2000., str.7-8.

- Čović, Ante: *Etika i bioetika. Razmišljanja na pragu bioetičke epohe*, Pergamena, Zagreb, 2004.
- Čović, Ante: „Filozofska istraživanja kao projekt integrativnog mišljenja“, *Filozofska istraživanja*, 26 (1/2006), str. 3-6.
- Čović, Ante: „O Lošinjskim danima bioetike“, u: *Programska knjižica 2. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2003., str. 11-12.
- Čović, Ante: „O Lošinjskim danima bioetike, u: *Programska knjižica 6. Lošinjski dani bioetike / 6th Lošinj Days of Bioethics*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2007., str. 13-14.
- Čović, Ante: „O Lošinjskim danima bioetike“, u: *Programska knjižica 14. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2015., str. 13-14.
- Čović, Ante: „Pluralizam i pluriperspektivizam“, *Filozofska istraživanja* 26 (1/2006), str. 7-12.
- Čović, Ante: „Desetljeće Lošinjskih dana bioetike“, u: *Programska knjižica 10. Lošinjski dani bioetike*, Hrvatsko filozofsko društvo, Hrvoje Jurić (ur.), Zagreb 2011., str. 13-14.
- Čović, Ante: „Pojmovna razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika, integrativna bioetika“, u: *Bioetika i dijete. Moralne dileme u pedijatriji*, Ante Čović, Marija Radonić (ur.), Pergamena, Hrvatsko društvo za preventivnu i socijalnu pedijatriju, Zagreb, 2011., str. 11-24.
- Čović, Ante: „Riječ unaprijed“, u: *Program simpozija Dani Frane Petrića*, Ivan Bekavac Basić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1998., str. 16-18.
- Čović, Ante: „The Europeanization of Bioethics“, u: *Fritz Jahr and the Foundation of Global Bioethics: the Future of Integrative bioethics*, Amir Muzur, Hans-Martin Sass (ur.), LIT Verlag, Berlin – Münster – Wien – Zürich – London 2012., str. 193-196.
- Čović, Ante: „Biotička zajednica kao temelj odgovornosti za neljudska bića“, u: *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike*, Ante Čović, Nada Gosić, Luka Tomašević (ur.), Pergamena, Zagreb 2009, str. 19-33.
- Ćavar, Nikolina – Cmrečnjak, Josip – Perušić, Luka – Kos, Marko: „Simpozij Integrativno mišljenje i nova paradigma znanja“, *Filozofska istraživanja* 132 (4/2013), str. 794-799.
- Ćurko, Bruno – Zagorac, Ivana: „Perspektive filozofije“, u: *Programska knjižica 22. Dani Frane Petrića*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2013., str. 11-13.

- Dahl Rendtorff, Jacob: *Basic principles in Bioethics*, <http://www.bu.edu/wcp/Papers/Bioe/BioeRend.htm>
- Dahl Rendtorff, Jacob – Kemp, Peter, *Basic Ethical Principles in European Bioethics and law, vol. I, Autonomy, Dignity, Integrity and vulnerability*, Centre for Ethics and Law i Institut Borja de Bioètica, Copenhagen, Barcelona 2000.
- Deane Drummond, Celia: *Eco-theology*, Saint Mary's Press, USA, 2008.
- Domazet, Anđelko: „Strahopoštovanje pred životom Alberta Schweitzera“, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 9 (1-2/2000), str. 35-47.
- Ebbsen, Mette – Andersen, Svend – Pedersen, Birthe: *Further Development of Beauchamp and Childress' Theory Based on Empirical Ethics*, *Journal of Clinical Research and Bioethics* 4 (2), 2013., <http://www.omicsonline.org/further-development-of-beauchamp-and-childress-theory-based-on-empirical-ethics-2155-9627S6-e001.php?aid=7727>
- Engelhardt, H. Tristram Jr.: „Foreword“, u: Van Rensselaer Potter, *Global bioethics. Building on the Leopold Legacy*, Michigan State University Press, Michigan 1998., str. VII - IX.
- *Final Report to the Commission on the Project Basic Ethical Principles in Bioethics and Biolaw, 1995-1998, Part B.*, http://ec.europa.eu/research/biosociety/pdf/final_rep_95_0207.pdf.
- Fjellstrom, Roger: „Respect for person, respect for integrity, Remarks for the conceptualization of integrity in social ethics“, *Medicine, Health Care and Philosophy*, 8(2), 2005., https://www.researchgate.net/publication/7549731_Respect_for_persons_respect_for_integrity_Remarks_for_the_conceptualization_of_integrity_in_social_ethics
- Galleni, Ludovico – Scalfari, Francesco: „Teilhard de Chardin's Engagement with the relationshi between science and theology in light of discussions about environmental ethics“, u: *Pierre Teilhard de Chardin on People and Planet*, Celia Deane – Drummond (ur.), Equinox Publishing Ltd, London 2006., str. 160-178.
- Galleni, Ludovico: „Il muovere verso di Teilhard de Chardin: aspetti scientifici, filosofici e teologici“, *Rivista Studium, Teilhard de Chardin, oggi e domani*, Ludovico Galleni (a cura di), n.3. (2014), str. 377-395.

- Galleni, Ludovico: „Il progetto scientifico e la sintesi di Teilhard de Chardin nell’ottica della salvezza della biosfera“, *Convergere. Rivista di studi Teilhardiani e di esperienze spirituali*, Anno I., 2001, str. 23-41.
- Galleni, Ludovico: „Pierre Teilhard de Chardin: L’evoluzione come muovere verso. Aspetti fenomenologici ed epistemologici“, *Teologia e scienze*, QUARENTIBUSS, Año I/n.1, Septiembre 2012., str. 48-81.
- Gosić, Nada: *Bioetička edukacija*, Pergamena, Zagreb 2005.
- Gosić, Nada, *Bioetičke perspektive*, Pergamena, Zagreb 2011.
- Gosić, Nada: „Uz temu. Bioetika – teme i pristupi“, *Filozofska istraživanja* 122 (2/2011), str. 243-244.
- Gosić, Nada: „Znanstveno-nastavna konceptualizacija predmeta Medicinska etika na Medicinskom fakultetu u Rijeci“, *Društvena istraživanja*, 23-24 (3-4/1996), str. 751-762.
- Grbavac, Vitomir – Tepeš, Božidar – Rotim, Franko: „Informacijska tehnološka revolucija na početku 21. stoljeća“, *Društvena istraživanja*, 12 (5/2003), str. 847-870.
- Grgec, Goran: „Bioetika u BiH“, *Nova prisutnost časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, IV (1/2006), str. 181-187.
- Häyry, Matti: „European Values in Bioethics: why, what, and how to be used“, *Theoretical Medicine* 24 (3/2003), str. 199-214.
- Hoffmann, Thomas Sören: „Bioetika i mnogostrukost pojmova prirode“, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Velimir Valjan (ur.), Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo, 2007., str. 23-35.
- Holland, Diana: „Hans Küng: in search of a global ethics“, http://www.shareintl.org/archives/religion/rl_dhHansKung.htm.
- Höhle, Vittorio: *Filozofija ekološke krize*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
- Imielinski, Kazimierz – Imielinski, Christian – Imielinski, Andrzej: *Albert Schweitzer, mislilac, humanist, liječnik*, Samsky, Zagreb 2010.
- Ivan Pavao II., *Evangelium vitae*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995.
- Ivan Pavao II., *Redemptor hominis*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996.
- Ivan Pavao II., *Centesimus annus*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001.
- Ivan Pavao II., *Donum Vitae*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2012.
- Jahr, Fritz: „Bioethics. A panorama of the human being’s ethical relations with animals and plants“, *Kosmos. A guide to nature lovers and central vehicle formation and collections on natural sciences*, <http://www.bioetica.ufrgs.br/jahr-eng.pdf>

- Jahr, Fritz: „Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“, u: Iva Rinčić – Amir Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Pergamena, Zagreb, 2012., str. 201-205.
- Jahr, Fritz: „Smrt i životinje: razmatranje Pete zapovijedi“, u: Iva Rinčić – Amir Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Pergamena, Zagreb, 2012., str. 207-213.
- Jahr, Fritz: „Zaštita životinja i etika u svom međusobnom odnosu“, u: Iva Rinčić – Amir Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Pergamena, Zagreb, 2012., str. 213-218.
- Jahr, Fritz: „Znanost o životu i nauka o ćudoređu (Stare spoznaje u novom ruhu)“, u: Iva Rinčić – Amir Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Pergamena, Zagreb, 2012., str. 197-200.
- Jeličić, Ana: „Franjevačka zauzetost za očuvanje dostojanstva i integriteta stvorenog“, *Filozofska istraživanja*, 34 (4/2015), str. 559-575.
- Jeličić, Ana: „Intelektualna i duhovna baština Pierrea Teilharda de Chardina iz perspektive suvremenih bioetičkih problema“, *Filozofska istraživanja* 35 (2/2015), str. 289-300.
- Jelkić, Vladimir: *Bioetički orijentiri za novu epohu*, Pergamena, Zagreb, 2014.
- Jelović, Ivan – Lunić, Anita – Markov, Damir – Metesi, Željka – Jurić, Hrvoje: „Obilježavanje 50. obljetnice Hrvatskog filozofskog društva“, *Filozofska istraživanja* 108 (4/2007), str. 959-969.
- Jonas, Hans: *Princip odgovornost. Pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1990.
- Jonas, Hans: *Sull'orlo dell'abisso. Conversazioni sul rapporto tra uomo e natura*, Becchi, Paolo (ur.), Einaudi, Torino, 2000.
- Jonsen, Albert; Jameton, Andrew: „Povijest medicinske etike, SAD u 20. st.“, u: Američki korijeni bioetike I., Ivan Šegota (ur), *Bioetički svesci* br. 35., Katedra društvenih znanosti - Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka 2002.
- Jošt, Marijan: „Food production and Bioethics“, *Sociologija sela* 38(2000), br. 3/4 (149/159), str. 419-429.
- Jošt, Marijan: *Genetic erosion in agriculture // USA – Croatia Scientific Cooperation 1963-1993*, V. Paar (ur.), [s.n.] (1995) str. 74-76.
- Jošt, Marijan: „Hrana budućnosti – san ili mora?“, *Vjesnik*, 12. rujan 1998., https://marijanjošt.files.wordpress.com/2011/02/2_san-ili-mora.pdf

- Jošt, Marijan: „Proizvodnja hrane i bioetika“, u: *Izazovi bioetike*, Ante Čović (ur.), Pergamena, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2000., str. 319-327.
- Jurić, Hrvoje: „Hans Jonas’ integrative philosophy of life as a foothold for integrative bioethics“, *Jahr*, 2, (4/201), str. 511-520.
- Jurić, Hrvoje: „Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji“, *Socijalna ekologija*, Zagreb, 18 (1/2009), str. 80-82
- Jurić, Hrvoje: „4. Lošinjski dani bioetike i 1. Bioetički forum za jugoistočnu Europu“, *Filozofska istraživanja* 99 (4/2005), str. 979-981.
- Jurić, Hrvoje: „Ugrožavanje prirode i kulture kao izazov za bioetiku i multikulturalizam“, u: *Integrativna bioetika i multikulturalnost*, Valjan, Velimir (ur.): Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2009, str. 83-92.
- Jurić, Hrvoje: „Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera“, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Velimir Valjan (ur.), Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2007., str. 77-101.
- Jurić, Hrvoje: *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, Pergamena, Zagreb 2010.
- Kelam, Ivica – Rupčić, Darija: „Prikaz simpozija Aktualni trenutak hrvatskog zdravstva III / Medicina, društvo, čovjek: Živost kritike Ivana Illicha (1926. – 2002.) deset godina nakon njegove smrti“, *Jahr* 4 (7/2013), str. 651-654.
- Kemp, Peter – Dahl Rendtorff, Jacob: „The Barcelona Declaration. Towards an integrated Approach to Basic Ethical Principles“, *Synthesis philosophica* 46 (2/2008) str. 239-251.
- Kristić, Alen (ur.): *Svjetski etos. Dokumenti – utemeljenja - primjene*, TPO Fondacija, Sarajevo 2014.
- Krznar, Tomislav: „1st International Conference EuroBioNethics“, *Synthesis philosophica* 51 (1/2011), str. 151-153.
- Küng, Hans: *Projekt svjetski etos*, MIOB, Velika Gorica, 2003.
- Küng, Hans: *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb, 2007.
- Küng, Hans: *Svjetski ethos za svjetsko gospodarstvo*, Intercon, Zagreb, 2007.
- Küng, Hans: *Izborena sloboda. Sjećanja*, Ex libris, Biblioteka Ecumenica, Rijeka, Sarajevo 2009.
- Labus, Mladen: „In memoriam: Nikola Skledar,(1942. – 2011.)“, *Sociologija i prostor*, 49 (2/2011) str. 261-265.
- Lambert, Byron C: „Reflections on Hans Küng’s Theology for the Third Millennium“, https://isistatic.org/journal-archive/ma/33_02/lambert.pdf

- Marinčić, Mile: *Integrativna gospodarska etika Petera Ulricha i novija etička strujanja*, Pergamena, Zagreb 2016.
- Matić, Marko: „Vizija P. Teilharda de Chardina – evanđelista Krista u kozmosu“, *Obnovljeni život*, 37 (3/1982), str. 225-238.
- Matijević, Mira – Zagorac, Ivana: „Projekt popularizacije znanosti Znanstveni inkubator“, *Filozofska istraživanja* 33 (4/2013), str. 779-780.
- Matulić, Tonči: „Kršćanska i univerzalna etika u bioetičkoj problematici“, *Bioetički svesci*, br. 52., Katedra društvenih znanosti, Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka, 2003.
- Matulić, Tonči: *Vodič kroz bioetiku. Medicinsko prevrednovanje etičkih granica*, Glas Koncila, Zagreb, 2006.
- Matulić, Tonči: *Vodič kroz bioetiku. Oblikovanje identiteta bioetičke discipline*, Glas Koncila, Zagreb, 2011.
- Matulić, Tonči: *Vodič kroz bioetiku. Život u ljudskim rukama*, Glas Koncila, Zagreb, 2006.
- Mittelstrass, Jürgen: „Etika i priroda“, *Filozofska istraživanja* 24 (1/1988), str. 169-186.
- Montovani, Fabio: „L’etica connessa con l’evoluzione convergente di Teilhard“, in: *Convergere. Rivista di studi Teilhardiani e di esperienze spirituali*, Anno I, 2001., str. 41-48.
- Muratspahić, Hamza: „Bioetički životu u Bosni i Hercegovini 2014.“, *Jahr*, vol. 5/2, br. 10, 2014, str. 373-376.
- Muzur, Amir – Rinčić, Iva: „Fritz Jahr (1895-1953) – the Man Who Invented Bioethics. A preliminary Biography and Bibliography“, *Synthesis philosophica* 51 (1/2011), str. 133-139.
- Muzur, Amir – Rinčić, Iva: „Fritz Jahr (1895-1953): a life of the „inventor“ of bioethics and a tentative reconstruction of the chronology of the discovery of his work“, *Jahr*, vol. 2., br. 4, 2011., str. 385-394.
- Muzur, Amir – Rinčić, Iva (ur.), *1st international conference EuroBioNethics: Fritz Jahr and european roots of bioethics: establishing an international scholars’ network, Abstract book*, Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 2011
- Muzur, Amir – Rinčić, Iva: *Van Rensselaer Potter i njegovo mjesto u povijesti bioetike*, Pergamena, Zagreb, 2015.

- Muzur, Amir – Sass, Hans-Martin: „Introduction“, u: *Fritz Jahr and the foundation of global bioethics: the future of integrative bioethics*, Amir Muzur, Hans-Martin Sass (ur.), Lit Verlag, Münster, 2012., str. IX-XIV.
- Muzur, Amir: „Bioetika: problemi definiranja i dosega“, u: *Bioethics- the sign of a new era: bioethics, media, law and medicine*, Dejan Donev (ur.), Faculty of law Justinianus Primus, Skopje 2012. Str. 91-98.
- Muzur, Amir – Rinčić, Iva: „Korijeni i budućnost evropske bioetike“, *Znakovi vremena* 14 (52/53) 2011, str. 84-88.
- Muzur, Amir – Rinčić, Iva: „Fritz Jahr (1895.-1953.): a life story of the „inventor“ of bioethics and a tentative reconstruction of the chronology of the discovery of his work“, *Jahr* 2(4/2011), str. 385-394.
- Pavao VI., *Humanae vitae*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2008.
- Pavelić, Jasminka – Temkov, Kiril: „Bioetički kongres“, *Medix. Specijalizirani medicinski dvomjesečnik*, 14 (78/2008), str. 14-15.
- Pavić, Željko, „Ideje umjesto ideologija. O projektu „Filozofska istraživanja“, *Studia lexicographica*, god. 4, br. 2 (7), 2012., str. 76-123.
- Pažanin, Ana: „Ivan Cifrić, ed.: Etička iskušenja znanosti i društva (Ethical Challenges of Science and Society)“, *Politička misao*, vol. 35., br. 5 (1998.), str. 235-237.
- Perčulija, Franka – Perušić, Luka: „Tribine Bioetički utorak“, *Filozofska istraživanja* 133-134 (1–2/2014), str. 257-258.
- Perušić, Luka: „Ciklus tribina „Bioetika – pitanja života i smrti“, *Filozofska istraživanja* 132 (4/2013), str. 800-803.
- Petković, Tomislav, Čović, Ante: „Etički manifesti vrhunskih znanstvenika i moralna filozofija“, u: *Izazovi bioetike* Ante Čović (ur.), Pergamena, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2000., str. 343-365.
- Pio XII: *Discorso di sua Santità Pio XII alla Unione medico-biologica „San Luca“* 12 novembre 1944., http://www.vatican.va/holy_father/pius_xii/speeches/1944/documents/hf_p-xii_spe_19441112_unione-medico-biologica_it.html
- Popović, Stjepka: „Editorial“, *Jahr*, 5 (10/2014), str. 253-254.
- Potter, Van Rensselaer: *Bioetika: most prema budućnosti*, Medicinski fakultet u Rijeci Katedra za društvene znanosti, Hrvatsko društvo za kliničku bioetiku, Hrvatsko bioetičko društvo, Međunarodno udruženje za kliničku bioetiku, Rijeka 2007.

- Potter, Van Rensselaer: „Ekskluzivni intervju: Van Rensselaer Potter. Bioetika – most koji traži cestu“, *Bioetički svesci*, br. 19, Katedra društvenih znanosti – Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka 1999.
- Potter, Van Rensselaer: *Global bioethics. Building on the Leopold Legacy*, Michigan State university Press, Michigan 1998.
- Potter, Van Rensselaer: „Pozdravna riječ simpoziju bioetika i znanost u novoj epohi“, u: *Programska knjižica 10. Dani Frane Petrića*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2001., str. 28-38.
- Potter, Van Rensselaer: „Bioethics: the science of survival“, http://pages.uoregon.edu/nmorar/Nicolae_Morar/Phil335Fall15_files/Potter_Bioethics_TheScienceofSurvival.pdf
- Povrzanović, Igor; Mladinov, Ognjen: „Osnivanje etičkog povjerenstva u Pulskoj bolnici. Prvi bioetički počeci u Hrvatskoj“, *Glasnik pulske bolnice*, Vol. 4, No. suppl. 1, Prosinac 2001., str. 130-135.
- Pozaić, Valentin: „Bioetika“, *Obnovljeni život*, vol. 42 2(1987), str. 136-149.
- Procacci, Silvana: „Creazione continua, principio unitivo e responsabilità umana secondo Teilhard de Chardin“, u: *Poietica. Rassegna critica di filosofia e di scienze umane*, anno XIX, n.21, Roma 2009., http://www.unipg.it/.../Creaz_Cont_Sec_Teilhard_de_Chardin_Procacci.
- Procacci, Silvana: „Il pensiero di H. Jonas alla luce dell’eco-filosofa“, u: *Teologia y ciencias, Quaerntibus*, Año I / n.2, Junio 2013., str. 26-38.
- Procacci, Silvana: „La materia non è inerte. Il principio dell’evoluzione cosmica in Teilhard de Chardin“, <http://mondodomani.org/reportata/procacci01.htm>
- Račić, Ifigenija – Jergović, Blanka: „Medijska slika bioetike – 9. svjetski bioetički kongres u Rijeci“, *Jahr* 3 (6/2012), str. 433-459.
- Radenović, Sandra: „Bioetička (re)konstrukcija“, *Republika*, X (2008) br. 428-429, str. 12.
- Radić, Nikola: *Dr. fra Jure Radić*, Zbornik „Kačić“, Split 1998.
- Radić, Stjepan: „Neki od problemskih aspekata „Projekta svjetski etos““, u : *Filozofska istraživanja* 116 (4/2009), str. 733-744.
- Režan, Predrag: „Projekt svjetski ethos“, u: *Filozofska istraživanja* 110 (2/2008), str. 379-396.
- Rifkin, Jeremy: *Biotehnološko stoljeće. Trgovina genima u osvit vrlog novog svijeta*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1990.

- Rinčić, Iva – Doričić, Robert: „1st international conference“Fritz Jahr and european roots of bioethic“-(conference review)“, *Jahr*, vol 2, br. 3, 2011., str. 347-351.
- Rinčić, Iva – Muzur, Amir: *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Pergamena, Zagreb 2012.
- Rinčić, Iva: *Europska bioetika: ideje i institucije*, Pergamena, Zagreb, 2011.
- Rinčić, Iva: „Prva međunarodna ljetna škola integrativne bioetike“, *Društvena istraživanja*, god. 16 (2007), br. 1–2, str. 321-325.
- Rinčić, Iva: „Teorija institucija Arnolda Gehlena: prilog istraživanju bioetičkih institucija“, *Filozofska istraživanja* 117-118, (2010) Sv. 1-2, str. 141-159.
- Rinčić, Iva: „Treći međunarodni bioetički simpozij u Bosni i Hercegovini: „Integrativna bioetika pred izazovima biotehnologije“, *Jahr*, vol. 3, br. 6, 2012., str. 521-524.
- Rinčić, Iva; Muzur, Amir: „Variety of Bioethics in Croatia: a Historical Sketch and a Critical Touch“, *Syntesis Philosophica* 52 (2/2011), str. 403-428.
- Sass, Hans-Martin: „European roots of bioethics: Fritz Jahr’s 1927 definition and vision of bioethics“, u: *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike*, Ante Čović, Nada Gosić, Luka Tomašević (ur.), Pergamena, Zagreb 2009. str. 19-33.
- Sáez, Carolina Pereira: *Principlism: Bioethics as Procedure?*, <http://www.publikationen.ub.uni-frankfurt.de/>
- Schotsmans, Paul T.: „Integration of bio-ethical principles and requirements into european union statutes, regulation and policies“, *Acta Bioethica* 11 (1), 2005., <http://www.scielo.cl/pdf/abioeth/v11n1/art05.pdf>.
- Selak, Marija: *Ljudska priroda i nova epoha*, Naklada Breza, Zagreb 2013.
- Sgreccia, Elio: *La bioetica nel quotidiano*, Vita e Pensiero, Milano, 2006.
- Skledar, Nikola: „Bioetika i antropologija“, *Socijalna ekologija*, vol. 6, br. 4 (1997), str.. 385-392.
- Solbakk, Jan Helge: *Universal Declaration od Bioethics and Human Rights*, http://www.researchgate.net/profile/Jan_Solbakk/publications
- Sorta – Bilajac, Iva: „Bioetičke konzultacije“, *Medicina*, vol. 44, br. 2. , 2008., str. 135-145.
- Sorta Bilajac, Iva: „Izazov međukulturološke bioetike u 21. Stoljeću“, u: *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike*, Ante Čović, Nada Gosić, Luka Tomašević (ur.), Pergamena i Hrvatsko bioetičko društvo, Zagreb 2009., str. 355-359.

- Šegota, Ivan; Rinčić Iva (ur.): „Povijest bioetike: Shana Alexander“, *Bioetički svesci*, br. 55., Katedra društvenih znanosti Medicinskog fakulteta u Rijeci, Rijeka, 2003.
- Šegota, Ivan (ur.): „Nova medicinska etika“, *Društvena istraživanja* (5/1996) br. 3-4 (23-24)
- Šegota, Ivan: „Medicinska etika i klinička bioetika - od prvih početaka do 9. Svjetskog bioetičkog kongresa“, *Medicina* vol. 44., br. 2, 2008., str. 104-110.
- Šegota, Ivan: „Kratka povijest razvitka Katedre“, u: *Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci*, Anton Škrobolja (ur.), Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2005.
- Šegota, Ivan: „New ethical Codex of the Croatian Medical Association“, u: *International Journal of bioethics* 7 (2/1996), str. 104-107.
- Šegota, Ivan: „Nova medicinska etika i eutanazija“, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 5(1996) br. 3-4 (23-24), str. 699-707.
- Šegota, Ivan: „Početak bioetičke edukacije na Medicinskom fakultetu u Rijeci“, *Jahr*, vol. 3, 5/2012., str. 17-22.
- Šegota, Ivan: „Pogovor“, u: Robert P. Craig, Carl L. Middleton, Laurence J. O'Connell, *Etički komiteti. Praktični pristup*, Pergamena, Zagreb 1998.
- Šimundža, Drago: „Chardin i njegovo djelo“, u: Pierre Teilhard de Chardin, *Budućnost čovjeka*, Crkva u svijetu, Split 1970., str. 303-317.
- Taylor, Charles: *Etika autentičnosti*, Verbum, Split 2009.
- Teilhard de Chardin, Pierre: *Inno dell'Universo*, Queriniana, Brescia 1992.
- Teilhard de Chardin, Pierre: *Božansko ozračje*, Crkva u svijetu, Split 1985.
- Teilhard de Chardin, Pierre: *Il fenomeno umano*, Saggiatore, Milano 1973
- Teilhard de Chardin, Pierre: *Ljudska snaga*, Naprijed, Zagreb 1991.
- Teilhard de Chardin, Pierre: *Budućnost čovjeka*, CuS, Split 1970.
- Tomašević, Luka: „Nastanak i uloga bioetičkih povjerenstava“, *Služba Božja* 48 (2/2008), str. 119-141.
- Tomašević, Luka – Jeličić, Ana: „Etika znanstvenog istraživanja i načelo opreznosti“, *Filozofska istraživanja*, 32 (2/2012), str. 243-260.
- Tomašević, Luka: „Bioetički izazov. Izazovi globalne bioetike i bioetehnologije“, *Bogoslovska smotra* 76 (2/2006.), str. 395-415.
- Tomašević, Luka: „Crkva se zauzima za cjelovito promaknuće čovjeka“, *Bogoslovska smotra* 3-4 (1996), str. 451-475

- Tomašević, Luka: „Predgovor hrvatskom izdanju“, u: Van Rensselaer Potter, *Bioetika: most prema budućnosti*, Medicinski fakultet u Rijeci, Katedra za društvene znanosti, Rijeka 2007.
- Tomašević, Luka: „Predgovor“, u: *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike*, Ante Čović, Nada Gosić, Luka Tomašević (ur.), Pergamena, Zagreb 2009., str. 9-11.
- Tomašević, Luka: „Razvoj bioetike u Hrvatskoj“, *Crkva u svijetu*, 48 (4/2013), str. 488-503.
- Tomašević, Luka: *Bioetika iz teološke perspektive*, Pergamena, Zagreb 2014.
- Torchino, Menico: „Venti anni di bioetica naturalistica in Italia (1973-1993.)“ u: *La vita e l'uomo nell'età delle tecnologie riproduttive*, Elio Sgreccia, Mariella Lombardi Ricci (a cura di), Vita e Pensiero, Milano 1997., str. 3-7.
- Trosko, James E.: „A tribute to prof. dr. sc. Ivan Šegota: Bioethics as „His candle“, in the world of Ethical darkness and human suffering“, u: *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike*, Ante Čović, Nada Gosić, Luka Tomašević (ur.), Pergamena, Zagreb 2009., str. 83-87.
- *U službi mira. Pravda, mir i skrb za sve stvoreno. Franjevački priručnik.*, Bože Vuleta (ur.), Vijeće franjevačkih zajednica u RH i BiH, Split 2001.
- Valković, Marijan: „Bioetika u Hrvatskoj: kratko izvješće“, u: *Bioetika – Etička iskušenja znanosti i društva*, Ivan Cifrić (ur.), Biblioteka Razvoj i okoliš, Zagreb 1998., str. 287-293.
- Valjan, Velimir: „Predgovor“, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije* Velimir Valjan (ur.), Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2007.
- Valjan, Velimir: „Predgovor“, u: *Integrativna bioetika i interkulturalnost*, Velimir Valjan (ur.), Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2009.
- Valjan, Velimir: „Teškoće oko definiranja i sadržaja bioetike“, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Velimir Valjan (ur.), Bioetičko društvo i BiH, Sarajevo, 2007., str. 11-21.
- Visković, Nikola: „Angloamerički animal law“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 30 (2/1993), str. 457-465.
- Visković, Nikola: „Bioetika i biomedicinsko pravo“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Arsen Bačić (ur.), god. 32 (1995), br. 1-2, str. 67-83.
- Visković, Nikola: „Ekologija i pravo“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Arsen Bačić (ur.), god. 36 (1999), br. 3/4 (55/56), str. 475-489.

- Visković, Nikola: „Konvencija o očuvanju europskog divljeg života i prirodnih staništa“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Arsen Bačić (ur.), god. 28 (1991), br. 1-2, str. 101-119.
- Visković, Nikola: „Pravna zaštita kućnih ljubimaca – Evropska konvencija iz 1987. i Talijanski zakon iz 1991.“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 29 (1992), br. 1-2, str. 85-101
- Visković, Nikola: „Pravna zaštita životinja u Hrvatskoj“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Arsen Bačić (ur.), god. 31 (1994), br. ½, str. 63-69.
- Visković, Nikola: *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji*, Književni krug, Split 1996.
- Visković, Nikola: *Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*, Jesenski i Turk, Zagreb 2009.
- Visković, Nikola: *Stablo i čovjek. Prilog kulturnoj botanici*, Antibarbarus, Zagreb 2011.
- Vrček, Valerija: *GMO između prisile i opora*, Pergamena, Zagreb 2010.
- Zagorac, Ivana – Jurić Hrvoje, „Bioetika u Hrvatskoj“, *Filozofska istraživanja*, 111 (3/2008), str. 601-611.
- Zagorac, Ivana: „One world or None: Albert Schweitzer as a Peace Activist“, *Syntesis philosophica* 53 (1/2012), str. 69-80.
- Zergollern – Čupak, Ljiljana: *Bioetika i biomedicina*, Pergamena, Zagreb, 2006.
- Zovkić, Mato: „Građa za promicanje univerzalnog etosa u pluralnoj BiH“, *Nova prisutnost* 13 (1/2015), str. 116-125.
- Zurak, Niko: „Bioetika i medicinska etika“, u: *Medicinska etika*, Niko Zurak (ur.), Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu 2007., str. 197-209.
- *Zbornik radova „Odgovornost za život“*, Bože Vuleta, Ante Vučković (ur.), Franjevački institut za kulturu života, Split 2000.

BIOETIČKE SVESKE PO ABECEDNOM REDU

(Katedra društvenih znanosti Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci)

- Campbell, Alastair V.: *Globalna bioetika- san ili mora*, u: *Globalna bioetika- san ili mora* (2001.)
- Frković, Aleksandra: *Etička povjerenstva u Hrvatskoj: prva praktična iskustva* (2003.)
- Gosić, Nada: *Bioetička edukacija – ciljevi i sadržaji na Medicinskom fakultetu u Rijeci* (1999.)
- Gosić, Nada: *Bioetička edukacija – riječki model* (1999.)
- Gosić, Nada: *Bioetika i bioetička edukacija u Hrvatskoj* (2001.)
- Gosić, Nada: *Potterov „Bioetički testament“* (2001.)
- Matulić, Tonči: *Kršćanska i univerzalna etika u bioetičkoj problematici* (2003.)
- Sass, Hans-Martin: *Bioetički imperativ Fritza Jahra. 80 godina bioetike u Njemačkoj od 1927. do 2007. godine* (2008.)
- Šegota, Ivan: *Nova definicija bioetike* (1999.)
- Šegota, Ivan: *Kako definirati bioetiku?* (1999.)
- Šegota, Ivan: *Sedam etikih načela* (1999.)
- Šegota, Ivan: *Van Rensselaer Potter II: „otac“ bioetike* (1999.)
- Šegota, Ivan: *Etički komiteti i bioetika* (1999.)
- Šegota, Ivan: *Prve bioetičke komisije u Hrvatskoj* (1999.)
- Šegota, Ivan: *Medicinska etika u Hrvata* (1999.)
- Šegota, Ivan: *Interviewi: Van Rensselaer Potter, Rihito Kimura, Albert Jonsen, Hyakudai Sakamoto* (1999.)
- Šegota, Ivan: *Bioetika i politika* (2001.)
- Šegota, Ivan (ur.): *Nova Potterova inicijativa „Projekt 2050“* (2001.)
- Šegota, Ivan: *Hrvatska u grupi bioetičkih zemalja svijeta. Potterova poruka međunarodnom bioetičkom simpoziju na Cresu/Lošinj 24.-29.9.2001. „Bioetika i znanost u novoj epohi“* (2001.)
- Šegota, Ivan: *Sociologija i bioetika* (2001.)
- Šegota, Ivan: *Američki korijeni bioetike I* (2001.)
- Šegota, Ivan: *Američki korijeni bioetike II* (2001.)
- Šegota, Ivan: *Novi etički kodeks hrvatskog liječničkog zbora* (2002) (2003.)
- Šegota Ivan, Rinčić, Iva: *Povijest bioetike: Shana Alexander* (2003.)
- Šegota, Ivan: *Bioetika u Latinskoj Americi: distanzacija* (2003.)

- Tomašević, Luka: *Kršćanska bioetika* (2002.)
- Tomašević, Luka: *Religiozna bioetika: kršćanstvo i šintoizam* (2006)

PROGRAMSKE KNJIŽICE:

- *Bioethik in Süd- und Südosteuropa. Chancen einer integrativen ethischen Reflexion vor dem Hintergrund intrakultureller Differenzen in Europa*, Programmheft, Ante Čović, Thomas Sören Hoffmann (ur.), Interuniverzitetski centar, Dubrovnik 2004.
- *1. Südosteuropäisches Bioethik-Forum: Integrative Bioethik angesichts inter- und intrakultureller Differenzen*. Programmheft, Ante Čović, Thomas Sören Hoffmann (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005.
- *2. Südosteuropäisches Bioethik-Forum: Integrative Bioethik und Bildung*. Programmheft, Ante Čović, Thomas Sören Hoffmann (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2006.
- *3. Südosteuropäisches Bioethik-Forum: Integrative Bioethik und Verantwortung für nicht-menschliche Lebewesen*. Programmheft, Ante Čović, Hrvoje Jurić, Klaus Thomalla (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2007.
- *9. Bioethik-Weltkongress - 4. Südosteuropäisches Bioethik-Forum: Integrative Bioethik und Pluriperspektivismus*. Programmheft, Ante Čović, Hrvoje Jurić, Klaus Thomalla (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2008.
- *5. Südosteuropäisches Bioethik-Forum: Bioethik zwischen Religion und Saekularismus*. Programmheft./ *5. Bioetički forum za jugoistočnu Europu: Bioetika između religije i dekularizma*. Programska knjižica, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2009.
- *6. Südosteuropäisches Bioethik-Forum: Bioethik – Medizin – Politik*. Programmheft./ *6. Bioetički forum za jugoistočnu Europu: Bioetika – medicina – politika*. Programska knjižica, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2010.
- *7. Dani Frane Petriša, Platon – platonizam – Petriš; Izazaovi bioetike*, Iven Bekavac Basić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1998.
- *10. Dani Frane Petrića, Bioetika i znanost u novoj epohi; Petrić– platonizam – aristotelizam*; Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2001.
- *22. Dani Frane Petriša, Od Petrića do Boškovića: Hrvatski filozofi u europskom kontekstu/ Perspektive filozofije*, Ivana Zagorac, Ivica Martinović (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 21013.

- *Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2002.
- *2. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2003.
- *3. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2004.
- *4. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005.
- *5. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2006.
- *6. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2007.
- *7. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2008.
- *8. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2009.
- *9. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2010.
- *10. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2011.
- *11. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2012.
- *12. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2013.
- *13. ošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2014.
- *14. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2015.
- *15. Lošinjski dani bioetike*, Hrvoje Jurić (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2016.
- *Programm. 2. Internationale sommerschule Integrative Bioethics. Mali Lošinj, Vom 17. Bis 29. September 2007.*
- *Programme. 3. International Summer School Integrative Bioethics. Opatija/Mali Lošinj. September 1-13, 2008.*

ARHIVA ZNANSTVENOG CENTRA IZVRSNOSTI ZA INTEGRATIVNU BIOETIKU – PO ABECEDNOM REDU

- *Bilješka sa sastanka u okviru uspostave Znanstvenih centara izvrsnosti (ZCI)*, (Bilješku sastavila Monika Ivanović, 16. 12. 2014.)
- *Bioetika kao konkretna humanost* (intervju Ivane Zagorac s Hansom Lenkom - Vijenac, god. XV, br. 347., str. 11, - 21. 6. 2007.)
- *Bioetika stiže u Hrvatsku na velika vrata* (članak Ane Borovečki, objavljen u *Novom listu*, 8. 10. 2000.)
- *Bioetička (re)konstrukcija* (članak Sandre Radenović za Republiku, god. X., 2008., str. 428-429. - 31. 3. 2008.)
- *Bioetički simpozij u Sarajevu i osnivanje bioetičkog društva Bosne i Hercegovine. Poziv na suradnju.* (U potpisu Velimir Valjan, 17. rujna 2005.)
- *Bioetika donosi turizmu Kvarnera 580 000 eura* (Članak iz *Novog lista*, 29. kolovoza 2008.)
- *Elaborat institucionalnog izgrađivanja Referalnog centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi. Kontekst, realizacija i projekcija*, (Ante Čović, 30. siječnja 2012.)
- *Elaborat o Poslijediplomskom doktorskom studiju integrativne bioetike* (Zagreb, 2013.)
- *Godišnje stručno i financijsko izvješće o radu Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku (2014.-2015.)* (U potpisu Ante Čović i Vlatko Previšić, 31. 3. 2016.)
- *Inicijativa za stvaranje Centra za europsku bioetiku u Malom Lošinjju. Molba za potporu* (Ante Čović, Thomas S. Hoffmann, Walter Schweidler za Dragana Baliju, na ruke Dunji Spišić – 22. 11. 2004.)
- *Inicijativa za utemeljenje stalne znanstveno-kulturne manifestacije „Lošinjski dani bioetike“* (24. listopada 2001.)
- *Integrativna bioetika i problem istine* (Ante Čović)
- *Integrativna uloga bioetike* (članak Olge Carević i Držena Vikića – 29. 8. 2008. za *Vjesnik*)
- *Izazovi bioetike* (Ante Čović za Ivana Bekavca Basića – 23. 12. 1997.)
- *Izvještaj o održanim 4. Lošinjskim danima bioetike*
- *Izvještaj o održanim 5. Lošinjskim danima bioetike*
- *Izvještaj REcebio.doc* (U potpisu Goran Grgec – veljača 2008.)

- *Izveštaj* (upućen zakladi *Alexander von Humbolt-Stiftung*)
- *Izveštaj „Manifestacija IV. Bioetički forum za jugoistočnu Europu“ – Opis i obrazloženje programa*
- *Izveštaj o izvršenju projekta „Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i doktorskog studija na Sveučilištu u Zagrebu* (U potpisu Damir Boras i Ante Čović, 29. 6. 2014.)
- *Konačni slom zamisli o Centru za bioetiku na Malom Lošnju.* (Razgovor s Milanom Mužićem, 28. rujna 2007.)
- *Koncept i projekt integrativne bioetike*
- *Lošinjska deklaracija o biotičkom suverenitetu* (Organizacijski odbor *Lošinjskih dana bioetike*, predsjedniku RH Stjepanu Mesiću, predsjedniku Vlade RH Ivi Sanaderu i predsjedniku Hrvatskog sabora Vladimiru Šeksu, 16. 6. 2004.)
- *Lošinjski dani bioetike – Opis i obrazloženje programa* (Pismo Hrvatskog filozofskog društva ministru kulture Antunu Vujiću, 5. travnja 2002.)
- *Manifestacija IV. bioetički forum za jugoistočnu Europu – Opis i obrazloženje programa* (Dopis upućen Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa RH 20. ožujka 2008. U potpisu Ante Čović.)
- *Međunarodna konferencija „Bioetika u južnoj i jugoistočnoj Europi. Izgledi za integrativnu etičku refleksiju na pozadini intrakulturalnih razlika u Europi“.* *Koncepcija skupa* (sastavili: Ante Čović, Thomas S. Hoffmann, Walter Schweidler)
- *Međunarodna konferencija o bioetici u Dubrovniku* (U potpisu Lidija Gajski)
- *Molba za produženje ugovora o radu na znanstveno-istraživačkom projektu „Bioetika i filozofija“* (24. 12. 2002.)
- *Natječaj za razvojne projekte Sveučilišta u Zagrebu za akademsku godinu 2009/2010.. Prilog 1. Ciljevi projekta i vrijednosni pokazatelji*
- *O organiziranju Foruma u Sarajevu* (U potpisu Velimir Valjan, 1. 8. 2005.)
- *O pojmu integrativne bioetike* (Tekst Ante Čovića, poslan elektroničkom poštom Ivanu Šegoti i Nadi Gosić, 5. 2. 2007.)
- *Obrazac za prijavu znanstvenoistraživačkih projekata* (točka 18. 5. *Očekivani rezultati* od 24. 12. 2002.)
- *Obrazac za prijavu znanstvenih projekata , verzija 6.0.02.03.99*
- *Obrazac za prijavu znanstvenih projekata 2006. godine*
- *Odluka o utemeljenju „Lošinjskih dana bioetike“*

- *Odluka o proglašenju Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku* (U potpisu Vedran Mornar)
- *Odluka o financiranju znanstvenih centara izvrsnosti u 2014. godini* (U potpisu Ivan Pejić)
- *Odluka o osnivanju Dokumentacijsko-istraživačkog centra za europsku bioetiku „Fritz Jahr“* (Sveučilište u Rijeci, 15. 5. 2013.)
- *Odluka o osnivanju Centra za integrativnu bioetiku* (U potpisu Damir Boras, 23. 5. 2013.)
- *Odluka o imenovanju voditelja Centra za integrativnu bioetiku* (U potpisu Damir Boras, 20. 6. 2013.)
- *Odluka o osnivanju centra za integrativnu bioetiku u Splitu* (U potpisu Marko Trogrlić, 10. 3. 2013.)
- *Odluka o pokretanju doktorskog studija integrativne bioetike te o prihvaćanju elaborata o poslijediplomskom doktorskome studiju integrativne bioetike* (U potpisu Damir Boras, 23. 5. 2015.)
- *Opis projekta „Prvi Bioetički forum za jugoistočnu Europu“*
- *Pečat bioetičkim vrijednostima* (razgovor s Miljenkom Kapovićem iz *Novog lista*, 26. kolovoza 2008.)
- *Poziv za prijavu sudjelovanja na simpoziju „Integrativna bioetika i nova epoha“*
- *Pravilnik o unutarnjem ustroju Dokumentacijsko-istraživačkog centra za europsku bioetiku „Fritz Jahr“*. Prijedlog za prvo trogodište (U potpisu Pero Lučin, 1. 9. 2013.)
- *Prijavni obrazac Fonta za razvoj Sveučilišta* (od 20. 10. 2010.)
- *Prijedlog uvjeta i kriterija za osnivanje znanstvenih centara izvrsnosti u Republici Hrvatskoj* (17. prosinca 2012., NN br. 123/2003)
- *Prijedlog za prezentaciju pod naslovom „Predsjednik države kao bioetička institucija“* (Ante Čović)
- *Prijedlog za osnivanje Centra za bioetiku pri Katedri za etiku na Odsjeku za filozofiju*, (Ante Čović, od 2. 9. 1999.)
- *Priopćenje za javnost* (u potpisu: Ante Čović, Walter Schweidler, od 5. 10. 2004.)
- *Projektni prijedlog za osnivanje Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku*
- *Prvi „Bioetički forum za jugoistočnu Europu“ Mali Lošinj, 16.-18. lipnja 2005.*
- *Sastanak inicijativne skupine za osnivanje Centra za integrativnu bioetiku*
- *Studentska bioetička radionica – Ekologija i etika. Koncept*

- *To je ono što nedostaje* (članak Igora Čatića za Vjesnik 2. 9. 2008., str. 17.)
- *Ugovor o radu znanstvenoistraživačkog projekta „Bioetika i filozofija“* (130771)
- *Veliko priznanje radu hrvatskih bioetičara* (članak u Novom listu, 31. 8. 2008.)
- *Zaključak o prijedlogu Katedre za etiku pri Odjeku za filozofiju za osnivanje Centra za bioetiku* (Ante Čović)
- *Završni izvještaj o radu na razvojnom sveučilišnom projektu*
- *Završni izvještaj o izvršenju projekta Integrativna bioetika: razvijanje centra izvrsnosti i doktorskog studija na Sveučilištu u Zagrebu* (U potpisu Ante Čović i Damir Boras, 31. 7. 2013.)
- *Završno izvješće o rezultatima rada temeljem javnog poziva na projektu 130771 ugovorenom* (1999 -11-25)
- *Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku. Projektni prijedlog* (Ante Čović)

DOKUMENTACIJA IZ PRIVATNIH ARHIVA

- *Mini-elaborat o osnivanju Dokumentacijsko-istraživačkog centra za europsku bioetiku „Fritz Jahr“* (ustupila Iva Rinčić)
- *Odluka o osnivanju Dokumentacijsko-istraživačkog centra za europsku bioetiku „Fritz Jahr“* (ustupila Iva Rinčić)
- *Popis tema ciklusa „Bioetički utorak“* (ustupili Luka Perušić, Marko Kos, Hrvoje Jurić)
- *Povijest i značenje studentskih bioetičkih radionica* (ustupio Luka Perušić)
- *Znanstveni inkubator* (ustupila Mira Matijević)

INTERNETSKI IZVORI

- <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=13486&sec=1941>
- <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=13486&sec=1941>,
- <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=6605&sec=2130>
- <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=6605&sec=2130>.
- http://s3-eu-west-1.amazonaws.com/zeleno-akcija.production/zeleno_akcija/document_translations/562/doc_files/original/losinjska_deklaracija.pdf?1270311129

- <http://www.matica.hr/vijenac/342/Institucionalni%20okvir%20bioetike/>
- http://www.mzos.hr/svibor/6/01/288/proj_h.htm
- http://www.mzos.hr/svibor/6/01/288/rad_h.htm
- <http://zprojekti.mzos.hr/page.aspx?pid=96&lid=1&progID=527&projID=2216>
- <http://zprojekti.mzos.hr/page.aspx?pid=97&lid=1> .
- http://zprojekti.mzos.hr/public/c-prikaz_det.asp?psid=0&ID=1892
- http://zprojekti.mzos.hr/public/c-prikaz_det.asp?psid=6-04&ID=2188
- https://bib.irb.hr/lista-radova?sif_proj=066-0661428-1298&period=2007 .
- https://bib.irb.hr/lista-radova?sif_proj=122-1300990-2617&period=2007
- <https://www.ffzg.unizg.hr/?p=2102>
- <http://www.glas-koncila.hr/index.php?option>
- <http://www.zakon.hr/z/320/Zakon-o-znanstvenoj-djelatnosti-i-visokom-obrazovanju>
- <http://www.hkdl.hr/page.php?2>
- http://www.bioetika.ftdi.hr/o_nama.htm
- <http://www.bioetica.ufrgs.br/jahr-eng.pdf>
- <http://www.poslovniforum.hr/zakoni>
- <http://www.pergamena.hr>
- <http://www.bioetika-sa.ba>
- <http://www.hrcak.srca.hr/jahr>

ŽIVOTOPIS AUTORICE

Ana Jeličić rođena je 1981. godine u Splitu.

Po završetku Opće gimnazije „Marko Marulić“ upisuje teološki studij na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Splitu. Diplomirala je, na filozofsko-teološkome smjeru, 2005. godine.

Iste godine kao stipendistica „Renovabisa“ upisuje, a 2007. godine završava, poslijediplomski studij društvenih komunikacija na Interdisciplinarnom centru za društvene komunikacije (Centro interdisciplinare sulla comunicazione sociale) na Papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu, stekavši diplomu iz društvenih komunikacija.

Ponovno kao stipendistica „Renovabisa“ i Sveučilišta Gregoriana, u akademskoj godini 2007./2008. upisuje poslijediplomski studij filozofije na Filozofskom fakultetu (Facoltà di filosofia) Papinskog sveučilišta Gregoriana u Rimu, gdje 2009. godine stječe akademski stupanj magistricе znanosti iz filozofije (smjer Filozofija komunikacija).

Po završetku studija vraća se u Split, gdje radi u Uredu za medije Splitsko-makarske nadbiskupije kao urednica jedne televizijske obrazovno-informativne emisije.

U akademskoj godini 2010./2011. upisuje poslijediplomski doktorski studij filozofije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Od siječnja 2012. zaposlena je kao znanstvena novakinja/asistentica na Sveučilištu u Splitu, na Sveučilišnom odjelu za forenzične znanosti, na projektu „DNA analiza ranosrednjovjekovne populacije na području južne Hrvatske“.

Sudjeluje u nastavi na predmetima: *Etika u forenzičnim znanostima* na Sveučilišnom odjelu za forenzične znanosti; *Etika u zdravstvu* na Sveučilišnom odjelu zdravstvenih studija; *Medicinska humanistika – Medicinska etika II* na Medicinskom fakultetu; *Komunikologija te Pacijent i zdravstvo* na Katoličkom bogoslovnom fakultetu.

Tijekom 2015. godine provela je šest mjeseci na studijskom boravku u Znanstvenom centru izvrsnosti za integrativnu bioetiku u Zagrebu.

Stalna je suradnica sveučilišnog lista *Universitas*.

Članica je Hrvatskog filozofskog društva, Hrvatskog bioetičkog društva i Međunarodnog društva za kliničku bioetiku.

Objavljeni znanstveni radovi:

1. Jeličić, Ana: „Intelektualna i duhovna baština Pierrea Teilharda de Chardina iz perspektive suvremenih bioetičkih problema“, *Filozofska istraživanja* 138 (2/2015), str. 289–301.
2. Vuletić, Suzana; Jeličić, Ana; Karačić, Silvana: „Eugenička alteracija prirodnog naslijeđa. Izvornost na udaru rekonstrukcijskih zahvata biomedicinske tehnologije“, u: *Integrativna bioetika i prirodno naslijeđe*, Dalibor Ballian i Emira Hukić (ur.), Bioetičko društvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2015., str. 101–119.
3. Jeličić, Ana: „Krajnosti umjerenosti“, *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije. Časopis za pastoralnu orijentaciju* (12/2015), str. 28–32.
4. Jeličić, Ana: „Franjevačka zauzetost za očuvanje dostojanstva i integriteta stvorenog“, *Filozofska istraživanja* 136 (4/2014), str. 559–575.
5. Jeličić, Ana, „Teološko poimanje dostojanstva života i patnje – katolički doprinos bioetici“, *Znakovi vremena. Časopis za filozofiju, znanost i društvenu praksu*, god. XVII, br. 63 (2014), str. 81–95.
6. Jeličić, Ana: „Škola za brak“, *Služba Božja* (3–4/2014), str. 330–352.
7. Vuletić Suzana; Jeličić, Ana; Karačić, Silvana, „Bioetičke konotacije Interneta“, *Diacovensia*, 22 (4/2014), str. 525–558.
8. Karačić, Silvana; Jeličić, Ana; Kamber Ivica; Tomašević Luka: „Perception of the Term ‘Good Death’ among Veterans with PTSP“, *Journal of Clinical Research & Bioethics* (5/2014), str. 203.
9. Jeličić, Ana: „Sedam glavnih grijeha u postmoderni“, *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije. Časopis za pastoralnu orijentaciju* (5/2014), str. 4–13.
10. Tomašević, Luka; Jeličić, Ana: „Etika znanstvenog istraživanja i načelo opreznosti“, *Filozofska istraživanja*, 126 (2/2012), str. 243–260.
11. Jeličić, Ana: „Fenomen komunikacija u filozofskoj misli. Relacijski aspekt komunikacija“, *Godišnjak katehetskog ureda Splitsko-makarske nadbiskupije „Svjedok“* (18/2011), str. 23–36.
12. Jeličić, Ana: „Etika u forenzici kao nastavni predmet Sveučilišnog studija za forenzične znanosti“, *Expertus forensi* (16–17/2011), str. 23–46.